PROF. DR. M. ZEKİ DUMAN

BÜTÜN ESERLERİ 7

KUR'AN-I KERİM'DE

ÂDÂB-I MUÂŞERET

GÖRGÜ KURALLARI

بسم الله الرحمن الرحيم

FECR

Fecr Yayınları: 244

KUR'AN-I KERİM'DE ÂDÂB-I MUÂŞERET

GÖRGÜ KURALLARI

(Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş Baskı)

Prof. Dr. M. Zeki DUMAN

(www.zekiduman.com)

Editör

Hüseyin NAZLIAYDIN

Mizanpaj & Kapak

FCR

Baskı & Cilt

AYDAN BASIM ve YAYIM LTD. ŞTİ.
Örnek Sanayi Sitesi Alınteri Bulvarı
364. Sokak No: 4 Ostim/ANKARA
Tel: 0312.354 46 27-28

Genişletilmiş *1. Baskı:* Haziran 2017

ISBN: 978-605-9652-40-7

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 Ulus-Altındağ/ANKARA

Tel: (0312) 310 08 60 (pbx) - Fax: (0312) 311 47 89

Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

KUR'AN-I KERİM'DE

ÂDÂB-I MUÂŞERET

GÖRGÜ KURALLARI

(Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş Baskı)

Prof. Dr. M. Zeki DUMAN

Ankara 2017

Bu ilk kitabımı,

merhum annem ***Dilber Hanım*** *ile*

babam ***Hacı İsmail Efendi****'nin*

aziz hatıralarına ithaf ediyorum;

Yüce Mevlam,

her ikisinin de affına ve mağfiretine vesile kılsın

ve onlara engin rahmetiyle muamele eylesin!

Prof. Dr. Mehmet Zeki DUMAN

(1949-2013)

1949 Yılında Sivas'ın Şarkışla ilçesi, Gümüştepe köyünde 93 muhaciri bir ailede 8 kardeşin en küçüğü olarak doğdu. İlkokulu köyünde bitirdi. Orta öğretiminin ilk bölümünü Sivas, ikinci bölümünü Kayseri İmam-Hatip Lisesi'nde 1969 yılında tamamladı. Aynı yıl, Eylül ayında, hariçten fark dersleri sınavlarını vererek Kırşehir Atatürk Lisesi'nden lise diploması aldı.

30 Haziran 1973 tarihinde Kayseri Yüksek İslam Enstitüsü'nden mezun oldu. 1973–1977 yılları arasında dört yıl Kırklareli İmam-Hatip Lisesi'nde Meslek Dersleri Öğretmenliği ve Müdür Yardımcılığı görevlerinde bulundu. 13 Nisan–31 Ekim 1975 tarihleri arasında Isparta'da kısa devre askerlik görevini tamamladı. 26 Haziran 1977 tarihinde Kayseri Yüksek İslam Enstitüsü'ne Tefsir Asistanı olarak atandı. 18 Nisan 1984 tarihinde Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Tefsir Bilim Dalında Doktor, 25 Kasım 1987 tarihinde Doçent, 11 Haziran 1993 tarihinde de Profesör unvanlarını aldı.

Hayatını Kur-an'ın emrinde, peygamber Efendimizin rehberliğinde İslamı yaşamaya ve bu şekilde yaşanması için halka anlatmaya adadı. Akademik hayatının ilk basamağı olan doktora tezini, Kur'an-ı Kerim'in ışığında Müslümanların sosyal hayatına yön verecek olan "Kur'an-ı Kerim'de Adab-ı Muaşeret" ismiyle yaptı ve sonrasında bu eserini aynı isimle kitaplaştırdı. Kur'an-ı Kerim'in anlaşılması ve anlayarak yaşanması için, özellikle her yıl Ramazan ayı ve Kutlu Doğum Haftasında, hiçbir günü zayi etmeden konferanslar verdi, çağrıldığı yerlere üşenmeden giderek O'nu anlattı. İslamın Kur'an ışığında yaşanması için "Kur'an ve Müslümanlar" isimli eserini, Kur'an herkes tarafından anlaşılsın ve yaşansın diye, altı yıllık çalışmasının ürünü olan "Beyan'ül Hak, Kur'an-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri" isimli eserini halkın idrakine sundu.

Tıp fakültesi hocalarından da yardım alarak yapmış olduğu çalışması "Kur'an-ı Kerim ve Tıbba Göre İnsanın Yaratılışı ve Tüp Bebek Hadisesi" isimli eseri 1991 yılında yayımlandı.

(Prof. Dr. Mehmet Zeki DUMAN'ın (1949-2013) çalışmaları, makaleleri, kitapları ile ilgili geniş bilgiyi www.zekiduman.com internet sitesinde bulabilir ve okuyabilirsiniz.)

02 Ekim 2009 –31 Aralık 2012 tarihleri arasında bir dönem Fakülte Dekanlığı görevinde bulundu. Dekanlığı döneminde İFDEK (İlahiyat Fakülteleri Dekanlar Kurulu)'in kurulmasında öncülük ederek başta Din Kültürü Öğretmenliği Bölümlerinin Eğitim Fakültelerinden alınarak tekrar İlahiyat Fakültelerine dahil edilmesi, Üniversite sınavlarında Din Kültürü sorularına yer verilmesi ve İlahiyat Fakültelerine LYS (2. basamak) ile öğrenci alınması konularında önemli adımlar atılmasını sağladı. Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin hem fiziki şartlarında hem de kazandırdığı 15'in üzerindeki asistan kadrosuyla akademik çehresinde devrim yaptı. Bir dönem Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı olarak verdiği hizmetlerin ardından aynı fakültede Temel İslam Bilimleri Bölümü Tefsir Anabilim Dalı Başkanı olarak çalışmalarını sürdürmeye, asli fıtratında, ilim adamı olarak hizmet vermeye devam etti. Özellikle Kuran'ın nüzul sırasına göre tefsiri Beyanu'l Hak ve Secavendi'nin Durak Hataları ile ilgili çalışmaları, alanında eşsiz ve çığır açıcı çalışmalardır.

İnanmadığı/yaşamadığı hiçbir şeyi kaleme almadı. "İslam'da Namaz ve Teheccüd" kitabında kendi ibadet hayatını yazdı.

Hem akademik, hem de sosyal alanda Allah'ın rızasını umarak, hem yurtiçinde, hem yurtdışında, Kelamullah'ı anlatma tekliflerini hiç reddetmedi, ücret tekliflerini ise hep reddetti. 28 Şubat'ın soğuk günlerinde, uyarılara rağmen haftada dört gün, farklı gruplarla (doktor, esnaf, akademisyen) yaptığı tefsir derslerine ara vermedi. Tefsir derslerini, kurucularından olduğu İlim Yayma Cemiyeti Kayseri Şubesi'ne taşıdı. İlim Yayma Cemiyeti Kayseri Şubesi yurt hizmetinin yanı sıra bu eğitim faaliyetleri ile diğer şubelere örnek oldu. Amacı ilim adamları ile halkı buluşturabilmekti. Bugün yurtlarından 750 öğrenci, eğitim faaliyetlerinden 1000'den fazla kişinin faydalandığı İlim Yayma Cemiyeti Kayseri Şubesi Yabancı Öğrenci Yurdu merhumun adını taşımaktadır. Cemiyetteki derslerine her mezhep ve meşrepten insanların katılımını öğrenmek onun için ayrı bir motivasyon kaynağı

idi. Onun ilk adımlarını attığı bu Kuran yolculuğuna adanmışlığı ile örnek olduğu öğrencileri, başta Doç. Dr. Şahin Güven olmak üzere, sahiplenerek devam ettirdi. (Allah ondan razı olsun).

Çok yönlü naif kişiliğinde güreşin/pehlivanlığın ayrı bir yeri vardı. Kendi güreşleri olsun, antrenörlüğünü yaptığı üniversite takımının olsun, güreşlerini anlatmaktan keyif alırdı. Ders anlatırken hâkim olamadığı gözyaşları ile tanınırdı. İnsan kanından baygınlık geçirmesine karşın büyük küçük hiçbir kurbanını başkasına bırakmazdı. Para ve hesaptan çok hazzetmemesine rağmen kurduğu Fakülte Yardımlaşma Sandığını, faizsiz borçlanma ve yardımlaşmanın bir örneği olarak, 20 yıldan fazla tek başına sürdürdü.

Yardım etmeyi sever, borç isteyeni geri çevirmezdi. Cömertliği ve yardım severliği sözde değil amellerinde idi, evlatlarına “babaların sevgisi gibi parası da tükenmez” derdi.

10 Temmuz 2013 tarihinde Ramazanın ikinci günü iftara bir saat kala, kırmızı ışık ihlali yapan bir sürücünün neden olduğu elim bir trafik kazasında Hakk’ın rahmetine kavuştu. Prof. Dr. Mehmet Zeki Duman evli ve üç çocuk babasıdır. O, fakültenin de ‘Zeki Baba’sıydı...

Hamd Âlemlerin Rabbi, Rahman vasfıyla merhamet eden ve "Din Gününün" sahibi olan Allah'a mahsustur... Biz mü'minler, yalnız O'na ibadet eder, yalnız O'ndan yardım dileriz. Evet, "Allah kimi hidayete erdirmişse, artık onu saptıracak hiç kimse yoktur; O'nun sapıklıkta bıraktığını da kimse doğru yola iletemez..."

Sonsuz salat ve selamlar da O'nun Nebisi, Rasûlü ve Habibi iki cihan serveri Hz. Muhammed Mustafa (sav) Efendimiz'e olsun! Biz; hatta tüm insanlık âlemi, insanlık ve İslam adına neye sahipsek, hepsini ona borçluyuz...

Hiç şüphesiz "Sözün en güzeli Allah'ın Kelamı'dır, yolun en iyisi ise Hz. Muhammed'in yoludur..." (Buharî, İ'tisam, 2.) İşlerin en güzeli de Allah'ın Kelamı'na ve Rasûlü'nün sünnetine uygun olanıdır...

Rabb'im, Kelam-ı Kadim'in ile ilmimi artır, Nebi'nin sünneti ile yolumu aydınlat, bana Kur'an ve Sünnet ile temiz bir hayat yaşat; beni müslim olarak öldür ve sâlihler zümresine ilhak eyle! Hidayetini ve tevfikını biz aciz kullarından esirgeme Allah'ım!

İÇİNDEKİLER

III. BÖLÜM
YAKLAŞTIRICI NİTELİKTE GENEL İLİŞKİLER

IV. BÖLÜM
ŞAHSA ÖZGÜ HÂL VE DAVRANIŞLAR

KISALTMALAR

A. Âsım	: Ahmed Âsım
a.g.e.	: Adı geçen eser
Â. Kerîme	: Âyet-i Kerîme
a.m.	: Aynı makale
(as)	: Aleyhisselam
A.Ü.İ.F.	: Ankara Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi
a.y.	: Aynı yer
Bkz.	: Bakınız
b.	: Bin, ibn
c.	: Cilt
(cc)	: Celle Celâluhu
C. Hak	: Cenâb-ı Hak
Çev.	: Çeviren
H.	: Hadis
h.	: Hicrî
İst.	: İstanbul
(kv)	: Kerremallahu Vechehu
M.	: Miladi
mad.	: Madde
(ra)	: Radıyallahu anh/anha/anhuma
s.	: Sayfa
(sav)	: Sallallahu aleyhi vesellem
thk.	: Tahkik
trc.	: Tercüme eden
tsz.	: Tarihsiz
va.	: Varak
v.	: Vefatı
vd.	: Ve devamı
vb.	: Ve benzeri
Yzm.	: Elyazması

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

ÖN SÖZ

Dinimiz İslam, Allah tarafından, peygamberler vasıtasıyla inananları en doğru yola, Kur'an'ın ifadesiyle, "Sırat-ı Müstakim"e iletmek, her iki dünyada da mutlu ve müreffeh bir hayat yaşatmak için konulmuş ilâhi bir kanundur. Allah'a nasıl ibâdet edileceğini, muttaki mü'minlerin Rablerine yöneliş âdâbını; aynı zamanda birbirleriyle ve eşya ile ilgili münasebetlerinde Müslümanların uyacakları ahlaki kuralları açıklar.

Kur'an-ı Kerim, Allah'ın kelâmıdır. Hz. Muhammed'e Cebrail (as) vasıtasıyla yaklaşık yirmi üç yılda, dura dura okunsun; anlaşılarak, hatta özümsenip içselleştirilerek yaşansın diye[1] Arapça, lafız, nazım, mana ve beyan halinde bölüm bölüm indirilmiştir.[2] Hz. Ebû Bekir döneminde bir mushaf hâlinde cem edilmiş, günümüze kadar tevatür yoluyla gelmiştir. Kur'an, namazda okunan ve okunmasıyla ibadet edilen mu'ciz bir kelâmdır.

Her şahsın başına bir polis dikmek mümkün olamadığı gibi, sadece kanunlarla bir toplumu yönetmek de imkansızdır. Sosyal hayatın, vahşet ve dehşetten uzak; aksine arzu edildiği tarzda huzur, sükun, refah ve mutluluk içerisinde devam edebilmesi için insanların eğitimi şarttır. Fertler, mutlaka seviyeli bir eğitim-öğretim sürecinden geçirilmeli, hayatlarına yön verebilecek birtakım ahlâkî prensipleri edinmeleri ve sosyal hayatta, bir nevi otokontrol sistemi denilebilecek "*Emri bi'l-ma'ruf nehyi ani'l-münker*" ilkesiyle takip edilmelidirler.

Ahlâk olmadan, insanların yönetimi için kanunların kifâyetsizliği nasıl bir gerçekse, güzel ahlâkın bir nevi hayata intikâli mesabesinde olan âdâb-ı muâşeret olmadan da ahlâkın, bir nazariye olmaktan öteye geçmeyeceği de öyle bir gerçektir. Bu demektir ki, bireysel ve sosyal hayatta âdâb-ı muâşeret olmadan ahlâkın, ahlâk olmadan da kanunların fert için dünya ve ahiret saadetini temin edebileceğini söylemek pek mümkün gözükmemektedir.

---

[1] İsra, 17/106.
[2] Kıyame, 75/16-19.

Bir toplumda, âdâb ve erkâna riâyet edilmiyorsa, orada ahlâkın varlığından bahsedilemeyeceği gibi; âdâb-ı muâşeret ve ahlâka önem verilmeyen cemiyetlerde, insana, dolayısıyla hukuka saygıdan, nizam ve intizamdan bahsetmek de mümkün olmaz. Denilebilir ki, Allah katında geçerli ve mükemmel bir din olan İslam, -Kur’an ve sünnet bütünlüğü içerisinde- kulun Allah ile ilişkilerinden tutun da aile içi ve aile dışı tüm sosyal, hukuki ve siyasi ilişkilerine varıncaya kadar; sosyal yardımlaşmadan, insanların birbirlerini sevip saymalarının şekillerine; şahsî hayatın arzetmesi lâzım gelen özelliklerinden, ictimai hayatın detay sayılabilecek yönlerine varıncaya hatta bir sahabînin deyişiyle, ‘tuvalete girip çıkmanın âdâbına varıncaya kadar’[3] cemiyet hayatında gerekli olan her türlü muâşeret esaslarını ortaya koymuştur.

Fakat bugüne kadar bu mevzûda pek çok makale yazılmış, ahlak kitaplarında bölümler ayrılmış, ama doğrudan doğruya Kur’ân’a istinâden ciddî bir “Âdâb-ı Muâşeret” çalışması yapılmamıştır. Hâl-i hazırda mevcut olanlar ise, söylediğimiz gibi, ya âdâb-ı muâşeretin sadece bazı konularına hasredilmiş makaleler olarak ya da ahlâk kitaplarının oldukça kısa bir bölümünü teşkil eden yazılar hâlinde bulunmaktadır.

Konunun acı olarak nitelendiririlebilecek başka bir yönü de şu ki, yıllardır Batılılaşma ezikliği içerisinde olan bazı yazarlarımız, yazdıkları âdâb-ı muâşeret kitaplarında, genellikle millî ve dini karakterimize yabancı olan Batılıların âdâbını nakledip işlemişler; bu suretle, sanki bize bu konuda rehberlik edebilecek, davranış şekillerimizi belirleyecek kaide ve kurallara sahip olmadığımız, millet olarak da bunları ortaya koyabilecek kapasiteden uzak olduğumuz imajını verme yoluna gitmişlerdir.

İşte bu gerçeklere binâen, hem bu sahadaki boşluğu doldurmaya, hem de yıllardır uygulanan ve bizleri kendi öz benliğimizden uzaklaştıran hareket ve davranış şekillerini terketmeye bir vesile olur ümidiyle çalışmamıza konu olarak “Kur’an-ı Kerim’de Muâşeret Esasları” konusunu seçtik.

Çünkü Âdâb-ı Muâşeret, insana, cemiyet içerisinde saygın bir birey olarak yaşayabilmek için lâzım olan nezâket kurallarını öğreten, insanî ilişkilerde uyulacak ölçülü ve nazik davranışların şeklini ortaya koyan, şahsı toplum içerisinde erdemli ve hürmete lâyık kılan söz, iş ve davranış biçimlerini kapsayan önemli bir disiplindir.

---

[3] Müslim, Ebû’l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî (v. 261/874), *es-Sahih*, Tahkik: Muhammed Fuad Abdulbâkî, Kahire, 1955, Tahâret, 17, 262.

Kur'an'da ahkâm ve ahlâk ile iç içe olup, aynı zamanda onların tamamlayıcısı durumunda olan muâşeret kuralları, düşünülerek söylenmiş sözleri anlamlı kılar, ölçülü hareketleri süsler, görünümü güzelleştirir, kişiye ayrı bir değer kazandırır.

Dinimizde emir ve yasaklara taallûk eden ahkâm aslî; âdâb-ı muâşeret ise bireysel ve sosyal ilişkilerin âdâbı, konuşma âdâbı, yeme-içme âdâbı, öğrenme ve öğretme âdâbı, temizlik âdâbı... hasıl-ı kelam, insan olmanın âdâbı şeklinde fer'î değerlerdir. Diğer bir deyişle âdâb olmadan hükümler ve insanlar arası ilişkiler sürdürülebilirse de bunların güzelliğinden ve mükemmelliğinden söz etmek pek mümkün olmayabilir. O takdirde yaratılışı icabı güzel olan insanın söz, iş ve davaranışları güzellikten yoksun olur... Çünkü ahkâm ve ahlâk, ancak âdâb ile kemale doğru yol alır ve amacına ulaştırır. Böylece yaratılışı icabı güzel olan insan âdâba riayetiyle daha da güzelleşir, saygın ve sevimli hale gelir... Aksi hâlde, söz, iş ve davranışlar nezâket ve nezâhetini; dolayısıyla yapıcılık ve yaklaştırıcılığını kaybeder... Bir mûsıkî parçasının ruhu okşayan güzelliği notalar sayesinde gerçekleştirildiği gibi, ahkâm, ahlak ve ameller de ancak âdâb-ı muâşerete riâyetle güzelleşir, beğenilir ve takdire şayân hale getirilir. Bu münâsebetle ahkâmı/kuralları ve davranışları ahlâktan ve âdâbtan ayrı düşünmek doğru değildir.

İslam'da hükümler ve ahlâkî kurallar, genel anlamıyla, evrensel olup müeyyideleri kesindir. Ahlak'ın pratiğe, diğer bir ifade ile söz, iş ve davranışlara yansıyan kısmını teşkil eden Âdâb-ı muâşeret ise, temel prensiplerde İslam'dan ayrılmamak şartıyla, şekil ve görünüm itibariyle birbirinden farklı coğrafya, iklim ve toplumlarda az-çok farklılıklar arzedebilir. Müeyyidesiz de değildir elbet.

Âdâb-ı muâşeret, uyulmadığı zaman, topluma etkisi bakımından ahkâm ve ahlâkla eşdeğer sayılmaz, fakat yapılan iş, âdâbın vereceği güzellik ve zerâfetten yoksun olur. "Allah güzeldir, güzeli sever"[4] prensibince yapılmış olmaz. Mesela Cenab-ı Allah buyuruyor ki: *"Sadakaları açıktan vermek güzeldir, fakat (nezaketen) gizli vermek daha güzeldir..."*[5]

Âdâb'a riayetsizliğin müeyyidesi, ahkâm ve ahlâkta olduğu gibi zecrî olmayıp o andaki davranışın ortaya koyduğu nezaketsizliğin Yüce Allah ve insanların yanında mü'mine getireceği mahcûbiyet olabileceği gibi; bazen de şahsın kabalık ve görgüsüzlükle nitelendi-

---

[4] Müslim, İman, 39.
[5] Bakara, 2/271.

rilmesine; bilhassa Rasûlullahla ilgili nezaketsizliklerin salih amellerin tamamen silinmesine de sebep olabilir.

Şahsın gerek Rabbi'ne karşı yönelişlerinde gerekse diğer insanlarla ilgili münâsebetlerinde, hoş görünmesini sağlayan ve hüsn-i kabûle lâyık kılan âdâbla ilgili incelememizin kaynaklarını, faydalanma sebep ve oranını da şu şekilde sıralayabilirz:

Birinci Kaynağımız: Çalışmamızın adından da anlaşılacağı üzere Ku'ân-ı Kerîm'dir. Bu münasebetle çalışmamızla ilgili âyet-i kerîmeleri tespit ederken âyetleri; ahkâm âyetleri, ahlâk âyetleri, kıssalar, meseller şeklinde bir ayırıma tâbi tutmadan Kur'ân'ı, baştan sonuna kadar, âyet âyet inceleyip, her âyetin âdâpla ilgisinin olup olmadığını araştırdık. Çünkü ister hüküm ifâde eden emir ve yasaklarla ilgili âyetler olsun, isterse nedb[6] ifâde edenler olsun, pekçok âyetin lafzî manasından başka, âdâbla ilgili yönünün de olabileceği muhakkaktır. Nitekim bazı âyetler, özel bir sebeple doğrudan doğruya muâşeret esaslarını öğretirken, bazıları da ahkâmla ilgili olmasına rağmen öyle bir uslûpla vahyolunmuş ki, mânâ itibariyle ilâhî bir hükmü vaz ederken, özellikle seçilmiş olan nazımlarıyla da güzel bir nezâket ve edeb örneği ortaya koymaktadırlar. Bir kısım ayetler ise, geçmişteki bir hadiseden veya bir davranış biçiminden yahut birilerinin sözünden bahsederlerken ihtiva ettiği üslubu ön plana çıkarma veya ifade biçimi ile de bir muâşeret kuralını bize yansıtmaktadırlar.

Meselâ, Bakara sûresi'nin, 223. âyetinde Allah Teâlâ'nın: "*Kadınlarınız sizin ekin tarlanızdır. O hâlde tarlanıza nasıl isterseniz öyle varınız.*" âyet-i celilesi, burada cinsî münâsebetle ilgili bir hükmü belirtirken, cima mahalli olarak "Hars" (tohum ekilen yer, tarla), fiil olarak da "İtyan", yani gelmek kelimelerinin seçilmiş olması Kur'an'ın edebî üslubünün tipik bir örneğidir. Hâlbuki söylenmek istenen şeyi bütün çıplaklığı ile ifade edebilecek kelimeler ve cümleler her dilde olduğu gibi Arapça'da da mevcuttur. Sözü onlarla daha açık ve net olarak söylemek mümkündür. Ama o kelimeler ve o cümleler belli bir nezahetten uzak olduğu gibi zihinleri bulandırıcı ve uyarıcı olduğu için edebe uygun düşmezdi.

Görülüyor ki, hüküm ifâde eden bir âyet, mânâ itibariyle olmasa bile lâfzı ile de âdâb-ı muâşerete işaret etmektedir. Bu münâsebetle Kur'ân'ı baştan sonuna kadar incelememiz isabetli olmuştur. Bu mü-

---

[6] Şâri'in, bir fiilin yapılmasını, kesin olmayan bir tarzla istemesidir. Bu şekilde yapılması istenen davranışa mendûb denir.

lâhazalarla seçmiş olduğumuz, Elmalılı merhumun *"Hak Dini Kur'ân Dili"* adlı tefsirinin tamamını okuyarak işe başladık.

İkinci Kaynağımız: Hz. Peygamber'in, konumuzla ilgili âyet-i kerîmeleri izah edip açıklayan hadisleri ve sünnet-i seniyyesidir.

Ayrıca, selâmlaşmak, evlere giriş-çıkışta izin istemek, büyüklerin yanında davranışlara dikkat etmek... gibi bazı muâşeret esasları, âyetlerde açık olarak beyan edildiği hâlde; evlenme talebinde bulunmak, evleneceği kadına bakmak, selâmdan sonra musafaha yapmak... gibi bir takım âdâb-ı muâşeret de âyetlerde zımnen ifade edilmiş ise de onları da ancak Kur'an-ı Kerim'i çok iyi anlayabilen kimselerin işâretiyle tespit etmemiz mümkün olmuştur. Binâenaleyh araştırma ve incelememizi yaparken, kendisine vahyolunanı bizzat açıklamak/tebyinle de görevli olan Hz. Peygamber'in (sav) Sünneti, Kur'ân'dan sonra ikinci derecede istifâde ettiğimiz kaynak olmuştur. Çünkü Allah Teâlâ: *"Rasûle itaat eden Allah'a itaat etmiş olur."*[7] buyurmaktadır. Ayrıca *"De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana uyun ki, Allah da sizi sevsin, günahlarınızı bağışlasın!"*[8] âyet-i celilesi de Allah'ı sevmeyi, Allah'ın da seveni sevmesini ve günahlarını bağışlamasını Rasûle itaat etme şartına bağlamaktadır.

Zaten Allah'ın Rasûlü'nü hayatımızda; özellikle âdâb ve erkan konusunda örnek edinmemiz de bize Cenab-ı Allah'ın mühim bir tavsiyesidir:

"(Ey Müslümanlar!) Sizin için; bilhassa Allah'a ve ahiret gününe kavuşacağını umarak Allah'ı çok zikreden kimseler için Allah'ın elçisinde alınması gereken güzel bir örnek vardır."[9]

Biz biliyor ve inanıyoruz ki, Kur'an'ın tamamı hikmettir. Sünnet ise -kavlî, fiilî ve takrirîsi ile birlikte- vahyin kontrolünde gerçekleşmiş hikmettir. Bir nevi, hikmete uygun davranmak, anlamına da gelen âdâb-ı muâşeret "Sünnete riayet" olmadan olamazdı.

Üçüncü Kaynağımız ise, Asr-ı Saadet'te yaşamış, Rasûlullah'ın eğitim ve öretim sürecinden geçmiş, onun ilminden, örnek ahlakından ve âdâbından feyz almış olan Sahabe-i Kirâm'dır. Özellikle Muhacir ve Ensar'dan önde gelen sahabeler hiç tereddüt etmeden kendilerine uyacağımız mümtaz şahsiyetlerdir. Çünkü onlardan her biri bir yıldız gibidir, hangisine uyulsa doğru yola iletir elbet.

---

7 Nisa, 4/80.
8 Al-i İmran, 3/31.
9 Ahzab, 33/21.

Dördüncü Kaynağımız: *"Muhacir ve Ensar'dan sonra gelenler, 'Rabb'imiz, bizi ve bizden önce iman eden kardeşlerimizi bağışla, kalplerimizde iman edenlere karşı en küçük bir kin bırakma! Rabb'imiz, şüphe yok ki Sen çok şefkatlisin, çok merhametlisin!' diye dua eden...."*[10] ve naklettikleri rivâyetleri zikrederken, kimden naklediliyorsa, onun o andaki hareketini dahi itinâ ile uygulayacak kadar naklettiğindeki ayniliğe riâyet eden selef-i sâlihîndir. Onların âdâbla ilgili âyetlere dâir nakil ve görüşlerini almakta da tereddüt etmedik. Çünkü Kur'ân ve hadisler bizlere, onların ilimdeki aşk ve titizlikleri sayesinde gelebilmiştir. Onlar, bizlerle Asr-ı Nebî arasında kurulmuş sağlam köprülerdir. Bu münâsebetle meşhur rivâyet ve dirâyet tefsirleri ile özellikle Kütüb-i Sitte, bu konuda bize ışık tutan kaynaklarımızdandır.

Konuyu işlerken tâkip ettiğimiz metoda gelince. Çalışmamızda yer verdiğimiz ayetlerin, mutlaka âdâbla ilgili olmasına dikkat ettik. Tefsire gelince; âdâbla ilgili âyetlerin izahına geçmeden önce, hemen her bölüm ve ana başlıktan önce, konu ile ilgili bir girişle mevzûun önemini, İslam'dan evvel tatbik şekli ve varsa mahzurlarını ihtivâ eden hususları ortaya koyduk. Sonra da İslam Dini'nin o konuya bakış açısını belirterek getirmiş olduğu güzelliği ve âdâbı açıklamaya çalıştık.

Asıl kaynak, doğruluğundan ve öğrettiklerinin güzelliğinden aslâ şüphe etmediğimiz Kur'ân olduğu için, tespit edilen âdâbın değerini ispat etmek maksadıyla, zamanımızda birçoklarının âdet hâline getirdikleri şekilde, sık sık batılıların görüşleri veya Kitab-ı Mukaddes ile desteklemek yoluna gitmedik. Doğrudan doğruya âyet-i kerîmenin öğretmiş olduğu âdâb ile bizzat Allah'ın Rasûlü, Ashab ve İslam âlimlerinin, âyetin ilmî veya nazarî işâri mânâsına göre keşfettikleri mânâya istinâden muâşeret esaslarını izaha çalıştık.

Âyet-i kerîmenin işâret etmediği, fakat sünnette önemle üzerinde durulan bazı konular da vardır ki, ictimâî hayatın ortaya koyduğu lüzûm üzerine, bazen bahse girmeden önce giriş olarak, bazen de konu içerisinde ve dipnotlar yoluyla onlara da işaret etmeden geçemedik. Ancak âyetlerin gerek zâhiri, gerekse işarî mânâlarıyla yakından-uzaktan alâkası olmayan hususlara müstakillen yer vermedik.

Anahatlarıyla özelliklerinden kısaca bahsettiğimiz bu çalışma, beş bölümden oluşmakta ve her bölüm kendi arasında birtakım ana ve tâli başlıklara ayrılmaktadır.

---

[10] Haşr, 59/10.

GENİŞLETİLMİŞ BASKIYA ÖN SÖZ

İlk defa okuyucusuyla buluştuğu 1982 yılından beri alanında halen ihtiyaç duyulan ve okunmakta olan bu kitap yeniden gözden geçirildi, bir nevi güncellendi ve eksikliği hissedilen; mesela "Kulun Allah'a Yönelişlerinde Âdâb" bahsi gibi bir kısım ilavelerle tamamlanmış oldu.

Her samimi gayret mahsûlünün, kendisinden sonra gelecekler için bir basamak teşkil edeceğine inanır ve bu çalışmanın hazırlanmasında, okuyucusu ile buluşmasında emeği geçen tez Hocam Ahmet Coşkun Bey'e gönülden teşekkürlerimi sunar, Yüce Mevlâ'mdan tevfikini niyaz ederim.

03. 03. 2013

Prof. Dr. M. Zeki DUMAN

I. BÖLÜM

KAVRAMSAL TAHLİL

I. ÂDÂB-I MUÂŞERET

Bu kavram Osmanlıca bir terkiptir; edeb kelimesinin çoğulu olan "Âdâb" ile "Muâşeret" kelimesinin birbirine izafesiyle vücuda getirilmiştir. Bu kavramla benimsenmesi ve uyulması gereken ahlak, nezaket ve görgü kaide ve usulleri kastedilmektedir.[1] Bu terkibi vücuda getiren "Âdâb" ve "Muâşeret" kelimelerinin teker teker ele alınıp etraflıca tanıtılmasında elbette fayda vardır.

A. EDEB

1. Lügat Yönünden Tarifi

Edeb (Çoğulu: Âdâb), lügatta *edube/ye'dubu;* bir kısmına göre *edebe/ye'dibu* fiilinden isimdir. Edeb, Allah'ın rızasına uygun zahiri ahlaktan başka, şer'in gerekli kılıp aklın da hoş gördüğü söz, iş ve davranışların hepsidir. İffet, zerafet, nezaket, adaletin tatbiki, yumuşak davranma ve insaf gibi güzel vasıfların tümünü ifade eden bir terimdir.[2] Akıllılık/usluluk, keskin ve süratli kavrayış; tüm işlerde düşünerek hareket etme, güzel ve nazik olma becerisi gibi anlamlara gelmektedir.

İbn Manzur Lisanu'l-Arab'da şöyle demiştir: "Edeb,"insanlardan edîb/edebli bir kimsenin edeblendiği, insanları övülmüş güzel şeylere çağırdığı ve kötü olanlardan da nehyettiği için bu adla isimlendirilmiştir. Çünkü bu kelimenin asıl anlamı, çağırmak; özellikle ziyafete, düğün yemeğine davet etmektir. Kelimenin *çağırma* anlamından hareketle insanların davet edildikleri yemek ziyafetine "Me'daat" ve "Me'dübe" tabir edilir. El-Edeb, hal, durum; alış veriş ilişkilerinin güzelliği...[3]

Kâmûs Tercemesi'nde, "Zerâfet, usluluk, insanlarla kavlen ve fiilen lutf-i muamele ve hüsn-i münâvele eylemek"[4] şeklinde tarif edilen "Edeb" ile insanın söz, iş ve davranış olarak, diğer insanlarla olan sosyal ilişkilerinde güzel bir durum arz etmesi, alış-veriş ilgilişkilerinde iyi davranması; ölçülü ve zarif olması, hoş geçinmesi ve güzel görünmesi kast edilmiştir.

---

[1] Meydan Larousse, İstanbul, 1971, "edeb" mad. IV/62.
[2] Bkz. Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi,* İstanbul, 1315 h., I/134.
[3] Bkz. İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemaluddin Muhammed İbn Mükerrem, *Lisanu'l-Arab,* (Beyrût, 1968), 'edb' mad. I/206, vd.
[4] Âsım Efendi*, Kâmûs Tercemesi,* I/134.

Zebidî "edeb" kelimesinin, *edube/ye'dudu* fiilinden "Dâvet" anlamını nazar-ı itibâr alarak: "İnsanlardan edîb/terbiyeli bir kimsenin, kendisiyle teeddüb ettiği şeydir."[5] demiştir.

Ferit Devellioğlu'nun Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügatinde *edeb* kavramı şöyle tarif edilmiştir: İyi terbiye, naziklik, usluluk, zariflik; edeb erkan ve yol yordam bilmek anlamınadır. Edeb-i kelam, söz zarifliği, güzelliği; ifade içerisinde bayağı ve çirkin tabirlerin bulunmaması; *edeb-i san'at*, kusursuz, fasih ve beliğ olan sözlerin süsleri; hayâ, utanma, edebiyat bilgisi...[6]

Bu açıklamalar gösteriyor ki edeb: insanları övülmüş güzel, ince ve zarif davranışlara çağıran; kaba, itici ve kötü davranışlardan uzaklaştıran hayâ, utanma, zerafet, nezaket, iyi ahlak, güzel terbiye, edebiyat ilmi, ahlak-ı hamidenin insan davranışlarına yansıyan değerler manzumesidir.

İnsanın benliğine yerleşen bir huy olarak da nitelendirilen *edeb*; şahsında bulunduran kimseyi kabalıkla nitelendirilecek ve onu lekeleyecek olan davranışlardan koruyan ahlâkî bir meleke olarak da tarif edilebilir.[7]

Edeb ve çoğulu âdâb, Kur'an'da geçmez. Hadislerde çok sayıda kullanılmıştır. Mesela; Darimî'nin Sünen'inde "Allah'ın edebi" ve "Kur'an Allah'ın edeb sofrasıdır; buyurun, ondan yararlanın!" şeklinde iki hadisi özellikle zikretmek isteriz.[8]

Rasûl-i Ekrem (sav)'in: "Beni Rabb'im eğitti, edebimi güzel yaptı."[9] hadisi de meşhurdur.

"Edeb" Kökünden Türetilen Tâbirler

a. *Te'dîb*: "Tef'il veznindedir; edebli davranmayı ta'lim eylemek, edeb kurallarını öğretmek mânâsına gelir. Maksat, edeb öğretilmesi gereken kimseye, âdâb-ı örfiyye, âdâb-ı şer'iyye ve ilim öğretmektir." Bu kavram, "Nefis terbiyesini ve ahlâk güzelliklerini öğretmek" şeklinde de tefsir edilmiştir.[10]

---

5 Zebidî, Seyyid Muhammed Murtazâ, *Tâcu'l-Arûs,* (Kahire, 1316 h. 1/144. İbn Manzur, Lisanu'l-Arab, 'edb' mad.

6 Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat,* Ankara, 2003, s. 203.

7 Bkz. Zebidî, *Tacu'l-Arûs,* 'edb' mad.; Tahanevî, *Keşşaf,* 'Edeb' mad.

8 Darimî, Ebû Muhammed, *Müsnedü Darimi,* Kahire, 1386/1966, Fedailü'l-Kur'an, 1.

9 el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, (v. 1162/1749), *Keşfu'I-Hafâ,* Beyrût, 1351 h. I/70.

10 İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab,* 'edb' mad.; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, I/134.

b. *Teeddüb*: “Edeplenmek ve edeb öğrenmek anlamına gelmektedir.”[11] Bazen de hayâ etmek, bir kusurundan ötürü utanmak anlamında kullanılır.

c. *Edîb*: “Emir” kalıbındadır; insanlar içerisinde düzeyli bir eğitim ve öğretim görmüş edepli kimseye denir ki, çoğulu üdebâ’dır.[12] Edîb kavramının dil bilimi/Edebiyat ile de ilgili olduğu bilinmektedir.

Bu tarif ve açıklamalardan anlaşılıyor ki, edeb, insanı hayranlık uyandıracak derecede beğenilen ve övülen güzel davranışlara sevk eden ve sahibini toplum içerisinde takdire, daha fazla saygıya ve iltifata şâyan kılan ahlâkî bir meziyettir. Sonuç itibariyle, eğitimli bir şahsı kendi hayatında ve toplum içerisinde doğru, ölçülü ve güzel davranışlara davet eden; kaba ve kötü davranışlardan nehyeden, dolayısıyla toplumun fertlerini belli bir düzen ve seviyeli, güzel ilişkiler içerisinde yaşamaya sevk eden büyük bir terbiye ve olgunluk disiplini olduğu anlaşılmaktadır.

2. Istılah Yönünden Tarifi

Bireysel ve sosyal hayatta örf, adet ve kural adıyla yaşanan; toplum tarafından ölçülü, temiz ve övgüye şâyan kabul edilen tutum ve davranış bilinci, becerisi olarak tanımlayabileceğimiz edeb, genel anlamda şöyle tarif edilmiştir: “Edeb, gerek cahiliyye devrinde, gerekse İslamiyette asîl ve insânî şeylere meyletme hasleti ve bunun hayatta, ictimaî münâsebetlerde belirmesi” anlamına geldiği gibi, “İnsanı yüksek kültüre erdiren, irfan erbâbı ile yüksek muâşerete lâyık mertebeye çıkartan tahsil” anlamına da gelmektedir.[13]

Seyyid Şerîf el-Cürcanî (ö. 816 h.) de: “Edeb, kendisiyle hatanın her nevinden sakınılacak şeyi bilmektir.” şeklinde tarif etmiştir.[14]

“Nefsin eğitimi ve huy güzellikleri” olarak da tanımlanan *edeb*’i, şöyle de tarif edebiliriz: Akl-ı selimin takdire şâyan bulduğu, Din’in de onayladığı söz, iş ve davranış şekillerini bilme, eğitim yoluyla kazanılan bu ahlâkî meziyetleri bir meleke, bir huy ve bir alışkanlık olarak hem bireysel hayatta hem de sosyal hayatta zorlanmadan uygulama kabiliyet ve meziyetidir.

Edeb iffettir, nezahettir, nezâkettir, zarâfettir, ölçülü ve yumuşak davranma; her şeye insanca yaklaşma ve layık olduğu değeri

---

11 İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab,* ‘edb’ mad.; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, I/134.
12 İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab,* ‘edb’ mad.; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, I/134.
13 İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, ‘EDEP’ maddesi, 4/105.
14 Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed (v. 816/1413), *Ta’rifât*, İst. 1318 h., s. 8.

verme ve onu yerine koyma bilincidir; insana yakışan ve onu daha da saygıya layık kılıp yücelten güzel vasıfların tümünü ifâde edebilme güzelliğdir.

"And olsun ki biz, insanı en güzel bir biçimde yarattık..."[15]*; "Allah size yarattı, suretlerinizi en güzel yaptı..."*[16] ayetlerinde açıkça belirtildiği üzere, en güzel bir biçim ve görünümde yaratılmış olan insan, doğuştan sahip olduğu tüm fıtrî güzelliklerini, ancak güzel ahlâk ve edeb ile koruyup yücelebilir.

Birinci âyet-i kerimenin son fıkrası olan *"Sonra biz onu aşağıların en aşağısına ittik..."*[17] kısmı da insanın fıtraten sahip olduğu mümeyyiz vasıflarını ve kabiliyetlerini güzel ahlak ve edeb ile süsleyip geliştirmemesi sonucu tamamen kirletip kaybedeceğini; gayr-ı insanî vasıflarla kirlenip yüksek şahsiyetini ve kimliğini aşağıların da aşağısına düşüreceğini söylemektedir. Mesela;

"... göğe ve onu bina edip kurana, yere ve onu döşeyene, nefse ve onu bir takım kabiliyetlerle düzenleyip takvayı ve fücuru kendisine ilham eden Allah'a yemin ederim ki nefsini arındırıp yücelten kimse kurtulmuş, onu kirletip alçaltanlar ise helâk olmuşlardır."[18]

Oysa Yüce Allah, yemine değer bulup üzerine yemin ettiği insan nefsine, muttaki bir mü'min olup yücelme veya facir bir kişi olup alçalma kabiliyetlerini verdiğini; sonuçta o güzelim nefsi arındırıp yüceltenlerin felah bulacağını, düşürüp kirletenlerin ise ahret hayatında helak olacağını da açıkça bildirmiştir.[19]

Binâenaleyh her insanın, fıtraten sahip olduğu sâfiyetini, insanî kabiliyetlerini ve kimliğini koruyabilmesi için mutlaka düzeyli bir eğitim ve öğretime ihtiyacı vardır. Hiç kuşkusuz bu eğitim ve öğretimi ona, gelişme süreci içerisinde öncelikle ailesi annesi, okulu sonra da çevresi verecektir.

Fransızlar *edeb*'i, "Yaşamayı bilmektir."[20] şeklinde tarif etmişlerdir. Bizce bu anlayış, özellikle Müslümanlar için elzemdir. Çünkü "Yaşamayı bilmek" demek, insanî vasıflarını ve kabiliyetlerini daha da geliştirerek hata ve kusurlardan azami ölçüde uzaklaşmak, insana yakışır bir biçimde; nezih ve hoş bir hayat tarzını seçmek; Cenab-ı

---

15 Tin, 95/4.
16 Ğafir/Mümin, 40/64.
17 Tin, 95/5.
18 Şems, 91/5-10.
19 Şems, 91/9.
20 Saffetî Ziya, *Âdâb-ı Muâşeret*, Ankara, 1927, s. 19.

Allah’ın vaat ettiği gibi “Temiz bir hayat yaşamak”[21] demektir. Hiç şüphe yok ki, Cenab-ı Hakk’ın rızasına ulaştıracak olan, ancak böyle bir hayat tarzıdır.

3. İlimler Yönünden Tarifi

Edeb kelimesinin bilgi ve eğitimle ilgisinin olduğu; özellikle dil ve şiirle yakından ilgili bulunduğu bilinmektedir. Edebiyatta *edîb*, dil konusunda bilgili ve dili çok güzel kullanan kimse olarak bilinir. *Edebî eser*, yazarının duygu, düşünce ve hayallerini, hiç bir aracıya ihtiyaç duyulmaksızın doğrudan her düzeydeki okuyucusuna hitap edebilen ve okuyucusunda bilgi ile birlikte hayranlık, estetik zevk ve etki uyandıran orijinal eser demektir.[22]

a. *Genel Hukuk’ta Âdâb*: “Ahlâk kaidelerinin riayeti mecbûrî saydığı ve bir cemiyette, dürüst ve normal insanların çoğunluğu tarafından kabul edildiği için uyulması gerekli ahlâkî esasların bütünüdür.”[23]

b. *İslam Hukuku’nda Âdâb*: “Fukahaya göre, sünnette mecbûrî hareketler demektir ki, âdâb-ı hayr ve âdâb-ı muâşeret tâbirleri buna nâzırdır.”[24] Yani bu mânada kullanılırlar.

c. *Mantık’ta Âdâb*: “Âdâbu’l-bahs, tartışma veya mûnâzarada hasmı susturmanın ve gâlip gelmenin yol ve şartlarını öğreten bir nazariyedir.”[25]

d. *İlim’de Âdâb*: “İslam devletinin kuruluşundan bir müddet sonra, Arap ilim ve şiirleri için genel bir isim olarak kullanılır.”[26]

e. *Tasavvuf’ta Âdâb:* Tasavvuf’ta esas, kural, âyin, hüküm, şart, ahlâk, saygı, terbiye ve nezâket anlamındadır. “Hep güzel şeylerle birlikte olmak” ve “Kendini tanımak” olarak tarif edilir. Bu yolda müride mesafe katettiren ve hedefe ulaştıran edebdir.

Sufîler tasavvufun genel esaslarına uygun olarak edebi ikiye ayırırlar: Zahirî edep, batınî edep. Zahirî edep, beden ve şeriatle, batınî edep ise kalp ve Cenab-ı Hakk’la ilgilidir. Her ikisine de önem

---

[21] مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيَاةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ “*Erkek olsun kadın olsun, kim mümin olarak salih iş yaparsa, muhakkak ki Biz ona temiz ve hoş bir hayat yaşatır; mükâfatını da yaptıklarının en iyisine göre veririz*.” (Nahl, 16/97)

[22] M. Orhan Okyay, DİA, “EDEBİYAT” Mad., X/395-397.

[23] Meydan Larousse, “EDEB” mad., 4/62.

[24] Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, I/134.

[25] Meydan Larousse, Edep mad., 4/62.

[26] Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi.,* I/134.

verilmekle birlikte esas olan batınî edeptir. Zira edebin bu şekli mutlaka bedene de yansır. Zira kalbi huşu içinde olanın bedeni de huşu içerisinde olur.

Tasavvuf erbabı *edeb*'i: *Şeriat Edebi, Hizmet Edebi, Hak Edebi* ve *Hakikat Edebi* olmak üzere dörde ayırır. *Şeriat Edebi*, Allah tarafından vahiy ve ilham yoluyla öğretilir. Allah, peygamberini, peygamberi de ümmetini bu edeb ile terbiye etmiştir.

Hizmet Edebi, devlet adamlarının huzurunda gözetilmesi gereken edeb kurallarıdır.

Hak Edebi, nerede ve ne zaman olursa olsun Hakk'ı tanımak, O'ndan geleni özümseyerek kabul etmek, O'na boyun eğmek ve her hâl-u kârda O'ndan razı olmak; asla şikâyet etmemektir. "Hak" bilinci ile halkı sevmek, hak ve hukuka saygılı olmak da Hakk'a karşı edepten kaynaklanan bir ilkedir.

Hakikat Edebi ise, insanın Hakk'ta fani olup kendini ve edebi görüp gözetmesidir. Hakikate eren kişi, edep gereği edebi terk etme durumundadır. Çünkü edep daha çok resmiyetin olduğu yerlerde söz konusudur. "Sevgi tam, dostluk mükemmel olursa, edebe riayet etmek gerekmez." Zira "Edepliler arasında edebi terk etmek de edeptir."

Tasavvuf ve tarikat terbiyesinin amacı, saliki Hakk'a ve halka karşı hem zahir hem batın itibariyle edebli hale getirmektir. Sufiler, zarafet ve nezaketin kaynağı olan bu anlayışı çok sık kullandıkları "Edeb yâhû!" sözüyle ifade ederler.[27]

B. MUÂŞERET

1. Lügat Yönünden Tarifi

"Muâşeret, *mufâale* vezninde olup muhâlata; insanlarla karışıp kaynaşma, birlikte yaşama anlamınadır."[28] Aynı zamanda "Işret"ten isimdir. Işret ise birbirine karışıp ülfet etmek anlamına gelmektedir. Taâşur: İnsanların, bir arada, ünsiyet içerisinde yaşamaları ve birbirleriyle hoşça geçinmeleri demektir."[29]

Muâşeret kelimesi Kur'an'da, emir kipiyle bir defa geçerken, hadislerde husn-i muâşereti tavsiye eden ifadelerle daha fazla geçmektedir. Bu geçtiği ayette Allah Teâlâ, hanımlarıyla güzel geçinmeleri

[27] Süleyman Uludağ, DİA, "EDEP" mad., X/414, 415.
[28] İbni Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, 4/574.
[29] Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, 1/134.

hususunda kocalara şöyle buyurmuştur: *"Ey iman edenler! (...) Hanımlarınızla örfe uygun olarak güzel geçinin!"*[30]

Kur'an'da *ma'ruf* ve *'örf* kelimeleri geçtikleri her ayette akl-ı selimin normal kabûl ettiği, Din'in de onayladığı söz, iş ve davranış biçimleri için kullanılan hukuk, ahlâk ve siyasetle ilgili kavramlardır.

Rasûlullah da (sav) hem eşler arasında hem de insanlar arasında husn-i muâşereti tavsiye etmiş ve şöyle buyurmuştur: "Sizin en hayırlınız, hanımlarına en iyi davrananlarınızdır.[31] Ebû Zer el-Gıfari'nin (ra) naklettiği bir hadiste ona şöyle buyurmuştur: "Ebû Zer! Her nerede olursan ol, Allah'a karşı gelmekten sakın! Bir kötülük yaptığında arkasından hemen bir iyilik yap ki onu yok etsin. İnsanlara güzel ahlâk ile muamele/muâşeret et!"[32]

2. Istılah Yönünden Tarifi

Istılahta muâşeret kelimesi, tek başına değil, 'Giriş'te de bahsedildiği gibi, âdâb kelimesi ile "âdab-ı muâşeret" şeklinde izafet terkibi hâlinde kullanılmaktadır. Bununla "Benimsenmesi ve uyulması gereken ahlâk, nezâket ve görgü kaide ve usulleri kast olunmuştur."[33]

Âdâb-ı muâşeret, insana, toplum içerisinde hoş, kibar ve latif davranışlarıyla düzgün ve düzeyli bir hayat yaşamayı öğreten bir san'at olarak nitelendirilmiş ve: "Âdâb-ı muâşeret öyle bir san'attır ki, insana hey'et-i ictimaiyye ile olan münasebetlerini kolay, münasip ve hoş bir şekilde îfâ etmesini öğretir."[34] denilmiştir.

---

[30] وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللّٰهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا *"Onlarla örfe uygun olarak güzel geçinin! Şayet onlardan hoşlanmadınızsa, umulur ki Allah, hoşlanmadığınız bir şeyde sizin için pek çok hayır yaratmış olabilir!"* (Nisa, 4/19) Ayetin tefsiri şöyledir: Rasûlullah'ın ifadesine göre, kadınlar kocalarının yanında Allah'ın emanetidirler. Nikâh esnasında verilen sağlam bir söz ve emanet bilinci ile alınmışlardır. O hâlde Allah'ın emanetine azamî ölçüde saygı gösterilmeli, verilen o sağlam söze riayet edilmelidir. Kadınlarla, örfe, yani akl-ı selimin makul, şer-i şerifin de onayladığı en güzel biçimde geçinmeli. Onların temel hak ve özgürlüklerine azamî derecede saygı gösterilmeli. Her türlü ihtiyaçları, güç ve imkân ölçüsünce (Krş. Bakara, 2/233, 286) iyi bir biçimde karşılanmalı. Bilhassa hassasiyetleri sebebiyle daima terbiye ve nezaket kuralları gözetilmeli. Mümkün olduğunca kalplerde karşılıklı sevgi ve saygı duygularını canlı tutucu ve gönül alıcı güzel sözler söylenmeli. Kırıcı ve incitici olmamaya azamî derecede özen gösterilmeli. Özellikle kabalıktan kaçınılmalı. Sahip olunan ve de her gün kazanılan ilim, irfan ve faziletler birlikte paylaşılmalı. (Bkz. M. Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak,* (Kur'an-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri, Fecr Yayınları, Ankara, 2008, III/283-284)

[31] Bkz. İbn Mace, Nikâh, 50.

[32] Tirmizî, Birr ve Sıla, 55.

[33] Meydan Larousse, Edep mad., 4/62.

[34] Kontes Dumoğlan, *Avrupa Âdâb-ı Muâşereti* (çev. Ahmet Cevat. yzm. İst. Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İ. Hakkı, Bl. numara: 1923, v. 16/b.

"Âdâb-ı Muâşeret'in bir tarifi de şöyledir: Ne gibi şeylerin insan için mübah/yakışan ne gibi şeylerin de mübah olmayacağını/yakışmayacağını gösteren bir rehberdir;"[35] insana "İctimaî bilgi ve yaşayış usullerini öğretir."[36]

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki âdâb-*ı muâşeret*, hayatın düzenli, sürekli ve mutlulukla yaşanabilmesi için sosyal yaşam biçimine yön veren, söz, iş ve davranışlarında insanın ölçülü, temkinli ve kibar olmasını sağlayan önemli bir değer, düzenli ve düzgün bir hayat yaşamanın kural ve şartlarını öğreten bir eğitimcidir. Netice itibariyle nefsi, eğitim, öğretim ve terbiye yoluyla nakış nakış işleyip güzelleştiren, gönülleri tezyin eden, titizlikle uygulandığında sosyal ilişkilere güzellik katan insancıl bir sanattır. Fert, aldığı eğitim ve öğretim yoluyla önce kendi nefsini edeple süsler, sonra da topluma aksettirdiği ölçülü ve nazik davranışlarıyla tüm ilişkilerine insanî bir boyut kazandırır.

Âdâb-ı Muâşeretin değeri, ancak saygın, seviyeli, mutlu ve müreffeh bir hayatla ifade edilebilir. Dünya ve ahiret saadeti onunla kazanılır. Allah'ın rızasına da onunla erişilir. Âdâb-ı Muâşerete riayet edilmeyen toplumlarda sosyal hayatın düzeyinden, insanlar arası ilişkilerin kalitesinden bahsetmek pek mümkün değildir.

Hulâsa, saygıdeğer bir ailenin harim-i ismetinde emniyet, itimat ve hüsn-i kabul gören yetişkin bir insan için manevî, ahlâkî ve vicdânî mecbûriyetleri yanında bir o kadar da uyulması icab eden ictimaî zarûretler bulunacağı muhakkaktır. Bunların hey'et-i mecmuasını tespit eden ve yerine göre uyulması icabeden hükümleri açıklayan kaide ve usullere âdâb-ı muâşeret denir. Her insan, ancak hemcinslerine karşı mecbur olduğu his ve muameleleri tam olarak ifâ edebildiği ölçüde onların da kendisine karşı medenî bir tarzda davranmalarını bekleyebilir. Aksi hâlde, hiç kimsenin mecbur olduğu ictimaî hayattan gerektiği ölçüde istifade ettiği söylenemez.

II. SOSYAL HAYATIN GEREKLİLİĞİ

İnsan, doğası icabı sosyal bir varlıktır. Âdâb-ı muâşeret, yaratılışı gereği mükemmel olan insanı sosyal ilişkilerinde de kemale eriştirmek içindir. Yüce Allah bir âyetinde şöyle buyurmuştur:

---

[35] Ferit Devellioğlu, *Ansiklopedik Osmanlıca-Türkçe Lügat,* "ADL" mad. s. 9.
[36] Saffetî Ziya, *Âdâb-ı Muâşeret*, s. 19.

"Yerde kımıldayan her canlı ve iki kanadıyla uçmakta olan her uçucu da sizin gibi sosyal hayat yaşamakta olan toplumlardır.[37] *Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Sonunda onlar toplu hâlde Rab'lerinin huzuruna götürüleceklerdir."*[38]

Gerçekten de koloniler hâlinde yaşayan karıncaların, arıların, kurtların, tilkilerin ve daha nice hayvanların belli bir hiyerarşik düzen içerisinde; görev bölümü, kurallar ve belirlenmiş müeyyidelerle yaşadıkları bilinmektedir. Onlar akılları ve iradeleri olmamasına rağmen, fıtratları ve hayatları gereği mükemmel işler görmektedirler. İnsan ise, fizyonomik yapısı, aklı ve iradesi ile tüm canlıların en mükemmelidir. O, yaratılmışların birçoğundan üstündür. Eğer insanoğlu, aklını ve tüm imkânlarını doğru ve yerinde kullanırsa sosyal hayatta ve davranışlarında da mükemmelliğe erişebilir. Ayrıca insanoğlu şu iki sebepten ötürü sosyal hayattan uzak yaşayamaz:

A. SOSYAL HAYAT FITRAT(YARATILIŞ)IN BİR GEREĞİDİR

Canlılar içerisinde, toplumsal hayat yaşamaya en kabiliyetli olanı hiç şüphe yok ki insandır. Fıtrî hayatın neticesi olan bu özellik hiçbir varlıkta bu derece mükemmel değildir. İnsanlar içerisinde de özellikle Müslümanlarda daha fazla gelişmiş olması icab eden ictimaî yaşayışın nedenlerine gelince:

Çevremize bir göz atacak olursak, Allah Teâlâ'nın kudretinin ifadesi olan varlıklardan birçoklarının, hayatiyetlerini sürdürebilmek için, birbirlerinden ayrı bir mücâdele ve gayret içerisinde olduklarını; kimilerinin tek başına, toplumdan uzak olarak yaşadıklarını, (bazı kuşlar ve böcekler gibi) bazılarının da gıdalarını temin etmek, barınaklarını kurmak, göç mevsimlerinde binlerce kilometre mesafeleri kat edebilmek ve düşmanlarına karşı birlikte savunmak amacıyla bir toplum hayatı içerisinde olduklarını görürüz. Hayvan-

---

[37] Onlar da sizin gibi topraktan ve sudan yaratılmış mahluklardır. Sizin gibi, yaşamaları ve varlıklarını devam ettirebilmeleri için, onların da birtakım yasalara boyun eğmeleri gereklidir. Sözgelimi yerler, içerler, barınma ve savunma içgüdüsüne sahiptirler. Yuva kurarlar, eşleşirler, yavrularını besler, nesillerini sürdürürler. Hatta onlar kendi aralarında özenle kurdukları ve korudukları belli bir hiyerarşiye de sahiptirler. Belirlenen hiyerarşik düzene ve belli kurallara uyulmadığı takdirde, sürünün ya da ailenin baskın liderleri tarafından, mutlaka cezaya çarptırıldıkları dahi söz konusudur. Sizin onlardan farkınız akıl, irade, okuma, sözlü beyan gibi hassalarınızdır. Eğer siz bunları kullanmıyor; hayvanlardan farklı olarak kendi yükümlülük ve sorumluluklarınızın bilincinde değilseniz, sizin onlardan herhangi bir farkınız kalmaz; kendinizi onların derecesine düşürmüş olursunuz! İşte bu duruma düşmemeniz arzusuyla, sizin için gerekli olan her şey Kitab-ı Mübîn'e kaydedilmiştir. Kaldı ki onlar öldükten sonra tekrar diriltilmeyecek, dünya hayatları değerlendirilmeyecek, ölüm ötesi hesap, ceza ve gerçek hayat diye bir şey yaşamayacaklar; toprak olup gidecekler.

[38] En'am, 6/38.

lar, akıllarıyla olmasa bile sevk-i tabiîleriyle bir nevî ictimaî hayat sürdürmektedirler. Arılar, kelebekler, karıncalar, kuşlar, kurtlar, tilkiler, vs.

İnsanlar da canlılar içerisinde ictimaî hayat yaşayan bir türdür. Evlenmek, çoğalmak, geçimini temin etmek ve düşmanlarına karşı birlikte savunmak gibi gayelerle, bilinçli bir toplum hayatı yaşarlar. Çünkü fıtratlarının ötesinde, hayat şartları da onları buna zorlamaktadır. Yalnız başlarına yaşamaları mümkün değildir.

İnsanları yaratan, sır ve hikmetlerine vâkıf olan Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'inde: *"Ey insanlar! Gerçek şu ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık. Birbirlerinizi tanımanız için de sizi çeşitli milletlere ve kabîlelere ayırdık..."*[39] buyurmuş, insanların fıtratları gereği, kısmen mecbûrî, kısmen de ihtiyârî olarak birbirleriyle münasebetlerinin olması icap ettiğini beyan etmiştir.

Fıtraten birbirleriyle bağımlı olarak yaratılan insanların, birçok arzularına, tek başlarına ulaşmaları mümkün olmadığı gibi, biri diğerine yardım etmeden yaşamaları da mümkün değildir. Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'inde bu konuya işaretle: *"Allah, birbirinizin işini görmeniz için sizi rızık hususunda kiminizi kiminizden üstün kıldı"*[40] âyet-i kerîmesi ile rızık yönünden de insanların farklı ve birbirlerine muhtaç olarak yaratıldıklarını beyan etmiştir. Yâni: "Bir kısmınız zengin, bir kısmınız orta halli bir kısmınız da fakirsiniz; hatta yoksul. Bazılarınız hem kendi rızkını kazanıyor, hem de başkalarınınkini kazanmakla görevli velilersiniz"[41] ve mutlaka birbirinize muhtaçsınız ve hizmet etmektesiniz, demiştir.

Bu ilâhî kelâm yüce bir hakîkatin ifadesidir. Sadece İslam cemiyetlerinde değil, yeryüzünün bütün toplumlarında cârî olan bir gerçeğin terennümüdür. İslam'a göre, "Ülfet etmeyen ve kendisi ile ülfet edilmeyen kimsede hayır yoktur."[42] Hiç bir toplumda, yalnız yaşayan, kendisini toplumdan çekip soyutlayan kimseler iyi insanlar olarak nitelendirilmezler.[43] Bu durumlar gösteriyor ki, dünyanın hiçbir yerinde insanlar, kendi arzularınca da olsa diğerlerinden müstağnî olarak tek başlarına yaşayamazlar. Her zaman için "altın kapılı, tahta kapılıya muhtaçtır." "Bazen kendilerini başkalarına

---

[39] Hucurât, 49/13.
[40] Nahl, 16/71.
[41] el-Beydâvî, Nasru'd-Din Ebi'l-Hayr Abdullah b. Ömer, (v. 791 h.), *Envaru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl,* Kahire, 1968, 1/562, 63.
[42] Ahmed, Müsned, II/400.
[43] Bkz. Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür,* İst. 1979, s. 308.

karşı müstağnî zannedenler olsa da, hiç kimse birtakım ihtiyaçlarını gidermek amacıyla, insanlarla beraber olma mecbûriyetini inkâr edemez. Bu sebeple insan, yaratılış olarak medenîdir,”[44] tek başına yaşaması doğasına aykırıdır.

B. SOSYAL HAYAT DİNÎ YAŞAYIŞIN BİR GEREĞİDİR

İnsanlar, özellikle Müslümanlar, İslam’ın emir ve yasakları bakımından da ictimaî hayat yaşamak durumundadırlar. Şöyle ki: Her mü’minin, kendisine karşı yükümlülükleri olduğu gibi, Allah’a karşı, ailesine karşı ve diğer insanlara; hatta çevreye karşı da din açısından görev ve sorumlulukları vardır. Bunları yerine getirmeyen insan, kendisini asla kurtaramaz. Zamanın mecbur eden şart ve durumları hariç, ibâdet amacıyla da olsa toplumdan ayrı, tek başına yaşamak, İslam nazarında hoş karşılanmaz. Zira Hz. Peygamber, kendisine gelen ve:

— “Ya Rasûlallah, hangi insan daha hayırlıdır?” diye soran bir sahabiye:

— “Nefsi ve malı ile cihad eden kimse, insanların şerlerinden emin olmak için vâdilerden bir vâdiye sığınıp, Rabbına ibâdet etmekle meşgul olan adamdan daha hayırlıdır.”[45] şeklinde cevap vermiştir. Bu sözüyle Rasûlullah (sav) insanlardan uzak yaşamanın hayırlı olmayacağını ifade etmiştir. Çünkü “Bu şekilde hayat, insanlardan sıyrılıp ölüler, yabanîler sınıfına girmek demektir. Akıl, yiğitlik, cömertlik, diğergamlık, infak, ihsan, iffet ve adâlet gibi insanda bulunan en güçlü faziletleri iptal edecek olan bu soyutlanmanın, insanı tembelliğe sürükleyeceği de muhakkaktır.”[46] Ayrıca cemaat şuuru, sabır, iyilik, akrabayı görüp gözetme, yardımlaşma, dayanışma; zekât, sadaka-i fıtır, cum’a ve bayram namazları gibi bazı ibâdetler vardır ki, bunlar ancak toplum içerisinde îfa edilebilir. Müslüman, cemiyetten ayrı yaşadığı zaman bunları yerine getirebilmesi asla mümkün olamaz. İnsan toplumdan uzak olarak yaşadığı zaman, farz ve vâcip olan bazı ibâdetleri terk etmek zorunda kalacağı için böyle bir hayat, Müslümanın, İslamî yaşayışı bakımından asla caiz görülmez.

Yukarıda bir benzeri nakledilmişti. Allah’ın Elçisi (sav): *“Halkın arasına karışıp onların sıkıntılarına sabreden bir Müslüman, halktan*

---

[44] Rağıb el-İsfehanî, (v. 502 h.), *er-Risâle fî Âdâb-ı Muhâletatı’n-Nas*, 1243 h. de yazılmıştır vr. 14/b.

[45] Buharî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil (v. 256 h.), *es-Sahih,* İstanbul, 1315 h. baskısından ofset, 1979; Buhârî, Rikak, 34, VII/188.

[46] Rağıb, *Risâle*, vr. 17/b.

uzak yaşayan ve onların cefâlarına sabretmeyen Müslümandan daha hayırlıdır."[47] buyurmuş; insanlardan uzakta yaşamayı tasvip etmemiştir. İbn Abbas (ra) da insanlardan uzaklaşmayı ve onlardan ayrı yaşamayı istemenin, ölümü istemeden farksız olacağını şöyle ifade etmiştir: Birini, "*Allah'ım, beni insanlardan müstağnî kıl"* şeklinde duâ ederken işitmiş ve ona: *"Ey adam, görüyorum ki sen, Allah'tan ancak ölümü istiyorsun, dedim, Zira insanlar, hayatları boyunca birbirlerinden müstağnî olamazlar. Diğerleri ile beraber olmak mecburiyetindedirler. İnsanlar, tıpkı birbirlerine bağlı ve bağımlı olan bir bedenin organları gibi yaratılmışlardır. Birbirleriyle ünsiyetleri sebebiyle de "İnsan" olarak isimlendirilmişlerdir..."*[48] Bu sözleriyle İbn Abbas (ra), insan olmanın şartlarından birisinin de insanlarla ünsiyet kurmak olduğunu dile getirmiştir.

Her ne kadar fert olarak yaratılmış, fert olarak çeşitli görevler yüklenmiş ve fert olarak Allah'ın huzuruna çıkacak olsa da insan, nefsine karşı, Rabbine karşı, aile fertlerine ve başkalarına karşı vazifelerini ifâ edebilmesi için mutlaka ictimaî hayat yaşamak mecburiyetindedir.

III. ÂDÂB-I MUÂŞERETİN MAHİYETİ, AMACI VE ÖNEMİ

A. ÂDÂB-I MUÂŞERETİN MAHİYETİ

Âdâb-ı Muâşeret, insana özgü bir erdem olan terbiyenin ve nezaket kurallarının bireysel ve sosyal hayatta uygulanan kısmıdır. İyi bir eğitim ve öğretim sonucu kazanılmış olan "iyilik" hasletinin görünüş ve eylemlere yansıyan şeklini ifade eder. Doğasındaki dikkat, rikkat, nezaket ve titizlikle birlikte toplumda *görgü kurallarını da kapsayan* âdâb-ı muâşeret, insanı sosyal hayatta azami ölçüde hata yapmaktan korur ve yüceltir.

"Âdâb-ı Muâşeret" *edeb* kelimesiyle *muâşeret* kelimelerinin birbirine izafesiyle oluşturulmuş bir terkiptir, izafet terkibidir. *Edeb*, bireysel ve sosyal hayatta akıllılık, usluluk, hâl ve tavrın iyiliği; hayâ, utanma, zerafet, nezaket, güzel ahlâk, sonradan kazanılmış olan terbiye anlamına gelir. Çoğulu *âdâb*'dır. *Muâşeret* ise, bir arada yaşamak, güzel geçinmek, akl-ı selimin hoş gördüğü, dinin de onayladığı tarzda insanlara muamele etmek demektir. Genelde ailede veya eğitim birimlerinde verilen iyi bir insanî eğitim ve öğretimin/ter-

---

[47] İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalanî, (v. 852 h.) *el-Metâlibu'l-Âliye bi Zevâidi'l-Mesanidi's-Semaniye,* Birr ve Sıla, III/8, 9.

[48] Rağıb, *Risâle,* va. 17/b.

biyenin sonucu; özellikle de eğitimcilerde ve örnek şahsiyetlerde görülerek kazanılıp huy haline getirilir.

İnsan, tabiatı icabı sosyal ve medeni bir varlıktır. O, sosyal hayat yaşayan canlıların en mükemmelidir.

Âdâb-ı muâşeret, yaratılışı icabı güzel, sevimli ve mükemmel olan insanı, bireysel hayatta ve sosyal ilişkilerinde de güzel ve sevimli kılan, sonuçta kemale erdiren kurallar bütünüdür.

Âdâb-ı Muâşeret, cemiyet içerisinde yaşamak için lâzım gelen nezâket kurallarını öğreten, insanî ilişkilerde uyulacak ölçülü, dengeli ve göze hoş görünen kibar davranış şekillerini ortaya koyan, dolayısıyla şahsı toplum içerisinde erdemli ve hürmete lâyık kılan söz, iş ve davranış biçimlerini kapsar...

İslam'da ahkâm ve ahlâk ile iç içe olup, aynı zamanda onların tamamlayıcısı durumunda olan muâşeret kuralları, söz ve davranışları süsler, görünümü güzelleştirir, kişiye ayrı bir değer ve saygınlık kazandırır. Çünkü insanlar arasında sınıf değil, eğitim öğretim üstünlüğü daima vardır...

Dinimizde emir ve yasaklara taallûk eden ahkâm aslî, âdâb-ı muâşeret ise fer'îdir. Diğer bir deyişle âdâb olmadan yasalar ve insanlar arası ilişkiler sürdürülebilir ise de o takdirde bunların mükemmel olacağını söylemek pek mümkün değildir. Tıpkı Peygamber Efendimizin: "Besmelesiz başlanan her iş ebterdir."[49] yani eksiktir dediği gibi; besmele ile başlansaydı kişiye ayrıca bir de ibadet sevabı kazandıracak olan o iş, besmelesiz başlandığı için ebter olmuş, sonu kesilmiş, eksik kalmış olur. Yaratılışı icabı güzel olan insan da söz, iş ve davaranışlarında ölçü kaçırılır, düşünerek hareket edilmez, nezaket ve görgü kurallarına riayet edilmezse, ilişki sürdürülmüş, iş yerine getirilmiş olur, ancak o ilişkiyi süsleyip güzelleştirecek, şahsı sevimli kılacak tarafı eksik kalır... Çünkü ahkâm ve ahlâk, ancak âdâb ile mükemmellik kazanır ve asıl amacına ulaştırır. Aksi hâlde, söz, iş ve davranışlar nezâket ve nezâhatini; dolayısıyla sevdirici ve yaklaştırıcılığını kaybeder. Ancak âdâb-ı muâşerete riayetle işler güzelleşir, beğenilir ve takdire şayân bulunur. Bu münâsebetle âdâb'ı ahkâm ve ahlâktan ayrı düşünmek önemli bir eksikliktir.

İslam'da âdâb-ı muâşeret, temel prensipleri itibariyle evrenseldir. Ancak İslam'dan ve ahlaktan ayrılmamak şartıyla, şekil ve görünüm itibariyle yöresel de olabilir. Zira birbirinden farklı coğrafya,

---

[49] Ebû Dâvûd, Edeb, 21.

iklim ve toplumlarda az-çok farklılıklar arzeder. Çünkü mahalli örflerin oluşturduğu kültürler, onların bir parçası olan hareket tarzları, giyim, kuşam ve benzerleri o kültürü oluşturan yörenin coğrafî yapısı, iklim şartları, bitki örtüsü ve insanların hayat tarzı ile şekillenmiştir. Mesela Arap erkekleri, İslam'da örtünmenin/tesettür bir unsuru olarak entari giyinirken, Türk erkekleri bunu kadın kıyafeti sayar ve yadsırlar. Aynı Türkiye'de, sözgelimi Urfa'da erkeklerin entari giymeleri ise, asla yadırganmaz.

Âdâb'a riayetsizliğin müeyyidesi vardır; bilhassa Allah'ın Elçisine karşı ortaya koyduğu nezaketsizliğin şahsa yükleyeceği mahcubiyetten öte Allah'ın da gazabına sebep olabilir. Eğer kişi yetişkin ve onurlu bir kişi ise, âdâba muğayir davranışı sebebiyle kabalık ve görgüsüzlükle nitelendirilir.

Âdâb-ı muâşeret, uyulmadığı zaman, topluma etkisi bakımından ahkâm ve ahlâkla eşdeğer sayılmaz, fakat yapılan iş, âdâbın vereceği güzellik ve zerâfetten yoksun olur. Tıpkı trafikte kurallara titizlikle uyulması, ışıklara dikkatle riayet edilmesi gibi. Hayatın da kazasız, belasız ve tüm güzellikleriyle dolu olarak devam edebilmesi için edeb olmazsa, olmaz.

B. ÂDÂB-I MUÂŞERETİN AMACI

İslam'da âdâb-ı muâşeretin gayesi, özetle denilebilir ki, inananları Allah Teâlâ'nın beğendiği en güzel edeple süslemek, bireysel hayatında seçkin kılmak, onların başkalarıyla olan her çeşit münasebetlerinde ölçülü davranmalarını sağlamak ve aşırılıklardan uzaklaştırmak; hem şahsın hem de toplumun huzur içerisinde, düzenli ve düzeyli bir hayat yaşamasını temin etmektir. Çünkü sadece kanunların baskı gücüyle bir toplumu yönetmek de insanın saygınlığıyla bağdaşmaz. O nedenle eğitim ve öğretim yoluyla bireylerin vicdanlarına ve karakterlerine tesir edebilecek birtakım ahlâkî esasların yerleştirilmesine ve bu huy güzelliklerinin söz, iş ve davranışlara yansıtılmasına ihtiyaç vardır.

İnsanların ideal bir biçimde yönetilmeleri için ahlâkî kurallar olmadan, sadece kanunların varlığının kifayetsizliği nasıl bir gerçekse, ahlâkı pratik hayata intikâl ettiren âdâb-ı muâşeret olmadan ahlâkın, nazariye olmaktan öteye geçmeyeceği de öyle bir gerçektir. Yâni, âdâb-ı muâşeret olmadan ahlâkın, ahlâk olmadan da kanunların, insanın düzenli ve düzeyli bir hayat yaşaması, dünya ve ahiret mutluluğunu kazanması için yeterli olabileceğini söylemek mümkün değildir.

Bir toplumda, âdâba riayet edilmiyorsa, orada ahlâkî değerlerin geçerliliğinden bahsedilemeyeceği gibi, âdâb-ı muâşeret ve ahlâka önem verilmeyen toplumlarda, başta insana saygı olamak üzere, hukuka saygıdan, nizam ve intizamdan bahsetmek de mümkün değildir. İşte bu gerçeklerle, evrensel bir din ve mükemmel bir nizam olan İslam, kul-Allah, ümmet-peygamber, anne-baba, karı-koca insanlara birbirlerini sevdirip saydıracak davranış şekillerine; şahsî hayatın arzetmesi lâzım gelen niteliklerine ve sosyal hayatın çeşitli yönlerine varıncaya kadar toplum hayatında gerekli olan muâşeret esaslarını Kur'an'da ve Hz. Peygamber'in örnek ahlakı ve yaşantısında ortaya koymuştur. Bir gayr-ı müslimin bir Müslümana söylediği şu söz, bu konuyu tam olarak ifade etmek için kâfidir: Galiba sizin peygamberiniz, tuvalete bile nasıl girilip çıkılacağına varıncaya dek size her davranış şeklini öğretmiş.

Amaç, derin bir geçmişe ve kültüre sahip olan putperest bir toplumdan Allah'a, Peygamber'e ve Kur'an'a inananları bireysel hayatlarında ve sosyal ilişkilerinde de İslamlaştırmak; bedevilikten, kabalıktan, aşırılıktan... cahiliyye dönemine ait tüm gayr-ı insani yasalardan, ilkelerden, törelerden, örflerden, adetlerden ve geleneklerden tamamen arındırıp salim kılmaktır. İslam'ın insan için en uygun gördüğü vasıflar ve özelliklerle Âdemoğullarını donatmaktır. İnananları, eğitimsizliğin, bilgisizliğin, görgüsüzlüğün ve usulsüzlüğün; bir başka tabirle yol-yordam bilmezliğin kabalıklarından arındırmak, ahlakî niteliklerle daha da yüceltmek, iman ve amel yönüyle kemale erdirmektir. Toplumda beşerî ilişkileri kolaylaştırmak, insanları birbirlerine sevdirmek ve aşırılıkları olmayan, adalet vasfına sahip düzenli ve seviyeli bir toplum vücuda getirmektir. Sözün özü, yaratılışı icabı mükemmel ve saygın olan insanı, sosyal hayatta da kemale doğru yol aldırarak gerçekten saygın bir mü'min, sevilen bir birey ve kibar bir insan yapıp hem insanların hem de Allah'ın sevgisine, özel rahmetine mazhar kılmaktır.

C. ÂDÂB-I MUÂŞERETİN ÖNEMİ

İnsan için olan ve insanı insanî niteliklerinde geliştirip, tamamlayıp yücelten her şey başlıbaşına bir değerdir ve mutlaka önemlidir. Mademki âdâb-ı muâşeret insan içindir, insanı azami derecede hata yapmaktan ve kusur işlemekten koruyarak Allah katında ve kulları arasında sevdiren, yücelten bir değerdir, o hâlde âdâb-ı muâşerete riayet insanlar; özellikle mü'minler için mutlaka vazgeçilmez bir haslet, tamamlayıcı ve kemale erdirici bir erdem olarak özümsenip yaşanmalıdır. Bireysel ve sosyal hayatta edebe riayet, insan olmak-

tır, gerçek insanlığı yaşamak ve başkalarına karşı farklılığını ortaya koymaktır. Zira Farsça bir beyitte denilmiştir ki: "Âdemoğlu eğer edebsiz ise, adam değildir, zira insan ile hayvan arasındaki fark edeptir." İnsan için edeb, pek çok yönden önemlidir; bilhassa şu üç hususta vazgeçilemez bir değerdir:

1. Edebin Birey Açısından Önemi

"Cemiyet içerisinde yaşayan her fert, insan olarak aynı derecede saygıya lâyıktır. İnsanlar arasında sınıf farkı değil, terbiye ve tahsil farkı geçerli olacağından; herkesin aynı derecede terbiyeli olması beklenebilir."[50] Ayrıca, insanlar arası ilişkilerde; hatta sadece insanlar değil, çevredeki canlı-cansız tüm varlıklarla, eko-sistem ilişkilerinde ölçülü davranmak, dengeyi bozmamaya azami derecede özen göstermek haklara saygıyı muhafaza etmek, şahsa hem Allah katında hem de insanlar nezdinde haysiyet ve şeref kazandırır, onu övgüye lâyık kılar.

Yüce bir ahlâkın sahibi olup,[51] ashabı içerisinde en güzel örnek vasıflara sahip, seçkin ve ferîd bir mü'min olarak yaşamış olan Hz. Muhammed, onlara bir öğütlerinde daima ölçülü davranmayı, dengeli olmayı tavsiye etmiş ve şöyle buyurmuştur: "Hüsn-i hâl, teennî ve iktisad peygamberliğin kırkta biridir."[52] Yani her hâl-u kârda güzel bir görünüm, düşünerek hareket etme ve ölçülü davranma, peygamberleri başkalarına sevdiren, saydıran ve onları başarıya ulaştıran seçkin ahlaklarındandır.

Bir başka hadisinde Rasûlullah şöyle buyurmuştur: *"Ya hayırlı/doğru bir söz söyle veya sus!"*[53] Zira söz gümüşse, sükût altındır.

Anlaşılıyor ki, söz söylerken veya başkalarının gözleri önünde -onları ilgilendirsin ya da ilgilendirmesin- bir iş yaparken, mutlaka önce düşünüp olumluluğuna ve gerekliliğine karar verdikten sonra harekete geçmek, mutlaka ölçülü davranmak ve her hâl ve durumda güzel görünmeye çalışmak, kişiye peygamberlik vasıflarından çok önemli bir vasfı kazandırmaktadır. Bu demektir ki peygamberler, söz, iş ve davranışlarında daima ölçülü olan, düşünerek hareket eden ve çevredeki kabalıkları ve aşırılıkları giderip güzelliklere güzellik katan, dolayısıyla topluma düzen ve huzur getiren kimselerdir. O hâlde onların yolundan giden mü'minler de onları örnek almalı ve onların müzeyyen oldukları vasıfları ile kendilerini tezyin etmelidirler.

---

[50] Saffetî Ziya, *Âdâb-ı Muâşeret*, s. 7.
[51] *"Muhakkak ki sen, kesinlikle yüce bir ahlâka sahipsin."* (Kalem, 68/4)
[52] Tirmizî, Birr ve Sıla, b. 65, H. 2010, IV/366.
[53] Buhârî, Edeb, 31.

Psikologların tespitine göre, sosyal münasebetlerin normal olarak sürdürülmesinin, şahsın akli dengesi ile yakından ilgisi olup sıhhatine de büyük tesiri vardır. Şöyle ki: "Sosyal münasebetler akli denge ile bağlantılı mıdır?" şeklinde sorulan bir soruya verilen cevap aynen şöyledir: "Yapılan incelemelerde, ele alınan psikiyatrik hastaların çeşitli ve farklı rahatsızlıklarına rağmen; bir noktada birleştikleri dikkati çekmektedir: Hepsinde de çevrelerindeki kişilerle münasebet kurma ve anlaşma güçlüğü görülmüştür."

Akıl hastalarının tarihçeleri incelenince; bunların akli denge bozukluğundan önce de etraflarındaki insanlarla (aile, arkadaş, meslektaş v.s.) normal ve iyi münasebet kuramadıkları tespit edilmiştir. İyi bir münasebet kuramamanın mı hastalığı başlattığı, yoksa hastalığın mı sosyal münasebetleri bozduğu tartışılmaktadır. Şurası muhakkaktır ki, aklî denge ile insanî münasebetler arasında yakın bir bağlantı vardır. Kimse ile geçinmeyen, kimseyi sevmeyen yahut anormal ve zoraki sevgi tezâhürü ile davranan, insanlardan kaçan ve onları kendisine düşman sayan vs. hislerle buhran içinde olan kimsede bir çeşit dengesizlik tesbit edilebilir."[54]

Abdurrahman es-Sâfûrî (v. 894 h.) bir beytinde, akılla edebi bir arada zikretmiş, birbirleriyle olan yakın ilişkilerini veciz bir tarzda şöyle terennüm etmiştir: "Allah, hiçbir kimseye akıl ve edepten daha üstün bir bağışta bulunmamıştır. O ikisi gencin güzelliğidir. Şayet bir genç onları kaybederse hayatın en güzel değerlerini kaybetmiş olur."[55] Gerçekten akıl, insanı diğer varlıklardan temyiz edip üstün kılan; edep ise, nezâket kurallarını öğreten, şahsı hürmete lâyık kılan, makam ve mevki sahibi yapmasa da her makama layık yapan insanî niteliklerdendir.

Aklı olmayanın ilmi ve edebi olmaz. Aklı ve ilmi olup da edebi olmayanın insanlığı da olmaz. Zira akıl ilmi, ilim de edebi gerektirir. İbn Sina demiştir ki: "Bir batman ilmi olanın, hiç olmazsa bir okka da edebi olmalıdır. Eğer bir âlimin o kadarcık da olsa edebi yoksa o bir hiçtir."

Aklı ve edebi olmayan veya bu ikisini birlikte taşımayan kimseler toplumda, insan olmaktan başka hiç bir değere sahip olmayan zavallılar olarak bilinirler. Şeyh Sadi Şirâzî Farsça bir beytinde bu gerçeği şöyle dile getirmiştir:

---

[54] Züleyha Münif 12.6.1978 tarihli Tercüman Gazetesi, 3 Sual, 3 Cevap köşesinden naklen.

[55] Abdurrahman b. Abdusselâm, es-Sâfûrî, *Nüzhetü'l-Mecâlis ve Müntehâb en-Nafâis*, Mısır, 1357 h., I/78.

Âdemîzâde eger bî edeb est Âdem nîst!
Çûn ferk der çeşm-i benî Âdem ve hayavan edeb est...

Türkçe'si şudur:

Eğer Âdemoğlu edepsiz ise, adam değildir; Çünkü Âdemoğlu ile hayvan arasındaki fark edeptir.

O halde yaratılışta sahip olduğu insan vasfını ve kimliğini korumak isteyen ve onda daha da yücelmeyi arzu eden kimseler mutlaka nefislerini edeble süslemelidirler. Mevlânâ Hazretleri demiştir ki: "Ey âşıklar, nefsinizi edep ile süsleyin. Zira aşk yollarının hepsi de edepten ibarettir."[56] İlâhî aşka varan yolların tamamının edebden ibaret olduğu muhakkaktır. Ancak O'na varabilmek için nefsi edeble süslemek sadece Hak aşıklarına değil, insanım diyen her kimseye bir mecburiyet olmalıdır.

Nitekim denilmiş ya: "Edeb ya hu!..."

EDEB YA HU!...

Muradınsa kesb-i kemâl
De seherde "Edeb ya Hu!..."
Semeresi seyr-i cemal
De seherde "Edeb ya Hu!..."

Nur-i Hak'tır edeb tacı
Hasta gönlün has ilacı
Kalmaz kalpte gam u acı
De seherde "Edeb ya Hu!..."

Edeb hadde riâyettir
Hak yolunda dirayettir
Kemal-ı kalbe ayettir
De seherde "Edeb ya Hu!..."

Âriflerin libasıdır
Alimlerin sılâsıdır
Aşıkların ziyasıdır
De seherde "Edeb ya Hu!..."

Miftah-ı cennettir edeb
Esbab-ı rahmettir edeb
Ahlak-ı Ahmeddir edeb
De seherde "Edeb ya Hu!..."

---

[56] Mevlânâ Celâlüddin-i Rûmî, *Mesnevî*, Trc. ve Şerh, Tahîru'l-Mevlevî, İst. 1964, I/113.

Dönersin dikensiz güle
Virdin eyle bunu dile
Fecrî lisan-ı kalb ile
De seherde "Edeb ya Hu!..."[57]

Evet. Edeb haddini bilmektir... Buraya kadar yapmış olduğumuz izahatta görülen şudur ki, toplum içinde yaşayan fertlerin şeref ve haysiyet sahibi olabilmeleri, insanî olgunluğa ve İlâhî Aşk'a varabilmeleri için edeb ve husn-i muâşereti öğrenip bunlara riayet etmeleri şarttır. Çünkü cemiyetin düzeni ve ferdin aklî dengesinin korunması, sosyal münasebetlerin düzey kazanmasına bağlıdır. İctimaî düzenin olmadığı yerde ferdî hayatın sıhhatinden bahsetmek pek mümkün gözükmemektedir. Aldos Hexley, "Texts and Pretext" adlı eserinde şöyle der: *"Ruhen çözülen insanın ahlâkî suçluların yanına gelmemesine imkân yoktur."*[58] Çünkü bir insanın aklî dengesini kaybetmesi, her şeyini yitirmesi anlamına gelir. Artık öyle bir insandan ölçülü davranması, kibar olması ve hemcinsleriyle iyi geçinmesi beklenemez. Aksine ondan her türlü gayr-ı insani davranış beklenebilir. Bu sebeple Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de Müslümanlara, yukarıda da değinildiği gibi kul-Allah, sahabe-Peygamber, evlat-ebeveyn, büyük-küçük ilişkisinden tutun da sosyal yardımlaşmaya; insanlara birbirlerini sevdirip saydıracak davranışların şekillerine; şahsî hayatın arzetmesi lâzım gelen niteliklerine ve sosyal hayatın pek çok ayrıntılarına varıncaya kadar gerekli olan muâşeret esaslarını öğretmiş; ictimaî hayatın düzen ve âhengi için bunlara uymayı zorunlu kılmıştır. Nitekim Reddü'l-Muhtar'da kaydedilen bir izahda, muâşeret esaslarını öğrenmek farz-âyın olan ilimlerden sayılmış ve: "İslam'ın farzlarından biri de: kişinin, dinini ikâmede, amellerini ihlasla yapmasında ve Allah'ın kullarıyla muâşerette muhtaç olduğu şeyleri öğrenmesidir" denilmiştir.[59] İslam'dan başka hiçbir din ve düzende, her konuda olduğu gibi[60] âdâb erkân konusuna bu denli önem verildiği müşahede edilmiş değildir.

Denilir ki edeb, kamil mü'minin ruhudur, mayasıdır. Belki de şair o sebeble şu beyitini söylemiştir:

Ehl-i irfan arasında aradım kıldım talep,
Her hüner makbul imiş, illa edeb illa edeb...

---

[57] İbrahim Baz, Altınoluk, Temmuz 2008, s. 8'den naklen.

[58] Muhammet Kutub, *İslam ve Materyalizme Göre İnsan,* Trc. Kemal Sandıkçı, İst. II. baskı, tarihsiz, s. 302.

[59] İbn Âbidîn Muhammed Emin b. Ömer, v. 1252, *Reddü'l-Muhtâr*, Mısır, 1972, I/29.

[60] Bkz: Maurice Bucaille, *Müsbet İlim Yönünden Tevrat, İnciller ve Kur'ân*, Trc. Dr. Mehmet Ali Sönmez, Konya, 1979.

2. Edebin Toplum Açısından Önemi

Âdâb-ı muâşeret, ne bir kısım kaba insanların aşağılıkla karşıladığı ve tenezzül etmediği gibi ihmal edilir bir keyfiyyet; ne de bazılarının zorlanıp çekineceği kadar muğlâk ve tatbiki zor bir sanattır. Sadece eğitim ve öğretim yoluyla kazanılan güzel bir alışkanlık; insana hayatı ve içinde yaşadığı cemiyeti sevdiren zarif, kibar ve nezih davranma alışkanlığı. Yaratandan ötürü, başta insan olmak üzere her varlığa saygı, her şeye dikkat ve her şeyde itinâ, nefse güven, vakar ve ağırbaşlılığı muhafaza. Başkalarının haklarını gözetme, her şeyi ve her kesi yerine koyma, sevgi, ilgi, ahlak ve edeb. İşte âdâb-ı muâşeretin insana giydirdiği libas budur.

Allah Teâlâ, Kur’an-ı Kerim’inde koyduğu yasalar, verdiği güzel öğütler, tavsiye ettiği davranış biçimleri ile insanların refah ve saadet düzeylerinin yükseltilmesini arzu etmiştir. Hiç şüphe yok ki, bu yüce arzunun gerçekleşmesi, ancak tavsiye edilenlerin yerine getirilmesi, toplum olarak hep birlikte uygulamakla mümkün olur. Bu yüzden Allah: *“Ey mü’minler! Hep birlikte Allah’a yönelin ki, başarıya eresiniz.”*[61] buyurmuştur. Toplumun bir kesimi toplumda yaşamanın yasa ve kurallarına uyar diğerleri de aykırı bir biçimde yaşarsa, orada yasalara ve kurallara uyanların bile düzenli ve mutlu bir hayat yaşamaları son derece güçleşir. Bilhassa kanunsuzlukların yaygın, insanlar arası beşerî ilişkilerin düzensiz, ahlâksızlıkların dizboyu olup insana saygıdan eserin bulunmadığı bir yerde birey olarak düzgün ve mutlu bir hayat yaşamak dahi imkânsız hâle gelir. Bu yüzden en ilkelinden, en medenîsine varıncaya dek bütün toplumlarda cemiyet hayatının işlerliğini sağlamak, ictimaî bünyeye zararlı unsurları zararsız hâle getirmek ve toplumda sosyal güvenliği ve düzeni sağlayabilmek için tedbirler alınmakta, caydırıcı yasalar konulmakta ve insanî/ahlâkî eğitim ve öğretime özen gösterilmektedir. Özellikle yüce dinimiz İslam, bu konuda, bütün Müslümanlara, şahsî yükümlülüklerinin yanısıra bir de toplumla ilgili görev ve sorumluluklar getirmiştir.

“Zulme uğrayan hariç; çirkin sözün açıktan söylenmesini Allah sevmez!”[62] İnsanlarla konuşurken argo tabirler kullanmamalı[63]; aksine mü’minler birbirilerine güzel söz söylemeli;[64] yapılan bir kötülüğe misliyle mukabele etmek bir hak iken, affetmek[65], hatta kötülük

61 Nur, 24/31.
62 Nisa, 4/148.
63 Bakara, 2/104.
64 Bakara, 2/83.
65 Şurâ, 42/40; Nahl, 16/126, 128.

edene iyilik etmek tercih edilmeli;[66] en yakınından başlamak suretiyle iyiliği emredip kötülüklere mani olunmalı,[67] yani *emr-i bi'l-ma'ruf nehyi ani'l-münker* görevi; gördüğü bir kötülüğe eliyle, gücü yetmediği takdirde diliyle müdahale etmek, hiç olmazsa kalbiyle buğzetmek ihmal edilmemelidir.[68] İşte bunlar her yetişkin Müslümanın toplumsal görevlerindendir. Çünkü ictimaî hayatın kuramsal şartlarından biri de: "Toplumun fertlerinden herhangi biri, genel yaşayış kurallarına başkaldıracak olursa, diğerlerinin görevi, o şahsın amacını gerçekleştirmesine imkân vermemektir."[69] Yüce dinimiz İslam, bunu Müslümanlara bir görev olarak yüklemiş; ferdin hukukunu olduğu gibi cemiyetin hukukunu da muhafaza etmeyi ferde ve topluma bir görev olarak yüklemiş; hatta bu konuda yargıda ağır hükümler vaz'etmiştir. Meselâ; İslam, hırsızlık, zinâ ve adam öldürmek gibi ağır suçlar da şahsı ilgilendirmekle beraber, kamu vicdanını yaraladığı, güvenlik duygusunu sarstığı, toplumu huzursuzluğa sevk ettiği için caydırıcı ağır hükümlerle cezalandırma ve suçluya acımama[70] prensibini getirmiştir. Meselâ; maktulün yakınları tarafından affedilmediği takdirde,[71] haksız yere adam öldüren kimseye ölüm cezası,[72] yaralamalarda kısas (misli ile muamele) hükmü,[73] hırsızın elinin kesilmesi,[74] zinâ edenlere, dünyevi ceza olarak yüz celde vurulup halka teşhir edilmesi[75] sonra zina edenlerin namuslu mü'minlerle evlenmesinin ebediyyen haram kılınması;[76] uhrevi ceza olarak da -tövbe etmeden öldüğü takdirde- cehennemde ebedi kalması[77] şeklindeki son derece ağır cezalar konulmuştur. Maksat, sırf tenkil, yani o suçu tamamen işlenemez duruma sokmak, fertlere güvenlik duygusu aşılamak ve kamu vicdanını rahatlatmaktır. Şu da bir gerçektir ki, kul hakkına taallük etmesi sebebiyle bazı suçların helâlleşilmedikçe -Allah'ın dilemesi hariç- affı mümkün değildir.[78]

---

66 Fussilet, 41/34-36.
67 Âl-i İmrân, 3/104, 110; Tevbe, 9/71; Tahrim, 66/6; Lokman, 31/17.
68 Müslim, Îman, 20.
69 Muhammed Esed, *İslam'da Yönetim Biçimi*, Trc. M. Beşir Eryarsoy, Ankara, tsz. s. 16.
70 Bkz. Nur, 24/2.
71 Nisa, 4/93.
72 Bakara, 2/178, 179.
73 Maide, 5/45.
74 Mâide, 5/38.
75 Nur, 24/2.
76 Nur, 24/3. Geniş bilgi için bkz. M. Zeki Duman, *Beş Surenin Tefsiri*, Fecr Yayınları, Ankara, 2010, s. 192 vd.
77 Furkan, 25/68, 69. Zamanında (Bkz. Nisa, 4/17, 18 ve şartlarını havi olarak Bkz. Tahrim, 66/8 tevbe ettikleri takdirde Allah'ın bağışlamayacağı insan da yoktur affetmeyeceği günah da yoktur. (Bkz. Furkan, 25/70, 71)
78 Nevevi, Muhiddin, *Riyâzu's-Salihîn,* Trc. Kıvamuddin Burslan, Hasan Hüsnü Erdem, Ankara, 1980, altıncı baskı, I/16.

Kesinlikle bilinmelidir ki, bu cezalardan amaç, az öncede belirtildiği gibi, sadece suçu ve suçluları cezalandırmak değil; aynı zamanda kangren olmuş ya da kansere yakalanmış uzvu fedâ etmek suretiyle insanı kurtarmak istendiği gibi, kanser illeti gibi yayılmaya kabiliyetli suçların ağır bir biçimde cezalandırılmasıyla da toplum kurtarılmak istenmiştir.

İnsalar, bu hükümlerle beraber birbirleriyle olan münasebetlerine, muâşeret esaslarına riayet edecek olurlarsa sosyal nizâmın ahenksizliğinden bahsetmek pek mümkün olmaz. Çünkü kanunlar ve âdâb sosyal hayatın temel taşlarıdır. "Mübâlağasızca denilebilir ki, ordularda askerin sevk ve idâresi ne ise sosyal hayatta muâşeret kaideleri de odur."[79] Tıpkı trafik lambaları gibidir de denilebilir.

3. Edebin İbadetler Açısından Önemi

İslam'da ibadet, yalnız bilinen zaman ve vakitlerle belli ve sınırlı vecibelerden ibaret değildir. Mü'minin, kulluk bilinci ve Allah rızası düşüncesiyle yaptığı her olumlu/meşru' iş ibadettir ve şahsa ibadet sevabı kazandırır. Özellikle de "Besmele" ile başlanan her iş... O sebeple insanın fiilleri, her biri bir değer ifade etmek üzere, "Ef'al- i mükellefin" adıyla adlandırılmıştır. Şer'î hükümlerden yetişkin mükellef mü'minlerin fiillerine taalluk eden bu mâlî ve bedenî işler *farz, vâcip, sünnet, müstehab* ve *mübah* olmak üzere beş kısma ayrılır. Mübâh'ın yerine âdâb'ı koyanlar da vardır. Bizce âdâb, mübah'ın yerine konulmak değil, bu beş hükmün icrasında da bulunması gereken farklı bir hususiyettir. Bunları kısaca açıklamak gerekirse:

Farz, "Sübutu kat'i ve manaya delaleti kat'i olan hükümdür." Yani din açısından yapılması kesin bir delil ile mutlaka lazım gelen; yapılmadığı zaman günahı ve cezayı gerektiren bir görevdir. Namaz, oruç, hac, zekât böylesi ibadetlerdendir.

Vacip, "Sübutu kat'i, fakat manaya delaleti zanni olan hükümdür." Yani din açısından kesin bir delil ile sabit olmamakla birlikte yapılması mükelleflerin hepsine zanni bir delil ile lazım gelen görevdir. Vitir ve bayram namazları gibi.

Sünnet, farz ya da vacip olmamakla beraber Peygamber efendimizin yapmış olduğu işlerdir; bilhassa örnek alınması ve uygulanması gerekenler. Namaz ve benzeri ibadetlerin sünnetleri ve hayat tarzı gibi.

---

[79] Saffetî Ziya, *Âdâb-ı Muâşeret*, s. 4.

Müstehab, Rasûl-i Ekrem (sav) efendimizin bazen severek yapıp bazen terk etmiş olduğu şeylerdir. Kuşluk namazı gibi.

Mübah, yapılmasında ve yapılmamasında sevab veya günah söz konusu olmayan, fakat yerinde ve zamanında yapıldığı takdirde yerinde ve güzel bulunan, insanlar tarafından hoş karşılanan söz, iş ve davranışlardır.

Adâb, yapılıp yapılmamasında sevap veya günahtan ziyade; ameli süsleyen, güzelleştiren, beğeni kazandıran, kabule şayan hale getiren; belki de "ihsan"[80] boyutuna ulaştıran hususi bir niteliktir.

Kısaca tariflerini yapmış olduğumuz yetişkin (Ebû Hanife'ye göre, 18 yaşında) her mü'minin yapması gereken "Ef'al-i Mükellefin"den herbiri, sondan itibaren, bir öncekinin tamamlayıcısı ve süsleyicisi durumundadır. Şöyle ki:

Âdâba tam olarak riayet eden, müstehabların ecrine ulaşır; müstehabları ihmal etmeyenin sünnetlere ittibaı tamdır; sünnetlerde kusur işlemeyen vâcibi terk etmez; vâciplerin ikmâliyle de farzlar "ihsan" derecesine ulaşır. Bu demektir ki; farzları tam olarak yapmış olmak için iş ve ibadetlerdeki vâciplere; vâcipleri noksansız yapabilmek için sünnetlere; sünnetleri tam olarak tâkip için müstehaplara; müstehaplarda arzuya ulaşabilmek için de âdâba riayet etmek şarttır. Zira âdâb ve erkâna riayet etmeden amellerin kemal ile yapıldığını söylemek mümkün gözükmemektedir.

"Güzel", "iyi" ve "iyilik" kelimelerinin de kendisinden türetildiği "ihsan" kavramı, meşhur Cibril hadisinde, Peygamber efendimiz tarafından şöyle tarif edilmiştir: *"İhsan, Allah'ı görüyormuş gibi ibâdet etmendir; her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da O seni mutlaka gördüğü bilinci ile hareket etmendir."*[81] Bu demektir ki, Allah için yapılan ibadet; özellikle her söz, her iş ve her davranış, mutlaka O'nun huzurunda ve O'nun gözetimi altında bulunduğunun bilinci ile eda edilmelidir. Zira bu bilinç insanda yalnız farzlara, vaciplere, sünnetlere ve müstehablara değil, âdâb ve erkâna da riayeti gerektirecektir. Enes b. Mâlik (v. 179 h.) şöyle demiştir: "*Amelde edep, onun kabulüne işarettir.*"[82] Bu demek oluyor ki, ibâdetlerde edebe riayet

---

[80] Rasûl-i Ekrem (sav) ihsan'ı şöyle terif etmiştir: *"İhsan, Allah'ı görüyormuş gibi iş yapmandır; her ne kadar sen Allah'ı görmüyorsan da O'nun seni gördüğünü bilerek yaptığın işi olması gerektiği biçimde sağlam ve güzel yapmandır."* (Buhârî, İman, 37).

[81] Buhârî, İmân, 37, I/18.

[82] Sühreverdî, Şihâbuddîn Ebu'l-Hafs Ömer b. Muhammed b. Abdillah, *Avârifu'l-Maarif*, (İhyâ'nın sonunda), Beyrut, tsz., V/151.

ne kadar fazla olursa kabulüne dair ümit de o derece fazla olur. Mesela "Kendisi kalpte olup tezahürleri bedene yansıyan şey" olarak tarif edilen *huşu* ve *hudu* ile birlikte *ta'dil-i erkân*, tamamen namazın âdâbıyla igilidir. Bunlar vaktinde kılınan namazın ikamesi için şarttır. Âdâba riayet edilmeden namazda ta'dil-i erkân, huşu ve hudu'dan söz edilemez. Bu üç durumun yokluğu namazın kabule şayan olmadığını ifade eder. Zira Ebû Hanife hariç, diğer üç imama (İmam Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve İmam Mâlik) göre namazda ta'dil-i erkân'a riayet farzdır. Zekât ve sadakaları kabule şayan kılan yine âdâbtır. Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'inde bunu şöyle ifade etmiştir:

"Ey iman edenler! Kazandıklarınızın ve sizin için topraktan çıkardıklarımızın temiz ve hoş olanlarından Allah yolunda harcayın; size verildiği takdirde dudak bükmeden/burun kıvırmadan alamayacağınız kadar kötü şeyleri Allah için vermeye kalkışmayın! Bilin ki Allah'ın hiç kimseye ihtiyacı yoktur; O zengindir; övülmüştür..."[83]

Bu ayette fakir ya da o anda muhtaç durumunda olan kimselere verileceklerin mutlaka "Temiz, hoş ve sevilen, beğenilen" vasfına sahip olması gerektiği belirtilmiştir.

Başka bir ayette *"Sadakaları açıktan vermeniz güzel bir davranıştır; eğer onları gizler, fakirlere öyle verirseniz, bu sizin için daha iyi olur! Allah bununla günahlarınızdan bir kısmını örter! Allah yaptıklarınızdan haberdardır."*[84] buyurulmuş, sadakaların başkalarının yanında, el âleme göstere göstere vermenin değil, gösterilmeden verilmesinin, Rasûlullah'ın ifadeleriyle: "Sağ elin verdiğini, sol elin dahi göremeyeceği bir gizlilik içerisinde verilmesinin"[85] daha iyi olacağı belirtilmiştir.

Şu ayette ise: *"Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı hâlde insanlara gösteriş amacıyla mallarını harcayanlar gibi başa kakmak ve eziyet etmek suretiyle sadakalarınızı boşa çıkarmayın!"*[86] buyuran Allah Teâlâ, verilen sadakaların, yapılan iyiliklerin şahsın başına kakılmamasını veya onun bir biçimde üzüp incitilmemesini öğütlemiştir. Çünkü bu şekilde yapılan iyilikler ve verilen sadakalar amacına ulaşmaz ve sahibine hiç bir sevap kazandırmaz. Zira Allah onların veriliş biçimini âdâba uygun; dolayısıyla kabule şayan bulmamış ve reddetmiştir.

---

[83] Bakara, 2/267.
[84] Bakara, 2/271.
[85] Bakara, 2/271.
[86] Bakara, 2/264.

Bütün bu açıklamalar ve uyarılardan anlaşılıyor ki, yapılan iyiliklerin, verilen sadakaların işlenen güzel işlerin, ihsan derecesine vardırılabilmesi için, mutlaka âdâbına riayet edilmelidir. Zira Allah'a itaat ve ibadette âdâba riayet hem yapılan iyilikleri ihsan derecesine vardırmakta hem de kulu asıl amacına ulaştırmaktadır. Çünkü edeb kuralları içerisinde verilen sadakalar, yapılan iyilikler ne vereni hiç vermemiş durumuna düşürür, ne de alanın izzet-i nefsini kırar, ihtiyaç hâli sebebiyle zillete boyun eğme durumunda bırakır. Her iki durumdan da Allah hoşnut olur. Yüce Allah, daha bunun gibi birçok âyet-i kerîmeleriyle ibâdetlerin âdâbını öğretmek suretiyle onların hem kabule şayan olmalarını hem de ihsan derecesine ulaştırılmalarını arzu etmiştir.

Görülüyor ki, İslam'da yapılan ibâdetler; ancak âdâb ve erkânına riayet edildiği zaman makbuldür. Adâbına riayet edilmeden verilen sadakalar, yapılan iyilikler işlenen güzel işler ise sadece yapılmış olur; fakat sahibine hiç bir hayır kazandırmazlar.

Edebi olmayanın şeriatı da olmaz derken, ibâdetler konusunda edebin önemini belirtmek isteyen Celâl el-Basrî (ks) der ki; *"Tevhid, imanı, iman da şeriatı gerektirir; şeriatı olmayanın îmanı da tevhidi de olmaz. Şeriat da edebi gerektirir. Edebi olmayanın şeriatı, îmanı ve tevhidi de olmaz."*[87] Biz de deriz ki, akıl imanı, iman ise güzel ahlakı ve edebi gerektirir; edebi olmayanın ahlakı güzel olmayacağı için imanı da güzel değildir.

D. ÂDÂB-I MUÂŞERET'İN KAYNAĞI

Toplum fertlerden oluşur. Fert olmadan toplum olmaz. Fert ile toplum birbirinin aynası gibidirler. Bireyin yaşayışına toplumun, toplumun yaşayışına da bireyin hayat tarzı ve düşüncelerinin etki ettiği bir gerçektir. Bu sebeple birçok yaşam kurallarının toplumun kendi bünyesinden; zihin yapısından, dünya görüşünden ve hayat tarzından çıktığı gibi, muâşeret esaslarının da toplumun kültüründen neş'et etmiş olması; özelikle de İslam dışı toplumlarda, tabiîdir. Zira muâşeret esasları, cemiyetin ortaya koyduğu kanunlara, âdet ve törelere kültürlere bir biçimde bağlı olarak vücûda gelirler. Bu kuralların beynelmilel yönleri olmakla birlikte, genellikle neş'et ettiği topluma hâs oldukları kabul edilir. Kaynak toplumun kendisi olduğu için âdâb-ı muâşeret tamamen evrenseldir denilemez.

---

[87] Sühreverdî, *Avârifu'l-Maarif*, V/151.

"Âdâb-ı Muâşeret" kitabının sahibi Saffetî Ziya eserinde der ki: "Muâşeret kuralları evrenseldirler. Bir kere öğrenilir. Dünyanın her tarafında, pek cüzî istisnâlarla ve şekil farklılıklarıyla aynı sûrette tatbik edilirler."[88] Kanaatimizce bu tarifin, belki istisna kısmı olmalıydı; ama tamamen yanlış değildir. "Âdâb-ı Muâşeret", doğuştan kazanılmış bir hususiyet olmadığı, belki de özü itibariyle bir eğitim-öğretim; özellikle de insani davranışlara nezaket, letafet ve rikkatin kazandırılması sonucu yaşanan bir incelik, kibarlık olgusu olduğu için evrenseldir, denilebilir. Amaç, söz, iş ve davranışlardan kabalığı, iticiliği ve çirkinliği yok edip onları süslemek, güzelleştirmek suretiyle göze ve gönüllere daha çekici hale getirmek olunca her medeni toplumda ve eğitimli, görgülü her insanda âdâb özü itibariyle aynıdır, denilebilir. Bir Batılı da Doğulu da bir araya geldiklerinde veya kendi aralarında edeb kurallarına uyabilirler. Birbirlerine karşı saygının, hatta sevginin tezahürü olarak selamlaşır, tokalaşıp iltifatta bulunabilirler. Dediğimiz gibi, esas olan insanlık ve o özün söz, iş ve davaranışlara güzel bir biçimde yansıtılmasıdır. Ancak az ya da çok, niyette ve şekilde farklılık elbette olacaktır. Bir Müslüman Allah'ın emri olduğu için selam verir, Rasûlü'nün sünneti olduğu için kardeşine iltifat eder, güler yüz gösterir ve ondan bir ecir alacağına inanır. Ama selam verirken reverans yapmaz, şapkasını çıkarmaz, belki kucaklaşır, ama öpüşmez; özellikle cinsiyet farkı olanlar. Çünkü İslam'da mükellefin, yani 18 yaşına girmiş her akıllı insandan çıkan her iş, sekiz madde halinde dini bir karşılıkla tanımlanmıştır. Hiç bir iş tarifsiz ve dini açıdan değerlendirme dışı değildir. Buna göre, yapılan işler ya *helaldir* ya da *haram*. Helaller *farz, vacip, sünnet, müstehab, mübah*; haramlar ise *haram, tahrimen mekruh ve tenzihen mekruh* şeklinde kısımlara ayrılır. Bu demektir ki, âdâb ile süslenecek olan her iş önce inanç ve niyetlere göredir. Mesela; domuz eti yemenin veya içki içmenin yahut kumar oynamanın, flört yapmanın İslam'da âdâbı olmaz.

Şunu da belirtmeliyiz ki, âdâptan sayılan bir şey, eğer İslam inanç ve ahlakına aykırı ise veya inanç ve ahlaka tesir edecek; zamanla mü'mini İslam'dan uzaklaştıracak ve öz itibariyle gayr-ı müslimlere benzetip kendi öz kimlik ve kişiliğinden koparacak, şekil itibarıyla da olsa, evrensel addedilen bir kısım âdâb ve erkân ile kendisine yabancılaşmak söz konusu olacaksa böyle bir terbiye kuralını İslam'ın hoşgörmeyeceği de bilinmelidir. O sebeple başka toplumlarda geçerli olan bir muâşeret kuralını, yukarıda verilen örnek-

---

[88] Saffetî Ziya, Âdâb-ı Muâşeret, s. 5.

lerde de görüldüğü gibi, şayet özü ve amacı itibariyle İslam'a ya da İslam'ın temel ilkelerinden herhangi birisine aykırı ise, prensib olarak o kural Müslümanlar için geçerli olmaz.

Aslında inançların, kültürlerin ve medeniyetlerin farklılığı sebebiyle muâşeret kurallarının farklı farklı olması tabiidir. Medeni ve çağdaş toplumlar bu durumu bilir; özdeki insanlığı, samimiyeti ve inceliği gözönünde bulundurarak böylesi farklılığı ya da kendi kültürlerine uyulmamasını pek yadsımazlar da. Hatta hoşgörü ile karşılarlar. Çünkü Batı kültüründe yeri olan bir davranış biçimi, aslı ve özü itibariyle İslam'a aykırı olabilir. Bazı İslamî muâşeret esaslarının da gayr-ı Müslimlerin inanç ve hayat tarzlarına aykırı olması doğaldır. Mesela İslam'da içki haram olduğu için, içkinin servisi de, kullanma âdâbı da Müslümanın muâşeret esasları içerisinde yer almayacağı medeni toplumların bilgisi dâhilindedir. Tıpkı Ramazan ayında diplomatik davet ve ikramlarını akşam yemeğine tahsis ettikleri gibi. O halde muâşeret esasları tamamen evrenseldir yerine, insanlık ve hoş görü evrenseldir, denilse daha iyi olur.

İsmâil Hakkı Baltacıoğlu da muâşeret esaslarının evrensel olamayacağı fikrini yansıtan bir ifadesinde şöyle demiştir: *"Muâşeret kurallarının milletlerarası olduğu kanaati bizde yerleşmiştir. Önce bu fikrin sakatlığını gösterelim. Milletlerarası diyegeldiğimiz muâşeret kuralları Fransız millî muâşeretinden başka bir şey değildir. Bu muâşeretin kuralları sanıldığı gibi milletlerarası değildir. Avrupa milletleri, muâşeretin birçok kurallarında birbirinden ayrılırlar. Birtakım noktalarda birbirlerine benzemeleri de muâşeretin milletlerarası bir kurum olduğu sanısını vermemelidir. Bu ayrılıklar bazen bir tezat şeklini de alabilir. Fransız için patatesi bıçakla kesmek câiz olduğu hâlde Alman için bu ayıptır. Sözün kısası milletlerin örfleri dışında kalan ve milletlerarası denebilecek bir muâşeret yok, her milletin millî bir muâşereti vardır."*[89] O da her milletin kendi benliğinden, inanç ve göreneklerinden doğar.

E. İSLAM'DA ÂDÂB-I MUÂŞERET'İN KAYNAĞI

Kur'an-ı Kerim'de, insanlar arasındaki münâsebetleri tanzim eden âyet-i kerîmelere dikkat edecek olursak iki grupta toplandığını görürüz.

1- Her şahsın ayrı ayrı mükellef olduğu emir ve yasaklardır ki, doğrudan doğruya fertlere hitap etmektedirler. Bunlar, ana ve baba-

---

[89] İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Türk'e Doğru*, Ankara, 1972, s. 65.

ya iyi muamele etmek, akrabaya, fakirlere ve muhtaçlara yardımda bulunmak, israf ve cimrilikten uzak olup mu’tedil davranmak, zan ile hükmetmeyip gerçeği araştırmak, kendini beğenip kibirlenmemek, v.s.

2- Toplumun yapmakla mükellef olduğu görev ve yasaklar da doğrudan doğruya topluma hitap şekliyle vahyolunmuştur: Çocukların öldürülmemesi, zinâya imkân hazırlanmaması, haksız yere cana kıyılmaması, yetim ve kimsesizlerin korunması, anlaşmalara riayet edilmesi, ölçü ve tartının doğru tutulması v.s. de daha ziyâde toplumu etkilediği için topluma hitap şekliyle emrolunmuştur. Kısacası, ferdin üzerine terettüp eden görevler fertten, cemiyete düşen görevler de cemiyetten istenmiş, ilişkiler bu emir ve yasaklara göre düzenlenmiştir. Bundan da anlaşılıyor ki, İslam toplumlarında ahlâkî ve ictimaî kuralların kaynağı, öncelikle vahy-i ilâhîdir. İnsanlar arasındaki münasebetlerin bir kısmını bizzat Allah düzenleyip emretmiş; hayata tatbîkinin şekil ve şartlarını da Hz. Peygamber, diğer insanlara örnek vasıflarıyla, bizzat yaşayarak Müslümanlara öğretmiştir. Zira Hz. Peygamber’in üç görevi vardır; tebliğ, tebyin ve eğitim.

İslam Âdâbı’nın kaynağı ilâhî olduğu için, çeşitli ülkelerdeki Müslümanlar arasında ve özü itibariyle fazla değişiklik arz etmesi söz konusu değildir. Sadece zamanla, ilmin ve teknolojinin mahsûlü olan bazı yenilik ve imkânlar, özde değil de şekilde birtakım farklılıkları ön plâna çıkartabilirler. Meselâ; İslam’ın yayılmasından itibâren temizlik konusu Müslümanlar için önemle üzerinde durulması emredilen bir mevzu idi ve teşvik ediliyordu. Bu gün de temizlik, din ve sağlık açısından önemini korumaktadır, koruyacaktır da sadece değişen malzemeler ve yöntemlerdir. İlk devirlerde, su ve diğer temizleyici maddelerin az veya kıtlığı sebebiyle silmek, kurutup üfelemek veya temiz toprakla temizlik yapılıyordu. Bugün ise, istisnaları hariç, her yerde su ve diğer temizleyici maddeleri bulma imkânları, taş ve toprağın, temizleyici madde olarak kullanılma durumunu büyük ölçüde kaldırmıştır. Ağız ve diş sağlığı konusu da burada örnek verilebilir. Sözgelimi; geçmişte dişler misvak adı verilen güzel kokulu bir kök bitkisinden yapılan fırça ile misvaklanırken, bugün diş fırçaları ve macunlar ağız ve diş sağlığı konusunda yaygın hâle gelmiştir. Bu misalleri daha da arttırmak mümkündür.

Görülüyor ki, bedenin ve çamaşırların temizliği, ağız ve diş sağlığını koruma v.s. asıl konudur. Aradan on dört asır geçmiş olmasına rağmen önemini asla kaybetmemiş; aksine giderek artırmıştır. Lâkin temizlikte araç olarak kullanılanlar, daha iyi ve sıhhata uygun olan-

larını kullanma imkânı doğdukça değişebilmektedir. İslam'da muâşeret kurallarının bir kısmı da genellikle böyledir, denilebilir.

İslam Âdâbı'nın birinci kaynağı, hiç şüphe yok ki, Kur'an-ı Kerimdir. Çünkü o, tamamen kendine özgü bir edebi "Allah'ın edebini" içermektedir.[90] Aynı zamanda o, insanlar için açılmış bir edeb sofrasıdır. Rasûlullah (sav) şöyle demiştir: "Muhakkak ki bu Kur'an Allah'ın edeb sofrasıdır; hemen o sofraya buyurun!"[91]

Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'inde Elçisi'ne uymanın kendisine itaat olduğunu açıklarken şöyle demiştir: *"Kim Rasûle itaat ederse, kesinlikle Allah'a itaat etmiş olur."*[92] Bir başka âyetinde ise, Allah'ı sevenin ve Allah'ın da kendisini sevip günahlarını bağışlamasını isteyen kimsenin Allah'ın elçisine ittiba etmesi gerektiğini buyurmuş ve demiştir ki: *"De ki: Eğer siz Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın."*[93] Kur'an'da pak çok ayette Rasûle itaat Allah'a itaatle birlikte zikredilmiştir.

Ayrıca, *"And olsun ki, Rasûlullah'da sizin için, Allah'ı ve Âhiret Günü'nü uman, Allah'ı çok çok zikredenler için güzel bir örnek vardır."*[94] âyet-i celîlesi ile de Rasûlullah'ı bilhassa âdâb ve erkân başta olmak üzere, pek çok konuda mü'minlerin örnek alacakları en güzel bir numune-i imtisal olarak göstermiştir. Çünkü o, Rabb'i tarafından terbiye edilmiş, eğitim ve öğretimi en güzel bir biçimde tamamlanmıştır.[95] Muazzam ahlakıyla övülmüş[96] ve *"Âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir."*[97] O, esasını Kur'an'dan aldığı yüce bir ahlakın sahibidir.[98] Bir hadisinde: "Beni Rabb'im terbiye etti ve eğitimimi en güzel bir biçimde gerçekleştirdi."[99] diyen ve *"Muhakkak ki sen yüce bir ahlâkın sahibisin!"* denilip âlemlere rahmet olarak gönderilen kimseden, örnek edinilmeye ve âdâb ve erkânda kendisine benzenilmeye çalaşılacak daha iyi kim olabilir! Kaldı ki, onun görevi eğitim ve öğretimdir; Allah'ın kendisini eğitip öğrettiği gibi Rasûlü ekremin de inananları terbiye etmesi aslî vazifelerindendir: Allah Teâlâ'nın elçisine: *"Biz, kendileri için indirilenleri insanlara açıklayasın; onlar da*

---

90 *"Kuşkusuz, Allah'ın edebi Kur'an'dır."* hadisi için bkz. Darimî, Fedailü'l-Kur'an, 1.
91 Darimî, Fedailü'l-Kur'an, 1.
92 Nisa, 4/80.
93 Âl-i İmran, 3/31.
94 Ahzâb, 33/21.
95 Aclunî, *Keşfu-l-Hafâ*, I/70.
96 Bkz. Kalem, 68/4.
97 Enbiya, 21/107.
98 Kalem, 68/4.
99 Bkz. Aclunî, *Keşfu-l-Hafâ*, I/70.

iyice düşünsünler diye sana da Kur'ân'ı indirdik."[100] buyurmuş olması; uyulması bakımından, kendisine indirilenleri açıklayan kimseden daha uygun hiç kimse olmadığının delilidir!

Bu ve benzeri daha birçok âyet-i kerîme, Hz. Peygamber'in, "İslam'da Muâşeret" esasları için Kur'ân'dan sonra ikinci derecede kaynak olduğunu belirtmektedirler.

Hz. Peygamber'e yakınlıkları, îman ve faziletleri bakımından üstünlükleri sebebiyle Sahabe-i Kirâm'ın söz ve davranışlarını da İslam âdâbı için başka bir kaynak olarak değerlendirmeliyiz. Çünkü Rasûlullah: *"Ashâbım yıldızlar gibidirler, onlardan hangisine tâbi olursanız sizi hidayete erdirir."*[101] hadis-i şerifleriyle "Ashabım" dediği kimselerin yaşayışlarını örnek edinmenin, mutlaka güzel ve doğruyu yapmak anlamına geleceğini belirtmiştir. Çünkü Rasûlullah, onlara İslam âdâbının tamamını öğretmiştir. Abdurrahman b. Yezid'in, Selman'dan haber verdiğine göre: "Selmân-ı Farisî'ye: *"Gâlibâ Nebî'niz size, tuvâlete girip çıkmaya varıncaya kadar her şeyi öğretti, öyle mi?"* denildi de Selmân: *"Evet, Nebî'miz bizi, bevlederken/işerken kıbleye yönelmekten, sağ elle istincâ yapmaktan, üçten az taşla temizlenmekten, hayvan tersi ve kemikle taharetlenmekten nehyetti"* dedi.[102] Ayrıca Rasûlullah'ın: *"Ben size gerekeni öğreten babanız gibiyim"*[103] hadis-i şerifleri de açıkça gösteriyor ki, Yüce Allah Nebisini nasıl en güzel bir biçimde eğitti ise, Nebisi de ashabını, aynen bir babanın öz evlatlarını eğitip öğrettiği gibi terbiye etmiş ve gereken âdâbı onlara ta'lim etmiştir. Dolayısıyla sahabenin güzel olan söz ve davranışları da İslam Âdâbı'nın kaynaklarından sayılmalıdır. *"Ümmetimin en hayırlıları benim aralarında yaşadığım kimselerdir, sonra onları ta'kip edenler, sonra da onların arkasından gelenler."*[104] hadisi de bu görüşü te'yid etmektedir.

Şu halde diyebiliriz ki, Kur'an-ı Kerim, Rasûlullah'ın sünneti, sahabenin ve onların yolundan ayrılmayan ilim ve devlet adamlarının, örnek şahsiyetlerin söz ve davranışları İslam Âdâbı'nın kaynağını teşkil etmektedir. Ayrıca Rasûlullah'ın (sav) Asr-ı Saadetlerinden sonra gelen Müslüman toplumların, akla uygun ve dine muhâlif olmayan örf, adet ve gelenekleri de Âdâb-ı Muâşeret'in kaynaklarından sayılır.

---

[100] Nahl, 16/44.
[101] Bkz. Ahmed, Müsned, III/157.
[102] Müslim, Tahâret, 17, 262.
[103] Ebû Davûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, el-Ezdî, *es-Sünen*, Sûriye, 1969, K. Tahâret, 4, 8.
[104] Buhârî, Adâbu'n-Nebî, III/189.

II. BÖLÜM

ÖZEL/İKİLİ İLİŞKİLERDE ÂDÂB-I MUÂŞERET

Bilinmelidir ki bir toplum, nefislerindekini değiştirmediği sürece Allah onlara lütfettiği nimeti azap ile değiştirmez! Allah, her şeyi işitir ve her şeyi bilir. Tıpkı Firavun ailesi ve onlardan öncekilerin tutumu gibi; onlar Rab'lerinin ayetlerini yalanladılar. Biz de günahları yüzünden onları helâk ettik. Firavun ailesini de denizde boğduk. Onların hepsi de zalim idiler."

(Enfal, 8/53, 54)

ÖZEL İLİŞKİLERDE ÂDÂB-I MUÂŞERET

Toplum fertlerden müteşekkil sosyal bir kurumdur. Canlı bir organizmaya benzer; sürekli olarak gelişip değişmeye, basitten mükemmele doğru ilerlemeye müsaittir. Hatta vadesi dolduğu zaman yok olmaya mahkum bir canlı gibidir de. Zira varlığını ve diriliğini muhafaza eden değerlerini bozup tükettiği zaman[1] bir toplumun yok olması ne bir an geciktirilir, ne de öne alınabilir.[2] O sebeple Cenab-ı Hak mü'minlere şu tavsiyede bulunmuştur:

"Ey iman edenler! Hep birlikte Allah'a yönelin ki, başarabilesiniz!"[3] Çünkü sosyal hayatın maddî ve manevî hastalıkları, tek başına bireyin çabasıyla değil; ancak toplumun yek vücut olup, birlikte gayret göstermesiyle sağlığa kavuşur. Refah ve mutluluğu da öyle...

---

1 إِنَّ اللّٰهَ لاَ يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنفُسِهِمْ. *"Bir toplum kendini değiştirmediği sürece, Allah da onların durumunu değiştirmez!"* (Ra'd, 13/11); ذَلِكَ بِأَنَّ اللّٰهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَى قَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنفُسِهِمْ وَأَنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ. كَدَأْبِ آلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَكُلٌّ كَانُوا ظَالِمِينَ. *"Bilinmelidir ki bir toplum, nefislerindekini değiştirmediği sürece Allah onlara lütfettiği nimeti azap ile değiştirmez! Allah, her şeyi işitir ve her şeyi bilir Tıpkı Firavun ailesi ve onlardan öncekilerin tutumu gibi; onlar Rab'lerinin ayetlerini yalanladılar. Biz de günahları yüzünden onları helâk ettik. Firavun ailesini de denizde boğduk. Onların hepsi de zalim idiler." (*Enfal, 8/53, 54)

2 لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ إِذَا جَآءَ أَجَلُهُمْ فَلاَ يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلاَ يَسْتَقْدِمُونَ. *"Her ümmetin bir sonu vardır; sonları geldiğinde onlar ne bir an geri kalır ne de bir an önce giderler."* (Yunus, 10/49)

3 Nur, 24/31.

Biz bu bölümde, fertlerin birbirleriyle olan münâsebetleri, toplumun münâsebetini teşkil edeceği için sosyal hayatta tatbik edilmesi gereken muâşeret esaslarını, ferdin diğerleriyle olan ilişkileri içerisinde mülâhaza ettik ve bunların topluma yansımasını, özel ilişkiler başlığı altında incelemeyi uygun gördük.

Allah'a ve Ahiret Gününe inananlar için ferdin özelindeki ilk ve en yüce varlık, hiç kuşkusuz, Allah Teâlâ'dır. İnsan, herkesle ilişkiyi kesse bile, mümkün değil ya, Yüce Rabbi ile ilişkisini kesemez. Zira onun insanlık değeri Rabbi ile ilişkisi ölçüsüncedir. *"De ki, eğer duanız da olmazsa, Rabbim size neylesin; neyinize değer versin!"*[4]Kulun Allah'la ilişkisi, aynı zamanda hem Hz. Peygamber ile ilişkisini hem de toplumla ilişkilerini büyük ölçüde belirleyicidir. O sebeple biz, özel/ikili ilişkiler çerçevesine öncelikle Allah, sonra Hz. Peygamber, sonra da insanın hürmet etmek durumunda olduğu ebeveyni, öğretmenleri ve benzeri saygın kişiler ile birebir ilişkilerini bu bölümde incelemeyi uygun gördük. Konuya "Kulun Allah'a Yönelişlerinde Âdâb" ile başlayacağız.

---

[4] Furkan, 25/77.

“Müminler, ancak Allah anıldığı zaman kalpleri ürperen, kendilerine ayetleri okunduğunda imanlarını artıran ve sadece Rab’lerine tevekkül eden kimselerdir...”

(Enfal, 8/2)

A. KUL-ALLAH İLİŞKİŞİNDE ÂDÂB

Hiç şüphesiz her şeyi yoktan var eden büyütüp besleyen Allah’tır. İnsanı da yaratan, hayat veren, temiz ve en üstün gıdalarla besleyenve ömrünün sonunda öldürecek olan da O’dur. Dünya hayatını yaşarken düşünen her insan ölümün yok olmak anlamına gelmeyeceğini bilir. Gerçek mü’minler ise öldükten sonra tekrar diriltileceklerine ve geride bıraktıkları hayatın muhasebesi sonucu ebedi cennete gireceklerine tereddütsüz iman ederler. Yüce Rableri onları, gittikçe artan iman, haşyetullah, tevekkül, ibadet ve infak ehli olarak şöyle tarif etmiştir:

“Müminler, ancak Allah anıldığı zaman kalpleri ürperen, kendilerine ayetleri okunduğunda imanlarını artıran ve sadece Rab’lerine tevekkül eden kimselerdir; onlar namazlarını ikame ederler, kendilerine rızık olarak verdiklerimizden de Allah yolunda harcarlar. İşte, gerçek mü’minler bunlardır! Rab’lerinin katında onlar için dereceler, günahlarının bağışlanması ve değerli bir rızık vardır.”[5]

Ayette “Gerçek mü’minler” tabiri kullanılmakta ve bunların diğerlerinden farklı beş önemli özellikleri zikredilmektedir. En önemli özellikleri ise, hiç şüphesiz Allah’a gönül bağı ile bağlı olmalarıdır.

Demek ki “Gerçek mü’minler” Allah’ın ayetlerini sürekli olarak okurlar, okunan ayetlerle bilgileri, o vesileyle imanları da artar, yüce Rab’lerine tevekkül ederler; namazlarını ikame eder ve ihtiyaçlarından fazla neleri varsa Allah yolunda infaktan geri durmazlar. İmanları, salih amelleri ve güzel ahlak ve âdâblarıyla onlar Rablerinin katında derece sahibidirler. Mağfiret de onlar içindir, en büyük ecir de.

---

[5] Enfal, 8/4.

İşte bu iman sebebiyle gerçek mü'minler; diğer bir ifade ile kulluk bilincini takva düzeyinde yaşayanlar, her şeylerinin Allah'dan olduğunu bilir ve kullukta sadece O'na yönelirler. Dini Allah'a has kılar, kayıtsız şartsız O'na teslimiyet gösterirler. O'ndan başkasına asla kulluk etmezler. Zira onlar bilirler ki, Allah'la birlikte bir başka şeye kulluk, hakka ve hakikate aykırıdır. Bu tür kulluk insana hiç bir fayda temin etmeyeceği gibi, aksine hürriyetini elinden alır, insanı insanlık vasfından çıkarır ve hayatını zehir eder. Çünkü Allah'ın dışındaki ilah, tanrı, rab, ma'bud, her ne ise, insanın üzerinde büyük bir yüktür. O sebeple düşünen her insan, sadece Allah'a kul olur, asla başkasına kulluk etmeye yanaşmazlar; böylece hürriyetlerini doya doya yaşama imkânını bulurlar. Gerçek mü'minler, söz, iş ve davranışlarında aşırılığa kaçmazlar. Ar ve hayâ sahibidirler; herkesten önce Allah'tan hayâ ederler; o sebeple zihinleri ve kalpleri temizdir. Allah'ı her şeyden daha fazla sever ve sayarlar; sevgilerine halel gelir korkusuyla dinde gayret ve rikkat sahibidirler. Allah'dan korkuları ümitlerini kaybetmelerine sebep teşkil etmediği gibi, ümitleri de akıbetlerinden kesinkes korkmamalarını gerektirmez. Onlar daima korku ile ümit arasında bulunurlar. Allah'a kulluklarında ve yönelişlerinde asla aşırılığa kaçmazlar. Hayırların ve tüm iyiliklerin tamamen Allah'tan olduğunu bilir ve öyle inanırlar, fakat şerri O'na isnat etmeyi edebe uygun bulmazlar.

Şimdi Allah'a kulluk ederken gözetilmesi gereken âdâb ve erkânı asıl kaynaklardan araştırıp açıklamaya çalışalım.

1. Kulluk Bilincini Muhafaza Etmek

"Nefsini tanıyan Rabbini de tanır." Rabbini tanımak da haddini bilmek ve kulluk bilincine sahip olmak demektir. Kendini bilmeyen ne Rabbini bilir ne de haddini.

قُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ . اللّٰهُ الصَّمَدُ . لَمْ يَلِدْ وَ لَمْ يُولَدْ . وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ .

"De ki: O Allah'dır, tektir. Allah sameddir; hiçbir şeye muhtaç değildir, her şey kendisine bağımlı ve muhtaçtır. O, doğurmadı, doğurulmadı da. O'na denk hiçbir şey yoktur."[6]

Düşünen her insan beden ve ruhtan müteşekkil bir varlığa sahip olduğunu ve o varlığı kendisine verenin de yüce ve mutlak bir varlık olduğunu bilir. İsterse O yüce varlığı daha yakından tanıma imkânına da sahiptir.

---

[6] İhlas, 112/1-4.

Aklın birinci vazifesi Allah'a iman, ikinci vazifesi ise sevmektir; Rabbini sevmek ve O'ndan ötürü tüm yaratılmışları sevmektir.

İman ve sevgi, her ikisi de Yüce Mevla'yı bilmeye, yakinen tanımaya bağlıdır. Allah'ı bilmeden, O'nun varlığının zorunluluğunu şahsında duymadan, esma ve sıfatları ile birlikte insana ve evrene tecellisini hissedip keşfetmeden iman da olmaz sevgi de olmaz. O sebeple yüce Mevla tüm peygamberlere kendisini tanıtarak söze başlamıştır. Mesela;

"Mûsâ ateşin yanına geldiğinde kendisine: 'Ya Mûsâ!' diye seslenildi: 'Kuşkusuz, Ben senin Rabb'inim... Derhâl ayakkabılarını çıkar! Çünkü sen mukaddes Tuvâ Vadisi'ndesin. Ben seni elçi seçtim. Şimdi sana vahyedilenlere iyi kulak ver. Hiç şüphen olmasın ki Ben, evet Ben Allah'ım. Benden başka ilah yoktur. O sebeple yalnız Bana ibadet et, Beni zikir için namaz kıl.'"[7]

"Meryem çocuğunu kucağına alıp kavmine getirdi. 'Ya Meryem!' dediler, 'Sen gerçekten tuhaf bir iş yapmışsın. Ey Harun'un kız kardeşi! Senin baban kötü bir insan, annense fahişe bir kadın değildi. Sen ne yaptın böyle!' Meryem, 'Ona sorun!' anlamında bebeğe işaret etti. Onlar, 'Beşikteki bir bebek ile biz nasıl konuşuruz?' dediler. Bebek, 'Şüphesiz ben Allah'ın kuluyum. O bana Kitab'ı verdi ve beni peygamber seçti. Nerede olursam olayım beni mübarek kıldı; hayatta olduğum sürece bana namazı, zekâtı emretti. Anneme karşı beni iyiliksever kıldı; katı yürekli ve âsi bir insan yapmadı. Doğduğum gün de öleceğim gün de diriltilip kaldırılacağım günde de bana esenlikler lütfetti.' dedi. İşte, hakkında şüphe edip tartıştıkları Meryem oğlu İsa, Hakk'ın kavlince budur. Allah'ın oğul edinmesi olmaz. Hâşâ! O bundan çok yücedir. O, bir şeyin olmasını istediği zaman, ona sadece 'ol!' der; o da hemen oluverir. Hiç şüphe yok ki Allah, benim de sizin de Rabb'inizdir. O hâlde O'na kulluk edin. İşte, Sırat-ı Müstakim budur."[8]

O âlemlerin Rabbi'dir: İnsanlar da dahil, gökleri, yeri ve her ikisinde bulunan canlı cansız tüm yaratıkları yoktan var eden, büyüten, besleyen, yaşama şart, ortam ve imkânlarını hazırlayan, ıslâh-ı hâl gerektiğinde hâl ve gidişatı ıslâh eden tek ilâh; eşi, benzeri, dengi ve ortağı olmayan Allah'tır. O mutlak güç, kudret ve yetki sahibi olarak tüm kâinatın yaratıcısı, mâliki, meliki ve yöneticisidir. Kur'an'ın ifadesiyle O, *"Rabbülâlemin"* dir.

Peygamberlere ilk vahiy Rabblerini tanıtarak başladığı gibi, daha sonra gelen vahiyler de yine Allah'ı, insanı ve kâinatı tanıtmaya

---

[7] Tâhâ, 20/11-14.
[8] Meryem, 19/27-36.

devam etmiştir. O halde kulluk bilinci öncelikle Allah’ı tanımakla başlar. O’nu hakkiyle tanımadan kalpte imanın/tasdik gerçekleşmesi ve ubudiyetin hakiki anlamda yaşanması pek mümkün gözükmemektedir. Bu münasebetle Kur’an’da Allah’ı tanıtan ayetlerden bir kısmını burada nakletmekte yarar görüyoruz.

“Oku yaratan Rabb’inin adıyla! O, insanı (rahme tutunan) alak’tan yarattı. Oku! Kalemle yazmayı öğreten Rabb’in en büyük kerem sahibidir. O, insana bilmediği şeyleri öğretti.”[9]

İhlas suresi *“De ki”* ifadesiyle başlar ve Allah’ı aklı, fikri ve basireti olanlara şöyle tanıtır:

“De ki: O Allah’tır, tektir. Allah sameddir; hiçbir şeye muhtaç değildir, her şey kendisine bağımlı ve muhtaçtır. O, doğurmadı, doğurulmadı da. O’na denk hiçbir şey yoktur.”[10]

“Hamd (ve şükür) âlemlerin Rabb’i Allah’adır. O, Rahman’dır; merhamet edendir. O, hesap gününün de mutlak hâkimidir. Rabb’imiz! Biz, sadece Sana ibadet eder, sadece Senden yardım dileriz. Bizi doğru yola ilet, kendilerine (özel) nimet verdiğin kimselerin yoluna; gazabına uğrayanların ve doğru yoldan sapanların yoluna değil!”[11]

“Allah... O’ndan başka ilah yoktur. O diridir, daima diriliğin kaynağıdır. O’nu uyuklama ve uyku tutmaz. Göklerdekiler ve yerdekiler O’nundur. O’nun katında izni olmadan şefaat edecek kim olabilir?! O, onların önündekileri de bilir arkalarındakileri de. Göklerdekiler ve yerdekiler, O’nun dilediğinden başka hiç bir bilgisine sahip olamazlar. O’nun hükümranlığı gökleri ve yeri kuşatmıştır. Bu ikisini korumak O’na güç gelmez. O, pek Yücedir, Uludur.”[12]

“Dine girme hususunda zorlama olmaz! Doğru yol, yanlış yoldan seçilip açığa çıkmıştır; artık kim putları inkâr edip Allah’a iman ederse kesinlikle kopması imkânsız en sağlam kulpa tutunmuş olur! Allah her şeyi işitir, her şeyi bilir.”[13]

“Allah iman edenlerin dostudur; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkâr edenlerin dostuysa taptıkları şeylerdir; onlar da onları aydınlıktan çıkartıp karanlıklara sokarlar! İşte bunlar cehennemliklerdir ve orada ebedî kalırlar.”[14]

---

[9] Alak, 96/1-5.
[10] İhlas, 112/1-4.
[11] Fatiha, 1/1-7.
[12] Bakara, 2/255.
[13] Bakara, 2/256.
[14] Bakara, 2/257.

"Sizin için yeryüzünü yerleşim alanı, göğü de bir çatı yapan Allah'tır. O size şekil verip şekillerinizi en güzel yaptı ve sizi temiz ve hoş gıdalarla rızıklandırdı. İşte, sizin Rabb'iniz Allah budur! Âlemlerin Rabb'i Allah ne mübarektir! O diridir. O'ndan başka ilâh yoktur. O hâlde dini kendisine özgü kılarak O'na içtenlikle dua edin! Hamd âlemlerin Rabb'i Allah'adır."[15]

"O, kendisinden başka ilah olmayan Allah'tır. O görülmeyeni de görüleni de bilmektedir. O Rahmân'dır, sürekli merhamet etmektedir. O, kendisinden başka ilah olmayan Allah'tır. O, mülkünde egemen bir Melik'tir; eksik, kusur ve şaibeden ârîdir, salt esenlik kaynağıdır, güven verendir, gözetip koruyandır, güçlüdür, kahredicidir, gerçek büyüklük sahibidir. Allah onların ortak koştukları şeylerden çok yücedir. O, yoktan var eden, yarattığını mükemmel yapan ve şekil veren Allah'tır; en güzel isimler sadece O'na mahsustur. Göklerde ve yerdeki her şey O'nu tesbih etmektedir. O güçlüdür, her şeyi yerli yerince yapmaktadır!"[16]

"Göklerde ve yerdeki her şey Allah'ı tesbih etmektedir. O güçlüdür, her şeyi yerli yerince yapar. Göklerin ve yerin egemenliği O'nundur; yaşatır ve öldürür. O her şeye güç yetirir. O Evvel'dir, Âhir'dir, Zâhir'dir, Bâtın'dır; O her şeyi bilmektedir. Gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra da arşa geçip (oradan evreni yöneten) O'dur! O, yere gireni de bilir, ondan çıkanı da; gökten ineni de bilir, oraya yükseleni de. Her nerede olursanız, O sizinle birliktedir! Allah sizin yaptıklarınızı da görmektedir! Göklerin ve yerin hükümranlığı O'nundur; bütün işler sadece Allah'a döndürülür. O geceyi gündüze girdirir, gündüzü de geceye. O, kalplerde olanı da bilir."[17]

"'Çocuk edinmemiş, hükümranlığında ortağı olmayan, zafiyeti olmadığı için velî ve vasisi bulunmayan Allah'a hamdolsun!' de ve O'nun uluIuğunu içtenlikle, bütün benliğinde hissederek zikret."[18]

"Hamd (ve şükür), göklerin de Rabb'i, yerin de Rabb'i, âlemlerin de Rabb'i Allah'a özgüdür. O'na aittir göklerde ve yerdeki bütün büyüklükler, ululuklar! O, güçlüdür, her şeyi yerli yerince yapar."[19]

Görülüyor ki, Allah Teâlâ önce besmeleyi; *"Bismillahi'r-Rahmani'r-Rahim"* demeyi öğretiyor, sonra da, başta insanın kendisi olmak üzere kâinatta gördüğü, işittiği ve hissettiği her şeyin Allah'ın

15 Mümin, 40/64, 65.
16 Haşr, 59/21-24.
17 Hadid, 57/1-6.
18 İsra, 17/111.
19 Casiye, 45/36, 37.

adına okunması emrediliyor. Çünkü evrende yaratılmış her şeyin sahibi Allah'tır. Tahlili manada ve ibret gözüyle incelenip okunan her canlı ve cansız insanı Allah'a götürür ve O'nun azametini tanıtır.

Mademki ben varım, o halde O da vardır, birdir, doğurmamış ve doğurulmamıştır. O'nun eşi, benzeri ve dengi hiç bir şey yoktur. O zengindir ve her şeyin varlık sebebidir.

O hay/diridir, diriliği ve hayatiyeti tamamen kendindendir ve diriliğin de asıl kaynağıdır. O mülkün sahibidir, melikidir. Tüm eksikliklerden uzak, yüce ve münezzehtir. Esenlik kaynağı, güven verici, görüp gözetleyicidir.

Her nerede olursanız olun, O daima sizinle birliktedir! Allah herkesin yaptıklarını gördüğü gibi kalbinde gizlediklerini de bilir!

Nereden mi bilecek?

"Dikkat et! Yaratan, hiç bilmez mi?!"[20]

Göklerin ve yerin hükümranlığı O'nundur; bütün işler yalnız Allah'a dayanır ve sadece O'na döndürülür.

Ne kadar çok ya da büyük günah işlerse işlesin, Allah en sonunda kendisine yönelip iman edenleri sever ve bağışlar.

Vaktinde ve şartlarına uygun olarak tövbe ettikten sonra Allah'ın affetmeyeceği kul da yoktur, günah da! Çünkü Allah iç ve dış temizliğine özen gösterip arınmak ve ahlaken yücelmek isteyenleri sever.

O, yasaklanan büyük günahlardan kaçınıp aşırılıklardan da uzak duran mü'minleri günahlarından arındırıp cennete girdireceğini vaat etmiştir.[21]

Yüce Allah kendisini kullarına hep böyle tanıtır ve bu şekilde tanımalarını ister.

Çünkü kul, Allah'ı ancak tanıdığı nispette sever, sayar ve ta'zim hisleriyle yaşar.

Tanıdığı kadar inanır, güvenir ve mütevekkil olur.

Tanıdığı kadar zikreder, şükreder ve ümitvar olur.

Tanıdığı kadar istihya eder, arınır ve kötülüklerden uzak durur.

---

[20] Mülk, 67/14.
[21] Nisa 4/31

Tanıdığı kadar korkar, çekinir ve O'ndan kaçarken bile başka sığınak olmadığını görür, yine O'na iltica eder.

Allah da kullarını görüp gözetmektedir. Kâinatta var olan her şeyi insan için yaratmış, insanı da kendisi için.

O, kulları ile daima Rab-kul ilişkisi içerisindedir. O, sürekli yaratmak suretiyle kullarının varlıklarını devam ettirmekte; mutlu ve müreffeh bir hayat yaşamaları için gerekli her türlü şart, ortam ve imkânı onlar için cömertçe bahşetmektedir. "*O, ihtiyacınız olup da istediğiniz her şeyden size vermiştir; doğrusu O'nun nimetlerini teker teker sayacak olsanız, mümkün değil sayamazsınız.*"[22]

Güç ve imkân açısından en zayıfından en güçlüsüne kadar tüm insanlar, varlıklarını devam ettirebilmeleri için her bakımdan Allah'a muhtaçtırlar. Hiç kimse, hiç bir konuda; hayatının en güçlü çağında bile kendisini Allah'tan müstağni addedemez. İster farkında olsun ister olmasın, herkes O'na bağımlı olarak yaşamak durumundadır. Son tahlilde herkes Allah'tan geldi, ancak O'nunla varlığını sürdürmekte ve yine O'na döndürülecektir.[23] O hâlde beşer vasfının bilincinde olan gerçek insan, Allah'ın huzurunda kendi kulluğunu, zayıflığını, fakr-u zaruretini; Rabbi'nin de büyüklüğünü, yüceliğini, hâkimiyetini, zenginliklerini bilmelidir. Rasûlullah'ın (sav) dediği gibi, "Fakrı fahri/iftihar olmalı", nasıl bir güç, nasıl bir imkân ve nasıl bir varlık içerisinde olursa olsun, her an Allah'a muhtaç olarak yaratılmış olmakla iftihar etmelidir. Benlik, büyüklenme ve ibadetten kaçarak, Allah'a kulluktan uzak durmayı kendisine yakıştırmamalı. Rabb'inin yüceliğini tanımalı, O'nun mülkünde ve O'nun bahşettiği nimetlerle yaşadığının farkında olmalı ve mutlaka O'na karşı kesintisiz bir minnet ve şükran duygusu içerisinde bulunmalıdır. Zira her insanın neyi varsa Allah'dandır; diğer faktörler sebepten öteye geçmezler. Başta insan olarak yaratılması, sonra can/hayat, sonra akıl, sonra din, sonra Peygamber ve vahiy sonra da diğer sayısız nimetler. O sebeple insan her şeyini Allah'a borçludur. Yalnız Allah'a iman, dua ve kulluk, şükran-ı nimettir. İnkâr/nankörlük ise, Yüce Mevla'nın tüm nimetlerini örtmek anlamında küfürdür, reddir.

Akıl ilmi, ilim ve irfan da Allah'a imanı ve haşyetullahı gerektirir. Allah'a saygı duymayanın ilmi de yoktur, aklı da. İlim, irfan ve haşyetullah sahibi mü'min, bulunduğu her yerde ve her an dili, kalbi

---

[22] İbrahim, 14/34.

[23] اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّٓا اِلَيْهِ رَاجِعُونَ "*Kuşkusuz hepimiz Allah'tan geldik ve yine ona dönmekteyiz.*" (Bakara, 2/156).

ve zihin dünyasıyla Allah'la birliktedir. Rabb'ini asla kalbinden çıkarmaz. O'nun gözetimi altında bulunduğunu bilerek söz, iş ve davranışlarında Rabb'inin sevgisini ve rızasını gözeterek gerçek mü'mine yakışır bir hayat tarzını yaşamaya çalışır. Zira onun kötüler ve kötülüklerle hiç bir alakası olmaz.

"Allah, zulüme uğrayandan başkasının kötü sözü açıktan söylemesini sevmez. Allah her şeyi işitir, her şeyi bilir."[24] Bu yüzden inanan insan, O'nun hoşlanmayacağı hiç bir sözü söylemez, hatta zihninden geçse bile, oradan hemen uzaklaştırmaya bakar. O'nun yasakladığı hiç bir harama yaklaşmaz ve Rabb'inin gözünden düşmemek için en küçük bir nâhoş davranışta bile bulunmamaya azami titizlik gösterir. Hayatı boyunca tüm davranışlarını hep bu bilgi, bilinç ve Allah'a teslimiyetle şekillendirir. Unutup veya yanılıp da hata işlediğinde derhâl Rabb'ini hatırlar, samimiyetle O'na yönelir ve içtenlikle bağışlanmasını diler. Çünkü kulluk bilincine sahip gerçek mü'minler hep öyle yaparlar.

"Gerçek mü'minler, bollukta da darlıkta da Allah rızası için harcarlar. Kızdıklarında öfkelerini yutar, insanları affederler. Allah iyilik yapanları sever. Onlar aşırı bir iş yaptıklarında veya nefislerine zulmettikleri zaman derhâl Allah'ı hatırlar ve O'ndan günahlarının bağışlanmasını dilerler. Zaten Allah'tan başka günahları bağışlayacak kimse de yoktur! Gerçek mü'minler yaptıkları kötülükte, asla ısrar etmezler. İşte onların mükâfatları, Rab'leri tarafından bağışlanıp içinde ebedî kalacakları ve altlarından ırmaklar akan cennetlere girdirilmeleridir. Çalışanlar için bu, ne güzel bir ödüldür!"[25]

Denilebilir ki, insanın başkalarıyla ilişkisinin kalitesi, ancak kul-Allah ilişkisinin kalitesi ile ölçülür. Allah bilinci güzel olan insan, mutlaka peygamberliğin vasıflarından bir vasfa bürünmüş olur. Dolayısıyla o, hep düşünerek ve ölçüp biçerek hareket eder; tıpkı gül gibidir; dikenler arasında yaşasa bile çevresindekilerle güzel geçinir, onlara güzel görünmeye çalışır ve etrafa güzel kokular saçar. Kendisi incitilse bile, asla hiç kimseyi incitmez. Bunun da ötesinde sürekli iyilikleri ve yardımlarıyla candan dostlar kazanır. Bu da onun, dinden ve ahlâkî değerlerden büyük bir pay sahibi olduğunu gösterir.

"İyilikle kötülük bir değildir! Sen kötülüğü en iyi biçimde sav! O takdirde bir de bakmışsın ki, aranızda düşmanlık bulunan kimse sanki gönülden/sıcacık bir dost oluvermiştir! Bu değere, ancak sabırlı olanlar

---

[24] Nisa, 4/148.
[25] Âl-i İmran, 3/134-136.

eriştirilir; bu ahlâkî fazilete ancak büyük pay sahipleri yükseltilir. Eğer şeytandan gelen bir kışkırtma seni dürtükleyecek olursa, hemen Allah'a sığın! Muhakkak ki O, her şeyi işitir, her şeyi bilir."[26]

2. Söz, İş ve Davranışlarda Aşırılıklardan kaçınmak

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

وَلاَ تَعْتَدُوَا إِنَّ اللهَ لاَ يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ.

"...Sakın haddi aşmayınız! Muhakkak ki Allah haddi aşanları hiç sevmez!"[27]

Rasûlullah (sav) de şöyle demiştir: *"İşlerin en hayırlısı, orta yollusudur"*[28]

Yahudîlerden bir topluluk yanından geçerken Allah'ın elçisine, güya selam veriyormuş gibi yapıp: *"Es'sâmü aleyke/Her türlü bela, kötülük senin üzerine olsun!"* deyip geçtiler. Hz. Âişe buna öfkelenerek: *"Hayır... Es'sâmü vezzammü aleyküm!/Her türlü öldürücü bela da kınanacak hâl de sizin başınıza olsun!"* dedi.

Hz. Âişe'nin bu davranışı üzerine Rasûlullah (sav): *"Ya Âişe! Allah aşırılığı da aşırı davrananları da sevmez!"* diyerek kendisini uyardı. Âişe: *"Ama ya Rasûlallah, onların ne dediklerini duymadın mı?" "Evet duydum ve 'aleyküm/sizin de başınıza gelsin!' dedim ya."*[29]

Bu hâdise gösteriyor ki, kimden olursa olsun, Allah aşırıları ve aşırı davranışları sevmez. Mü'min, daima mutedil olmalıdır;[30] öfkelendiği zaman öfkesine hâkim olur, suçu ve suçluyu affeder,[31] üzüldüğünde üzüntüsü bilinçli ve doğru hareket etmesine mani teşkil etmez; sevinçleri de herkesin paylaşacağı ölçüde ve güzellikte olur. Sözün özü, gerçek mü'min sözünde, işinde ve davranışlarında asla aşırılığa kaçmaz. Zira *"...Muhakkak ki Allah orta yolu takip edenleri/muksitîn sever."*[32]

Rasûlullah (sav) de bir hadisinde şöyle demiştir: "Hüsn-i hâl, teennî, iktisad peygamberliğin kırkta biridir."[33] Yani her hâl-u kârda

---

26 Fussilet, 41/34-36.
27 Maide, 5/87; ayrıca bkz. Bakara, 2/190, A'raf, 7/55.
28 Deylemi, Beyhaki. İbnu's-Sem'ani bu rivayeti *Zeylü Tarihi'l-Bağdad*'da kaydettiğini, senedinde meçhul ravinin yer aldığını belirtir.
29 Müslim, Selâm, 11.
30 Bkz. Bakara, 2/143.
31 Âl-i İmran, 3/134.
32 Bkz. Hucurat, 49/9; Mümtahine, 60/8.
33 Tirmizî, Birr ve Sıla, b. 65, H. 2010, IV/366.

güzel bir görünüm, düşünerek hareket emek ve ölçülü davranmak, peygamberleri aşırılıklardan koruyan güzel bir ahlak umdesidir.

3. Ar ve Hayâ Duygusuna Sahip Olma

Allah Teâlâ Haşr suresinde şöyle buyurmaktadır:

هُوَ اللّٰهُ الَّذ۪ي لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِۚ هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّح۪يمُ

“O, Kendisinden başka ilah olmayan Allah’tır. O görülmeyeni de görüleni de bilmektedir. O Rahmân’dır, sürekli merhamet etmektedir.”[34]

Hayâ, insanın hoş olmayan davranışlardan rahatsız olup onları yapmaktan çekinmesi demektir.[35] *Ar* ise, genelde hayâ ile aynı anlamda onur kırıcı tutum ve davranışlardan sakınmak için kullanılır.[36] Türkçemizde daha çok *hayâsızlık*, *onursuzluk* anlamında *arsız* tabiri kullanılır. *İstihya* ise, hayâ duymak, utanmak, yüzü kızarmak, mahcup olmak anlamındadır.

Allah, kendisinden utanmaya daha layık olduğu halde bazı kimseler, insanlardan hayâ ederler; bu yüzden utanma hissini harekete geçiren yüz kızartıcı işlerini, insanlardan uzakta ve hiç kimsenin(!) göremeyeceği ve muttali olamayacağını sandıkları yerlerde ve gizlice yaparlar(!). Oysa Allah bilincine sahip olan ve O’na karşı gelmekten titizlikle sakınan gerçek mü’minler, hiç kimsenin; özellikle Allah’ın olmayacağı, O’nun göremeyeceği ve bilemeyeceği hiç bir yerin ve işin bulunmadığını; aksine, Allah’ın daima kendileriyle birlikte olduğunu çok iyi bilirler. Onlara göre mülk Allah’ındır; hiç bir şey mülkünde hükümran olan Allah’tan gizli olamaz. Nitekim şu âyetler bu durumu açıkça söylemektedirler:

“O, kullarının üstünde kahredici bir güce sahiptir. O (mülkünde) egemendir ve her şeyden haberdardır.”[37]

“O gürülmeyeni de görüleni de bilir.”[38]

“Kuşkusuz, Allah her şeyi bilir ve her şeyden haberdardır;”[39]

“İster yerde olsun ister gökte; zerre, yani toz/atom ağırlığınca da olsa hiç bir şey senin Rabb’inin gözünden kaçmaz;”[40]

---

[34] Haşr, 59/22.
[35] Bkz. Rağıb, *Müfredat*, ‘hyy’ mad.
[36] İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, ‘ayr’ mad.
[37] En’am, 6/18.
[38] En’am, 6/73.
[39] Lokman, 31/34.

“Muhakkak ki senin Rabb’in, (insanları ve her şeyi) sürekli gözetlemektedir...”[41]

Lokman (as) oğluna nasihat ederken, ona bu konuda şu hikmetli öğüdü vermişti:

“Yavrucuğum! Yaptığın iş bir tek hardal tanesi ağırlığınca da olsa, bir kayanın koğuğunda veya göklerde ya da yerin derinliklerinde de bulunsa; hiç şüphen olmasın ki, Allah onu getirip karşına koyar. Çünkü Allah her şeye nüfuz eder, her şeyden haberdardır!”[42]

İşte bu yüzden kulluk bilincine sahip gerçek mü’min, her şeyden önce Allah’a karşı ar ve hayâ sahibidir; O’nun her yerde hâzır ve nâzır olduğunu bilir ve hiç bir yerde utanç verici ve yüz kızartıcı bir işe asla tevessül etmez. Haddizatında Allah’a karşı hayâ/utanma hissine sahip olan kimse, başkalarından da utanacaktır. Nitekim *hayâ*’yı, insanların yanında utanıp açıktan yapamayacağı bir işi onların olmadığı yerde de yapamama alışkanlığı olarak tarif edenler, bu gerçeği dile getirmek istemiş olabilirler.[43] Allah’tan utanmadan kendilerince gizli bir yerde nâhoş bir iş yapanların insanlardan istihya etmeleri, az da olsa yüzlerinin kızarması, gerçekçi bir ar ve utanma duygusuyla değildir; onların yüzlerini kızartan şey, çoğunlukla kaybedeceklerinden korktukları menfaatleridir. Rasûlullah’ın (sav) *“Hayâ imandandır.”*[44] hadisi, imanın İslam ahlâkına ne ölçüde etki ettiğini ifade etmektedir. Onun şu hadisi ise, Allah’a karşı gelmekten sakınmayan, dolayısıyla gerçek hayâ duygusuna sahip olmayan kimselerin düştükleri vahim durumu göstermesi bakımından son derece ilginçtir: “Eğer utanmıyorsan, istediğin her şeyi yap!”[45] Çünkü asıl sorguya çekecek ve işleri değerlendirecek olan Allah’dır; O’nun görmesini hesaba katmayan kimse, insanlık vasfını kaybetmiş ve istediği şeyi istediği her yerde yapabilenler katagorisine düşmüş olur... Atalarımız ne güzel söylemişler: *Kork Allah’tan korkmayandan, utan Allah’tan utanmayandan!*

Utanma duygusu, insanî bir duygudur. Eğitimcilerin tespitine göre, çocukta ilk gelişip ortaya çıkan utanma duygusudur. İmam Gazali demiştir ki: *“Çocukta temyiz melekesinin ilk alâmetlerinden biri hayâ duygusunun belirmesidir.”* Gerçekten de iki, üç yaşlarını geçtik-

---

40 Yunus, 10/61.
41 Fecr, 89/14.
42 Lokman, 31/16.
43 Maverdi, *Edebu’d-Dünya ve’d-Din*, s. 315.
44 Buharî, İman, 16; Edeb, 77.
45 Buharî, Edeb, 78.

ten sonra çocuk, avret mahallini başkalarına karşı saklamaya; *"Aç da bakayım"* denilse bile, örtmeye ve göstermemeye çalışır.

Âdem ile Havva da yasak meyveden yedikleri zaman, ayıp yerlerinin farkına varmış ve hemen oraları kapatma çabası içerisine girmişlerdi. İsterseniz bu konuyu Kur'an'dan nakledelim:

"Allah: 'Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin, orada dilediğinizden yiyin, fakat şu ağaca yaklaşmayın; aksi hâlde zalimlerden olursunuz!' buyurdu."

"Şeytan, kendilerinden gizlenmiş olan ayıp yerlerini onlara göstermek için Âdem'e ve eşine vesvese verdi; 'Rabb'iniz, sırf birer melek ya da ölümsüz olmayasınız diye size bu ağacı yasakladı. Ben ikinize de öğüt veriyorum.' deyip onlara yemin etti. Böylece İblis, ikisini de ayartıp yasak meyveye yönlendirdi."

"Âdem ile eşi ağaçtan tadar tatmaz, ayıp yerlerinin farkına vardılar! İkisi birden, derhâl cennet yapraklarıyla çirkinliklerini örtmeye koyuldular. Rabb'leri onlara öfkeyle seslendi: 'Ben size, o ağaçtan yemeyi yasaklamamış mıydım? Şeytan size apaçık bir düşmandır![46] *dememiş miydim?"*

"Her ikisi birden: 'Rabb'imiz, biz kendimize zulüm ettik; eğer Sen bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen, kesinlikle tamamen zarar edenlerden olacağız.' diyerek yalvardılar..."[47]

Yeryüzünün ilk iki insanını; henüz üçüncüleri bulunmayan Âdem ile Havva'yı ayıp yerlerini örtmeye sevk eden şey ne idi acaba? Birbirlerinin eşi olmalarına rağmen, utanmaları ve çarçabuk mahrem yerlerini kapatma çabası içerisine girmeleri nereden kaynaklanıyordu? Birbirlerinden utandıkları için mi öyle davranmışlardı? Bu soruların bizce tek cevabı var, o da; her ikisinin de insan olmaları ve sadece insana özgü olan hayâ duygusuna sahip bulunmalarıdır. O nedenle gerçek insan için çıplaklık, anadan doğma uryan hâli, utanç/hayâ duygusunun ortaya çıktığı bir hâldir; o, ihtiyaç hâli müstesna, tek başına da olsa, uzun süre çıplak olarak durmaktan rahatsızlık duyar. Mü'min ise, tek başına olduğu zaman bile yalnız olmadığının; zaman ve mekândan münezzeh olup zamanı da mekânı da kuşatan; *"O görünmeyeni de bilen görüneni de bilen..."* Allah'la birlikte olduğunun farkındadır. Hatta örtünmesine rağmen, Rabb'inin kendisini her hâliyle bildiğinin de farkındadır. Ama o, yine de

---

[46] Krş. Tâhâ, 20/117; Yâsîn, 36/60.
[47] A'raf, 7/19-23.

Rabb'inden istihya eder. Elbisenin insan için olduğunu; hatta insanın lazım-ı gayr-ı müfarikı, yani kendisinin ayrılmaz bir parçası olduğunu bilir. Zira yüce Allah: *"Ey Âdemoğulları! Biz size ayıp yerlerinizi örtecek bir giysi, bir de ziynet elbisesi indirdik elbise edinme ve giyinme fikrini/ kabiliyetini verdik; ancak, en iyisi/esas olan 'takvâ elbisesi'dir. Bunlar, belki düşünür de öğüt alırlar diye indirilen Allah'ın ayetlerindendir."*[48] buyurmuştur. O nedenle mü'min, herkese açık yerde çırıl çıplak olarak gezip dolaşmaz, öyle dolaşanlardan büyük rahatsızlık duyar, hatta nefret eder. O, tek başına ve kapalı bir yerde banyo yaparken bile avert yerlerini örtmeye ve örtünmeye özen gösterir.

Tefsirlerde nakledildiğine göre, Hz. Mûsâ hayâ duygusu yüksek olan bir insandı. Bu yüzden o, kavminin bazı erkeklerinin yaptıkları gibi, insanların yanında soyunup yıkanmaz; onların aksine, daima hiç kimsenin olmadığı yerde, tek başına yıkanırdı. Kavminin düşünmeden, ölçüsüzce konuşan bir kısım boşboğazlarına göre, Mûsâ cinsel organları yönünden kusurlu olarak yaratılmıştı; o nedenle kimsenin kendisini görmesini istemiyor ve insanlardan uzakta yalnız başına yıkanıyordu.[49]

Yine bir gün, Hz. Mûsâ insanlardan uzakta, kimsenin göremeyeceği bir yerde yıkanırken çıkardığı çamaşırlarını üzerine koyduğu taş, hikmet-i İlahî, aniden yuvarlanarak çamaşırlarını kaçırmaya başladı. Taş kaçıyor, Mûsâ da çamaşırlarını almak için taşın peşinden koşuyordu. İşte o esnada hakkında dedi-kodu yapanlar, ancak onu görünce kusuru olmadığını anladılar.[50]

Allah Teâlâ, cahilce ve haksız yere kavmi tarafından sevgili kulu Mûsâ'ya eziyet edildiği zaman, onu bu sıkıntıdan kurtardığı gibi, Habibi, Edibi Hz. Muhammed'e de buna benzer bir biçimde eziyet etmek isteyen Müslümanları şöyle uyardı:

"Ey iman edenler! Siz de Mûsâ'ya eziyet edenler gibi olmayın! Nitekim Allah onu, dedikleri şeyden temize çıkardı. Çünkü o, Allah'ın yanında itibarlı bir kul idi."[51]

---

[48] A'raf, 7/26.

[49] Bkz. İbn Kesir, Ebû'l-Fadl İsmâil b. Kesir, el-Kureşî ed-Dımeşki (v. 774/1372), *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, Kahire, tarihsiz, VI/473-475 Bursavî, İsmâil Hakkı, (v. 1137/1724), *Rûhu'l-Beyân,* İst. 1389, VII/245.

[50] Bkz. İbn Kesir, *Tefsir*, VI/473-475; Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (v. 617/1272), *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ani'l-Azîm*, Mısır, tarihsiz, XIV/250-51.

[51] Ahzab, 33/69.

Sözün özü şudur: insan, öncelikle Allah’tan istihya etmeli ve O’ndan çekinmelidir. Zira ancak insanda alışkanlık ve huy hâline gelen böyle bir edep duygusu, gerektiği zaman başkalarından da utanıp çekinmeyi gerektirir.

4. “Haşyetullah” Sahibi Olma

Allah Teâlâ Kur’an-ı Kerim’inde şöyle buyurmaktadır:

اِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰٓؤُا *“Allah’dan ancak âlim kulları haşyet duyarlar...”*[52]

Haşyet saygı ve sevgiye dayalı bir korkudur. Rağıb’ın Müfredat’ındaki beyanına göre “Haşyet”, kendisinde tazim hissinin de bulunduğu bir çeşit korkudur. Bu da ancak korkulan varlığın çok iyi tanınmasından kaynaklanır. O sebeple Kur’an’da, Allah’ı en iyi tanıyanların da haşyet sahibi olanların da beşer içerisinde, sadece ilim sahipleri olduğu bildirilmiştir:

“Allah’tan başka tanrı olmadığına, ancak Allah, Melaike ve insaf ve adalet sahibi ilim adamları şahadet ederler.”[53]

“İnsanlar içerisinde, Allah’tan ençok haşyet edenler, Allah’ı en iyi tanıyanlardır.”[54] denilmiştir.

Haşyet duygusu en fazla peygamberlerde sonra evliyada sonra da onlara yakın âlim mü’minlerde bulunmalıdır. Çünkü Allah’ı en iyi tanıyanlar onlardır. Meselâ;

“Allah’ın Elçilik görevini yerine getirenler O’ndan korkarlar ve Allah’tan başka hiç kimseden korkmazlar. Zira hesaba çekmek için Allah kâfidir...”[55] âyetindeki haşyet de bu manadadır.[56]

İmam Mâturîdî demiştir ki, Allah’ı bilen âlime yakışan haşyetullah’tır; çünkü O’nun azametini, gücünü, kudretini, heybetini ve celalini en iyi bilen odur. O, öldükten sonra diriltileceğini de iyi bildiği için Allah’ın emir ve yasaklarına muhalefet etmekten de çekinir. Ayrıca âlim kulları, O’nun emir ve yasaklarına muhalefet edenlerin ellerinden nimetini çekip alacağını da azabını da çok iyi bilirler.[57]

---

52 Fatır, 35/28.
53 Âl-i İmran, 3/18.
54 Fatır, 35/28.
55 Ahzab, 33/39.
56 Bkz. Rağıb, *Müfredat*, ‘HŞY’ mad.
57 Mâturîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, (v. 333/944) *Tevilâtu Ehli’s-Sünneh*, thk. Fâtıma Yusuf el-Haymi, Beyrut, 2004, IV/179, 180.

Rağıb'ın da dediği gibi, haşyetullah, kendisinde Allah'a karşı bilgi, bilinç, sevgi ve endişe bulunan bir saygı türüdür. Daima adaletle kaim olan âlimler[58] bedensel ve ruhsal yapılarıyla kendileri de dahil, her biri bir harika olan eşyayı tanıdıkları oranda Allah'ı da tanırlar; O'nun azametini, yüceliğini, kudretini, yaratıcılığının ve eşya üzerindeki hâkimiyetinin mahiyetini, nitelik ve niceliğini kavrarlar; O'ndan başka tanrı olmadığını ve olamayacağını bilerek O'na içtenlikle saygı duyarlar. Bu yüzden onlar, Allah'a karşı saygı ve itaatte kusur işlememe çabası içerisindedirler. Bunlar, 'Rabb'ime karşı saygısızlık ederim' endişesiyle söz, iş ve davranışlarında son derece dikkatli ve titiz davranılar. Aklı ve sağlığı yerinde olup da Allah'a saygı duymayan ve O'ndan korkmayanlar ya gaflet içerisindedir ya da cahildirler. Zira cehalet, isyanda cesareti artırıcı bir faktördür; o derece de cehennem ateşini körükler! Bunlar, Allah'a inandıklarını söyleseler bile, bir takım hüsn-i kuruntuları veya şeytanın telkinleriyle Rab'lerine itaat etmezler.

Allah'a karşı davranışlarında âlimler üç kısımdır: 1. Allah'ı ve emirlerini bilen ve bildikleriyle amel eden âlimler, 2. Allah'ı bilen, fakat emrini bilmeyen âlimler, 3. Emrini bilen, fakat Allah'ı bilmeyen âlimler. Birinciler, Allah'a karşı haşyet/saygı sahibidirler, hadlerini ve görevlerini bilirler. İkinciler, Allah'tan korkarlar ama hadlerini ve görevlerini bilmezler. Üçüncülerse, hadlerini ve görevlerini bilirler, ama Azîz ve Celîl Allah'tan hiç korkmazlar. [59]

Gerçek mü'min haşyetullah sahibidir. Bir anlığına da olsa gaflete düşüp de ayıp, kusur, herhangi bir rezalet ve utanç verici bir hâl yaşamamak için hep teyekkuz halindedir. Çünkü o, Rabb'ini yeterince tanımakta, dünya ve ahiret gerçeklerini çok iyi bilmekte ve Rabb'ine karşı son derece ta'zim hisleriyle dolu bulunmaktadır. Bu yüzden o, Rabb'ime karşı hoşlanmayacağı bir işi yaparım endişesiyle daima teyakkuz halindedir; sözlerini düşünerek söylemekte, ölçülü davranmakta ve işlerinde teenni ile hareket etmektedir. Onlar ne mutlak umut ne de umutsuzluk içerisindedirler; onların halleri "beyne'l-havf verreca"dır.

5. Korku İle Ümit Arasında Bulunma

Allah Teâlâ A'raf suresinde buyuruyor ki:

وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْاٰصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ

---

[58] Âl-i İmran, 3/18.

[59] İbn Kesir, Ebû'l-Fadl İsmâil b. Kesir, el-Kureşî ed-Dımeşki (v. 774/1372), *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, Kahire, tarihsiz, VI/531.

“Rabb’ini içinden, huşu içerisinde yalvararak, korkarak ve sesini yükseltmeksizin sabah akşam zikret! Sakın ha gafillerden olma!”[60]

Mümin, -ne kadar çok olursa olsun- yaptığı ibadetlere, gerçekleştirdiği iyiliklere ve verdiği sadaka ve zakâtlara bakarak, bunları çok görüp de iyilikleriyle mağrur olmaz, sadece yaptığı iyiliklerin kendisini ateşten kurtaracağını ve bunlarla cenneti hak edeceğini asla düşünmez. Özellikle Şeytan’ın Allah’a boş yere güvendirmesine aldanmaz.[61] O nedenle gerçek mü’min, ne kadar iyilik yaparsa yapsın, nice salih amel işlerse işlesin; Allah’ın kendisine lütfettiği nimetleri karşısında yaptıklarının bir hiç mesabesinde olduğunu bilir. Bu yüzden o, salih amellerine bakıp da mutlak bir umut sahibi olamaz. Zira böyle bir umut “Haşyetullah” sahibi mü’mine yakışmaz.

Rasûlullah (sav) bir gün sahabe ile oturmuş sohbet ederken, bir ara sustu, sonra başını kaldırdı ve: *“Ashabım! Allah’tan çok çok af dileyin, O’ndan çok çok bağışlanmanızı isteyin; zira sizin hiç birinizin yaptıkları sizi cennete götürmez!”* dedi.

Onun bu uyarısı karşısında adeta şoke olan sahabe, bir süre susup bekledikten sonra, içlerinden birisi: *“Peki, ya Rasûlallah! Sizin yaptıklarınız da sizi cennete götürmez mi?”* dedi. Rasûlullah: *“Evet, eğer Rabb’imin rahmeti ve bağışlaması olmasın, benim yaptıklarım da beni cennete götürmez.”*[62] cevabını verdi.

Zaten şu ayet de Allah’ın elçisini doğrulamaktaydı: *“Ey iman edenler! Şeytanın peşinden gitmeyin! Kim şeytanın adımlarını izlerse bilmelidir ki, şeytan ona kesinlikle hayâsızlığı; (daha da olmazsa herhangi bir) kötülüğü emreder! Allah’ın size lütfu ve merhameti olmasaydı içinizden hiçbiriniz asla temize çıkamazdınız! Fakat Allah dilediği kimseyi tezkiye eder; Allah her şeyi iyi işitir, her şeyi en iyi bilir.”*[63]

Mümin, asla umutsuzluğa da kapılmaz. Çünkü: *“Ancak doğru yoldan sapanlar Rab’lerinin rahmetinden umutlarını keserler.”*[64] Zira yüce Allah başka bir âyetinde şöyle buyurmuştur: *“De ki: Ey nefislerine karşı israfa/aşırılığa dalan kullarım! Allah’ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin! Muhakkak ki, Allah günahların tamamını bağışlar. Çünkü O çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.”*[65]

---

[60] A’raf, 5/205.
[61] *“Dünya hayatı da, çok aldatıcı Şeytan da sizi Allah’a güvendirmesin!”* (Lokman, 31/33; Fatır, 35/5.
[62] Müslim, Salatü’l-Münafikîn, 2816, 71-78.
[63] Nur, 24/21.
[64] Bkz. Hicr, 15/56.
[65] Zümer, 39/53.

Bu ayet, ne durumda olursa olsun, tüm insanlara hitap etmektedir. Çünkü bazı kişiler, günahlarının büyüklüğünü ya da çokluğunu ileri sürerek, artık affedilmeyeceği zannı ve şeytanın da vesvesesiyle ümitsizlik girdabına kapılırlar.

Hayır, kul zamanında ve şartlarını havi bir tövbe ile Allah'a yöneldikten sonra, Allah'ın affetmeyeceği hiç kimse ve hiçbir günah yoktur. Sözgelimi kul, içtenlikle yaptıklarına pişmanlık duyar, tövbe eder, iman eder ve kalan ömründe salih ameller yapmaya devam ederse Allah, bundan dolayı çok sevinir ve o kulu kesinlikle affeder,[66] hatta *"Seyyiatını bile hasenata çevirir!"*[67] Öyle ki, değerli bir varlığını kaybedip de geceyi derin bir üzüntü ve keder ile geçiren bir kimsenin, sabah kalktığında kaybettiği şeyi yanıbaşında görüp de büyük bir sevinç yaşayan kimseden daha fazla... Ancak zâlimler ve kâfirler Allah'tan ümidini keserler![68] Fakat ölürken yapılan tövbe, tövbe değildir.[69] *"Ölüm gelip çatıncaya kadar kötülükleri işleyip de can verme anında: 'Ben şu anda tövbe ettim' diyen günahkârlar ile küffar olarak ölenlerin tövbeleri tövbe değildir."*[70]

Nitekim Mevlânâ hazretleri de bu âyeti tefsir mahiyetinde şöyle dememiş midir: *"Ne olursan ol yine de gel. Tövbeni bin defa bozmuş olsan da gel! Zira burası (Allah'ın kapısı) umutsuzluk kapısı değildir."*

Anlaşılıyor ki, mü'min mutlak umut sahibi de olamaz, asla Rabbin'den umudunu da kesmez; o daima korku ile ümit arasında bulunur. Sufîlerin deyişiyle "Beynel havf verreca" durumundadır. Çünkü Allah'ın öğrettiği edeb bunu gerektirmektedir. Zira O, Rasûlü'ne zikir ve duanın âdâbını öğretirken şöyle buyurmuştur:

"Rabb'ini, sabah akşam içinden, umutla, yalvararak ve korkarak; sesini de çıkarmaksızın zikret! Sakın ha, gafillerden olma!"[71]

6. Dua Ederken İsteme Âdâbını Gözetme

Allah Teâlâ buyuruyor ki:

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اَنْتُمُ الْفُقَرَٓاءُ اِلَى اللّٰهِۚ وَاللّٰهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَم۪يدُ

"Ey insanlar! Sizler Allah'a muhtaçsınız. Allah ise, O zengindir ve her türlü övgünün üstünde övgüye layıktır."[72]

---

[66] Bkz. Yunus, 10/98.
[67] Furkan, 25/68-70.
[68] Bkz. Nisa, 4/110; En'am, 6/54.
[69] Yunus, 10/90.
[70] Nisa, 4/17-18.
[71] A'raf, 7/205.

Eğer Âdemoğlu düşünürse, nefsi de dahil çevresindeki her şeyin bu ayette söylenmekte olan gerçeğe işaret ettiğini kesinlikle görecek ve her şeyin Allah'a ait olduğunu ve O'na bağımlı olarak varlığını sürdürdüğünü bilecektir.

Yukarıda da söylendiği gibi, Cenab-ı Allah, sürekli olarak Rab-kul ilişkisi içerisinde kullarıyla bağını sürdürmektedir. Zira *"O, her an iş üzerindedir"*[73] ve sürekli yaratmaktadır... Allah'ın bir an eşya ile veya bizimle bu ilişkisini kesmesi demek, hayatın tamamen yok olması demektir. Fakat gafil olanlar bu gerçeği anlamazlar. Onlar, tabiatın ya kurulu bir makina gibi işlemekte olduğunu sanırlar ya da doğa(?) dedikleri şeyin kendi kanunlarıyla hayatı devam ettirdiğini düşünürler. Oysa akl-ı selim ve insaf sahibi olarak düşünen ve bilen her kişi, gerçeğin öyle olmadığını iyi bilir ve Allah'ın varlığına kesinlikle şahadet eder.[74] Yukarıda da geçtiği üzere, ancak nefsini tanıyan arifler, Rab'lerini tanır; adalet ve insaf sahibi âlimler de her şeyin Allah'ın yaratmasıyla olduğunu bilir ve buna şahadet ederler. Nitekim şu ayet bu gerçeği açıkça söylemektedir:

"O size, kendisinden istediğiniz/ihtiyaç duyduğunuz her şeyden vermiştir. Eğer siz Allah'ın nimetlerini sayacak olsanız, imkânı yok, onları sayamazsınız! Doğrusu insan çok zalimdir pek nankördür!"[75]

"Göklerde ve yerde bulunanların hepsi O'ndan istemektedirler; O da her an bir etkinlik üzerindedir. Şimdi siz Rabb'inizin hangi iyiliğini yalanlayacaksınız ki!"[76]

Deniliyor ki, her insanın, beyin hücreleri hariç, tüm hücreleri, yani biyolojik ve fizyonomik yapısı bütün hâlinde her yıl değişmektedir. İşte bu değişiklik, insanların farkında olmadan her an Rab'lerinden istemek durumunda oldukları en önemli ihtiyaçlarındandır. Bu demektir ki, kul, ister bilsin ister bilmesin, kesintisiz olarak her an Rabb'inden istemekte, Rabb'i de sürekli ve mükemmel bir biçimde ona cevap vermektedir. İşte hayat denilen süreç bundan ibarettir!

Ayrıca inanan insanlar, bollukta ve darlıkta Rab'leriyle ilişkilerini sürdürürler; O'nu zikreder, O'na dua eder ve O'ndan dünyada ve ahirette iyilikler ihsan etmesini isterlerken, inkâr edenler, sadece Al-

---

[72] Fatır, 35/15.
[73] Rahman, 55/29.
[74] *"Allah'tan başka bir tanrı olmadığına Allah, melaike ve adâlet sahibi ilim adamları şahadet ettiler/ederler."* (Âl-i İmran, 3/18)
[75] İbrahim, 14/34.
[76] Rahman, 55/29, 30.

lah'tan başka hiç bir kurtarıcının güç yetiremeyeceği büyük bir felâketle karşı karşıya kaldıkları an; sözgelimi denizde boğulurken veya metrelerce yükseklikten uçuruma yuvarlanırken yahut altından kalkamayacakları bir ağırlığı üzerlerinde hissettikleri an refleksif olarak Allah'a dua ederler. Hem de tüm samimiyetleriyle ve dini tamamen Allah'a ait kılıp diğer taptıkları sahte ilahları unutarak. Çünkü onlar, ancak o anda tüm dayandıklarının birer hiç olduğunun idrakine varmış ve Allah'dan başka hiç bir kurtarıcının fayda sağlamayacağına kesin kanaat getirmişlerdir.

Daha önce tanrılığını açıkça ilan eden Firavun, denizde boğulurken, Allah'tan başka hiç bir sığınağın ve kurtarıcının blunmadığını son derece samimi ve içtenlikle itiraf etmiştir. Bize kadar ulaşan onun bu sözleri ve tasavvur edebildiğimiz çırpınışlarıyla o, bu konuda benzerlerinin güzel bir prototipini teşkil etmektedir. Meselâ; onun bu ikilemi ayette şöyle anlatılmıştır:

"İsrailoğullarını denizden geçirince, Firavun ve orduları büyük bir azgınlık ve düşmanlıkla onların peşlerinden gittiler. Firavun denizde boğulacağını hissettiği an: 'İsrailoğullarının iman ettikleri ilâhtan başka tanrı olmadığına şimdi inandım; artık ben de O'na boyun eğenlerdenim,' dedi. Cenab-ı Allah: 'Şimdi mi?!' dedi. 'Oysa sen, daha önce isyan etmiş ve bozgunculardan olmuştun. Bugün senin cesedini, ardında kalanlara ibret olması için denizden çıkaracağız. Zira insanların çoğu, ayetlerimizden habersizdirler."[77]

Gerçek mü'min ise, M. Akif Ersoy'un ifade ettiği gibi:

"Allah'a dayan, sa'ye sarıl, hikmete ram ol!

Yol varsa budur, bilmiyorum başka çıkar yol..." bilgi ve bilincine sahiptir.

O hâlde, Allah'a muhtaç olduğunu bilen kul, insanlar arasında olduğu gibi, Allah'tan istemenin de bir âdâbı olduğunu bilmeli ve Rabb'inden isteyeceklerini belli bir edep çerçevesinde istemelidir.

Yüce Allah, Kur'an-ı Kerim'de, yalnız dua değil, bir büyükten herhangi bir şey istemenin âdâbını da öğretmiştir. Meselâ; nakledildiğine göre Rasûlullah (sav), sürekli olarak çevreyi rahatsız eden bir belde halkı üzerine bir müfreze göndermişti. O beldenin erkekleri, silahlı bir birliğin üzerlerine gelmekte olduğunu duyar duymaz yurtlarını terk edip kaçtılar. Gönderilen bu silahlı birlik, oradaki yaşlıları, kadınları ve çocukları esir alarak Medine'ye getirdiler. Ardından

---

[77] Yunus, 10/90-92.

da esirlerin yakınları Medine'ye çıkıp geldiler. Vakit, öğlenin en sıcak vakti *vaktüzzahira* olduğu için Rasûlullah (sav) hanımlarından birinin odasında istirahattedir.

Sayılarının 70 kadar olduğu söylenen bu topluluk, Hz. Peygamber'i mescitte bulamayınca, hane-i saadetlerine yöneldiler ve odalarından birinin önünde durup: *"Ya Muhammed! Dışarı çık!"* diyerek kaba bir tarzda Peygamber'i yanlarına çağırmaya başladılar! Oradan ses gelmeyince, diğer odanın önüne gitti ve aynı kabalıkla bu sefer o odanın önünde bağırdılar. Böylece hem Allah'ın elçisini hem de bütün hanımlarını rahatsız ettiler. Onların bu kaba davranışlarından rahatsız olan Rasûlullah, nihayet yanlarına çıktı ve onlara ne istediklerini sordu. Onlar da yalvarıp yakararak kendilerini bağışlamasını, kadınlarının ve çocuklarının serbest bırakılmasını istediler. O da esirlerden yarısını fidye karşılığı, yarısını da fidyesiz olarak salıverdi.[78] Bu olay üzerine indirilen ayette yüce Mevlâ, isteme âdâbına uymayan insanları ve edeb dışı davranışlarını şöyle dile getirmiştir:

"Sana odalarının ötesinden çağıranların çoğunun aklı ermiyor! Eğer onlar, sen yanlarına çıkıncaya kadar sabretselerdi kendileri için daha iyi olurdu. Kuşkusuz, Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir."[79]

Ayetten de anlaşılacağı üzere, denilmiştir ki, şayet bu topluluk, görgü kurallarına uysalar ve bir büyükten veya boyun eğmek durumunda oldukları bir kimseden bir şey istemenin âdâbına uysalar, biraz da kabalık etmeselerdi, hem Allah tarafından akılsızlıkla itham edilmezlerdi hem de esirlerin hepsi fidyesiz olarak salıverilir, kendilerinden hiç bir bedel alınmazdı.[80]

O hâlde inanan ve Rabb'ine bilinçli olarak dua eden her insan, ihtiyacını bildiği gibi, muhtaç olduğu makamın yüceliğini ve saygınlığını da takdir edebilmelidir. Rabb'ine karşı da mutlaka istemenin âdâbına riayet edip saygı ve edep kurallarını çiğnememelidir.

Bu konuda Fatiha suresi, bütün hâlinde bizim için muhtaç olunan makamdan istemenin çok güzel bir örneğini teşkil etmektedir. Okunduğu zaman görüleceği üzere o surede, Allah'tan isterken nasıl istenmesi gerektiği bize zımnî bir edeb dersi vermektedir:

"Hamd (ve şükür) âlemlerin Rabb'i Allah'a mahsustur. O, Rahman'dır; merhamet edicidir. O, hesap gününün hâkimidir de. Rabb'i-

---

[78] İbn Kesir, *Tefsir*, VII/349.
[79] Hucurat, 49/4, 5.
[80] Bkz. Râzî, Ebü *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVIII/117; İbn Kesir, *Tefsir*, VII349.

miz! Biz, sadece Sana ibadet eder ve sadece Senden yardım dileriz. Bizi doğru yola, kendilerine (özel) nimet verdiğin kimselerin yoluna ilet; gazap edilmiş olan kimselerin ve doğru yoldan sapanların yoluna değil!"

Görülüyor ki, bu surede, *"Bizi doğru yola; kendilerine (özel) nimet verdiğin kimselerin yoluna ilet..."* diyerek dua kısmına geçmeden önce, iki önemli giriş cümlesi getirilmiştir:

Birincisinde Allah'a hamd ve şükür ediliyor; "Rahman", "Rahim" vasıflarıyla "Âlemlerin Rabb'i" övülüyor ve ahiretteki hesap gününün de hükümranı olarak şanının yüceliği ifade ediliyor.

İkinci cümlede ise, *"Biz, sadece Sana kulluk eder sadece Senden yardım dileriz."* denilerek Allah karşısındaki kulluk bilinci ve sağlam duruş arzediliyor. Sonra da isteme faslına geçiliyor.

Demek ki, Allah'a dua edilirken, önce saygı ve övgü/hamd ifade eden cümleler kullanılarak samimiyetle Allah'a hamd edilmeli, sonra kulluk bilinci ve sağlam duruş arz edilmeli, sonra da istekler sıralanmalıdır. Bu konuda Kur'an'dan yapmış olduğumuz diğer tespitlerimiz şunlardır:

Duada Aşırılık, Duanın Kabulüne Engel Olabilir!

Yüce Rabbimiz A'raf 55'de buyuruyor ki:*"Rabb'inize içtenlikle ve gizlice yalvarın ve bilin ki O, aşırıları sevmez!"*[81]

Aynı surenin 205. âyetinde ise bizzat Hz. Peygamber'e şöyle bir tenbihte bulunulmuştur:

"Rabb'ini sabah akşam; içinden, umutla, yalvararak ve korkarak; sesini de yükseltmeksizin zikret! Sakın ha, gafillerden olma!"

Yüce Rabbimiz'e sesi yükseltmeden dua etmenin gereğini şu hadis-i şerifle izah etmek mümkündür:

Ashab-ı kiram Rasûlullah (sav) ile yaptıkları bir yolculukta, her tepeye çıktıkça *"Allahu ekber"*, *"La ilahe illallah"* diyerek yüksek sesle bağırmaya başladılar. Peygamber Efendimiz onları: *"Ey Müslümanlar! Kendinizi zorlamayınız! Zira siz sağıra veya burada olmayan birine seslenmiyorsunuz! Allah daima sizin yanıbaşınızdadır, sizi işitir ve size sizden daha yakındır"* diyerek uyarmıştır.[82]

Şu ayette de şöyle buyurulmuştur:

---

[81] A'raf, 7/55.
[82] Buhârî, Meğazi, 131, Daavat, 51, Tevhid, 9; Müslim, Zikir, 44, 45.

"Onlara de ki: İster 'Allah!' diye dua edin ister 'Rahman!' diye; hangi ismiyle dua ederseniz edin; zira en güzel isimler Allah'a aittir. Sen de namazında sesini ne yükselt ne de onu tamamen kıs; bu ikisi arasında orta bir yolu takip et!"[83]

Bu üç ayetten anlaşılıyor ki, Allah'tan isterken:

a. Gizliliğe dikkat edilmeli; özellikle de kimsenin olmadığı bir yer ve zaman seçilmelidir. Kuşkusuz, duaların en güzel zamanı, herkesin uykuda olduğu gecenin ilerlemiş saatleridir. Geceleyin ve hiç kimsenin olmadığı yerde bile dua sessiz olmalıdır.

b. İstenecek şeyler içtenlikle ve yalvararak istenmeli; ister ver ister verme, dercesine bir tavır sergilenmemeli. İhtiyaç, zaafiyet ve fakr u zaruret hali her şekliyle izhar edilmelidir.

c. Korku ve ümit arasında istenmeli: İsterken umutlu olmak gerektiği gibi her istediğinin verilip verilmeyeceğinden de emin olunmamalıdır. Allah'tan korkup kaçarken bile O'ndan başka bir sığınağın olmadığı bilgi ve bilinci ile istenmelidir.

d. İsterken aşırılığa kaçılmamalı; hem söz ve davraınışlarında aşırılığa gidilmemeli hem de istenmeyecek, verilmesi muhâl olan şeyler istenerek... Meselâ; herkesin göreceği, duyacağı bir yerde ve yüksek sesle bağırıp çağırarak dua edilmemeli. Beni melek yap, peygamber yap veya peygamberlerin derecesine yükselt gibi, haddini bilmez bir kişi tavrıyla aşırı şeyler istenmemelidir.

e. Rabb'ine karşı muhtaç bir kul tavrı sergilenmeli: Kul muhtaç, Rabb'i de ihtiyaçların karşılanacağı yegâne makam ve merci olduğu bilinci ve kalpteki bu bilincin bedene yansıyan hâli ile istenmelidir.

f. Zikir sessiz, dua âdâbınca gizli, namaz ise erkânına uygun olarak huşû ve hudû içerisinde yapılmalıdır.

7. Hayrı ve Tüm İyilikleri Allah'ın Lütfu Bilme

مَٓا اَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِۘ وَمَٓا اَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَۜ

"Sana gelen her iyilik Allah'tandır, başına gelen her kötülük ise kendindendir!"[84]

"Hayr", şerr'in zıddıdır; doğru, iyi ve güzel olan bir şeyin tüm kemâlatıyla husule gelmesi demektir. Hayr, iyilik, şeref, asalet ve bir

---

[83] İsra, 17/110.
[84] Nisa, 4/79.

manada da mal anlamına gelir. Çoğulu *hayrat*'dır. İyiliği çok, her şeyden daha üstün; salt iyilik; hem de iyi ve iyiliğin en iyisi, en üstünü olup kendisinde asla şer bulunmayana hayr denir.

İlâhî hayrın bir adı da berekettir. Arapçada "Bereket", ilahî hayrın bir şeyde sabit durması ve ayrılmaz bir parçası gibi ondan asla ayrılmaması anlamındadır. Kendisinde mevcut ilahî hayr, ayrılmaz bir parça olmakla kalmayıp sürekli artan şeye de mübarek denir. "Kur'an-ı Kerim hakkında söylenen şu ayetler, bu mananın en güzel örneklerindendir:

"Bu, ayetlerini inceden inceye düşünsün ve akl-ı selim sahipleri öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır."[85]

"Bu, indirdiğimiz mübarek bir zikir (tefekkür ve öğüt hazinesi)dir."[86]

"Mübarek" tabiri, Kur'an'da, *mübarek bir kitap, mübarek bir gece, mübarek yer, mübarek yağmur, mübarek su, mübarek rızık...* şeklinde hepsi de Allah tarafından içerisinde ilahî hayrı barındıran nimetler için kullanılmışlardır.

Haddizatında hayır ve bereket Allah'ın kendisindendir. Zira O tüm hayırların kaynağı ve başıdır.

"Yaratanların en iyisi Allah ne büyüktür!"[87]

"Kulu Muhammed'e Furkan'ı indiren Allah ne yücedir!"[88]

"Âlemlerin Rabb'i Allah ne cömert, ne güzeldir!"[89]

"Mülk ve hükümranlık elinde olan Allah her türlü ayıptan ve kusurdan münezzehtir; yücedir."[90]

Bu ayetlerle de tavsif edildiği üzere, hayrın, bereketin ve tüm iyiliklerin kaynağı Allah'tır. O yaratmada bereket, peygamberlere indirdiği vahyi ile bereket; âlemlerin sahibi, yöneticisi, eğiticisi olarak bereket, mülkünde ve hükümranlığında bereket sahibidir. Hem de kendisinde asla şer bulunmayan ve hep artarak âlemlere fezeyan eden yüce hayrı ile şaşılacak ve hayran kalınacak derecedeki iyilik ve cömertliğiyle bereket kaynağıdır. O sebeple cemal ve kemal sahibi

---

[85] Sad, 38/29
[86] Enbiya, 21/50.
[87] Müminun, 23/14.
[88] Furkan, 25/1.
[89] Mümin, 40/64.
[90] Mülk, 67/1.

Allah'ın yarattığı her şeyde asıl olan hayırdır, kullar için en iyi olandır ve mükemmelliktir...

Her gün beş vakit namazda okunur: *"Ettehıyyatü lillahi vessalevatü vettayyibat/hayat ve hayatla ilgili tüm imkânlar Allah'a aittir; hayır ve bereketlerle temiz, hoş olan şeyler de Allah'a aittir."*

Rasûlullah (sav) şöyle demiştir: *"Allah, güzeldir, güzelliği sever..."*[91] *"Allah, her şeyi itkan ile yani olması gerektiği en güzel biçimde ve sağlam yapmıştır; işini sağlam ve güzel yapan kullarını da sever."* Bu yüzden O, kullarına: *"Her bir insanın yöneldiği bir hedefi vardır: Siz en iyilere erişmekte birbirinizle yarışın!"*[92] ve *"Rabb'iniz, sizi verdikleriyle denemek için hepinizi bir tek ümmet yapmadı; o hâlde her alanda ve her konuda en iyilere erişmek için birbirinizle yarışın!"*[93] buyurmuştur.

Böylece kendisi hayrın ve bereketin kaynağı olduğu gibi mü'min kullarının da iyilik ve güzellikte birbirini geçmeleri için yarışarak hayrın failleri olmalarını istemiştir. Bununla da inananlar için asıl rekabetin konusunu belirlemiştir.

Yüce Allah, yaptıkları ve ürettikleri ile mükemmel bir sanatkârdır. O'nun yarattıkları içerisinde en küçük ve basit görüleni, sözgelimi sivrisinek bile, benzerini hiç kimsenin yapamayacağı üstünlüktedir. Şu ayet, O'nun sanatının ne denli dakik ve yüce olduğuna dikkat çekmektedir:

"Dağlara baktığında onların hareketsiz olduğunu görürsün; oysa onlar, tıpkı bulutların yürüdükleri gibi yürümektedirler." Sonra da: *"İşte, her şeyi mükemmel yapan Allah'ın san'atı budur!"*[94] demiş; bulutlar gibi hiç sarsılmadan ve sarsmadan yürümekte olan dağların hareketindeki zerafete, yüce sanatındaki estetiğe dikkat çekmiştir. Oysa dağları üzerinde taşımakta olan yerküre saatte 1.600 km hızla dönmektedir!

Evet *"Yedi göğü tabakalar hâlinde yaratan O'dur! Sen, Rahman'ın yaratmasında hiç bir düzensizlik göremezsin! Gözünü çevir de bak, bir çatlak görebiliyor musun? Sonra, gözünü ikinci defa çevir. İmkânı yok, göremezsin! Sonuçta gözün umudunu kesmiş, yorgun ve bitkin olarak sana dönmüştür."*[95]

---

[91] Müslim, Îman, 39, 91. H., I/93.
[92] Bakara, 2/148.
[93] Maide, 5/48.
[94] Neml, 27/88.
[95] Mülk, 67/3, 4. Ayrıca bkz. Rahman, 55/5-9.

Daha nice yazılı ve kevnî ayetler, bakıp da görebilen gözlere, Allah'ın ne büyük bir yaratıcı ve nice sonsuz hayırların sahibi olduğunu kendi lisanlarınca ifade etmektedirler.

Tabiatta, gökte ve yeryüzünde görülen düzensizlikler ve bozukluklarsa, ancak insanların elleriyle yaptıkları aşırılıklar ve yıkımlar sebebiyle olmalıdır. Nitekim Rum suresinde şöyle denilmiştir:

"İnsanların kendi elleriyle yaptıkları sebebiyle karada ve denizde bozukluklar ortaya çıktı. Bu da, düşünüp dönsünler diye yaptıklarından bir kısmının cezasını kendilerine tattırılması içindir."[96]

İşte bütün bu ve daha nice aklî ve naklî gerekçelerle İslam ilim adamları, Allah'ın "Mahza hayr" olduğu ve tüm hayr ve iyiliklerin Allah'tan geldiği konusunda müttefiktirler. Zaten *"Sana erişen her iyilik Allah'tan'dır, başına gelen her musibet ise nefsindendir..."*[97] âyeti de aynı şeyi söylemektedir. Fakat ilim adamlarından bir kesimi, yaratmada Allah'a eş koşmama konusundaki hassasiyetleri sebebiyle olacak ki, şerr'in yaratıcısının da Allah olduğunu iddia etmektedirler. Oysa yüce zatı, eşsiz ve emsalsiz sıfatlarıyla mükemmel olan Allah, elbette her türlü hayrın, güzelliklerin ve iyiliklerin kaynağıdır. Ama "Mahza hayr" olandan şerrin sudur etmesi akla pek uygun gelmemektedir!!

8. Şerri O'na İsnat Etmeme

Yüce Mevlamız "Rahman" ve "Rahim"dir. Rahmaniyet O'nun zatı ile kaim, zatı ile daim ve zatına özdeş bir sıfatıdır. Tıpkı ısı ateşin nasıl ayrılmaz bir hassası, soğukluk da buzun zati bir sıfatı ise, Rahman da O'nun zatına özgü ve özdeş bir sıfatıdır. O kullarına merhamet etmeyi kendisine farz kılmıştır. Dolayısıyla onlar için en ufak bir kötülük istemez. Özellikle de suçsuz ve günahsız hiç kimseyi cezalandırmaz. Zira O, kullarına karşı asla zalim değildir!

O, diyor ki:

وَمَآ أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ

"...başına gelen her kötülük ise nefsindendir..."[98]

Müminlerin amentüsünde, *"Hayrihi ve şerrihi minallahi teala"* şeklinde bir ibare vardır. Buna göre, hayatın tüm iyiliklerinin de kö-

---

[96] Rum, 30/41.
[97] Nisa, 4/79.
[98] Nisa, 4/79.

tülüklerinin de yaratıcısı Allah'tır. Hayır da şer de Allah'tandır. Şerrin de kaynağı Allah'dır(!)

Konuya Kur'an açısından bakıldığında, pek çok ayete göre, tüm hayır ve iyilikler Allah'tandır, ancak şerrin Allah'a isnat edilmemesi gerekmektedir. Meselâ;

"Sana gelen her iyilik Allah'tandır; başına gelen her bir kötülük ise nefsindendir."[99]

"Başınıza gelen her musibet ellerinizle işlediklerinizin neticesidir; çoğunu da Allah affediyor!"[100]

"Şayet Allah, insanları zulümleri sebebiyle hemen sorgulayıp cezalandıracak olsaydı, yeryüzünde tek bir canlı bırakmazdı. Fakat onları belli bir süre ertelemektedir."[101]

Bu üç ayet, "Umumi belva" denilen ve kurunun yanında yaşın da yanması gibi toplumun cezalandırılması hariç, ferdin başına gelen tüm kötülüklerin bizzat kendi işlediği şu dört şeyden kaynaklandığı ifade etmektedir; musibetle imtihan da bu cümleden olmalıdır:

1. Bile bile işlediği günah,

2. Aşırılık; yani yapmaması gerekeni yapması veya yapması gerekeni terk etmesi,

3. Nefisinin sevkettiği şeyler,

4. İşlediği kötülüklerin kendisine dönen fenalığı.

Meselâ Uhut savaşında mü'minler mağlup olunca, *"Bu da nereden çıktı ki?"* diyerek sızlanmak istediler. Yüce Mevlâ onlara şu cevabı Verdi: *"Bu, sizin ellerinizle yapıp ettiklerinizin karşılığıdır; yoksa Allah kullarına hiç mi hiç zulmedici değildir."*[102] Aynı söz, daha önce Bedir savaşında mü'minlerin karşısında müthiş bir yenilgiye uğrayan müşriklere de söylenmişti.[103]

Öyle ya, Cenab-ı Allah kullarına karşı -Haşâ!- zâlim değil ki, hiç suçları yokken, mü'min olsun münkir olsun, onlara kötülük yapsın! İmtihan amacıyla da olsa, haksız yere başlarına bir musibet getirsin! Her kötülüğün sebebi bir biçimde insandır.

---

99 Nisa, 4/79.
100 Şûrâ, 42/30.
101 Nahl, 16/61; Fatır, 35/45; Krş. Nur, 24/21.
102 Âl-i İmran, 3/182.
103 Bkz. Enfal, 8/51.

"Arifbillah" olan "Allah Erleri", Allah yolunda savaşırken bile, başlarına gelen musibetleri, hep kendi ölçüsüzlük ya da aşırılıklarından bilir ve önce Allah'tan işlerindeki kusurlarının bağışlanmasını dilerler, sonra da dua ederlerdi. Bu konu ayette bize şöyle nakledilmiştir:

"Nice peygamberlerle birlikte savaşmış pek çok Allah eri vardır ki, onlar Allah yolunda başlarına gelenlerden ötürü ne cesaretleri kırılmıştır ne yılgınlık göstermişler ne de düşmana boyun eğmişlerdir! Allah sabredenleri sever. Böylesi durumlarda onların sözleri sadece şu olmuştur: "Rabb'imiz! Günahlarımızı ve işimizdeki ölçüsüzlüğümüzü/israf bağışla, ayaklarımızı yere sağlam bastır ve kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et!"[104]

O mübarek insanlar: *"Rabb'imiz! Günahlarımızı ve işimizdeki kusurumuzu bağışla"* derken biliyorlardı ki, hayrın tamamı Allah'tandır, ama şer kendi hata ya da kusurlarının bir sonucu olmalıdır; böyle olmasına rağmen şer nasıl Allah'a nisbet edilir? O nedenle bunlar, Allah yolunda da olsa, başlarına gelen hemen her musîbeti, işlerindeki kendi ihmalleri, kusurları ya da beceriksizliklerinin bir sonucu olarak bilirler ve *"Acaba ben ne hata ettim ki, başıma bu geldi?"* derler. Sahabeden bazılarının söyledikleri gibi: *"Şimdi bu da nereden çıktı ki?"* demezler. Onun için onlar, kendilerinin bağışlanmalarını istemeden önce Allah yolunda işledikleri kusurlarının ve aşırılıklarının bağışlanmasını ister, sonra da Rab'lerine dua ederledi.

İşte böyle bir iman ve ahlak sahibi kulların başına gelen her kötülük, onda bir hayrın da sebebidir. Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimiz haber vermiştir ki: *"Bir Müslümanın başına gelen yorgunluk, sürekli hastalık, tasa, keder, sıkıntı ve gamdan tutun da ayağına batan dikene varıncaya kadar her musibeti, Allah onun hatalarını bağışlamaya bir vesile kılar."*[105]

İbrahim'in (as), putperest kavmine Rabbini tanıtırken şu söyleyiş biçimi son derece ilginçtir: *"Sizin taptığınız şeyler benim düşmanımdır; yalnız âlemlerin Rabb'i hariç; çünkü beni O yarattı ve bana doğru yolu O gösterdi. Beni O doyuruyor ve O içiriyor, hasta olduğum zaman da bana şifayı O veriyor. Sonunda beni öldürecek, sonra tekrar diriltecek olan da O'dur; hesap gününde, hatalarımı bağışlayacağını kendisinden umduğum da sadece O'dur."*[106]

---

[104] Âl-i İmran, 3/146, 147.
[105] Buhârî, Marda, 1.
[106] Şuara, 26/77-82.

İbrahim (as) Allah karşısında son derece edepli bir dil kullanmış ve yaratmak, doğru yolu göstermek, yedirmek, içirmek ve şifa vermek gibi olumlu ve güzel işlerin tamamını yüce Rabb'ine nisbet etmiş; sözün akışına kapılıp da, az da olsa zımnında itham bulunan, *"Beni hasta ettiği zaman da..."* sözünü söylememiştir. *"Ben hasta olduğum zaman..."* demekle, iyilikleri Allah'a, hasta olmayı ise edep gereği kendisine nisbet etmiştir.

Aynı edep dilini Fatiha suresinde Allah'ın da kullandığını görmekteyiz: Yüce Mevlâmız, bize *"En'amte aleyhim/Senin nimet verdiğin kimselerin..."* dedirtip nimeti kendisine nisbet etmemizi bizden isterken *ıdlal* ve *gazabı* kendisine nisbet etmemize müsaade etmemiştir. Mesela; Yahudilerden bir kesime gazap edip; *"Pis maymunlar olun!"*[107] dediği hâlde, *"Ğadabtü aleyhim/Kendilerine gazap ettiğim kimseler"* dememiş, *"Ğayrilmağdubi aleyhim.../Kendilerine gazap edilen kimselerin dışında..."* ifadesini kullanmıştır.

Peygamber Efendimize söylettirilen şu iki ayette de, tehdit eden özne Allah olduğu halde, bu edep kuralı gözetilmiş olmalı ki, fiil meçhul/edilgen olarak getirilmiştir:

"*De ki: Bilmiyorum; tehdit edildiğiniz azap yakın mıdır, yoksa Rabb'im onun için size uzun bir mühlet mi tanıdı?"*[108] "*Allah'ın sizi tehdit ettiği azap..."* denilmemiştir.

"De ki: Rabb'im! Eğer onların tehdit edildikleri azabı bana göstereceksen, Rabb'im, o esnada beni o zalimler topluluğu içerisinde bulundurma![109]

Rasûlullah'a: *"Rabb'im! onları tehdit ettiğin azabı bana göstereceksen..."* dedirtmemiştir.

Aynı edep dilini, cinlerin mü'minlerinin de kullandığını Kur'an'da görmekteyiz:

"Biz, kesinlikle bilemeyiz; yeryüzündekiler için murat edilen şer midir, yoksa Rabb'leri onlar için bir iyilik mi dilemiştir?"[110]

Eğer bu edep kuralı gözetilmemiş olsaydı, cümle şöyle olmalıydı: *"Bilmiyoruz; Rabb'leri yeryüzündekiler için* şer mi diledi, *yoksa onlar için bir iyilik mi?"* Bu âyeti tefsir ederken İbn Kesir demiştir ki: Ayetteki bu ifade biçimi, cinlerin mü'minlerinin de Allah'a karşı son

---

[107] Bakara, 2/65; A'raf, 7/166.
[108] Cin, 72/25.
[109] Müminun, 23/93.
[110] Cin, 72/10.

derece edepli bir dil kullandıklarını ve kelimeleri özenle seçtiklerini göstermektedir.[111]

Bütün bu açıklamalar gösteriyor ki, Allah, peygamberler, evliyaullah ve cinlerin mü'minleri, hayrı Allah'a nispet ederlerken şerri Allah'a nisbet etmemeye özen göstermişler; varsa eğer, edep gereği suçu tamamen kendi üzerlerine almışlardır.

Öyleyse biz mü'minler de, hiç olmazsa edep gereği şerri ve kötülükleri Allah'a nisbet etmemeliyiz. Çünkü şerrin Allah'a nisbet edilmesinde, kısmen de olsa, bir suçlama ve Allah'ı suça ortak etme söz konusudur. Oysa *"Suç samur kürk olsa kimse üstüne almak istemez"* özdeyişi bu sosyal ve ahlaki gerçeği ne güzel ortaya koymaktadır. Kaldı ki, Rahman ve Rahim olan Allah'ın kuluna karşı suçu olmaz!

Evet, Allah insanı suç işlemeye de kabiliyetli yaratmış ve irade ve tercih yetisini kötüye kullanmak istediği zaman, onda biyolojik ve fizyonomik yapısını istediği kötülüğü yapabilecek şekilde canlı ve dinamik olarak hazır bulundurmuşsa, bu, imtihan ve herkesin ahiretteki yerini kendi eliyle kazanması içindir.[112] O nedenle akıl ve irade sahibi her insan ne yapıyorsa, yükümlülüklerini ve sorumluluklarını bilerek (bilmiyor olması mazeret değildir!) kendisi yapıyor; Allah Teâlâ hiç kimsenin işlediği suça ortak değildir!

Bu ayetlerle verilmiş olan örnekler, kulun Allah'a yönelişinde edebinin nasıl olması gerektiğini bize göstermektedir. O takdir etmiş ve izin vermiş olsa da, şer Allah'a nisbet edilmez.

Bir şair şöyle demiştir:

أَلْخَيْرُ كُلُّهُ بِيَدَيْك وَ الشَّرُّ لَيْسَ إِلَيْك

"Allah'ım! Hayrın tamamı senin iki elindendir, ama şerri asla Sana nisbet edemem!"[113]

Kunut dualarını okurken de her gece şöyle söylemiyor muyuz:

وَ نُثْنِي عَلَيْكَ الْخَيْرَ كُلَّهُ نَشْكُرُك وَلاَ نَكْفُرُك

"Ve nüsni aleyke'l-hayra küllehü neşküruk vela nekfüruk.../Hayrın tamamını sana nispet eder, şükrederim; asla nankörlük etmem."

---

[111] Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîr*, VIII/267.

[112] Bkz. Casiye, 45/22; Mülk,/67/2. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Duman, M. Zeki, *Beyanu'l-Hak,* I/57 vd.

[113] Bkz. Sâbûnî, Muhammed Ali, *Revâi'u'l-Beyân Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm Mine'l-Kur'ân,* Şam, 1977, I/42.

Bunun devamı bizce şöyle olmalıdır:

وَ لاَ نُثْنِي اَلشَّرَّ إِلَيْك

“Vela nüsni-ş şerra ileyk/Hiçbir şerri de sana nispet etmem...”

İşte bu mülahaza ile deriz ki: Ey yüceler yücesi Rabb’im! Bilirim, tüm iyilikler ve güzellikler sendendir; her ne kadar başkaları Sana nisbet etseler de ben, şerri, asla Sana nisbet edemem!

O halde her mü’min;

En azından edebi gereği Allah’ı kalbinden uzak tutmamalı; söz, iş ve davranışlarında mutlaka O’nun yanı başında olduğu bilinci ile hareket etmelidir. Aşarılıklardan kaçınmalıdır.

Hayâ duygusu sebebiyle yüz kızartıcı bir davranışta bulunacağı zaman ilk önce O’nu hartırlamalıdır.

Kim neyi severse sevsin; ondaki Allah sevgisi tüm sevgilerin üzerinde olmalıdır. O sebeple Allah’a olan saygısı her zaman ve her yerde daha dikkatli olmasını sağlamalıdır.

Ne mutlak korku ne de mutlak manada ümit mü’mine yakışır! O daima ikisi arasında orta bir yoldadır.

O, zaten kulların ihtiyaç duyduğu ve duyacağı her şeyi yaratmış önlerine koymuştur. O’nun nimetleri saymakla tüketilemez. O sebeple O’ndan istemenin de bir âdâbı olmalıdır elbet.

Zikir kalp ve zihinle, dua içten içe sessizlik içerisinde, namaz da yanındaki duymacak kadar bir sesle olmalıdır; çünkü O, ibadet halinde bile haddi aşanları sevmiyor!

Sahip olduğumuz tüm iyilikler O’ndandır ve O’nun lütfu ve ihsanıdır. O sebeple *hamd* ve *şükür* öncelikle O’nadır.

Şerri O’na nisbet etmek ise, Kur’an’ın bize öğretmekte olduğu edebe aykırıdır.

"Biz, senden önce de elçiler gönderdik; onların da hanımları ve çocukları vardı. Allah'ın izni olmadan, hiçbir peygamberin bir kitap getirmesi mümkün değildir. Her süre/dönem için bir kitap vardır; Allah dilediği kitabı nesh eder, dilediğini yürürlüğe koyar! Zira "Ana Kitap" O'nun katındadır."

(Ra'd, 13/38, 39)

B. PEYGAMBERLER ve Hz. MUHAMMED

Dinimizde, ilim sahipleri derece derece birbirlerinden üstündür.[1] Her ilim ve makam sahibi mutlaka layık olduğu yere konulmalıdır.[2] Çünkü büyüklerini saymayan, küçüklerini sevmeyen mü'minin imanı kâmil olmaz.[3]

İnsanlar içerisinden peygamberler, özel olarak seçilmiş, ilim, hikmet ve hüküm verilerek dereceleri yükseltişmiş ve risalet makamına atanmış seçkin kimselerdir. O sebeple onlar hem ilimde hem de makamda tüm insanların en büyüğüdürler.

Peygamberler içirisinde ise, Efendimiz Hz. Muhammed Mustafa (sav), insanlar arasından seçilmiş, ilim, hikmet ve kitapla derecesi yükseltilmiş müstesna ve mübarek bir zattır. Ona saygı, makamına gösterilecek ihtiram yüce Allah'ın emridir. Saygısızlık ise, iman sorunudur.[4] Mü'minler olarak onu (sav) kendimize örnek edinmek, canımızdan evla görmek, nefsimizden ve tüm sevdiklerimizden daha fazla sevmek boynumuzun borcudur. Zira imanımız ondandır. İman-

---

1 Bkz. Mücadele, 58/11.

2 Ebû Dâvûd, Edeb, 23, 4842. H., V/173.

3 Tirmizî, Birr ve's-Sıla, 15, 1919. H., IV/321.

4 *"Gerçek müminler, ancak Allah'a ve Rasûlü'ne iman eden, onunla birlikte önemli bir iş için toplantı hâlindeyken Peygamber'den izin almadan ayrılıp gitmeyen kimselerdir. Muhakkak ki senden izin isteyenler, Allah'a ve elçisine iman ediyorlardır! Bazı işleri için senden izin isterlerse, onlardan dilediğine izin ver ve kendileri için Allah'tan mağfiret dile! Şüphesiz, Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir."* (Nur, 24/62)

la birlikte diriliğimiz ondandır. İman, İslam ve ahlakla birlikte gerçek insan kimliğimiz ondandır. Velhasıl, Allah indinde ve isanlık namına geçerli neyimiz varsa biz hepsini ona borçluyuz. O sebeple ona (sav) saygıda kusur edilmemeli. Onun yanında gösterilebilecek edeb ve terbiyenin en güzeli sergilenmelidir.

Bu gerçeğe rağmen sahabe, mü'min arkadaşları, zaman zaman Allah'ın Elçisinin yanında pek nazik olamıyor, onun hoşlanmayacağı biçimde davranabiliyorlardı; hatta onu üzdükleri bile oluyordu.

Gerçi sahabe adı verilen nesil, cahiliyye döneminin insanlarıydı; cehalet ortamından kopmuş ve İslam'ın eğitim-öğretim sürecine dahil olmuş kimselerdi. Zamanla cahiliye döneminin adet ve alışkanlıklarından koparak İslam'a ayak uydurmaya çalışmaktaydılar. Bir yandan vahiy öte yandan onların eğitim - öğretim süreçleri devam ediyoru. Her olumsuz davranış mutlaka bir âyetin konusu oluyor ve onları adım adım eğitiyordu.

1. İnsan ve Peygamber

Yüce Allah buyuruyor ki:

اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ مَثَلُ نُورِه۪ كَمِشْكٰوةٍ ف۪يهَا مِصْبَاحٌۜ اَلْمِصْبَاحُ ف۪ي زُجَاجَةٍۜ اَلزُّجَاجَةُ كَاَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍۙ يَكَادُ زَيْتُهَا يُض۪يٓءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌۜ نُورٌ عَلٰى نُورٍۜ يَهْدِي اللّٰهُ لِنُورِه۪ مَنْ يَشَٓاءُۜ وَيَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَ لِلنَّاسِۜ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌۙ

"Allah göklerin ve yerin nurudur; O'nun nuru, içinde lamba bulunan duvardaki bir taka/mişkât gibidir. Alev bir cam/şişe içindedir; şişe ise, incimsi bir yıldız gibidir! Fitildeki alev, doğusu ve batısı olmayan mübarek bir zeytin ağacından elde edilen yağla yakılıp beslenmektedir. Yağ ise, ateş değmese de neredeyse kendisi etrafı aydınlatacak parlaklıktadır! İşte size nur üstüne nur! Allah, dileyeni/diler nuruna kavuşturur. Allah, insanlar için böyle misaller verir! Allah her şeyi bilir."[5]

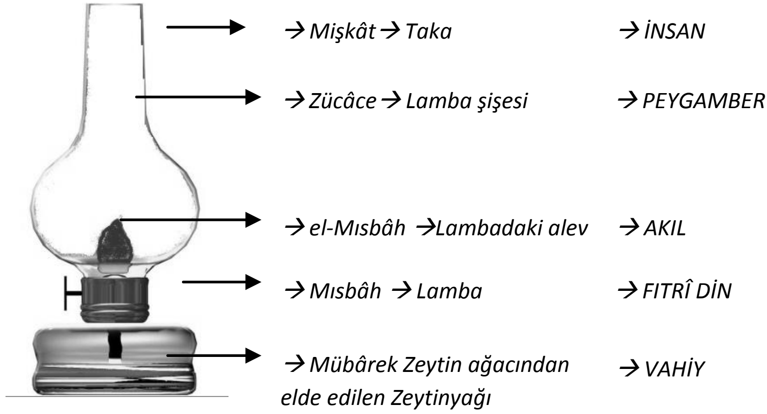
Metnini ve mealini naklettiğimiz Nur suresinin bu 35. Âyetindeki *"Allah göklerin ve yerin nurudur..."* ifadesiyle Allah kendisini nura, Âdemoğlunu âlemler hakkında bilgilendirip aydınlatmasını da bir *mişkât/tâka*'nın, yani lambalığın aydınlatılmasına benzetmiştir.[6]

---

5 Nur, 24/35.

6 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Duman, M. Zeki, *Beyanu'l-Hak*, III/462 vd.

Bu temsili şöyle bir şekille açıklamak mümkündür:

Allah Yetişkin Her İnsanı Şu Dört İlâhî Işık İle Aydınlatmıştır

İnsan	/	**Mişkât**
1-Fıtrî Din	/	*1-Lamba*
2-Akıl	/	*2-Lambadaki alev*
3-Peygamber	/	*3- Lamba şişesi*
4-Vahiy/Kitap	/	*4-Zeytin Yağı*

Nur üstüne nur! "Allah, ancak isteyen kimseyi nuruna kavuşturur ve onda muvaffak kılar!"[7]

Evet, Allah Teâlâ, göklerin ve yerin nuru, yani yokluktan varlığa çıkaranı; aynı zamanda, aynen bir mişkatın mükemmel bir lamba düzeneği ile aydınlatıldığı gibi, bahşettiği dört ilahi nur ile Âdemoğlunun, bilgi sahibi edip aydınlatıcısıdır.

Mişkat örneğinde temsille ifade edildiği gibi, Allah Teâlâ insanoğlunu *fıtrî din, akıl, peygamber* ve *vahiy* gibi dört mükemmel ışık/nur ile aydınlatmış ve aydınlatmaya devam etmektedir. Onları hem dünyada hem de ahirette mutlu ve müreffeh kılacak olan Sırat-ı Müstakim'i bu nurlarla kendilerine göstermiştir. Artık isteyen kimse yüce Rabb'inin de teşviki ve hoşnutlukla yönlendirmesiyle bu emsalsiz dört hidayetten yararlanır ve *"Nur üstüne nur..."* ile dünya hayatının sınavlarından zaferle çıkar, dolayısıyla sonsuz mutluluğa erebilir.

Ancak bu dört hidayetten; özellikle de akıldan yararlanan insan madde ve mana âlemlerine ait gerçekleri görür. Aklını kullanmayan,

---

[7] Bursavî, *Rûhu'l-Beyãn,* VI/155.

dolayısıyla bu ilahi rehberlerden yararlanmayan kimse için başka bir ışık, aydınlatıcı kılavuz yoktur. O kişi, simsiyah bulutların ve dalga üstüne dalganın kapladığı engin bir denizin dibinde, *"Üst üste yığılmış karanlıklar"* içerisindeki adam gibidir. Bu zat, içerisinde ömrünü tükettiği karanlıklar sebebiyle insanlıktan o kadar uzaklaşmıştır ki, neredeyse tanınmayacak, hatta kendisi bile kendini tanıyamaz hâldedir.

Allah'ın insanoğluna lütfettiği bu dört hidayetten *fıtri din*, her insanın yaratılış sürecinin başında iken Allah'ın *"Elestü bi Rabbikum."*[8] hitabıyla ilk hücresine/genine yerleştirdiği fıtri bir yapıdır; bir nevi kodlamadır.[9] Bu yüzden her doğan çocuk İslam fıtratı üzere doğar. Bu yapı, aynı zamanda insanın, temyiz çağına girdikten sonra aklını kullanmasıyla açığa çıkan potansiyel bir ışıktır, hidayettir. *Fıtrî din, akıl, peygamber* ve *vahiy;* bu dört hidayetten *akıl*, hepsinin başıdır ve en önemlisidir. Basitten mükemmele doğru gelişerek tekamül eder. Kişi yetişinlik çağına girdiği andan itibaren yükümlülük ve sorumlulukları başlar. Çünkü aklı mümeyyiz vasfını tamamen kazanmış vaziyettedir. Fakat yeterli değildir; onun mutlaka Cenab-ı Allah'tan vahiy alan seçkin bir peygambere ve İlahi vahye ihtiyacı vardır.

2. Peygamberler

Peygamberimiz Hz. Muhammed Hakkında Bir Hasbihal

Peygamberler, Allah'ın insana, akıldan sonra lütfettiği önemli bir iyiliğidir. Çünkü peygamber, aklı vahiy ile desteklenmiş ve korunmuş olan en seçkin insandır. Vahiy ise, katışıksız, şaibesiz, saf ve doğru bilgidir. Ancak peygamberler vasıtasıyla insanlık âlemine intikal eder.

Allah'ın insana bahşettiği dört hidayetten en önemlisinin akıl olduğu bilinmektedir. Çünkü akıl olmazsa diğerlerinin hiç bir önemi kalmaz. Yine bu dört hidayetin en üstünü, en aydınlatıcısı ve en güveniliri ise, hiç şüphe yok ki, peygamberdir. Çünkü her peygamber, seçilmiş en akıllı insandır; ayrıca *fetanet/zeka* sahibi olup insanlar içerisinde idrak kapasitesi en üst seviyede olanıdır; *sıdk* ve *emanet* sahibi olduğu için de insanların en doğru sözlüsü ve en güveniliridir. Tüm bu üstün meziyetlerinin yanında peygamber, Allah'ın özel olarak bahşettiği hüküm, hikmet ve ilim ile de desteklenmiştir. Ayrıca peygamberler, risalet görevleri devam ettiği sürece yüce Allah ile

8 Bkz. A'raf, 7/172, 173.
9 Bkz. Rum, 30/30.

vahiy ilişkisi içerisindedirler. Peygamberlerin akılları, asla bir takım evhamlar ve hayal ürünü bozuk ümniyyelerle yanılmaz ve yanıltılamazlar. Şayet yanılacak ya da yanıltılacak olursa, derhal vahiy yoluyla uyarılır; böylece yanılgıdan korunmuş olurlar. Zira peygamberler bu anlamda "Masum"durlar.

Peygamberler, diğer insanlardan farklı olarak, doğrudan doğruya Allah'tan aldıkları fizik ve metafizik, diğer bir ifade ile *şahadet* ve *gayb* âlemlerine ait saf ve doğru bilgilerle mücehhez oldukları için onlar, hem kendileri münevver/aydınlanmış hem de başka insanları tenvir etme/aydınlatma kabiliyetine sahiptirler. Peygamberlerden her biri, sanki etrafa ışık saçan *"Aydınlatıcı bir siraç"*tırlar. Nitekim Allah Teâlâ, Nebisi Hz. Muhammed'e bir âyetinde şöyle hitap etmiştir:

"Böylece sana emrimizden bir ruh vahyettik; bundan önce sen kitap nedir, iman nedir bilmezdin, sonra onu kullarımızdan dilediğimiz kimseyi hidayete erdirdiğimiz bir nura çevirdik; şüphe yok ki sen de artık Sırat-ı Müstakim'e irşad edersin."[10]

"Ey Peygamber! Şüphesiz Biz seni bir şahit, bir müjdeci, bir uyarıcı, izni ile Allah'a çağırıcı ve aydınlatıcı bir siraç (lamba/kandil) olarak gönderdik."[11]

Belki de bu yüzden, İslam'da insanların mükellefiyeti peygamber gönderme şartına bağlanmıştır; peygamber gönderilmeyen ya da tebliğin ulaşmadığı hiç bir topluma sorumluluk ve ceza söz konusu değildir.[12]

3. Peygamberlerin Ahlakı

Tüm peygamberler, çağdaşları içersinden seçilmiş akıl, zekâ, basiret ve güçlü irade sahibi en seçkin ve güvenilir insanlardır. Bedenen ve ruhen mükemmel ve sağlıklıdırlar. Şu beş özellik, hepsinin ortak vasfıdır: *Sıdk, emanet, fetanet, ismet, tebliğ.* Bu yüzden peygamberler ilim, hikmet ve ahlak sahibi *emin*; en doğru, en güvenilir, görevlerine en sadık insanlardır ve daima *Sırat-ı Müstakim* üzeredirler.

Peygamberler, anlama ve kavrama kabiliyetleri son derece süratli ve keskin insanlardır. Emrolundukları gibi, dosdoğru insanlardır. Onları diğer insanlardan ayıran en belirgin niteliklerinden biri *emin*/güvenilir olmalarıdır. Onlar, kendilerine tevdi edilen emanatin bilincinde olup asla emanete hainlik etmezler. Her ortamda ve her

---

10 Şûrâ, 42/52.
11 Ahzab, 33/45, 46.
12 "*Biz, peygamber göndermediğimiz sürece kimseye azap edecek değiliz!*" (İsra, 17/15)

türlü şartlar altında görevlerini hakkiyle yerine getirmeye çalışırlar. Görev ve doğruluk söz konusu olduğu zaman, onlar Allah'tan başka hiç kimseden korkmazlar, çekinmezler, kınanma endişesi taşımazlar ve görevlerini katiyyetle ihmal etmezler. Sürekli Allah'ın murakabesi ve kontrolü altında bulundukları için günah işlemezler; hata edecek olurlarsa derhâl vahiyle uyarılırlar; yapılan uyarıya rağmen hatada ısrar etmezler.

Tüm bu üstün meziyetlerinin yanında peygamberler, Allah'ın bahşettiği hüküm kabiliyeti, ilim ve hikmet ile de donatılmış, desteklenmiş, münevver ve bilge kişilerdir. Onların söz, iş ve davranışları, vahiy değil, fakat vahyin kontrolü altında gerçekleşen hikmettir. Onlar şayet yanılır da hikmete aykırı bir şey yapacak olurlarsa derhal vahiy ile uyarılırlar. Daima aklın ve vahyin gözetimi altında iş yaparlar. Her alanda basiret sahibidirler ve davet ettiklerine de basiretle çağırırlar, körü körüne değil. Her işte isabetli hüküm verirler, hükümlerinde kararlılık gösterir ve daima Allah'a tevekkül ederler. Risalet görevleri süresince yüce Allah ile vahiy ilişkisi içerisinde bulundukları için onların akılları, asla bir takım evhamlar ve hayâl ürünü bozuk ümniyyelerle, düşüncelerle sarsılmaz, çelinmez, yanılmaz ve yanıltılamazlar.

Tüm peygamberler, Allah Teâlâ'dan almış oldukları emirler, yasaklar, tavsiyeler, öğütler ve ibret verici kıssaları kendi ümmetlerine tebliğ etmekle kalmamış, aynı zamanda tatbikinde de onlara örnek vasıflarıyla önderlik etmişlerdir. Hiç birisinin, Allah'a itaat konusunda ihmali, aşırılığı ve geriliği, aslâ söz konusu olmamıştır.[13]

4. Hz. Muhammed (sav)

Hz. Muhammed (sav), peygamber olmadan önce kavmi tarafından "Muhammedü'l-Emîn" vasfıyla şöhret bulmuş, çevresindeki insanların itimadını kazanmış yetkin ve faziletli bir insan olarak bilinmektedir. Üstün ahlakıyla, mümtaz kişiliği ve tertemiz yaşam tarzıyla herkesin saygısını kazanmış bir kimlik ve kişiliğe sahiptir. Kırk yaşına geldiğinde Rabbi onu, yüce ve muhteşem ahlâkı[14] ve âlemlere rahmet vasfı[15] ile insanlık âlemi için seçti, ahlâkî değerleri ve güzellikleri tamamlamak üzere peygamber olarak görevlendirdi.[16] *"Beni Rabb'im*

---

[13] Şu ayet sebebiyle sadece Âdem'in bu konuda yeterince azimli olmadığı söylenebilir: "*Andolsun Biz, daha önce Âdem'i bir yasakla uyarmıştık, fakat o bunu unuttu; zaten Biz onda yasağa uyma hususunda bir azim de görmemiştik.*" (Tâhâ, 20/115)

[14] Kalem, 68/4.

[15] Enbiya, 21/107.

[16] İmam Mâlik, *Muvatta',* Husnü'l-Huluk, 8.

terbiye etti, eğitimimi en güzel şekilde yaptı."[17] diyen Hz. Muhammed, faziletli ve müşfik bir baba, uzman bir eğitimci gibi kendisine inananları eğitip yetiştirmiş ve yirmi üç yıl gibi kısa bir zaman zarfında yeryüzünün en adil, en medeni toplumunu vücuda getirmiştir.[18] Yüce Allah, İbrahim (as)'i numune-i imtisal gösterdiği[19] gibi, Hz. Muhammed'i de sadece çağdaşlarına değil, çağlar ötesindeki gelecek tüm insanlara; özellikle de inançla ona ve sünnetine tabi olanlara uyulması gereken en güzel bir örnek olarak takdim etmiştir:

"Ey inananlar! Sizin için; bilhassa Allah'a ve ahiret gününe kavuşacağını umarak Allah'ı çok zikreden kimseler için Rasûlullah'ta alınması gereken güzel bir örnek vardır."[20]

Daha önce de geçtiği üzere, onun *"Hüsn-i hâl (güzel bir görünüm), teennî (düşünerek ve sükûnetle hareket etme), iktisad (ölçülü davranma) peygamberliğin kırkta biridir."*[21] dediği bu nitelik, onun lazım-ı gayr-ı müfarikı, yani ayrılmaz bir özelliği idi. O hiçbir zaman düşünmeden ve acele ile hareket etmezdi. Söz, iş ve davranışlarında ölçüyü kaçırmazdı. En olumsuz şartlarda ve sıkıntılı anlarında bile etrafa ümit, moral ve güzellikler saçabilen bir kişiliğe sahipti. Meselâ; on üç yıl süren Mekke döneminde asla müşriklerin zulmüne boyun eğmemiş, Rabb'inin de desteğiyle dost, düşman hiç kimseninin iğvasına kapılmamıştır. Hicret esnasında yakalanma durumuyla karşı karşıya kaldıkları anda bile mağaradaki yol arkadaşına: *"Üzülme; hiç şüphen olmasın ki Allah bizimle beraberdir..."*[22] diyerek biricik arkadaşını teskin etmişti. Uhut savaşında bozguna uğrayıp darmadağın olan Müslümanlara metanet ve moral verici çağrılarda bulunmuştu. Buna rağmen savaştan kaçanlara hilm ile muamele etmiş, ka-

---

[17] Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ,* I/70
[18] İbn Mace, *Mukaddime*, 17.
[19] Mümtahine, 60/4, 6.
[20] Ahzab, 33/21. Ayetteki *üsve* (*isve)*, birini örnek edinme, gittiği yoldan gitme ve onun yaptığını aynen yapma; *üsve-i hasene* ise, uyulacak iyi bir örnek, eşsiz bir numune anlamına gelmektedir. Ayetin siyak ve sibakından da anlaşılacağı üzere Cenab-ı Hak, elçisini inananlara örnek göstermiştir. Çünkü o, en sıkıntılı anında bile görevini aksatmamıştır. Allah'tan umudunu kesmemiştir. Yalnız Hendek savaşında değil, Hicret esnasında, Bedir'de, Uhûd'da ve sıkıntılı her ortamda hiç bir zaman korkaklık ve gevşeklik göstermemiştir. Daima ashabının önünde, onları Allah'a itaate teşvik etmiş; teşvik ettiği her konuda, mutlaka kendisi daha fazlasını yapmıştır. Tüm saldırılar, öncelikle kendisine yönelik olmasına rağmen o, hiç bir zaman geri plânda durmayı aklından bile geçirmemiştir. Hendek savaşında da hep ön plânda bulunmuştur; hendek kazarken o da diğer insanlar gibi payına düştüğü kadar hendeği bizzat kendisi kazmış; sırtında toprak taşımış, taş taşımış; açlık ve darlık sıkıntılarını arkadaşlarıyla birlikte göğüslemiş ve soğuk gecelerde nöbet tutmuştur. (Köksal, Mustafa Âsım, *İslam Tarihi,* İstanbul, 1981, V/247-248
[21] Tirmizî, Birr ve Sıla, b. 65, H. 2010, IV/366.
[22] Tevbe, 9/40.

tı kalpli ve kaba bir komutan edasıyla savaştan kaçanlara sert davranmamıştı; tam aksine -gönül bağları İslam'la kopma noktasına gelmiş kimselerin- gönüllerini fethedecek ve yeniden İslam'a celb edecek derecede yumuşak davranmıştı. Onun bu davranışı yüce Rabb'i tarafından beğenilip takdirle karşılanmıştı.[23]

O hiç bir zaman insanlar arasında hür-köle, soylu-soysuz, erkek-kadın, zengin-fakir vb. ayrımı yapmamıştır. İnsanları ayrıştırıcı ve aşağılayıcı bir ayırım yapılmasından da nefret ederdi. Asla hiç bir kimseyi hor ve hakir görmezdi. En fazla kızdığı kimse de olsa, yüzüne karşı hiç bir insanı aşağılamamıştır. Kimsenin hatasını yüzüne vurmamış, hataların yüze vurulmasını da asla sevmemiştir.

Çünkü o insanı seviyordu. İmanlı imansız tüm insanlara son derece düşkündü. Tabiri caizse, bir insanın tırnağının taşa değmesine bile gönlü razı olmazdı. Onun bu akıllara durgunluk veren insan sevgisini yüce Rabbi Tövbe suresinde şöyle dile getirmiştir:

"İçinizden size öyle bir elçi gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz kendisine ağır gelir, size çok düşkündür; özellikle mü'minlere son derece müşfik ve merhametlidir."[24]

Belki denilebilir ki "Müşriklerin, münafıkların ve kâfirlerin başına gelen sıkıntı Allah'ın Rasûlüne neden ağır gelsin ki?" Soru doğrudur, fakat Rasûl'ün özelliği de budur. Kim olursa olsun, o, fert fert bilmediği münafıklara, hatta kendisine dininden ötürü düşman olan, onu ve inananları yurtlarından çıkartan müşriklere bile acıyacak, merhametinden ötürü kendisini helak edecek kadar müşfik ve merhamet sahibi idi. Bilhassa Allah'ı ve Ahiret gününü inkar edenlerin, cehennemdeki o korkunç akıbetlerini düşündükçe; Kur'an'da anlatıldığı biçimde dehşet verici durumlarını hayalinde canlandırdıkça üzüntüsünden dolayı adeta kahroluyordu. Onun bu şaşılacak derecedeki insanlara düşkünlüğü de Rabb'i tarafından zaman zaman uyarılmasına sebep olmuştur:

"Onlara acımandan ötürü neredeyse arkalarından kendini helâk edeceksin!..."[25]

---

[23] Bkz. Âl-i İmran, 3/153-155, "*Allah'tan bir rahmet sebebiyledir ki sen onlara yumuşak davrandın; eğer kaba ve katı yürekli olsaydın, şimdi onlar çevrenden dağılıp gitmişlerdi! Onları affet, Bizden onların bağışlanmalarını dile, önemli işlerde kendileriyle istişare et, fakat karar verdiğin zaman da sadece Allah'a güvenip dayan! Çünkü Allah kendisine tevekkül edenleri sever.*" (Âl-i İmran, 3/159)

[24] Tevbe, 9/128.

[25] Kehf, 18/6.

"Kötü işleri kendisine süslü gösterilip de onu güzel gören kimse mi doğru yolu bulacak! Hiç şüphe yok ki Allah, dilediği kimseyi sapıklıkta bırakır, dilediğini de hidayete erdirir. O hâlde onlara üzülüp de kendi kendini yiyip bitirme! Şüphesiz Allah, onların ne yaptıklarını bilmektedir."[26]

"Ey Rasûlüm! İnanmıyorlar diye neredeyse üzüntüden kendini helâk edeceksin! Eğer Biz dilersek, gökten onlara öyle bir ayet indiririz ki boyunları ona kendiliklerinden eğilir kalırdı!"[27] Yüce Allah istiyor ki onlar, baskı sonucu ve ikrah ile değil de kendileri gerçekleri görsün ve iman etsinler.

Görülüyor ki, *"Âlemlere rahmet olarak gönderilen"*[28] Hz. Muhammed, gerçekten de son derece merhametli bir insandır. Sadece mü'minlere karşı değil, kendisini tekzip eden, davetinden yüz çeviren, ona söven, hakaret eden ve yoluna taşlar, dikenli çalılar döşeyenlerebile esirgeyici vasfından ötürü neredeyse kendisini helâk edecek gibidir. *"Ya Rabbî! Bunlar cahil kimselerdir. Gerçekleri kavrayamıyorlar. Sen onları bağışla, onların soyundan mü'minler çıkart"* diye düşmanına dahi dua edecek kadar müşfik ve merhamet sahibidir.

O gerçekten âlemlere rahmet idi. Çünkü insanların kendisine karşı çıkmalarına ve bin bir çeşit düşmanlıklarına rağmen o, tebliğ görevine devam ediyor ve bir insana verilmesi gerekenlerin en yücesini onlara vermekten geri durmuyordu. Şu ayet Allah Rasûlü'nün insanlar için nasıl bir değerde yüce bir nimet, büyük bir iyilik olduğunu ifade etmeye yetmektedir:

"Muhakkak ki Allah mü'minlere, kendi aralarından, onlara Allah'ın ayetlerini okuyan, onları (maddî ve manevî kirlerden) temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten kendileri gibi bir insanı elçi göndermekle büyük bir iyilik etmiştir. Oysa onlar daha önce apaçık bir sapkınlık içindeydiler."[29]

---

[26] Fatır, 35/8. Kur'an açısından *hidayet* ve *dalalet*, her ikisi de kulun kendi aklı, iradesi, tercihi ve eyleminin sonucu Allah'ın yaratması; belki de hidayet ve dalalet olgularını/sonuçlarını var edecek bedensel, zihinsel ve kalbî mekânizmayı kişide işler hâlde hazır bulundurmasıdır. Yoksa kul hidayeti isteyip gereklerini yaptığı takdirde, Allah'ın onu dilememesi ve hidayete erdirmemesi, O'nun adalet ilkesi ve insanları yaratmadaki amacı itibariyle imkânsızdır. Kul hidayeti diler, iradesini kararlılıkla eyleme döker Allah'da onu muvaffak kılar; aynı şekilde kul dalaleti ister ve kararlılıkla onun gereklerini yerine getirir Allah da onu dalalette bırakır. Dilemek ve kararlılıkla gereğini yapmak kuldan muvaffakiyet ise Allah'tandır. Allah Azze ve Celle'nin keyfî hidayeti ve dalaleti olmaz.

[27] Şuarâ, 26/3, 4.

[28] Enbiyâ, 21/107.

[29] Âl-i İmran, 3/164.

Ayetteki *zekkâ* kelimesi, hem temizledi ve arındırdı hem de ıslah etti; eğitip öğretip yetiştirdi; geliştirdi, artırdı, büyüttü anlamındadır.

Rasûlullah (sav) gerçekten de seçkin bir eğitimci vasfıyla yaklaşık yirmi küsur yıl süren vahiy sürecinde mü’minleri cehaletin karanlıklarından çıkartıp İslam’ın aydınlığına; ilmin, düşüncenin ve hikmetin aydınlığına kavuşturdu. Onları cahiliye döneminin batıl inançlarından, sırtlarında taşımakta oldukları putların ağır yükünden, gayr-ı insanî hayat tarzlarının vebalinden, bozuk ahlâksızlığın her çeşidinden, insanlık dışı davranışlarından arındırıp temizledi. Onlara Kur’an’ı öğretti. Kur’an vasıtasıyla hayatı, insanlığı ve bilmedikleri daha nice şeyleri tanıttı. Sonuçta Cenab-ı Allah’ın: *“Siz, insanlar için çıkartılmış en iyi bir toplumsunuz.”*[30] veya *“Böylece sizi, aşırılıklardan arındırılmış itidal sahibi bir ümmet yaptık.”*[31] dediği hem çağdaşlarına hem de kıyamete kadar gelecek bütün toplumlara medeniyette örnek ve önder gösterilen bir toplumu vücuda getirdi.

O, aynı zamanda affedici bir kişiliğe de sahiptir.[32] Bir yakınmasında şöyle diyordu: *“Bu ne hâldir Allah’ım! Bunlar, ateşin başına üşüşen kelebekler gibiler; ben onları ateşten uzaklaştırmaya çalışıyorum, ama onlar hâlâ bunu anlamıyorlar!”*[33] Rasûlullah’ın (sav) bu hâli karşısında yüce Rabb’i onu şu ayetleriyle teselli etmektedir: *“İşlerinin kötüsü kendisine süslü gösterilip de onu güzel gören kimse mi hidayete erecek! Allah, dileyen kimseyi sapıklıkta bırakır, dileyeni de severek hidayete erdirir. O hâlde onlara üzülüp de kendini helâk etme! Allah, onların ne yaptıklarını bilmektedir.”*[34] *“Senin vazifen, apaçık tebliğdir. Muhakkak ki Rabb’in kullarını görmektedir.”*[35]

Bütün bu üstün meziyetlerine, seçkin kişiliğine ve insanlara son derece nazik davranışlarına rağmen, o da zaman zaman inanmayanların açık ve gizli zulümlerine, hakaretlerine, hile ve desiselerine, hatta ölümcül tuzaklarına maruz kalmıyor değildi. Onun mübârek kalbi kırılıyor, kaba davranışlara, gayr-ı insanî muamelelere maruz kalıyordu. İnkâr edenler onu hiç anlamaya yanaşmıyorlardı.

Bazen de bir kısım Müslümanın, cahiliyye ahlakından henüz tamâmen sıyrılamamış olmaları veya düşünmeden davranmaları sebebiyle zaman zaman aşırı söz ve davranışlarına maruz kalıyor, ne-

---

30 Âl-i İmran, 3/110.
31 Bakara, 2/143.
32 Bkz. A’râf, 7/199.
33 Bursavî, İsmail Hakkı, *Ruhu’l-Beyan,* İstanbul, 1389, V/138.
34 Fâtır, 35/8.
35 Âl-i İmran, 3/20.

zaket kuralları çiğneniyor ve gayr-ı ihtiyarî de olsa Allah'ın elçisinin incinmesine, üzülmesine sebep oldukları da oluyordu. Ama o, bu durumu hayâ duygusunun yüksekliğiyle kimseye sezdirmiyor, üzüldüğünü, incindiğini hissettirmiyordu. Öyle ki, onun yerine yüce Rabbi mü'minleri uyarıyordu. Mesela evine girip çıkma konusunda gözetilmeyen âdâb hususunda Allah Teâlâ mü'minleri şöyle te'dib/ikaz etmişti:

"Ey iman edenler! Bundan sonra yemeğe davet edilmeksizin, vaktine de bakmaksızın Peygamber'in evlerine girmeyin! Eğer davet edilmişseniz, tam vaktinde gidin ve yemeği yiyince derhâl kalkın dağılın; sohbete dalıp kalmayın! Böyle yapmanız Peygamber'i üzmektedir. Fakat o çekinip utandığı için size bir şey söylemiyor. Allah hakkı söylemekten çekinmez."[36]

Daha bunun gibi pek çok ayette, Yüce Rabb'i Allah, Rasûlü ile ilişkilerinde mü'minlere edeb kurallarını öğretmişir.

Allah Teâlâ, hem Hz. Peygamber ile hem de birbirleriyle ilişkilerinde daha ölçülü, daha edepli ve daha nazik olmaları; özellikle de Allah'ın elçisine ve makamına gösterilmesi gereken saygıda daha özenli davranmalarını; şahsını üzmemeleri, gönlünü incitmemeleri için vahiy sürecinde ve yeri geldikçe Müslümanlara çok önemli nezâket kuralları öğretmiştir.

Çünkü dinimizde, ilim sahipleri derece derece birbirinden üstündür. Her ilim ve makam sahibi mutlaka layık olduğu yere konulmalıdır. Çünkü büyüklerini saymayan, küçüklerini sevmeyen imanı kâmil bir mü'min olamaz.

İnsanlar içerisinden peygamberler, özel olarak seçilmiş, ilim, hikmet ve hüküm verilerek dereceleri ve makamları yükseltişmiş seçkin kimselerdir. Peygamberler içirisinde de Efendimiz Hz. Muhammed Mustafa (sav), aynı şekilde seçilmiş, ilim, hikmek ve kitapla derecesi diğer peygamberlerden üstün tutulmuş müstesna ve mübarek bir zattır. Ona saygı, makamına gösterilecek ihtiram yüce dinimizin emridir. Hatta onu (sav) kendimize örnek edinmek ve canımızdan evla görmek, nefsimizden ve tüm sevdiklerimizden daha fazla sevmek boynumuzun borcudur. Zira imanımız ondandır. İmanla birlikte diriliğimiz ondandır. İman, İslam ve ahlakla birlikte gerçek insan kimliğimiz ondandır. Velhasıl, Allah indinde ve ahirette geçerli neyimiz varsa biz hepsini ona borçluyuz. O sebeple ona (sav) saygıda kusur edilmemeli. Onun yanında edeb ve terbiyenin en güzeli sergilenmelidir.

---

[36] Hayâ kavramı hakkında bkz. A'râf, 7/26.

"Ey iman edenler! Allah'ın ve elçisinin önüne geçmeyin, Allah'a karşı gelmekten sakının! Muhakkak ki Allah her şeyi işitir, her şeyi bilir. Ey iman edenler! Seslerinizi Peygamber'in sesinin üzerine çıkarmayın; birbrinize adınızla seslendiğiniz gibi Allah'ın elçisine de (adıyla) seslenmeyin! Aksi halde, amelleriniz boşa gider de siz farkında bile olamazsınız! Allah'ın elçisinin yanında (saygıdan dolayı) seslerini kısanlar, Allah'ın takva sebebiyle kalplerini sınadığı kimselerdir; onlar için mağfiret ve büyük bir mükâfat vardır."

(Hucurat, 49/1-3)

C. Hz. PEYGAMBER İLE İLİŞKİLERDE ÂDÂB

Peygamberler ve Peygamberimiz Hz. Muhammed hakkında yapmış olduğumuz bu hasbihalden sonra şimdi biz, yüce Allah'ın, Hz. Peygamber ile ilişkilerinde Müslümanların uymalarını önemle tavsiye ettiği muâşeret esaslarını Kur'an-ı Kerim'den tesbit edip aynı doğrultudaki hadislerle birlikte açıklamaya geçebiliriz. İlk olarak da Hucurat suresinin ilk beş âyetiyle konuya başlamak istiyoruz.

Nakledildiğine göre, Temimoğulları'ndan bir grup Hz. Peygamber'e gelmiş, dinle, diyanetle ilgili önemli bilgileri almışlar ve ayrılacakları zaman da ondan aralarından birini kendilerine emir tayin etmesini istemişlerdi.

Henüz Rasûlullah fikrini beyan etmeden orada bulunan Hz. Ebû Bekir, Ka'ka' b. Ma'bed'in onlara emir tayin edilmesini söyledi. Hz. Ömer de Akra' b. Hâbis'in onlara emir olmasını teklif etti. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer'e: *"Sen sırf benim hilâfıma olsun diye bu teklifi getirdin!"* deyince; Hz. Ömer: *"Ben bu sözü sana muhâlefet kastıyla söylemedim."* dediyse de Hz. Ebû Bekir onun bu mazeretini kabul etmedi. Derken, aralarında nizaa tutuştular; Rasûlullah'ın yanlarında bulunmasına rağmen, daha önceki âdetleri-

nin hilafına, seslerini yükseltti ve tartıştılar. Bu ve benzeri edebe muğayir davranışlar ve hadiseler üzerine şu ayetler indirilmiştir:[1]

يَآأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَاتَّقُوا اللّٰهَ إِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ . يَآأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَرْفَعُوَا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلاَ تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَنْ تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنْتُمْ لاَ تَشْعُرُونَ . إِنَّ الَّذِينَ يَغُضُّونَ أَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللّٰهِ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَى لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ . إِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِنْ وَرَآءِ الْحُجُرَاتِ أَكْثَرُهُمْ لاَ يَعْقِلُونَ . وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَ اللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ .

“Ey iman edenler! Allah’ın ve elçisinin önüne geçmeyin, Allah’a karşı gelmekten sakının! Muhakkak ki Allah her şeyi işitir, her şeyi bilir.

Ey iman edenler! Seslerinizi Peygamber’in sesinin üzerine çıkarmayın; birbrinize adınızla seslendiğiniz gibi Allah’ın elçisine de (adıyla) seslenmeyin! Aksi halde, amelleriniz boşa gider de siz farkında bile olamazsınız!

Allah’ın elçisinin yanında (saygıdan dolayı) seslerini kısanlar, Allah’ın takva sebebiyle kalplerini sınadığı kimselerdir; onlar için mağfiret ve büyük bir mükâfat vardır.

Sana, (hanımlarının odaların(ın) dışından seslenenlerden çoğunun aklı ermiyor!

Oysa onlar, sen yanlarına çıkıncaya kadar sabretselerdi kendileri için daha iyi olurdu. Kuşkusuz, Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.”[2]

Ayetlerin mealinden ve nüzul sebebinden de anlaşılacağı üzere, Yüce Allah, bu ayetlerde, ahlâkın nezâket ve letafet ifade eden biçimsel yönünü teşkil eden âdâptan; özellikle sahabenin Hz. Peygamber’e karşı göstermeleri gereken saygı ve nezaket kurallarından bir kısmını talim etmektedir. Hem de yaşanan âdâba aykırı iki durum üzerinden ve uyarı üslubuyla...

Şimdi biz, emir ve nehiy kipleriyle getirilen bu edeb kurallarını teker teker ele alıp uygun alt başlıklar altında açıklamaya çalışacağız.

---

1 Buhârî, Meğazi, 8; Tefsir, 49/1, 2; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, XVII/302

2 Hucurat, 49/1-5.

1. Allah’ın ve Elçisinin Önüne Geçilmez

Yüce Allah buyuruyor ki:

لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللّٰهِ وَ رَسُولِهِ

“...Allah’ın ve Elçisinin Önüne Geçmeyin!”

Kurtubî ve İbn Kesir demişlerdir ki, yüce Allah’ın: “*Ey iman edenler! Allah’ın ve elçisinin önüne geçmeyin.”* ayetleriyle “Ahlâkî değerlerin esasından olan âdâba riayet emredilmiş”[3] ve “Rasûlü ile olan ilişkilerinde, onun hürmete layık şahsına ve makamına saygı, ta’zîm, yüceltme gibi âdâb-ı muâşeretle ilgili konularda mü’min kulları eğitilmek istenmiştir.”[4]

Ayetler nüzulüne sebep olan hadise üzerinden değerlendirilecek olursa, Temimoğulları, kendilerine bir lider tayin edilmesini doğrudan doğruya Hz. Peygamber’den istemişlerdir. O sebeple bu mecliste, bir fikir beyan etmesi veya *‘size falan lider olsun’* demesi gereken de O (sav) idi. Buna rağmen Hz. Ebû Bekir’in öne atılarak *“Size Ka’ka’ b. Ma’bed emir olsun.”* demesi; onun ardından da Hz. Ömer’in, *“Hayır, Akra’ b. Hâbis onlara emir olsun.”* diyerek ikinci bir ismi teklif etmesi, ayette, Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer’in resmen Allah’ın ve elçisinin önüne geçmeleri olarak değerlendirilmiştir.

Rasûle saygı konusunda dikkat çekilen bir husus da şudur: Hâdise göz önüne alındığında, bu olayda Allah’ın önüne geçmek söz konusu olamaz. Ancak tüm müfessirler, elçisinin önüne geçmeyi Allah’ın önüne geçmek olarak değerlendirmişler ve Rasûle saygıyı, Allah’a saygı, Ona saygısızlığı da yine âlemlerin Rabb’i yüce Allah’a saygısızlık olarak nitelendirmişlerdir. Çünkü o Allah’ın elçisidir.

Seyid Kutub da bu konuda demiştir ki, bu ilk ayet, Allah’a ve Rasûlü’ne karşı takınılması gereken terbiyenin ifadesidir.[5] Elbette fizikî olarak Allah’ın önüne geçmek mümkün değildir. Asıl maksat, Rasûlullah’ın toplumdaki yüce ve saygın makamına dikkat çekmektir. Çünkü Hz. Peygamber Allah’ın elçisidir; Ona saygı, eşzamanlı olarak Allah’a saygı, elçisine saygısızlık ise Allah’a saygısızlık sayılmıştır![6] O hâlde ey mü’minler! Sözlerinizle, işlerinizle ve davranışlarınızla Allah’ın elçisinin önüne geçip onu gerinizde bırakmayın! Mese-

---

[3] Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, IV/300.
[4] İbn Kesir, Tefsir, IV/205.
[5] Seyyid Kutub (v. 1386/1966), *fî Zılali’l-Kur’an*, (Trc. Salih Uçan, Vahdettin İnce), İstanbul, 1989, IX/318.
[6] Bkz. Nisa, 4/59, 80; Nur, 24/62, 63.

lâ; onun konuşması gerektiği yerde ondan önce siz konuşmayın, o fikrini açıklamadan siz fikir beyan etmeyin, o kararını belirtmeden siz meseleyi kestirip atmayın, o emretmeden siz emretmeyin ve de Kitab'ın ve Sünnet'in hilafına söz söylemeyin. Her konuda onları önceleyin; gerekiyorsa Rasûlullah'tan izin isteyin; aksi hâlde ondan müsaade almadıkça hiç bir konuda ve durumda ileri geçmeyin! Ancak ondan izin aldıktan sonra düşüncenizi açıklıklayabilir, yapılması gereken işi yapabilirsiniz. Nitekim günümüzde ve herhangi bir mecliste bir fikir beyan edilmek istendiği zaman oturumu yönetenden veya meclisin büyüğünden söz için izin istenmesinin âdâptan olduğu gibi.

Merhum Elmalılı Hamdi Yazır: *"Bu âyet-i kerîme ile, Rasûlullah'ın meclisinde bir mes'ele sorulduğu vakit, ondan evvel cevap vermeye kalkışmamaları dahil olduğu gibi, yolda giderken, bir izin veya işaret olmadığı, yahut da herhangi bir hâcet bulunmaksızın önünde yürümemeleri ve sofrada ondan önce yemeğe başlamamaları, ondan önce sofradan kalkmamaları vs. herşeyde Şeriat'a ittibâ lüzumuna ihticac olunur."*[7] demiştir.

İbn Kesir, bu âyeti tefsir ederken, Rasûl'ün önüne geçme ve geçirmenin somut bir örneğini, Yemen'e bir eğitimci olarak gönderilen meşhur Muaz b. Cebel hadisiyle açıklamıştır.

Nakledildiğine göre Allah'ın elçisi kendi elçisine: *"Ey Muaz! Önüne bir dava geldiğinde orada ne ile hüküm vereceksin?"* diye sordu. Muaz: *"Allah'ın kitabıyla hüküm vereceğim."* dedi. Peygamber Efendimiz: *"Aradığını orada bulamazsan?"* Muaz: "Allah'ın elçisinin sünnetiyle hüküm vereceğim." dedi. Rasûl-i Ekrem (sav): *"Ya orada da bulamazsan?"* diye sorunca, Muaz: *"O zaman kendi reyimle hüküm veririm."* cevabını verdi. Allah'ın elçisi Muaz b. Cebel'in bu cevabına çok memnun oldu ve Muaz'ın göğsüne vurarak: *"Rasûlullah'ın elçisini Rasûlü'nü memnun edecek şekilde cevap vermeye muvaffak kılan Allah'a hamdolsun."* dedi.[8]

İbn Kesir demiştir ki, *"Şayet Muaz, Kur'an ve Sünnet'i söylemeden 'Kendi reyimle hüküm veririm.' deseydi, Allah'ın ve Rasûlü'nün önüne geçmiş olurdu."*[9]

Şu hâdise de bu konuda hatırlanması gereken somut bir örnektir: Rasûlullah, hastalığı esnasında Hz. Ebû Bekir'i imâmete tâyin etmişti. Sevgili eşi Hz. Âişe, babası Ebû Bekir'i duygusal yönüyle ma-

---

7 Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili,* İstanbul, 1960, VI/4450.
8 Ebû Dâvûd, Akdiye, 11; Tirmizî, Ahkam, 3.
9 Bkz. İbn Kesir, *Tefsir*, VII/345.

zur göstererek başkasını imam tâyin etmesini Peygamber'e teklif etti. Hz. Âişe'nin bu teklifine kızan Allah'ın Rasûlü: *"Câiz olanı olmayanla değiştirerek fitneye sebep olan Yusuf'un kardeşleri gibi mi olacaksınız? Söyleyin namazı Ebû Bekir kıldırsın!"*[10] buyurdu.

Bu olay da gösteriyor ki, herhangi bir konuda Allah ve Rasûlü fikrini açıklamış, kararını vermişse, artık şöyle veya böyle olsun şeklinde değiştirmeye kalkışmak ve bunda ısrarcı olmak, Rasûlullah'ın önüne geçmeye çalışmak olarak da değerlendirilebilir. Nitekim Zeyd b. Harise ile Zeyneb'in evlendirilmeleri ile doğrudan ilgili olan şu âyetin de, en azından ikincil bir mana ve maksat açısından bu kanaati desteklediği söylenebilir: *"Allah ve Rasûlü bir konuda karar vermişlerse, mü'min erkek ve kadınlara, artık kendi işlerinde tercih hakkı yoktur."*[11]

Öyleyse bu gün için, herhangi bir müşkilin, öncelikle Kur'ân'dan çözümü aranmalıdır. Eğer orada yoksa Rasûlullah'ın sünnetinden, orada da bulunamazsa, işte o zaman müctehidlerin ictihadı ile çözümlenmesi düşünülmelidir. Çünkü bu fikir, şu ayet ile de desteklenmektedir:

"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Rasûlü'ne itaat edin ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin! Eğer bir konuda anlaşmazlığa düşerseniz, onu derhâl Allah'a ve Rasûlüne götürünüz. Allah'a ve ahiret gününe gerçekten iman ediyorsanız, böyle yapmanız sizin için hem daha iyidir hem de varılacak sonuç bakımından en güzelidir!"[12]

Öne geçmenin başka bir şekline işâret ve sahabe-i kiramın âyet nâzil olduktan sonraki durumlarını beyan sadedinde Buharî'nin nakletmiş olduğu şu hadis de burada hatırlanmalıdır:

Rivâyet edildiğine göre Amr b. Asoğulları arasında bir kavga çıkmıştı. Nebi (sav) onları barıştırmak üzere yanlarına gitti. Namaz vakti gelince Bilâl (ra), ezanı okuduktan sonra Hz. Ebû Bekir'e: *"Rasûlullah henüz gelmedi, buyurun namazı siz kıldırın."* dedi. Hz. Ebû Bekir namaz kıldırmak üzere mihraba geçti ve namaza başladı. Namaz kıldırırken Peygamber'in geldiğini gördü ve derhal imamlıktan çekildi. Hz. Peygamber'in *"Devam et"* anlamındaki işâretine rağmen imamlığa devam etmedi. Namazdan sonra Nebî (sav): *"Ya Ebâ Bekir, işaret etmeme rağmen namazı kıldırmana mânî ne idi?"* buyurunca, o şu cevabı verdi: *"Ebû Kuhâfe'nin oğluna, Nebî'nin önü-*

---

[10] Bkz. İbn Kesir, *Tefsir*, a.y.
[11] Ahzab, 33/36.
[12] Nisa, 4/59.

ne geçip namaz kıldırmak hoş olmazdı da onun için devam etmedim, ya Rasûlallah."[13]

Buraya kadar nakletmiş olduğumuz görüş ve rivâyetler, bu konuda öğretilmek istenen âdâbı açıklamış olmakla beraber; *"Öne geçme ve geçirme"* anlamına gelebilecek her türlü davranışların da bu âyet-i kerîme ile yasaklanmış olacağına açık işarettir. Akl-ı selim sahibi her Müslümanın, zaman ve ortama göre bunları tanıması ve kendinin takdir etmesi mümkündür. Maksat, Allah'ın emrine itâat ve Rasûlü'ne saygı olunca, basiret sahibi olanlar için fazla söze lüzum yoktur.

2. Yanında Yüksek Sesle Konuşulmaz

Cenab-ı Allah buyuruyor ki:

لاَ تَرْفَعُوَا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ

"Seslerinizi Peygamber'in sesinin üzerine çıkarmayın!"

Gerekmediği hâlde toplum içerisinde yüksek sesle konuşmak, konuşma âdâbına aykırıdır; özellikle bir mecliste veya saygı değer bir büyüğün bulunduğu yerde onu veya yanındakileri rahatsız edecek derecede sesi yükseltmek, her medenî toplumda meclise ve büyüklere saygısızlık olarak değerlendirilir. Allah Teâlâ bunu, Müslümanlar açısından da uyulması gerekli bir edep kuralı olarak belirlemiş; özellikle de sahabenin, Elçisinin yanında seslerini yükseltmemelerini tavsiye etmekle kalmamış; bir de önemli uyarıda bulunmuştur: *"Aksi halde, amelleriniz boşa gider de siz farkında bile olmazsınız!"*

"Ey iman edenler! Seslerinizi Peygamber'in sesinin üzerine çıkarmayın!"

Burada önemli bir nezaket kuralına yer verilmiş ve Allah'ın elçisinin yanında yüksek sesle konuşmak yasaklanmıştır!

Biliniyor ki, Rasûlullah'ı Rabbi terbiye etmiş, eğitim ve öğretimini son derece güzel yapmıştır. O nedenle onun belli bir konuşma terbiyesi ve nadide bir üslubü, söz söyleme güzelliği vardır. O her zaman ve zeminde inananlar için *"Örnek bir şahsiyet"*[14] ve *"Muazzam bir ahlâkın sahibidir."*[15] O, *"Âlemlere rahmet amacıyla..."*[16] *"Di-*

---

[13] Buharî, Ezân, 48.
[14] Ahzab, 33/21.
[15] Kalem, 68/4.
[16] Enbiyâ, 21/107.

ni..."[17] ve *"Sırf ahlâkî değerleri, güzellikleri tamamlamak için gönderilmiş,"*[18] *"En son Peygamberdir."*[19] O sebeple örnek şahsiyetiyle Hz. Muhammed, tüm insanların efendisidir, büyüğüdür, en saygın kişisidir. En büyük saygı ve sevgiye lâyık seçkin bir insandır. O hâlde sahabe ve onlardan sonra gelenler, onun konuşma tarzını ve ses tonunu örnek almalı, asla seslerini onunkinin üzerine çıkarmamalı ve onun yanında yüksek sesle konuşmamalıdır.

Denilmek isteniyor ki: *"Ey iman edenler! Siz Allah'ın elçisiyle konuşurken O'nun üslubünü örnek alın; 'Şahsına saygı ve ta'zimi muhafaza ederek'*[20] *onun yanında seslerinizi sesi üzerine çıkarmayın; sesinizle onun sesini bastırmayın! 'Zira bir kimsenin yanında yüksek sesle konuşmak ondan ihtişam ve ihtiramı yok edeceği'*[21] *için 'Sesinizin, özellikle Peygamber'in ses tonunun altında olmasına dikkat edin!'"*[22]

Burada kast olunanlar, yaratılış icabı yüksek sesle konuşanlar değil elbet. Rasûl-i Ekrem'in yanında olmasına rağmen, nerede ve kiminle konuştuğuna dikkat etmeyen veya kasıtlı olarak sesini yükselten kimselerdir.

Rivayet odur ki, Sabit İbn Kays, kulakları duymadığı bu yüzden yüksek sesle konuştuğu için bu ayetlerin kendisi için indiğini düşünerek ve *"Ben cehennemliğim..."* diyerek çok üzülmüş, ağlamış ve kendisini evine hapsetmiş, günlerce Rasûlullah'ın meclisine gelmemişti. Bu durumu öğrenen Rasûlullah, *"Hayır! Bilakis o cennetliktir."* diyerek ayetteki maksadın o ve benzerleri olmadığını söylemiştir.[23]

F. Râzî demiştir ki: *"Bu âyet-i kerîme ile verilmek istenilen ikinci bir edep kuralı da Rasûlullah'ın yanında fazla konuşmamaktır. Çünkü bir mecliste kim çok konuşursa, orada mütekellim o olur, başkaları da bastırılmış olarak susmak mecburiyetinde kalırlar. Hiç kimsenin sesi çıkmayınca konuşanın sesi yükselmiş olacağından Hz. Peygamber'in bulunduğu yerde ondan başkasının fazla konuşması onu bastırması, susturması anlamına da gelebilir. Hatta lüzum hâsıl olmadıkça veya sorulmadıkça birtakım olay ve haberlerden bahsetmek de doğru ol-*

---

17 Mâide, 5/3.
18 Malik İbn Enes, *el-Muvatta'*, Mısır, 1353, Husnü'l-Huluk, 8.
19 Ahzab, 33/40.
20 Cassas, Ebû Bekir b. Ahmet b. Ali er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Beyrut 1335 h. II/397.
21 er-Râzî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ömer b. Hüseyin el-Kureşî, *Mefâtiu'l-Ğayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, Tahran, II. baskı, tarihsiz, XXVIII/112.
22 Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmet b. Muhammed, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vil (Tefsîru'n-Nesefî)*, Mısır, 1967, IV/166.
23 Buhârî, Tefsir, 49/1.

maz."[24] Özellikle de lüzumsuz ve yersiz fıkralar, güldürü mahiyetinde anlatılan hezeyanlar ve hiç bir hayır içermeyen gevezelikler...

Rasûlullah (sav) uyarmıştır: *"Ya hayırlı bir söz söyle ya da sus!"*[25]

Atalarımız da ne güzel söylemişler: *"Söz gümüşse sükut altındır."*

3. Adıyla, Lakabıyla, Künyesiyle Hitap Edilmez

Cenab-ı Mevlamız buyuruyor ki:

وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ

"...birbirinize adınızla seslendiğiniz gibi Allah'ın elçisine de adıyla seslenmeyin!"

Cehr, göze ve kulağa aşırı gelen şey anlamındadır; çok açık bir biçimde görmek ve bağıra çağıra konuşmak için kullanılır. *Cehera bi'l-kavl,* Arapçada, birine arkasından veya uzaktan seslenmek, çağırmak; yüksek sesle konuşmak, birine adıyla, sanıyla, lakab veya künyesiyle hitap etmek; bir kimseyle 'sen'li 'ben'li ifadelerle konuşmak, lâubalî davranmak anlamına gelmektedir.[26] Ayette kast edilen mana şu olmalıdır: Ey iman edenler, Peygamber'le konuşurken ona adıyla "Ya Muhammed!" şeklinde hitap etmeyin, arkasından seslenmeyin; birbirinizle konuştuğunuz üslûpla, 'sen'li, ben'li ifadelerle söz söylemeyin ve yanında laubali davranışlarda bulunmayın! Öfkeli ya da üzüntülü hâllerinizde bile onun yanında daha edepli, daha saygılı ve daha ölçülü olmalısınız; sözlerinize dikkat etmeli, istemeyerek de olsa onu hafife alıcı, peygamber kimliğini, risalet makamını küçük düşürücü tavır ve ifadelerden sakınmalısınız. Birbirinizi adınızla, künyenizle, hatta lâkabınızla çağırdığınız gibi ona, da *"Ya Muhammed!"* veya *"Ya eba'l-Kasım!"* şeklinde adıyla ve künyesiyle hitap etmemelisiniz! Bunun yerine daha saygılı bir ifade ile *"Ya Rasûlallah!"* veya *"Ya Nebiyyallah!"* demelisiniz.

Nitekim pek çok müfessir gibi Kurtubî ve Kadı el-Beydâvî gibi pek çok müfessir de âyeti bu manada anlamış ve: *"Ey insanlar, Rasûl'e ta'zim edin ve edebe riâyet gösterin!*[27] *Birbirinize çağırdığınız gibi 'Ya Muhammed!' veya 'Ya Eba'l-Kasım!' şeklinde O'na ismiyle künyesiyle hitap etmeyin; 'Yâ Rasûlullah!' veya 'Ya Nebiyallah!' şeklinde saygın makamı ile hitap edin!"*[28] anlamında değerlendirmişlerdir.

---

[24] Râzî, *a.g.e.*, XXVIII/112, 113.
[25] Buhârî, Edeb, 85, VII/104.
[26] Bkz. Rağıb, *Müfredat*, "CHR" mad.
[27] Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, II/406.
[28] Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVI/306.,

Biliyor ve inanıyoruz ki, tüm insanlar Âdem'dendir; Âdem ise topraktan yaratılmıştır.[29] O nedenle insan olmak bakımından hiç bir insanın diğerine üstünlüğü söz konusu değildir. Her insan aynı derecede saygıdeğer ve hürmete layıktır. Bir insanı öldürmediği veya yeryüzünde fesat/terör çıkarmadığı halde bir insanı öldüren tüm insanları öldürmüş gibidir; bir insana hayat veren de bütün insanlara hayat vermiş gibi olur.[30] İnsanlar arasında üstünlük, ancak takvadadır.[31]

Hz. Muhammed de bizim gibi bir insandır. Şu kadar var ki o, şairin de dediği gibi, taşlar içerisinde yakutun diğerlerine üstünlüğü gibi, seçkin kimlik ve kişiliğiyle elbette hemcinslerinden üstündür; tamamen aynıdır denilemez. Ayrıca o Allah'tan vahiy de almaktadır.[32]

Yukarıda belirtmiştik, insanlar arasında soy, cins, renk, sınıf vs. üstünlüğü yoktur, ama eğitim, terbiye, ilim ve takva yönünden daima birbirlerinden farklıdırlar. O sebeple tüm peygamberlerin "Mustafa", yani insanlar arasından seçilmiş/seçkin insan olmaları, hüküm verme kabiliyeti, ilim ve hikmetle donatılmaları, takvaca diğer insanlardan üstün olmaları; özellikle de Allah'ın elçilik görevini icra etmeleri sebebiyle makamları yüce ve o nispette dereceleri de yüksektir.[33] Özellikle Hz. Muhammed (sav), tüm inananlar için, insanlardan herhangi birisi değildir. Çünkü o, onca engellemelere rağmen risalet görevini başarıyla tamamlamış, İslam sancağını burcuna dikerek "İslam Dini"nin binasını tamamlamış "Ulu'l-azm" bir peygamberdir. Bugün yeryüzündeki 1,5 milyara yakın Müslüman ve İslam dünyası, insanlık adına her neye sahipse; diğer toplumlardan ve din mensuplarından fazla ne özellikleri varsa, bunların hepsini önce Allah'a, sonra Hz. Muhammed'e borçludur. İstiklal Şairimiz M. Akif'in dediği gibi:

Dünya neye sahipse onun vergisidir hep;
Medyun ona cem'iyyeti, medyun ona ferdi.
Medyundur o Masum'a bütün beşeriyet.
Yâ Râb, bizi mahşerde bu ikrâr ile haşr et![34]

Evet, bütün beşeriyyet ona borçludur.

---

[29] Bkz. Nisa, 4/1.
[30] Maide, 5/32.
[31] Bkz. Hucurat, 49/13.
[32] Bkz. Kehf, 18/110; Ahkaf, 46/9.
[33] Bkz. Bakara, 2/253.
[34] Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, s. 461.

Peygamberlerin haricinde, her âlimin üstünde bir bilenin olduğu da bir gerçektir. İlim adamları da derece derece birbirlerinden üstündürler, bilhassa ilmiyle amil olup muttaki olanlar çok farklıdır.[35] İlmi yüce olan mü'minlerin, sosyal hayattaki dereceleri de âlim olmayan mü'minlerinkinden farklıdır. O sebeple mü'min âlimler daha fazla saygıya layıktırlar. Rasûlullah (sav): *"İnsanları akılları ölçüsünce değerlendirin!"*[36], *"İnsanları lâyık oldukları yerlere koyun!"*[37], *"Âlimin abide (ibadet edene) üstünlüğü, ayın on dördündeki Bedr'in, yıldızlara üstünlüğü gibidir."*[38] ve benzeri hadisleriyle ilim adamlarının haklarına ve şahıslarına saygı gösterilmesini emretmiştir: *"Âlimlere hürmet edin! Çünkü âlimler peygamberlerin vârisleridir. Kim onlara hürmet ederse Allah'a ve Rasûlü'ne hürmet etmiş sayılır."*[39]

Sahabe-i Kiram birbirlerini isimleriyle, hoşlanacakları lâkap ya da künyeleriyle çağırırlardı. Bu, kendi aralarında nezâketsizlik olarak kabul edilmediği gibi Rasûlullah tarafından da onaylanırdı. Hatta o da ashabına adıyla, lakabıyla ve künyesiyle hitap ederdi. Fakat bu hitap şekli, Allah tarafından en son elçi, mü'minlerin muallimi ve her şeyi durumunda olan Hz. Muhammed için nezaket açısından uygun görülmemiştir. Zâten Rasûlullah (sav) de kendisine künyesiyle hitap edilmesinden hiç hoşlanmızdı. Enes (ra)'in naklettiğine göre, bir gün: *"Ya ebâ'l-Kâsım!"* şeklinde arkasından çağıran birisine dönerek: *"Beni ismimle çağırabilirsin, fakat künyemle bir daha çağırma!"*[40] buyurdu. Zira o başka idi; mü'minler onu canlarından evlâ bilmeliydiler. Zira Allah'ın takdirince: *"Peygamber, mü'minlere kendi nefislerinden de evlâdır."*[41]

O hâlde Hz. Muhammed ile ilişkiler, saygı, sevgi ve nezaket açısından diğer insanlarla olması gereken ilişkilerden elbette daha farklı olmalıdır. Başkaları için normal kabul edilebilen bir davranış biçimi, öylesi yüce bir insan için normal kabul edilemeyebilir. Meselâ; Hz. Peygamber herhangi bir kimseye denk tutulamaz, onlarla kıyaslanamaz ve başkaları için hoş karşılanabilecek bir davranış biçimi Allah'ın elçisi söz konusu olduğu zaman hoş sayılmayabilir. Sözgelimi; birisine "Ahmet!" ya da "Mehmet!" şeklinde çağrılabilir, yol-

---

35 Krş. Mücedele, 58/11.
36 Ebû Dâvûd, Edeb, 20.
37 Ebû Dâvûd, Edeb, 23, 4842. H., V/173.
38 Tirmizî, İlim, 19.
39 Geniş bilgi için bkz. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII/4792-4797.
40 Buhârî, Büyu', 49, III/20.
41 Ahzab, 33/6.

da gidiyorken ve de mecbur kalınca arkasından seslenilebilir[42], ama Allah'ın elçisine Ahmet ya da Mehmed'e seslenildiği gibi seslenilmemelidir. Bilinmelidir ki, Hz. Peygamber'e karşı saygısızca davranışların müeyyidesi ağırdır! İşte bu yüzden yüce Allah, aynı pasajda şöyle uyarmıştır: *"...Birbirinize seslendiğiniz gibi Allah'ın elçisine de (adıyla, künyesiyle) seslenmeyin! Aksi takdirde, amelleriniz boşa gider de siz farkında bile olmazsınız!"*

Vahiy devam etmektedir. İnananların eğitim öğretim süreci tamamlanmamıştır. Zaman ve zeminin arz ettiği durum ve ihtiyaçlara göre yasalar, öneriler, nezaket kuralları da peş peşe gelmektedir. Sahabe-i kiram böylelikle insani kemâle doğru mütemadiyen ilerlemektedir. Zaman zaman da olsa, İslam'dan henüz yeterince nasip alamamış bazı kimselerin Hz. Peygamber'e karşı kaba davranışları; hatta Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi olgun sahabilerin bile kasıtlı olmasalar da onun yüce makamını ve derecesini, istihfaf anlamına gelecek söz, iş ve davranışlarda bulundukları dahi vaki idi... Bu yüzden Allah Teâlâ, yeri geldikçe Müslümanların, Nebisi Hz. Muhammed(sav)'e, hatta birbirlerine karşı nasıl davranacaklarını da öğretmeye devam etmektedir.

4. İstirahat Anında Rahatsız Edilmez

Cenab-ı Allah uyarıyor:

اِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِنْ وَرَٓاءِ الْحُجُرَاتِ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ . وَلَوْ اَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتّٰى تَخْرُجَ اِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْۜ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌ .

"Sana, (hanımlarının) odaların(ın) dışından seslenenlerden çoğunun aklı ermiyor! Oysa onlar, sen yanlarına çıkıncaya kadar sabretselerdi kendileri için daha iyi olurdu. Kuşkusuz, Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir."

Yalnız dua ederken değil, birinden bir şey isterken de isteme âdâbına uymak gerekir.

---

[42] Bizim kültürümüzde de birbirine emsal olan insanlar muhataplarına adlarıyla, künyeleriyle, lakaplarıyla hitap ederler, fakat kendinden büyüklere ya da ilim, sanat ve makam sahibi kimselere adlarıyla hitap etmek; yanlarında yüksek sesle konuşmak; akranlarıyla konuşulan üslûpla, 'sen'li, ben'li sözlerle söz söylemek ve laubali davranışlar içerisine girmek âdâba aykırı davranışlar olarak bilinir ve asla hoş karşılanmaz. Büyüklere karşı mutlaka saygın bir ifade kullanılır. Meselâ; "Hasan Dayı", "Ahmet Bey Amca", "Müdür Bey", "Müdire Hanım" gibi.

Anlatıldığına göre Rasûlullah (sav), sürekli olarak çevreyi rahatsız etmekte olan bir belde halkı üzerine silahlı bir birlik/müfreze göndermişti. O beldenin erkekleri, silahlı bir birliğin üzerlerine gelmekte olduğu haberini alır almaz kaçıp yurtlarını terk ettiler. Savaşmak üzere gönderilen bu birlik, orada savaşacak kimseyi bulamayınca rastladıkları kadınları, yaşlıları ve çocukları esir alıp Medine'ye getirdi. Ardından da esirlerin yakınları Medine'ye geldiler. Vakit, öğlenin en sıcak vakti (*vaktüzzahira)* olduğu için Rasûlullah (sav) hanımlarından birinin odasında istirahattadır. Sayılarının 70 civarında olduğu söylenen bu topluluk, Hz. Peygamber'i mescitte bulamayanca, hane-i saadetlerine yöneldiler ve odalarından birinin önünde durup: "Ya Muhammed! Dışarı çık!" diyerek kaba bir tarzda Peygamber'i yanlarına çağırmaya başladılar! Oradan ses gelmeyince, diğer odanın önüne gittiler ve aynı kabalıkla orada seslendiler. Böylece hem Allah'ın elçisini hem de bütün hanımlarını rahatsız ettiler. Onların bu kaba davranışları üzerine Rasûlullah yanlarına çıktı ve ne istediklerini sordu. Onlar da yalvarıp yakararak kendilerini bağışlamasını, kadınlarının ve çocuklarının serbest bırakılmasını istediler. O da esirlerden yarısını fidye karşılığı, yarısını da fidyesiz olarak salıverdi.[43]

Hâdise böyle!

Biliniyor ki evler hem soğuk, sıcak, kar, yağmur, fırtına gibi sağlığa zararlı şeylere, hem vahşi hayvanlar ve beklenmedik saldırılar gibi korku ve dehşet verici tehlikelere karşı korunmak hem de güven, huzur ve sükûnet içerisinde bulunmak için inşa edilmiş sükunet yerleridir. Bu hususu Cenab-ı Allah Kur'an-ı Kerim'inde şöyle açıklamıştır:

"Allah evlerinizi sizin için huzur ve sükûn bulacağınız yerler yaptı. Hayvanların derilerinden konarken ve göçerken hafifçe taşıyıp kurabileceğiniz çadırlar; yünlerinden, tüylerinden, kıllarından eşya ve belli bir süre ihtiyacınızı karşılayacak giyimlik ve geçimlikler var etti. Allah yarattıklarından size gölgelikler yaptı; dağlardan da sığınak/barınaklar var etti, sıcağa karşı sizi muhafaza edecek elbiseler, savaşlarınızda sizi koruyacak zırhlar yapma fikir ve kabiliyetini bahşeden de Allah'tır. O, kendisine boyun eğesiniz diye nimetini size böyle tamamlamıştır."[44]

Mesken adı da içinde barınan insanlara huzur ve güven verici olmasından gelmektedir. İçindekileri dıştan gelecek tehlikelere karşı korur, onların daima huzur ve sükûn içerisinde bulunmalarını sağlar. Medenî her toplumda meskenler, aileye özel mahremiyetleri ve dokunulmazlık ilkesi sebebiyle içerisinde yaşamakta olanları rahatsız edip onların huzur ve sükûnetini bozacak her türlü aşırılıklara

---

[43] İbn Kesir, *Tefsir*, VII/349.
[44] Nahl, 16/80, 81.

karşı yasalarla da koruma altına alınmışlardır. İlahî kanuna göre, vakte riayet edilmeden, âdâbına uygun olarak izin istenmeden ve sahibine selam verilmeden başkalarının evlerine girilmez: "*Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere, kimliğinizi tanıtıp izin almadan ve ev sahiplerine selâm vermeden girmeyin; eğer düşünürseniz, böyle yapmanız sizin için daha iyidir."*[45]

Genel olarak insanlar günün belli saatlerinde birbirlerini ziyaret ederler. Fakat dinlenme vakitlerinde; meselâ gecenin ilerlemiş saatlerinde kimse kimsenin kapısını çalıp da ziyaret talebinde veya acil olmayan bir ihtiyacı için yardım isteme eyleminde bulunamaz. Bunlar, her medenî toplumda genel âdâb ve ahlâka aykırı davranışlar olarak değerlendirilir. İnsanların dinlenme vakitleri, coğrafî bölgelere, iklim şartlarına, yöresel hayat standartlarına ve çalışma şartlarına bağlı olarak farklılık arzedebilir. Meselâ Rasûlullah'ın (sav) doğup yaşadığı ülke Arabistan, sıcak bir bölge olduğu için burada, bilhassa yaz aylarında ve sıcağın en şiddetli olduğu öğle vakitlerinde -ki bu vakte *vaktu'z zâhira* tabir edilir- herkes evinde dinlenmeye çekilir, hem aşırı sıcağa maruz kalma tehlikesinden korunur hem de istirahat ederdi. Buna da "kaylûle" adı verilirdi.[46]

İşte böyle bir vakitte, "Hz. Peygamber evinde öğle uykusunda"[47] veya "Hanımlarıyla halvet hâlinde bulunuyorken"[48] bedevîlerden yetmiş kişilik bir topluluk gelmiş ve Rasûlullah'ın odalarını birbir gezerek: *"Yâ Muhammed çık dışarı, yanımıza gel!"* diyerek rahatsız etmişlerdi. Bu olay üzerine Allah Teâlâ, hem insanlık âlemine yeni bir edep kuralını tanıtmak hem de bedevîlere yaptıkları edeb ve nezaket dışı davranışlarını iğneleyici ve ikaz edici bir ifade ile hatırlatmak üzere şöyle buyurdu:[49]

"Sana odalarının gerisinden çağıran kimselerin çoğunun aklı ermiyor! Şayet onlar, sen yanlarına çıkıncaya kadar sabretselerdi kendileri için daha iyi olurdu. Kuşkusuz, Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir."[50]

Âdâba riayetsizliğin bir müeyyidesi elbette olacaktır.

"Allah Teâlâ, iki ayrı paragraf halinde indirilen bu ayetlerden, birinci paragraftaki ikinci âyetin sonunda, Elçisi'nin yanında, emredilen gerekli âdâba uymayanları, o güne kadar yaptıkları salih amellerinin tamamen boşa gidebileceğiyle tehdit etmiş; ikinci paragrafın

---

45 Bkz. Nur, 24/27.
46 Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, IV/63.
47 Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVI/309.
48 Kadı Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, II/407; Râzî, *Mefatihu'l-Gayb,* XXVIII/116.
49 Bkz. İbn Kesir, *Tefsir*, VII/349.

son iki âyetinde ise, bedevileri düşüncesizlikle itham etmiştir. Önce birinci paragrafdaki müeyyideyi açıklayalım sonra da ikincisini.

Bu demektir ki, eğer siz;

1. Allah Rasûlünün önüne geçerseniz,

2. O'nun yanında yüksek sesle konuşursanız,

3. Birbirinize çağırdığınız gibi O'na da adıyla, künyesiyle çağırırsanız.

O'nun elçisine saygısızlık etmiş olursunuz. Elçisine saygısızlık Allah'a saygısızlık olacağı için sizin bugüne dek yapmış olduğunuz tüm salih amelleriniz boşa gider de siz farkında bile olmazsınız"[51]

Evet, Allah Rasûlüne karşı saygısızlık, insanın tüm iyiliklerini silip götürebiliyor!

Bu ayetler nazil olunca, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer (ra) kendileriyle ilgili mesajı aldılar, yaptıkları hatayı anladılar ve artık Rasûlullah'ın yanında söz, iş ve davranışları konusunda son derece dikkatli olacaklarına dair kendi kendilerine söz verdiler. Hz. Ebû Bekir, hem Allah'ın elçisinden özür dilemek hem de bundan sonraki tavrını açıklamak üzere Rasûlullah'a (sav) şöyle dedi: *"Ya Rasûlullah, Allah'a yemin olsun ki, bundan böyle ben seninle, ancak sırdaşımla konuşur gibi konuşacağım"*[52] Hz. Ömer ise: *"Allah'a yemin ederim ki ben, bundan sonra Rasûlullah sormadıkça yanında hiçbir şey konuşmayacağım"*[53] dedi.

Yaratılışı icabı yüksek sesle konuşanlar da bu ayetlerin kapsamına girer mi? diye sorulursa;

Rivayet edildiğine göre, fıtraten ses tonu yüksek olan ve her yerde duyulabilecek derecede yüksek sesle konuşmakta olan Sâbit İbn Kays, bu âyet nâzil olunca, muhatabın kendisi olduğu zannıyla evine kapanıp günlerce üzülmüş, ağlamış, amellerinin boşa gittiğine yanmıştı... Artık Rasûlullah'ın huzuruna çıkacak yüzü olmadığı düşüncesiyle mescide de gelmez olmuştu. Hz. Peygamber Sâbit b. Kays'ı göremeyince, arkadaşlarına neden mescide gelmediğini sordu. Bunun üzerine bir sahabi de Sabit'in evine gidip durumunu öğrendikten sonra gelip Rasûlullah'a haber verdiler. Rasûlullah: *"O sesini*

---

50 Hucurât, 49/4.
51 İbn Kesir, *Tefsîr*, IV/206.
52 İbn Kesir, *Tefsîr*, IV/206.
53 İbn Kesir, *Tefsîr*, IV/206.

kasten yükseltmediği için bu âyetin muhataplarından değildir; aksine Allah'ın ayetleri karşısında bu derece hassas olması sebebiyle Sabit cennetliklerdendir müjdesini verdi."[54] Bu olay da gösteriyor ki, ayetle âdâba aykırı bulunan davranışlar, kasıtlı veya dikkatsizlik sonucu ortaya çıkan davranışlardır. Yine de insanlar söz ve davranışlarına dikkat etmeli, büyüklerin yanında ağırbaşlılık, vakar ve sükûneti muhafaza etmeye çalışmalıdırlar.

Allah Teâlâ, ikinci paragrafında *"Sana odalarının gerisinden çağıran kimselerin çoğunun aklı ermiyor..."* demiş, kaba davranışları sebebiyle bedevileri akılsızlıkla itham etmiştir. Ayrıca *"Eğer sen karşılarına çıkıncaya kadar sabretselerdi kendileri için daha iyi olurdu."* ifadesi de aynı konuda bedevilere ikinci bir cezanın da uygulandığını göstermektedir.

Denilmiştir ki, şayet bu topluluk, görgü kurallarına uysa ve bir büyükten bir şey istemenin âdâbına riayet ederek biraz akıllı ve kibar davransaydı, hem Allah tarafından akılsızlıkla itham edilmezdi hem de esirlerinin yarısından fidye alınmaz, hepsi fidyesiz olarak salıverilirdi.[55]

Fakat o gün için, çölde, daha ziyade doğal şartların ön gördüğü vahşî bir hayat ortamında yaşamakta olan bedevîlerden nezaket kurallarına uymaları beklenemezdi. Çünkü onlar, medenî her toplumda evlerin huzur ve sükûn bulma yeri olduğunu, dokunulmazlık ve saygınlık ilkesi sebebiyle yasalarla korunduğunu bilemezlerdi; bilhassa günün belli saatlerinde kapılarının çalınmaması gerektiği, Hz. Muhammed (sav) gibi yüce bir makam sahibi insana hitap şeklinin farklılığını, isteme durumunda olan kimsenin isteme âdâbına uyması gerektiği gibi görgü ve nezaket kurallarını bilmeleri de beklenemezdi. Bu yüzden onlar, Allah'ın elçisine dinlenme anında gelinmeyeceğini, kaba bir biçimde seslenilmeyeceğini, kendisini ve aile fertlerini rahatsız etmemeleri gerektiğini düşünemediler. O sebeple de mazur sayılabilirler. Zira onlar, diğer sahabiler gibi, İslami terbiyeyi henüz almamışlardı. Nerede ve nasıl davranılacağına dair uyarılmamışlardı. Gerçek şu ki, vahiy devam etmektedir. Sahabenin tamamının eğitim ve öğretim süreci henüz tamamlanmamıştır. Olaylar zuhur edip edeb dışı davranışlar ortaya çıktıkça bu tip terbiye kuralları da öğretilmektedir. Fakat şu da bir gerçektir ki, her kural geldiğinde, ister şehirde yaşasın ister köyde, işiten her Müslüman bu kurallara uy-

---

[54] İsmâil Hakkı Bursavî, *Ruhu'l-Beyan,* İst. 1389 h., IX/63.

[55] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb,* XXVIII/116; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an,* XVI/309; İbn Kesir, *Tefsîr,* II/208; Nesefî, *Medârik,* IV/167.

mak zorundadır. Kendileri sebebiyle indirilen ayetlerden bu gurup da alınması gereken dersi elbette almıştır.

Bu âyet ile Allah Teâlâ şu üç edeb kuralına işaret etmiş oluyordu:

1- Başta Rasûlullah olmak üzere hiçbir kimse, uygun olmayan bir vakitte; özellikle istirahat anında evinde rahatsız edilmemelidir.

2- "İnsanlara, makam ve rütbeleri nazar-ı itibara alınarak ve lâyık oldukları saygılı ifadelerle hitap edilmelidir. Özellikle bir ülkenin en üst mevkiinde bulunan makam ve ihtiram sahibi bir şahsı, alelâde bir kimseyi çağırırcasına, adıyla çağırmak edebin kötülüğündendir."[56] Bir peygambere: *"Ya Muhammed, yanımıza gel!"* demek, nezaketsizliğin ötesinde son derece kaba bir davranıştır. Böyle bir saygısızlık, rahatsız edilen kişi tarafından, ancak reddedilmeyi ve azarlanmayı gerektirir.

3- İster büyük olsun ister küçük, bir kimseden herhangi bir şey isterken, yumuşak bir dille ve gönül okşayıcı, kibar bir üslupla istemek, en azından kabalık etmemek, matluba erişebilmek için etkili bir yöntemdir. Fakat kabalık ve nezaketsizlikler, her medeni toplumda tepkiye neden olur. Özellikle Allah'ın Elçisi'ne karşı nezâketsizlik ayıbın en büyüğüdür. Nitekim bunlar bunu da yapmışlar, Rasûlullah'a emir verircesine: *"Yanımıza gel!"* demişlerdi.[57]

Rasûlullah'ın (sav) vefatından sonra bu ayetler bize ne söylüyor?

Sahabe-i kiram bu terbiyesini Rasûlullah'ın vefatından sonra da sürdürmüş ve Mescid-i Nebi'de bile kısık sesle konuşmayı âdet hâline getirmiştir. Ravzası ziyaret edilirken, hayattaymış da önünden geçiyorlarmış, o da onları görüyormuş gibi ihtiram gösteriyorlardı. Çünkü Allah'ın sevgili kulu ve elçisi Hz. Muhammed, hatta gerçek manada saygın insanlar hayatlarında saygıdeğer oldukları gibi öldükten sonra da saygıdeğerdiler. Ölmüş de olsalar, onlara gerekli saygı gösterilmeye devam edilir. Rasûlullah'ı (sav) ziyaret edenler, Mescid-i Nebi'de ve Ravza-i Mutahharanın yanında müeddeb tavırlarını sürdürmelidirler. Konuşurken kısık sesle konuşmalılar, otururken ona sırtlarını dönmemeliler, ayaklarını o tarafa uzatıp yatmamalılar.

---

[56] Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, XVI/311.
[57] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, XXVIII/117.

Yukarıda da geçmişti. Bir gün Hz. Ömer, Peygamber'in mescidinde yüksek sesle konuşmakta olan iki kişiyi gördü ve öfkeyle yanlarına gitti: *"Siz nerede olduğunuzun farkında değil misiniz? Eğer yabancı olmasaydınız, Rasûlullah'a karşı yaptığınız bu saygısızlıktan ötürü ikinizin de canını yakardım!"* dedi.

Amaç insana; özellikle de büyüğe saygı olunca, aynı hüküm tüm Müslümanların büyükleri için de söz konusudur elbet. Çünkü Allah'ın Elçisi şöyle buyurmuştur: *"Büyüklerimizin hakkını vermeyen/gerekli saygıyı göstermeyen, küçüklerimizi sevip merhamet etmeyen bizden değildir."*[58]

Özellikle anne ve babaya ilgi, saygı, sevgi ve merhamet Kur'an'da pek çok ayette açık olarak emredilmiştir. Bu konu ileride geniş olarak ele alınıp değerlendirilecektir. Ancak burada ebeveyn de dahil tüm büyüklerimiz konusunda şu kısa bilgiyi vermeden degeçmek istemiyorum.

İslam'da ebeveynden sonra kişinin bilhassa saygı göstermesi gerekenlerin başında âlim ve fazilet sahibi insanlar gelir; özellikle de eğitim öğretim kadrosu.

Ebeveyne Hürmet... "*Rabb'in, kendisinden başkasına ibadet etmemenizi ve anne ve babalarınıza iyilik etmenizi emretti. Onlardan biri veya her ikisi birden senin yanında ihtiyarlık çağına ererlerse sakın ha;*

- Onlara 'öf' bile deme,

- Canlarını sıkıp azarlama da;

- Onlara en iyi sözü söyle!

- Merhametinden ötürü üzerlerine tevazu kanatlarını ger ve onlar için şöyle dua et:

'Rabb'im, onlar küçükken beni şefkatle ve merhametle büyüttükleri gibi, Sen de onlara merhamet et.'

Rabb'iniz içinizdekileri çok iyi bilmektedir; eğer siz salih insanlar olursanız, kuşkusuz O, rızasına yönelenleri çok bağışlayıcıdır."[59]

Topluma yaptıkları hizmetleri ve gösterdikleri kahramanlıkları açısından en önde gidenler daima daha büyük ecir ve saygıya layıktırlar. Kur'an'da bu âdâba da açıkça yer verilmiştir.

---

[58] Tirmizî, Birr, 15.
[59] Bkz. En'am, 6/151; İsra, 17/23-25; Lokman, 31/14, 15...

"Sabikun"a Özel Saygı

Nakledildiğine göre, Mekke'nin fethinden sonra İslam'a giren Halid b. Velid ile Abdurrahman b. Avf arasında bir tartışma çıkar. Halid, Abdurrahman b. Avf'a: *"Siz, eski günlerdeki hizmetlerinizi öne sürerek bize karşı üstünlük taslıyorsunuz..."* diyerek çıkışır. Bu olayı işiten Rasûlullah (sav) şöyle der: *"Ashabım hakkında ileri geri konuşmaktan dolayı Allah'tan sakının! Sizlerden herhangi biriniz Uhut dağı kadar altın tasadduk etse, değil onların tasadduk ettikleri bir ölçeğin, yarım ölçeğinin kazandırdığı dereceye bile erişemezsiniz!"*[60] Bu da gösteriyor ki zor şartlarda, kıt imkânlarla ve Allah'a tevekkülden başka hiçbir gücün ve O'nun rızasından başka hiçbir beklentinin bulunmadığı bir durumda Allah yolunda harcayanlarla bolluk döneminde harcayanlar bir değildir. Bu demektir ki Mekke döneminde, kendisine reva görülen ağır işkencelere rağmen, imanını koruyan, hicret eden Bedir, Uhut, Hendek savaşlarında Rasûlullah'ın yanında yer alan ve Hudeybiye'de ona biat eden Bilâl-i Habeşî, Zeyd b. Harise, Suheyb-i Rumî, gibi geçmişte köle olan sahabîler ile İslam'ın kılıcı adını hak etmiş olsa da Fetihten sonra İslam'a giren Hâlit b. Velid ve benzerleri ne Allah yolunda harcadıkları ile ne de Allah katında kazandıkları sevap ve makamlarıyla bir tutulacaktır! İman ve İslam'da öne geçenler, sonrakilerden derece derece öndedirler:

"İçinizden fetihten (Hudeybiye) önce (iman edip) Allah yolunda harcayan ve savaşan kimse, diğerleriyle bir değildir; onlar, daha sonra Allah yolunda harcayan ve savaşan kimselerden derece bakımından kat kat büyüktürler."[61]

Meclislerde Özel Yeri Olanlar: Bu yüzden Rasûlullah (sav) bu ilk Müslümanlara âdâpta da öncelik tanımaktaydı:

"Ey iman edenler! Meclislerde size: 'Yer açın!' denildiğinde hemen yer açın ki Allah da size genişlik versin; 'Yerinizden kalkın!' denildiği zaman da hemen kalkıverin! Allah, içinizden iman edenleri ve kendilerine ilim verilmiş olanları derecelerle yüceltir. Allah yaptıklarınızdan haberdardır."[62]

Allah'ın elçisi de yüce Rabb'i gibi, ilk muhacirlere ve Ensara, özellikle de Bedir savaşına iştirak etmiş olanlara özel ilgi ve saygı gösterirdi. Çünkü onların, Allah ve Rasûlü'nün yanında özel bir yeri vardı.[63] Nakledildiğine göre, bir gün Rasûlullah (sav) Mescid'in sofa kısmında

---

[60] Buhârî, Fedailü Ashabi'n-Nebi, 5; Müslim, Fedailü's-Sahabe, 221, 222.
[61] Hadid, 57/10.
[62] Mücadele, 58/11.
[63] Bkz. Haşr, 59/8-10.

ashabına konuşuyordu. Orası tıklım tıklım dolu olduğu için, sonradan gelen bazı büyükler oturacak yer bulamamış ve ayakta kalmışlardı. Bedir savaşına da iştirak etmiş olan bu sahabîlere, hiç kimsenin yer vermemesi ve onların ayakta kalmaları, Allah’ın elçisini üzmüştü ki çevresine baktı ve birkaç kişiyi kaldırarak onların oturmalarını sağladı. Bu da yerinden kaldırılan kimseleri üzmüştü. Yüce Allah indirdiği bu ayetlerle Rasûlü’nün bu davranışını onayladığını belirtmiş oldu. Artık sahabîler, bulundukları yere birisi geldiğinde, gelene ilgi göstermeye, oturacağı bir yer yoksa yanlarında yer açmaya ve büyüklere kalkıp yer vermeye başladılar. Rasûlullah (sav) da: *“Yanında, kardeşi için yer açanlara Allah rahmet etsin!”* diye dua etti.[64]

Yine Rasûlullah (sav) buyurdu ki: *“Sizden biriniz bir kimseyi oturduğu yerden kaldırıp yerine kendisi oturmasın. Fakat oturduğunuz yerde açılarak halkayı genişletin.”*[65]

“Kendileri izin vermedikçe iki kişinin arasına girip oturmak da helal değildir!”[66]

O hâlde Allah’a ve ahiret gününe inanan her mü’min, başta anneler, babalar, öğretmenler ve yöneticiler olmak üzere, topluma hizmet edip de saygıdeğer kabul edilen her büyüğe gerekli saygıyı göstermeli; önlerine geçmemeli, yanlarında yüksük sesle konuşmamalı, adlarıyla çağırmamalı, arkalarından seslenmemeli; toplumun belirlediği diğer nezaket kuralları mutlaka onlara karşı daha dikkatle uygulanmalıdır.

5. Meclisi İzinsiz Terk Edilmez!

Cabir b. Abdullah anlatmıştır: Bir Cuma günü Rasûlullah (sav) minberde hutbe okuyordu. Âdet üzere çalınan defler ve sevinç çığlıkları, Dıhye b. Huleyf el-Kelbî’nin yönetimindeki ticaret kervanının Şam’dan döndüğü müjdesini veriyordu. Bu dönüş sebebiyle kadınlar, çocuklar coşku ile kervana doğru koşuyor, seferden/gurbetten gelen yakınlarına kavuştukları için sevinçle şarkı söylüyor ve def çalıyorlardı. O esnada mü’minler mescitte Peygamber’in irad etmekte olduğu Cuma hutbesini dinlemekte idiler. Mescitteki pek çok kişi, sesi duyar duymaz, ani bir refleks ve heyecanla Allah’ın elçisini dinlemeyi bırakıp sese doğru koşup gitti. Mescitte sadece on iki kişi kalmıştı.[67]

---

[64] Bkz. İbn Kesir, *Tefsir*, VIII/71 vd..
[65] Buhârî, Cum’a, 20, İsti’zan, 31; Müslim, Selam, 28, 29.
[66] Ebû Dâvûd, Edeb, 21; Tirmizî, Edeb, 11.
[67] Vahıdî, Ebu’l-Hasen Ali b. Ahmed en-Nisaburî (v. 468/1075) *Esbabu’n-Nüzul*, Kahire, 1968. s. 243, 244.

Yüce Allah mü'minleri hoş olmayan bu davranışları sebebiyle uyardı:

وَاِذَا رَاَوْا تِجَارَةً اَوْ لَهْوًا انْفَضُّوا اِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَٓائِمًا قُلْ مَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ وَاللّٰهُ خَيْرُ الرَّازِق۪ينَ.

"Bazıları bir ticaret ya da bir eğlence gördüklerinde seni ayakta bırakıp ona doğru dağılıp gittiler! De ki: 'Allah'ın katındakiler o eğlenceden de ticaretten de daha iyidir! Allah rızık verenlerin en iyisidir!'"[68]

Mabetlerde mescit, ibadet hâlinde kulluk, meclislerde toplantı âdâb ve erkânına riayet etmek, kişinin dininin ve ahlâkının güzelliğindendir.

Sebep ne olursa olsun, Allah'ın Elçisi topluma hitap ediyorken, onu dinlemeyi bırakıp gidilmez!

Zaruri bir hâlin dışında, gerektiği yerlerde âdâba riayet etmeyen kişinin ne ahlakından, ne itaatinden, ne ibadetinin güzelliğinden ne de insanlığından söz edilebilir! Özellikle Rasûlullah'ın meclislerinde ve ona karşı yapılan uygun olmayan bir davranış, tüm iyilikleri yok edici bir edepsizlikle nitelendirilmekle kalmaz,[69] bazen de doğrudan doğruya din ve iman sorunu olarak da sayılabilir!

Rasûlullah'ın Meclisinden İzinsiz Çıkıp Gitmek İman Meselesidir!

Yüce Allah bu olaydan birkaç yıl sonra indirdiği ayetlerle aynı konuda mü'minleri biraz sert bir dille uyarmış ve âdâba davet etmiştir:

اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَاِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلٰٓى اَمْرٍ جَامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا حَتّٰى يَسْتَأْذِنُوهُ اِنَّ الَّذ۪ينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ۚ فَاِذَا اسْتَأْذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ فَأْذَنْ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمُ اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ.

"Gerçek mü'minler, ancak Allah'a ve Rasûlü'ne iman eden, onunla birlikte önemli bir iş için toplantı hâlindeyken Peygamber'den izin almadan ayrılıp gitmeyen kimselerdir. Muhakkak ki senden izin isteyenler, Allah'a ve elçisine iman ediyorlardır! Bazı işleri için senden izin isterlerse, onlardan dilediğine izin ver ve kendileri için Allah'tan mağfiret dile! Şüphesiz, Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir."[70]

---

[68] Cuma 62/11.
[69] Hucurat, 49/1-5.
[70] Nur, 24/62.

Zemahşerî, İbn Kesir ve daha pek çok müfessir demiştir ki, Allah Teâlâ bu pasajda mü'minlere toplantıdan ayrılma âdâbını öğretmektedir.

Bir yere izinsiz girmek ne kadar âdâba aykırı ise, oradan izinsiz olarak ayrılmak da o derece âdâba mugayir bir davranıştır. Özellikle de burası, Rasûlullah'ın (sav) hitap ettiği bir toplantı olup kamuyu ilgilendiren önemli bir konu üzerinde konuşuluyorsa. Bu durumda konu, daha da hassasiyet kazanmıştır. O hâlde mü'minler, böyle bir toplantıyı özürsüz ve izinsiz olarak terk etmemelidirler.[71]

Bu iznin, bir iman meselesi edilip *"...Meclisten ayrılmak istediklerinde, ancak senden izin isteyenler mü'minlerdir..."* denilmesi, Allah'ın ayetlerine, elçisine, özellikle de topluma saygının önemine bir işaret olmalıdır!

Müfessirler bu hükmün, *"Senden izin almadan meclisten ayrılanlar kafirdir"* anlamına gelmeyeceğini özellikle belirtmişlerdir. Meclisten izinsiz ayrılan kimsenin, eğer münafık değilse -ki bunu ancak Allah bilir- kâmil mü'min olmadığı anlamında yorumlamışlardır.

Ayetin metninden anlaşılıyor ki, meclisten ayrılmak için izin isteyen kişilerin, kötü bir maksatla meclisi terk ettikleri düşünülmemeli; fakat çok önemli bir sebep yoksa toplantıyı sonuna kadar takip etmelidir. Şahsın gerçekten önemli bir mazereti varsa, izin istemeli, ancak izin verildiği takdirde meclisten ayrılmalı, değilse yerinde kalmalıdır.

Burada ikinci bir muâşeret esası da Rasûlullah'ın veya oturum başkanının izin isteyen her kişiye izin verme mecburiyetinin olmadığıdır! Bu da mecliste konuşulan konunun önemine veya o toplantıdaki atmosfere bağlanabilir.

Bu ayetlerden şu inceliği de tespit etmek mümkündür: Kişi Rasûlullah'tan veya meclisi yöneten reisten, oturum başkanından çok önemli ise, toplantıdan ayrılmak için usulüne uygun olarak izin ister. Başkan da izin verirse kalkıp gider. İzin anlamında elini kaldırıp veya işaret edip sonra da başkanın iznini beklemeden ayrılmak edebe uygun olmaz! Çünkü başkan ayrılmak isteyen her kimseye izin vermeyebilir.

---

[71] Bkz. Zemahşerî, *Keşşaf*, III/78; İbn Kesir, *Tefsir*, VI/95.

6. Çağrısı Herhangi Birinin Çağrısına Benzetilemez!

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اسْتَج۪يبُوا لِلّٰهِ وَلِلرَّسُولِ اِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْي۪يكُمْۚ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِه۪ وَاَنَّهُٓ اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ. وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُص۪يبَنَّ الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَٓاصَّةًۚ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ شَد۪يدُ الْعِقَابِ.

"Ey iman edenler! Size hayat verecek şeye çağırdıkları zaman Allah'a ve elçisine icabet edin! Allah'ın, kişi ile kalbi arasını ayıracağını ve toplu hâlde O'nun huzuruna götürüleceğinizi de bilin! Geldiğinde içinizden sadece zalimlere isabet etmekle kalmayacak olan musibetten sakının ve Allah'ın cezalandırmasının çetin olduğunu bilin!"[72]

Allah nazarında iman *hayat*, küfr ise *ölüm* demektir; mü'min gerçek manada *yaşayan,* kâfir ise mecazî manada *ölüdür*; hatta kabirdekilere benzer:

"Sen, kabirdekilere işittirecek değilsin."[73] *"Sen ölüye işittiremezsin. Arkalarını dönüp kaçarken sağırlara da sesini duyuramazsın, körlere de sapıklıklarından vazgeçirip doğru yolu gösteremezsin! Sen ancak teslimiyetle iman eden kimselere duyurabilirsin."*[74]

Allah ve Rasûlü'nün çağırdıkları İslam ise, gerçek hayatın ta kendisidir. Dolayısıyla Allah ve Rasûlü'nün çağırdığı İslam'a icabet edip gereğince yaşamak insana hem gerçek manada diriliği, yani insanca yaşamayı sağlar hem de sürekli nimetleriyle birlikte ebedî hayatı kazandırır. Bunun aksi ise, insanlıktan uzaklaşmak ve mecazi anlamda ölmek, diri diri kabre girmek demektir.[75]

Ey iman edenler! Bilgi ile kalbinizi, itaat ve ibadetle de ruhunuzu diri tutmalısınız; aksi halde bilesiniz ki, gün gelir kalbiniz cilasını kaybedip deformasyona uğrar; hatta gerçek özelliğini kaybeder; kirlenir, pas tutar ve ölür.[76] Böylece kalbinizle ülfetiniz kesilir. Çünkü bilgisiz ve amelsiz iman, beslenmesi ve tedavisi durdurulmuş, her türlü komplikasyonlara açık hasta bir beden gibidir; tıpkı dalından kopmuş bir yaprak gibi, zamanla canlılığını da kaybedecektir o! Veya *"Ansızın ömrünüz tükenir; vakitsiz ve tedbirsiz bir hâldeyken ölüm karşınıza aniden dikiliverir!"*[77]

---

[72] Enfal, 8/24, 25.
[73] Fâtır, 35/22.
[74] Rum, 30/52-53.
[75] Zemahşerî, *Keşşaf*, III/152; K. El-Beydâvî, *Envaru't-Tenzîl*, I/390.
[76] Mutaffifin, 83/14.
[77] Zemahşerî, *Keşşaf*, II/152.

Mukatil b. Hayyan'dan nakledilmiştir: Rasûlullah (sav) bir Cuma günü, hutbe okurken münafıklardan bazıları, kendilerine ağır gelen sözlerden sıkılıp sahabenin arkasına gizlenerek ve Peygamber'e görünmeden mescidi terk etmişlerdi.[78] Tabii ki onların bu edeb dışı davranışlarını Allah'ın Rasûlü görmedi. Ama görüleni ve görülmeyen her şeyi görüp bilen Allah Teâlâ onları görmüştü. O sebeple hem münafıkları uyardı hem de bu tür davranışta bulunacak olan herkese şu edeb dersini içeren âyetini indirdi:

لَا تَجْعَلُوا دُعَٓاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَٓاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًاۜ قَدْ يَعْلَمُ اللّٰهُ الَّذ۪ينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنْكُمْ لِوَاذًاۚ
فَلْيَحْذَرِ الَّذ۪ينَ يُخَالِفُونَ عَنْ اَمْرِه۪ٓ اَنْ تُص۪يبَهُمْ فِتْنَةٌ اَوْ يُص۪يبَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ.

(Ey mü'minler!) *"Allah'ın elçisinin çağrısını, aranızdaki birbirinizin çağrısına denk tutmayın; muhakkak ki Allah, içinizden birilerini siper edinerek gizlice sıvışıp gidenleri bilmektedir! O'nun buyruğuna aykırı hareket edenler, başlarına bir belânın gelmesinden veya can yakıcı bir azaba uğratılmaktan da sakınmalıdırlar!"*[79]

Rasûlullah'ın (sav) buyruklarını kendi aranızda, birbirinize verdiğiniz buyruklara benzetmeyin. Zira Allah'ın elçisinin buyruklarına itaat vaciptir. Çünkü *"Rasûle itaat eden, muhakkak ki Allah'a itaat etmiş olur."* O'na itaatsizlik ise, Allah'a isyan sayılır.[80] O nedenle Rasûl'ün çağırdığı şeye itiraz edip karşı durmayın ve O'nu gücendirmeyin![81] Nitekim şu ayet de aynı manayı desteklemektedir: *"De ki şayet Allah'ı seviyorsanız, bana itaat edin ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın."*[82]

Bu pasajda beş önemli edep/görgü kuralına işaret edilmiştir:

1. Önemli bir toplantı esnasında, zarurî bir sebep yokken toplantı terk edilmemelidir.

2. Bir özrü sebebiyle toplantıdan ayrılması gereken, meclis başkanından mutlaka izin istemelidir.

3. İzin vermek ya da vermemek başkanın inisiyatifindedir; izin verirse gidilmeli, vermezse toplantı terk edilmemelidir.

4. Bir toplantıyı izinsiz terk etmek, hem başkana hem de orada bulunanlara büyük bir saygısızlıktır.

---

78 Bkz. İbn Kesir, *Tefsir*, VI/87.
79 Nur, 24/63.
80 Nisa, 4/80.
81 Bkz. Kurtubi, *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'an,* XII/322; İbn Kesir, *Tefsir*, VI/96.
82 Âl-i İmran, 3/31.

5. Birilerinin veya sütunların arkasına saklanarak başkana görünmeden, gizlice sıvışıp gitmek ise, saygısızlığın ötesinde büyük bir edebsizlik olur!

7. Buyruklarına İtiraz Edilmez

Rasûlullah (sav) ile her konu müzakere edilir, fikrine karşı, edebe uygun bir biçimde fikir belirtilir ve yeni bir teklifte bulunulur. Çünkü İslam'da istişare bu maksatladır. Allah Rasûlü de ashabıyla önemli konularda hep istişare etmiştir. Hatta istişare sonucu kendi fikrini değiştirdiği bile olmuştur. Mesela Bedir savaşında ordunun yerleştirilmesi için uygun bir yerin belirlenmesinde, Uhud savaşında şehirden dışarı çıkıp açık alanda savaşma ve Ahzab savaşında hendek kazılması konusunda Allah'ın elçisi sahabenin görüşü çerçevesinde karar almıştır. Fakat onun dini çerçevedeki emri, nehyi ve tavsiyeleri herhangi bir kimseninkine benzetilmemelidir. Rasûl'e itaat etmemenin mesuliyeti vardır. Çünkü *"Rasûle itaat eden, muhakkak ki Allah'a itaat etmiş olur."* O'na itaatsizlik veya itiraz ise, Allah'a isyan sayılır.[83] O nedenle Rasûl'ün çağırdığı şeye itiraz edip karşı durmayın, karşı fikirlerinizle O'nu gücendirmeyin![84]

Nitekim Rasûl-i Ekrem (sav) şöyle demiştir: Allah ve Rasûlüne itaat eden doğru yolu bulmuş, isyan eden ise sadece kendisine zarar vermiş olur![85]

"Allah ve Rasûlü bir işe karar verdiklerinde, artık hiçbir mü'min erkeğe ve kadına, kendileriyle ilgili o işte tercih hakkı yoktur! Kim Allah'a ve Rasûlü'ne karşı gelirse, kuşkusuz o, dosdoğru yoldan açıkça sapmış olur!"[86]

Şu ayet de aynı manayı desteklemektedir: *"De ki, şayet Allah'ı seviyorsanız, bana itaat edin ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın."*[87]

Bu ayetten, Rasûlullah'ın yanında konuşulmaz, fikir beyan edilmez, hiç kimse düşüncesini açıklayamaz, anlamı çıkarılmamalıdır. Çünkü işlerini aralarında istişare yoluyla halletmeyi prensip haline getiren ve bunun yaygınlaşmasını emreden bir dinin peygamberi hakkında böyle bir düşünce doğru değildir.

---

[83] Nisa, 4/80.
[84] Bkz. Kurtubi, *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'an,* XII/322; İbn Kesir, *Tefsir*, VI/96.
[85] Müslim, Cum'a, 48; Ebû Dâvûd, Nikah, 31, 32, Edeb, 77.
[86] Ahzab, 33/36.
[87] Âl-i İmran, 3/31.

Burada edebe uygun görülmeyen Hz. Peygamber'e itiraz etmektir. Bir fikre veya sahibine itiraz etmek ve fikri ile mücadele etmek başka şey, edeb kuralları içerisinde fikrini açıklamak, bir konuyu Rasûlullah (sav) ile müzakere etmek başka şeydir. Bu ikisi birbirine karıştırılmamalıdır.

8. Meclisinden Kaçılmaz

Çünkü böyle bir davranış Rasûlullah'ı ve benzeri hatipleri hafife almak, hatta onu aşağılamak anlamına bile gelebilir. Bunu da ne Allah ne Nebisi ne de herhangi bir devlet başkanı veya hatip hoşgörü ile karşılamaz ve karşlanması da beklenmez. O sebeple: *"Muhakkak ki Allah, içinizden birilerini siper edinerek gizlice sıvışıp gidenleri bilmektedir!"* âyeti cezai bir uyarıya işaret etmektedir. Nitekim âyetin devamındaki şu ibare, böyle bir davranışın cezasının ne olacağını da açıklamaktadır:

"O'nun buyruğuna aykırı hareket edenler, başlarına bir belânın gelmesinden veya can yakıcı bir azaba uğratılmaktan sakınmalıdırlar!"

9. Argo Tabirlerle Hitap Edilmez

Türkçe'de olduğu gibi, her dilde birden fazla manada kullanılan veya halk dilinde elastikiyeti olup farklı manalara çekilebilecek kelimeler, deyimler ve sözler, hatta argo tabirler vardır. Büyükler veya saygın kişilerle konuşurken özellikle böylesi kelimelerin kullanılmamasına özen gösterilir. Çünkü yerine göre farklı manalarda kullanılabilen bu ve benzeri kelimeler veya sözler hitap edilen şahsın saygınlığına gölge düşürebilir veya sarfeden kimseleri mahcup edebilir.

Yüce Mevlamız, Peygamber'in arkadaşlarını, bu konuda da uyarma ihtiyacı duymuş ve birbirleriyle konşurken; özellikle de Allah'ın Elçisine hitap ederken ins ve cinnin şeytanlarına fırsat verilmemesini öğütlemiştir:

Elçisiyle konuşurken, özellikle çevrede münâfık ve gayr-i müslimler, yani sözü kötüye çekecek kimseler varsa, mutlaka sözlerine, kullanacakları kelimelere, söyleyiş biçimine v.s. dikkat etmelerini öğütlemiştir. Çünkü peygambere saygısı olmayan veya her fırsatta onun yüce şahsına ve seçkin kişiliğine hakaret etmek isteyen haddini bilmez kişilere fırsat verilmiş olabilir.

Kurtubî'nin İbn Abbas'dan naklettiğine göre: *"Müslümanlardan birisi, Rasûlullah (sav)'e: 'Bizi gözet; anlattıklarını iyi işitip anlayabilmemiz için bize zaman tanı, ağır ağır ve tane tane konuş; anlama-*

mıza fırsat ver.' anlamında[88] *'Râinâ ya Rasûlallah.'*[89] *demişti. Yahudiler, sahabinin gâyet iyi niyetle söylemiş olduğu bu sözü duyunca, Hz. Peygamber ile alay etmeye fırsat bildiler. Çünkü aslı itibariyle hayvanları gütmek, gözetleyip muhâfaza etmek ve bir şeye yönelmek gibi manalara gelen bu kelime, Yahudilerin kendi aralarında 'İşit, işitmez olası' veya 'Bizi güt' mânâsında tahkir edici bir deyim olarak kullanılmaktaydı. Onlar sahabeden bu sözü işitince: 'Biz, Muhammed'e kendi aramızda gizlice söverken, ona inananlar açıktan sövüyorlar.' deyip şamata ederek gülüşmeye başladılar. İşte bu olay üzerine Allah Teâlâ mü'minleri uyardı ve:*

Ey îman edenler, 'râinâ' demeyin, (o tabirin yerine) 'unzurnâ' deyin. Söze de iyice kulak verip dinleyin. Kâfirler için acıklı bir azap vardır.[90] *buyurdu."*[91]

Hadd-i zatında Allah Teâlâ, yalnız Hz. Peygamberle konuşurken değil, mü'minler kendi aralarında konuşurken de üsluplarına, sözlerine hatta kullanacakları kelimelere bile dikkat etmelerini söylemiş; özellikle güzel söz söylemelerini tavsiye etmiş ve bu konuda şöyle bir uyarıda bulunmuştur:

"Kullarıma söyle, birbirlerine en iyi sözlerlerle konuşsunlar, zira Şeytan kışkırtıp aralarını bozabilir! Çünkü şeytan insanın apaçık düşmanıdır."[92]

Bu ayetten dolayı mü'minlerin birbirlerine hitap ederken, karşılıklı konuşurken veya latife yaparken daima tatlı dille, güler yüzle, latif, hoş ve seçilmiş güzel sözlerle konuşmaları *Âdâb-ı muâşeret'*ten bir kural olmuştur."Latife latif söz gerekir" özdeyişinde olduğu gibi daima letafet, nezaket ve rikkat içerisinde olmalıdırlar. Mesela söze

---

88 Nesefî, *Medârik*, I/67.

89 *Râinâ. ra'â/yer'â* fiilindendir ve hayvan gütmek; asıl manası hayvanları, hayatlarını koruyup devam ettirecek besinlerle beslemek veya düşmanlarına karşı onları savunup korumak, gözetleyip muhafaza etmektir. Aynı zamanda iltifat etmek, yönelmek anlamı da vardır. *Er-Ri'yü* ve *er-Ra'ıyye* muhafaza edilen, güdülen; *el-Mer'a*, muhafaza etme, gütme yeri, otlak, merâ; *er-Râ'î*, muhafız, güdücü, koruyucu, çoban anlamındadır. *"Femâ ra'avhâ hakka ri'ayetih/Onu, gerektiği biçimde korumadılar."* (Hadîd, 57/27 âyetinde ve Hz. Ömer'in rivayet ettiği; "Küllüküm râ'ın ve küllüküm mes'ûlün an ra'ıyyetihi/Hepiniz çobansınız ve güttüklerinizden mes'ûlsünüz." hadisinde de bu manada kullanılmıştır. İnsanın bir şeye riayeti ya da müra'ati, onu murakabe etmesi, gözetmesi, ne olup olmayacağına bakıp koruması anlamındadır. Bu söz, Yahûdîlerin kendi aralarında *"işit, işitmez olası ve bizi güt!"* (Nisa, 4/46) anlamında argo bir deyim olarak da kullanılmaktadır. (Rağıb, *Müfredat*, RA'Y mad.; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi,* RA'Y mad., IV/983.)

90 Bakara, 2/104.

91 Kurtubî*, el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* I/57.

92 İsra, 17/53.

başlarken birbirlerine iltifatta bulunmayı alışkanlık hâline getirebilirler. Örneğin *"Afedersiniz…"*, *"İzninizle…"*, *"Müsaade buyrulursa…"* gibi muhataba saygı ifade eden cümlelerle söze başlanabilir. Muhatabın sözü kesilmemelidir. Dinlemiyormuş gibi davranılmamalı; iki kişi konuşurken üçüncü kişi *'Damdan düşercesine'* aralarına girmemeli; aksine *'Söze iyi kulak verip, tamnamını dinledikten sonra en güzeline uymalı.'*[93] Tasdik ederken abartılmamalı, sözü reddedilirken güzel bir üslupla ifade edilmelidir. Özellikle kötü manaya çekilecek veya yanlış anlaşılıp Müslüman kardeşini incitecek ölçüsüz ve nahoş sözler, asla söylenilmemeli, yakışıksız hitaplar kullanılmamalıdır. Çünkü şeytan ve şeytanımsı kişiler maksadını aşan ve düşünülmeden sarf edilen böylesi sözleri, kardeşlerin arasını açmak için bir fırsat olarak değerlendirebilir[94]; onların gönüllerine vesvese verip aralarını açmaya; hatta birbirlerine düşman olmaya kadar sürükleyebilir!!

10. Evine İzinsiz Girilmez

Vakitli vakitsiz, herhangi bir kimsenin evine gitmek, saatlerce orada kalıp sohbet etmek, evde pişen yemeğe, bu şekilde, dâvetsiz misafir olarak ortak olmak ve bunu âdet haline getirmek elbette ki âdâba uygun bir davranış değildir ve hoş karşılanması da beklenemez. Bu tür davranışların, ister söylensin ister söylenmesin, ev halkını rahatsız edeceği muhakkaktır.

İbn Abbas'tan nakledildiğine göre sahabilerden bazıları, Hz. Peygamber'in evine zamanlı zamansız demeden, bazen de izin almaya hiç gerek duymadan giriyor, dakikalarca oturup hanımları ile sohbet ediyor, hatta üzerine gelmişlerse, sofraya oturup ev hâlkıyla birlikte yemek dahi yiyorlardı.[95] Bazıları da özellikle yemek zamanını kolluyor veya oturup yemeğin pişmesini bekliyordu. Yemek için davet edilenlerden bir kısmı ise, yemeği yedikten sonra kalkıp gitmeleri gerekirken, gitmiyor orada uzun sure birbirleriyle sohbet ediyorlardı. Bu durum, ister istemez Hz. Peygamber'i ve Ehl-i beyti[96] rahatsız ediyordu; fakat o (sav), tabii ki hanımları sürekli tekrarla-

---

[93] Bkz. Zümer, 39/18.

[94] Bakara, 2/104.

[95] Kadî el-Beydâvî, *Envaru't-Tenzîl*, II/251.

[96] Kur'an-ı Kerim'de toplam üç ayette *"Ehl-i Beyt"* kavramı geçmektedir. Bunlardan ilk ikisinde Hz. İbrahim'in hanımı ile Hz. Musa'nın annesi; özellikle Ahzab suresi 33. Ayette ise Resûlullah'ın (sav), bu pasaj indirildiğinde hayatta olan hanımları kast edilmiştir. Biz bu kitapta kullandığımız her yerde *"Ehl-i Beyt"* ile Rasûlullah'ın hanımlarını, yani "*zevcât-ı tahirât*"ı kast etmekteyiz.

nan bu hareketten rahatsız oluyor, fakat bu kişileri kırmaktan çekinerek duydukları rahatsızlığı kendilerine söylemiyorlardı.[97]

Buharî'nin Enes'ten (ra) naklettiğine göre Rasûlullah, Cahş'ın kızı Zeyneb ile evlendiği zaman bir düğün yemeği/velîme vermişti. O gün Rasûlullah bana, *'Medine sokaklarını dolaş ve küçük büyük demeden gördüğün herkesi davet et!'* dedi. Ben de öyle yaptım. O yemekte Rasûlullah 400 kişiyi et ve ekmek ile doyurdu. Misafirler yemeklerini yedikten sonra kalkıp gitmiş, üç kişilik bir grup ise, oturup sohbete dalmıştı. Rasûlullah, uzun süre onların da kalkıp gitmelerini bekledi, fakat gitmediler. Sonra kendisi kalktı, Âişe'nin odasına gitti; orada bir süre bekledi. Sonra dışarı çıktı ve bir süre de dışarıda bekledi. Eve dönünce üç kişinin hâlâ oturuyor olduğunu gördü. Daha sonra beni gönderdi. Ben gelip baktığımda onların da gittiğini gördüm ve Rasûlullah'a durumu söyledim. O da kalktı, Zeyneb'in odasına girdi.[98] Bu olay üzerine Allah Teâlâ:

"Ey iman edenler! Bundan sonra yemeğe davet edilmeksizin, vaktine de bakmaksızın[99] Peygamber'in evlerine girmeyin! Eğer davet edilmişseniz, tam vaktinde girin ve yemeği yiyince derhâl kalkın dağılın; sohbete dalıp kalmayın! Böyle yapmanız Peygamber'i üzmektedir, ama o utandığı için size bir şey söylemiyor. Allah hakkı söylemekten çekinmez.[100] *âyet*ini indirdi.

Rasûlullah (sav), yemeğe davet edilince, o davete icabet edilmesi gerektiğini söylemiştir. Özellikle de düğün yemeklerine.[101] Mesela bir hadisinde: *"Biriniz düğün yemeğine davet edildiği zaman davete icabet edip o yemeğe katılsın."* buyurmuştur.[102]

Allah Teâlâ da bu tip davetlere icabet etmenin âdâbını getirmiştir. Amaç, Rasûlullah'ın evine vakte riayet etmeksizin ve izin almadan girilmemesidir.[103]

---

97 Abdullah b. Abbas, *Tenviru'l-Mikbâs Min Tefsiri İbni Abbas*, Müellif: Ebû Tahir Muhammed b. Yakub el-Firûzâbâdî, Mısır, 1316 h, s. 263; Buharî, Tefsir, Ahzab, 8, VI/24; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, VI/223.

98 Bkz. Buharî, Tefsir, Ahzab, 33/8., Nikah, 64, 67,; Müslim, Nikah, 94, 95.

99 *enâ/ye'nî* fiilinden olup, bir şeyin olgunlaşma zamanının yaklaşması; vaktinin girmesi demektir. Buna göre, âyetin manası şöyle olmalıdır: *"Yemek vaktinin girdiğine bakmaksızın."* Yani, vaktinden önce gidip orada beklemeyin yahut gecikmeyin ya da yemek vakti geçtikten sonra yemeğe gitmeyin; vakte dikkat edin!

100 Anzab, 33/53.

101 Buhârî, Nikah 74; Müslim, Nikah, 100, 102, 105.

102 Buhârî, Nikah, 71; Müslim, Nikah, 96, 98.

103 Ebû Hayyan, Ebû Abdillah Muhammed b. Yusuf b. Hayyan el-Endülisî, *el-Bahru'l-Muhîyt*, Riyad, 526 h., VII/246; ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, III/271.

Bu ayetten, pek çok müfessirin de tespit ettiği gibi,[104] şu kuralları çıkarmamız mümkündür:

1. Ne Rasûlullah'ın ne de bir başkasının evine vaktin müsait olup olmadığına bakılmaksızın gidilmemelidir.

2. Kişi, yemek için; özellikle düğün yemeği için çağrılmışsa, o zaman Peygamber2in veya başka bir şahsın evine gitmelidir. Zira davete icabet âdâptandır.

3. Yemeğe davet edilmeyen kimse, orada bulunmamalıdır.

4. Davetli de tam zamanında yemekte hazır bulunmalı; ne erken nede geç gitmelidir!

5. Davet edildiği eve mutlaka izin almak suretiyle girilmelidir.[105]

6. Yemek esnasında sohbet edilebilir.[106]

7. Yemek faslı bittikten sonra, yeniden sohbet etmek için beklenilmemeli; yemek biter bitmez teşekkür edilmeli, hayır duada bulunulmalı ve güzel bir lisanla müsâde alınarak[107] oradan uzaklaşılmalıdır.

Allah Teâlâ buyuruyor ki: *"Yemeğe dâvet olunduğunuz zaman eve girin, yemeği yedikten sonra hemen dağılın; sohbet etmek için orada oturmayın."*

Davet sırf yemek için olup herhangi bir meseleyi görüşmek ya da sohbet etmek için değilse, yemekten sonra hemen dağılmak nezih bir davranış olur.

Bu âyetlerle sahabeye, artık ziyafet ve davet konularında gerekli âdâb öğretilmiş oldu.[108]

Evet, edep nereye girmişse orasını tezyin etmiş, güzelleştirmiştir. Edebin gözetilmediği yer ise daima çirkindir. İnsanları da seviye düşüklüğüne uğratır.

Yer yer ifade edildiği gibi, bu ayetlerle getirilen muâşeret kuralları, elbette sadece Hz. Peygamber'in evine ve sahabilere özgü değildir. Zira Kur'an evrenseldir...

---

104 Âlûsî, Ebu'l-Fadl Şihabuddin es-Seyyid el-Bağdâdî, Rûhu'l-*Maanî fî Tesîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Sebu'l-Mesânî,* Bulâk, 1301 h., VII/86.

105 İbnu'l-A'râbî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillah, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Beyrut, (tahkîk, Muhammed el-Becevî), tarihsiz, III/1577.

106 Âlûsî, a.g.e., VII/88.

107 Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI/3920.

108 Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili,* VI/3920.

11. Hanımarıyla Evlenilmez

وَمَا كَانَ لَكُمْ اَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللّٰهِ وَلَٓا اَنْ تَنْكِحُٓوا اَزْوَاجَهُ مِنْ بَعْدِهٖٓ اَبَدًا اِنَّ ذٰلِكُمْ كَانَ عِنْدَ اللّٰهِ عَظٖيمًا

"Allah'ın elçisi'ni üzmeniz ve O'ndan sonra eşlerini nikâhlamanız size yakışmaz! Zira bu, Allah katında sizin için çok büyük bir ayıptır, günahtır!"[109]

Hz. Peygamber'in hanımları, saygıdeğer olmaları ve nikâhlanmamaları bakımından mü'minlerin anneleri mesabesindedir. Çünkü onlara saygı Rasûl'e saygıdır; onlara saygısızlık ise, Allah'ın elçisine dolayısıyla Allah'a saygısızlık addedilir. Elbette onlar, mahremiyet açısından ve sosyal ilişkilerde mü'minlerin öz anneleri gibi düşünülemez.[110]

Alış-veriş söz konusu olduğu ve bir şey isteneceği zaman mutlaka perde gerisinden istenmelidir; yüz yüze görüşülmez, oturulup onlarla sohbet edilmez. Bu tür davranışlar şahsın kalbinde, şeytanın da vesvesesi sonucu mü'mine yakışmayan arzuların belirmesine sebep olabilir!

Nitekim İbn Atiyye ve Kurtubî'nin tefsirlerinde naklettiklerine göre, sahabilerden birisi (ismi mahfuz), sırdaşlarından birine: *"Rasûlullah öldükten sonra Âişe'yi ben nikâhlamak istiyorum."* demişti.[111]

İki kişinin bildiği şey sır olmaz, denilir. Çünkü *"Sırrın senin esirindir, onu bir başkasıyla paylaştığın an bu sefer sen sırrının esiri olmuş olursun."*

Kişinin içinde sakladığı sır, Zevcât-ı Tahirât ile ilgili, dolayısıyla bir biçimde Allah'ı da ilgilendiriyor, O'na karşı da mahcubiyete sebep olacak türden ise, onun kalpte bulundurulması bile insanı mahkûm etmeye kâfidir. Nitekim Cenab-ı Allah konu ile ilgili âyetin sonunda açıkça söylemiştir:

"İçinizdeki bir şeyi açıklamış da olsanız veya gizleseniz de (O'nun için hiç bir şey değişmez); muhakkak ki Allah her şeyi bilir."[112]

Bu sahabenin samimi dostuna söylediği sır, ister istemez, Rasûlullah'ın (sav) kulağına ulaşmıştı. Bu düşünceyi işitince Allah'ın elçisi çok üzüldü! Çünkü henüz vefat etmemişken hanımları paylaşılıyordu! Evli olan hiç bir erkek veya kadın için düşünülmesi Müslümana yakışmayan böyle bir düşünce Hz. Peygamber ve hanımları için nasıl düşünülebilir di ki?!

---

109 Ahzab, 33/53.
110 Nesefî, *Medârik*, III/294.
111 Kurtubî, *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'an,* XIV/228-229.
112 Ahzab, 33/54.

İşte, nadir de olsa sahabilerden bazılarının böylesine hoş olmayan düşünce ve sözlerine imkan vermemek amacıyla *hicap ayetleri* adı verilen bu pasaj indirildi;[113] bilhassa şu ayet:

"Allah'ın elçisi'ni üzmeniz ve O'ndan sonra eşlerini nikâhlamanız size yakışmaz! Zira bu, Allah katında sizin için çok büyük bir ayıptır, günahtır!"[114]

Böylece nikâh düşen sahabîlerin, Hz. Peygamber'in hanımlarıyla yüz yüze görüşüp konuşmaları ve hatırlarına gelebilecek her türlü nahoş düşünceleri engellenmiş oldu.

12. Nefse Tercih Edilmeli, Hatta Daha Çok Sevilmeli

Kâinatın efendisi, mahlûkatın en şereflisi, Allah Teâlâ'nın sevgili kulu ve Rasûlü olan Hz. Muhammed Mustafa (sav) insanlık âlemine gelişi ile rahmet, getirdiği ilâhî nizamla da hidâyet rehberi olmuştur.

Bu özellikleriyle Hz. Peygamber, değil sadece Müslümalar, bütün insanlar tarafından, canları kadar, hattâ canlarından daha fazla sevilmeye lâyıktır.

Âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed,[115] özellikle mü'minlere Allah'ın büyük bir iyiliğidir.[116]

Çünkü o gelmeden önce insanlık âlemi, özellikle sahabe-i kiram, apaçık bir sapıklık içerisinde ve manevî yönden ölü idiler; onunla dirilip yeniden hayat buldular.[117]

İçine düşmek üzere oldukları ateş çukurunun kenarındaydılar; oradan çekilip çıkartıldılar.[118]

Kendilerine okunan Allah'ın ayetleri ile maddî manevî kirlerden tamamen arınarak insan kimliklerine yeniden kavuşmakla kalmadı, ahlâken de yüceltildiler. Kitab'ı ve hikmeti öğrendiler.[119]

Yaklaşık yirmi üç yıl gibi kısa bir sürede eğitilerek *"İnsanlar için çıkartılmış en hayırlı/medenî..."*[120] ve *"Adalet sahibi örnek bir toplum"*[121] oldular.

---

113 Vâhıdî, *Esbabu'n-Nüzûl*, s.206; Kurtubî, *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'an,* XIV/228,229.
114 Ahzab, 33/53.
115 Enbiyâ, 21/107.
116 Âl-i İmran, 3/164.
117 Bkz. Enfâl, 8/24, 25.
118 Âl-i İmrân, 3/103.
119 Âl-i İmrân, 3/164.
120 Bakara, 2/143.
121 Âl-i İmrân, 3/110.

İşte bu ve benzeri sebeplerle, başta sahabe olmak üzere tüm mü'minler, iman ve İslamlarıyla birlikte, sahip oldukları nimet ve meziyetlerinin tamamını -Allah'tan sonra- Hz. Peygamber'e borçludurlar.

Biliniyor ki Hz. Muhammed, insanlık âlemini Orta Çağ'ın karanlıklarından kurtarmak, İslam'ın nuru ile aydınlatmak ve Rabb'i tarafından beğenilip övülen o seçkin toplumu vücuda getirebilmek için bıkmadan, usanmadan çalıştı; kendisini helâk edercesine çaba sarf etti. İnsanlık için kendi canını ortaya koydu...

Mekke'de müşriklerin, Medine'de Münafıklar ve Yahudilerin tüm engelleme çabalarına, tehditlerine, haince tuzaklarına, yaralamalarına, hatta defalarca öldürme teşebbüslerine rağmen yılmadan ve davasından asla taviz vermeden risalet görevini başarıyla sürdürdü.

Onun bu özgün çabası sonucu aklı başında olan insanlar gerçekleri gördüler. Düşüncesiz davranışlarına son verdiler. Zalimlere cesurca başkaldırdılar. Aklın, Peygamber'in ve Vahyin teraküm etmiş/birikmiş ışığında günden güne daha da aydınlandılar. Batıl olan her şeye karşı savaş açtılar. Böylece Hak batıla üstün geldi. Âlemlerin Rabb'i Allah'ı bırakıp basit varlıklara kul, köle olma zilletinden kurtuldular. İnsanî kimlik ve kişiliklerine yeniden kavuştular. Mü'min olma şeref ve izzeti ile zilletten kurtulup dimdik ayağa kalktılar.[122] Zorla gasp edilen tüm haklarını tekrar ele geçirdiler.

Sonuçta Orta Çağ'ın karanlıkları arasından Allah'tan başka hiçbir kimseye ve hiçbir şeye boyun eğmeyen tamamen özgür, içi dışı apaydın, ilim ve basiret sahibi yepyeni bir toplumu, İslam toplumunu vücuda getirdiler. Böylesine örnek çabalarıyla hem çağdaşlarına hem de çağlar ötesine ışık tuttular. İşte bu yüzden Hz. Peygamber mü'minler için çok önemlidir, iman ve İslamı'n kadrini bilenler için kendi canlarından daha evlâdır!

O (sav), sevgide, saygıda, esirgemede ve her konuda öncelik hakkına sahiptir! Bir tehlike ya da iyilik karşısında sahabe, kendisiyle Hz. Peygamber arasında tercih yapma durumunda kaldığında, kesinlikle onu kendisine tercih etmeliydi. Yeri geldiğinde onun için canını bile feda etmekten asla çekinmemesi gerekirdi! Nitekim hep öyle oldu... Çünkü o can, onunla gerçek hayatı bulmuştu. O can, onunla önem kazanmış, gerçek insan kimliğine kavuşmuştu. O can, onunla

[122] Bkz. Fetih, 48/24.

Rabb'ine yükselmişti. O can, onunla gerçek anlamını bulup cehenneme ebedî yakıt olma azabından kurtulmuştu.

M. Akif Ersoy ne güzel tasvir etmiş:

"İmandır o cevher ki, İlahi ne büyüktür;
İmansız paslı yürek sinede yüktür!"

Peki, Nebi sadece Sahabe-i Kiram için mi böylesine değerlidir?

Hayır! İman ve İslam'ın ne demek olduğunu bilen ve mü'min kimlik ve kişiliğini yeterince takdir edebilen her mü'min için Nebi, kendi canından daha evladır. Çünkü o (sav), tüm mü'min canların cananıdır. Şairin dediği gibi:

"Canımı canan eğer isterse minnet canıma!
Can nedir ki ânı kurban etmeyim cananıma."

Evet, *"Nebî, mü'minlere kendi nefislerinden daha evlâdır."*[123]

Bu ayet bir de şöyle tefsir edilmiştir: *"Nefis kötülüğü emreden olması bakımından, icâbet söz konusu olduğu zaman, Nebi'ninkini nefsin çağırdığına tercih etmek mü'minler için en güzel bir tercih olur. Çünkü Nebî, Allah'ın emri ile Müslümanları 'Dârı's-selâm (Esenlik Yurdu)'a çağırır, mutlak hayır ve kurtuluşa götürür; nefis ise 'kötülüğü emreder'*[124] *zâhiren güzel görünen şeytanın yoluna götürür. Bu sebeple Rasûlullah'ı, insanın kendi nefsinden daha fazla sevmesi, herhangi bir tehlikeye ma'rûz kaldığı vakit onu muhafaza etmek, hattâ gerekirse canını o maksatla fedâ etmek gerekir."*[125]

Enes b. Mâlik (ra)'in rivâyet ettiğine göre Nebî (sav): *"Beni siz çocuğunuzdan, babanızdan ve bütün insanlardan daha fazla sevmedikçe gerçek mü'min olamazsınız."*[126] buyurmuş ve konunun ehemmiyetini bu şekilde açıklamıştır.

Hz. Peygamber'i sevmenin bir derecesini de Hz. Ömer hadisinden anlamaktayız.

Hz. Ömer: *"Ya Rasûlullah, seni nefsimden başka her şeyden daha çok seviyorum."* dedi.

Rasûlullah: *"Hayır ya Ömer! Bu yeterli değildir. Nefsim yed-i kudretinde olan'a yemin ederim ki sen, beni canından da ileri tutmadıkça gerçekten sevmiş olamazsın."* dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer:

---

[123] Ahzab, 33/ 6.
[124] Yûsuf, 12/53.
[125] Bursavî, *Rûhu'l-Beyân*, VII/138.
[126] Buhârî, Îman, 8, I/9; Müslim, es-Sahîh, 16, 44 H., I/67.

"Allah'a yemin olsun ki, ya Rasûlallah, sen bana canımdan da ilerisin." deyince Rasûlullah Efendimiz: *"Şimdi oldu, ya Ömer!"* dedi.[127]

Peygember Efendimizin bir başka hadisi de şöyledir: Şu üç özellik kimde varsa, o kesinlikle imanının halavetini/tadını almış demektir:

1. Allah ve Rasûlü'nü herkesten daha çok sevmek.

2. Sevdiğini Allah için sevmek, sevmediğinden de Allah için nefret etmek.

3. İmandan sonra inkara düşmeyi ateşe atılmak gibi görmek.[128]

Nitekim Allah Teâlâ da öyle buyurmuyor mu?

"De ki "Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallarınız, zarara uğramasından korktuğunuz ticaretiniz, hoşlandığınız evleriniz size Allah'tan, elçisinden ve O'nun yolunda cihat etmekten daha değerli ise, artık Allah size cezasını getirinceye kadar bekleyin! Allah, fasıklar topluluğunu asla doğru yola iletmez!"[129]

Hz. Peygamber'i sevmenin nasıl olması gerektiğine gelince: Bu konuda akla ilk önce gelecek olan, Allah Teâlâ'nın Kur'an-ı Kerim'inde öğretmiş olduğu sevgi ve saygı tezahürleridir. O'nun emirlerine itâat etmek, yasakladığı şeylerden uzaklaşmak, hiçbir yerde ve hiçbir konuda önüne geçmemek, yanında edep dışı hareketlerde bulunmamak, Onu rahatsız edecek, incitecek, kıracak her türlü söz ve davranışlardan uzaklaşmaktır. O'nun hoşlanacağı şekilde hareket etmek, Ona salat etmek, desteklemek; ona karşı çıkanların karşısına çıkmak, Ona teslimiyetle salat u selam getirmektir.

Bununla beraber, sevgi ve saygıda aşırılıktan da sakınmak gerekir. Başka toplumlarda olduğu gibi ilâhlık mertebesine çıkartmak, *"sakal-ı şerif"*, *"hırka-i şerif"* gibi eşyasına tapınmak, önünde yerlere kadar eğilip secde etmek ve benzeri beşerüstü iltifatlarda(!) bulunmak, bizzat Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır.

Her ne kadar, mahlûkatın efendisi ve Allah'ın sevgili kulu ve Rasûlü olsa da her zaman kendisinin de bir insan olduğu gerçeğini muhafaza eden Hz. Peygamber (sav): *"Hıristiyanların Meryem oğlu İsa'ya eğilip büküldükleri gibi bana karşı da eğilip bükülmeyin. Niha-*

---

127 Buhârî, Eyman, ve'n-Nüzür, 3.
128 Buhârî, İman, 9; Müslim, İman, 67.
129 Tevbe, 9/24.

yet ben de bir kulum, bana Allah'ın kulu ve Rasûlü deyip o nazarla bakınız"[130] buyurmuş ve Allah'tan başka hiçbir varlık için câiz olmayan secde ve benzeri sevgi tezâhürlerini şahsı için aslâ kabul etmemişti. Bu sebeple, önünde eğilmek, ayaklarını öpmek ve eşyasına taparcasına önem vermek sevgide ifrat olacağından câiz değildir.

13. Vefatından Sonra Rasûlullah'a Saygı ve Sevgi

Buraya kadar anlattıklarımız, Hz. Peygamber hayatta iken, O'nu görüp sohbet etme şerefine eren Müslümanların yapmaları gerekli olan muâşeret esasları idi. Gerçi yer yer sonraki Müslümanlar için de işaret edilen mesajlara yer verilmişse de, Rasûlullah'ın vefâtından sonraki Müslümanların, yani Muhammed ümmetinin sevgi ve saygıları konusuna ayrı bir başlık açmayı uygun bulduk.

Âlûsi'nin beyanına göre, İslam ulemâsı, Peygamber hayatta iken yanında yapılması yasak olan şeyler vefâtından sonra da yasak olduğu için; kabri yanında bulunurken veya hadisleri bir ders olarak okunurken yüksek sesle konuşmak caiz görülmemiş.[131] Bilhassa Hadis derslerinde, o (sav),meclisteymiş gibi düşünüp laubali davranmamak, edebe aykırı söz ve şakalarda bulunmamak gerekir. Kabrini ziyaret ederken, sanki Hz. Peygamber hayatta imiş gibi edebe riâyet etmek, ism-i şerifi anıldığı zaman salât-ü selâm getirmek, sünnetine tâbi olup gösterdiği yol ve erkâna uymak vefâtından sonra Rasûlullah'a saygı ve sevginin tezahürlerinden sayılır.

O hayatında saygı değer bir kişi olduğu gibi vefatından sonra da aynı derecede sevgi ve saygıya layıktır. Rasûlullah'ın vefatından sonra bir gün Hz. Ömer, Mescid-i Nebevî'de yüksek sesle konuşan iki kişiyi gördü ve öfkeyle yanlarına gitti ve: *"Siz nerede olduğunuzu bilmiyor musunuz? Eğer yabancı olmasaydınız, Rasûlullah'a karşı yaptığınız bu saygısızlığınızdan ötürü sizin canınızı yakardım!"* dedi.

Tam da burada, Nâbi'den söz etmemek olur mu?!

Nâbî, 1678 senesinde sultandan izin alarak, hacca gitmek için kafile ile birlikte yola çıkar. Hac kafilesi Osmanlı devlet ricâlinden meydana gelmektedir. Medîne'ye yaklaştıkları gece, Peygamber efendimize duyduğu hürmetten ve ona yaklaşmış olmanın verdiği heyecandan ötürü hiç uyumayan Nâbî, kâfiledeki bir devlet büyüğünün, uyurken ayaklarını kıbleye doğru uzattığını görür ve onun da duyacağı bir sesle şu nâtı söyler:

---

130 İbn Kesir, *Tesir*, III/467.
131 Âlûsî, *Rûhu'l-Maânî*, VIII/175.

Sakın terk-i edebden, kûy-i mahbûb-i Hudâ'dır bu!
Nazargâh-i ilâhîdir, Makâm-ı Mustafâ'dır bu.

Habîb-i Kibriyâ'nın hâb-gâhıdır fazîletde,
Tefevvuk-kerde-i arş-ı cenâb-ı Kibriyâ'dır bu.

Bu hâkin pertevinden oldu deycûr-i Âdem zâil,
İmâdın açdı mevcûdât dü çeşmin tûtiyâdır bu.

Felekde mâh-ı nev Bâb'üs-Selâmın sîne-çâkidir,
Bunun kandîli cevzâ Matla-ı nûr-i ziyâdır bu.

Mürâât-ı edeb şartıyla gir Nâbî bu dergâha,
Metâf-ı kudsiyâdır bûse-gâh-ı enbiyâdır bu.[132]

Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'inde Rasûlullah'a saygı ve muhabbet konusunda şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz Allah ve Melâikesi Nebîye salât ediyorlar, ey îman edenler, siz de O'na teslimiyetle salât-ü selâm edin!."[133]

---

[132] Açıklaması şöyledir:
"Edebi terketmekten sakın! Zira burası Allahu Teâlâ'nın sevgilisi olan Peygamber Efendimiz'in bulunduğu yerdir.

Bu yer, Hak Teâlâ'nın nazargahı, Rasûl-i Ekrem'in makâmıdır. Burası Cenâb-ı Hakk'ın sevgilisinin istirahat ettikleri yerdir. Fazîlet yönünden düşünülürse, Allahu Teâlâ'nın arşının en üstündedir.

Bu mübârek yerin mukaddes toprağının parlaklığından yokluk karanlıkları sona erdi. Yaradılmışlar, iki gözünü körlükten açtı. Zîrâ burası kör gözlere şifâ veren sürmedir.

Gökyüzündeki yeni ay, O'nun kapısının, yüreği yaralı âşığıdır. Gökyüzündeki oğlak yıldızı bile O peygamberin nûrundan doğmaktadır.

Ey Nâbî, bu dergâha edebin şartlarına riâyet ederek gir. Zîrâ burası, büyük meleklerin etrâfında pervâne olduğu ve peygamberlerin hürmetle eğilerek öptüğü tavaf yeridir."

O yüksek rütbeli kişi, hemen ayaklarını toplayarak doğruldu ve bu nâtı ne zaman yazdığını sordu. Yûsuf Nâbî de: *"Şu anda sizi bu durumda uzanmış görünce elimde olmayarak yüksek sesle söylemeye başladım. İkimizden başka bilen yok"* dedi. Bu sözler üzerine o kişi, rahat bir nefes alarak: *"Mâdem ki bu şiiri burada söyledin, burada kalsın. İkimizden başkası duymasın"* diye ikâz etti. Kâfile yoluna devâm ederek sabah ezânına yakın Mescid-i Nebî'ye vardığında, minârelerden müezzinler Ezân-ı Muhammedî'den evvel Nâbî'nin, *"Sakın terk-i edebden..."* diye başlayan nâtını okuyorlardı. Nâbî ve o yüksek rütbeli kişi hayretten donakaldılar. Sabah namazını kıldıktan sonra, müezzini buldular. Nâbî, müezzine sordu: *"Allah aşkına, Peygamber aşkına ne olursun söyle! Ezândan önce okuduğun nâtı kimden, nereden ve nasıl öğrendin?"* Müezzin şu cevâbı verdi: *"Rasûl-i ekrem bu gece Mescid-i Nebî'deki bütün müezzinlerin rüyâsını şereflendirerek buyurdu ki: 'Ümmetimden Nâbî isimli biri beni ziyârete geliyor. Bana olan aşkı her şeyin üstündedir. Bugün sabah ezânından önce, onun benim için söylediği bu şiiri okuyarak, Medîne'ye girişini kutlayın.' Biz de Rasûlullah efendimizin emirlerini yerine getirdik."* Nâbî ağlayarak; *"Sâhiden Nâbî mi dedi? O iki cihânın Peygamberi, Nâbî gibi bir zavallıyı ve günahkârı, ümmetinden saymak lütfunu gösterdi mi?"* dedi. *"Evet"* cevâbını alınca da, sevincinden kendinden geçti.

[133] Ahzâb 33/ 56.

Bu ayette anahtar kelime "salat"tır. *Salât*, sözlükte, ateşe sokmak, kızdırmak, kızartmak anlamına gelen *salen* ve *saly* kökünden türetilmiştir. Ayrıca dua etmek; tebrik etmek; temcit, yani şerefli, asil, faziletli biri olduğunu söylemek; tezkiye etmek; arı, duru ve günahtan beri olduğunu ifade etmek için kullanılır.

Kur'an'da *salât*, çoğunlukla dua etmek, namaz kılmak ve bağı sürekli tutmak anlamında kullanılmıştır.

Salât, Allah'tan olursa acımak, esirgemek, bağışlamak, günahlardan temizlemek ve merhamet etmek; mübarek kılmak, övmek ve övgüsünü güzel yapıp yüceltmek; insanlara değer vermek, her şeyi onların hayrı ve kurtuluşu için seferber etmek demektir. Meleklerden olursa dua etmek; kulları için Allah'tan mağfiret dilemek, karanlıklardan aydınlığa çıkarması için yalvarmak anlamına gelir.[134]

Kurtubî'nin de kısmen söylediği gibi, bu ayette emredilen mü'minlerin Peygamber'e salâtı, onunla birlikte yaşayanların, Allah'ın elçisini içtenlikle sevmeleri, onu kendi nefislerinden evlâ görmeleri[135], ona karşı saygıda kusur işlememeleridir. Peygamberin, numune-i imtisal[136] olan ahlâkına ve sünnetine uymaları, yanında ya da gıyabında onu üzecek, incitecek herhangi bir söz, iş ve davranışta bulunmamaları ve Hz İbrahim'in namını yüceltip mübarek kıldığı gibi onun da namını yüceltip mübarek kılması için Allah'a dua etmeleridir.

O'nunla beraber olma şerefine erişemeyip ona ümmet olma şerefine sahip olan mü'minlerin salâtı ise, Rasûlullah'ı gönülden sayıp sevmeleri ve namının yüceltilmesi için Allah'a dua etmeleridir. Rasûlullah'ı sevmek, yalnız söz ile değil, sünnetine ittiba ile birlikte ahlâk ve yaşayış biçimiyle de ona benzemekle olur. Şöyle ki: *"De ki 'Eğer siz Allah'ı seviyorsanız, bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın!'"*[137]

Allah'ı sevmenin tezahürü, Rasûlü'ne tabi olmak ve onu hayatı boyunca kendisine örnek edinmekse, Rasûlü'nü sevmenin şekli de elbette onun sünnetinin ruhunu ve özünü kavrayıp O'na uymak ve onu örnek edinmekle olur.

---

[134] Bkz. Rağıb, *Müfredat*, 'SBH' mad.; Bursevî, *Ruhu'l-Beyan* ,VII/192.
[135] Ahzab, 33/4.
[136] Ahzab, 33/21.
[137] Âl-i İmran, 3/31.

Müfessirlerin açıklamalarına göre salât: Allah'tan olursa rahmet ve övgü; melâikeden olursa duâ ve istiğfar; kullardan olursa şefaat talep etmek anlamına gelir.[138]

Başkaları da, salât-ü selâmı: Nebî için ve başkası için; söz ve fiille olmak üzere kısımlara ayırmışlar ve şu şekilde izah etmişlerdir: Allah'tan olursa: Nebî için; kavlen medh-ü senâ, fiilen tevfik ve te'yittir. Başkalarına ise, rahmettir. Mü'minlerden olursa: Nebî için; kavlen şefaat talep etmek, fiilen de sünnetlerine tâbi olmaktır. Nebî'den başkaları içinse, duâ anlamına gelir demişlerdir.[139]

Salât-ü selâmın şekline gelince. Bu konuda âlimlerden ve bilhassa Hz. Peygamber'den birçok rivayetler mevcuttur. Bunlar içerisinde, sıhhat derecesi en üstün olanlardan birisi de Kâ'b b. Ucre'nin rivayetidir. Ka'b b. Ucre'nin anlattığına göre bir adam: *"Ya Rasûlallah! Biz, sana selâmın nasıl olduğunu biliyoruz. Fakat sana salât nedir?"* diye sordu. Allah'ın Rasûlü *"Allahümmesalli... ve Allahümme-barik..."* dualarını okudu ve:

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَ عَلىٰ اٰلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلٰى اِبْرٰهِيمَ وَ عَلىٰ اٰلِ اِبْرٰهِيمَ اِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ

"Allah'ım! İbrahim'e ve ailesine salat/rahmet ettiğin gibi Muhammed'e ve O'nun ailesine de rahmet et şanını yücelt. Sen övülmüş ve şanı yüce olansın.

اَللّٰهُمَّ بَارِكْ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَ عَلىٰ اٰلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلٰى اِبْرٰهِيمَ وَ عَلىٰ اٰلِ اِبْرٰهِيمَ اِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ

Allah'ım! İbrahim'i ve ailesini mübarek kıldığın gibi, Muhammed'i ve O'nun ailesini de mübarek kıl! Sen övülmüş ve yüce şeref sahibisin." derseniz, bana salât etmiş olursunuz." buyurdu![140]

Böylece Allah Teâlâ'nın emri üzere, her Müslümanın yukarıda belirtildiği şekilde salât-ü selâm getirmesinin ilâhî bir emir olduğu anlaşılmış oluyor. *"Lâkin bu ilâhî edebin ifâsı, Rasûl'ün ismi anıldığı her zaman mıdır? Yoksa ömürde bir defası kâfi midir?"* sorusu sorulmaktadır.

Bu konuda da İslam âlimlerinin ihtilâf hâlinde olduğu bir gerçektir. Rasûlullah'ın (sav) ismi anıldığı her zaman salât-ü selâm vâcibtir diyenler olduğu gibi; bir mecliste kaç defa zikredilirse edil-

---

[138] İbn Kesir, *Tefsir*, III/506; Bursavî, *Rûhu'l-Beyan*, VII/219.
[139] Bursavî, a.g.e., VII/220.
[140] Buharî, Tefsir, Ahzab, 10, VI/25; Müslim, Salât, 17, 406 h; Taberî, *Camiu'l-Beyan*, XXI/31-32.

sin, bir defa salât-ü selâm getirmek kâfidir, diyenler de mevcuttur. Bazıları ise, kişi ömründe bir kerre Hz. Peygamber'e salât-ü selâmda bulunursa bu vecibeyi ifâ etmiş sayılır görüşündedir.[141]

Netice olarak diyebiliriz ki, zikir, tesbih, tehlil ve tahmid gibi salât-ü selâm da O'na saygı ve yakınlığa vesîle olmakla beraber aynı zamanda da ibadettir. Ömürde bir defası vâcip ise de zikri geçtiği her defasında ona salât etmek mesnûn sünnettir. Değil mi ki Rasûlullah (sav): *"Bana bir defa salât-ü selâmda bulunana Allah (cc) on defa mağfiret eder,"* buyurmuş; o halde çok çok tekrarlamakta fayda vardır.[142] Böylelikle hem bir vecîbe yerine getirilmiş olur hem de ibâdet, itâat ve saygının birleştiği önemli bir muâşeret kaidesine ittiba hâsıl olmuş olur. Öyleyse neden ihmal edelim ki? *'İsm-i Pâk'*i zikredildiği her zaman Rasûlullah'a salat-ü selâm getirmek suretiyle hem sevgisine lâyık olalım hem de Allah'ın mağfiretine erelim.

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'le ilgili ilişkilerde Müslümanların uymaları gereken muâşeret esaslarını bu şekilde tespit edip tamamladıktan sonra, akla şöyle bir soru gelebilir: Rasûlullah'la ilgili olarak nâzil olan ve Müslümanların, onunla münasebetlerinde uymaları zorunlu olan âdâbı gösteren bu âyet-i kerîmelerin hükmü, sadece o zaman ve Hz. Peygamber'in, şahsına mı âit idi? Bu gün Allah'ın Rasûlü aramızda olmadığına göre bu âyetlerin hükmü de sona ermiş midir? Yoksa asr-ı saadetten sonraki Müslümanlara da bir şeyler öğretmekte midir?

Evvelâ şunu belirtelim ki, Kur'an-ı Kerim hemen hemen tüm emir ve yasaklarıyla, başlangıçtan kıyamete kadar, her devir ve toplum için gönderilmiş en son ve ilâhî bir kânun mecmuâsıdır. Pek az âyet özel hüküm ile nâzil olmuştur. Bunların haricindeki âyetler, ister ahkâmla ilgili olsun ister âdâbla, her devre hitabeden yönleriyle geçerliliğini muhafaza etmektedir ve edecektir de...[143]

Allah Teâlâ'nın Kur'an-ı Kerim'inde öğretmiş olduğu bu esasları Rasûlullah'tan sonra Sahabe-i Kirâm, Tâbiin ve daha sonra gelen ve Peygamber'in yaşayış ve öğrettiklerini kendilerine düstur edinenler, özellikle ecdadımız aynı âdâba riâyet etmişler; yolda yürürken, yemeğe başlarken, söz ve sohbette v.s. büyüğüne ön vermişlerdir. Hiçbir mecliste küçükler, sorulmadıkça kendiliklerinden söze iştirak

---

[141] Sâbûnî, Muhammed Ali, *Ravâiu'l-Beyan Tefsiru Âyâti'l-Ahkâm mine'l-Kur'ân*, Şam, 1977, II/366, 67.

[142] Sâbûnî, *a.g.e.*, II/367.

[143] Çünkü Allah Teâlâ Kur'ân'da: *"Şüphesiz zikri (Kur'ân'ı Biz indirdik, Biz... Onun koruyucusu da elbette Biziz!"* (Hicr, 15/99) buyurmuştur.

etmemişler. Büyüklerinin yanında yüksek sesle ve el-kol hareketleriyle asla konuşmamışlar, kendilerinden büyüklere, sadece adlarıyla seslenmek şöyle dursun, ismin sonuna bir de bey veya efendi ekleyerek; Ahmet bey amca, Hacı efendi dayı gibi saygının en âlâsını tatbik etmişlerdir. Evli kadınların ve gelin hanımların -Anadolu'da "Yaşmak tutmak" veya "Gelinlik etmek" tâbir olunan- ses tonumu ayarlayamam da saygısızlık olur endişesiyle, saygı değer büyüklerinin yanında konuşmamaları veya sadece ihtiyaç anında kısık sesle konuşmaları... Bekâr kızların, büyüklerin yanında, saygı ve hayâ duygularının dışarı akseden ve kırmızı kırmızı tüllerle örtülmüşcesine gözüken yüzleri, hareketlerindeki esneklik, dikkat ve ölçü... Bunların hepsi bu âyet-i kerîmelerin öğretmiş olduğu âdâbın Müslüman Türk Toplumunda yaşanan en güzel şekilleridir. Geçmişe nazaran bugün az da olsa Anadolu'muzda bu terbiyenin devam etmekte olduğunu görmek şüphe yok ki, bizleri mutlu etmektedir. Fakat günden güne bu güzelim âdâbın, çeşitli etkenlerle silinmeye yüz tutmuş olduğunu görmek de üzüntü kaynağımız olmakla beraber inanıyoruz ki, bir arayış içinde olan toplumumuz bir gün, önceki benliğine dönecek ve yeniden Kur'ân'a ve O'nun hükümlerine sımsıkı sarılacaktır. İşte bu ümit ve duygu ile henüz başlangıcında olduğumuz *"Kur'an-ı Kerim'de Muâşeret Esasları"* çalışmamıza büyük bir iştiyakla devam ediyor, geleceğin nesline ışık tutacak olan edeb goncaları arasına dalıyoruz.

"Ey Peygamber'in hanımları! "Eğer Allah'a tövbe ederseniz ne âlâ! Zira kalpleriniz, bir defa kaymış oldu. Ama bir daha Peygamber'in aleyhine bir dayanışma içine girerseniz, bilmiş olun ki Allah onun hamisidir, O'ndan sonra Cebrail, mü'minlerin salihleri ve melekler de onun hamisidirler. Eğer Peygamber sizi boşayacak olursa, Allah sizin yerinize ona, dul veya bekâr, sizden daha iyilerini; Allah'a boyun eğip iman eden, içtenlikle itaat eden, tövbe eden, asla isyan etmeyen ve sürekli Allah yolunda yürüyen kadınlar verir!"

(Tahrim, 66/4, 5)

D. "ZEVCÂT-I TAHİRÂT"IN Hz. PEYGAMBER'LE İLİŞKİLERİNDE ÂDÂBI

"Zevcât-ı Tahirât" tabiri, İslami literatürde Hz. Peygamber'in edeb, namus ve hayâ bakımından temiz ve pak eşleri anlamında kullanılan yaygın bir tabirdir.

Ahzab suresinde, sırf Zevcât-ı Tahirât için hükümler ve onların muhterem ve mükerrem zevçleri Hz. Muhammed(sav) ile ilişkilerinde uymaları istenen özel edeb kuralları getirilmiştir.

Bu hükümler ve kuralların konulmasındaki amaç ise,"Ehl-i Beyt"in hem Allah'ın Elçisini üzmemeleri hem de her türlü şaibeden ve pislikten uzak olarak temiz ve hoş bir hayat yaşamalarını temin içindir.[1]

Allah'ın Elçisi2nin muhterem zevceleri de kalan ömürlerinde, bu hüküm ve kurallara harfiyyen riayet edeceklerine dair Allah'a ve Rasûlü2ne söz verip gereğini yerine getirdikleri için *"Zevcât-ı Tahirât"* ünvanını hak etmişlerdir.

[1] Ahzab, 33/33.

1. Peygamber'in Hanımları Şanslı, Fakat Ayrıcalıklı Değildiler

"Zevcât-ı Tahirât", iki yönden diğer kadınlardan farklıdırlar: Birincisi, Allah'ın Elçisi'nin taht-ı nikâhında bulunmaları, ikinci olarak da onların kocaları herhangi bir insan değil; Allah'ın sevgilisi, Nebisi ve Elçisi olmasıdır. Bu sebeple onlar son derece şanslı ve avantajlı, bir o kadar da mesuliyet altındadırlar.

O halde Rasûlullah'a eş olmak, mutlaka "saliha" vasfına sahip olmayı gerektirir.

Büyük müfessirimiz Elmalılı M. Hamdi Yazır salih ve saliha kavramlarını şöyle tarif etmiştir:

"Salih", uygun demektir; akl-ı selime, vakıaya/realiteye ve Allah'ın rızasına uygun olan her şey salihtir. Buna göre, akl-ı selime, realiteye ve Allah'ın rızasına uygun olan her söze "Salih söz"; her işe "Salih amel"; her davranışa da "Salih bir davranış" denir; bunların faili erkek ise "Salih adam", kadın ise "Saliha kadın" vasfını hak eder.

Rasûlullah'ın (sav) hanımları, özellikle Allah Teâlâ'nın onlar hakkında indirdiği ayetler ve nadide öğüt ve nasihatleri; bazen de tehdit içeren uyarıları ile eğitilip terbiye edildikleri için gerçekten saliha kadınlardı.

Biliniyor ki, eğitim-öğretim bir süreçtir; hiç kimse birden bire kâmil vasfına eremiyor. Erkek olsun kadın olsun, sahabe-i kiram da "Adalet"[2] vasfına, ancak böyle bir eğitim-öğretim sürecinin sonunda ulaşabilmiştir. Ondan önce, onlar da zaman zaman salih olmayan söz, iş ve davranışlarda bulunuyorlardı. Cenab-ı Allah da onlar hakkında ayetlerini indirerek kelimenin tam anlamıyla onları te'dib etmiştir.

Biz burada Rasûlullah'ın hanımlarının, Rasûlullah (sav) ile özel hayatlarına ve harem-i ismetlerine girecek değiliz. Sadece eşlerinin, Allah'ın Elçisine karşı yaşadıkları bazı ikazı gerektiren nahoş hadiseleri, diğer bir ifade ile Cenab-ı Allah'ın "edebe aykırı" bulup da uyardığı bazı davranışlarını günümüz ve gelecekteki hanımlara ibret olur düşüncesiyle, Kur'an'ın açıkladığı kadarıyla naklederek konuyu değerlendirip geçmek istiyoruz.

Birinci Hâdise *"Dünya Hayatı ve Ziyneti"* Sorunu

Bir hadisinde Hz. Peygamber, *"Ben ahlaki güzellikleri tamamlamak için gönderildim."*[3] derken, Yüce Rabbi "*Sen ne muzzam bir ah-*

---

2 Bkz. Bakara, 2/143.
3 *Muvatta'*, Husni'l-Huluk, 8.

lak üzeresin!"[4] ifadesiyle onun ahlaki güzelliğini Kur'an'da övmekteydi. O hayatta iken gökte melekler,[5] yerde insanlar hep onun ahlakının güzelliğinden söz ediyordu; hatta münkirleri bile Allah'tan getirdiklerini yalanlasalar bile, onu asla yalanlamıyorlardı. Onun "el-Emin" vasfına hep hürmet etmekteydiler.

Böylesine yüce bir ahlakın sahibi olan Hz. Muhammed (sav), tabii olarak, tüm insanlarla olduğu gibi, hanımları ile ilişkilerinde de son derece hassasiyet ve nezaket sahibiydi. Tarih, evlilik hayatı boyunca onun, hanımlarını değil kırmak, kendilerini incitecek en ufak bir sözüne ve davranışına şahit/sahne olmamıştır. Kur'an-ı Kerim'de de onun, hanımları ile ilgili en ufak bir nezaketsizliğine işaret edilmemiştir. Zira o, Allah Teâlâ tarafından bizlere örnek gösterilen önemli bir şahsiyettir, müstesna bir ahlaka sahiptir...

2. Onlar da Kadın İdiler

Fakat hanımları onun gibi değillerdi; onlar da önce insan sonra da kadın olmanın zaaflarını taşımaktaydılar. Zaman zaman böylesine müstesna bir kocayı üzüyor, incitici sözler ve davranışlar içerisine girebiliyorlardı. Bu durumlarında bile onlara o (sav), *"İncitirim"* endişesiyle karşılık vermiyor; susuyor; onun yerine Yüce Mevlası onun adına hanımlarını ikaz ediyordu. Kur'an-ı Kerim'de Zevcât-ı Tahirât, Rasûlullah'a karşı davranışları sebebiyle iki defa uyarılmışlardı. Onlardan birisi şöyledir:

Hicretin beşinci veya altıncı yılına gelinmişti. Son birkaç yıl içerisinde elde edilen fey ve ganimetler sebebiyle Müslümanlar, ekonomik yönden bir hayli kalkınmıştı. Artık ihtiyaçlar değil, toplumda ziynet ve refah konuşuluyordu.

Fakat Hz. Peygamber'in gelirinde bir gelişme olmuyordu. Hanımlarının göz ve gönüllerini doyuracak kadar dünya nimetinden ve ziynetinden yararlandırma imkânı bulunmuyordu. Oysa dünya hayatının ziyneti insan; özellikle de mü'minler için var edilmiş[6] ve gönüllere cazip kılınmıştır.[7] Peygamber'in hanımlarının da hemcinsleri gibi, normal olarak dünya hayatının ziynetine ve süslenmeye karşı arzuları, ihtiyaçları, belki de zaafları vardı. Bu yüzden onlar, dünya hayatının nimetlerinden ve ziynetlerinden yeterince yararlanamadıklarından şikâyet ederek paylarının artırılmasını istemişlerdi. Olabilir ki bu isteklerinde biraz da ileri gidip Hz. Peygamber'i üzmüştürler.

---

4 Kalem, 68/4.
5 *"Hiç şüphe yok ki, Allah ve melekleri Nebi'ye salat etmektedirler."* (Ahzab, 33/43)
6 Bkz.A'raf, 7/32, 33.
7 Âl-i İmran, 3/14.

Nakledildiğine gore, bir gün Hz. Ömer Hz. Peygamberi ziyaret için evine gelir. Kapının önünde Enes (ra): *'Ya Ömer, Rasûlullah (sav) hiç kimseyi içeri almamamı buyurdu.'* der. Ömer *'Niçin?'* dese de tam bir cevap alamaz. Enes'e: *'Git, Ömer geldi ve yanınıza girmek istiyor, de!'* buyurur. Enes (ra) Allah'ın Elçisi'ne bu haberi götürünce, Rasûlullah Ömer'in eve girmesine izin verir.

Hz. Ömer, eve girince, bir de ne görsün; bir tarafta Rasûlullah ve Hz. Ebû Bekir üzgün vaziyette, diğer tarafta hanımları ve yüzleri asık bir biçimde oturmaktadırlar. Gördüğü manzara karşısında endişe ile sorar: *'Ya Rasûlallah başınıza bir hal mi geldi?'* Rasûlullah, tebessüm ederek, *'Hayır, ya Ömer. İşte kızlarınız, benden bende olmayan dünya nimetlerini ve ziynetini artırmamı istiyorlar.'* deyince Hz. Ömer kalkar, Allah'ın Elçisi'ni üzdüğü için kızı Hafsa'yı dövmeye yeltenir, ardından Hz. Ebû Bekir de kızı Âişe'ye yönelir. Rasûlullah (sav) buna izin vermez, *'Onlara vurmayın!'*, diyerek her iki kayın babasının da kızlarını dövmelerine mani olur.

Bu olaydan sonra, Ahzab suresinin 28-34. ayetleri bir pasaj hâlinde indirilmiştir.[8]

Bu ayetlerin ilk ikisinde Yüce Allah Rasûlü'ne, kendisinden dünya nimet ve ziynetlerini artırmasını isteyen hanımları hakkında şu öğüdü vermiştir:

"Ey Peygamber! Hanımlarına de ki, eğer siz, dünya hayatını ve onun ziynetini istiyorsanız, gelin size müt'alarınızı vereyim ve güzellikle boşayayım gidin; yok, eğer Allah'ı, Rasûlü'nü ve ahiret yurdunu isterseniz, şüphe yok ki Allah, sizden iyiler için büyük bir mükâfat hazırlamıştır."[9]

Peygamber hanımı olmak, kuşkusuz bir şereftir; dolayısıyla her kadına nasip olmayan bir ayrıcalıktır. Ancak İslam'ın emir ve yasakları karşısında hiç kimseye; ne peygambere ne de peygamber hanımlarına hiçbir ayrıcalık tanınmamıştır. Peygamber hanımı olma ayrıcalıkları ise, onlara bir takım mahrumiyetlerle birlikte mesuliyetler de getirmiştir. *"Her nimet bir külfet mukabilidir."* özdeyişinin de ifade ettiği gibi, Hz. Peygamber'in eşlerinden biri, Rasûlullah'a lâyık bir biçimde bu şerefi taşımaz, ona leke bulaştırır, Rasûlullah'ı üzerse, aynı işi yapan başka kadınlara verilmesi gereken ceza ne ise, o, onun tam iki katı cezaya çarptırılacaktır.[10] Yok, Allah'a ve Rasûlü'ne içtenlikle itaat

---

8 Müslim, Talak, 29/1478; Taberî, *Tefsir*, XXI/99 vd.; Vahıdî, *Esbabu'n-Nüzul*, s. 203; İbn Kesir, *Tefsir*, VI/401 vd.

9 Ahzab, 33/28, 29.

10 Krş. Nisa, 4/25.

eder, kötülüklerden sakınır ve daima doğru, düzgün iş yapar ve saliha kadın olurlarsa, Peygamber'in hanımlarına verilecek mükâfat da diğer kadınlara verilmesi gerekenin iki katı olacaktır. İslam'ın adalet anlayışında nimet külfet dengesi böyledir; nimet artırıldıkça, külfet de o oranda artar, nimet azaldıkça külfeti de azalır.

O halde Allah'ın Elçisi'ne zevce olma şerefine erenler, geçici dünya ziyneti ve nimetlerinden mahrumiyetlerini söyleyerek sahip oldukları şerefe gölge düşürmesin; ona daha da layık olmaya çalışmalıdır.

Zemahşerî demiştir ki, Allah özel statüleri gereği *"Peygamber hanımlarını hem tedîb hem de onlara özgü bir takım şart ve hükümler indirerek kendilerini tehdît etmiştir..."*[11]

Tabii olarak Râsulullah (sav) bu ayetleri, özel olarak Ehl-i Beyti'ne, genel olarak da tüm muhataplarına tebliğ edince, asıl muhataplar mesajı aldı ve hiç düşünmeksizin *"Allah'ı, Rasûlü'nü ve ahiret yurdunu"* tercih ettiklerini söylediler.

3. Hz. Peygamber Son Derece Nazik Bir İnsandı

Hz. Peygamber'in eşlerinden bazıları, bir gün kıskançlıkları yüzünden Rasûlullah'ın aleyhine bir dayanışma içine girmiş ve Allah'ın elçisinin nezaketinden ve müsamahakârlığından yararlanmak istemişlerdi.

Allah Teâlâ onlara karşı elçisini himaye etti ve onlara, hiç kimsenin Peygamber'in ya da bir Allah dostunun eşi ya da yakını olduğu için cennete giremeyeceğini anlayacakları bir lisan ile hatırlattı.

Naklededidiğine göre, Rasûlullah (sav) Zeynep binti Cahş ile yeni evlenmişti. Sıra onunla gecelemeye geldiğinde, Zeyneb'in Rasûlullah'a bal şerbeti ikram etmesi ve odasında Rasûlullah'ı biraz fazla tutması, Hz. Âişe ile Hz. Hafsa'da kıskançlık duygularını kabartmıştı.

Bu iki hanım, kontrolden çıkan kıskançlık duygularını tatmin amacıyla, Rasûlullah hakkında bir kumpas içerisine girdiler. Aralarında aldıkları karara göre, Hz. Peygamber odalarına geldiğinde: *"Ya Rasûlallah, ağzın meğâfir (kötü kokan bir ağaç reçinesi) kokuyor; galiba Zeyneb'in odasında içtiğin bal şerbetini yapan arılar falan bölgede yayılmışlar!..."* diyeceklerdi.

Gerçekten de Rasûlullah (sav), Hz. Âişe'den duyduğu bu sözü Hz. Hafsa'dan da dinleyince, onları çağırdı ve yemin ederek: *"Tek bu*

---

[11] Bkz, Zemahşerî, *Keşşaf*, III/258.

sözü bir daha söylemeyin ve ifşa etmeyin, ben bundan sonra bal şerbeti içmeyi kendime haram kılıyorum.” dedi.[12] Çünkü o (sav), son derece halim, selim ve nazik bir insandı. Haksız davranışlarına rağmen hanımlarına kızma, kendisini savunma yolunu değil de yine de onların gönüllerini hoş etme yolunu tercih etti. *“Siz ne karışıyorsunuz!”* demedi.

Bu hal üzerine Peygamber eşleri zafer kazanmış kahramanlar gibi aralarında konuşmaya başladılar.

4. Yüce Rabbi Hanımlarına Karşı da Rasûlü’nü Savunuyordu

Elçisini bu duruma düşürmeleri, tabiidir ki onun Yüce Mevlası’nı öfkelendirmişti. Bu hadise üzerine indirdiği ayetleriyle Allah Teâlâ Nebisi’ni savunduğunu ve böyle bir davranışın tekrarı halinde onun yanında ve kendilerinin karşısında yer alacağını söyleyerek içerisinde tehdit de bulunan şu ayetlerini indirdi:

“Ey Peygamber! Hanımlarının gönlünü hoş etmek için Allah’ın sana helâl kıldığı bir şeyi niçin kendine haram kılıyorsun? Evet, Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir ama... Allah, gerektiğinde yeminlerinizi bozmanızı da size farz kılmıştır. Allah sizin mevlânızdır; Allah her şeyi bilir, her şeyi yerli yerince yapar.

Peygamber, hanımlarından birisine gizli bir söz söylemişti. O da bu sırrı ifşa edince, Allah durumu Peygamber’ine açıkladı ve o sözlerden bir kısmını ona bildirdi, bir kısmına ise hiç değinmedi.

Peygamber bunu eşine haber verince, eşi: ‘Bunu sana kim haber verdi?’ dedi. O da: ‘Bunu bana, her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olan Allah haber verdi.’ dedi.

(Ey Peygamber’in hanımları!) Eğer Allah’a tövbe ederseniz ne alâ! Zira kalpleriniz, bir defa kaymış oldu. Ama bir daha Peygamber’in aleyhine bir dayanışma içine girerseniz, bilmiş olun ki Allah onun hamisidir, O’ndan sonra Cebrail, mü’minlerin salihleri ve melekler de onun yanında yeralıp savunacaklardır.

Eğer Peygamber sizi boşayacak olursa, Allah sizin yerinize ona, dul veya bekâr, sizden daha iyilerini; Allah’a boyun eğip iman eden, içtenlikle itaat eden, tövbe eden, asla isyan etmeyen[13] *ve sürekli Allah yolunda yürüyen kadınlar verecektir.”*[14]

---

[12] Bkz. İbn Kesir, *Tefsir*, VIII/186 vd..
[13] İbâdet kavramı hakkında geniş bilgi için bakınız: Fatiha, 1/5.
[14] Tahrim, 66/1-5.

Mukatil b. Süleyman'dan nakledildiğine göre Rasûlullah (sav), bu ayetlerden sonra yüce Rabb'i Allah'ın tavsiyesine uyarak, bir köle satın alıp azat etti ve yeminini bozdu.[15] Çünkü böylesi durumlarda yeminini çözmek, Allah'ın emri olduğu gibi, Rasûlü'nün de mü'minlere emri ve sünnetidir. Allah'ın elçisi şöyle buyurmuştur: *"Her kim bir konuda yemin eder, sonra da ondan vazgeçmenin daha hayırlı olduğunu görürse, kefaretini ödeyip yeminini çözsün ve o hayrı işlesin!"*[16]

Ey Âişe ve Hafsa! Eğer siz, Allah'ın elçisi aleyhine birbirinizle dayanışma içerisine girer ve onu yalnız ve güç durumda bırakacak olursanız, bilin ki o yalnız değildir! Allah, Cebrail, melekler ve mü'minlerin salihleri de onunla birliktedirler. Allah, yaptığınız her şeyi ona haber verir; Cebrail, Allah'ın elçisi olarak ne görev verilirse onu icra eder! mü'minlerin salihleri (Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer) ve melekler de Peygamber'in destekçileri olarak üzerlerine düşenleri yaparlar. O hâlde iyi düşünün!

Değerlendirme

Her iki hâdisede de görülüyor ki, Rasûlullah (sav) ahlakının güzelliği ve edebinin yüceliği sebebiyle, son derece sabırlı, mülayim ve hoş görülü bir eştir. Kendisine karşı aşırı davranışlarda bulunan eşlerine, asla incitici bir söz söylememekte ve onları azarlamamaktadır; aksine kocalarına karşı kadınca tavırlar sergileyen, sıkıntı veren, bazen de haddi aşarak "Allah'ın Elçisi"ni üzen hanımlarını incitmek yerine susmayı tercih etmektedir.

O hanımlarının ayıbını yüzlerine vurmak yerine bazen içine kapanıp sıkıntısını sessizlikle savuşturmaya çalışmışmakta bazen de sırf onların razı edip gönüllerini hoşnut etmek için kendi haklarından ve hürriyetinden tavizler vermekte; hatta Allah'ın helal kıldığı bir şeyi nefsine haram kılmayı bile göze almaktadır.

Çünkü onun malı ve serveti yok ki, hanımlarının gönüllerini görebilecek derecede dünya nimet ve ziynetinden onları yararlandırsın.

Çünkü onun ahlakı müsaade etmiyor ki, kıskançlıkları sebebiyle kendisine karşı tavır alan veya kumpas kuran eşlerini azarlayıp te'dip etsin.

---

15 Nesefî, *Medârik*, IV/269.
16 Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII/5110. Yeminler ve kefareti hakkında geniş bilgi için bakınız Bakara, 2/224, 225; Mâide, 5/87-89.

Çünkü Yüce Allah, her insanın gönlüne dünya nimetinin ve ziynetinin sevgisini, güzelliğini ve cazibesini yerleştirmiş bir kere!

Hz. Muhammed (sav) ise, yüce bir ahlak, edeb ve adalet vasfına sahip bir peygamberdir, o sebeple onlara diyemez ki: *“Sizin, bunları benden istemeye hakkınız yoktur!”*

O hoş görülü davranıyor, ama onun Mevlası Allah, Elçisi Hz. Muhammed(sav)’e karşı sergilenen bu davranışları hoş görmüyordu. O susuyor, ama onun Rabbi susmayıp habibini savunuyordu!

Zira Allah (cc), kendisine karşı yapılan hataları, kusurları, günahları bağışlayacağını Kur’an’da, pek çok yerde vaat etmiştir, ama değil hanımları, hiç kimsenin sevgili Elçisine karşı kaba davranıp saygısızlık etmelerini, özellikle de onu üzmelerini asla hoşgörü ile karşılamayacağını da açıkça söylemektedir.

O, Rasûlü hakkında konuşan Müslümanları, iftira ederek, arkasından dedikodu yapanları dünyada da ahirette de lânetlemiştir.[17]

O, Rasûlü’ne karşı bir biçimde saygısızlık edenleri ya imanlarının zafiyetiyle uyarmış,[18] ya amellerinin boşa gideceğiyle tehdit etmiş,[19] ya da akılsızlık ve düşüncesizlikle itham etmiştir.[20] Âdâba riayetsizlik edenleri de bazen hafif yollu[21] bazen de son derece sert bir dille uyarmıştır.

Öyle bir kocaya saygısızlık eden hanımlarını ise, *‘Onunla evliliğinizi ömrünüz boyu sürdürmeye mecbur değilsiniz; isterseniz dünya hayatının ve onun süsünü, güzelliklerini tercih edebilirsiniz.’* diyerek onlara boşanmanın yolunu veya Elçisi’nden mahrum bırakılacakları ikazını yapmıştır.[22]

En son uyarısı ise çok enterasındır!

Eğer siz, bir daha, Benim Elçim’in aleyhine birbirinizle bir dayanışma içerisine girerseniz, bilesiniz ki karşınızda Allah’ı, Cebrail’i, melekleri ve salih kullarımı bulursunuz! Ona göre ayağınızı denk alın!

---

17 Ahzab, 33/57.
18 Bkz. Nur, 24/62-64.
19 Bkz. Hucurat, 49/1, 2.
20 Bkz. Hucurat, 49/4, 5.
21 Ahzab, 33/53.
22 Ahzab, 33/28-33.

“…Sizin, Allah’ın Elçisi’ne eziyet etmeniz doğru olmadığı gibi kendisinden sonra zevcelerini nikâhlamanız da ebediyyen câiz değildir. Çünkü bu Allah nezdinde büyük bir günahtır.”

(Ahzab, 33/53)

E. MÜMİNLERİN HZ. PEYGAMBER’İN HANIMLARI İLE İLİŞKİLERİNDE ÂDÂBI

Kanunlar, ahlaki yasalar ve âdâb-ı muâşeret insanlar içindir. Kendi davranışlarını kontrol altına alamayanları kontrol altında tutmak ve aşırılıklarına mani olabilmek içindir. Çünkü istisnasız, tüm insanlar beşerdirler. En güzel kıvamda, en güzel yapıda, en güzel suret ile “Ahsen-i takvim” üzere yaratılmış da olsalar “İnsan,” insandır. Zira “Eşref-i mahlûkat” olan beşer aynı zamanda hata ve nisyan ile de maluldür… Fıtraten sahip olduğu bu güzel nitelik ve özelliklerini geliştirme, yüceltme, hatta meleklerden de üste çıkarma kabiliyetine sahip olduğu gibi, yeryüzünü ifsat etme; karada, denizde ve havada fesat çıkarma kabiliyet ve gücüne de sahiptir. Hem cinslerine faydalı olabileceği gibi aşırı derecede zarar verme yetisi de vardır. Hâsıl-ı kelam, insan aklın, ilmin ve ibadetlerin kontrolünden çıktığı zaman insan olmaktan da çıkar. Bu yüzden peygamberler ve peygamberlerin hanımları, çocukları da olsa İlahi yasalarla korunmaya muhtaçtırlar.

Denilebilir ki, bu ilahi yasalar öncelikle insanları insanlara karşı korumak içindir. Halis, muhlis, gerçek mü’minleri ise hata yapmaktan korumak içindir. Özellikle topluma en büyük hizmeti veren o sebeple de en büyük saygıyı hak eden büyüklere karşı nezaketsizliklerin önüne geçmek içindir. Hiç şüphesiz toplumda en büyük saygıyı hak edenlerin başında peygamberler gelir. Sonra âlimler, sonra salihler ve kahramanlar…

Allah Teâlâ buyuruyor ki:

اَلنَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ

"Peygamber mü'minlere kendi canlarından daha değerlidir. Onun hanımları, mü'minlerin anneleridir."[1]

Âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed (sav), aynı zamanda mü'minlerin babaları mesâbesindedir.[2] Canlarından daha kıymetli, müştereken bütün Müslümanların aile reisidir. Hanımları ise, genel anlamda mü'minlerin analarıdır.

Allah Teâlâ Ahzab suresinde şöyle buyurmuştur: *"Peygamber mü'minlere kendi canlarından daha değerlidir. "Onun hanımları, mü'minlerin anneleridir."*[3]

Ayetin, bilhassa ikinci kısmında ise: *"Onun hanımları, mü'minlerin anneleridir,"*[4] sözü sebebiyle bu ayet ile konuya başlamak istiyoruz.

Hz. Peygamber'in hanımları, hangi bakımdan mü'minlerin anneleridir? Sosyal ve hukuki ilişkilerde de mü'minlerin anneleri gibi midirler? Bu bahiste bu ve benzeri sorulara cevap bulmaya çalışacağız.

İlim adamlarının hemen hepsi, Zevcât-ı Tahirât'ın, mü'minlerin gerçek manada anneleri olmadığı; ancak 'saygıdeğer olmaları ve nikahlarının haramlığı bakımından mü'minlerin anneleri mesabesinde' olduğu fikrinde birleşmişlerdir.[5] Çünkü onlar, Allah'ın Elçisinin "Ehl-i Beyt"idir, onun namuslu, iffetli ve muhterem eşleridir. Onlara saygı Rasûl'e saygıdır; onlara saygısızlık ise, Allah'ın elçisine dolayısıyla Allah'a saygısızlık addedilmiştir. Rasûlullah'ın vefatından sonra mü'minlerin onlarla evlenmeleri ise, haramdır; onlar bu zaviyeden de mü'minlerin anneleri gibidirler.

Fakat hukuki ve beşeri ilişkiler açısından onlarla ilişkiler, bir insanın öz annesi ile ilişkisi gibi olamaz elbet. Zira onlar, saygı ve nikâhlarının yasak olması açısından mü'minlerin annelerine benzetilirken, daha sonra getirilen "Hicap Ayeti"[6] ile de mahremiyet ve hukuk açısından onlardan farklı oldukları beyan edilmiştir. Yani

---

1 Ahzab, 33/6.

2 Hz. Peygamber'in: *"Ben size her şeyi öğreten babanız gibiyim."* (bkz. Ebû Dâvûd, Tahâret, 4, 8, H., I/18 Hadis-i şerifleri ile, İbn Mes'ud'un, şeklindeki kıraatı bu görüşü te'yid etmektedir. (Bkz. Ebû Bekr Abdullah b. ebi Dâvud Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Kitâbu'l-Mesâhif,* Mısır, 1936, s. 204.)

3 Ahzab, 33/ 6.

4 Ahzab, 33/ 6.

5 Cassas, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, III/355; Âlûsî, *Rûhu'l-Maâni*, VII/9.

6 Bu ayetten kastımız, aşağıda görüleceği üzere Ahzab suresinin 59. Ayetidir.

mü'minlerin öz anneleri gibi olmadıkları söylenmiştir.[7] O sebeple Hz. Peygamber'in eşleriyle sosyal ilişkiler edeb açısından öz anne ile ilişkiler gibi olmamalıdır. Zira söz konusu ayet böyle bir ilişkiye müsaade etmemektedir!

"Hicap"la ilgili ayetler gelmeden önce Rasûlullah'ın hanımları ile mü'minlerin ilişkileri nasıldı, bu konuda bir düzenlemeye ihtiyaç var mıydı? Öncelikle bu konuya açıklık getirmek, sonra da asıl konuya geçmek istiyoruz.

1. Hicap (Örtünme) Âyeti Gelmeden Önceki Durum

Hicap âyeti gelmeden önce mü'minler, -yukarıda da değinildiği gibi- eski âdetleri üzere Nebî'nin (sav) evine izinsiz olarak girip çıkıyorlar, zevcât-ı tâhiratla sohbet ediyorlar, bazen de onlarla birlikte aynı sofraya oturup yemek dahi yedikleri oluyordu. Onlar da sahabenin hiçbirisinden çekinme, kaçınma lüzumunu hissetmiyorlardı.[8]

Bu ilişkiler normal olarak bu şekilde devam ederken, bazen de Rasûlullah'ın -gayr-ı ihtiyarî de olsa- hoşlanmadığı, ufak-tefek, nâhoş olaylar da olmuyor değildi. Meselâ:

Bir gün Rasûllulah evinde, hanımlarıyla beraber yemek yerken, tesadüfen yanlarına gelen Hz. Ömer de dâvetlerine uyarak oturmuş, beraber yemek yiyorlardı. Biliyoruz ki, Hz. Ömer Hafsa'nın babası ve Resûlullah'ın kayın babasıdır. Aynı kaba uzanan Hz. Âişe (ra)'nin eli gayr-ı ihtiyârî olarak Hz. Ömer'in eline değmiş, Hz. Peygamber de bunu görmüştü. Onlarsa bunun hiç farkında değildiler. Buna rağmen Rasûlullah (sav) bu manzaradan hoşlanmamış olacak ki, eşini kıskanma duygusu sebebiyle gördüğü bu duruma çok üzülmüştü.[9]

Ayrıca "Cilbab Ayeti"[10] gelmeden önce, Hz. Peygamber'in hanımlarıyla diğer kadınlar ve câriyeler arasında giyiniş bakımından pek fazla bir fark mevcut değildi. Onlar da geceleri def'i hâcet için dışarı çıktıkları zaman -özel kıyafetleriyle tanınma durumları olmadığı için- bazan, câriye zannıyla kötü insanların sataşmalarına ma'rûz kalabilirlerdi.[11] Bilhassa bu serbest davranışlardan endişe duyan Hz.

---

[7] Nesefî, *Medârik*, III/294.
[8] İbn Kesîr, Tefsir, III/505.
[9] İbn Kesîr, Tefsir, III/505.
[10] *"Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve mü'minlerin kadınlarına söyle, dışarı çıkarlarken cilbablarını üzerlerine alsınlar. Böyle yapmaları, onların tanınmaları ve eziyet görmemeleri için en uygun bir tedbirdir. Allah çok bağışlayıcıdır çok merhametlidir."* (Ahzab, 33/59) Geniş bilgi için bkz. M. Zeki Duman, *Kur'an-ı Kerim'de Örtünmenin Sınırları*, İpek Yayınları, İstanbul, 2010.
[11] Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIV/227.

Ömer, Rasûlullah'a: *"Yâ Rasûlallah, yanlarına insanların temizleri de, bozukları da girip çıkıyorlar. Hanımlarınıza söyleseniz de örtünseler"*[12] diyor ve bu konuda Cenâb-ı Hakk'ın mutlaka bir emr-i ilâhisini bekliyordu. Nitekim "İfk hadisesi" de Hz. Ömer'in endişesinin yersiz olmadığı ve *"Yâ Rasûlallah, yanlarına insanların temizleri de, bozukları da girip çıkıyorlar..."* sözünün ne kadar yerinde olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Yukarıda anlatılmıştı, Hz. Zeynep için verdiği düğün yemeğinde, yemek yenildikten sonra herkesin kalkıp gitmesi gerekirken, üç kişinin Zeyneb'in odasında sohbete dalmaları ve benzeri destursuz hareketler de Rasûlullah'ı iyice üzmekteydi.

Hatta İbn Atiyye ve Kurtubî'nin naklettiklerine göre, Talha b. Ubeydullah, sırdaşlarından birine: *"Rasûlullah öldükten sonra Âişe'yi ben nikâhlamak istiyorum."* demişti.[13] Bunu işitince Rasûlullah (sav) çok üzüldü! Daha hayatta iken hanımları hakkında konuşuluyordu. İşte, nadir de olsa sahabilerden bazılarının böylesine hoş olmayan düşünce ve sözlerine son vermek Rasûlü'nün incitilmesine fırsat vermemek amacıyla Yüce Allah, "Hicap ayetleri" adı verilen ayetlerini inzal etti.[14]

Aşağıda metnini ve mealini nakledeceğimiz bu ayetler indirildikten sonra nikâh düşen sahabîlerin, artık Hz. Peygamber'in hanımlarıyla vicahen/yüzyüze görüşüp konuşmaları ve vefatından sonra da onlarla evlenmeleri ebediyyen yasak edilmiş oldu.

İşte, az da olsa yaşanan böylesi nahoş durumlar, her namuslu erkek gibi ruhunda kıskançlık (eşini başka erkeklerden sakınma) duygusu bulunan Nebi'yi de çok, hem de pek çok rahatsız ediyordu. Fakat hayâ edip kimseye de bir şey söylemiyordu. Sahabeyi incitmekten çekiniyordu.

وَمَا كَانَ لَكُمْ اَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللّٰهِ وَلَٓا اَنْ تَنْكِحُٓوا اَزْوَاجَهُ مِنْ بَعْدِهٖٓ اَبَدًاۜ اِنَّ ذٰلِكُمْ كَانَ عِنْدَ اللّٰهِ عَظٖيمًا

"...Sizin, Allah'ın Elçisi'ne eziyet etmeniz doğru olmadığı gibi kendisinden sonra zevcelerini nikâhlamanız da ebediyyen câiz değildir. Çünkü bu Allah nezdinde büyük bir günahtır."[15]

---

[12] Buhârî, Tefsir, 33/8; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIV/227.
[13] Kurtubî, *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'an,* XIV/228-229.
[14] Vâhıdî, *Esbabu'n-Nüzûl*, s. 206.
[15] Ahzab, 33/ 53. Bkz. Kurtubî, *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'an*, XIV/227.

2. Hicap Âyeti

Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ اِلَّٓا اَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ اِلٰى طَعَامٍ غَيْرَ نَاظِر۪ينَ اِنٰيهُ وَلٰكِنْ اِذَا دُع۪يتُمْ فَادْخُلُوا فَاِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْنِس۪ينَ لِحَد۪يثٍ اِنَّ ذٰلِكُمْ كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ فَيَسْتَحْي۪ مِنْكُمْ وَاللّٰهُ لَا يَسْتَحْي۪ مِنَ الْحَقِّ وَاِذَا سَاَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَسْـَٔلُوهُنَّ مِنْ وَرَٓاءِ حِجَابٍ ذٰلِكُمْ اَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ وَمَا كَانَ لَكُمْ اَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللّٰهِ وَلَٓا اَنْ تَنْكِحُٓوا اَزْوَاجَهُ مِنْ بَعْدِه۪ٓ اَبَدًا اِنَّ ذٰلِكُمْ كَانَ عِنْدَ اللّٰهِ عَظ۪يمًا

"Ey iman edenler! Bundan sonra yemeğe davet edilmeksizin, vaktine de bakmaksızın Peygamber'in evlerine girmeyin! Eğer davet edilmişseniz, tam vaktinde gidin ve yemeği yiyince derhâl kalkın dağılın; orada sohbete dalıp kalmayın! Böyle yapmanız Peygamber'i üzmektedir; fakat o utandığı için size bir şey söylememektedir. Allah ise hakkı söylemekten çekinmez.[16] *Peygamber'in hanımlarından bir şey isteyeceğiniz zaman onu perde arkasından isteyin! Böyle yapmanız hem sizin kalpleriniz hem de onların kalpleri açısından nezih bir davranış olur. Allah'ın elçisi'ni üzmeniz ve O'ndan sonra eşlerini nikâhlamanız size yakışmaz! Zira bu, Allah katında sizin için çok büyük bir ayıp ve günahtır!"*[17]

"Hicap", iki şeyin arasına girip birinin diğerini görmesini engelleyen mani, perde, duvar, bir manada göz kapakları[18], bir manada da hayâ duygusu anlamındadır.

Bu âyetiyle Allah (cc), mü'minlerle Ehl-i Beyt arasına yüzyüze görüşmelerine mani bir perde çekmiş oldu. Artık sahabe, Zevcât-ı Tahirât ile yüzyüze görüşmeyecektir.

Malumdur ki, Rasûlullah'ın odalarının hepsi de mescide açılmakta idi. Artık mescide gelen her sahabi onların odalarına dönüp bakmayacak, Ehl-i Beyt'ten her hangi birinin hal ve hatırını sormayacak. Böylece hem kötü niyetli insanların haince bakışlarına fırsat verilmemiş olacak hem de Rasûlullah'ın hanımlarının sahip oldukları şeref ve haysiyet muhfaza altına alınmış olacaktır.

Hicap âyetinin getirdiği bu hükümlere sahabenin tamamı dahil midir? Sorusunu sorulara şu ayet özel bir cevap niteliğindedir:

---

[16] Hayâ kavramı hakkında bkz. A'râf, 7/26

[17] Ahzab, 33/53.

[18] Bkz. Nur, 24/30, 31.

"Peygamber hanımlarının babaları, oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, mü'min kadınlar ve sağ ellerinin malik olduğu kimselerle yüz yüze görüşmelerinde hiçbir günah yoktur. Allah'a karşı gelmekten sakının! Çünkü Allah her şeyi görüp gözetlemektedir!"[19]

Hicap âyeti indirilince Hz. Peygamber'in hanımlarının yakınları: *"Bizler de mi perde gerisinden görüşeceğiz?"* sorusunu sormamaları için bu açıklama yapılmıştır. Buna göre Hz. Peygamber'in eşleri babaları, oğulları, kardeşleri, yeğenleri, kan ve süt sebebiyle nikâh düşmeyen akrabaları, mü'min kadınlar ile köle ve cariyeleri bu hükmün dışında bırakılmıştır.[20]

3. Hicap Âyetinin Getirdiği Muâşeret Esasları

Allah Teâlâ mü'minlerin, Hz. Peygamber (sav)'in hanımları ile münâsbetlerinde esas olmak üzere Kur'ân'da:

النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ

"Peygamber mü'minlere kendi canlarından daha değerlidir. Onun hanımları, mü'minlerin anneleridir..."[21] buyurmuştur. Bu âyetle Yüce Allah (cc) hem Rasûlullah'ın hem de hanımlarının sahip oldukları şeref ve haysiyetlerini muhfaza çemberi içine almış oldu.

İbnu'l-A'râbî demiştir ki: Bu âyet-i kerîme, getirmiş olduğu ahlâkî, te'dibi ve Rasûl'e ta'zimi âmir özelliği bakımından; zevcât-ı tahiratla ilgili tüm kötü düşünceleri bertaraf edici, mükemmel bir muâşeret kâidesidir. Bundan sonra hiçbir kimsenin peygamberin hanımları hakkında fena bir niyet taşıması mümkün olmayacağı gibi Rasûlullah da bu gibi konularda asla eziyet görmeyecektir.[22] Zira bu âyetle onlar, mü'minlerin anaları olmuştur...

Ayette *"Onun (sav) hanımları mü'minlerin anneleridir."* denilmektedir.

Bu ifade karşısında akla şöyle bir soru gelebilir: Rasûlullah'ın hanımları ne ölçüde mü'minlerin anneleridir? Her konuda öz anne gibi midir? Sosyal ve hukuki ilişkiler de bu hükme tabi midir? Yoksa ilişkiler farklı mıdırlar? Tüm mü'minlerin görüşmeleri yasak mıdır?

---

[19] Ahzab, 33/55.
[20] Bkz. Buharî, Nikâh, 20; Nesefî, *Medârik*, III/312.
[21] Ahzab, 33/6.
[22] İbnu'l-A'râbî, *el-Ahkâm*, III/1508.

Bu konuda müfessirlerin ittifak ettikleri husus şudur: Rasûlullah'ın hanımları, nikâhlarının haram olması, saygı, hürmet ve ta'zim konularında öz ana gibi telakki edilip diğer konularda yabancı erkeklerle ilişkilerde mevcut hükümlere tabîdirler, öz analar gibi olmamalarıdır. Cassas demiştir ki: Şayet öyle olacak olsaydı; Hz. Peygamber'in kızları mü'minlerin kardeşleri olacağı için sahabeden hiçbirinin onlarla evlenmesi caiz olmazdı. Hâlbuki durum bunun tamamen aksine vâkî olmuştur.[23]

Şu halde Rasûlullah'ın hanımları, başkalarına, ana gibi nikâhı haram, saygı ve hürmete lâyık; sosyal münasebetler konusunda ise, hiçbir kimse (anasıyla olduğu gibi) onlara bakmayacak, halvet halinde bulunamacayak, mirasta varis olamayacaktır.[24]

Şunu da belirtmeliyiz ki, bu ayet, mü'minlerle Zevcât-ı Tahirât arasındaki ilişkileri tamamen sona erdirmiş değildir. Yani, herhangi bir mü'min "Din ve dünya için fayda veren ve istenilmesi adet olan her şeyi onlardan isteyebilir."[25] Rasûlullah hayatta iken veya onun vefatından sonra da onlardan dini konuları sorabilir. "Ancak isteyecekleri herhangi bir hacet veya soracakları bir mesele yüzlerine bakmadan yahut perde veya kapı arkasından sorulmalıdır."[26] "Çünkü bakmak ve görmek fitnenin birinci sebebidir."[27] "Bu gibi ihtiyaçların perde arkasından karşılanması ise her türlü şüpheyi izale edebileceği gibi mü'minleri de şâibeden uzak tutar ve himayeyi kuvvetlendirir."[28] Neticede erkeğin kadın hakkında, kadının da erkek hakkında kalplerinde doğabilecek şeytânî vesveselere imkân verilmemiş olur.

Nitekim Allah Teâlâ: *"Bu şekilde istemeniz hem sizin, hem de onların kalpleri için en temiz bir davranıştır."*[29] diyerek Zevcât-ı Tahirât ile ilişkilerde nezahet ve nezakete vurgu yapmıştır.

Denilebilir ki, "Hicap âyeti", erkekler için getirilen edeb kurallarını açıklamıştır. Rasûlullah'ın hanımlarının da yabancı erkeklerle konuşurken uymak zorunda oldukları edeb kuralları yok mudur?

Hiç şüphe yok ki, ikili ilişkilerde, bir taraf kayıt altına alınırken diğerlerinin serbest bırakılmaları arzu edilen sonuca asla ulaştırmaz. Bilhassa bu serbestlik, cazibeleri sebebiyle, kadınlar için olacak

---

[23] Cassas, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* III/355.
[24] Âlûsî, *Rûhu'l-Maânî,* VII/9.
[25] Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIV/227.
[26] İbn Kesîr, Tefsir, III/505.
[27] Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIV/228.
[28] Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* XIV/228; Âlûsî, *Rûhu'l-Maânî*, VII/89.
[29] Ahzab, 33/ 53.

olursa, getirilen düzenlemelere uymak pek kolay olmaz. Bu yüzden Allah Teâlâ, doğrudan doğruya Hz. Peygamber'in hanımlarına da hitapta bulunmuştur.

a. Cilbab Emri

Yüce Allah Nebisi'ne hitapla şöyle buyurmuştur:

"Ey Nebî, hanımlarına, kızlarına ve mü'min kadınlara söyle, cilbablarını[30] *üzerlerine alsınlar. Bu onların tanınıp kendilerine eziyet edilmemeleri için daha uygundur. Allah çok affedici ve pek merhametlidir"*[31]

Cilbab, kadınlara mahsus geniş bir örtü veya elbisedir ki, çardan küçük olur ve üstlük tâbir olunur. Başka bir görüşe göre de kadınların büründükleri çara denilir.[32] Lisânu'l-Arab'da da şöyle tanımlanır: Kadının başını ve göğsünü örttüğü, ridâdan küçük başörtüsünden büyük, geniş bir elbisedir.[33]

Bu ayetle Rasûlullah'ın hanımlarına, cahiliyye kadınlarının görünüş ve kıyafetlerinden ayrılmaları; aynı zamanda mü'min kadınlara has, özel bir kıyafet giyinmeleri emredilmiştir.[34]

b. Konuşma Âdâbı ve Üslubuna Riâyet

Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'in hanımlarının özel durumları sebebiyle edeb kaidelerine daha fazla önem vermelerini, dolayısıyla yabancı erkeklerle konuşurken, konuşma tarzlarına da dikkat çekmiş ve buyurmuştur ki:

"Ey Nebî'nin hanımları, siz diğer kadınlardan herhangi birileri gibi değilsiniz. Eğer Allah'tan korkuyorsanız, size yabancı olan (nikâhı helâl olan) erkeklerle konuşurken, ses ve sözünüzü özel olarak inceltip kibarlaştırmayın. Sonra kalplerinde maraz (kötülük) bulunanlar tamah ederler. Onlara ma'rûf vechile söz söyleyin."[35]

Yani, "Sizler Nebi'nin hanımları olma özellik ve şerefine sahipsiniz. Bu yüzden siz ayrıcalıklı hanımlarsınız! Allah (cc) sizin hakkı-

---

[30] Cilbab: Kadınlara mahsus geniş bir elbisedir ki, çardan küçük olur ve üstlük tâbir olunur. Başka bir kavle göre de kadınların büründükleri çara denilir. (Âsım Efendi, Kâmûs Tercemesi, I/177). *Lisânu'l-Arab*'da da şöyle tanımlanır: Kadının başını ve göğsünü örttüğü, ridâdan küçük başörtüsünden büyük ve geniş bir elbisedir. (İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/273).

[31] Ahzab, 33/ 59.

[32] Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, I/177.

[33] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I/273.

[34] İbn Kesir, *Tefsir*, III/518.

[35] Ahzab, 33/ 32.

nızda özel olarak âyet indirmiştir. Eğer takvaya sarılırsanız salih amellerinizdeki ecriniz iki kat ödenecektir. Siz bu hasletleriniz sebebiyle diğer kadınlardan farklısınız."[36]

"Sözde hûdu", sesi yumuşatmak, inceltmek, kasıtlı olarak kibar, alımlı ve nazik konuşmak demektir. Bunun aşırısı ise, bir erkeğin karşısında kırıtmak; cilve ile işveli hareketlerle yılışarak konuşmaktır. Hiç bir iffetli kadın; özellikle de Peygamber hanımları yabancı erkeklerle çekici bir eda ile konuşmamalıdırlar. Eğer böyle yaparlarsa, kalbinde fitne ve fücura meyil olan; iffetsizlik, namussuzluk ve hayâsızlık illeti bulunan bazı kimselerin onlara tamah etmeleri mümkündür. *"Bu kadın bana neden böyle konuştu ki!..."*, *"Acaba!..."* diyebilirler. *"Sözde sihir vardır."*[37] hadisi de bu hususta hatırlanabilir.

Genelde kadınlar, erkeklerle konuşurken, hiç bir kasıt veya art niyet düşünmeksizin, seslerini inceltip yumuşatırlar; nazik, kibar ve müedeb görünmeye özen gösterirler. Belki de bir kısmı cilveli konuşmaya meraklıdır... Kötü niyet söz konusu olmadığı sürece bunda, onlar açısından bir beis yoktur. Fakat bu konuşma üslubundan etkilenebilecek erkeklerin çıkmayacağı da söylenemez! *"Bu kadın ne kadar güzel konuşuyor!"*, *"Acaba benim için mi?"* diyenler de olabilir.

İşte bu yüzden, ey Nebi'nin hanımları! *"Sizler sesinizi (özellikle) inceltip yumuşatarak, çekici bir biçimde konuşmayınız; kalbinde maraz olanlar bu konuşma biçiminizle bir tamah içerisine girebilirler!"*[38]

Doğal olarak kocalarınızla gayet cilveli ve işveli bir eda ile konuşabilirsiniz. Hatta konuşma üslubunuzu daha da güzelleştirebilirsiniz. Onlara güzel görünmek, sevdiğiniz bildirmek, cazibenizi ortaya koymak için istediğiniz nezaketi ve kibarlığı sergileyebilirsiniz;[39] lâkin yabancı erkeklerle konuşurken öyle yapamazsınız; biraz ciddi, üslubunuza dikkat ederek örfe uygun yani aklın ve dinin kabul edeceği bir biçimde konuşmalısınız.[40] Çünkü kadınlara karşı zaafiyeti olan, onların konuşmalarından anlam çıkartmaya meyilli kimseler, sizlerin nezaketinizi kötüye yorumlamak suretiyle hakkınızda bir düşünceye kapılabilirler. Bu sebeple fitneye sebep olmayınız; kimse sizin konuşma biçiminize bakarak bir mesaj çıkarmasın veya bir beklenti içerisine girmesin!

---

[36] Kurtubî *el-Câmi' li Ahkami'l-Kur'an,* XIV/177.
[37] Buharî, Tıb, 51.
[38] Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkami'l-Kur'an*, XIV/177.
[39] İbn Kesîr, *Tefsir*, III/482.
[40] İbn Kesir, *Tefsir*, III/482.

"Kalpteki maraz", takva'nın zıddı olan *fücur* anlamındadır. Böylesi kimseler için, *"Ne Allah'tan korkar ne de kuldan utanır"* denilir ya, işte öyle bir edepsizlik halidir. Pek çok müfessir tarafından iman zayıflığı ve bundan kaynaklanan şehevî eğilimlere aşırı istekli olma, kadına düşkünlük; fitne ve iffetsizlik hâli olarak açıklanmıştır.[41] *Fücur*, takvanın zıddı olduğuna göre, Allah'a karşı gelmekten sakınmama, yapılan ikazlara kulak asmama ve şehevî arzularının tutsağı olarak eylemlerine devam etme olarak anlamlandırılabilir.

Bir kısım müfessirler, bu ayetten hareketle, kadın sesinin din açısından namahrem; yani nikah düşen erkelere haram olduğu hükmüne varmışlardır. Bu yargı sebebiyle 'iffetli kadınların seslerini yabancı erkeklere duyurmamaları gerektiği kanaatine varmışlardır. Hatta bu kadınların, ihtiyaç gereği yabancı erkeklerle konuşmak durumunda oldukları zaman, kasıtlı olarak seslerini kalınlaştırmaları, sert ve kaba bir tarzda konuşmaları gerektiğini önermişlerdir.

Hâlbuki ayette dikkat çekilen husus, sesin özellikle inceltilmesi ve bilerek konuşma üslubunun çekici hale getirilmemesidir. Devamındaki, *"Örfe uygun söz söylesinler."* cümlesinden de anlaşılıyor ki burada '*Konuşmasınlar!'* denilmemiş, hatta konuşsunlar, ama *"Örfe uygun söz söylesinler."* denilmiştir. Ayetteki *"Kalın ve kaba bir sesle veya sert bir tavırla konuşsunlar."* anlayışı *"Örfe uygun söz söylesinler."* ilkesine aykırıdır. Zira sesi kasıtlı olarak kabalaştırmak *"Örfe uygun konuşmak"* değildir. Kur'an'da *örf*, aklın şehâdeti ile gönüllerin kendisine yatıştığı, tabiatların hüsn-i kabul ile karşıladığı şeydir. Değişik bir ifade ile "Akl-ı selimin makul gördüğü, dinin de onayladığı şey örftür."

Ferra demiştir ki: *"Facirin tamah etmeyeceği, doğru anlaşılıp mesaj olarak değerlendirmeyeceği biçimde konuşsunlar."*[42] İbn Kesir de âyeti şöyle anlamıştır: *"Peygamber'in hanımları, yabancı erkeklerle konuşurken, kocaları ile konuştukları gibi, işveli ve edalı bir biçimde değil, normal bir dil ve ifade ile konuşmalıdırlar."*[43] O hâlde bu ayete dayanarak kadın sesi yabancı erkeklere haramdır denilemez! Bir kadının, örfe uygun olmak şartıyla, yabancı bir erkekle konuşması da yasak değildir. Yasak olan, konuştuğu erkek tarafından mesaj olarak algılanabilecek, erkeklik hislerine hitap edecek nitelikte alımlı bir ifade ile konuşmaktır!

---

[41] Bkz. Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XXII/3; İbn Kesir, *Tefsir*, VI/403.
[42] Bkz. Ferra, Ebû Zekeriya Yahya b. Ziyad (v. 207/822), *Meani'l-Kur'an*, Kahire, tsz., II/342.
[43] İbn Kesir, *Tefsir*, VI/405.

c. Teberrüç'ten Sakınma

Güzel görünmek, güzelliğini başkalarına gösterip tastik ettirmek, teşhir ettiği güzelliği ile çalım satmak bazı kadınların özelliğidir. Herkesin dikkatini çekmek ve yıldız olmak isteyen kadınlarda bu duygular daha da bârizdir. Kendilerine yöneltilen iltifatlar ve güzelliği ile ilgili söylenen sözler, birçoklarının sahnelere atılmasına sebep teşkil eden etkenlerin başında gelir. Sonu da sahne hayatı.

Teberrüç, 'BRC' kökünden olup ortaya çıkmak, görünmek, yükselmek, parlamak gibi manalara gelmektedir. Mukatil b. Süleyman demiştir ki cahiliyye devrinde bir kadın, başörtüsünü başına alır; boynunu, gerdanını açar, gerdanlık ve küpelerini göstererek erkeklerin arasında dolaşırsa, buna teberrüç denilmekteydi.[44]

Kelimenin kök anlamından hareketle *teberrüç, burçlaşmak,* yıldızlaşmak, görünüm ve hareketler itibariyle çekici ve gösterişli hale gelmektir. Tıpkı gökteki burçların, parlaklığı ile diğer yıldız kümeleri arasında hemen göze çarpıp seçildikleri gibi, kadınlar da göz alıcı süsleri ve dikkat çekici giysileri ve takılarıyla; özellikle de kıvrak hareketleriyle kendilerini teşhir etmesinler, anlamındadır.

Aktrist ve sanatçılara Türkçemiz'de *yıldız,* Fransızca'da *star,* Arapça'da ise *burç* tabir edilmektedir. Teberrüç, *"Bir kadının, kendisini süsledikten sonra, süs ve endamını başkalarına göstermek"*[45] *"Güzelliğini beğendirip kendisine hayran bırakmak maksadıyla, kırıta kırıta, edalı bir şekilde yürümesi"*[46] mânâsına gelir ki, prensip olarak dinen; neticesinin vehameti açısından aklen normal bir hareket değildir. Bu sebeple Allah Teâlâ, iffetli ve saygı değer hiçbir kadına yakışmayan bu davranış şeklini, özellikle Rasûlullah'ın taht-ı nikâhında olma şerefine sahip olan hanımlara hiç yakıştırmamaktadır. Bunun için, hususen Nebi'nin hanımlarına hitapla tüm mü'min kadınları teberrüçten menetmiştir.[47]

Yani, *"Ey Peygamber hanımları, eski cahiliyye döneminizde olduğu gibi, hiç ihtiyaç yokken süslenip püslenip dışarıda dolaşmayın!*[48] *Evvelki cahiliyyet devri kadınları gibi kırıla-döküle ve süslerini göstere göstere*[49] *yürümeyin."*[50] buyurmuştur.

---

[44] İbn Kesir, *Tefsir*, VI/406.
[45] Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, I/703.
[46] İbn Kesîr, *Tefsir*, III/482.
[47] Nesâî, *Medârik*, III/302.
[48] İbn Kesîr, *Tefsir*, III/482.
[49] K. Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, II/245.
[50] Ahzab, 33/ 33.

Gerekçesini de şöyle açıklamıştır:

"Ey ehl-i beyt, (bu emir ve yasaklarla) Allah (cc) ancak sizden ricsi (her türlü kötülükleri) gidermek ve sizleri tertemiz yapmak diler."[51]

Peki *"Nebi'nin hanımları ne yapmalıdırlar?"* denilecek olursa, cevabı âyetin devamındadır:

"Evlerinizde oturun, eski cahiliye dönemindeki gibi açılıp saçılmayın; namazı ikame edin, zekâtı verin, Allah'a ve Rasûlü'ne itaat edin! Evlerinizde okunan Allah'ın ayetlerini müzâkere edin ve hikmeti düşünün! Allah her şeye nüfuz eder, her şeyden haberdardır."[52]

Âyet-i kerîmeden de anlaşılıyor ki, genellikle kadınların, yabancı erkeklerle zarurete binaen yapacakları görüşmelerde, giyim kuşamları da dâhil takınacakları tavırlar, kendi menfaatleri açısından oldukça önemlidir. Bir anlık, geçici bir heves, uygunsuz bir cilve ve kırıtma, başlarına istenmeyen durumlar getirebilir. Güzel kabul edilip alkışlanırlar, hatta devrin yıldızı dahi olabilirler. Fakat netice? Özellikle Müslümanlar için.

Şu halde aklı başında olan her Müslüman kadın, Allah Teâlâ'nın âyet-i kerîmeleriyle öğretmiş olduğu âdâbın tamamına riâyet edip davranışlarını onlara göre ayarlamalıdır. Aksi halde kendilerini edepsiz ve ahlâksız insanların tacizlerinden kurtaramazlar.

---

[51] Ahzab, 33/ 33.
[52] Ahzab, 33/33, 34.

"Onlarda sükûn bulasınız diye size kendi nefislerinizden eşler yaratıp aranıza bir sevgi ve bir merhamet koyması Allah'ın âyetlerindendir. Düşünüp, şükreden toplumlar için bunda elbette ibretler vardır."

(Rum, 30/21)

F- KARI-KOCA İLİŞKİLERİNDE ÂDÂB

Aile toplumumuzun çekirdeğidir. Biliniyor ki, tohum ne derece sağlam ve kaliteli olursa ürün de o derece sağlıklı ve değerli olacaktır.

Türk Toplumu, İslam'dan önce de İslam'la müşerref olduktan sonra da sağlıklı aile asası üzerine oturtulmuş ve binlerce yıldan beri varlığını sürdürmekte olan farklı bir toplumdur.

Bizim kültürümüzde aile kutsal bir yuvadır; *"Allah'ın emri ve Peygamber'in kavli"*ine göre inşası başlar. Aile fertlerini birbirine kaynaştıran harç ise, Yüce Mevla'mızın çiftlerin arasına koyduğu karşılıklı saygı, sevgi, şefkat ve merhamet duygularıdır.[1] Bu yüzden ailemiz bizim için huzur ve sükûn kaynağıdır; en özgün mutluluk ortamıdır.

Ailenin kutsal kabul edildiği gibi, ailenin her bir ferdi, kutsal olmasa da, o derece değerlidir. Mesela;

Anne, yuvanın kurucusu, aile sıcaklığının koruyucusu ve her iki dünyada da mutluluğun kaynağıdır. "Rahmi" sebebiyle onun "Merhameti", "Rahman" ve "Rahim" olan Allah'ın merhametinin varlıklar içerisinde mücessem bir timsalidir. Onun şefkati ve sevgisi sevgilerin en doğalı ve en gerçekçisidir. Onun: "Rabbim seni kanatlarının altında korusun..." duası ile Rabbimizin: *"Anne ve babalarınızın üzerlerine rahmet kanatlarını geriniz."*[2] emri ne kadar birbirine benzeyen özgün ifadelerdir! Annenin evladına duası Rahman'ın katından geri

---

1 Rum, 30/21.
2 İsra, 17/24.

çevrilmez. Bedduası de keskindir! Galiba o yüzden *"Cennete giden yol annelerin ayaklarının altından geçmektedir."*[3]

Eşi için o, göz nuru, gönül sürurudur. Biricik huzur ve sükun kaynağıdır. Bu eş, saliha vasfını hak etmiş bir hanımsa eğer, Rasûlullah'ın ifadesiyle, dünya nimetlerinin en hayırlısıdır.[4]

Baba da öyle... Evin direğidir. Allah'dan sonra yuvanın en önemli sosyal güvencesidir. Sahibi, eğiticisi, görüp gözeticisi, savunucusu. Her şeyini ailesi için feda edebilecek tek insandır.

Anne ve Babalar için çocuklar ise, kız erkek ayırımı yapılmaksızın, göz aydınlığı vesilesi, yuvanın sevinç ve neşe kaynağı, -bir anlamda- varlık sebebidir.

Tüm fertleri için aile, huzur ve sükun bulacağı yegane mekandır.[5] İstenirse şayet, sadece aile ortamında cennet misali bir hayatı yaşamak mümkündür. Dünya hayatında huzurlu ve mutlu bir aile ortamının dışında böyle bir hayatı yaşamak ve mutlu olmak asla mümkün değildir. Çünkü her ferdi birbirine fıtri bağlarla bağlıdır; doğal bir sevgi, doğal bir şefkat ve doğal bir merhamet ilişkisiyle biri diğerini sevmekte ve şahsına önceleyerek birbirini görüp gözetmektedir. Hani denilir ya: *"Ağlarsa anam ağlar gerisi yalan ağlar."*

Bizde, ailevi ilişkiler içerisinde asla menfaat söz konusu değildir.

Ufak bir anekdot aktarmak istiyorum.

İsviçre'de görevli bir arkadaşım anlatmıştı; Emekli Müftü Avni Şahin:

Ev sahibim bir gün bana, iki ay sonra gelirinin artacağını söyledi; merak ettim, ama sebebini sormadım. Çünkü bizde olduğu gibi orada yılda bir veya iki kez maaşların artması diye bir şey söz konusu değildir.

Daha sonra aynı cümleyi tekrarlayınca, merakımı yenemedim, sordum: Gelirin nerden artacak?

Cevap:

Oğlum 18 yaşına basacak ve ondan şu kadar İsviçre frangı kira alacağım.

---

3 Nesai, Cihad, 6.
4 Müslim, Rada', 17.
5 Nahl, 16/80.

Müftü Bey ilave etti: Orada çocuk 18 yaşına bastığı zaman devlet ona ya iş verir ücretini öder veya iş veremezse işsizlik maaşı bağlar.

Bizde ise, değil evlattan kira almak, annelerimizin: "*Bu can sana feda olsun, yavrucuğum!*" Babalarımızın da: *"Her şeyim senin içindir, evladım."* sözü yaygındır.

Bizim için aileden daha üstün olan bir şey yoktur. Bu muhabbet, başka milletlerin, ancak İslam sayesinde tanımış oldukları örnek bir niteliktir. Sözgelimi, bizdeki gibi bir "Miras hukuku", "Sıla-i rahim", yani yakınlarını görüp gözetme, dert ve mutlulukları paylaşma, gerektiğinde maddi ve manevi yardımda bulunma gibi güzel hasletler, yaklaşık iki asırdan beri örnek aldığımız Batılılarda bulunmamaktadır.

Fakat -üzülerek söyleyelim ki- şu son çeyrek asırda bizim ailemiz de tespih taneleri gibi dağılmaya yüz tuttu. Şu anda bizim şehirlerimizi ve değerlerimizi kuşatan pek çok duvarımız yıkılmış vaziyettedir. Bizde de önemli aile sorunları yaşanmaya başlandı. Büyük aileden çekirdek aile tipine doğru yol almak aile nüfusundan dedeler ve nineleri düşürdü. Doğal olarak kreşlere paralel olarak "Huzurevleri"nin sayısı gittikçe artmaya başladı. Adı huzurevi olmakla beraber içerisi gönlü kırık, aynı zamanda hasret ve özlem ile dolu nice anne ve babalarla doldu... Allah'a güven ve tevekkül kavramları unutuldu; dolayısıyla ekonomik kaygı ile çalışan eşler, biricik yavrularını ve eğitimlerini yâdellere teslim etmeye mecbur(!) kaldılar. Anne ve baba evlada yük addedilir oldu. Gelin hanım büyük anne ve büyük baba ile birlikte olmaya isyan eder oldu.

Yeterince aile terbiyesi almamış, mekteplerde seviye kazanmamış görgü ve edepten yoksun olan aile bireyleri arasında bencillik ve sevgisizlik gittikçe arttı. "Çekirdek Aile"de bile aile içi ilişkiler bozulmaya yüz tuttu. Babalarda iş, çocuklarda ise müzik ve internet düşkünlüğü sebebiyle baba ile evlat birbirlerini günlerce göremez; hatta aramaz oldular.

Dikkat! Bizim ailede de alarm zilleri çalmaktadır! En kısa zamanda ailemize dönmeliyiz. Elimizden kaçırmadan ailemizi koruma çabası içerisine girmeliyiz ve en uygun tedbirleri almalıyız. Biz, ne yapıp edip, çöktüğü zaman kendisiyle birlikte insanlığın da geleceğini yok edecek olan ailemizi mutlaka korumalıyız.

İslam, toplumun temelini teşkil eden ailenin sıhhat ve sağlamlığına önem vermektedir. Bu amaçla Kur'an-ı Kerim'de ailevî ilişkileri ahlâkî, hukukî ve içtimaî yönden ele alınmış, aileyle ilgili hemen

hemen bütün konuları tafsilatlı bir şekilde açıklanmıştır. Ailenin teşkilinden tutun da makul şartlar dahilinde boşanmaya varıncaya kadar pek çok konu; sözgelimi görüşüp tanışma, dünür olma, evlenme, boşanma, iddet bekleme gibi çok çeşitli konulara Kur'an'da yer verilmiş, aile hayatına dair birçok hususlar genişçe açıklanmıştır.

Hz. Peygamber de özel hayatında, ailevî yaşayışın âdâb ve erkânını beyan etmiş, aynı zamanda da ashabına, normal bir aile düzeninin temini için gerekli uyarı ve tavsiyeleriyle, bu konuda örnek ve rehber olmuştur.

1. Ailenin Teşekkülü

Aile, asıl itibariyle karı ve kocadan meydana gelir. Çocuklar ise, ailenin ikinci dereceden bireyleridirler. Bu aileye Sosyolojide "Çekirdek aile" adı verilmektedir.

Allah Teâlâ Kur'ân'da şöyle haber vermiştir: *"Kendilerinde sükûn bulasınız diye size, nefislerinizden eşler yaratıp, aranıza bir sevgi ve merhamet bırakması O'nun (Allah'ın) âyetlerindendir. İyice düşünen kimseler için bunda elbette ibretler vardır."*[6]

Şayet insanın eşi, kendi cinsinden olmayıp mesela meleklerden, cinlerden veya hayvanlardan olsaydı?.. Acaba insanî bir hayat yaşanabilir miydi? Yahut eşler insan olmakla beraber; karı ve koca arasına Allah (cc) tarafından -âyette bahsolunduğu gibi- bir sevgi ve merhamet duygusu konulmasaydı? Huzur içerisinde, normal bir hayat yaşanabilir miydi? Demek ki toplumun temelini teşkil eden aileyi kurup ve ailenin asıl sütunlarını oluşturan; karı ve kocayı birleştirip birbirine sevdiren Allah Teâlâ'dır. Ailevî ilişkilerin normal olarak sürdürülmesi ve aile hayatının huzur ve refah içerisinde devamını temin amacıyla yine en güzel aile ile ilgili kuralları ve muâşeret esaslarını belirleyen de Allah Teâlâ'dır. İnsanlar kendi esaslarına değil de Cenâb-ı Hakk'ın koymuş olduğu esaslara temel ilke olarak bağlanırlarsa; ancak o zaman istedikleri refah ve huzura kavuşabilirler. Aksi halde ailede yaşanacak olan kaostur.

Şimdi biz bu İslami esasları tespite geçmeden önce dinimizin meşru kıldığı ailenin teşkilini tespit edelim. Sonra da evlenme ile başlayan karı-koca hayatında gerekli olan muâşeret esaslarını açıklayabiliriz.

İslam'da evlenme konusunu ve İslam'ın bu konuya getirdiği yenilik ve değerleri iyice kavrayabilmemiz için, İslam'dan önceki ev-

---

[6] Rum, 30/21.

lenme şekillerine bir göz atmakta yarar vardır. Konunun fazla dağılmaması için de sadece Cahiliye dönemindeki evlenme şekillerini Buhârî'den nakledip geçeceğiz.

a. Cahiliye Döneminde Evlenme

Buhârî'nin nakletmiş olduğu bir rivayette, Hz. Âişe (ra), İslam'dan önceki evlenme şekillerini şu şekilde anlatmıştır:

"Cahiliye döneminde nikâh dört şekilde oluyordu ve şöyle idi:

1- Birincisi, bugünkü halkın yaptığı nikâh şeklidir ki, bir adam birisinin kızı veya evlâtlığı ile nişanlanır, mihirini öder sonra da onunla evlenirdi.

2- İkincisi; koca, karısı hayızdan/adet halinden temizlenince ona, falancaya var onunla cinsel ilişkiye gir, diye emrederdi. Kadın da kocasının sözünü tutardı. Bundan sonra kadına hiç yaklaşmazdı. Temas ettiği adamdan kadının hamile kaldığı anlaşılıncaya kadar karısından uzak yaşardı. Karısının o adamdan hamile kaldığını öğrendikten sonra da hanımıyla yaşamaya devam ederdi. Bu evlenme tarzı, daha çok doğacak çocuğun necâbeti/asil, soylu olması için yapılır ve buna da İSTİBDÂ nikâhı adı verilirdi.

3- Üçüncü nikâh şekli de şöyleydi: On kişiden az olmamak şartıyla bir grup, hep beraber kadının yanına girip, hepsi ayrı ayrı o kadınla cinsî münasebette bulunurlardı. Kadın onlardan olan çocuğu doğurduktan sonra ilişkiye girdiği erkeklerin hepsine haber gönderir yanına gelmelerini isterdi; o erkeklerden hiçbirisi de gelmemezlik edemezdi. Erkekler biraraya gelince kadın onlara: "Kendi yaptıklarınızdan meydana gelen şeyi biliyorsunuz, şu anda doğum yapmış bulunuyorum. Falan, bu çocuk senindir" der ve içlerinden en çok beğendiği erkeğin adını söylerdi. Böylece çocuk o adama verilir, o da asla almamazlık edemez ve böylece onunla evlenmiş olurdu.

4- Son olarak da şöyle bir nikâh şekli vardı: Birçok erkek toplanıp bir kadının yanına girerlerdi. Kadın gelen bu erkeklerin hiçbirini boş çevirmez, hepsiyle cima ederdi. Genellikle böylesi kadınlar, umuma ait olup, kapıları üzerindeki bayrakla tanınırlardı. Kadın çocuğu doğurduktan sonra o erkeklerin hepsi bir araya gelerek ehl-i vukuftan birisine, çocuğun onlardan hangisine ait olduğunu tayin etmesini söylerlerdi. O da o kadının doğurduğu çocuğu, onlardan herhangi birisine verirdi. Bundan sonra çocuk o adamın adını alır ve onun oğlu çocuğu kabul edilirdi. Şahsın o çocuğu kabul edip etmemesi söz konusu değildi.

Muhammed (sav) Hak'la gönderilince, cahiliye dönemi evlenme şekillerinin tamamını yıktı ve bugünkü nikâh şeklini ikame etti."[7]

Hz. Âişe'nin anlatmış olduğu bu durum gösteriyor ki, İslam gelmeden önce kadın oldukça zelil ve rezil bir vaziyette idi. Normal bir evlenme hakkına bile sahip olamadığı gibi namus ve şerefi de söz konusu değildi. Kocaların sayısı veya birlikte olmanın sınırlı makul bir mantığı bulunmamakta idi.

Böyle bir evlilik rezaleti ile doğacak çocukların da neseplerini tespit etmek asla mümkün olamazdı. Cahiliye döneminde insanlar, bu konuda olduğu gibi, her konuda sefil/alçak bir hayat yaşarken gelen İslam, getirdiği ilâhî nizam ile toplumda yaşanmakta olan karanlıkları yıktı. Fuhşa set çekmek amacıyla aileyi meşru zemin üzerine oturttu. Zihinlere ailenin kutsal bir müessese olduğu fikrini yerleştirdi ve evlenmenin şart ve usullerini insanî bir şekle soktu.

Kadının da insan olduğunu, başkalarının eşyası olmadığını; onun da insan olarak hak ve ihtiyaçlarının mevcut olduğunu, bu haklara meşru yollardan uzanabilme salâhiyetine mâlik olduğu fikrini yerleştirdi.

İslam'ın kadına getirdiği hak ve özgürlükleri özet halinde anlatması bakımında Abdullah b. Ömer'in şu sözü çok önemlidir: "Bizler, önceden kadınlara istediğimiz gibi davranıyorduk; İslam'dan sonra hakkımızda âyet iner korkusuyla onlara hiçbir şey diyemez olduk."[8]

İslam'da evlenmenin usul ve âdâbına geçmeden önce, Allah Teâlâ'nın, hikmetine binâen vaz'etmiş olduğu hükümlere göre birbirleriyle evlenmesi yasak olanları, kısaca açıklamak isterim.

İslam'da evlenmeye mani bir takım aslî, arızî ve dinî hal ve durumlar vardır. Onları maddeler halinde ve fıkhın diliyle sıralamaya çalışalım.

1. ***Usul yönünden nikâhı yasak olanlar:*** Anne, anne ve babanın anneleri(nineler), ninelerin anneleri...

2. ***Fürû' yönünden nikâhı haram olanlar:*** Bir şahsın kendi kızı, erkek ve kız çocuklarının kızları(torunları), torunlarının kızları...

---

7 Buhârî, Nikâh, 36, VI/12, 133.
8 Buhârî, Nikâh, 79, VI/145, 146.

3. ***Ebeveynin füru' olması bakımından nikâhı yasak olanlar:*** Şahsın kendi kız kardeşi, erkek ve kız kardeşlerinin kızları (yeğenleri), yeğenlerinin kızları...

4. ***Ecdadı ile direkt bağlantısı olan füru' olması bakımından nikâhı yasak olanlar:*** Teyze, anne ve babanın hala ve teyzeleri, onların hala ve teyzeleri...

5. ***Nikâh sebebiyle evlenmek yasak olanlar:*** Üvey anne, üvey kızlar, kayın valide ve oğlunun hanımı (gelin hanım).

6. ***Rada' (süt emme) sebebiyle nikâhı yasak olanlar:*** "Nesep yönünden nikâhı yasak olanlar, süt emme sebebiyle de yasaktır."[9]

7. ***Cem' yoluyla nikâhı yasak olanlar:*** Kız kardeşleri,[10] hala ve teyzeleri bir arada nikâh etmek gibi.

8. ***Nikâh ve iddet sebebiyle nikâhı yasak olanlar:*** Hâlen başkasının nikâhlısı olup boşanmamış olanlarla, kocası ölmüş, fakat iddetini tamamlamamış olanlar.[11]

9. ***Taaddüt sebebiyle nikâhı yasak olanlar:*** Hepsi de hayatta olmak şartıyla dörtten fazla kadını nikâhlamak.[12]

10. ***Tüm şartlarıyla talâk vakî olmuş; fakat tekrar bir araya gelmek isteyenler:*** Hulle vâkî olmadıkça bunların yeniden birbirleriyle evlenmeleri mümkün değildir.[13]

11. ***Ehl-i Kitab'ın dışında, gayr-ı müslim kadınlar***.[14]

12. ***Şigâr yoluyla nikâh***[15]ki, *"Zamanımızda ihtilaflı bir konudur. Bu, Rasûlullah'ın yasakladığı, cahiliye dönemine ait bir nikâh şeklidir."*[16] Böyle bir evlenme vakti, İmam-ı Â'zam Ebû Hanife'ye göre (v. 150 h.) mihr-i misil vermek şartıyla sahihtir. Şâfiî hazretlerine göre, bâtıldır, bütün hükümleri hususunda nikâh-ı fasit gibidir. İmam Mâlik ve Ebû Dâvud da bu hükmün mensuh olduğu görüşündedir.[17]

---

9 Tirmizî, Rada, 1, 1146, H., III/443.
10 Birinci maddeden yedinci maddeye kadar. Bkz. Nisa, 4/22-24.
11 Bakara, 2/228
12 Nisâ,4/3.
13 Bakara, 2/230.
14 Maide, 5/5.
15 Şigâr: Aradan mihri kaldırmak suretiyle kızını, hemşiresini/kızkardeşini veya velîsi bulunduğu birisini başkasına verip aynı şekilde onun kızını, hemşiresini nikahlamak manasınadır. (Âsım Efendi, Kâmûs Tercemesi, II/440). Bkz. İbnu'l-Esîr, Ebu's-Saadât el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fî Ğaribi'l-Hadis ve'l-Eser*, Beyrut, 1963, II/482.
16 Müslim, Nikâh, 7, 1416/60, II/1034.
17 Ahmed Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Terceme ve Şerhi,* VII/258.

b. İslam'da Evlenme

Muharremât/kendileriyle evlenme haram olanlar bahsini bu şekilde özetledikten sonra, şimdi de evlilik hayatının sağlam bir temele dayandırılması ve evlendikten sonra çıkabilecek pürüzlerin öngörülüp kısmen de olsa, başlangıçta önlenebilmesi için; nikâhtan önce yapılması lüzumlu ve Kur'ân'da işaret edilmiş olan hususları teker teker tespit edip belirleyelim.

b1. Evlenecek Adaylar Birbirini Görmeli

Hayât boyunca bir arada yaşayacak, her türlü tehlikelere birlikte göğüs gerecek, müştereken yuva ve yavrulara sahip olacak iki kişinin (karı ile kocanın), nikâhtan önce mutlaka birbirlerini görüp haklarında bilgi sahibi olmaları; kuracakları müşterek hayatın sağlamlığı ve sıhhati bakımından oldukça önemli bir konudur.

Cahiliye döneminde olduğu gibi buna önem vermemek yahut da zamanımızda ve birçok bölgelerde tatbik edildiği üzere sadece anne ve baba gibi yakınların müşahade ve görüşlerine dayandırmak daha sonra zuhur edecek olan geçimsizliklerin önemli sebeplerinden biri olacağı tecrübe yoluyla bilinebilen bir gerçektir.

Rasûlullah (sav) Muğire b. Şu'be'ye: *"Evlenmek istediğin kadına bak. Çünkü (evlenmeden önce) onu görmen, aranızdaki izdivacın başarılı olmasını daha iyi sağlar."*[18] buyururken, kanaatimizce bu konuya işaret etmiştir.

Bazı yörelerde, böyle bir arzu ve hareket çoğunlukla ayıplanıp kınanmaktadır. Halbuki nezaket kurallarına riayet edilir ve âdi hareketlerden kaçınılacak olursa, evlenecek adayların birbirlerini görmeleri neden ayıp olsun ki? Oysa bazı müfessirlerimiz, doğrudan doğruya Rasûlullah'a hitabeden:

...وَلَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ

*"Güzellikleri seni hayran bıraksa bile..." âyet*ini delil göstererek, şahsın evleneceği kadını görmesi gerektiği kanaatine varmışlardır.

Rasûlullah (sav) 59 yaşındadır. O yaşa kadar yapmış olduğu evliliklerinin tamamı Yüce Rabbi Allah'ın bilgisi ve izni dâhilinde gerçekleşmiştir ve hepsi de din açısından meşrudur. İşte bu gerçekleri açıklayan paragrafın son kısmının meali şöyledir:

---

[18] Tirmizî, Nikâh, 5, 1087, H., III/388

"Bundan sonra kadınları nikâhlaman ve bunları herhangi bir zevcenle değiştirmen -güzellikleri hoşuna gitse bile- artık sana helâl değildir."[19]

Meselâ:

Elmalılı (merhum), bu âyet-i kerîmeyi tefsir ederken: *"İbn Atiyye, bu lafız bir adamın evlenmek istediği kadına bakmasının caiz olduğuna delildir"* dedikten sonra; *"Nitekim Muğire b. Şu'be ve Muhammed b. Mesleme, hadisleriyle (aynı kanaat) Sünen'de de varit olmuştur."*[20] sözleriyle kendisinin de aynı kanaatte olduğunu ifade etmektedir.

Kurtubî de aynı kanaatle şöyle demiştir:

...وَلَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ

"Güzellikleri seni hayran bıraksa bile..." âyeti *"Şahsın nikâhlamak istediği kadına bakmasının caiz olduğuna delâlet eder"* dedikten sonra, mezkûr Muğire b. Şu'be hadisiyle beraber; hiç bakmadığı halde bir kadınla evlenmek isteyen ensardan bir sahabiye Nebi'nin: *"Git ona bak; çünkü ensar kadınlarının gözlerinde bir şey vardır."*[21] şeklindeki bakmaya teşvik eden hadis-i şeriflerini zikreder.[22]

Bu açıklamalardan anlaşılıyor ki, bir kimsenin, evlenmek istediği kadının boyuna, posuna, endamına ve ellerine, yüzüne hattâ gözlerinin içine varıncaya kadar bakması dinen caiz, edeben de normal bir harekettir. Değil mi ki Rasûlullah: *"Herhangi biriniz, bir kadını nikahlamak isterse elinden geldiğince o kadına baksın"*[23] buyurmuş, öyleyse "Ayıptır" sözü ne anlam ifade eder? Binaenaleyh nasslarla/Kur'an ve Sünnet ile caiz görülen hususlar yöresel âdetlerle engellenmemelidir. O zaman din değil, taassup topluma hâkim olur ve evrensel değil de yöresel adet ve gelenekler Din'in önüne geçer!

Ayrıca, evleneceği kadına bakarken, onun soyunu ve sopunu araştırmak, yakinen tanıyanlarla bu konuda istişare etmek, kendisiyle istişare edilen kimsenin de bildiklerini aynen söylemesinde hiçbir sakınca olmadığı yine Rasûlullah'ın sünnetinde açıktır. Şöyle ki, Kays'ın kızı Fâtıma Hz. Peygamber'e gelerek, Ebû Cehm b. Huzefe

---

19 Ahzab, 33/52.
20 Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili,* VI/3916.
21 Müslim, Nikâh, 12, 1424/74, H., 11/1040.
22 Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* XIV/221.
23 Ebû Dâvûd, Nikâh, 20, 2083, H., II/566.

ile Muâviye kendisine evlenme teklif ettiğini söyler ve hangisini tercih edeceğini bilmediğini Rasûlullah'a açar. Amacı Rasûlullah ile istişare etmek ve onun kanaatini öğrenmektir.

Rasûlullah (sav) ona şöyle der: *"Ebû Cehm b. Huzefe pulsuz bir züğürttür. Muâviye ise, sopası elinden düşmeyendir. Fakat sen Üsâme ile evlen."*[24] Bu hadis gösteriyor ki, bu konuda istişare edilirken, maslahat icabı bilinenlerin, soran kimseye söylenmesinde hiçbir mahzur yoktur. Hatta uygun birisinin işaret edilmesi de mümkündür.

Yalnız, evlenecek adayların birbirlerini görmeleri, konuşmaları, kapalı bir yerde ve tek başlarına/ halvet halinde olmamalıdır. Yanlarında kadının mahremlerinden veya kadınlardan bir üçüncü şahsın da olması uygun olur.[25] Çünkü İslam'da nikâhtan önce halvet-i sahiha (başbaşa kalmak) Ebû Hanife'ye göre uygun görülmemiştir.

b2. Evlenecek Adaylar Birbirini İstemeli

Evlilik hayatının huzur verici olabilmesinin şartlarından birisi de eşlerin birbirlerini isteyerek evlenmeleridir. Karı ve kocadan herhangi birisi istemediği halde, babası veya velisi tarafından zorla evlendirilmesi her zaman için sıhhatli bir evlilik hayatına manidir. Çoğunlukla da ayrılıkla sonuçlanmaktadır. Acının en büyüğünü de çoğu kez enkaz altında kalan yavrular çekmektedirler.

Cahiliye döneminde de kadının seçme ve isteme hakkına saygı duyulmuyordu. Rivayet edildiğine göre, kocası ölmüş bir kadının üzerine kim önce abayı atarsa o, onun olurdu. Artık hiçbir kimse ile evlenemeyen o kadın öncelikle abayı üzerine atan erkeğin malı olur, o da istediği gibi kullanabilirdi; dilerse evlenir, dilerse başkasına satar, parasını alırdı. En kötüsü de, kendisi evlenmediği gibi -malı başkasına gider endişesiyle- başkalarıyla evlenmesine müsaade etmezdi.[26]

Allah Teâlâ inzal buyurmuş olduğu:

يَآأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَآءَ كَرْهًا

"Ey îman edenler, kadınlara zoraki varis olmanız size helâl olmaz"[27] âyet-i kerîmesi ile Cahiliye dönemi âdetlerini tamamen ortadan kaldırmak suretiyle kadını zulüm ve ızdıraptan kurtarmış, onun

---

[24] Tirmizî, Nikâh, 38, 1134, H., III/432, 33.
[25] Abdullah Ulvan, *Terbiyetü'l-Evlâd fi'l-İslam,* Beyrut, 1978,I/509.
[26] İbn Kesîr, *Tefsir*, I/465; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* V/94.
[27] Nisâ,4/19.

miras yoluyla elden ele dolaşan bir mal olmadığını[28] aksine; bilhassa evlenme konusunda onun da fikrinin alınması gerektiğini beyan etmiştir. İşte bu hükümlerden sonradır ki, kadın, kendi şahsı hakkında yine kendisi söz sahibi oluyor ye şayet başkaları onun evlenmesi konusunda tasarrufta bulunmuşsa, doğrudan doğruya Rasûlullah'a gelerek yapılan akdi bozdurabiliyordu.[29] Bilhassa Hz. Peygamber (sav)'in: *"Dulun emri, bakirenin de izni alınmadıkça kimseyi nikahlamayınız."*[30] şeklinde, kendisi emretmedikçe; bakire ise, *"Seni falanla nikahlayalım mı?"* sorusuna *"Evet"* veya bu anlamda izni alınmadıkça nikâhlanamayacağını açıklamıştır. Ayrıca, Buhârî'nin de Es-Sahîh'inde:

...وَلاَ تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَآءِ

"...gençlerinizi zinaya zorlamayanız!"[31] âyet-i kerîmesini kaydettikten sonra babası Hâlit, kızı Hansa'yı istemediği halde bir adama nikâh etmiş. Onun da Rasûlullah'a gidip, *"Ya Rasûlallah, babam beni istemediğim halde falan kimse ile nikahlamış; ben bu evliliği istemiyorum."* diyerek şikayette bulunduğu, akdi fesh ettirmiş olduğu, Hansa binti Hizam hadisini zikretmiş olması; ister hür olsun ister cariye, hiçbir kimsenin, bir kadını istemediği halde bir erkekle evlendirilmesinin caiz olmayacağını ifade etmiş[32] ve İslam'ın bu konudaki hükmünü açıkça ortaya koymuştur. Özellikle Hz. Ömer'in şu sözü, İslam'ın bu konudaki hükmünün en bariz bir örneğidir. Ömer (ra) bu mevzuda en nâzik bir konuya değinerek şöyle demişti: *"Kızlarınızı çirkin erkeklerle ve istemedikleri kimselerle evlenmeleri için zorlamayınız. Onlar da sizler gibi iyiyi ve güzeli severler."*[33]

Evlilikte sevgi, güzellik ve çirkinliğin de mevzubahis edilmesi gereken önemli bir husus olduğu ve bu konuda evlenecek şahısların karar vermesi gerektiğini ifade etmiş olması, mevzuun ne güzel bir yorumudur!

Şu halde, evlenme konusunda, hiçbir kimsenin şununla evleneceksin, şeklinde erkek veya kadını zorlaması, "mutlaka benim dediğime gideceksin, başkasına vermem..." gibi müdâhalelerin din ve âdâb yönünden doğru değildir. Nasıl bir gerekçe ise; evlenecek genç

---

[28] Kurtubî, el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân, V/94.
[29] Buhârî, Nikâh, 3, VIII/57.
[30] Buhârî, Nikâh, 11, VII/62.
[31] Nur, 24/33.
[32] Buharı, Nikah, 8, VIII/57.
[33] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb,* X/ll.

ve tecrübesizlerin ana ve babalarına haber vermeden ve izin ve görüşlerine müracaat etmeden kendi başlarına evlenmeleri de o derece sakıncalıdır ve âdâba aykırıdır. Bu sebeple onların da görüşlerini almak, tecrübelerinden istifade etmek, hattâ gerektiği zaman onların düşüncelerine uymak en azından onlara saygının gereğidir.

Yukarıda zikri geçen: *"Dulun emri, bakirenin de izni olmadıkça kadın nikâhlanamaz"* hadis-i şerifine dayanarak İmam-ı Â'zam Ebû Hanife; velisinin, dul bir kadınla âkil-baliğ olmuş bir genci nikâha zorlayamayacağına kanaat getirmiştir. Âkil-baliğ olmuş bir bâkirenin evleneceği erkeği seçerek velisinden habersiz olarak evlenmesi halinde ise nikâhlarının sahih olacağına cevaz vermiştir. İmam Şâfiî ise, velinin iznini şart koşmuştur.[34]

b3. Hıtbe (Dünür Olma) ve Âdâbı

Allah Teâlâ bir âyet-i kerimesinde buyuruyor ki:

وَلاَ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَآءِ أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ عَلِمَ اللهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ
وَلكِنْ لاَ تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا إِلاَّ أَنْ تَقُولُوا قَوْلاً مَعْرُوفًا

"Kadınları nikâhla isteyeceğinizi çıtlatmanızda ve böyle bir arzuyu gönüllerinizde saklamanızda sizler için bir vebal yoktur. Çünkü Allah sizlerin onları gönüllerinizden geçireceğinizi mutlaka bilmektedir. Ancak kendileriyle gizlice vaadleşmeyin. Velâkin, ma'rûf bir söz söyleyebilirsiniz."[35]

Hıtbe: *hatabe/yahtubu* fiilinden mastar olup, kadını evlenmeye da'vet etmek[36] evlenmek istediği kadına nikâh aktinde bulunma arzusunu söylemek[37] anlamına gelir. Yani, Türkçemiz'deki tabiriyle, dünür olmak ve kız istemek demektir.

Ta'rîz ise: *arrada/yuarridu* fiilinden müştaktır. Tasrihin zıddı olur ki, bir şeyi tevriye (üstü kapalı) yoluyla, başka bir şeyle açıklamak, muhataba, murat edilen şeyi, üzeri kapalı olarak anlatmaya çalışmak, imâ ve işaret etmek anlamınadır.[38]

Allah Teâlâ dul kadınlarla ilgili bu âyet-i kerîmesi ile: *"Dul olsun bekar olsun, bir kadınla evlenme arzusunu gönlünde taşımanın, yahut*

---

[34] Ebû Bekr b. Mes'ud el-Kâsâni el-Hanefî, *Kitâbu Bedâyiu's-Sanâyî Tertîbu'ş-Şerâî", Beyrut,* 1974, II/241 vd.
[35] Bakara, 2/235.
[36] Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, II/127; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I/360.
[37] Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi,* I/227; Cassas, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I/422.
[38] Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, I/227; Cassas, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I/422.

da bu arzuyu izhar etmenin hiçbir günah ve ayıbının olmayacağını; aynı zamanda kocası ölmüş olup, iddet bekleyen bir kadınla evlenmenin ahkâm ve âdâbını beyan etmektedir."[39] Bu açıklamalara istinaden Fahruddin Râzî, hıtbe konusunda kadınları üç kısma ayırmaktadır.

1. Evlenme talebinde ta'riz/kapalı ve tasrihin/açık teklif caiz olduğu kadınlar ki, onlar koca ve iddetten halidirler. (bekârlarla iddetini tamamlamış olanlar) Bunlarla evlenmek caiz olunca hıtbe de elbetteki caizdir.

2. Evli olan kadınlardır. Bunlara, ister açık ister kapalı olsun, evlenme talebinde bulunmak veya gönlünde sevgisini taşımak yahut açık veya gizli ilgilenmek asla caiz değildir.

3. Kocası ölmüş olup iddet bekleyen kadınlardır. Bunlara, iddet bekleme süresi içerisinde, ancak ta'riz/kapalı yoluyla hıtbe caiz olur.[40]

Bu âyet-i kerîme ile Allah Teâlâ, şahsın, evlenmek istediği kadına, bekârsa, açıkça[41] iddet bekliyorsa ta'riz yoluyla evlenme arzusunu duyurabileceğine işaret etmiştir. Bu da "Doğrudan doğruya kadının kendisine,"[42] "Üstü kapalı olarak, maksada delâlet edecek sözlerle"[43] mesela; *"Evimin bir kadına ihtiyacı var"*; *"Nefsinde öncelikle beni düşün"*; *"Sen iyi bir kadınsın"*; *"Sana rağbetim var"*[44] şeklinde duyurabileceği gibi velisine, *"Başkasını bana tercih etme"* şeklinde açıkça söylenebilir.[45] Âlimlerden birçoğunun beyanına göre, ona hediye göndermek veya yapılacak işleri varsa onları yapmak da ta'rizden sayılabilir.[46]

Bununla beraber; kadının henüz iddeti dolmamışsa, aktin yapılması veya *"Benden başkasıyla evlenemezsin"* şeklinde kayda bağlanması caiz olmadığı gibi[47] gizli olarak anlaşma yapmak da caiz değildir. Zemahşerî bunun vatı'/cinsel ilişki mânâsında olduğu kanaatindedir.[48]Allah Teâlâ buna: *"Ta'riz yoluyla, uygun bir söz söyleyebilirsiniz"* âyetiyle işaret etmiş,[49] *"Fakat onlarla gizlice anlaşma yapmayınız, isteğinizi ilân edip kadın iddetini tamamlamadan nikâh ve*

---

[39] Sabuni, *Revaiu'l-Beyan*, I/372.
[40] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb,* VI/130, 31; Sabuni, *Revaiu'l-Beyan*, I/376, 77.
[41] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb,* VI/132.
[42] İbnu'l-Arâbî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I/422.
[43] Cassas, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I/422
[44] Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* III/188.
[45] İbnu'l-Arâbî, *Ahkamu'l-Kur'an,* I/212.
[46] Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* III/188.
[47] Sâbûnî, *Revaiu'l-Beyan*, I/375; İbn Kesîr, *Tefsir*, I/287.
[48] Zemahşerî, *Keşşaf*, I/215.
[49] Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, III/189.

izdivacın yapılmasını ta'cil/acele etmeyiniz"[50] emriyle de hemen akdin yapılmasını yasaklamıştır.

Evlenme talebi erkekten gelebileceği gibi bizzat kadının babası veya velisi tarafından da yapılabilir. Her ne kadar zamanımızda bu şekli, ayıp kabul ediliyor veya bu mülâhazalarla pek rağbet görmüyorsa da, Rasûl-i Ekrem (sav)'in, Hafsa'yı bizzat Hz. Ömer (ra)'den istemesi,[51] Hz. Ömer'le Hz. Ebû Bekir'in Fâtıma'yı, Rasûlullah'dan istemeleri,[52] erkek tarafından hıtbeye örnek olabileceği gibi, Hz. Ömer'in kızı Hafsa'yı önce Hz. Osman'a, sonra da Hz. Ebû Bekir'e arz etmesi,[53] de, kızın velisi tarafından beğendiği bir erkeğe kızını arzedilebileceğinin örnekleri olmalıdır.

Hıtbede caiz olmayan husus, başkasının nikâh talebinde bulunduğu bir kadına, bunu bildiği halde talip olmaktır.[54] Ki Rasûlullah (sav) *"Sizden hiç bir kimse (din) kardeşinin hıtbesi üzerine hıtbede bulunmasın"*[55] emirleriyle evlenmede hürriyet, teenni ve beğenerek karar vermenin sağlanması; aceleye getirilmemesi gibi mülâhazalarla başkasının da aynı zamanda aynı kadına dünür göndermesini yasaklamıştır.

Şayet kadın kendisine talip olan birinci kişiye, açıkça evlenemeyeceğini bildirir veya[56] önce talip olan kimse artık vazgeçtiğini söyleyip başkalarının istemesine müsaade ederse,[57] bundan sonra diğerlerine isteme hakkı doğar. Aksi halde bazı bölgelerde yaygın şekliyle *"Bir armuda kırk kişi taş atar, düşürebilen alır."* şeklinde bencilce bir söz düstur edinilerek, talep üzerine talep de bulunmak, hattâ karşı tarafa verilmemesi için vaatlerde bulunmak, iftira ve dedikodulara dalmak... İslam âdâbına hiçbir zaman yakışmayan davranışlardır.

Bu konuda, örnek edinip, uygulamamızı ona göre yönlendirmemiz için, yukarıda kısaca değindiğimiz Hz. Hafsa'nın nikâhlanmasını, burada bir daha ve biraz açık şekliyle zikretmek istiyorum.

Şöyle ki:

Rivayet edildiğine göre Hz. Ömer (ra) şöyle demiştir: "*Osman b. Affan'la karşılaştım ve istersen Hafsa'yı sana nikâhlayayım"* dedim.

---

50 Râzî, *Mefatihu'l-Gayb,* VI/132.
51 Buhârî, Nikâh, 36, VI/133.
52 Nesâî, es-Sünen, VI/62.
53 Buhârî, Nikâh, 36, VI/133.
54 Râzî, *Mefatihu'l-Gayb,* VI/130.
55 Müslim, Nikâh, 4, 1408/32, II/129.
56 Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, VI/130.
57 Müslim, Nikâh, 4, 408/32, II/129.

Osman (ra): *"Durumumu bir gözden geçireyim de..."* dedi. Ben birkaç gece bekledikten sonra karşılaştığımızda, *"Bana bu günler evlenmemin mümkün olamayacağı zahir oldu"* dedi. Sonra Ebû Bekir (ra) ile karşılaştım. Aynı şekilde Hafsa'yı O'na da arzettim,[58] dedim ki, *"Eğer dilersen, Ömer'in kızı Hafsa'yı sana nikâhlayayım..."* Birkaç gece bekledikten sonra Rasûlullah (sav) Hafsa'ya evlenme teklifinde bulundu. Bundan sonra karşılaştığımızda Hz. Ebû Bekir: *"Hafsa'yı bana teklif ettiğinde cevap vermememin sebebi, Rasûlullah'ın Hafsa'dan bahsettiğini duymuş olmamdı. O'nun sırrını ifşa etmemek için de susmuş, bir şey söylememiştim. Şayet Hz. Peygamber bu düşüncesinden vazgeçseydi teklifini kabul ederdim"* buyurdu.[59]

Buhârî'nin birbirine bağlı olarak naklettiği bu iki hadis-i şerif, bu konuda en güzel iki örnektir. Demek ki, Hz. Ebû Bekir, Rasûlullah'ın O'nu andığını bilmese Hz. Hafsa'yla evlenmek arzusunda idi. Fakat Hz. Ebû Bekir, Rasûlullah'ın Hafsa ile evlenme arzusunu önceden bildiği için, Hz. Ömer'in teklifini kabul etmek şöyle dursun, Hz. Peygamber'in sırrını bile ifşa etmemişti. Sonra da, *"Eğer, Rasûlullah vazgeçseydi elbette kabul ederdim"* demek suretiyle Hz. Ömer'in gönlünü almıştır.

Bu hadisler, sahabe-i kiramın böylesine hassas bir konuda ne kadar makul, mantıklı, nazik ve edepli davrandıklarını da göstermektedirler.

Talep müspet olarak karşılanır ve eşler birbirleriyle evlenmeye karar verirlerse akit yapılır. Artık birbirlerinin yabancısı değil eşleridirler. Nikâhtan sonra da aralarındaki mahremiyet ortadan kalkar, zifaf helaldir ve hiçbir manisi bulunmamaktadır; artık eşler rahatlıkla baş başa kalıp görüşür, konuşabilirler.

Mihir ve hediyeler bahsine geçmeden, yeri gelmişken belirtilmesinde fayda mülâhaza ettiğimiz bir konuya da değinmeden geçemeyeceğiz.

Ma'lumdur ki, her devirde olduğu gibi zamanımızda da İslamî değerlere önem vermeyen birçok kimse, genellikle tercihlerini, ya sınıfsal bir ayrıma veya yöresel bir anlayışa yahut da zenginlik ve güzellik faktörüne dayandırmaktadırlar. Evleneceği eşi seçmek için bazı meziyetlerin göz önüne alınabileceği normal olduğu gibi, adayı beğenip-beğenmemek için de sebep teşkil etmesi tabiidir. Fakat sadece fakir olduğu için, teklif sahibini reddetmek, dinimizce asla hoş

---

58 Buhârî, Nikâh, 36, VI/133.
59 Buhârî, Nikâh, 36, VI/137.

değildir. Zira zenginlik ve fakirlik, kişinin hayatında, ahlâkî ve dinî yaşayışı kadar etkili olmadığı gibi saadetin de yegâne anahtarı sayılamaz. Nice zenginler vardır ki, zenginlikleri, mutlu olmaları için kâfi gelmiyor. Belki de pek çok fakirden daha mutsuzdurlar. Bu sebeple, istek sahibini değerlendirirken daima ma'kul olmak lâzımdır.

c. Adayların Birbirinde Arayacağı Vasıflar

c1. Kadının Erkekte Arayacağı Vasıflar

Erkek, ailenin sahibi, yuvanın hâmisi ve geçimin garantisi/güvencesi olması bakımından, evlenecek kadının veya velisi tarafından onda bazı özelliklerin aranması tabiidir. Fakat erkek hakkında araştırma yaparken, zamanımızda olduğu gibi, sırf zenginlik ve yakışıklılık değil de, İslam'ın koymuş olduğu ölçüyü nazar-ı itibara almak en hayırlı olanıdır. O ölçü de Hucurât sûresinde, 13. âyetindedir:

إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ أَتْقَاكُمْ

"Allah indinde en değerliniz, hiç şüphe yok ki, O'ndan en çok sakınanızdır."[60]

Erkekte aranılacak en önemli özellik bu olmalıdır. Yoksa zenginlik, yakışıklılık öncelikle söz konusu değildir. Zaten, Allah indinde kerim olan bir kimse, karakter, huy ve edeb bakımından da iyi bir kimsedir. Ömrünü yanında geçirecek, ortaklaşa yuva kurup evlât yetiştirecek bir kadın için, böyle bir erkek ideal bir eş sayılmalıdır. İdeal bir aileden beklenilecek mutluluğun sadece mal ve mülkle olmadığı çağımızın gerçeklerindendir. *"Kim mutludur?"* sorusuna, *"Zenginler mutludur"* cevabını almamız güçtür. Zira nice zenginler vardır ki, varlıkları kendilerini mutlu etmediği gibi birçok fakirden de mutsuzdurlar. Bu sebeple Rasûlullah (sav): *"Dininden ve ahlâkından hoşnut olduğunuz birisi size geldiği zaman ona kızınızı nikahlayınız. Şayet böyle yapmazsanız, yeryüzünde fitne ve fesat çıkar."* Buyurdu. Bunun üzerine ashabın:

"Ya Rasûlallah, şayet onda fakirlik ve soy düşüklüğü varsa?" şeklindeki sorularına, aynı sözünü tekrarlayarak, *"Dininden ve ahlâkından hoşnut olduğunuz birisi size gelirse kızınızı ona nikahlayınız"* buyurdu ve bu sözünü üç defa tekrar etti.[61]

---

[60] Hucurât, 49/13.

[61] Şeyh Mansur Ali Nâsıf, *et-Tâcu'l-Câmi',li'l-Usul fî Ehâdisi'r-Rasul*, Mısır, 1961, *Nikâh ve't-Talâk ve'l-I'ddet*, II/284.

Demek ki, erkek için söz konusu olan araştırmada, öncelikle aranılacak vasıf, din ve ahlâkının güzel olmasıdır. Şayet taliplerden, dinî yaşayışı sağlam ve eşit olanlar arasında tercih söz konusu olursa o zaman zenginlik ve yakışıklılık faktörlerini nazar-ı itibara almak iyi bir yol değildir.

c2. Erkeğin Kadında Arayacağı Nitelikler

Evlenirken, kadının erkekte bazı özellikler araması ne kadar tabiî hakkı ise, erkeğin de evlenmek istediği kadında, evlilik hayatının sıhhati bakımından önemli kabul edilebilecek bazı özellikleri araştırması da tabiidir. Bir ölçüde daha da önemlidir. Bu konuda da Hz. Peygamber'in tavsiyesini ön planda bulundurmak elbette ki, yararlı olacaktır. Rasûlullah: *"Kadın, malı, güzelliği ve dindarlığı için nikahlanır. Sen dindar olanını tercih et."*[62] demiş, tercihe şayan olanı belirtmiştir.

Şu halde bu dört özelliğin dördü de kadında aranabilir. Eğer dördü de mevcutsa ne âlâ. Lâkin hepsinin birden bir kadında toplanması mümkün olmayabilir. Bu durumda dindar olanını seçmeyi Rasûlullah (sav) tavsiye etmiştir. Aksini yapanlar, yani, dindarlığı göz önüne almayanlar için Hz. Peygamber: *"Kadını, malı ve güzelliği için nikahlayan kimse onun mal ve güzelliğinden mahrum olabilir."*[63] buyurmuştur. Çünkü dindar olmayan kadınlarla İslamî hayat yaşamak zor olur. Dine bağlı olmayışı, hassasiyetleriniden bihaber olması, söz iş ve davranışlarında dinin renginin, kokusunun ve kattığı güzelliğin bulunmayışı zamanla yüz güzelliğini ve zenginliğini siler, yok eder. Onların artık hiçbir değeri kalmaz. Bu mülâhazalarla daima dindar olanları tercih etmek lâzımdır. Abdullah b. Amr'ın rivayet ettiğine göre, Rasûl-i Ekrem (sav):

"Dünyanın tamamı meta'dır, dünya meta'ının en hayırlısı ise saliha bir kadındır."[64] buyurmuş, bununla da dindar olan kadının önemine işaret etmiştir.

Ebû Hüreyre (ra)'ın rivayet ettiğine göre, Rasûlullah'a:

"Hangi kadın daha hayırlıdır?" denildi de. Peygamber Efendimiz:

"Kocası yüzüne baktığı zaman, onun gözünü aydın kılan/gönlüne sürur veren, emrettiğinde derhal itaat eden ve kocasının, mal, can ve namusunu emniyetle teslim edebileceği kadındır."[65] buyurdu.

---

[62] Müslim, Rada', 16, 715/54, H., II/108.
[63] Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid,* Nikah, IV/254, 55.
[64] Ebû Abdirrahman Ahmed b.Şuayb b.Ali b. Bahr b. Sinan b. Dinar en-Nesâî, es-Sünen, (Suyûtî şerhinden ofset Beyrut, 1930, K. Nikâh, VI/69.
[65] Buhârî, Nikâh, VI/68.

Bu özellikleri, ancak dini güzel olan kadınlarda görmek mümkün olabilir. Haram ve helâlden sakınmayan, Rabbına ibâdet etmeyen, kocasına saygı duymayan ve zaman zaman muhalefet edip dikleşebilen müsrif bir kadın, bakınca acaba hangi kocanın kalbe sürur verir? Bu özellikleri ile beraber malı ve güzelliği o bedbaht adamın yanında ne değer ifade edebilir ki?

Öyleyse, Müslüman gençlerimizin tercihi daima İslamî açıdan olmalıdır. Diğer sebepler ikinci plânda nazar-ı itibara alınabilir. Evlenmede tercihe sebep ikinci bir konu da, dul bir kadınla bekâr bir kadın arasında tercih yapmak söz konusu olduğu zaman, bekârın seçilmesidir. Zira bekârlar, Rasûlullah'ın ifadesiyle tercihe daha şayandırlar.

Atâ' İbn Ebi Rabah'dan nakledildiğine göre Câbir b. Abdullah O'na şöyle demişti: "Rasûlullah (sav) zamanında bir kadınla evlendim. Bir gün Rasûlullah'la karşılaştığımızda bana:

— *Ya Câbir, evlendin mi?* diye sordu. Ben:

— *Evet,* cevabını verince O:

— *Bakire midir, yoksa dul mu?* buyurdu. Ben de:

— *Dul ya Rasûlallah*, dedim. Bunun üzerine:

— *Bâkire alsaydın ya, onunla neşelenirdin*, dedi.

— *Ya Rasûlallah, benim yetim kız kardeşlerim var, onlarla aramıza girer (de bozar) diye korktum*, dedim.

— *O halde öyle olsun. **Çünkü kadın, ya dini ya malı yahut da güzelliği için alınır, sen dindarını almaya bak.** Ellerin bereketlensin,* buyurdu."

Şu'be'nin, Muhârib'den, O da Câbir b. Abdullah'tan naklettiğine göre bu hadis *"Bâkire mi, dul mu?"* dedi, dul dedim. Bunun üzerine Rasûlullah:

"Bâkireler ve onların cilveleri varken sen nerelerde geziyorsun!" buyurmuştur, şeklinde de rivayet edilmiştir.[66]

Şu halde, evlilikten haz almak isteyenler için, bakireler tercih nedeni olabilir. Hadisi-i Şerife göre "kadın, ya dini ya malı yahut da güzelliği için alınır, fakat dindarını almak" tavsiye edilmiştir. Eğer evde yetimler varsa, dul, aklı başında ve olgun kadınları tercih etmek de tavsiye edilmiş oluyor.

[66] Müslim, Rıdâ, 16, 715/56, II/1087.

İhyâ'da nakledildiğine göre, bazıları şöyle demiştir: *"Kadın, dört yönüyle erkekten aşağı olmalıdır. Aksi halde kocasını hakir görebilir. Onlar; yaş, boy, mal ve neseptir. Güzellik, edeb, ahlâk ve takva bakımından ise, kadın erkekten üstün olmalıdır."*[67]

Ayrıca, evlenecek çiftlerin, bazı yönlerden birbirlerine denk olmaları da eşler arasında ahenk ve huzurun temini için aranmalıdır. Buna, Fıkıhta *"Küfüv ve kefâet"* denilir ki, bu konu da oldukça önemlidir. Aksi, karı ve koca arasında geçimsizliğe sebep olabilir. Meselâ, eşlerden birisinin fazla yaşlı olması buna misal teşkil edebileceği gibi, birinin hür, diğerinin hür olmaması da misâl olabilir. Allah Teâlâ: *"İman etmiş bir câriye, hür ve müşrik bir kadından -hoşunuza gitse bile- elbette daha hayırlıdır..."* Âyet-i kerîmesiyle bu konuya işaret etmiş, Rasûlullah da, yaşları pek fazla farklı olduğu için Hz. Fâtıma'yı isteyen Hz. Ebû Bekir'le Hz. Ömer (ra)'e hayır demiş; onlardan sonra talip olan Hz. Ali ile evlendirmiştir ki, bu da konunun önemini ifade için kâfidir.[68]

Günümüzde, erkek olsun kadın olsun, köyde yetişmiş birisiyle bir şehirlinin veya üniversite mezunu bir gençle, hiç okur yazar olmayan yahut ilk okul mezunu birisinin evlenmesi de *kefaet* açısından pek münasip değildir. Evliliğin sıhhati bakımından kültür farklılıkları bile göz ardı edilmemelidir.

d. Mihir - Başlık - Hediye

Şurası bir gerçektir ki, İslam'da, erkek olsun, kadın olsun; her ikisi de insan olma değerine sahiptirler. Dolayısıyla, hiçbir kimsenin, başkaları tarafından, alınıp-satılmaları asla söz konusu olamaz. Çünkü insanın değeri hiçbir zaman mal ile ifade edilemez. Bu sebeple evlenmelerde, kadının erkek tarafından satın alınması veya başkaları tarafından satılması da mümkün değildir. Zamanımızda olduğu gibi, velisi tarafından, başlık veya başka adlar altında, kadınların evlendirilmesi, ondan elde ettiği para ile de kendisine kazanç temin etmesi ise, İslam'da olmadığı halde, maalesef bazı bölgelerde yerleşmiş anormal bir âdettir. Bu âdetin Müslümanlara nereden geldiği ise kaynaklarda çeşitli şekillerde anlatılmaktadır.

Şöyle ki, İslam'dan önceki Araplar arasında, kadın, velisi tarafından başkasına satılır, mihir adıyla almış olduğu mal ve para da kendisine kalırdı. Bursalı İ. Hakkı'nın beyanına göre, kızı doğan kim-

---

[67] Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmu'd-Dîn*, Beyrut, tarihsiz, III/103.
[68] Nesâî, Hitân, VI/62.

seye (henien leke'n-nâficetü) derlerdi. Bununla: *"Kazandığın mal kutlu olsun; mihirini alır, mal ve mülkünü çoğaltırsın"* mânâsını kastederlerdi.[69]

Bu rivayetten anlaşılıyor ki, bu devirde alınan başlık, yani mal, para vs. velinin mal ve mülkünü çoğaltan bir kazançtır. Tabii ki, bu, kadına hiçbir menfaat temin etmiyordu.

Bir başka kaynakta da başlıktan şu şekilde bahsedilmektedir: "Kadîm Yunan'da, bir kıza talip olan erkek, kızın babasına *"Hedna"* denilen bir miktar hayvan verirdi. Kız güzel olursa ona, ailesine çok öküz kazandıracak anlamına gelen, *Alphesiboicia* denirdi İtalyanlarda da kız tarafının, erkek tarafına belli bir miktar para ödediği söylenmektedir"[70] ki, bu âdetler tamamen bölgesel olup, İslam'ın verilmesini emrettiği mihirle yakından ve uzaktan hiçbir alâkası yoktur.

İslam Dini'nde mihir, evlenecek çiftler arasında yapılan nikâh sebebiyle, erkeğin bizzat evlendiği kadına, gönül rızasıyla vereceği mala denilir ki, bu sadece kadının hakkıdır. Bunu velisi yahut başkası alamaz.

İslam'ın nikâhın sıhhati için gerekli kıldığı mihir, kadının şeref ve haysiyetini korumak için bir tazminat ve gelecekte küçük bir güvencedir. Yoksa hiçbir zaman kadının, değeri ve pahası değildir. Bu sebeple Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'inde:

وَآتُوا النِّسَآءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا.

"(Evleneceğiniz) kadınlara mihirlerini, içten, isteyerek ve (Allah'ın) bir atiyyesi olarak veriniz. Eğer onun bir kısmını, gönül hoşluğu ile size bağışlayacak olurlarsa, onu da içnize sine sine afiyetle yiyiniz."[71] Yani: *"Siz erkekler, kadın malına göz dikmek, nikâh için kadından mal gözetmek şöyle dursun; onları behemahal münasip bir mihirle alınız. Mihirlerini kıskanarak değil, aksine, kerem ve semahatle, seve seve veriniz."*[72] emriyle koca ve velilerin dikkatini çekmiş ve mihirin, kadının hakkı olduğunu ve bu sebeple sadece kadına verilmesi gerektiğine hükmetmiştir.[73]

Mihir, bir atiyye-i ilâhiyye olacağı için şer'an, miktarı, kesinlikle tayin edilmiş değildir. Her kimse, maddi gücüne göre, istediği kadar vermekte serbesttir. İslam Fukahası, Allah Teâlâ'nın:

---

69 Bursavî, *Rûhu'l-Beyân*, II/163.
70 Ali Kayıkçı, *İslam'ın Işığında Kadın, Erkek ve Kadın-Erkek İlişkileri,* Ank. 1973, II/437.
71 Nisâ, 4/4.
72 Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, II/1291.
73 Kurtubî, *El-Câmi' li Ahkami'l-Kur'an,* V/23; Bursavî, *Rûhu'l-Beyan*, II/163.

وَآتُوا النِّسَآءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً

"(Evleneceğiniz) kadınlara mihirlerini, içten, isteyerek ve (Allah'ın) bir atiyyesi olarak veriniz." âyetine dayanarak mihirin, azami miktarının tahdit edilmediğinde ittifak etmişlerdir.[74] Mihirin en az miktarına gelince, bu konuda da ihtilâf vaki olmuştur. İmam Mâlik'e göre en azı üç dirhemdir. Ebû Hanife'ye göre on dirhemdir. İmam-ı Şâfiî ve Ahmed'e göre ise, azı için sınır yoktur. Takdir edilen miktarın hepsi caizdir.[75] Rasûlullah (sav) bir çift nalin/ayakkabı, bir yüzük ve Kur'ân öğretmek karşılığında nikâh ettiği gibi, bir adama: *"Demir bir yüzükle de olsa mihir ver ve evlen"*[76] buyurmuştur. Bu emirler, mihirin cinsi ve miktarı hakkında bizlere yeteri kadar bir bilgi verdiği gibi, nişan yüzüğü diye adlandırılan âdetin buradan kaynaklanmış olabileceğini de düşündürmektedir.

Aslında yaygın olduğu şekliyle, nişan yüzüğünün, mihir kabul edilip edilemiyeceği; mecburi bir âdet oluşu ve kadının da erkeğe aynı değerde yüzük takdim etmesi yönleriyle tartışılabilir. Fakat erkeğin kadına, cinsi ne olursa olsun, mâlî durumuna uygun olarak bir yüzük hediye etmesi, ayrıca maddi gücü ve imkanı ölçüsünce önemli bir meblağı mihir olarak vermesi İslam açısından önemli ve gerekli bir ilkedir.

e. Nişanlanma

Biliyoruz ki, İslam geldiği zaman, Araplar arasında yerleşmiş olan birçok âdet ve gelenekleri kaldırmış, akla ve dine uygun olanlarına ise dokunmamıştır. Bu vakıa gösteriyor ki, âdet ve töreler, İslam'a uygunsa devam edilir, değilse terk olunur.[77] İslam'ın başlangıcından beri "Meşru, gayr-i meşru'" şekliyle Müslümanlar arasında carî olan nişan ve düğünlere, olması gerekli şeklini tesbit için -konumuz harici de olsa- kısaca değinmekte yarar olacağı kanaatindeyim.

Nikâh, evlenmek için bir akittir. Asıl karı-koca olma durumu zifaf ise Arapça'da (benâ) fiili ile ifade edilmektedir. Akitten zifafa gireceye kadar gerekli görülen süre de nişanlılık süresi olarak nitelendirilir. İslam'da bu dönem ancak nikâhla başlar. Nikâhtan sonra da aradaki mahremiyet tamamen ortadan kalkar. Artık adaylık sona ermiş ve birbirlerinin eşidirler, karı-koca olmalarında/zifaf, doğal

---

[74] Sâbûnî, *Revaiu'l-Beyan*, II/452, 53.
[75] Buhârî, Nikâh, 50, VI/138.
[76] Buhârî, Nikâh, 49, VI/137.
[77] Geniş bilgi için bkz. M. Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak,* III. Cilt, Ahzab suresinin Tefsiri, Giriş ve Devamı.

olarak görüşüp bir arada bulunmalarında din açısında hiç bir sakınca bulunmamaktadır. Doğal olan da budur. Lâkin nikâhsız nişan veya zifafa girmeme şartına bağlı nikah(!) aradaki mahremiyeti kesinlikle kaldıramaz; daha açık bir ifade ile haramı helal yapmaz!

Rasûlullah (sav)'in Hz. Âişe (ra) ile evlenmeleri iki-üç yıl civarında bir nişanlanma sonunda vâki olmuştur. İbn Hişam'ın naklettiğine göre, *"Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekri's-Sıddîk'ın kızı Âişe ile Mekke'de nişanlandı. Bu esnada Hz. Âişe yedi yaşında bir çocuk idi. 2,5 yıl sonra Medine'ye hicret etti; bu demektir ki, 10 yaşlarında iken de nikâhlanıp zifafa girdi."*[78] rivayeti evlilik yaşı konusunda kafa karışıklıklarına neden olmuş bununla İslam ve onun Peygamberi zan altında bırakılmak istenmiştir.

Hz Âişe (ra)'nin kendisinden yapılan rivayette -rivayet ettiği başka hadisler de var- Hz. Âişe (ra): *"Aklım erdiğinden beri Anambabam Müslümandı."*[79] diyor. Hz. Ebû Bekir (ra)'in 610'da Müslüman olduğu ve bundan da haberdar olacak yaşta olması gerekir ki en az Hz Âişe (ra) 605 yılı doğumlu olur.

Hz. Âişe (ra), Mekke'de, peygamberliğin 4. yılında nazil olan Kamer Suresi'nin 46. Ayeti için *"Bu ayet Mekke'de Muhammed (sav)'e indirildi. Ben o zaman genç kızlık çağına girmek üzere olan bir kızdım. Oyun çağındaydım."*[80] diyor. Bu hadisten anlaşıldığına göre, o tarihte, yani peygamberliğin 4. yılında en az 8-9 yaşlarında olması gerekir. Bu da Hz. Âişe (ra)'ın evlendiği yaşın 17-18 olduğunu gösterir.

"*Evlilik çağına girinceye kadar yetimleri zaman zaman deneyin! Kendilerinde yetişkinlik/rüşd alâmetlerini gördüğünüzde mallarını kendilerine hemen verin...*" (Nisa, 4/6) âyeti ile de Kur'an'ın öngördüğü evlilik çağının malının hesabını bilebilecek rüşd/yetişkinlik çağı olduğu anlaşılmaktadır. İmamı Azama göre de rüşd çağı en az 18 yaşıdır.

Muhammed Hamîdullah'ın naklettiğine göre, Arap geleneğinde, kızların yaşı ay hali görmeye başlamasından itibaren hesap edilmektedir. Sıcak memleketlerde, çocukların ortalama 9-10 yaşlarında ergenlik çağına girdikleri düşünülürse, Hz. Âişe (ra)'ın nişanlandığı yaşı 16, evlendiği yaş 19 olur. Bunu Arap dilindeki bir kullanış da te-

---

78 İbni Hişam, Abdu's-Selâm Hârûn *Tehzîbu Sîreti İbn Hişam,* Beyrut, 1972, II/144.

79 Buhârî, *Sahih-i Buhâri*, Kefalet Kitabı 4. bab, Menakıbü'l-Ensar Kitabı 45. bab, Edeb Kitabı 64. bab, Salat Kitabı 86. Bab.

80 Buhârî, *Sahih-i Buhârî,* Fedâilü'l-Kur'an Kitabı 6. bab, Fethü'l-Bâri 11/291, Ayni 20/21.

yit etmektedir. Arapça'nın en büyük ve sahih lügatı *Lisan'ül-Arab*'a bakıldığı takdirde, Arapça'da 11 den 19 kadar olan sayılar kullanılırken, birler hanesi zikredilerek onlar hanesi de kastedilmektedir. Bir bedevi *"Vahhid/birle, bir yap"* dediği zaman, *"Cebimde 10 dirhem var, 1 de sen ver de cebimdeki parayı 11 yap."* demek istemektedir. Hz. Âişe (ra) Arapça'yı en edebi konuşan hanımlardan biridir. Arapçadaki bu özelliği kullanarak evlilik yaşı ile ilgili rivayetini 6 ve 9 yaşla 16 ve 19 yaşı kasdettiği anlaşılmalıdır. Bu süre içerisinde Hz. Âişe'nin Mekke'de ebeveyninin yanında kalmış, Medine'ye zevcinin yanına, rüşd çağına erdikten sonra gitmiştir.[81]

Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki, Rasûlullah (sav)'ın Hz. Âişe ile nişanlanması, bizdeki gibi adet ve töreleriyle birlikte bir nişan töreni değildir; olsa olsa, Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimiz Hz. Ebû Bekir'den Âişe'yi talep etmiştir, o da *"Verdim"* veya *"Olabilir"* sözüyle böyle bir sözleşme gerçekleşmiştir. *"Nişanlandı"* tabirimiz bu manadadır.

Rasûlullah (sav)'in Hz. Âişe ile bu şekilde, önce nişanlanıp uzun bir süre sonra da evlenmeleri, sözleşme ile zifaf arasında ma'kûl bir sürenin bulunabileceğini yansıtabilir. Fakat bu akit ve sürenin normal ölçüler içerisinde olması lâzımdır. Zira zamanımızda yaygın olan şekliyle nişanlılık, her yerde İslam'a uygundur denilemez. Çünkü nişanlılık, birçokları tarafından evlenme hayatına açılan bir kapı ve eşlerin birbirlerini tanımaları için bir fırsat olarak nitelendirilmesi sebebiyle; çoğu kez nikâh söz konusu olmadığı halde adayların buluşmaları, halvet halinde bulunmaları vs. ile gayr-ı İslamî bir durum arzetmektedir. Bu durum toplum tarafından her ne kadar da normal(!) addedilse de çoğu zaman kızın aleyhine sonuçlandığı inkâr edilemez bir gerçektir. Bu devre mutlaka nikâhla başlamalıdır. Gayr-ı meşru bir tarzda kullanılmamalı ve *"Beş şeyde acele edin..."*[82] hadis-i şerifi gereğince arayı fazla uzatmadan şartlar dahilinde bir an önce gençler evlendirilmelidir. Çünkü tanışma adı altında gerçekleşen ilişkilerin kız için zulüm olduğu sonradan ortaya çıkmaktadır; lâkin iş işten geçmiş oluyor.

İffetli hiçbir genç, bir başkasına nişanlanmış, sonra da dönülmüş; hatta bir başkasıyla adı çıkmış kızla evlenmek istemiyor. Çün-

---

[81] Muhammed Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, Ter. M. Sâid Mutlu, Prof. Dr. Salih Tuğ, İstanbul, 1969, II/18.

[82] *"1. Gençleri evlendirmede 2. Cenazeyi defnetmede 3. Namazı vaktinde kılmada 4. Misafire ikram etmede 5. Günahlara tövbe etmede"* Tirmizî, Sünen, Salât, 127, Hadis no: 171.

kü ülkemizde nişanlılık süresince adaylar arasında yaşanabilecekleri hayal ettiği zaman bunu onuruna yakıştırmıyor.

Bu her zaman böyle sonuçlanmaz dense de böyle sonuçlananlar hiçbir zaman azımsanacak düzeyde değildir. Nikâhsız olarak geçen nişanlılık süresindeki halvet hallerinin dinen caiz görülmemesi de konunun, en önemli başka bir yönüdür.

f. Düğün

Neş'e ve keder insanlarda psikolojik bir olaydır. Sevindirici durumlarda sevinmek, üzücü vak'alarda da kederlenmek insanlarda fıtraten mevcut duygulardır. Bir kaza, başarısızlık veya bir ölümle karşılaşan normal her insanın mutlaka üzüleceği gibi, başarıya ulaşması, maddî-manevî menfaatler elde etmesi de onu sevindirir. Bunlardan bir kısmı şahsa mahsustur, sadece sahibini etkiler. Bir kısmı da kollektiftir; bilhassa yakınlarını çok üzer. Özellikle mü'minlerin birbirlerinin kardeşleri olması hasebiyle[83] iyi ve kötü günlerinde, din kardeşlerinin üzüntü ve neş'elerine iştirak etmeleri, imanlarının yüceliğinin ifadesidir. Bu mülâhazalarla, evlenmenin başlangıcında yapılan düğün merasimi de evlenen çiftlerin, hayatlarında hayırlı bir dönüm noktası olması sebebiye, hem onların, hem de yakınlarının sevinip eğlenmesi için bir vesiledir. Bu vesile ile düğün yapmanın meşrûiyyetini Buhârî'nin naklettiği şu rivayetten anlayabiliriz:

Rasûlullah (sav), yeni evlenen Abdurrahman b. Avf'a: *"Düğün yap, bir koyunla da olsa ziyafet ver."*[84] buyurmak suretiyle bir eğlence tertib etmesini tavsiye etmiştir. Ki, bu olay İslam'da düğün yapmanın, hem cevaz hem de gereğine bir işarettir.

İslamî bir düğün nasıl olmalıdır? sorusuna gelince: Bu her zaman ve her yerde sorulan bir sorudur. Hiçbir zaman da kesin ölçülerle cevaplanmış olduğunu sanmıyorum. Çünkü bu soruyu soranlar daima belli kalıp ve ölçülerle klişeleşmiş şekiller istemektedirler. Halbuki yeryüzünün, her coğrafya ve ikliminde, yaygın halde bulunan Müslümanlar, bu konuda, İslam'a uygun olsa bile, birbirlerinden oldukça farklı âdet ve törelere sahiptirler. Bu sebeple, yeryüzündeki tüm Müslümanların, müştereken bir düğün şekline sahip olmaları mümkün değildir. Lâkin müşterek prensiplere sahip olabilirler. Kanaatimce bu temel ilke şuradan çıkartılabilir:

---

[83] Hucurat, 39/10.
[84] Buhârî, Velime, 68, VI/142.

Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimize soruyorlar: *"Allah bize neyi helal kılmıştır?"* Cenab-ı Hak cevap veriyor:

يَسْأَلُونَكَ مَاذَآ أُحِلَّ لَهُمْ قُلْ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ

Allah, size hoş ve temiz olan şeyleri helâl kılmıştır."[85]

Bu âyet-i kerîme, kanaatimizce, akl-ı selim sahibi insanlar tarafından makul görülüp temiz ve hoş kabul edilen her şeyin dinde helal olduğunu da söylemektedir. Ayrıca Kur'an'da bize birebir örnek gösterilen Hz. Peygamber'in ve Sahâbe-i Kirâm'ın yaptıkları düğünler de prensip olarak esas alınabilir.

Bu mülahazalarla, Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimizin asr-ı saadetlerindeki düğünlere bir göz atacak olursak, o devrin düğünlerinde genellikle, velîme, (düğün yemeği), ilân, teğannî (şarkı) ve def çalmak suretiyle eğlenmek temel ilke olarak gözümüze çarpar. Bu durumda düğün yapmak isteyen kimsenin, ziyafet vermesi, teğanni ve defle eğlence tertip etmesinin hiçbir mahzuru olmayacağı ortaya çıkar. Şimdi de bunları teker teker açalım:

g. Velîme

Müslümanları, diğer insanlardan ayıran ve ilk bakışta göze görünen bu özellik, mutlu günlerinde başkalarını; hususiyetle fakir ve kimsesizleri sevindirme duygusudur. Hatta mü'minin, yapmış olduğu hatalarında bile bu özelliği, kendisini gösterir. Meselâ, düğün ve bayramlarda sadaka vermek, kurban kesmek, yetimlere ve çocuklara hediyeler dağıtmak nasıl bir âdetse; işlemiş olduğu günahlarına kefaret olarak, köle âzâd etmek, sadaka vermek, fakirleri doyurmak da aynı şekilde âdet haline gelmiş dinî bir adettir.

Evlenme vesilesiyle, düğün yapmak ve ziyafet vermek de aynı duyguların neticesidir. Rasûlullah'ın (sav), Abdurrahman b. Avf'a, bir koyun kesmek suretiyle velîme vermesini, kendisinin Hz. Zeynep'le evlendiği, zaman, bütün şehir halkını etle ekmeğe doyurması,[86] ashâbın bu geleneği sürdürmesi ve ziyafete hiçbir ayrım yapmayıp; zengin-fakir, büyük-küçük herkesi davet etmeleri düğünde velime/ziyafet verme esasını teşkil eder.

Velîmede ilk önce düşünülmesi gerekli konulardan birisi, belki de en önemlisi, davetlilerdir. Zamanımızda birçok yerde, özellikle zengin çevrelerde, bu nevi ziyafetlere genellikle zenginler ve akraba-

---

85 Mâide, 5/4.
86 İbn Kesir, *Tefsir*, III/491.

lar öncelikle çağrılılar. Fakirlerle çocuklar ise ya hiç çağırılmazlar yahut sonraya, artıklara bırakılırlar. Bu durum, Allah (cc)'ın hoş görmeyeceği ve insanlığın kabul etmeyeceği acı bir gerçektir. Bu, insana lâyık olduğu değeri vermemek ve zulümdür. Bu sebeple Rasûlullah (sav): *"En kötü velîme zenginlerin çağırılıp da fakirlerin ihmal edildiği düğün yemeğidir."*[87] buyurmuş ve bu nev'i davetleri kınamıştır.

Bu gibi ziyafetlerde yemek olarak, insanların imkan ve bölgenin âdetlerine göre en beğenilenlerin sunulması, özellikle et ve tatlılar (ki, bu konuda ileride geniş bilgi verilecektir) fakirlerin her zaman bulamayacakları türden yemekler olarak ilk plânda akla gelenlerdir. Haram olanlardan; özellikle israftan kaçınmak, elbette ki, İslam'ın genel prensiplerindendir.

h. Eğlenme

Düğün, yukarıda da belirttiğimiz gibi, bir neş'e ve eğlence vesilesidir. Şu kadar var ki, eğlence tarzının, dinen yasak olmayan söz ve hareketlerle olması gerekir. Fert veya toplum için zararlı kabul edildiğinden İslam'ın haram kıldığı; içki, kumar, kadın-erkek karışımı dans ve eğlenceler, gayr-ı meşru söz ve hareketler, bir Müslümanın neş'esinin tezahürü olmamalıdır. Aklın ve dinin hoş göreceği şekli ise bizzat Rasûlullah'ın tavsiyeleridir. Meselâ:

Buhârî'nin kaydettiğine göre: Hz. Âişe, bir kadını, ensardan bir adama gelin olarak götürmüştü. Hz. Peygamber: *"Âişe, galiba düğününüzde oyun ve eğlence yoktu? Halbuki, ensar oyun ve eğlenceyi seven bir topluluktur."*[88] buyurmuş, *"Keşke oyun ve eğlence bulundursaydınız"* demiştir. Başka bir rivayette de: *"... ensar, içerisinde gazel söyleyenleri bulunduran bir kavimdir. Keşke gelinle beraber: 'Eteynâkum, eteynâkum, fehayyanâ ve hayyakum/Size neşeyle geldik, size hoşlukla geldik; Allah sizlere de mutluluklar ve esenlikler versin bizlere de mutluluklar ve esenlikler versin' şeklinde şarkı söyleyen kimseler gönderseydiniz"*[89] demekle de karşı tarafı memnun kılacak şeylerin yapılması ve söylenmesi gerektiğine işaret etmiştir.

Bu ve benzeri rivayetler gösteriyor ki, düğünlerde, haramla ilişkisi bulunmayacak şekilde eğlenmenin, şarkı ve türkü söylemenin dînen hiçbir mahzuru yoktur. Hatta kadınların kendi aralarında, er-

---

[87] Buhârî, Nikah, 72, VI/144.
[88] Buhârî, Nikâh, 63, VI/140.
[89] İbn Mâce, Nikâh, 21, 1900, H., I/12, 13.

keklerinde yine kendi aralarında oynamaları, kendi kültürlerine göre eğlenmeleri yapılan işin doğası gereğidir.

Erkek, kollarını kaldırır oynarsa nikahı gidermiş vb. sözlerin dinle hiç biri ilişkisi olmadığı kanaatindeyiz.

Tekrar edelim Allah Bizlere;

... أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ

"Allah, size hoş ve temiz olan şeyleri helâl kılmıştır."[90]

İslam'da, asıl olan ibahadır; o nedenle haramların hepsi teker teker sayılmıştır. Allah ve Rasûlü'nün haram kıldıklarının dışında, bir nesnenin haram ya da helâl sayılmasında temel ilke şudur: Temiz olup normal, yetişkin ve akl-ı selim sahibi bir insanın tab'ına/karakterine hoş gelen şeyler helâl, tiksinti verici pis şeyler ise haramdır.[91]

Ayrıca Rabbimiz Bizlere;

قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالْإِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَأَنْ تُشْرِكُوا بِاللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ مَا لاَ تَعْلَمُونَ

"De ki: Benim Rabb'im sadece açık ve gizli bütün aşırılıkları; günah işlemeyi, haksız yere taşkınlığı, hakkında açık bir delil indirmediği şeyi Allah'a ortak koşmanızı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi yasaklamıştır."[92]

Bu konuda değişmez ilke şudur:

İster açıktan yapılsın ister gizli, aşırı olmayan, günaha sokmayan, başkasına sıkıntı ve zarar vermeyen; aksine temiz, hoş ve güzel olan her şey âdâbına uygun olarak yapılmak şartıyla yasak değildir.

1. İlân ve Def

Eğlence ve düğün elbette gizli olmaz. Eğer gizleniyorsa, mutlaka onda yukarıda kaydedilen prensibe aykırı bir durum olduğu şüphesi doğabilir. Düğün açıktan yapılır ve herkes oraya davetlidir. Çünkü düğün aynı zamanda evlenmenin ilanıdır ve nikah açısından son derece önemlidir.

---

90 Mâide, 5/4.
91 Bkz. A'râf, 7/157.
92 A'raf, 7/33.

Eğlenme esnasında, def ve benzeri enstrümanlar kullanılabilir. Özellikle def çalmak, türkü vb. sözler söylemek yapılan nikâhın açıklığını izhar etmesi bakımından teşvik bile edilmiştir. Bazı evlenme şekilleri vardır ki, evlenen çiftlerin, kendi akrabalarıyla beraber, sessizce nikah yapmış olmaları, başkalarını şüpheye -yersiz de olsa- sevk edebilir. Böylesi şüpheleri izâle etmek için Rasûlullah (sav) *"Nikâhlarınızı, def çalmak suretiyle ilân ediniz."*[93] buyurmuştur. Başka bir hadis-i şeriflerinde de: *"Nikâhı alenî olarak yapınız. Onu mescitlerde*[94] *yapın ve def çalın"*[95] demek suretiyle *"Hiçbir şüpheye mahal bırakmayın"* demek istemiştir.

Bu esnada söylenecek şarkıların, eğlendirici, medh ve tebrik edici mahiyette söylenecek sözlerin milli his ve duyguları canlı tutacak, kültürü yaşatacak karakterde olması da mümkündür. Zira Mu'avviz kızı Er-Ruveyyi'nin anlattığına göre şöyle demiştir: *"Zifafa girdiğimin ertesi günü idi. Rasûlullah (sav) yanımıza geldi. Bu esnada küçük kızlar da def çalıp, Bedir günü şehit düşen atalarının kahramanlıklarını dile getiren şarkılar söylüyorlardı. İçlerinden birisi, Hz. Peygamber'i görünce, 'Aramızda yarını bilen bir Peygamber var.' dedi (ve şarkıyı kesti). Bunun üzerine Rasûlullah o kıza: 'Bunu demekten vazgeç de önceki söylediğiniz şeyi söylemeye devam edin' buyurdu."*[96]

i. Evlileri Tebrik Etme

Önemli işlerinde, muvaffakiyete ulaşması için Müslümanların yardımlaşmaları, birbirlerine duâ etmeleri nasıl insanî bir görev ise, şahsı, muvaffak olduğu hayırlı bir olay neticesinde tebrik etmek ve kutlamak da öyle bir vecibedir. Rasûlullah (sav) her zaman bu görevi yapar ve yeni evlenenleri de özellikle tebrik ederdi.

Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimizin evlileri tebrik şekli şu sözlerle idi:

بَارَكَ اللهُ لَكَ وَبَارَكَ عَلَيْكَ وَجَمَعَ بَيْنَكُمَا فِي الْخَيْرِ

"Allah seni mübarek kılsın, üzerinize bereketini yağdırsın, aranızı hayırla birleştirsin!"[97]

Dikkat edilirse Rasûlullah'ın tebrik sözleri, oldukça hayırlı bir duâ ve şümullü bir mana içermektedir. Bu hikmete binâen olacak ki,

---

93 İbn Mâce, Nikâh, 1895, H., I/611.
94 O dönemde, herkese açık bir düğün salonu ve benzeri yer olmadığı için mescitler aynı zamanda toplantı yerleri olarak da kullanılıyordu. Yapı tarzı da buna müsait idi.
95 Timrizî, Nikâh, 6, III/389.
96 İbn Mâce, Nikâh, 21, 1897, H., I/611.
97 Tirmizî, Nikâh, 7, III/391.

ecdadımız, yeni evlenenlere hediye olarak sunmak ve tebrik etmek için, en meşhur hattatlara özellikle yazdırdıkları بَارَكَ اللّٰهُ levhasını götürürlermiş. Böyle bir kutlama, hem Rasûl'e harfiyyen ittiba', hem de güzel ve anlamlı bir hediyedir.

Buraya kadar anlattıklarımız, karı-koca hayatının başlangıç safhasını teşkil eden giriş kısmı idi. Asıl ailevî hayat, özellikle karı ve koca hayatı bu devreler atlatıldıktan sonra başlayan, zifafla başlayan hayattır. Asıl birliktelik ve büyük sorumluluklar, karşılıklı hak ve vazifelerin yer aldığı yükümlülükler bundan sonra gelmektedir. O sebeple evlilik sürecindeki mutluluk ve sağlıklı hayat için evlilik öncesi faaliyetlerin ve prensiplerin önemi çok büyüktür.

j. Aile Çatısı Altında Karı ile Kocanın Konumları

Aile çatısı altında erkek ve kadın; biri diğerinden yaratılmış, birbirlerinde sükûn bulmaları için birleştirilmiş, karı-koca rolü içerisinde, toplumun temelini teşkil eden aileyi kurmuşlar. Birisi anne, diğeri baba rolünde çocuklarını büyütüp besleme ve terbiye etme görevlerini üstlenmişler. Allah Teâlâ'nın aralarına koymuş olduğu sevgi ve merhamet duyguları sebebiyle birbirinin elbisesi olmuş; birbirlerini sarmış, sarmalamış, karşılıklı hak ve vazife anlayışı içerisinde toplumun çekirdeğini vücuda getirmişler. Aldıkları İslam'ın havası, Kur'ân'ın nuru ve Rasûlullah'ın sünneti ile beslenmiş, gelişip tomurcuklanmış ve çiçeklerini açmışlar. Sonra da her biri İslam'ın birer mücahidi olan meyvelerini vermiş ve Hz. Peygamber'in: *"Evleniniz, çoğalınız; ben ümmetimin çokluğu ile övünmek istiyorum."*[98] talebinin gereğini yapmışlar. Birlikte Allah'a kul ve Rasûlü'ne lâyık ümmet olmuşlar, İslam'ın arzu ettiği aileyi ve toplumu bu şekilde vücuda getirmişlerdir

Bu olgu elbette ki kendiliğinden meydana gelecek değildir. Önce böyle ideal bir yuvanın meydana gelebilmesi için uygun bir ortam ve aile fertlerine yön verecek ma'kûl yasalar ve sağlam prensipler gereklidir. Öyleyse her zaman ve her iklim kuşağına hitap edebilecek ve her yönden tatminkâr olabilecek bu ortamı ve ölçüleri sağlayacak İlahi bir nizamdan yararlanmak gerekir. Evet, aile çatısı altında da İslam'ın yasa ve prensiplerine ihtiyaç vardır.

İslam aile kurumunun kuruluşundan işleyişine kadar pek çok yasa Yüce Yaratan tarafından düzenlenmiş, Müslüman aileler O'nun koyduğu ilahi kanunlar ve prensiplerle yönlendirilmiştir. Biz inanı-

---

[98] İbn Mâce, Nikâh, 1, 1846, H., I/592.

yoruz ki, iyi bir aile düzeni de ancak bu yasalar ve prensipler sayesinde mümkündür. Bireyler arasındaki hukuki, ahlaki ve sosyal ilişkileri, hak ve görevleri o düzenlemelidir. İşte bu sebeple biz, iyi bir aile düzeninin meydana gelebilmesi için, Yüce Rabbimizin Kur'an-ı Kerim'inde bu kutsal yuva için koymuş olduğu yasaları, prensipleri ve muâşeret esaslarını da Kur'ân ve sünnetten tespit edip burada açıklamaya çalışacağız. Her akl-ı selim sahibi bilir ki, yöneticisiz ve yönetimsiz bir birim olmayacağı gibi birden fazla yönetici ile de herhangi bir kurum sağlıklı bir biçimde yönetilemez.

Her birliktelikte, mutlaka bir yönetici bulunur, genel ilkesi sebebiyle aile içerisinde de bir yöneticiye ihtiyacın olduğu muhakkaktır. Yine her birliktelikte, yönetimin sağlıklı ve başarılı olabilmesi için yöneticinin tekliği prensibi de asla göz ardı edilemez.

Kalplerdeki ve sosyal hayattaki dertlere ve sorunlara şifa ve mü'minlere rahmet olarak Kur'an-ı Kerim'inde ayetler inzal eden Rabbimiz Yüce Allah bu konularda da bizim için çok önemli prensiplere dikkat çekmiştir. Mesela yöneticinin tekliği ilkesi hakkında buyurmuştur ki:

لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلاَّ اللّٰهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللّٰهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ

"Eğer göklerde ve yerde Allah'tan başka tanrılar olsaydı, her ikisi de mutlaka fesada uğrardı! Muhakkak ki Arş'ın (mülkün ve hükümranlığın) sahibi Allah onların niteledikleri şeylerden çok yücedir!"[99]

Çünkü onlardan her biri, ya *"...Arş'ın sahibine ulaşmak için bir yol arayacak..."*[100] veya *"....her tanrı kendi yarattığına yönelecek ve bazıları diğerlerine mutlaka üstünlük kuracaktı..."*[101]

Her iki durumda da aralarında vukзu bulacak ihtilâflar ve savaşlar sebebiyle, göklerde ve yerdeki bu düzeni görmek mümkün olmayacaktı.

"Allah, onların söyledikleri şeyden uzak, son derece yüce, büyük ve tamamen beridir."[102]

Bu ayetlerden anlaşılıyor ki, her birliktelikte yöneticinin tekliği esastır.

---

[99] Enbiya, 21/22.
[100] Müminun, 23/91.
[101] Bkz. İsra, 17/42, 43
[102] Bkz. İsra, 17/42, 43

Zaten hiçbir zaman hiçbir ülkede iki kral, iki cumhurbaşkanı, iki başbakan, iki rektör, iki dekan, iki müdür, iki muhtar olmamıştır. Aile de bir birliktelik söz konusu olduğuna göre, orada da yöneticinin tekliği prensibi geçerli olmalıdır.

Nitekim medeni her toplumda ailenin yöneticisi tektir ve kocadır. Bizde de 743 sayılı Türk Medenî Kanununun 152. Maddesi ile bu görev erkeğe verilmişti. Ne hikmetse(!) 1961 Anayasası'nda yer alan bu hüküm[103] 1982 Anayasasıyla yürürlükten kaldırılmıştır!

Evet, ülkemizdeki bu talihsiz gelişmelere rağmen bu kutsal müessesede de yöneticinin tekliği ilkesi esastır ve aile yöneticisi tektir. Ama ailenin yöneticisi kim olmalıdır? Kadın mı, erkek mi? Bu kimin hakkıdır? Aile yuvasının selâmeti bakımından hangisi buna daha ehil ve layıktır? Bu konu, günümüzde hâlâ bir mesele olarak gündemde tutulmakta ve tartışılmaktadır.

k. Aile Reisi Kocadır

Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'inde şöyle buyurmuştur:

الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَآءِ بِمَا فَضَّلَ اللّٰهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَآ أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللّٰهُ

"Allah'ın birbirlerinden üstün yaratması ve kendi mallarından harcamaları sebebiyle kocalar, ailede kadınlarına yöneticidirler. Saliha hanımlar, gönülden itaat eden ve kocalarının olmadığı yerde, Allah'ın koruduklarını koruyan kadınlardır."[104]

Bu pasajdaki ana tema, ailenin yönetimidir. Yönetici "Rical" vasfına sahip koca, yönetilen ise "Saliha" vasfına sahip hanımı ve çocuklardır.

İslam'da aile, sosyal bir kurumdur ve diğer kurumlar gibi yöneten ve yönetilenlerden oluşur. Din açısından geçerli şartlar çerçevesinde yapılan sahih bir nikâh akdi ile gerçekleştirilen evlilik hayatında, artık birbirinden bağımsız erkekler veya kadınlar değil, birbirlerinin eşleri olan kocalar ve hanımları söz konusudur.

İslam'da aile, toplumun çekirdeğini teşkil eder ve fonksiyonu icabı titizlikle korunması gereken özel hassasiyetleri vardır. Cenab-ı Allah, bu kurumda yönetme görevini iki önemli sebepten ötürü ko-

---

[103] Bkz. Prof. Dr. Aytekin M. Atay, Prof. Dr. İsmet Sungurbey, *Açıklamalı Medenî Kanunu ve Borçlar Kanunu,* İst. 1968, s. 59.

[104] Nisa, 4/34.

caya vermiştir. Bunlardan birincisi, fıtrî kabiliyetleri sebebiyle içte ve dışta temsil etme, hukukunu gözetme, maddî ve manevî saldırılar karşısında aileyi koruma ve savunma yükümlülüklerini de içeren yönetim; ikincisi ise, imkânı ve gücü ölçüsünce çalışıp kazanıp aile fertlerinin geçimini temin etmektir.

Koca, diğer birlikteliklerin yöneticilerden farklı olarak duygusal bir bağla da bağlı olduğu ailesini, hakkaniyet ve eşitlik ilkelerine dayalı bir adalet prensibine göre ve kontrolü elden kaçırmamak şartıyla sevgi ve şefkat duygularına da gerektiği ölçüde yer vererek yönetir. Manevî harcı ilâhî sevgi ve merhamet olan[105] bu kutsal çatı altında hanım, yönetilen; aynı zamanda bulunmadığı durumlarda kocasının vekili statüsünde olup ailenin hukukunu ve mahremiyetlerini koruyandır.

Burada da kararlar, İslamî yönetimin her kademesinde vazgeçilmez bir prensip olan istişare yöntemiyle[106] alınır ve uygulanır. Oyların eşitliği hâlinde son söz, hanımının ve diğer fertlerin aleyhine olmamak şartıyla, ailenin yöneticisine aittir.

Ailede, yöneten ve yönetilen, hiç kimse imtiyaz/ayrıcalık sahibi değildir; temel hak ve özgürlükleri açısından karı koca eşittirler. Karşılıklı haklar açısından kocanın hanımı üzerindeki haklarına denk hanımının da kocası üzerinde hakkı vardır; erkeklerin, sadece bir derece fazla hakkı bulunmaktadır.[107] O sebeple ne koca, erkek olduğu için hanımının hak ve özgürlüklerine saygısızlık edebilir ne de kadın kocasının haklarına saygısızlık eder. Fakat koca ve hanımı, ikisi birlikte bir birliktelik oluşturmaları sebebiyle, ailenin huzur ve saadeti için birbirlerinden bağımsız olarak da hareket edemezler.

Ayette bir takım incelikler ve latifeler bulunmaktadır, onlara da değinmeden geçemeyeceğiz. Mesela;

***“er-rical”* tabiri**

Büyük müfessirimiz Elmalılı’ya göre şu mesajı içermektedir:

Bir kocanın ailesinin yöneticisi olması ve kendisine saygıyla itaat edilebilmesi için mutlaka ricalden/adam sayılan[108] salih bir mü’min olması şarttır. Hanımının ve diğer aile fertlerinin hukukuna saygı göstermeyen, görevini müdrik olmayan, sorumluluğunun bilin-

---

105 Bkz. Rum, 30/21.
106 Bkz. Şûrâ, 42/38.
107 Bkz. Bakara, 2/228.
108 Bkz. Nur, 24/31; Ahzab, 33/23.

cini taşımayan ve de ailesinin haysiyet ve şerefini koruyamayan kocalar ricalden/adamdan sayılmazlar ki yönetim hakları olsun![109] Çünkü İslam'da, ikrah hâli hariç, Allah'a isyan olan yerde kula itaat caiz değildir.[110] Zulme rıza zulümdür. Kula itaat, ancak aklın doğrulayıp dinin de onayladığı maruftadır.[111]

"Birbirlerinden üstün yaratılmaları..."

Ayette söz konusu olan *üstünlük*, kişinin, ailenin yönetiminde görev ve sorumluluk yüklenebilmesi için göz önünde bulundurulması gereken ehliyet ve liyakat esasını içeren karşı cinsler arasındaki fıtrî bir farklılıktır; kesinlikle değer açısından bir üstünlük burada söz konusu değildir. İslam'da değer anlamında üstünlük, ancak *takva* ile olduğu bilinmektedir.[112]

Kur'an'da kadın ve erkeğin, kadınlık ve erkekliği ön plana çıkarılarak üstünlüklerinden söz edildiği tek yer, işte bu pasajdır; o da yönetimde liyakat ve ehliyet; başka bir ifade ile söylemek gerekirse, sosyal hayatta herkesi yerinde değerlendirme, risk ve sorumlulukları fıtrî kabiliyet ve güce göre tevdi etmeyi gerektiren adalet ilkesi sebebiyledir. Hiçbir erkek, sırf erkek olduğu, kadın da kadın olduğu için diğerinden üstün ya da aşağı değildir! *"Allah, erkek-kadın hiçbirinizin yaptığı işi, asla zayi etmez. Zira siz birbirinizdensiniz..."*[113]

"...Birbirlerinden üstün yaratması sebebiyle..."

Bu ifade, erkeğin erkek, kadının da kadın olarak yaratıldığını ve her birinin biyolojik yapısına özgü durumuna göre farklı görev ve yükümlülükleri icra edebilmeleri için farklı kabiliyetler bahşedildiğini gösterir. O nedenle bu ayette, erkek ya da kadının birbirinden mutlak üstünlüğünden söz edildiği söylenemez. Denilebilir ki biyolojik yapılarının ve buna dayalı kabiliyetlerinin farklılığı, erkeğin erkek olarak, kadının da kadın olarak bir takım hayatî fonksiyonları gerçekleştirmeleri, birlikte bir düzen kurmaları ve hayat denilen büyük kurumu ve yüce ortaklığı sağlıklı bir biçimde sürdürmeleri içindir. O hâlde, kimi konularda erkeklerin, kimi konularda da kadınların fıtraten daha üstün yaratıldıklarından bahsedilir. Nitekim çocuk doğurmak, kadınların hassasıdır. Biyolojik yapıları da ona göre kurulmuştur. Hatta tek tek ele alındığında nice kadınların nice erkek-

---

[109] Bkz. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, II/13.
[110] Bkz. Lokman, 31/15; Mümtahine, 60/12.
[111] Müslim, İmâre, 39.
[112] Bkz. Hucurat, 49/13.
[113] Âl-i İmrân, 3/195.

lere nazaran aile yönetiminde, hatta ülke yönetiminde daha kabiliyetli olduğu da gözlemlenebilir. Meselâ; Kur'an, toplumu yöneten kadınlar bağlamında 'Saba Melikesi Belkıs' adıyla maruf bir kadından sitayişle söz eder.[114]

Gerçek şu ki dünya ölçeğinde ve genel açıdan bakıldığında, aile yönetiminin kişiye yüklemiş olduğu ağır yükümlülük ve sorumluluklar karşısında erkeklerin bu işe daha uygun yaratıldıkları muhakkaktır. İslam'daki hakkaniyet, emanetlerin ehline verilmesi,[115] insanların lâyık oldukları yerlere konulması[116] gibi ilkesel değerler ve adalet prensibi açısından erkek, ailesinin yöneticisi olmaya daha uygun görülmüştür.

Zemahşerî'nin de dediği gibi, *"Yöneticilik, ancak liyakatla hak edilmiş olur; yoksa zorla ve baskı ile değil."*[117]

Bursavî de demiştir ki:

"Bu âyet-i kerîme ile erkeklerin fıtraten, biyolojik üstünlükleri, diğer yandan da mallarından infak etmeleri, evlenirken kadına mihir verme mecburiyetleri ve de ailenin geçimini temin görevi ile yükümlü olmaları nedeniyle de kesbi üstünlüklerine binâen, erkekler, ailenin hâkimi olarak beyan edilmişlerdir."[118] Yani, erkekler, dışarıda çalışıp kazanmak ve aileyi yönetmek bakımından kadınlara yöneticidirler. Kadınlar da, ev içerisinde, erkeğin yönetimi altında; evin tedbir ve tanziminde görevlidirler.

İslam bundan tam on dört asır önce, bu hükmü koymuş; bu günün insanı da, 1789 Fransız İhtilâli'nden sonra, erkeklerle eşit haklara sahip olmak için, Millî Meclis'e dilekçe ile müracaat ederek kadınlara hitabeden, ihtilâlin öncülerinden Chaumette: *"Tabiat, sosyal görevleri ikiye ayırıp, ülkenin himaye ve yönetimini erkeklere bırakmış, kadınları ev idaresini tedbir ve tanzime öz bir yaratılışta vücuda getirmiştir."*[119] demek suretiyle bu hakîkate parmak basmıştır.

Hem bu hakimiyyet, *"İtinâ gösterilmesi gerekli olan aile yuvasının yönetiminde, korunması, himâyesi ve ailenin saygınlığının devamı açısından, aile içerisinde yapılan bir vazife taksimidir. Aile fertlerinin şahsî ve hukuki hiçbir varlığını ortadan kaldırmayan bir başkanlık-*

---

[114] Bkz. Neml, 27/36-44.
[115] Nisa, 4/58.
[116] Ebû Dâvûd, Edeb, 23, 4842.
[117] Bkz. *Keşşaf*, I/523.
[118] Bursavî, *Rûhu'l-Beyân*, II/202; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkami'l-Kur'an*, V/169.
[119] Abdulaziz Çâviş, *Anglikan Kilisesine Cevap*, s. 151.

tır"[120] *"Aynen; valinin ra'iyyesine kıyamı gibidir; emretmek, nehyetmek, korumak ve muhafaza etmektir."*[121] Islahı gereken durum olduğu zaman da ıslah etmek sebebiyledir. Yoksa sanıldığı gibi, kadının şahsiyetini yok eden, onurunu rencide eden, esir ve köle mesabesine indiren kahderici bir üstünlük değildir ve olamaz da. Kadınları ikinci sınıf olarak kabul etmek hiç değil.

Konuyu değişik bir açıdan değerlendiren Kurtubî der ki: *"Erkeklerin bu üstünlüğü kadınların lehine olan bir hâkimiyettir. Çünkü erkeklerin akıl ve idarecilik bakımından farklı oluşu, onlara idare etme ve yönetme görevini yüklemiştir. Fizikî yönden üstünlükleri de, ailenin nafakasını temin ve muhafaza etme yükümlülüğü altına sokmuştur."*[122] Şu halde bu mânâdaki üstünlük "Her görevin bir sorumluluğu olması bakımından" bir fazilet olmaktan ziyâde, ağır bir yüktür. Sonra her erkek, mutlaka ailenin mutlak hâkimidir, diye bir şey de yoktur. Koca, bu sorumluluğu "Tam anlamıyla ifâ edebildiği zaman hâkimdir."

Tekrar olacak, ama faydadan da hali olmayacak. Elmalılı'nın söylediği gibi, *"Zevcesinin hakkını edâ etmeyen, kadının malına göz diken ve vazife-i infâkı yapmayan, ailesinin ırz-u nâmûsunu korumayan erkekler, ricalden sayılmazlar,"* o yüzden böylelerinin ailede hâkimiyeti, yöneticiliği de hiçbir zaman söz konusu olamaz.[123]

Allah Teâlâ, aile içerisinde vazife taksimini bu şekilde yapmıştır. Bu taksime razı olmamak, Allah'ın hükmünü beğenmemek anlamına gelebileceği gibi, ailevî yönden de birtakım tehlikeli neticeleri mûciptir.

Rasûl-i Ekrem (sav) bu konuda şöyle söylemiştir: *"İşlerini/yönetimi kadınlara tevdî eden kimseler asla felah bulmazlar."*[124]

Başta da söylendiği gibi, bu meselede kadın veya erkeğin sınıfsal veya cinsiyet bakımından yahut değer anlamında bir üstünlüğü asla söz konusu değildir; burada üstünlük genel itibarıyladır ve ehliyet bakımındandır.

Aynı âyet-i kerîmenin nazmında şu latifeyi de görebiliyoruz:

---

[120] İbn Kesir, *Tefsir,* I/491, Seyyid Kutub, *Fi Zilali'l-Kur'ân.*
[121] Zemahşerî, *el-Keşşaf,* I/523.
[121] Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkami'l-Kur'an,* V/169.
[122] Kurtubî, *el-Câmi' li ahkami'l-Kur'an,* V/169.
[123] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili,* II/1350.
[124] Buhârî, Kitâbu'n-Nebî ilâ Kisrâ ve Kayser, 18, VIII/97.

Kadınlar erkeklerden, erkekler de kadınlardan müstağni olamazlar.

Aynen insan bedeninin organlarına benzerler. Erkek baş, kadın da beden mesabesindedir. Hiçbir a'zâ diğerine karşı büyüklenemez. Her birinin, yapısına ait, ayrı ayrı, hayati görevleri vardır. Bu görevleri yerine getirirken hepsi, birbirine yardım ederler. Kalp baş/beyin olmadan, kulak göz olmadan; ayak el olmadan vazifelerini tam olarak yapamazlar. Şahıslar için de, kalbinin midesinden daha üstün, başının da ellerinden şerefli olması ayıp sayılmaz. Yeter ki, hepsi görevlerini düzgünce yapabilsinler.[125]

Ayrıca ailede karşılıklı olarak temel hak ve özgürlükler sağlam yasalar, prensipler ve âdâb ile muhafaza altına alındıktan sonra, birinin diğerine yönetici olması kime ne kazandırır veya ne kaybettirir ki? Bu sebeple Müslüman bir aile yuvasında kadınlar için, ezmek ve ezilmek asla söz konusu değildir. Bu hükümlere göre: *"Kadın Müslüman olmayıp, kitap ehlinden Yahudi ve Hıristiyan birisi ise, erkek onun dinine dahi müdâhale edemez."* Zira *"Dinde zorlama yoktur."* âyet-i kerîmesi buna mânidir.[126]

Erkek, kadının şahsî malına da karışamaz. Nikâh akdi esnasında, kadının erkekten aldığı mihir, kendi öz malıdır, gönül rızasıyla verirse, koca bunu kullanabilir; aksi halde kocanın bunda hiçbir hakkı yoktur. Aldığı mihirle çeyiz yapmakla da görevli olmayan kadın, gerek evlenme esnasında, gerekse evlendikten sonra hiçbir mâlî mükellefiyete tâbi değildir.[127]

Şayet koca, cimriliği sebebiyle, zevcenin ve çocuklarının gerekli ihtiyaçlarını temin etmezse, kadın, israftan kaçınmak şartıyla, kocadan habersiz olarak, kendisi ve çocukları için, meşru' ve âdet olanı harcayabilir.[128]

Bu durumda kadının, dinine, malına, hukukuna ve hürriyetine erkeğin müdâhale edememesiyle birlikte ona hâkimiyeti kadına ne kaybettirir? Aksine, birçok mes'ûliyetlerle beraber erkeklere verilen bu üstünlük, gerçek mânâda kadın için bir lütuf sayılmalı değil mi?

Velhasıl, savaşmak, iç ve dış tehlikelere karşı koymak, ailenin geçim ve yönetimini yüklenmek, her şart ve ortamda kadının ve çocuklarının nafakasını temin etmek, evlenirken mihir, boşanırken na-

---

[125] Sabuni, *Revaiu'l-Beyan*, I/467.
[126] Bakara, 2/256.
[127] Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Sa'îd b. Hazm, *el-Muhallâ*, Beyrut, tarihsiz, IX/507, vd.
[128] *A.g.e.*, VI/193.

faka vermek gibi konular, genellikle kadınların yapamayacağı; ancak erkeklerin üstesinden gelebileceği işler olduğu için, İslam nazarında aile reisi kocadır.

Şunu da söyleyelim ki, biz burada Müslüman bir aileden söz ediyoruz. *"Allah'ın emri, Peygamber'in kavli..."* ile temelleri atılmış, Yüce Mevlâmız tarafından aralarına özel olarak sevgi ve merhamet duyguları konulmuş, birlikte yuvalarını kurmak ve yavrular yetiştirip insan neslini devam ettirmeye söz vermiş, iyi ve kötü günlerinde birbirlerine destek olmaya ahdetmiş mü'minlerin kurduğu aileyi konuşuyoruz.

Feminizmin etkisiyle beyinleri karışmış, din ve diyanetten haberi olmayan ve ailenin gerçek değerini takdir edemeyen bir takım müfsit kişilerin, bir yandan İslam'a çamur atmak diğer yandan aileyi bozmak ve ülkede kargaşa yaratmak isteyen art niyetli kimselerin bakışıyla konuya bakan Müslümanlara hiçbir sözümüz yoktur. Gerçek Müslümanlar bilmelidirler ki, ailenin teşkilinde, huzurlu ve mutlu bir biçimde devam etmesinde inandığımız Allah ve Rasûlü'nün yasaları, öğütleri ve tavsiyeleri vardır. Onları hiçe saymak veya en azından kale almamak iman ve teslimiyet meselesidir. Batıdan gelen veya beslenen esintilerle, ortaya atılan nifak tohumlarıyla Müslüman aile yapımızı bozmaya çalışanlara kapılıp da duygusal çoğu zaman da cahilce söylemlerle Allah'ın ayetleri hakkında konuşmak, onları beğenmemek, *"Çağın icabıdır..."* diyerek Kur'an'ı ve Sünneti devre dışı bırakmak, kişinin ancak dinine ve imanına zarar verir.

2. Kadının Uyması Gerekli Muâşeret Esasları

a. Yöneticiye/Kocaya İtaat

Yönetimin olduğu her yerde, adalete riayet etmek ve karşılıklı olarak haklara ve özgürlüklere saygı göstermek, nizam, huzur ve sükûneti, dolayısıyla refâhı temin eder. Aile ise, yönetilen yerler içerisinde, refâh, huzur ve saadete en fazla ihtiyacın duyulacağı bir yerdir. Bunun temin edilebilmesi için ailenin yöneticisi olan kocanın, aile fertlerinin haklarına saygılı olması ve onlara karşı görev ve sorumluluklarını tam olarak yerine getirmeye çalışması, ne kadar önemli ise, kadının da yöneticiye/kocasına itaat etmesi, emirlerini ifâda kusur etmemek için gayret göstermesi, içten gelen bir bağlılıkla aile reisine saygı göstermesi de o derece önemlidir.

Haklara karşılıklı olarak saygı gösterilmediği, emir ve yasaklara riayet edilmediği yerlerde refah ve huzurdan bahsedilemeyeceği muhakkaktır. Hâlbuki İslam Dini'nin gayelerinden birisi de, münte-

siplerinin dünya ve âhiret saadetini temin etmektir. Bu yüzden erkeğe yönetim görevini tevdi eden Allah Teâlâ, kadına da yöneticisine itaat etme görevini vermiş ve:

...فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللّٰهُ

"Saliha kadınlar, gönülden itaat eden ve kocalarının olmadığı yerde, Allah'ın koruduklarını koruyan kadınlardır."[129] buyurmuştur.

"Saliha kadınlar..."

Burada kadınlar, aile hayatındaki yükümlülük ve sorumluluklarının bilincinde olup olmamaları ve davranışları açısından zımnen iki katagoriye ayrılmış bulunmaktadır: *"Saliha kadınlar"* ve *"Saliha"* olmayanlar.

Ayetteki açılıma göre *"Saliha kadınlar"* saliha vasıflarının yanında;

aa. "Kocalarına içtenlikle saygı gösterirler"

ab. "İtaat ederler"

ac. "Korunması gerekenleri, kocalarının gıyabında korurlar."

Arapça'da *salih* ve *saliha*, 'SLH' kökündendir. *Salâh*, fesat ve kötülüğün zıddıdır. İnsan için *salih*, kalben, zihnen kendisiyle ve kendinden başkalarıyla barışık olan; uygun davranışlar sergileyen, aşırılıkları/ifrat ve tefriti olmayan; ağırbaşlı ve itaatkâr olan anlamına gelir.[130]

Saliha kadın: Söz ve davranışlarında temkinli ve ölçülü olan; daima Allah'ın rızasına uygun davranan, akla ve hakikate uygun iş yapan ve aile menfaatlerine uygun tavırlar sergileyen kadın tipidir. *"Salih koca"* da öyle olmalıdır.

Biz *salih* terimini şöyle tarif etmekteyiz: Akl-ı selime, realiteye ve Allah'ın rızasına uygun olan her şey salih'dir; bu şey, söz ise, salih bir söz; iş ise, salih bir iş; davranış ise, salih bir davranıştır. Bunun sahibi erkekse salih bir kişi, kadınsa saliha bir kadındır.

O halde saliha kadınlardan maksat, söz, iş ve davranışlarında akl-ı selime, realiteye ve Allah'ın rızasına uygun davranan *"Hanım Efendiler"*dir...

---

[129] Nisa, 4/34.
[130] Bkz. Rağıb, *Müfredat*, 'SLH' mad.

Rasûl-i Ekrem (sav) bu hanımefendiler hakkında: *"Dünya bir meta'dır. Dünya meta'ının en üstünü ise saliha bir kadındır."*[131] demiş ve İslam'dan sonra bir insanın sahip olabileceği en üstün nimet olarak nitelendirmiştir. Sonra da *saliha kadını* şöyle tarif etmiştir: *"Yüzüne baktığında gönlüne sürûr verir, emrettiğinde itaat eder, yokluğunda ırzını ve malını muhafaza eder."*[132]

Büyük müfessirlerden F. Râzî demiştir ki "Hanım, kocasının şahsına saygı gösterir, emir ve yasaklarına riayet eder ve yuvasına sadakatle bağlanırsa, kocanın da onun hukukuna saygı göstermesi, örf ve âdetlere göre isteklerini yerine getirmesi ve hayrına olan şeyleri yapması üzerine vacip olur."[133] Erkek olsun, kadın olsun, *salih* ya da *saliha* vasfını hak etmeyenler, Elmalılı'nın deyimiyle akla, gerçeğe ve Allah'ın rızasına aykırı davrananlardır.

Öyleyse "Saliha kadınlar", o vasıfları sebebiyle "ganitat"tırlar; yani ayetteki ifadesiyle:

...قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ

"...gönülden itaat eden ve kocalarının olmadığı yerde, Allah'ın koruduklarını koruyanlardır."

Bu âyet-i kerîmenin tefsirinde Fahruddin er-Râzî demiştir ki: "Bu ayette iki vecih vardır. Allah'a itaatlerinden dolayı; 1. Kocaya itaat ederler, 2. Kocalarının haklarına saygı gösterirler."[134]

Bununla da, Allah'a saygıdan sonra, kocaya saygı zikredilmiş ve kocanın, Allah'tan sonra en çok itaat edilmesi gerektiğine işaret edilmiştir.

Kocaya itaatin bu kadar önemli olması her halde kutsal aile birimindeki sağlıklı bir yönetimin gerçekleşmesi ve yuvanın huzur, sükun ve mutlulukla devam etmesi açısından olmalıdır

Dinimizde ibadette sadece Allah, ihsanda anne ve baba, itaatte ise koca öncelikle hak sahibidir.

Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimiz buyuruyor ki: *"Bir kadın beş vakit namazını kılar, Ramazan ayında orucunu tutar, namusunu korur*

[131] Müslim, Rada', 17.
[132] İbn Mâce, Nikâh, 1847.
[133] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, VI/94; Bursevî, *Ruhu'l-Beyan*, I/354.
[134] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, X/88.

ve kocasına da itaat ederse, cennetin sekiz kapısı vardır; ona cennetin istediğin kapısından girebilirsin, denilir."[135]

Belki de bu yüzden, kocası yanında olan bir kadının, -farz olanların dışında-, oruç tutamayacağı, nafile namaz kılamayacağı; ancak kocası müsaade ettiği zaman bu gibi ibâdetleri yapabileceği hükmü yürürlüktedir. Bu da kadın için kocanın, Allah'tan sonra itaate en fazla lâyık birisi olduğuna delâlet etmesi bakımından kafidir.[136]

Buna göre denilebilir ki, kocanın, Allah'ın emir ve yasaklarına ters düşmeyecek, diğer bir ifade ile "Ma'ruf" olan her türlü emir ve yasaklarına uymak, saygı göstermek saliha kadınların şiarındandır.

Mesela başkalarının yanında kocasına adıyla seslenmeyip, "Bey", "Efendi" ilavesiyle iltifat dolu tabirlerle hitap etmeli, söze başlarken, "Afedersin", "Lütfen" gibi saygı içeren sözcükler esirgenmemelidir. Her söze, her teklife hemen itiraz etmeyip, suhulet ve sükunetle sözü ve teklifi anlamaya çalışmalı.

Bilhassa çocukların ve yabancıların yanında yüksek sesle konuşmamalı, sözünü kesip önüne geçerek otoritesini sarsacak davranışlardan kaçınmalıdır.

Kocanın onurunu kendi onuru bilmeli, onun izzet-i nefsini kendi nefsi gibi görmeli ki öyledir[137]; nefse, kişiliğe ve büyüklüğe dokunacak şekilde konuşulmamalıdır. Tüm bu ve benzeri salih, nezih, edebli ve kibar davranışlar kocaya itaatten sayılır.[138] Doğal olarak koca da hanımına, aynı şekilde mültefitkar ifadeler kullanmalıdırlar.

Bursalı İsmail Hakkı'nın bahsettiğine göre, Nebî (sav) zamanında kadın, kocası eve girince, onu ayakta karşılar, *"Merhaba efendim ve evimin efendisi"* der, boynundan ridâsını alır, eğilir, ayakkabılarını çıkartır, ilk önce kocasının hâl ve hatırını sual ederdi. Şayet onu üzüntülü olarak görmüşse, üzüntüsünün sebebini sorardı. Üzüntüsü dünyaya müteallikle, *"Cenâb-ı Hak sana kâfidir"*; ahirete müteallikse, *"Allah, ziyade kılsın"* der, teselli ederdi. Bu sebeple Rasûlullah: *"Öylesi kadınlara benden selâm söyleyin ve haber verin ki, şehitlere verilen mükâfatın yarısı da onlara verilmiştir."* buyurdu.[139]

---

[135] Ahmed b. Hanbel, Müsned, I/191.
[136] Buhârî, Nikâh, 84, VI/150.
[137] *"Allah, sizi bir tek nefisten yaratan ve kendisi ile huzur bulsun diye eşini de ondan var edendir." A'raf 189.*
[138] Cassas, *Ahkâmu'l-Kur-ân,* III/398.
[139] Bursavî, *Rûhu'l-Beyân,* II/164.

b. Aile Mahremiyetlerini Muhafaza

Kadının, kocasına karşı önemli görevlerinden biri de, âyet-i kerîmede bahsolunduğu üzere:

...حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ

"...kocalarının olmadığı yerde, Allah'ın koruduklarını koruyan kadınlardır."

Gayba riâyet iki şekilde olabilir: Birincisi, nefsini zina tehlikelerinden koruyarak, bu konuda kocasına ihanet etmemesidir. İkincisi ise, kocası olmadığı zaman, onun evini ve malını ve korunması gereken her türlü değerini muhafaza edip, halel gelmekten korumaktır."[140]

Her Müslümanın aklı, dini, malı, canı ve namusu korunmaya lâyıktır. Evin hanımı bu konuda oldukça titiz davranıp, korumakla görevli olduğu[141] şeylere riayet etmelidir. Kocasının izin vermeyeceği erkeği eve almamalıdır.[142]

Ebû Davud'un naklettiğine göre Aleyhissalâtü Vesselam, şöyle demiştir: *"Kişinin elde ettiği hazinenin en güzelini size haber vereyim mi? O, baktığın zaman seni mesrur eden, emredince itaat eden, sen olmadığın zaman malını ve namusun koruyan sâliha bir kadındır"*[143] buyurdu.

Bu hadis-i şerifin de işaret ettiği gibi, kocanın mal ve namusuna karşı saygılı davranmak ve muhafaza etmek, hem Allah'ın emrine itaat hem de dünya ve âhiret saadetine sahip olmak demektir. Bu görevi tam olarak yerine getiren kadınlara ne mutlu!

c. Aile Sırlarını Koruma

Hüküm, karı ile koca arasında müşterek olmakla beraber, âyet-i kerîmenin nüzulüne sebep, Rasûlullah'ın hanımları olması nedeniyle, özellikle kadınların dikkat etmesi gerekli bir husus da, aile beyninde gizli kalması gerekli, sır kabilinden, söz ve durumların başkalarına yayılmamasıdır.

Nakledildiğine göre, Hz. Peygamber'in, aralarında gizli kalmak şartıyla, Hz. Hafsa'ya söylediği sırrın, Hz. Hafsa tarafından Hz. Âişe'ye söylenmesinin hoş olmadığını beyan etmek üzere nazil olan:

---

[140] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, X/89.
[141] Buhârî, Cuma, 89, I/125.
[142] Buhârî, Nikâh, 86, VI/150.
[143] Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, V/170. Hadis için Bkz. Ahmed b.Hanbel, el-Müsned, II/241.

وَإِذْ أَسَرَّ النَّبِيُّ إِلَى بَعْضِ أَزْوَاجِهِ حَدِيثًا فَلَمَّا نَبَّأَتْ بِهِ وَأَظْهَرَهُ اللّٰهُ عَلَيْهِ...

“Ve hani Peygamber, zevcelerinden birisine sır olarak bir söz söylemişti de, O, onu haber verince, Allah da Peygamber’e onu (haber verdiğini) açtı...”[144]

Bu âyet-i kerîme, aile sırlarının ifşa edilmesini mü’minlere yasaklamıştır.

Elmalılı merhum der ki: *“Bu âyet-i kerîmede evvelâ ‘hadîsen’ buyurulmakla bunun bir fiil olmadığı, zevçle zevce arasında kalması icâbeden sâde bir sözden ibaret olduğu; ikinci olarak da sırrın, aile arasında, o sırrı, bilenler tarafından dahi ifşa ve îlân etmenin caiz olmadığı, açıklanmaktadır.”*[145] Bununla da kadının, aileye mahsus veya kocasına ait bir sırrı, eş ve dostuna, hatta en yakın akrabasına dahi söylememesi gerektiği ifade edilmiş olmaktadır. Zira ehemmiyetsiz addedilen nice şeyler vardır ki, yerine göre pek büyük öneme haizdirler. Hatta karı-kocanın arasının açılmasına ve geçimsizliklerine dahî sebep teşkil edebilirler. Böylesi nazik konulara, aile fertlerinin oldukça titiz davranıp, aile sırlarını ağyara/başkalarına ifşa etmemeleri, aile yuvasının selâmeti bakımından elzemdir. Bir sırrın ifşası, bir yuvayı yıkabilir. Bu sebeple atalarımız:

“Ârif isen, gizli sırrın deme asla dostuna, Dostunun da dostu vardır, o da söyler dostuna...” sözleriyle ne isabetli ifade etmişler.

3. Kocanın Uyması Gerekli Muâşeret Esasları

Karı-koca hayatı -denge yönüyle- bir sandalla enginlere açılan iki kişinin hayatına benzer. Her ikisi de dengeyi sağlayacak şekilde, sandalda yerlerini alırlarsa, yolculuk kazasız belâsız atlatılabilir. İçlerinden birisi, denge mefhumunu dikkate almaz, devamlı dengeyi gözetmeyecek olursa, sandalın dengesini bozacak; belki de yolculuklarını bitirmeye muvaffak olamayacaklardır.

Hanım, kocasının emir ve yasaklarına itaat eder, şahsına karşı saygı ve hürmette bulunur ve yuvasına sadakatle bağlanırsa, kocanın da “Şeriata uygun örf ve âdetlere göre”[146] “Hanımının hakkını ve hayrına olan şeyleri yerine getirmesi üzerine bir vecîbe olur.”[147] Her şeyi sadece hanımdan beklemek, kocanın davranışlarını nazar-ı itibara almamak, elbette ki ailenin saadeti bakımından muvafık olmaz.

---

[144] Tahrim, 66/3.
[145] Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili,* VII/5111.
[146] Bursavî, *Rûhul-Beyân*, I/354.
[147] Râzî, *Mefatihu’l-Gayb*, VI/94.

Böyle bir durumda, hanım ezilen, erkekse ezen mevkiinde olacaktır. Bu sebeple Allah Teâlâ, *“Kadınlar için erkekler üzerinde, erkeklerin kadınlar üzerindeki haklarına mümasil, ma’rûf vech ile (tanınması ve muhafaza edilmesi vacip) hakları vardır.”*[148] buyurmuş, karşılıklı hak ve vazifelerde eşitlik ilkesine göre karı-koca hayatını dengelemiştir. Bu ilkeden hareket ederek, şimdi de kocanın, karısına karşı uymak zorunda olduğu muâşeret esaslarını tespit edeceğiz. Yine ölçümüz âyet-i kerîmeler ve hadis-i şeriflerle tefsirlerdeki izahları olacaktır.

a. Ailenin Geçimini Temin

Kocanın, “Emir” ve “Râ’î” vasfıyla, ra’iyyesi ve memuru durumunda olan hanımına karşı vazifelerini ve onun menfaatine olan şeyleri ikâme etmesi, en önce uymak zorunda olduğu muâşeret kaidelerindendir. Bunların başından da hanımının maddi tüm ihtiyaçlarını karşılamak gelir. Çünkü şu ayette açıkça belirtildiği üzere ailenin yöneticisi olması sebebiyle kocanın, kendi malından aile fertlerinin geçimini ve ihtiyaçlarını temin etmek vazifelerinin başında gelmektedir:

الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَآءِ بِمَا فَضَّلَ اللّٰهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَآ أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ

“Allah’ın birbirlerinden üstün yaratması ve kendi mallarından harcamaları sebebiyle kocalar, ailede kadınlarına yöneticidirler.”[149]

Ailenin iaşesini temin etmek kocanın görevidir. Tabii ki burada da değişmez ölçü, “Ma’ruf” kavramıdır.

Kur’an-ı Kerim’de geçtiği her ayette bu kavram, “Akl-ı selimin makul gördüğü ve dinin onayladığı şey” anlamındadır.

Zaten Allah Teâlâ, Kur’an-ı Kerim’inde her konuda “Ma’ruf”u, diğer bir ifade ile “Örf”ü tavsiye etmektedir. Mesela boşanmış bir kadın, şayet süt emmekte olan çocuğu varsa, çocuğun babası da isterse eğer, aralarında anlaşıp bebeği emzirmeye devam edebilir, dediği âyetinde şöyle buyurmuştur:

وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لاَ تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلاَّ وُسْعَهَا

“Bu süre içerisinde annelerin, yiyecek ve giyeceklerini, ma’ruf vechile sağlamak çocuk kendisine ait olana/babaya düşer! Şu da var ki herkes, ancak gücünün yettiği kadarıyla yükümlü tutulur!”[150]

---

148 Bakara, 2/228.
149 Nisa, 4/34.
150 Bakara, 2/233.

Ailenin, özel ifadesiyle hanımının rızkını ki, bu genel bir ifadedir, o sebeple diyebiliriz ki, yiyecek ve giyecekler de dahil tüm maddi ihtiyaçlarını "Ma'ruf vechile, sağlamak" kocanın görevidir.

Aynı ayette Cenab-ı Hak uyarıyor ve diyor ki:

"Şu da var ki herkes, ancak gücünün yettiği kadarıyla yükümlü tutulur!"

Bu husus Talak suresinin 7. Ayetinde biraz daha açıklanmıştır denilebilir. Şöyle ki,

لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللّٰهُ لاَ يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا إِلاَّ مَا آتَاهَا سَيَجْعَلُ اللّٰهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا

"Eli geniş olan genişliğine göre harcasın, eli dar olan da Allah kendisine ne vermişse, o da ondan infakta bulunsun! Allah hiç kimseye verdiğinden başkasını yüklemez. Allah, her güçlükten sonra, bir kolaylık mutlaka verecektir."

İskân/barınma da kocanın yükümlülükleri içerisindedir. Ev, barınak veya mesken, adı ne olursa olsun; mutlaka bir aile için hacet-i asliyedendir. Mülk veya kira yoluyla ev temin etmek ve huzur ve sükûn içerisinde yaşamak hayatın asli ihtiyaçlarındandır.

Yukarıda ayette de geçtiği üzere, Allah hiç kimseye gücünün yetmeyeceği şeyi yüklemez. Kocanın geliri ve maddi gücü ne ise ona göre bir evde oturulur. Mesela; *"Eli geniş olan genişliğine göre..."* saray veya köşk yahut apartman dairesi, *"Eli dar olan da Allah kendisine ne vermişse, o da ondan..."* vermek durumundadır.

Şayet kocanın imkanı yoksa hiçbir kadın ondan saray veya köşk yahut apartman dairesi isteme hakkına sahip değildir; icabında bir gece kondu bile olabilir.

Galiba şu ayet, bu konuda en doğru ve son sözü söylemektedir:

أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ

"Maddi güç ve imkânınıza göre siz nerede oturuyorsanız, hanımlarınızı da orada oturtursunuz..."[151]

Bu konuda müfessirlerimiz de aynı şeyleri söylemektedirler. Mesela Endülüs'ün yetiştirdiği büyük müfessirlerden Kurtubi demiş-

[151] Talak, 65/6.

tir ki, *"Âyet-i kerîme gereği, hanımın kâfi derecede yiyeceği, ifrat ve tefritten uzak kalmak şartıyla, giyeceği de kocası üzerine terettüp eden haklarındandır."*[152]

Ashab, Rasûlullah (sav)'e Sordu:

"Kadınlarımızın bizim üzerimizdeki hakları nedir, ya Rasûlallah?"

Allah'ın Elçisi şu cevabı verdi: *"Yediğinizden yedirip giydiğinizden de giydirmenizdir."*[153]

"Yediğinizden... giydiğinizden..." ifadeleriyle kadınların yeme, içme, giyim-kuşam ve barınma gibi ihtiyaçlarını kocanın kendi ihtiyaçlarına endekslemiştir. Koca neyi ve ne ölçüde yiyor, giyiniyor, kullanıyorsa...

Kadınlar, hoşlanmadıkları veya sağlık açısında, izzet-i nefis açısından zarar verecek olan şeylere mecbur edilmemesi gerektiği de kadının kocası üzerindeki bu nevi haklarından sayılmıştır.[154]

İslam'da ihtiyaçlar çeşitlidir. Yeme, içme, giyinme ve barınma gibi hayat için zorunlu ihtiyaçlar olduğu gibi, refah ve mutluluğu artırıcı tezyini ihtiyaçlar da söz konusudur.

Koca, hanımının, ayette geçtiği üzere, *"Maddi güç ve imkânınıza göre..."* ölçüsü ve ilkesi esas alınarak ve israfa da kaçmaksızın bu tip tezyini ihtiyaçlarını da karşılamakla yükümlüdür. İmkânı daha iyisini gösterirken gecekonduda oturmak, layık olmadığı bir biçimde yemek, içmek, giyinmek veya hanımını böyle bir sefil hayata mecbur etmek doğru değildir. Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimiz, uygun olmayan bir kıyafette gördüğü bir sahabeyi uyarmış ve buyurmuştur ki: *"Allah verdiği nimeti kulu üzerinde görmekten hoşlanır."*

Son olarak şu ayetleri de meal olarak burada nakledip konuya son verelim:

"De ki: 'Allah'ın kulları için çıkardığı ziyneti ve temiz, hoş rızıkları kim haram etti!' De ki: 'Bunlar, dünya hayatında iman edenler içindir; ahirette ise sadece mü'minleredir.' Biz, bilenler için ayetlerimizi işte böyle açıklamaktayız."[155]

---

[152] Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkami'l-Kur'an*, VI/94.
[153] Ebû Dâvûd, Nikâh, 42, 2142, H. II/606.
[154] Taberî, *Câmiu'l-Beyan an Te'vîli'l-Kur'ân*, II/453.
[155] A'raf, 7/32.

“De ki: Benim Rabb’im sadece açık ve gizli bütün aşırılıkları; günâh işlemeyi, haksız yere taşkınlığı, hakkında açık bir delil indirmediği şeyi Allah’a ortak koşmanızı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır.”[156]

O halde hanımlar yemelidirler, içmelidirler, giyinmelidirler ve kullanmalıdırlar; ama israf etmemek şartıyla...

“Çünkü Allah müsrifleri sevmiyor...”[157]

Ve de kocalarını, maddi ve manevi güçlerinin yetmeyeceği şeye; özellikle de Allah’ın sevmediği eylemlere zorlamasınlar!

b. Sevgi, Saygı, Hüsn-i Muâşeret

Aile hayatında uyulması gerekli esasların en önemlilerinden biri de Allah Teâlâ’nın sevgi temeli üzerine kurmuş olduğu evlilik hayatını, yine sevgiyi kuvvetlendirici bağlarla devam ettirmektir.

Aile hayatında *Hüsn-i Muâşeretin* ve karı-koca arasında yaşanabilecek gerçek saadetin dört anahtarından söz edebiliriz. Bunlar karşılıklı *sevgi, saygı, sabır* ve *sadakat*’tir.

Eğer bir evlilik, Yüce Allah’ın emir ve yasakları göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmiş ise, bilinmelidir ki, bu aile binasını birbirine bağlayıp kaynaştıracak olan ilk harcı sevgi ve merhamet duygularını yüce Allah koymuştur. Zira O, bir âyet-i kerimesinde şöyle vaat etmiştir:

“Kaynaşıp birbirinizle huzura ermeniz için size kendi cinsinizden eşler yaratması ve aranıza sevgi ve rahmet duygularını koyması da O’nun ayetlerindendir. Kuşkusuz bunda, düşünen kimseler için ayetler/işaretler vardır.”[158]

Demek ki, Müslüman çiftlerde ömür boyu mutluluğun ilk anahtarı olan *sevgi* ve *merhamet* Allah’tandır.

Bu sevginin kalıcı ve sürekli olması için mutlaka karşılıklı *saygıya* da ihtiyaç vardır. Bu saygıdan maksat, *“Sen beni sayarsan ben de seni sayarım”* anlamında gönül kırıcı bir saygı değil, karşıdakinden hiç bir beklentisi olmaksızın, sırf Allah rızası gözetilerek gönlü fethidici bir saygıdır.

---

[156] A’raf, 7/33.
[157] A’raf, 7/31.
[158] Rum, 30/21.

Yüce Rabbimizin kalplere koymuş olduğu sevgi ve merhamet duyguları, öncelik ve özellikle eşlerin, birbirinin temel hak ve özgürlüklerine saygılı olmalarını gerektirir. Buna İslam3i kaynaklarda *"Zarurat-ı diniyye"* adı verilmekte ve beş temel hak ve özgürlükten oluşmaktadır:

1. Hayat Hakkı

2. Aklını ve Fikrini Koruma, kullanma Hakkı

3. Din Edinme ve Dinini Yaşama Hakkı

4. Neslini Devam Ettirme Hakkı

5. Mal Edinme ve Malını Koruma Hakkı

Bunlar temel haklardır. Hepsi de Allah vergisidir; hiç kimse tarafından engellenemez ve başkalarına zarar verilmediği sürece kısıtlanamaz.

Mutluluğun ikinci anahtarı durumunda olan SAYGI'dan bahsederken yeni evlenen tüm gençlere bir çift sözümüz olacaktır:

Artık "Sen" yok, "Siz" varsınız. Sizler de sadece şahıslarınız değil, iki anne, iki baba ve yeni yakınlarınız bulunmaktadır. Özellikle kendi anne ve babalarınızı ne kadar seviyor ve sayıyorsanız eşinizin annesini ve babasını, yani kayınvalide ve kayınbabalarınızı da öyle sevmek ve saymak zorundasınız. Bu sevgi ve saygı karı ve koca arasındaki karşılıklı sevgi ve saygının yeşerip olgun meyveler vermesi için şarttır. Aynı zamanda "Sıla-i Rahim" kavramı ile Allah'ın emridir. Artık, "Senin annen", "Benim annem" yok; bizim anne ve babalarımız söz konusudur.

Nikah akdedildikten sonra artık *ben* ve *sen* sona ermiştir! Çünkü ikinizi bir araya getiren ve tek vücut halinde *biz* olmanızı sağlayan sıcacık bir yuvanız vardır. Yarın göz nuru, gönül sururu çocuklarınız olacak. O nedenle birbirini seven ve sayan eşler arasında *ben* değil *biz* sözü ve düşüncesi hakim olmalıdır. Özellikle şeytanlara kapı aralayacak olan *"Ben benim, sen de sensin!"* tavrı ile ortaya konulacak olan benlik duygusu, çok güzel temennilerle kurulan nice yuvaları yıkmış, yavruları perişan etmiştir. "Ben, ben!" diyen haddini bilmezi de süründürmüştür!

Ömür boyu mutluluğun üçüncü anahtarı ***Sabır****'dır.*

Peygamber Efendimiz buyuruyor ki: *"Sabır ve dua mü'minin silahıdır."*[159] Nice sevgi ve saygıları ortadan kaldıracak ve nice sorunlara yol açacak adımlara karşı sarınılacak muazzam bir silah... Sabır ile dua, özel hayatta olduğu gibi aile hayatında da her türlü sıkıntıyı aşmaya yarayan son derece önemli bir ilkedir. Eşler birbirlerinde görüp de hoşlanmadıkları hal ve durumlar karşısında derhal bu silaha sarılmalı, nefse ve şeytana aşırı davranma fırsatı tanınmamalıdır.

Yüce Rabbimiz Asr suresinde ne güzel buyurmuştur:

İman + salih iş + hakk + sabır = Başarı, mutluluk ve ebedi felah.

*Ömür boyu mutluluğun dördüncü anahtarı **Sadakat**.*

Kavram *doğruluk*'tan gelmektedir. Sadakat, eşlerin birbirlerinden bekleme hakkına sahip oldukları en önemli bir ahlaki prensiptir. Önce doğru ve dürüst olmak, sonra birbirinin gıyabında birbirlerine sadık kalmak sonra da yuvalarına sımsıkı sarılmak...

Ziya Paşa ne güzel söylemiş:

İnsana sadakat yaraşır, görse de ikrah!
Doğruların yardımcısıdır Hz. Allah...

Evet, karşılıklı *Sevgi, Saygı, Sabır* ve *Sadakat*, işte bu dört ahlaki prensip aile hayatında mutlu yaşayabilmenin olmazsa olmaz cinsinden altın anahtarlarıdır. Kim bunları korursa aile mutluluğunu da hak etmiş olur.

Her ortamda başarılı olabilmek için Rasûlullah (sav)'in şu hadisini de burada hatırlatmak isterim:

"Teenni, iktisad, hüsn-i hal; peygamberlerin örnek ahlakındandır."

Açılımı şudur: Dünya hayatında başarının sırrı, hep düşünerek hareket etmek, ölçülü davranmak ve her hal-u kârda güzel görünmeye bağlıdır...

Hiç şüphe yok ki, sevgisaygı ve sadakat; özellikle de sabır olmadan karı-koca hayatının sağlıklı ve mutluluk verici bir biçimde devam etmesi mümkün değildir. Harçsız yapılan duvar gibi, küçük bir sarsıntı ile yıkılabilir. Bu sebeple, ailevî bağların temelini oluşturan sevgi esasının mevcudiyeti için karı ile kocanın, müştereken bu konuya önem vermeleri; birbirlerini sevmenin yollarını birlikte bulmaları gerekmektedir. Bu hususta da en büyük görev kocaya düşüyor olacak ki, Allah Teâlâ ona hitapla şöyle buyurmuştur:

---

[159] Müttaki el-Hindî, *Kenzu'l-Ummal*, III/272, H. no: 6505.

وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللّٰهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا

"Ey iman edenler! (...) hanımlarınızla 'ma'ruf vechile' güzel geçinin! Şayet onlardan hoşlanmadınızsa, umulur ki Allah, hoşlanmadığınız bir şeyde sizin için pek çok hayır yaratmış olabilir..."[160]

Bu âyetin tefsiri sadedinde Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimiz şöyle buyurmuştur:

"Hiç bir kimse hanımına kin beslemesin! Çünkü onun bir huyunu sevmezse, mutlaka bir başka huyunu beğenecektir."[161]

Bir başka hadisinde de şöyle demiştir:

"Sizin en hayırlınız hanımlarına karşı en hayırlı olanınızdır: Dikkat edin, sizin aranızda ailesine karşı en hayırlı olanınız benim. (Beni örnek alın!)"[162]

Rasûlullah'ın ifadesine göre, kadınlar kocalarının yanında Allah'ın emanetidirler. Nikâh esnasında *"Allah'ın emri, Rasûlü'nün kavli..."* şeklinde verilen sağlam bir söz ve emanet bilinci ile alınmışlardır. O hâlde Allah'ın emanetine azamî ölçüde saygı gösterilmeli, verilen o sağlam söze riayet edilmelidir. Kadınlarla, ma'ruf, yani aklı selimin makul, şer-i şerifin de onayladığı en güzel biçimde geçinmeli. Onların temel hak ve özgürlüklerine azamî derecede saygı gösterilmeli. Her türlü ihtiyaçları, güç ve imkân ölçüsünce iyi bir biçimde karşılanmalı. Bilhassa hassasiyetleri sebebiyle daima terbiye ve nezaket kuralları gözetilmeli. Mümkün olduğunca kalplerde karşılıklı sevgi ve saygı duygularını canlı tutucu ve gönül alıcı güzel sözler söylenmeli. Kırıcı ve incitici olmamaya azamî derecede özen gösterilmeli. Özellikle kabalıktan kaçınılmalı. Sahip olunan ve de her gün kazanılan ilim, irfan ve faziletler birlikte paylaşılmalı.

Büyük müfessirimiz Elmalılı (merhum) demiştir ki, *"Allah Teâlâ, bu ây'et-i celîle ile yatak ve infak hususlarında insaflı, söz ve sohbette tatlı ve güler yüzlü olmayı kocalara emretmektedir."*[163]

"Yuvalar; ancak ve ancak sevgi esası üzerine kurulmuştur"[164] diyen Hz. Ömer, hanımlarından şikâyet eden kocaları ikaz etmiş, hanımlarını sevmek ve kendilerine sevdirmek için yollar aramaları gerektiğini onlara tavsiye etmiştir.

---

[160] Nisa, 4/19.
[161] Müslim, Rada', 61.
[162] İbn Maci, Nikah, 50; Tirmizî, Menakıb, 64.
[163] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili,* II/1320.
[164] Kurtubî, *el-Cami' li Ahkami'l-Kur'an,* V/97.

İbni Abbas (ra) da: *"Onlarla hüsn-ü muâşeretin gereği olarak, hanımların bizler için süslenip güzel görünmeye gayret ettikleri gibi, bizlerin de onlar için süslenip şirin görünmemiz lâzımdır. Çünkü biz erkeklerin, kadınlar üzerindeki haklarımızın tamamını almamız, onların da bizdeki haklarını tam olarak ifâ etmemizi icap ettirir. Görmüyor musunuz Allah Teâlâ buyuruyor ki:* وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ *"Ey iman edenler! (...) hanımlarınızla örfe uygun olarak güzel geçinin!" günaha sebep teşkil etmeyecek derecede süslenmemizi emrediyor. Herkesin hanımına karşı zahirini süslemesi, durum ve tavırlarını güzelleştirmesi gerektiğini beyan etmiştir."*[165]

Adalet ve hükmünde ciddi, herkes nazarında şiddetli ve kavî olan Hz. Ömer, *"Erkek, hanımı yanında suhulet ve ünsiyetle davranmalı, hatta çocuk gibi olmalıdır; toplum içinde yine erkek olmaya devam etsin!"*[166] tavsiyesiyle kadınlara karşı ürkütücü bir biçimde ciddî ve sert olmamalarını, aksine bazen de çocuksu hareketlerle onu memnun edecek şekilde davranmalarını tavsiye etmektedir.

İmam-ı Gazâlî de, *"Kendilerini memnun edeceği için, zaman zaman hanımların zahmetlerine katlanmak, şaka ve oyunlarına iştirak etmek lâzımdır. Zira Allah'ın Rasûlü de aynısını yapıyor; hanımlarıyla şakalaşıyor, zaman zaman onların gönüllerini hoşnut edecek latifelerde bulunuyordu. Hatta rivayet edildiğine göre, Hz. Âişe validemizle yarışıyor, bazen O'nu geçiyor, bazen de O, Rasûlullah'ı geçiyordu."* sözleriyle hanımlarla hüsn-i muâşeretin nasıl olması gerektiğine ışık tutmaya çalışmıştır.[167]

Bütün bu yaptıklarıyla beraber bizzat Rasûlullah da bu konuda tavsiyelerde bulunmuş ve: *"Hanım ile oynanan oyunun hak olduğunu"*[168] beyan etmiş, *"Onları sevindirecek hiçbir şey bulamazsanız, zevcelerinizle yatmanız da hayırlıdır"*[169] hadisleriyle de her vesile ile hanımlarla hüsn-ü muâşereti teşvik etmiştir.

فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللّٰهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا

"...Şayet onlardan hoşlanmadınızsa, umulur ki Allah, hoşlanmadığınız bir şeyde sizin için pek çok hayır yaratmış olabilir..."[170]

---

[165] Kurtubî, *el-Cami' li Ahkami'l-Kur'an*, III/123.
[166] Abdullah Ulvan, *Terbiyetü'l-Evlad fi'l-İslam,* Beyrut, 1978, I/124.
[167] İ. Gazâlî, İhya, II/44. Hadîsi, İbnü Mâce, Nikâh, 50, 1979. H., I/636 da nakletmiştir.
[168] Ali Nâsıf, Tâc, II/309.
[169] Müslim, Zekât, 16,1006, H., II/697.
[170] Nisa, 4/19.

Eğer eşlerinizin güzelliğinden veya bir huyundan hoşlanmıyorsanız, bunu da büyük bir sabır ve olgunluk göstererek hoşgörüyle karşılayın. Umulur ki Allah, bu sabrınız ve hoşgörünüz sebebiyle size, ondan hiç ummadığınız derecede hayırlı pek çok güzellikler, ihsanlar ve nimetler lütfeder! Sözgelimi bedenen ve ruhen sağlıklı, hayırlı ve insanlık âlemine hizmet edecek değerli çocuklar verebilir! En azından Allah için sabretmeniz sizin derecenizi yükseltebilir. Rasûlullah (sav) buyurmuştur ki *"Hiçbir mü'min, eşine içten içe öfke duyup nahoş davranmasın! Zira onun bir huyundan nefret ediyorsa, mutlaka başka huyundan da hoşnut oluyordur."*

Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimiz buyurmuştur ki: *"Sizlerin en hayırlınız, hanımlarına karşı en hayırlı olanlarınız'dır. Sizin içinizde aile fertlerine en hayırlı olanınız ise benim."*[171]

c. Hoşgörü

Her insanın olduğu gibi kadınların da her yönleriyle mükemmel olmaları mümkün değildir. Onların da insan olarak, hoşa gitmeyen davranışları olabilir. Bu davranışlar, *"Fuhuş derecesine varmadıkça ve aşırı geçimsizliğe neden olmadıkça, onları affetmek;"*[172] ailenin reisi olan kocanın, şuurlu ve dirayetli bir biçimde yapacağı önemli bir görevidir. Yukarıda geçmişti; Kur'an-ı Kerim'de bu konuya da yer veren Allah Teâlâ: *"...Şayet onlardan hoşlanmadınızsa, umulur ki Allah, hoşlanmadığınız bir şeyde sizin için pek çok hayır yaratmış olabilir..."* buyurmaktadır.

Eğer eşlerinizin güzelliğinden veya bir huyundan hoşlanmıyorsanız, bunu da büyük bir sabır ve olgunluk göstererek hoşgörüyle karşılayın. Umulur ki Allah, bu sabrınız ve hoşgörünüz sebebiyle size, ondan hiç ummadığınız derecede hayırlı pek çok güzellikler, ihsanlar ve nimetler lütfeder! Sözgelimi bedenen ve ruhen sağlıklı, hayırlı ve insanlık âlemine hizmet edecek değerli çocuklar verebilir![173] En azından Allah için sabretmeniz sizin derecenizi yükseltebilir.

Rasûlullah (sav) buyurmuştur ki *"Hiçbir mü'min, eşine içten içe öfke duyup nahoş davranmasın! Zira onun bir huyundan nefret ediyorsa, mutlaka başka huyundan da hoşnut oluyordur."*

Müfessirlerin de dedikleri gibi, *"Ondan bir salih evlât vermek suretiyle sizi rızıklandırabileceği gibi"* hoşunuza gidecek yönleri de vardır. Bunları da göz önüne alınız ve hemen kızıp hoşnutsuzluk gös-

---

[171] İbn Mâce, Nikâh, 50, 1977, 78, H., I/636.
[172] Kurtubî, *el-Cami' li Ahkami'l-Kur'an*, V/98.
[173] Kurtubî, *el-Cami' li Ahkami'l-Kur'an*, V/98.

termeyiniz. Özellikle "Affedilmesi mümkün olan kusurları varsa"[174] "Onları hemen başa kakmayıp görmezlikten gelmek"[175] de yine Allah Teâlâ'nın bu konudaki tavsiyelerindendir.

Bazı kadınlar vardır ki, oldukça kabiliyetlidirler. Kocalarının en küçük iyiliğini bile şükranla karşılarlar. Bazıları da *"Dünyaları versen, en basit bir olumsuzluktan dolayı tüm iyilikleri unutur, senden hiçbir hayır görmedim"* diyerek, küfrân-ı nimette bulunurlar.[176] Genellikle kadınlarda bulunan bu özellik, erkekler tarafından çok iyi bir şekilde değerlendirilip af ve hoşgörü ile geçiştirilmelidir. Zira onları her yönleriyle eğitip kusursuz hâle getirmek asla mümkün olamayacağı gibi, fazla üzerlerine gitmek de kırılmalarına sebep olabilir. Bu nedenle Rasûlullah (sav), *"Kadın kaburga kemiği gibidir; eğer onu doğrultmaya kalkarsan kırarsın; fakat onu hâli üzere terk edersen, eğriliğine rağmen ondan istifade edebilirsin"*[177] hadis-i şerifleriyle erkeklerin dikkatlerini çekmiş, anlayış ve hoşgörülü olmalarını tavsiye etmiştir.

d. Hanımıyla Alay Etmemek

İnsanlar, yaratılış ve kabiliyetleri icâbı birbirlerinden farklı olarak yaratılmışlardır. Bu sebeple hepsinden aynı olgunluk ve anlayışı beklemek doğru olmaz. Toplum içerisinde olduğu gibi, aile içerisinde de yersiz ve anormal hareketlere rastlamak mümkündür. Gerek kadın olsun gerek koca, her ikisinde de benzeri kusurlar görülebilir. Bu yüzden, zaman zaman ve gayr-ı ihtiyarî olarak meydana gelen durumlarına bakıp da karı ve kocanın birbirleriyle alay etmeleri asla doğru olmaz. Allah Teâlâ, Kur'ân'da bu konuya da işaretle:

يَٓاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَىٰٓ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ ...

"Ey îman edenler, sizden bir topluluk diğerleriyle alay etmesin. Umulur ki, kendileriyle alay edilenler, alay edenlerden daha hayırlı olabilir..."[178] buyurmuş, kimsenin kimseyle alay etmesini -bilemeyeceği hikmetleri sebebiyle- yasaklamıştır.

İslam, renk, ırk, soy, cins ve kabilecilik gibi temelinde bölücülük olan bütün davaları reddeder. Biyolojik ve fizyolojik farklılıklara, sosyal statülere rağmen, bütün mü'minleri, iman kardeşliği şemsiye-

---

[174] Ebu's-Suud, Muhammed b. Muhammed el-Âmidî, (v. 982/1574), *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm,* Beyrût, tarihsiz, II/158.
[175] Teğâbûn, 64/14.
[176] Buhârî, Nikâh, 88, VI/151.
[177] Müslim, Radâ, 18, 1468/68. H., II/1090.
[178] Hucurât, 49/11.

si altında ve eşit görür. Cahiliyye dönemine ait kavmiyetçilik/ırkçılık davasını ise bilgisizlikten kaynaklanan basitlik olarak değerlendirir!

Allah katında üstünlük, sadece gerçek iman, güzel ahâk ve salih iş yarışında erişilebilen takvadaki üstünlük iledir! Medenî her toplumda bireyler, ahlâkî faziletleriyle, insanlık adına başardıkları hizmetleriyle, topluma yaptıkları katkılar ve ürettikleri değerlerle değerlendirilirler. Demek ki ortak akıl üstünlüğü renk, ırk, soy, milliyet ve cinsiyette değil, insanlıkta görmektedir. Bir de görünüşler yanıltıcı olabilmektedirler! Zira kimin, kimden daha üstün olduğunu, ancak Allah bilir. O hâlde zengin fakir, yöneten yönetilen, kadın erkek, karı koca, kim olursa olsun, alaya alan topluluk, acaba, sadece Allah’ın bildiği gerçeğe göre, kendisinin ne durumda olduğunu hiç düşünmüş müdür? Alaya aldıkları, gerçekte kendinden daha iyi ise, kendisini nasıl gülünç duruma düşürdüğünün farkında mıdır? Onlardaki kusurun, yarın kendilerinin başına gelmeyeceğine dair garantileri olabilir mi?! İbn Mes’ud demiştir ki: *“Belâ söze müvekkeldir, köpekle bile alay etsem, mutlaka bir köpeğe dönüştürüleceğimden korkarım!”*

Rasûlullah (sav) da, *“Herhangi bir kimseden sudur eden şeye kimse gülmesin”*[179] hadis-i şerifleriyle, şahsı tahkir edip, alaya almaktan mü’minleri men etmiştir.

Birbirlerini sevip saymaya en fazla ihtiyaç duyulması sebebiyle, karı ile kocanın, bu konuda gerekli titizliği göstermeleri, ailenin huzuru ve saadeti açısından en lüzumlu bir konudur. Özellikle koca, yöneticilik vasfını dikkate alarak daha olgun davranışlarda bulunmalıdır.

e. Ayıpları Araştırmamak

Kocasının en fazla dikkat etmesi gerekli olan konulardan biri de, hanımı hakkında yersiz şüphe ve sû-i zandan kaçınmasıdır. Bilhassa şeytanın bu konudaki maharetleri, insanı, tecessüse (gizli gizli araştırmaya) sevk edebilir. Hattâ bu sebeple karı ile kocanın arasını dahi açabilir. O nedenle Allah Teâlâ:

يَٓاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا (...) وَلاَ تَجَسَّسُوا...

“Ey îman edenler, ...birbirinizin ayıplarını araştırmayın!...”[180] buyurmuş, yersiz şüphe ve tecessüsten mü’minleri men etmiştir.

[179] Buhârî, Edeb, 43, VII/83.
[180] Hucurat, 49/12.

Tecessüs, mahiyetini kavramak için bir şeye gözünü dikip iyice bakmak, incelemek; tanımak için eliyle dokunup yoklamak; iş ve durumları araştırmak, peşine düşüp koğuşturmak demektir. Türkçemizde casus, sır niteliğindeki bilgileri gizliden gizliye araştırıp derleyen kişidir. Ayetteki tecessüs, birini toplum içerisinde mahcup etmek ve aşağılamak amacıyla ayıbını araştırıp açığa çıkarmaktır. Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müslümanların görülüp bilinmesini istemedikleri hâl ve keyfiyetlerini araştırmayın! Kim bir Müslümanın gizli kalmasını ve bilinmemesini istediği bir aybını ya da kusurunu araştırır, yayarsa, Allah da evinin içinde bile olsa, onun ayıbını ortaya koyar, âlemlere rezil eder onu..."*[181] O hâlde kişi, kendisini ilgilendirmeyen şeyin peşine düşmemelidir. Çünkü:

"Hakkında bilgi sahibi olmadığın şeyin ardına düşme! Zira kulak, göz ve kalp; bunların hepsi ondan sorumludurlar!"[182]

Rasûlullah (sav) da: *"Koca, zevcesini sû-i zanna mevzu ederek ona baskı yapmasın. Hanımını gizli gizli teftiş ve tetkik etmesin!"*[183] buyruklarıyla karı-koca arasındaki meveddeti/muhabbeti sarsacak, birbirleri hakkında itimatsızlığa sevk edecek hareketlerle geçimsizliğe neden olmaması için kocayı ikaz etmtektedir.

Bu anlamsız teftiş ve ta'kiplerin sık sık tekerrür etmesi, kadını da şüphe ve güvensizliğe sevkedip tedirgin edecektir. Dolayısıyla, karşılıklı itimatsızlık aradaki meveddeti kaldıracağı gibi, karşılıklı sevgi ve saygıyı da sarsabilir. Bu yüzden, Rasûlullah (sav) hiç sebep yokken bu şekilde şüphe ve tecessüslerden mü'minleri men etmiştir.

Hatta son derece hikmetli bir davranışa da dikkat çekmiş ve buyurmuştur ki:

"Sizden biriniz, uzun zaman ailesinden ayrılmışsa, dönüşünde, evine gece gelmesin!"[184]

Bu demektir ki, gece veya habersiz eve dönüş, hanımın, düzgün ve güzel olmayan bir kıyafetle kocasını karşılama, uykunun ve heyecanın süslenmeye, kendisine çekidüzen vermeye fırsat tanımayacağı için kocanın, seferden dönüşünde bile uygun zamanı seçmesini tavsiye etmiştir. Yani karı ve koca arasındaki sevgi ve saygıyı zedeleyecek en küçük şeylere dahi dikkat edilmelidir.

---

[181] Tirmizî, Birr, 19. Ebû Dâvud, Edep, 35.
[182] İsra, 17/36.
[183] Müslim, İmaret, 56, 715/184, 85, III/1528.
[184] Müslim, İmaret, 56, 715/183, 84, III/1528

f. İtaatsizlik/Nüşuz Halinde Tavsiyeler

Aile, yönetimi itibarıyla küçük bir devlettir. Reis durumunda olan koca da ailenin her türlü ihtiyaçlarını temin etmekle yükümlü yöneticisidir. Temin edilen ihtiyaçların aile içerisinde tanzim ve kullanılması da hanıma düşen bir görevdir. Kazanmak ne kadar mühim ise kullanmak ve korumak da en az onun kadar önemlidir.

Aile içerisinde her yönden normal bir yönetimin ve düzenin mevcudiyeti için, âmirle memur arasında belli bir anlayış, haklara saygı ve itaatin bulunması gerekir. Bütün toplumlarda olduğu gibi, aile içerisinde de ekonomik, sosyal, savunma vs. ile ilgili birtakım tedbirler belli müeyyideler sağlıklı bir düzenin devamı için şarttır. Ancak ailenin devletten tek farkı, kutsal ve nâzik bir müessese oluşudur. Bu yüzden ailevî ilişki ve müeyyideler, oldukça dikkatli, ölçülü, hatta nazik olarak tatbik edilmelidir. Devlet bünyesinde, hak etmişse şayet hırsızın eli derhal kesilir, zina edenlere hadd tatbik olunur, iftira edene seksen celde vurulur ve hiç vakit geçirmeden uygulanmalıdır da. Fakat aile içerisinde cezalar hemen ve aynen tatbik edilirse, acımasızlık sebebiyle aile yuvasının sarsılmasından korkulur. Çocukların ve eşlerin durumları tehlike arz edebilir. Onun içindir ki, Allah Teâlâ, aile içerisinde; özellikle ayıplama, kusur araştırma/tecessüs, zan gibi karşılıklı sevgi, saygı ve güveni zedeleyecek şeylerden uzak durulmasını emir ve nehy ettikten sonra karı ve koca arasında suç ortaya çıkmadan çok önce, belki de suça sevk edecek görüntüler, alametler belirmeye başladığı ilk andan itibaren hassasiyetle konunun üzerine gidilmesini emir ve tavsiye etmiştir.

f1. "Nüşuz" Kadından İse

Aile biriminde bir yönüyle karı ve koca, diğer yönüyle de yöneten ve yönetilen ilişkisi vardır. Mesela; kadının kocasına/yöneticisine isyanı ve dikleşmesi bir sonuçtur. Bunun mutlaka çok önceden görülmesi gereken veya sezinlenebilecek alametleri vardır. O sebeple Yüce Rabbimiz Allah şöyle buyurmuştur:

وَاللاَّتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلاَ تَبْغُوا
عَلَيْهِنَّ سَبِيلاً إِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيًّا كَبِيرًا

"İsyan edip tamamen dikleşmelerinden endişe duyduğunuz kadınlarınıza, vakit geçirmeden nasihat edin! Fayda vermezse yatakta kendilerine sırt çevirin! Bu da fayda vermezse onlara vurun! Eğer size itaat

ederlerse, artık aleyhlerine bir bahane aramayın! Muhakkak ki Allah yücedir, büyüktür."[185]

Pek çok spekülatif yorumlara konu olan bu ayette anahtar kelime "nüşuz"dur. Bu kelime tam olarak anlaşılmadığı için herkes bir şey söylemekte ve ayetten maksadı aşan manalar çıkarmaktadır. Biz, öncelikle bu kavramı tanımak zorundayız:

'Nüşûz' 'NŞZ' kökünden olup tümsek yer, insan bedenindeki çıkıntı, kabarıklık manasına gelir. Aynı kökten neşeze, toprak kabardı; kişi aniden fırlayıp ayağa kalktı, isyan etti, dikleşti, inatlaştı, kaba ve sert davrandı, bir şeyleri düzenli bir biçimde üst üste yığarak yığın yaptı gibi manalara gelmektedir.[186]

Bu kelime Kur'an'da dört ayette, toplam beş defa ve üç ayrı manada kullanılmıştır:

1. Bir yerde, yukarı çıkıp oturmak; bir yerde oturuyorken fırlayıp ayağa kalkmak: *"Size, yerinizden kalkın denildiğinde hemen, fırlayıp kalkın!..."*[187]

2. Bir şeyi yerli yerine koymak, yerleştirmek; üs tüste yığarak terkip yapmak: *"Kemiklere bak! Onları nasıl kaldırıyor, iskeleti yeniden nasıl kuruyoruz; sonra da onlara nasıl et giydiriyoruz!..."*[188]

3. Birine katı ve kaba davranmak, kaldırıp yere vurmak, sür'atle yere çarpmak; kocaya itaat etmemek, başkaldırmak, isyan etmek, dikleşmek; kocanın da hanımından hoşlanmaması, haklarına saygısızlık etmesi, görev ve sorumluluğunu yerine getirmemesi, kötü davranması, zulmetmesi demektir. *"Eğer bir kadın, kocasının nüşuzünden veya kendisinden yüz çevirmesinden endişe duyarsa..."*[189] gibi.

İbn Abbas demiştir ki bu ayette nüşûz, bir kadının kocasının haklarına saygısızlık etmesi ve ona itaat etmemesi anlamınadır.

Rağıb'a göre bu ayetteki nüşûz, kadının kocasına saygısızlık ve isyan edip başkaldırması, dikleşmesi anlamındadır.[190]

Bizim kanaatimizce de ayetteki mana bir kadının kocasına; diğer bir ifade ile ailenin yöneticisine saygıyı terk edip isyan etmesi, dik-

---

[185] Nisa, 4/34.
[186] Âsim Efendi, *Kâmûs*, II/859; İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, V/417, vd.
[187] Mücadele, 58/11.
[188] Bakara, 2/259.
[189] Nisa, 4/128.
[190] Rağıb, *Müfredat*, "NŞZ" mad.

leşmesi, onun kişiliğini yere çarpması anlamındadır. Zaten âyetin sonundaki şu ifade de bu manayı doğrulamaktadır:

"Eğer size itaat ederlerse, artık aleyhlerine bir bahane aramayın! Muhakkak ki Allah yücedir, büyüktür."[191]

Âyet-i Kerime'de

وَاللاَّتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ

"İsyan edip tamamen dikleşmelerinden endişe duyduğunuz kadınlarınıza..." ifadesi önemli bir konuya işaret etmektedir. Şöyle ki: Nüşûz ortaya çıktıktan ve isyan başladıktan sonra değil, hanımın sergilediği tavırlar zamanla nüşuze dönüşme alameti gösterdiği hissedilir edilmez onunla diyaloga geçiniz!

Mesela; hanımın söz, iş ve davranışlarında anormallikler görülmeğe başladığı andan itibaren, *"Onlara nasihat edin!..."*, o fayda vermezse *"Yatakta onlara sırt çevirin...",* o da olumlu bir sonuç vermediği zaman *"Onlara vurun..."* denilmiştir.

Şimdi bu üç hususu teker teker açıklayalım.

"Nasihat ediniz!..."

فَعِظُوهُنَّ *"...vakit geçirmeden onlara nasihat edin!"*

Koca, ailenin yöneticisi vasfı sebebiyle son derece mûnis ve müşfik bir yaklaşımla hanımıyla konuşmaya ve olumsuz tepkisel davranışların sebebini anlamaya ve sorunu güzellikle halledip yok etmeye çalışmalıdır.

Nice kadınlar vardır ki, ufak bir bakış onu îkaz için kâfidir. Kimi kadınlar da nasihat ve güzel sözlerden hoşlanırlar; yaptıklarına pişman olup derhal hatalarından vazgeçerler. Bu yüzden Allah Teâlâ buyuruyor ki, kendilerinden, peş peşe tekrarlanan tepkisel davranışlar gördüğünüz veya hissettiğiniz zaman, küsüp diyalogu kesmeye, kaba davranıp kötü söz söylemeye veya dövmeye kalkışmayınız! Önce nasihat ediniz.

Kadınlara, nasihat zamanını da çok iyi ayarlamak gerekir. Sorun ilerleyip yüksek boyutlara ulaştıktan ve kırgınlık araya tamamen girdikten sonra öğüt vermek fayda vermeyebilir. *"Eğer öğüt fayda verecekse öğüt ver!"*[192]

---

[191] Nisa, 4/34.
[192] A'la, 87/9.

Râzî'nin de dediği gibi, *"Gelecekte vuku bulma ihtimali olan kötü bir hadisenin izleri belirmeye başladığı anda"*[193] nasihat ediniz.

Hakikaten durum oldukça nâziktir. Aynen; çocuk bardağı kırdıktan sonra kulağını çekmek değil, bardağı eline aldığı ve anormal bir biçimde tuttuğu veya kırılabileceğini hesaba katmadığı sezildiği an uyarmaya benzer.

Kadın da, kocasına karşı, her zaman yapmış olduğu olumlu ve son derece memnuniyet verici davranışlarını, saygı ve hürmetini terk etmeye başladığında, nedeni araştırılıp gereken iş ve nasihat yapılmalıdır. Çünkü nasihat, *"Katı kalpleri yumuşatan, nefret eden huyu sevdiren sözdür."*[194] Kadını yumuşatır. Yaptıkları hatalarını terk ettirebilir.

Nasihatta da, önce kadının rağbet edeceği, hoşlanacağı güzel sözlerle konuşulmalı. Sözgelimi, kendi yetkinliğinde, akıllı ve dürüst bir insan olduğundan, basit şeylerden alınmayacağından; sonra aile mesuliyetinden, Allah'ın rızasından, elde edilecek olumlu sonuçlardan bahsedilmeli. Fayda vermeyecek olursa, sorumsuzluktan, Allah'ın azabından ve kötü sonuçlardan da söz edilebilir. Bilinmelidir ki, *"Tatlı dil yılanı deliğinden çıkartır..."*

Nasihat asla tehditkâr olmamalı, aşağılayıcı ve tahkir edici de olmamalıdır. İmam-ı Şâfiî demiştir ki, *"Bu durumda kadını (diliyle dahi) dövmek doğru olmaz. Çünkü güzel söz ve güzel öğütler kâfi gelebilir."*[195]

Eğer nasihat fayda vermezse, o zaman ikinci müeyyideye sıra gelir.

"Yatakta Alâkayı Kesiniz!..."

وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ *"Eğer nasihat fayda vermezse yatakta kendilerine sırt çeviriniz!"*

Şayet yerinde, zamanında ve usûlüne uygun olarak yapılan nasihat fayda vermez, kadın kocasına karşı saygısızlığını sürdürecek olursa o zaman Allah'ın ikinci tavsiyesi; *"Yatakta sırt çevirme"* süreci uygulanmalıdır.

Koca, makul bir süre yatakta hanımına sırt çevirmeli; yatak muhabbeti, sevişme ve cinsel ilişki gibi alakaları askıya almalıdır.

---

[193] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, X/89.
[194] Nesefî, *Medârik*, I/224.
[195] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, X/90.

Râzî bu süreçte demiştir ki, *"Onu yatakta yalnız bırakıp onunla konuşmamak gerekir. Yani, hem yatakta sohbet ve mübaşereti (cinsi münâsebeti) kesmek, hem de üç günden fazla olmamak şartıyla*[196] *konuşmamak kadına tatbik edilecek ikinci derecede etkili bir müeyyidedir."*[197]

Bu, diyaloğa yanaşmayan hanımına karşı bir nevi tepkiye karşı tepki anlamına gelebilir.

Nesefî de kadınlardan hicreti, yatakları ayırmak suretiyle değil de aynı yorgan altında; fakat mübaşereti terk etmek ve sohbeti kesmek anlamında tefsir etmiştir ki, maksadın gerçekleşmesi ve aradaki bağların tamamen zedelenmemesi için doğru bir anlayış olduğu kanaatindeyiz. Özellikle yatakları ayırmak, birçok kadın için daha kötü sonuçlara götürecek kırgınlıklara sebep olabilir. Bu yüzden sadece yatakta sohbeti ve mübaşereti kesmek yeterli olacaktır.

Bu müeyyide de fayda vermediği zaman hırçınca davranışlara girmek veya hemen ayrılmaya karar verip yuvayı yıkmaktansa, -hoş olmamakla beraber- "Boşanmadan daha evlâ kabul edilecek" olan üçüncü bir müeyyideye nâçâr olarak başvurmayı Allah Teâlâ tavsiye etmiştir.

Bu son müeyyide, kadındaki dikleşmenin ve tekebbürün anlamsızlığını ortaya koymak ve bir nevi haddini bildirmek anlamına da gelebilir.

"Onlara Vurunuz!..."

وَاضْرِبُوهُنَّ *"Onlara vurunuz!"*

Ayetteki tertibe uyulmuş, fakat bütün hassasiyetlere rağmen, ilk iki sürecin sonunda olumlu bir sonuç alınamamış ve korkulan nüşuz da bütün çıplaklığıyla ortaya çıkmış; kocaya/yöneticiye karşı dikleşme ve başkaldırı, isyan başlamışsa: *"Sen bana karışamazsın!"*, *"Söylediğini yapmıyorum!"* gibi isyan ortaya çıkmışsa, *"Onlara vurunuz..."*

Bu bir müeyyidedir; her yönetim biriminde haksızlık ederek, görev ve sorumluluklarını yerine getirmeyen, yasalara, özellikle de birime özgü kanunlara uymamakta ısrar eden ve düzeni bozmaya çalışan isyankârlara uygulanan cinsinden kabul etmek lazımdır. Hak ve

---

[196] Çünkü Rasûlullah (sav), bir müslümanın üç günden fazla din kardeşi ile küs durmasını yasaklamıştır. (Tirmizî, Birr, 21, 1932, H., IV/327).

[197] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, X/90.

adalet sahibi bir kocanın oldukça yapıcı ve sorun halledici çabalarından sonra uygulanması gereken nihâî bir tecziye yöntemidir.

Meşhur müfessirimiz M. Hamdi Yazır'ın dediği gibi bu, ancak 'ricalden madud', yanî görev ve sorumluluklarını müdrik, Allah'a ve yönettiklerinin hukukuna saygılı, vazifesini bilen, gücü ve imkânı ölçüsünce yükümlülüklerini yerine getirmeye gayret eden adalet ve sadakat sahibi salih bir aile yöneticisinin başvurabileceği en son çaredir. Çünkü katı kalpleri yumuşatma, nefret eden gönüllere sevgi tohumları aşılama, hiç olmazsa insan kimlik ve kişiliğini yeniden hatırlatma anlamına gelen yöntem olan mev'ıze-i hasene ve yatakta ilişkiyi kesme süreçleri hiçbir olumlu etki vücuda getirmemiştir; üstelik kadının açıkça isyanı ve dik kafalı hareketlerinden vazgeçirebilecek başka bir imkân da kalmamıştır!

Karı-koca arasındaki geçimsizlik hat safhaya vardırılmış, kadın saygısızlığına ve başkaldırmaya devam ediyorsa, yaralamamak ve incitmemek şartıyla,[198] hafifçe vurmak, Allah Teâlâ'nın, yuvanın kurtarılması amacıyla öngördüğü bir çözüm yoludur.

"Onlara vurunuz!..." En Son Çaredir.

Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimiz buyuruyor ki: "Siz, hanımlarınızı Allah'ın birer emaneti olarak alıp namuslarını yine Allah'ın emriyle helâl edindiniz. O halde Allah'ın emanetine (haksızlık ve kötülük) etme konusunda Allah'dan korkunuz!"[199]

Yüce Mevla'mız da diyor ki:

فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلاَ تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلاً

"Eğer size itaat ederlerse, artık aleyhlerine bir bahane aramayınız!"[200]

Süreçlerin herhangi birinde; sözgelimi nasihat sürecinde koca problemi anlamış, sorun açığa çıkmış ve ardından yapılan nasihat fayda vermiş ve olumsuz tavır ve davranışlar da sona ermiş ise, artık ileri gidilmez; kadının aleyhine olacak herhangi bir söz, iş ve davranışta bulunulmaz! Çünkü maksat hasıl olmuştur; gerisi zulüm ve şiddet olur!

Apaçık bir aşırılık söz konusu olmadığı sürece, hiç bir kocanın, kadını aleyhine hiçbir yetkiye sahip değildir. Rasûlullah (sav) de:

---

[198] Tirmizî, Radâ 11, 1163, H., III/458.
[199] Müslim, Hacc, 19, 1218/147, H., II/889.
[200] Nisa, 4/34.

"Kadınlarınıza karşı hayırhah olunuz. Onlar sizlerin yanında emanet/esir durumundadırlar. Onlara fena tasarrufa bulunmaya hakkınız yoktur. Ancak açık bir fuhşa düşerlerse müstesna; o zaman onları yatakta terkedin. Yine vaz geçmezlerse, yaralamamak şartıyla hafifçe dövünüz."[201]

M. Reşit Rıza demiştir ki İslam'da esas olan kadınlara karşı kibar olmaktır. Bilhassa hanımlarına sevgi ile şefkatle, yumuşaklık ve nezaketle muamele etmektir. Kutsal bir kurum olan aile yuvasında, birbirlerinde sükûn ve huzur bulmaları amacıyla yaratılan ve Allah'ın huzurunda karşılıklı olarak verilen sağlam sözlerle akdedilen bir nikâhla evlenen iki insanın mutlu olmalarının beklenmesinden daha doğal bir şey olamaz. Fakat beklenenin aksine; görevini ve bütün sorumluluklarını müdrik bir kocanın, hanımına karşı yapılması gerekenleri elinden geldiği ölçüde yapmasına ve titizlikle eşinin haklarına riayet etmesine rağmen, kadının başkaldırması, dikleşmesi, hak ve görevlerini hiçe sayarak -aynı zamanda aile yöneticisi durumunda olan- kocasına hakaret etmesi karşısında daha başka ne yapmalıydı? İbnu'l-Arabî'nin dediği gibi: *"Kendisine iyilikle nasihat etmiş fayda vermemiş; yatakta ilgisiz kalmış hiç değişmemiş; üstelik kocasını takmamaya ve tahkire devam etmişse, psikolojik bir tedbir olarak bu son çareye başvurmuş; başka ne yapsın; hemen boşasın mı?*

Anlaşılıyor ki kadına vurmak hem söz konusu ayette hem de hadislerde aile yöneticisine isyan ve itaatsizlik şartına bağlanmıştır. O hâlde, bu ayetten şöyle bir ilke çıkarmak mümkündür:

Hiçbir kadın, kocasına isyan edip dik kafalılık ve itaatsizliğinde diretmediği sürece ona vurulamaz!

Başka bir ifade ile söylemek gerekirse, kocasının haklarına saygı gösteren, örfe uygun istek ve arzularına itaat eden iffetli ve edepli bir kadın, her ne olursa olsun, hatası, kusuru, bile bile de olsa yanlışı sebebiyle asla dövülemez!

Allah ve Rasûlü'nün izinleri "Nâşize kadınlar" hakkındadır; "Nâşize" olmayan, kocasına itaat eden saygılı, sevgili kadınlarla dövmenin alakası yoktur! Böylesi durumlarda kocanın dövme hak ve yetkisi bulunmamaktadır. Çünkü "Hatasız kul olmaz!" Hata ve kusurlar da mümkün mertebe af ile hoşgörü, gerekirse mev'ıze-i hasene/gönül okşayıcı bir diyalog ile giderilmelidir.

---

[201] Tirmizî, Radâ 11,1163, H., III/458.

Vurmanın Ölçüsü?

Psikologlar demiştir ki, böylesi durumlarda vurmak, iki tarafı keskin bir bıçak gibidir; ya şahsı düşündürüp kendine getirir veya tamamen çileden çıkarabilir.

İsyankâr bir kadının itaate döndürmek için son bir çare olarak meşru kılınan vurma, kadının dik kafalılığının kendisine hiçbir şey kazandırmayacağını göstermiş olması bakımından Allah ve Rasûlü tarafından tavsiye olunan bir terbiye metodudur, denilebilir. Ancak bu metod, şefkatli bir babanın evlâdına yahut merhametli bir öğretmenin öğrencisine, sırf mecbur kaldığı zaman vurduğu gibi tatbik edilmelidir. Rasûlullah'ın da buyurduğu gibi *"Deve döver gibi"* insafsız ve ahlaksızca olmamalıdır.[202]

İbni Abbas (ra) da, ancak misvak ve benzeri şeylerle vurulabileceğini; kırbaç, sopa ve demir gibi sert şeylerle asla vurulmayacağını söylemiştir.[203]

Fahruddin er-Râzî, İmam-ı Şâfiî'nin: *"Dövmek mubahtır; fakat terki evlâdır"* sözünü naklettikten sonra: kadının, helak edecek şekilde dövülmeyeceğini; hele hele bütün güzellikleri cem eden yüzüne vurulmayacağını; ancak vücûdunun kaba ve muhtelif yerlerine vurulması gerektiğini tavsiye etmektedir.[204]

Bu sonuncu metod ve tatbik şekli; ancak vurmaya sıra gelip mecbur kalındığı zamandır. Yoksa birinci ve ikinci tavsiyeyi uygulamadan doğrudan doğruya vurmaya geçmek, asla caiz değildir.

Yüce Allah'ın oldukça hassas bir biçimde uygulanmasını istediği bir hükme *"Böyle şey olur mu?"* diyenler, hem Allah'ın hükmünü anlayıp kabul etmemişler, hem de bu vurmanın ne denli bir yarar sağlayacağını idrak edememişlerdir.

Merhum Seyyid Kutub bu konuda ileri-geri konuşanlar hakkında demiştir ki: *"Bu, yuvanın bozulmaması için Cenâb-ı Hakk'ın buyurmuş olduğu bir terbiye metodu olup üzerinde münakaşa edilmemelidir. O Allah ki, O'nun nazarında kadın erkek eşittir, birbirlerinden farklı değildirler. Sadece suçluların cezalandırılması ve içtimai nizamın temini için olan, Allah'ın uygun gördüğü metodu nasıl olur da insanlar, hoş görmeyebilir? Bu hiçbir zaman başkalarının zannettiği gibi gayri insanî bir usul değildir. Aynı zamanda her koca istediği za-*

---

[202] Buhârî, *es-Sahîh*, Edeb, 43, VII/83.
[203] Kurtubî, *el-Câmi'*, V/173.
[204] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, X/90.

man, hatası ve suçu sebebiyle zevcesini dövebilir anlamına da hiç gelmez."[205]

Tekrar etmekte yarar var; söz konusu ayette kadınlar iki kısma ayrılmaktadır:

1. "Saliha kadınlar" ki, ayetteki *"Onlara vurunuz..."* tavsiyesi kesinlikle bunlarla ilgili değildir. Çünkü "Saliha kadınlar", akl-ı selime, realiteye ve Allah'ın rızasına uygun davranan kadınlar olarak tarif ettiğimiz hanımefendilerdir. Onlara, hataları veya suçları sebebiyle ters bir bakış bile edebe aykırıdır.

2. Kocasına itaat etmeyen, saygı göstermeyen; aksine isyan etmiş ve dikleşmiş olan "Nâşize kadınlar"dır. Yani bunlar, akl-ı selime, realiteye ve Allah'ın rızasına uygun davranmayan, dolayısıyla "Saliha" vasfına sahip olmayan isyankar kadınlardır.

Bu açıklamalardan sonra hala Allah'ın bu hükmünü beğenmeyenlere şu iki soruyu sormak gerekmektedir:

1. *"...Yoksa siz kitabın bir kısmına inanıyor da bir kısmını beğenmiyor inkâr mı ediyorsunuz? İçinizden bunu yapanların cezası, dünya hayatında rezil olmak, kıyamet gününde ise azabın en çetinine çarptırılmaktır..."*[206]

2. Toplumda kadınlar suç işlediklerinde yasal olarak cezalandırılmıyorlar mı? Bu cezalar içerisinde, hafif yollu vurmadan, daha ağır müeyyideler uygulanmıyor mu? Islah evleri, hapishaneler, karakterinde isyan ve dik kafalılık bulunan kadınlara son derece müşfik ve kibar mı davranıyorlar. Ziya Paşa dememiş midir:

Nush ile uslanmayanı etmeli tekdir,
Tekdir ile uslanmayanın hakkı kötektir...

Son Noktada Akrabaya Düşen Görev

Kadının olumsuz ve yakışıksız tavırları karşısında görev ve sorumluluğunu müdrik bir koca, yöneticilik vasfının da verdiği hassasiyetle Allah'ın kendisine önerdiği tüm tavsiyeleri uygulamış. Sonuçta olumlu bir netice alamamış. En son çare vurmak da hiçbir olumlu netice sağlamamış. Artık eşlerin birbirlerinden ayrılmaları ve yuvanın yıkılması, çocukların perişan olmaları gündeme gelmişse, Allah Teâlâ o çiftin en yakın akrabalarını göreve çağırmaktadır:

---

[205] Seyyid Kutub, *Fi Zılâl,* V/59 vd.; Bu konuda batılıların görüşleri için bakınız: A. Vehbi Vakkasoğlu, *Bilinmeyen Kadın,* İst. 1979, s. 128-130.
[206] Bakara, 2/85.

وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَآ إِنْ يُرِيدَآ إِصْلاَحًا يُوَفِّقِ اللّٰهُ بَيْنَهُمَا

"Eğer karı kocanın ayrılmalarından endişe edecek olursanız, erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden de bir hakem gönderin! Şayet onlar aralarının düzelmesini isterlerse, Allah aralarını bulmakta onları muvaffak kılar! Muhakkak ki Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır."[207]

Bu âyet-i kerîme île karı-koca arasına "İhtilaf ve düşmanlık girip birbirlerine eziyet verdikleri hissedilince"[208] mü'minlerin tamamına, bu ihtilâfı giderme görevi terettüp etmektedir.[209] Bu görevde özellikle akrabaların zikredilmesi ise, zevçle zevce arasındaki ihtilafın sebeplerini yakînen bilebilecekleri veya onlar, aralarındaki durumu ancak akrabalarına daha kolay anlatabilecekleri içindir.[210] Yoksa "Yabancıların da müdahalesi caizdir."[211]

Hakemler mutlaka âdil, ileri görüşlü ve hak, hukuk ve adalet bilgisi olan kimselerden olması gerekir. Eğer akrabalar arasında bu vasıfları haiz kimse yoksa akrabanın dışında, âdil ve yetkin iki kişi de gönderilebilir.

Hakem olarak gönderilen bu iki kişinin görevlerine gelince, koca tarafından gönderilen hakem, kocayı; kadın tarafından gönderilen hakem de kadını, kimsenin olmadığı bir yere çeker ve onlara eşleri hakkındaki şikâyetlerini dinlerler, anlamaya çalışırlar ve sonuçta eşini isteyip istemediklerini sorarlar. Her iki tarafın da durumlarının öğrenilmesinden sonra, bir araya gelerek elde ettikleri bulgu ve bilgileri müştereken değerlendirirler. Böylece suçun kimde olduğunu tespit ederler. Geçimsizliğin asıl kaynağı zahir olunca, her iki hakem, birlikte haksız olana nasihat, zecr ve nehyi yöneltirler. Çünkü *"Eğer onlardan biri diğerine karşı taşkınlık ederse, siz de o ıslaha yaklaşmayan, taşkınlık gösteren ile Allah'ın emrine gelinceye dek savaşın! Sonuçta Allah'ın hükmüne gelirse, artık onların arasını adaletle sulh edin ve adil davranın! Muhakkak ki Allah adil davrananları sever."*[212] *âyeti* ıslah için seçilen akrabaya bu imkanı vermektedir.

Böylece bu iki hakem aralarındaki ihtilâfı ortadan kaldırmaya çalışırlar. Başarabilirlerse ki, Allah Teâlâ: *"Şayet ıslahı arzu ederler-*

---

[207] Nisa, 4/35.
[208] Nesefî, *Medârik,* I/224.
[209] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb,* X/97
[210] Âlûsî, *Rûhu'l-Maanî,* V/26; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkami'l-Kur'an,* V/175.
[211] Âlûsî, *Rûhu'l-Maanî,* V/26. Kurtubî *el-Câmi' li Ahkami'l-Kur'an,* V/175.
[212] Nisa, 4/35.

se Allah onları başarıya ulaştırır." buyurduğuna göre başarabileceklerdir. Böylece, yıkılmak üzere olan bir yuva akrabaların ilgisi ve katkısı ile yıkılmaktan kurtarılmış olacaktır.

Hakemlerin Selâhiyetine Gelince:

Hakemler durumu anladıktan sonra, acaba zevçle zevcenin izinleri olmadan, aralarını cem ve tefrik edebilirler mi, edemezler mi? Bu konuda fukahâ ihtilaf etmiş olup: İmâm-ı Â'zam Ebû Hanife ve Ahmed b. Hanbel, iki hakem zevçle zevcenin vekili oldukları için, müvekkilin izni olmadan aralarını tefrik edemezler, görüşündedirler.

İmam Mâlik ise, zevçle zevcenin izni gerekmeden menfaatlerine olan şeyi hükmederler. Hatta ayrılmaları karı-kocanın menfaatine uygun bulurlarsa boşanmalarına da karar verebilirler, demiştir.

İmam-ı Şâfiî de demiştir ki: Bu konuda iki görüşe sahiptir. Birincisi: Allah Teâlâ, *"Eğer ıslah etmek dilerlerse"* âyet-i kerîmesi ile onlara sadece ıslah etme görevini vermiş, başka görev vermemiştir. Bir de onlar vekildirler, müvekkilin rızası olmadan hüküm infaz edemez, der. Şâfiî'nin ikinci görüşü ise, Allah Teâlâ, *"Erkeğin akrabasından bir, kadının akrabasından da bir hakem gönderin"* âyetiyle onları hakem olarak isimlendirmiştir. Hakem, hâkim demek olup, görevi de mahkûmun aleyhine -rızası olsun olmasın- hüküm vermek olduğu için, onlar hakkında verecekleri hüküm caizdir.[213]

f2. İtaatsizlik/Nüşuz Kocadan İse

Yukarıda anlatılanlar, geçimsizlik genellikle kadından olduğu zaman yapılması gerekli ahkâmla ilgili âdâb idi. Şayet nüşûz kocadan olursa ne yapılmalıdır?

Bu konu ile ilgili olarak da Allah Teâlâ buyuruyor ki:

وَإِنِ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ وَأُحْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ وَإِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا

"Eğer bir kadın, kocasının, hukukuna saygı göstermeyeceğinden veya kendisinden tamamen yüz çevireceğinden korkarsa, aralarını anlaşma/sulh ile düzeltmelerinde her ikisine de bir sakınca yoktur! Her ne kadar nefislerde bencillik mevcutsa da sulh/barış daima en iyisidir.

---

[213] Sabuni, *Revaiu'l-Beyan*, I/472. Bkz. İbn Hazm, *el-Muhallâ*, X/87, 88.

Eğer iyi geçinir ve takvaya sarılırsanız, muhakkak ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır."[214]

Bu ayette de nüşûz kelimesi, Nisa 34. ayette geçtiği anlamda kullanılmıştır. Şöyle ki orada kadının nüşuzundan maksat, aynı zamanda ailenin yöneticisi durumunda olan kocaya dik kafalılık etmesi, onu takmaması, ailevî yasa ve kurallara uymaması ve yönetime başkaldırması, isyan olarak belirlenmişti. Bilhassa o âyetin sonunda: *"Eğer itaat ederlerse, artık onların aleyhine iş yapmak için bir bahane aramayın!"* uyarısıyla da nüşuz kelimesinin 'itaat etmemek' anlamında kullanıldığı iyice açığa çıkmıştır.

Bu ayette nüşuz, ailenin yöneticisi konumunda olan kocanın, hukuka saygılı olması ve adaletten sapmaması gerekirken, hanımının haklarına riayet etmemesi, onu takmaması ve bu konudaki Allah'ın emir ve yasaklarına itaat etmemesi anlamında olmalıdır.

Nisa 34. ayette, kadının nüşuzundan endişe duyan kocaya, hanımı ile diyaloga geçip sulh/islâh için çaba sarf etmesi tavsiye edilmişti. Bu ayette de aynı şekilde kocası ile diyaloga geçip sulh için çaba sarf etmesi kadına tavsiye edilmiştir.

Demek ki durum kimin aleyhine ise, barış için çaba sarf etmek de ona düşmektedir. Kadının aleyhine olan durumda, velev ki kadının bazı haklarından taviz verme durumu olsa da makul şartlarda yapacağı uzlaşmanın kendisi için bunun dışındaki bütün çözüm yollarından daha iyi olacağı açıkça belirtilmiştir:

وَالصُّلْحُ خَيْرٌ *"Ve sulh/barış daima en iyisidir..."*

وَأُحْضِرَتِ ٱلْأَنْفُسُ الشُّحَّ *"Her ne kadar nefislerde şuhh/bencillik mevcutsa da..."*

Ayetteki "*şuhh*" kelimesi, cimrilik, bencillik ve ihtiras anlamındadır. Burada *şuhh*'tan maksat, kişisel haklarından asla taviz vermeme ve bu konuda uzlaşmaya yanaşmama arzusu ve kararlılığı anlamında olmalıdır. Çünkü her uzlaşma/anlaşma çabası içerisinde, mutlaka taviz vermeme ve karşı taraftan taviz koparma arzusu vardır. Fakat hiç taviz verilmeden, her iki tarafın da olur verip onaylayabileceği bir anlaşma ve uzlaşmanın gerçekleşmeyeceği de bilinmektedir.

---

[214] Nisa, 4/128.

Müfessirlerimiz demişlerdir ki, *"Kadın hakkında kocanın nüşûzu, ondan yüz çevirmesi, yüzüne karşı surat asması, cinsel ilişkiyi terk edip, sû-i muâşerette bulunması"*[215] şeklinde olabileceği gibi; *"Kadının yaşlı olması, usandırıcı ve can sıkıcı huylarının çoğalması ve kocasını ihmal gibi halleri neticesinde; kocanın söz ve hareketlerinde hırçınlaşması, sohbetini azaltması; hayır-şer, riâyet-eziyet konularında sükût etmesi"* şeklinde de vâki olabilir.[216]

Anlaşılıyor ki, kocanın nüşuzü iki sebepten kaynaklanıyor olabilir; birincisi hanımın durumu ve davranışları; ikincisi ise kendi insafsızlık ve adaletsizliği.

Eğer nüşuza sebep birincisi ise, bu durumda kadın kendi hak ve şahsiyetinden tâviz vermek suretiyle, kocası ile anlaşmayı sağlayabilir.[217] *"Meselâ, mihrinin bir kısmını veya hepsini kocaya bağışlayabileceği gibi, yatak sırasını da istediği şekilde kullanmasını kocanın isteğine bırakabilir."*[218] Tabii ki, kocanın başka hanımları da varsa.

Buhârî''nin nakletmiş olduğu bir rivayete göre, Hz. Âişe (ra) da bu durumda anlaşmanın kadın tarafından sağlanması gerektiğine değinerek şöyle demiştir:

"Yaşlılığı veya başka sebeplerle kocasının kendisiyle husn-i muâşeretini görmez, başkasıyla evlenme arzusunu sezerse: 'Bana böyle davranma, beni boşama da; ama hakkımda dilediğin gibi taksim yapabilirsin.' demek suretiyle olumlu bir anlaşmayı temin etmelidirler."

Birçok müfessir de bu konuda Hz. Sevde Binti Zem'a'yı misâl vermiş ve *"Fazla yaşlılığı sebebiyle, Rasûlullah'ın boşayacağından korkarak, sırasını Hz. Âişe (ra)'ye vermiş, korktuğundan da kurtulmuştu."* demişlerdir.[219]

Dolayısıyla bu şekilde temin edilen barış, ayrılmaktan, düşmanlıktan ve sû-i muâşeretten daha hayırlıdır.[220] Bu sebeple kadın, aile yuvasını dağıtmak istemiyor, kocası ve çocuklarıyla bir arada yaşamak istiyorsa kendisinin sebep gösterildiği geçimsizliği anlayışla düzeltebilir.

Nüşuzun sebebi kadın değil, doğrudan doğruya kocanın insafsızlığı ve adaletsizliği ise, yuvasından ve yavrularından koparılmaması

---

[215] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, XII/65
[216] Bursavî, *Rûhu'l-Beyân*, II/295, 96.
[217] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, II/1486.
[218] Bursavî, *Rûhul-Beyân,* II/296; Râzî, *Mefatihu'l-Gayb,* XII/66
[219] Buhârî, Sulh, 4, III/167, 68.
[220] Bursavî, *Ruhu'l-Beyan,* II/296.

için, kocanın istekleri doğrultusunda tâviz vermek suretiyle; yıkılmak üzere olan yuvayı, öksüz kalacak yavrularını ve belki de bilmeden kendisini ulaşılmaz hayaller peşinde koşan kocayı büyük bir felâketten kurtarmış olabilir.

Bu noktada iyi düşünmek lazım... Kocasının ufak-tefek geçimsizliklerini büyütüp, bir damla suda boğulurcasına feveran ederek ayrılan nice eşler vardır ki, *"Keşke ne olursam olaydım da yuvamdan ayrılmasaydım"* şeklinde pişmanlıklarını ifade ederler; ama iş işten geçmiş olduğu için çaresizdirler. Bu ve benzeri daha birçok nedenlerle *"Aralarını sulh ile düzeltmeleri daha hayırlıdır."*

Gerektiğinde Boşanma Hayırlı Bir Çözümdür.

Şunu da belirtelim ki İslam'da, zulme rıza zulümdür. İnsanlar ne zulüm etmeli ne de başkasının zulmüne boyun eğmelidirler! Eğer koca, verilen tavizlere ve ortaya konulan barış çabalarına rağmen sulha yanaşmıyor ve hanımına karşı saygısızlığını zulme kadar vardırmışsa, kadın, o kocadan boşanma talebiyle mahkemeye başvurmaktan çekinmemelidir. Çünkü Allah, o durumda geniş olan hazinesinden her iki tarafı da özellikle mâdur ve mazlum olan tarafı destekleyeceğini açıkça vaat etmektedir:

وَإِنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللّٰهُ كُلاًّ مِنْ سَعَتِهِ وَكَانَ اللّٰهُ وَاسِعًا حَكِيمًا

"Sonuçta eşler ayrılma durumunda kalırlarsa, Allah hazinesinden her birinin ihtiyaçlarını karşılar! Allah'ın lütfu bol, hikmeti yücedir!"[221]

Bu ayet, kocanın değil, kadının geçimsizliği halinde de aynı çözüm yolunu önermektedir.

Diyelim ki kadın, yükümlülük ve sorumluluğunun bilincinde değil; kocasına karşı hak, hukuk tanımıyor, söz dinlemiyor, kendi bildiğinden şaşmıyor. Hırçınlığı, dik kafalılığı, peş peşe tekrarlanan isyanları, kocaya karşı açıktan saygısızlığı, hakaretamiz sözleri, tahrik edici davranışları ile çekilmez hale gelmiş ve kocanın tüm ıslah çalışmalarına rağmen, artık değişme ve düzelme söz konusu değilse, ömür boyu birbirleriyle hep didişeceklerse, bu durumda boşanmaktan daha güzel çözüm olamaz.

Sadece hırçınlık meselesi değil. Mesela kocasının, ailede yöneticilik vasfını hiçe sayıyor, görevini yapmasına imkan tanımıyor; Allah'ın açıkça nehy ettiği şeyleri yapması hususunda baskı yapıyor,

---

[221] Nisa, 4/130.

O'nun emirleri çerçevesindeki görevlerini yapmasına karşı çıkıyor, açıkça Allah'a ve Rasûlü'ne isyana teşvik ediyorsa böylesi durumlarda İslam'ın belirlediği kurallar çerçevesinde ve örfe uygun bir yöntemle ayrılmak da Allah'ın emridir: *"Ne zulmedin ne de zulme rıza gösterin!"*[222]

Artık zulme boyun eğilmesi ya da rıza gösterilmesi doğru değildir. Zira Allah (cc), her iki tarafı da cesaretlendirmekte ve; kimse aç ya da açıkta kalırım diye endişe etmesin! Zira Biz, hepinizin ihtiyaçlarınızı lütfumuzla mutlaka karşılarız, buyurmaktadır.

f3. Birden Fazla Evlilik Halinde

İslam dininin en bariz özelliklerinden birisi de fıtrî oluşudur. Yüce Allah, emir ve yasaklarını, insanların yaratılıştan sahip oldukları fıtri özelliklerini ve hayatî ihtiyaçlarını nazarı itibara alarak tanzim etmiştir.

İhtiyaç duyan veya zaruret halinde bir erkeğin, gayr-ı meşru yollara sapmaması, toplumun nizam ve ahlâkını bozmaması, aynı zamanda tabiî ihtiyaçlarını karşılanabilmesi için evlenme konusunda gerekli kolaylığı sağlamış, zaruret halinde, ikinci bir eş ile evlenmesine izin vermiştir.

Erkeklerin birden fazla kadınla evlenmesi ile ilgili Nisa suresinin üçüncü âyeti, siyak-sibak bütünlüğü ve tarihi arka plân göz önüne alınarak okunduğu takdirde ki biz bu konuyu "Yetimler" bahsinde işlemiştik, kast edilen mananın, zannedildiği gibi poligami/çokevlilik olmadığı açığa çıkacaktır. Zira söz konusu ayetler kimin kaç kadınla evleneceği bağlamında indirilmiş değildir. Bu sûrede ağırlıklı olarak aile hukukuna dair düzenlemeler yer almaktadır. İlk on âyeti ise, tamamen yetimler hukuku ile ilgilidir.

Sûre, hicretin dördüncü yılında yapılan Uhut savaşından sonra pasajlar hâlinde indirilmeye başlanmıştır. Bu savaşta 72 Müslüman şehit edilmiş, onlardan geriye çok sayıda dul kadınlar ve yetim çocuklar kalmıştır. Doğal olarak bu ayetler, bunların sosyal güvencelerini temin amacıyla, o güne kadar yapılmamış yeni ve çok mühim düzenlemeler getirmiştir.

Gerçek şu ki, İslam çok evliliği öngörmemiştir! Yani her hal ve şartta istediği kadını boşar, istediği kadar kadınla evlenebilir dememiştir. Böyle düşünenlerin İslam'ı, özellikle de ilgili ayetleri hiç mi

---

[222] Bakara, 2/275.

hiç anlamadığı kanaatindeyiz. Fakat zaruret halinde ihtiyaç duyulan ikinci bir evliliği de yasaklamamıştır. Bu husustaki temel ilke şudur:

وَإِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَآءِ مَثْنَى وَثُلاَثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ أَدْنَى أَلاَّ تَعُولُوا

"Eşler arasında adaleti uygulamayacağınızdan korkarsanız, bir tanesiyle veya sağ ellerinizin malik olduğuyla yetinin! Hak'tan sapmaktansa, bir tanesiyle yetinmeniz sizin için daha iyidir!"[223]

Allah Teâlâ şayet *"Hakk'tan sapılacaksa bir tanesiyle yetininiz"* hükmü ile bir nevi muttaki bir mü'minin hayrına olacak tercihini belirtmiştir. Fakat zaruri durumlar ve şartlar mecbur ettiği takdirde bu kapıyı da tamamen kapatıp da hayatın ağır gelecek olan sıkıntılarına ve gayr-ı meşru yollara kapı açmamış; "Adalet" ilkesi ile birlikte ikinci eşe müsade etmiştir.

Mesela İkinci Cihan savaşında olduğu gibi, savaşlarda yüz binlerce erkek ölmektedir. Bir Çanakkale savaşında 254 bin erkeğimiz şehit düşmüştür. Şu anda Irak'ta, Suriye'de, Filistin'de, Afganistan'da, Pakistanda savaşlar devam etmekte ve binlerce Müslüman öldürülmektedir. Bu ülkelerde, geride kalan kadınlara hangi hukuki, Sosyal Devlet kol kanat gerecektir? Eğer böyle bir çözüm yolu olmasa, dul kadınlar ve yetimler toplumda sosyal buhranlara neden olmayacak mıdır? Olmamış mıdır? Olmuyor mu? Konu sadece savaş sonuçlarına da bağlanamaz. Ortada bir zaruret varsa, meşru şartlar çerçevesinde o ihtiyacın insani ve ahlaki şartlar çerçevesinde karşılanması da gerekir.

O halde denilebilir ki, İslam'da ikinci eş, ancak zaruri durum ve şartlar gerektirdiği takdirde "Adalet" ve "Haktan sapmama" şartıyla birlikte tanınmış bir ruhsattır.

Bu konuda, bilerek veya bilmeden söz söyleyip Allah'ın vermiş olduğu ruhsatı yadırgayanlar(!) olmuş ve olmaktadır da. Burada onlara cevap vermek arzusunda değilim; ancak şu kadarını söylemek isterim ki, Allah'ın bu hükmünü beğenmeyip yadırgayanlar, hatta içine sindiremeyenler(!) Müslüman ise, demek ki onlar, Allah Teâlâ'nın hükmünde "Hakîm" olduğunu idrakten yoksun kimselerdir. Onlar kendi idraksizlik ve îman zaafiyetlerini yadırgasalar daha iyi ederler! Zira Allah'ın (cc) hükümlerinden birisini yadırgamak ve beğenmemek, yukarıda geçmişti, küfre götüren sebeplerden birisidir!

---

[223] Nisa, 4/4.

Bu konuda söz söyleyenler inanmayanlardan ise; şayet akılları varsa, önce bu hükmün sebep ve şartlarını araştırsınlar. Sonra da sadece cinsel arzusuyla değil, insan vasfıyla beraber insanı etraflıca düşünsünler. Daha sonra da kendi toplumlarında bir kadınla evlenme şartına rağmen; karı ve kocanın ayrı ayrı ve birbirlerinden haberli-habersiz yaşadıkları metres hayatını ve topluma yüklediği felâketleri yadırgasınlar. Tıpkı inançlarını yadırgamaları gerektiği gibi... Bu gün ülkemizde de hâkim kültür sebebiyle zaruret halinde de olsa ikinci bir eşe müsaade edilmemektedir. Ama ihtiyacını gayr-ı meşru yollardan gidermeye çalışan nice Müslümanların(!) akıbeti, onların topluma getirdikleri ahlaki bozukluklar daha mı hafif kalmaktadır.

Ayetteki "Adalet" Şartı

"Eşler arasında adaleti uygulamayacağınızdan korkarsanız, bir tanesiyle veya sağ ellerinizin malik olduğuyla yetinin! Hak'tan sapmaktansa, bir tanesiyle yetinmeniz sizin için daha iyidir!"[224]

Hanımlar arasında söz konusu olan adalet iki kısımdır. Birincisi: Yiyecek, giyecek, mesken ve gece ilişkileri ile ilgili fiziki/maddi adalet; ikincisi ise kalpteki sevginin ifadesi ve onların dışa bir biçimde yansıyan şeklidir.

Bunlardan birincisi, her insanın takati dâhilinde olup yapabileceği adalettendir. Allah Teâlâ bu konularda adaleti emretmiş, bunları da yapamayacaklar için bir tanesi ile yetinmelerini tavsiye etmiştir.

İkinci adalet ise kalple ilgili olan sevgidir ki, bunda adaleti sağlayabilmek kişinin elinde değildir. Çünkü Allah Teâlâ bu konuda:

وَلَنْ تَسْتَطِيعُوٓا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاۤءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ

"Özen de gösterseniz, kadınlar arasında (mutlak) adalete güç yetiremezsiniz!.."[225] âyet-i kerîmesi ile bunun mümkün olamayacağını ve bu konuda yapılacak hataları affedeceğine işaret etmiştir: Ancak o da:

فَلاَ تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ

"Birisine tamamen meyledip diğerini (ne dul, ne de evli) arada bir vaziyette askıda bırakmayınız!" şartına bağlanmıştır.

---

[224] Nisa, 4/4.
[225] Nisa 4/129.

Şu hâlde:

Zahiri iltifat ve sohbetlerde, yatak, mesken, yiyecek ve giyecek gibi tabîi ihtiyaçların tatmininde, diğerini ihmal etmeyiniz. Aksi halde Hz. Peygamber'in: *"Kimin iki hanımı olur da onlardan birisine meyleder, diğerini askıda bırakırsa, kıyamet günü, bir tarafı yerden sürünerek mahşer yerine gelir."*[226] uyarısına muhatap olursunuz.

Nisa Suresi 129. âyetin devamında da Allah (cc) şöyle buyurmaktadır:

فَلاَ تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ وَإِنْ تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا

"Hiç olmazsa birisine tamamen meyledip de diğerini kocası var ya da yok arası bir durumda bırakmayın! Eğer arayı bulur, Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız Allah da çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir."

Hz. Âişe (ra)'nin anlattığına göre, Nebi (sav) hanımları arasında kasm'ı (geceyi birlikte geçirme taksimi) adaletli yapar ve gücünün yetmeyeceği konuda da şöyle duâ ederdi: "Yâ Rabbi, benim yapabildiğim kasm ancak budur. Senin yapabildiğin fakat benim yapamayacağımla beni kınama!"[227]

Demek ki, birden fazla evlilik, ihtiyaç hâsıl olduğu zaman, zahiri adaleti tatbik şartıyla mümkündür. Fakat bunda da kişi âciz kalacaksa, tek hanımla yetinip birden fazlasıyla evlenmemesi kendisine Allah Teâlâ tarafından tavsiye olunmaktadır. Bu konuda adaletli olursa, kalple ilgili olan kısmını Allah Teâlâ affetmiştir. Birisine sevgisinin fazla olması kendisi için bir mahzur teşkil etmez. Yeter ki diğerini evli mi-dul mu arada/askıda bırakmasın.

Bugün yurt dışında işçi olarak bulunan vatandaşlarımızın hâlinin de âyet-i kerîme ile yakînen ilgili olduğu kanaatindeyim. Çünkü yurt dışında çalışan vatandaşlarımız orada zaruret addederek evleniyor, uzun süre (1-5 yıl) vatanındaki hanımının yanına dönmüyorlar. Buradaki kadın yıllarca kocasız beklerken (ne zaman döneceği de meçhul), ne evli ne de dul belirsiz bir hâlde, âyette zikredildiği gibi "Askıda" değil de nedir? Bu sebeple hiçbir mü'minin, hanımını, hiçbir mecburiyet olmadığı halde, uzun süre terk etmesi, Allah Teâlâ'nın "Adalet" emrine muvafık değildir. Kendi nefislerini düşündükleri gibi Müslümanlar zevcelerini de düşünmek zorundadırlar.

---

[226] Ebû Dâvûd, Nikâh, 39, 2134, H., II/601

[227] Ebû Dâvûd, Nikâh, 39, 2135. H., II/601.

Her günü oruçla geceyi de namaz ve Kur'ân okumakla geçiren ashabını Rasûlullah şöyle ikaz etmiştir: *"Öyle yapma! Çünkü nefsinin olduğu gibi karının da sende hakkı vardır..."*

4. Cinsel İlişkide Âdâb

Karı ile koca arasındaki münasebetlerin zahiri yönünü teşkil eden, muâşeret esaslarını tespitten sonra, şimdi de zevçle zevce arasındaki ilişkilerin gizli yönünü teşkil eden ve bilinmesinde mutlaka yarar olan bir konuya, "Cinsel ilişkilerde âdâb" konusuna da kısa olarak yer verip, Kur'ân'daki ima ve işaretlerini ele alarak izaha çalışalım.

a. Cinsel Arzunun Tatmini

Diğer cinslerde olduğu gibi, insanlarda da mevcut olan cinsî arzu, tatmin edilmesi zarurî olan duygulardan birisidir. Bu duygunun varlığı ve tatmininin gerekliliği, İslam'ın kabul ettiği inkâr edilmez bir gerçektir. Fakat yüce dinimiz İslam, gerek şahsa, gerek başkasına ve gerekse topluma zararlı olan şeklini asla caiz görmez. Çünkü mevcut olan cinsî arzunun meşru yoldan tatmini ancak meşru nikah akdi iledir. Şayet bu arzu meşru yoldan tatmin edilmezse insan, onanizm (el ile tatmin), homoseksualizm (erkeğin erkekle tatmini), sevicilik (kadının kadınla tatmini) sıbyancılık ve de hayvanlarla tatmin olma şeklinde, gayr-ı meşru yoldan giderme sapkınlığına dalacaktır. Zira evlenmemek, başka bir tâbirle, cinsî tatminsizlik, insanın ruh ve bedeni için zararlı olabilir. Tedavisi güç hastalıklara sebep olabileceğini veya bunalımlara sürükleyebileceğini İslam âlimlerimiz şu şekilde izaha çalışmışlardır:

"Başta neslin devamı, sonra vücutta birikmesiyle bedene zararlı olan maddenin boşaltılması, daha sonra da lezzet yoluyla ni'metten istifâde gayesiyle verilen"[228] *cinsî güç, kösteklenip i'tidâl üzere tutulmaması hâlinde, insanın din ve diyanetini helak edecek tehlikelere sahiptir."*[229]

İbn Kesir, *"İnsan zayıf olarak yaratılmıştır"*[230] âyet-i kerimesini, tefsir ederken demiştir ki, *"Burada özellikle (cinsî duygusunun hedefi olan) kadın konusunda zayıf olduğu kastedilmişir."*[231]

---

[228] İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemsüddin Muhammed b. Ebî Bekr, *Zâdu'l-Meâd fî Hedyi'l-I'bâd*, Mısır, 1972,III/146.
[229] Gazâlî, *İhya*, III/99.
[230] Nisa, 4/28.
[231] İbn Kesîr, *Tefsir*, II/252.

İbn Abbas (ra), bu ihtiyacın meşru yoldan karşılanmaması halinde sıkıntısının insan gücünü aşacak nitelikte olduğunu söylemiş ve *"Ey Rabbimiz bize gücümüzün yetmeyeceği şeyi yükleme*[232] *âyet-i kerîmesi ile şehvetin serkeşliği kastedilmiştir."*[233] demiştir.

İmam Gazâlî de demiştir ki: *"İntişârı halinde kişinin aklının üçte ikisini zail edecek güçte olan şehevî arzunun şerrinden emin olabilmek için Rasûlullah (sav): 'Ey Allah'ım, kulağımın, gözümün, kalbimin ve menimin (tenasül uzvumun) şerrinden sana sığınırım' şeklinde dua ederdi. Ayrıca Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimiz, 'Kim sakalları ve bacakları arasında bulunan dili ve cinsel organı hususunda bana garanti verirse, ben de ona cenneti garanti ederim' diyerek şehevî arzunun tehlikeli durumuna dikkat çekmiştir."*[234]

"Neslin bekası ve insan varlığının devamı için"[235] yaratılan cinsel arzuyu, gayesine uygun olarak kullanmak veya süflîleştirmek insanın kendi elindedir. Şöyle ki, yemek hayatın devamı için bir ihtiyaçtır. Fakat bu ihtiyaç normal gayesinden çıkartılıp; "Hayat yemek içindir" şekline sokulursa, başlangıçta normal olan ihtiyaç süflîleştirilmiş olur; sonuçta "Obezite" denilen musibet yaygın hale gelir. Şehvet de bunun gibidir. Normal gayesinden saptırılır, "Her şey, hattâ hayat bile şehvet içindir" şekline vardırılırsa, bu da süflîleştirilmiş olur. İşte, cinsî duygu bu hâle getirilirse o zaman yukarıda bahsedilen tehlikelere götürür. Toplumları helak eder.

Bu duygunun ihtisa (husyeleri aldırma) yoluyla veya tebettül (Allah'a ibâdet kastıyla her şeyden uzaklaşmak) düşüncesiyle yok edilmesi de İslam'da caiz görülmemiştir.

Mesela Osman b. Maz'un, *"Ya Rasûlallah, bekârlığın, beni günaha sokacağından korkan bir kimseyim, müsaade buyurun dünyadan eleetek çekeyim"* diyerek izin ister. Rasûl-i Ekrem, *"Hayır, oruç tut!"* buyurur.

Bu olayı kasteden Sa'd b. Ebî Vakkas demiştir ki, *"Eğer ona tebettül izni verilseydi biz daha ileri gider, husyelerimizi aldırır kendimizi hadım ederdik."*[236]

Hâl böyle olunca; bir mü'min için cinsel arzuyu meşru yoldan tatmin etmekten başka çâre kalmamaktadır. Bunun tatmini de ancak

---

[232] Bakara, 2/286.
[233] Gazâlî, *İhya*, III/99.
[234] Ebû Dâvûd, Salât, 367,1551. H., II/193.
[235] Gazâlî, *İhya*, III/99.
[236] Buhârî, *es-Sahih*, K. Nikâh, 8, VII/5.

iki yoldan biriyledir: Ya İslam'dan önce ve gayr-ı müslim toplumlarda olduğu gibi, had-hudut tanımadan, şahsa ve topluma saygıyı düşünmeden gayr-ı meşru yollardan tatmin olmak; yahut da İslam'ın emir ve yasakları doğrultusunda, meşru bir şekilde tatmin olmaktır. Hiç şüphe yok ki, Müslümanlar için tek tatmin yolu ikinci şıkta belirtilen, meşru akittir. Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'inde:

وَأَنْكِحُوا ٱلْأَيَامَى مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَآئِكُمْ إِنْ يَكُونُوا فُقَرَآءَ يُغْنِهِمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ وَ اللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ . وَلْيَسْتَعْفِفِ الَّذِينَ لاَ يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّى يُغْنِيَهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ

"İçinizden bekârlar, köle ve cariyelerinizden sâlih olanları evlendiriniz. Eğer fakir iseler, Allah onları lütfuyla ihtiyaçlarını karşılar. Allah, lütfu bol ve her şeyi hakkıyla bilendir. Evlenemeyenler de kendilerini Allah (cc) lütfuyla zengin kılıncaya kadar iffetlerini korusunlar."[237] buyurmuştur.

Yüce Mevlâ, bu âyet-i kerîmesi ile Müslümanlar için cinsî tatmin yolunun; ancak nikâhla olacağını beyan etmiştir. Evlenmeye maddî imkânsızlık sebebiyle güç yetiremeyenlere veya bundan korkanlara, lütfundan zenginlikler va'd eden Allah, evlenemeyecekler için de yine Allah'ın lütfundan zengin oluncaya kadar sabredip iffetlerini korumalarını emretmiştir.

Rasûlullah (sav) da: *"Ey gençler topluluğu, gücü yeten evlensin. Çünkü evlenmek gözü ve ferci zinaya karşı korur. Evlenmek için mihir ve nafaka bulamayanlar da oruç tutsunlar. Zira oruç, şehevi arzulara karşı bir nevi inemedir."*[238] hadis-i şerifleriyle evlenmeyi, değilse oruç gibi cinsel isteği zayıflatacak çarelere başvurmalarını emretmiştir.

Allah ve Rasûlü, ailevî hayatı yıkan, toplumun nizam ve ahlâkını büyük ölçüde sarsan gayr-ı meşru yollardan tatmin olmaya asla müsaade etmemişlerdir. Hattâ zinaya yaklaşmayı bile doğru bulmamışlardır.

İslam'ın emrettiği yolla tatmin olma yolunu seçen kimseler için, cinsî münâsebet ânında uymak zorunda kaldıkları birtakım âdâb ve terbiye kuralları vardır ki, kişi bununla edep ve terbiyesinin tezahürlerini ortaya kor ve îmanın kemâlini aksettirir. Özellikle Müslümanların bu kuralları öğrenip tatbik etmeleri için şimdi de bunlardan bahsedelim.

---

[237] Nur, 24/32, 33.
[238] Buhârî, Nikâh, 2, VI/117.

b. Mübaşeretin Keyfiyeti

Yüce Allah buyuruyor ki:

وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ . إِلاَّ عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ . فَمَنِ ابْتَغَى وَرَآءَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ

"Felah bulan mü'minler 'sadece eşleri ve sağ ellerinin malik oldukları hariç' ırzlarını korurlar. Çünkü hiç kimse eşleri sebebiyle kınanacak değildir. Kim bunlardan başkasını arzu ederse, işte o haddi aşan adi kimsedir."[239]

Bu âyet-i kerimede ferclerini, yani cinsel organlarını zinadan, gayr-ı meşru ilişki çeşitlerinden korur ve harama asla yönelmezler, manası kast edildiği gibi; Nur suresinde ayrıca belirtildiği üzere, eşlerinin haricindeki kimseler yanında avret mahallerinin açılıp görülmesine de kesinlikle izin vermezler. Eşleriyle ilişkilerinde ise, ahlak dışına çıkmamak şartıyla, tamamen serbestlik ve rahatlık esastır; utanma, sıkılma ve cinsel temas şekli açısından ne ayıplanacak ne de kınanacak bir durumları söz konusudur.

Yahudiler, *"Kadının fercine arka taraftan temas edilir, bu temastan sonra da kadın hâmile kalırsa; doğacak çocuğun gözleri şaşı olur"* derlermiş[240] *"Onları bu sözleriyle de yalanlamak için nazil olan"*[241]

نِسَآؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوٓا أَنَّكُمْ مُلاَقُوهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ

"Kadınlarınız sizin döl yatağınızdır; o hâlde ekeneğinize istediğiniz biçimde varın ve onları kendinize takdim edin! Allah'a karşı gelmekten sakının ve O'nun huzuruna çıkacağınızı da bilin! Mü'minleri müjdele!"[242] âyeti, aynı zamanda cinsî münasebetin keyfiyeti hakkında da bilgi vermektedir.

Karı ve koca, aralarında müşterek olan her şeyi yerli yerinde kullanmaları, birbirleri hakkında aşırı tasarruftan kaçınmaları onların, birbirlerine karşılıklı saygılarının bir gereğidir. Buna riayetsizlik ise, saygısızlıktan başka bir şey değildir. Cinsel temasta normal yol olan vaginadan değil de dübürden ilişki ahlaksızlıktır, kadına zu-

---

[239] Müminun, 23/5-7.
[240] Müslim, Nikâh, 19, 1435/117,118. H., II/1058.
[241] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, VI/73.
[242] Bakara, 2/223.

lümdür. Allah Teâlâ, bu âyet-i kerîmesi ile bu konuya da gerekli açıklığı getirmiş olmaktadır. Şöyle ki:

Âyette zikredilen "Hars", ekin ekmek demek olup aynı zamanda: kadının kadınlık uzvu (ferci) demektir. Erkeğin nutfesi/spermi tohuma, meydana gelecek çocuk da mahsûle benzetilerek istiâre yapılmıştır.[243] Binâenaleyh, "Mevzi-i harstan olmak şartıyla, dilediğiniz taraftan ve herhangi bir vaziyette", isterseniz; şekli ne olursa olsun, yeter ki tohuma müsait olmayan yerden olmasın![244]

Âyet-i kerîmedeki أَنّٰى lâfzı, aynı zamanda مَتَى (ne zaman) ve كَيْفَ (nasıl) mânâlarına da geldiği için kadının hastalığı, aybaşı, lohusalık hâli ve Ramazan ayında oruçlu olması gibi zorunlu halleri dışında, dilediğiniz zaman ve dilediğiniz şekilde ilişkide bulunabilirsiniz, mânâsını da içerir.[245]

Gazâlî de aynı kanaatte olup, âyette: *"Dilediğiniz şekilde değil de istediğiniz zaman anlamı verilse daha iyi olur"* demiştir.[246]

Şu hâlde âyet-i kerîmede cinsî temasın nasıl ve niceliği söz konusu olduğuna göre, zaman ve keyfiyet anlamlarının her ikisine de yorumlamak mümkündür. Ancak, "Mevzi-i harsın/tohum alanı dışına çıkmak (dübürden temas), çirkin oluşu, kadına saygısızlık ve eziyet olması sebebiyle asla caiz değildir. Çünkü bu âyette, bu anlam da mevcuttur. Allah Teâlâ mü'minleri, cimânın insana yakışmayan şeklinden men' etmiştir."[247] "Kadına, normal yolun dışında temasta bulunmak, Rasûlullah (sav) tarafından homoseksüellik olarak nitelendirilmiş" olup[248] Kur'ân'da da Lût kavminin yaptığı kötü bir yol ve fuhuş olarak zikredilmektedir.[249]

Biliyoruz ki, İslam'da, temiz olan şeyler helâl, pis ve çirkin olarak vasıflandırılabilecek şeyler de haramdır.[250] Bu genel kaideye göre de; aklen ve şer'an pis ve aşırılık/fuhuş olarak nitelendirilen mutad yolun dışında temas elbette caiz değildir. Kadına eziyet verici olması ve kadınlık şerefini ayaklar altına sermesi yönüyle de edeben uygun addetmek mümkün değildir.

---

[243] Elmalılı, *Hak Dini*, I/777.
[244] Elmalılı, *Hak Dini,* I/777.
[245] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, VI/74.
[246] Gazâlî, *İhya*, II/50.
[247] Sabuni, *Revaiu'l-Beyan*, I/293.
[248] İbn Kesîr, *Tefsir*, I/263.
[249] Bkz. Ankebût, 29/28.
[250] Mâide, 5/4; A'raf, 7/33.

c. Cinsel Tatminde Hanımları Önceleme (Takdim)

Bakara suresinin bu 223. âyetinin son kısmı, özellikle kocalara seslenmekte ve bir gün Allah'ın huzuruna çıkacaklarını hatırlatarak, kul hakkına taalluk etmesi sebebiyle, O'ndan korkmalarını tavsiye etmektedir! Sebep erkeklerin, cinsel temas esnasındaki bencillikleridir. Kendi nefislerinin orgazm olup tatmin olmasını sağlayarak işi acele ile bitirmeleri, hanımlarını, onların orgazm olma ihtiyaçlarını hiç düşünmemeleri, haklarını vermemeleri ve nefislerini tatminsizliğe sevk etmeleridir. Doğal olarak hanımlar iffet ve yüksek edep sahibi oldukları için bu tatminsizliklerini, biriken iç buhranlarını, sıkıntılarını kocalarına söyleyememektedirler. Belki de isteksizlik, hoşnutsuzluk, geçimsizlik ve benzeri tepkilerle dışa yansıtmaktadırlar.

Oysa bu karşılıklı bir hak hukuk meselesidir. Hanımların da "Mevlası" olan Yüce Rabbimiz buyuruyor ki;

"وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ */Onları kendinize takdim edin(önceleyin)!"*

Birçok müfessir âyetin bu bölümüne, bağlamını hiç düşünmeden, maksadını aşan manalar vermişler. Mesela; *"Fakat önce kendi canlarınız için bir hazırlık yapın!"* gibi ya da *"İyilik, ibadet ve hayır yapmak suretiyle ahirete hazırlanınız."* vs. referansa gerek görmüyoruz.

Evet, *"...Onları kendinize takdim edin!"* Yüce Mevla'mızın bize tavsiyesi, cinsel temas esnasında, meninizin gelmesini geciktirmek suretiyle kendinizin orgazm/tatmin olmanızı geciktirin; öncelikle hanımlarınızın orgazm olmalarını bekleyin, anlamında olmalıdır.

Gazalî'nin İhya'da naklettiğine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:

"Sakın ha, herhangi biriniz, horozun tavuğa atlayıp indiği gibi yapmasın; aralarında elçi bulundursun..."

Ashab, *"Elçi nedir, ya Rasûlallah?"* dedi.

Rasûlü Ekrem (sav): *"Elçi, öpmek, okşamak, sevişmek ve konuşmaktır..."* dedi.[251]

Evet, ayet şöyle bitiyor: *"Allah'tan korkun ve bir gün O'nun huzuruna çıkacağınızı da bilin! mü'minleri müjdele..."*[252]

---

[251] Geniş bilgi için bkz. Gazalî, *İhya*, II/50.
[252] Bakara, 2/223.

5. Hayız Halinde Âdâb-ı Muâşeret

Yüce Allah buyuruyor ki:

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَآءَ فِي الْمَحِيضِ وَلاَ تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللّٰهُ إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ

"Sana kadınların ay hâlinden soruyorlar. De ki o, rahatsız edici bir durumdur; âdet günlerinde kadınlardan geri durun; temizleninceye kadar cinsel ilişkiye girmeyin! Tamamen temizlendikleri (ve gusül ettikleri) zaman, onlarla Allah'ın emrettiği yerden ilişkiye girin. Muhakkak ki Allah, tövbe edenleri sever, çok temizlenenleri de."[253]

Hayd/hayız, kan akmak ve seyelân manasınadır. Kadının rahminden akan kana da hayız kanı adı verilir.

Bu bahiste "Hayızhali", "Ay hali" ve "Adet hali" deyimleri hep aynı manada kullanılmaktadır.

"Sana kadınların ay hâlinden soruyorlar..." âyetinde soru, din açısından ay hâli, diğer bir adıyla hayız hâlindeki kadınlarla cinsel ilişkinin hükmü hakkındadır.

Ayetten anlaşılıyor ki ay hâli devam ediyorken cinsel ilişkiye girmek, yaşamakta olduğu fizyonomik ve ruhsal hali sebebiyle kadın açısından sıkıntı verici bir hal/ezâ, aynı zamanda seyelan halindeki kan sebebiyle kocası için tiksindirici bir durum söz konusudur!

Meşhur Hanefi fakihi Cessas'ın naklettiğine göre, Rasûlullah (sav) buradaki "Kocası için ezâ"yı şöyle açıklamıştır: Herhangi biriniz, yolda giderken görmeden bir pisliğe (sözgelimi hayvan ya da insan pisliğine veya pıhtılaşmış hâlde kana) bastığınızda, o pislik size nasıl bir ezâ verir ve canınızı sıkarsa; ondan bir an evvel kurtulmak için ayakkabınızı toprağa sürterek temizlemeye çalışırsanız, işte ay hâlinde hanımınızla cinsel ilişkiye girmeniz de sizin için öyle bir ezadır.

İslam'da adet hâlinde iken kadınlardan uzaklaşmak, sâdece cinsel ilişki yönündendir. Diğer beşerî ilişkilerde asla sınırlandırma ve çekindirme söz konusu değildir. Çünkü bu hâlinde, devam etmekte olan kanamadan korunduğu; elbisesini ve bedenini akan kandan temiz tuttuğu sürece, kadın madden ve manen temizdir. İslam inancına göre "Mümin pis olmaz"[254]; "Ancak müşrikler pistirler."[255]

---

[253] Bakara, 2/222.
[254] Buhârî, Gusül, I/779: İbn Kesir, *Tefsir*, IV/74.
[255] Tevbe, 9/28.

İslam ilim adamlarından çoğunun kanaatine göre, müşrikler bedenleriyle değil, pis inançları yüzünden ve sadece ma'nen pis ve pisliktirler.

Ayetteki "*Ancak müşrikler pistir.*"[256] cümlesindeki "Ancak" ifadesi, hasr ifade ettiği için müşriklerden başkalarının; özellikle de mü'minlerin maddeten ve manen pis ve pislik olmadığına işarettir.

Rasûlullah (sav), bir sahabiye haber gönderdi ve hemen gelmesini istedi. Sahabe biraz gecikince, Allah'ın Elçisi ona sordu: Haber gönderdiğimde neden hemen gelmedin? Sahabe, ya Rasûlallah, pistim, gusledip öyle geldim, cevabını verince Rasûl-i Ekrem (sav), *"Hayır, mü'min pis olmaz."* dedi.[257]

O hâlde mü'min erkekler cünüp hâllerinde, kadınlarsa cünüp, ay ve lohusalık hâllerinde, bedenlerindeki kan ve meni gibi ifrazat sebebiyle temizlenmeleri gerekir, yoksa maddeten ve manen pis sayılmazlar, temizdirler.

Abdestsizlik hangi sebeple namaza mani ise, gusül icap ettiği durumlarda gusülsüzlük de o sebeple namaza manidir.

Şunu da belirtelim ki, kadınların bu hâllerinin namaza ve oruca mani olduğu Kur'an'da yer almaz. Nisa ve Maide surelerindeki ayetlerde açıkça ifade edildiğine göre, sadece cünüplük hâli namaza manidir. İlgili ayetlerde Ramazan ayında oruç tutmaya mani üç hâlden bahsedilir ve burada da kadınların ay hâllerinin oruca mani olduğu açıkça söylenmez. Hatta oruca mani gösterilen hâllerde bile *"Oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır..."* ifadeleri, oruca mutlak manada mani herhangi bir durumun olmadığına da delil sayılabilir. Nitekim sorumlu bir mü'min, oruçlu iken, söz gelimi ikindi namazını kıldıktan sonra uyusa ve uykusunda ihtilam olsa, uyandığı zaman guslünü alır ve orucuna devam eder. Hatta denilmiştir ki, eğer iftar vakti yakınsa, guslün iftardan sonraya ertelenmesi daha iyi olur. Anlaşılıyor ki, gündüzün, uyku esnasında ihtilam olmak orucu bozmamaktadır.

O hâlde *"Cünüp iken neden gusül emrediliyor?"* denilecek olursa, cevap olarak, hem cünüplük namaza mani olduğu hem de Allah emrettiği için gusledilmektedir. Guslün temizleyiciliği de tıpkı namaz için abdestin, abdest mümkün olmadığı zaman da teyemmümün temizleyiciliği gibidir. Bu konudaki hükümler, genelde rivayetlere ve mezhep imamlarının görüşlerine göredir.

---

[256] Tevbe, 9/28.
[257] Buhârî, Gusül, I/779: İbn Kesir, Tefsir, IV/74.

Kişi, hayız halindeki kadınıyla, cinsel ilişkiden başka her şey yapabilir. Sadece bu halde iken cinsî münasebette bulunması haramdır. Hayız hâli, on günü tamamladıktan sonra kesilirse, gusletmeden önce vat'ı/cinsel ilişki helâl olur. Zira azami müddet tamam olduktan sonra vâki olan inkıta' taharettir. Şayet on günden az zamanda hayız hâli sona erer ve üzerinden de bir namaz vakti geçmezse o kadının vat'ı helâl olmaz. Çünkü kan bazen kesilip bazen de akabilir. Eğer kesilme, âdetinden az zamanda olursa, gusül bile etse vat'ı helâl olmaz. Çünkü kanın tekrar gelmesi mümkündür, ihtiyatlı olmak gerekir.

Yukarıda kısaca belirttiğimiz, Ömer Nasuhi Bilmen'in *Büyük İslam İlmihali* adlı eserinden özet halinde naklettiğimiz İslam'ın hayız ile ilgili hükümleridir.[258] Acaba hayız nedir? Niçin bu hükümlere ihtiyaç hâsıl olmuştur. Gerçekten bu zamanda kadın pis, dokunulmaz, uzak durulması gerekli bir kimse midir? Bu konularda İslam'ın görüşleri nelerdir? Şimdi âyet-i kerîmelerin ışığında bu sorulara cevap bulmaya çalışırken; aynı zamanda hayızlı kadınla kocasının ilişki ve âdâbını da izah edelim.

6. Yahudi Erkeklerinin Kadınlarına Zulmü

Fahruddin er-Râzî'nin kaydettiğine göre, Yahudiler hayız halinde kadından uzaklaşmakta aşırı gider, Hıristiyanlar kadınların o hallerine önem vermeksizin cinsel ilişkiye devam eder, cahiliye devri Arapları ise Yahudiler ve Mecusiler gibi kadınla bir şilte üzerinde yatmaz, bazen de aynı evde birlikte olmazlardı.

Arap kadınları da Yahudi kadınları gibi, ay halinde pis olduklarını kabul eder ve dokundukları her şeye kendilerinden pislik bulaşacağına inanırlardı.

Mesela Hz. Âişe ile Rasûlullah arasındaki şu diyalog, bu geleneğin tipik bir örneği sayılabilir: Rasûlullah (sav) Ramazan'ın son on günü münasebetiyle i'tikaftadır. Hz. Âişe'den hırkasını ister. Âişe, ay halindedir ve: *"Ben hayızlıyım, hırkanı elime alamam"* der. Rasûlullah (sav) öfkeli bir ifade ile *"Hayızın elinde değil ya!"* deyince hırkayı alıp kocasına verir.[259]

Yahudilik'te kadın ay halinde pistir. Hatta hayız hali sona erdikten sonra tam yedi gün daha pis sayılırdı. Erkekler bu yedi gün içeri-

---

[258] Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, Gusul ve Guslu Gerektiren Haller, Tarihsiz, s. 89.

[259] Müslim, Hayz, 3, 299, H., I/245.

sinde kadınlarından uzak dururlardı. Zira birinin elbisesi hayızlı kadının elbisesine değdiğinde onu da elbisesiyle birlikte pis sayarlardı.

Levililer (XV, 19, 20)'de şöyle geçer: *"Ve eğer bir kadının akıntısı olur ve bedeninden akıntısı kan olursa, yedi gün murdarlığında kalacak ve ona her dokunan akşama kadar murdar olacaktır. Ve murdarlığında üzerinde yattığı her şey murdar olacaktır."*

Ve yine Levililer (XV, 21)'de şöyle denilmektedir: *"Ve onun yatağına dokunan her adam esvabını yıkayacak ve suda yıkanacak ve akşama kadar murdar olacaktır."* Ayrıca bkz. Levililer, XV, 22-29.[260]

Annemarie Schimmel, *Ruhum Bir Kadındır*, adlı kitabında bu durumun gerekçesini şöyle izah etmektedir: *"Ortaçağ Hıristiyan Teolojisinde kadının nakıs, aldatılmaya müsait, sefih bir yaratık olduğuna inanılmakta idi. Rivayetlere göre tavus kuşunun gagasında bahçeye getirilen o minnacık yılan tarafından iğva edilen Havva, eşini de aldatarak men edildikleri meyveden birlikte yediler. Böylece Âdem kadının fendine uğrayarak ilk büyük günahı işlemiş oldu.*

Dramatik tasvirlerde, Havva cürmünün ne olduğu ve cezasının ne olacağı hususunda Allah'a sual etti, Allah da cevap verdi: Ben seni tefkür (düşünce özürlü) ve din üzere ve şahadet etme ve varis olma mezuniyetinde noksan kıldım."[261]

Üzülerek söyleyelim ki Kitab-ı Mukaddes'teki bu ve benzeri düşünceler, ayniyle tefsirlere yansıtılmış, dolayısıyla İslam kültürüne de intikal ettirilmiştir. Mesela Taberî tefsirinde şu rivayeti nakletmiştir:

"Allah, Âdem'e şöyle seslendi:

— Ben sana yasakladığım halde o ağaçtan niçin yedin?

Âdem:

— Ya Rabbi, bunu bana Havva yedirdi, dedi.

Allah:

— Ey Havva, sen Âdem'e bu meyveden neden yedirdin?

Havva:

— Ya Rabbî, bunu bana yılan emretti, dedi.

---

[260] Samuel b. Yahya el-Mağribi, *Yahudiliği Anlamak* (Önsöz ve dipnotlarla yayına hazırlayan Abdulvehhab Tavile), İnsan Yayınları, 1995, İstanbul, s.6, 37

[261] Annamaria Schimmel, *Ruhum Bir Kadındır*, Çev. Ömer Enis Akbulut, İstanbul, 1999, s. 59-73.

Allah yılana:

— Havva'ya bunu neden emrettin? dedi.

Yılan:

— Bunu bana İblis emretti, dedi.

Allah, o mel'undur ve kovulmuştur. Ey Havva, ağacı kanattığın gibi her ay sen de kan sarf edeceksin. Ey yılan, senin de ayakların yok olacak yüz üstü sürüneceksin, her gören insan başını koparmak için sana saldıracak. Hadi! Hepiniz, birbirinize düşman olarak cennetten çıkın, dedi ve onları oradan kovdu."[262]

Belki de bu yüzden bizim annelerimiz, ablalarımız ve hanımlarımız da ay halinde iken kendilerini pis addetmektedirler. Oysa Rasûl-I Ekrem (sav) ne güzel buyurmuş: *"Mümin pis olmaz!"*

7. Kur'an-ı Kerim Açısından Kadın Kocasını Aldatan/Dessas Değildir!

Pek çok tefsirde yasak meyveden yemeleri hususunda Hz Âdem'i eşi aldatmış ve cennetten kovulmalarına o sebep olmuştur. O sebeple kadının fendinden, dessaslığından ve yoldan çıkarıcılığından söz edilir. Oysa Kur'an-ı Kerim'e göre, Hz Âdem'i eşi Havva aldatmamıştır; bu ona yapılan büyük bir iftiradır. Hakikatte ise, her ikisini birlikte İblis/Şeytan aldatmıştır. Bu konuda ayetlerdeki ifade son derece açık ve nettir. Kaldı ki, Allah Teâlâ yasağa uymama konusunda iki ayette Hz Âdem'i itham etmektedir:

"Andolsun Biz, daha önce Âdem'i bir yasakla uyarmıştık, fakat o bunu unuttu. Gerçi Biz onda, yasağa uyma hususunda bir azim de görmemiştik."[263]

"Sonuçta ikisi de o ağaçtan yediler ve o anda edep yerleri/genital organları kendilerine görünüverdi; derhâl cennet yaprağıyla örtünmeye koyuldular. Âdem Rabb'ine isyan etti ve yoldan saptı."[264]

Bu ayetlerden anlaşılıyor ki, gerek Kitab-ı Mukaddes'te ve gerekse İslamî kültürde Hz. Havva hakkında anlatılanların hiç birisi gerçek değildir. Kur'an onların yalan olduğunu açıkça söylemektedir.

Bu uydurma hikâyelere dayalı olarak ay halindeki kadının pis sayılması, düşünce özürlü kabul edilip aklının kıt olduğuna inanıl-

---

[262] Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerir (v. 310/922), *Câmiu'l-Beyân an-Te'vili'l-Kur'ân,* Kahire, VIII/107.

[263] Taha, 20/115.

[264] Taha, 20/121.

ması, düzenbazlığı gibi batıl inançlar, Ehl-i Kitab'ın, Kitab-ı Mukaddes'e soktuğu uydurmalardandır. Oradan da İslami kaynaklara geçmiştir. Zira asılları itibariyle Tevrat ve İncil'i indiren de Yüce Allah'tır. Onlarda da bu nevi uydurma hikâyeler yer almamalıdır. Hiç Allah Teâlâ, Kur'an'daki buyruklarının aksine indirdiği diğer ilahi kitaplarında kadını aşağılar mı?

"Sana kadınların ay hâlinden soruyorlar. De ki o, rahatsız edici bir durumdur; âdet günlerinde kadınlardan geri durun; temizleninceye kadar cinsel ilişkiye girmeyin!..." âyeti nazil olduğu zaman Müslümanlar da hem Arap geleneğinin etkisiyle hem de âyetin zahiri anlamına bakarak hayız hâlindeki hanımlarını evlerinden dışarı çıkarmışlardı. Sahabeden birisi: "Ya Rasûlullah, hava çok soğuk, elbisemiz ise az. Hayızlı hanımı düşünüp elbisenin çoğunu ona versek ev halkı helak oluyor, biz alsak hasta olan hanım helak olacak" dedi. Bunu duyunca Rasûlullah: *"Biz size a'cemîler gibi hanımlarınızı evden çıkarmanızı değil, cinsî münâsebette bulunmamanızı emretmiştik."* diyerek ashabını büyük bir hatadan geri döndürdü.[265]

Yahudiler, Hz. Peygamber'in bu sözünü işitince Rasûlullah'ı kastederek: Biz bir iş yapsak, mutlaka bu adam bizim işimizi terk ederek bize muhalefet ediyor, dediler.[266]

Hanımlardan sadece cinsî münâsebeti kesmeye sebep olarak da rahatsızlığı sebebiyle, hayız mevkiinin kadına eziyet verici oluşu[267] ve cinsî münasebet yoluyla kan bulaşmasının erkeği tiksindirici ve rahatsız edici durumu gösterilmektedir.[268] Bu nedenlerle, kadın hayızlı olduğu sürece onunla cinsel temas haram kılınmış, mübaşeret ise yasaklanmamıştır. Zira Rasûlullah (sav)'ın: *"Cimâdan başka her şey yapabilirsiniz"*[269] hadis-i şerifleri ile Hz. Âişe (ra)'nin: *"Bizden herhangi birimiz hayız gördüğü zaman, Rasûlullah ona emreder, o da bir izar (önlük-peştemal) kuşanır; sonra Allah'ın Rasûlü ona mübâşeret*[270] *sevişmek) ederdi"*[271] mealindeki sözleri mübâreşetin devamının kâfi delilidir.

Bu rivayetlere istinaden, İmam Mâlik ve İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe, kadının dizi ile göbeği arasına dokunmamak şartıyla; İmam-ı

---

[265] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, VI/63.
[266] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, VI/63.
[267] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, VI/64.
[268] K. Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I/117.
[269] Müslim, Hayz, 3, 302/16. H., I/246.
[270] Burada anılan "mübaşeret"ten maksat görüş birliği ile tenin tene değmesidir. Peştemal da, göbekle diz arasını kapatan örtüdür. (Bkz. Ahmed Davudoğlu, Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi, II/979)
[271] Müslim, Hayz, 1, 293/1. H. I/242.

Şâfiî ise cima etmeden her şey yapılabilir demişler ve mübaşeretin cevazına hükmetmişlerdir.[272]

Bu rivayet ve hükümler açıkça gösteriyor ki, kadın bu hâlinde iken hem bedenen ve ruhen rahatsız hem de böyle bir temasa isteksiz olması sebebiyle onunla cinsî münasebet haramdır. Daha doğrusu, sıkıntılı kadına bir de bu şekilde eziyet etmek haramdır.

Kadın hayız hâlinde iken sosyal ilişkilere gelince: Bu hâlde iken kadın, kocası ve diğer insanlarla münasebetlerini normal olarak sürdürmesi için hiçbir mâni yoktur. Herkesle beraber aynı evde yer, içer, sohbet eder, yemek pişirir ve kocasıyla aynı yatakta yatar. Hayız hâli, bunlar ve benzeri işleri yapmaya engel teşkil etmez. Bilhassa Rasûlullah (sav)'ın Hz. Âişe (ra)'ye *"Hayızın elinde değil ya!"* sözü[273] bir kadının bu hâlde iken ev eşyası ve benzerlerine dokunmasının hiçbir mahzuru olmadığını ifade ettiği gibi; yine Âişe (ra)'den nakledilen şu rivayetler de konuyu fevkalâde açıklığa kavuşturmaktadır:

"Ben hayızlı olduğum zaman Rasûlullah dizime yaslanır, Kur'ân okurdu"[274], *"O halde iken ben Allah'ın Nebisi'nin saçını tarardım."*[275]

Hz. Peygamber'in, hanımlarıyla hayızlı oldukları hâlde bu ve benzeri yakın ve moral verici ilişkileri açıkça gösteriyor ki, bir erkeğin, bu hâlde iken Yahudi ve müşriklerin yaptıkları gibi hanımını kendisinden uzaklaştırması için hiçbir sebep yoktur. Aksine bu zamanlarda kadın daha fazla hassaslaştığı için onlara karşı daha müşfik ve anlayışlı olmak, söz ve davranışlarına karşı olgunlukla mukabele etmek gerekir. Onlara bu sıkıntılı anlarında zor iş ve görevler yüklememek, bilâkis istirahat etmesi için müsâade etmek kocanın olgunluğunun neticesi olmalıdır. Temizlenir temizlenmez de gusülden sonra onlarla cinsî münâsebette bulunmak (sıkıntıdan kurtuldukları için) uygun bir anlayış olarak telâkki edilmektedir. İbn Kesîr: "*Tamamen temizlendikleri (ve gusül ettikleri) zaman, onlarla Allah'ın emrettiği yerden ilişkiye girin." âyeti*[276] *ile Allah Teâlâ, kadınlar guslettikten sonra derhal onlarla cinsî münâsebette bulunmayı işaret etmiştir."*[277] derken; İbn Hazm da: *"Hayızdan temizlenip guslettikten sonra onlarla, Allah'ın emrettiği yerden cimada bulununuz"*

---

[272] Sabuni, *Revaiu'l-Beyan*, I/298.
[273] Müslim, Hayz, 3, 299, H., I/245.
[274] Müslim, Hayz, 3, 299, H., I/245.
[275] Buhârî, Hayz, 3,I/77.
[276] Bakara, 2/222.
[277] İbn Kesîr, Tefsir, I/260.

âyetine istinaden, her hayızdan temizlendikten sonra cimânın vacip olduğunu söylemiştir.[278]

Genç çiftler evlendiler. Karı-koca ilişkileri yolundadır. Yüce Allah'ın aralarına koyduğu meveddet sebebiyle birbirlerini sevmekte ve mutlulukları dünyaya gelen çocuklarıyla hat safhaya ulaşmış vaziyettedir. Şu karı-koca olma vasıflarından başka yeni bir özellik daha kazanmış durumdadırlar. Kazandıkları bu yeni dönem "Eski cehalet" diye isimlendirilen, bazen gözü görmez hâle sokan, bazen de düşünmeden konuşturan; aniden sinirlendiren, hatanın çok, anlayışın kıt olduğu dönemden oldukça değişik bir devredir. Bu dönemde karı ve koca önceki durumlarına göre daha dikkatli, daha olgun ve daha hoşgörülü olmalıdırlar. Çünkü önceden bütün hareketleri sadece ikisi arasında cereyan etmekte idi. Şimdi ise, bu hareketleriyle, sahneye yeni atılan üçüncü bir kişiye örnek olacaklardır. Hatta karı ve kocanın bazı hareketleri onun, gelişmekte olan parlak ve saf zihninde ömür boyu silinmeyecek derin izler bırakacaktır. Belki de bunlarla hayatına yön verecek, onları hayat meş'alesi olarak değerlendirecektir. Bu sebeplerle girilen bu yeni devreye, karı ve kocanın olgunluk devresi adını vermek gayet yerinde olur kanaatindeyim. Öyle ya, meyveleri de önlerinde... İşte bu, anne ve baba olma çağıdır. Görevleriyle beraber sorumluluklarının da kat be kat arttığı bir çağdır. Daha dikkatli ve yapıcı olmaları gerekmektedir.

Şüphe yoktur ki, Allah'ın emirlerine uyup, yasaklarından kaçınan ve de İslam âdâbına riâyet eden her karı-koca anne ve baba olarak da aynı inkıyat ve metodlarla başarıya ulaşacak, yavrularıyla beraber de mutlu ve mes'ud olacaklardır. Bu münâsebetle, şimdi de anne ve babanın çocuklarına karşı sevgi, merhamet, adalet ve onların terbiyeleri gibi üzerlerine düşen görevlerinden bahisle Ebeveyn-Evlât Arasındaki Muâşeret Esaslarını inceleyeceğiz.

---

[278] İbn Hazm, el-Muhallâ, X/82.

"Mümin kadınlara da söyle! Onlar da gözlerini harama karşı yumsunlar! Ferclerini korusunlar! Ziynetlerinden görünen kısımdan başkasını açmasınlar! Başörtülerini yakalarının üzerine vursunlar! Ziynetlerini kocaları, babaları, kayınbabaları...'dan başkalarının yanında açmasınlar."

(Nur, 24/31)

G. KAYINBABALAR, KAYINVALİDELER VE ONLARIN AKRABALARI İLE ÂDÂB

Tüm insanlar, aynı kökten Âdem ile Havva'dan geldikleri için Dünya çatısı altında tek ailenin fertleri gibidirler. O sebeple biri diğerine uzak değildir. Özel olarak soy, evlilik ve millet/milliyet yakınlığı ise bu ailenin fertlerini birbirlerine daha da yaklaştırmakta ve soy kardeşliği, kan kardeşliği ve din kardeşliği adları altında "Tearuf" vazifesiyle yükümlü, özel yakınlarını "Görüp gözetmekle de memur" kılmaktadır. Zira Allah Teâlâ,

يَآأَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَآئِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

"Ey insanlar! Biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık; birbirinizi tanıyasınız diye sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Hiç şüphesiz, Allah katında en değerliniz, en fazla muttakî olanınızdır! Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır.[1]" buyurmuş ve

إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالإِحْسَانِ وَإِيتَآءِ ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَآءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

"Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği ve yakınları görüp gözetmeyi emreder; aşırılığı, kötülüğü ve azgınlığı da yasaklar; düşünesiniz diye size öğüt verir."[2] *âyeti*yle de en yakınından başlamak şartıyla akrabayı görüp gözetmeyi mü'minlere emretmiştir. Akrabalarımıza gelince:

---

[1] Bkz. Hucurat, 49/13.
[2] Nahl, 16/90.

Arapçada "Akraba", lügat açısından zaman, yer ve soyca yakın olan anlamınadır. "Garib" kelimesinin "Akriba" şeklinde çoğuludur. Terimsel olarak ise, Müslüman bir kişinin din açısından kendilerine karşı sorumlu olduğu soy, evlilik ve emme yoluyla gerçekleşen yakınlık anlamındadır. Biz bu kavramı bu bahiste ikinci anlamında kullanacağız.

Dilimizde Galat-ı meşhure tabir edilen bir yanlışlık sebebiyle aslen çoğul olan akriba/akraba kelimesi sonuna bir "lar"takısı getirilerek tekrar çoğul yapılmış ve böyle kullanılmaktadır. Biz de bu yaygın kullanım sebebiyle meşhur olan hatayı bozmadan "Akrabalar" kelimesini aynen kullanmaya devam edeceğiz.

1. İslam'da Akrabalık

İslam'da akrabalık ya nesep ya sıhriyyet/evlilik veya süt emme yollarından birisiyle olur. Bu üç yoldan başka bir şekilde akrabalık söz konusu değildir.

a. Nesep/Soy Yoluyla Akrabalık,

Anne ve baba merkezde olmak şartıyla dedeler, nineler şeklinde atalara/ecdada doğru; evlatlar, torunlar şeklinde nesile doğru; amcalar, dayılar halalar, teyzeler ve yeğenler şeklinde de yanlara doğru uzar gider. Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimiz, *"fe'l-ekrab, fe'l-ekrab..."*[3] hadisiyle ilgi ve alakanın, diğer bir ifade ile, yakınlarını görüp gözetme sorumluluğunun –suya atılan bir cismin iç içe meydana getirdiği halkalar gibi- en yakın, ondan sonra gelen yakın, ondan sonra gelen... veya birinci halka, sonra ikinci halka sonra üçüncü, dördüncü... halka şeklinde başlayıp devam etmesi gerektiğini buyurmuştur.

b. Sıhriyet/Evlenme Yoluyla Akrabalık

Evlilikten kaynaklanan akrabalık, İslam Dini açısından geçerli bir akitle evlenen eşlerin erkek ve hanımın babaları ve annelerinden başlamak üzere diğer yakınları bu kapsama girerler.

c. Süt Emme Yoluyla Akrabalık[4]

Bu yakınlık, süt emme çağındaki küçük bir bebeğin öz annesi değil de yabancı bir kadın tarafından "Doya doya 10 defa emzirilme-

---

[3] Müslim, Birr, 2.

[4] حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالاَتُكُمْ وَبَنَاتُ ٱلأَخِ وَبَنَاتُ ٱلأُخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمُ اللاَّتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ مِنَ الرَّضَاعَةِ/ *"Anneleriniz, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeşlerinizin kızları, kız kardeşlerinizin kızları, sizi emziren süt anneleriniz, süt kız kardeşleriniz..."* (Nisa, 4/23)

si"[5] sonucunda gerçekleşir. Bu sayıdan az emmelerde süt akrabalığı gerçekleşmez.

Bu şartlarda emziren kadın emzirdiği çocuğun "Sütannesi", çocuk da onun "Sütevladı" ve emziren kadının çocukları ise emenin "Sütkardeşleri" olurlar. Artık yakınlık, mahremiyet ve sosyal ilişkilerin sınırları bakımından çocukla sütanne, öz anne ile çocuğu, sütkardeşleri ile de öz kardeşleri arasındakinden farksız bir yakınlık içerisindedirler.

Nikâh bakımından süt emen, emzirenin nesline/çocuk ve torunlarına haramdır. Emen çocuk, emziren sütannesinin kendinden önce veya sonra doğmuş olmaları fark etmez, tüm çocuklarına, onların çocuklarına nikâh bakımından haramdır. Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimiz buyurmuşlardır ki, *"Nesep yoluyla evlenmeleri haram kılınanlar, süt emme yoluyla da haram kılınmışlardır."*[6] Süt emme yoluyla akrabalar arası görev sorumluluklar, özellikle emen ve emziren arasında da cari/geçerlidir.

Bizim bu başlık altında üzerinde duracağımız asıl konu ikinci derecedeki sıhriyet, yani evlilikten kaynaklanan akrabalar ve onlarla ilişkilerde âdâb olacaktır.

2. Evlilik Bağının Getirdiği Yükümlülükler

Evlilik yoluyla akrabalıkta asıl olan anneler ve babalardır. Bizim kültürümüzdeki adlandırmaya göre, kocanın anne ve babası hanımının kayınbabası ve kayınvalidesidir, kadının babası ve annesi de kocasının kayınbabası ve kayınvalidesi olur. Erkek karşı tarafın damadı hanımı da ebeveyninin gelinidir.

a. Damatların Âdâbı

a1. Kayınbabalar ve Kayınvalidelerle Âdâb

Nur suresinin 31. Ayetinde açıklanmıştır.[7] Erkeğin anne ve babası, mahremiyetler de dahil yakınlık ve sosyal ilişkiler bakımından erkeğe ne ise hanımına da öyledir. Hanımının anne ve babası da mahremiyetler de dahil yakınlık ve sosyal ilişkiler bakımından erke-

---

5 Müslim, Rada', 25.

6 Buhârî, Şehadat, 7; Müslim, Rada', 1.

7 "Mümin kadınlar *ziynetlerini* (fercleri hariç tüm bedenlerini) *sadece kocaları, babaları, kayınbabaları, oğulları, üvey oğulları, kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, kendi kadınları, sağ ellerinin malik olduğu kimseler; güdülmeye muhtaç olup cinsellik yönünden de kadınlara ihtiyacı kalmamış olan yaşlılar ile kadınların mahrem yerlerine henüz vâkıf olmamış çocukların yanında açabilirler...*" (Nur, 24/31)

ğe ne ise hanımına da öyledir. Türk İslam kültüründe “Ana ata dörttür” sözü bunu ifade eder.

Allah Teâlâ şu âyet-i kerimesinde, kayınbabaların gelinlerine öz babaları, gelinlerinin de kayınbabalarına, mahremiyet konusunda, öz kızları gibi olduğunu söylemektedir:

وَلاَ يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلاَّ لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَآئِهِنَّ أَوْ آبَآءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ أَبْنَآئِهِنَّ أَوْ أَبْنَآءِ بُعُولَتِهِنَّ

“Mümin kadınlar (...) ziynetlerini (dizkapağı ile göbek arası/fercleri hariç tüm bedenlerini) sadece kocaları, babaları, kayınbabaları, öz oğulları, üvey oğulları...’nın yanında açabilirler.”[8]

Erkek için de hanımının annesi ve babası kendi öz annesi ve babası gibidir. Karşı cinstekilerin birbirleriyle nikâhları haramdır. Annelere ve babalara saygı, sevgi, şefkat, merhamet ve onların ihtiyaçlarını karşılamak hususunda gelin ve damatlar da yükümlüdürler. Şu kadar var ki, anne ve babalara yaşlılıkları döneminde bakmak söz konusu olduğu zaman hususiyetle erkek evlat bu konuda vazifelidir:

وَقَضَى رَبُّكَ أَلاَّ تَعْبُدُوَا إِلاَّ إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَآ أَوْ كِلاَهُمَا فَلاَ تَقُلْ لَهُمَآ أُفٍّ

“Rabb’in, kendisinden başkasına ibadet etmemenizi ve anne ve babalarınıza iyilik etmenizi emretti. Onlardan biri veya her ikisi birden senin yanında ihtiyarlık çağına ererlerse sakın ha, onlara ‘öf’ bile deme...”[9] *âyeti* bunu söylemektedir. İslam’daki aile sistemi, miras hukuku ve sorumluluk bilinci de bunu gerektirmektedir. Onların olmadığı yerler ve durumlarda ise, kızları ve gelinleri en yakın durumunda olan anneleri ve babalarını görüp gözetirler.

İslami aile sisteminde aile çatısı altında karı-koca bir bütündür. Görevler ve sorumluluklar, ancak birbirlerini gönülden desteklemek ve yardımlaşmak suretiyle yerine getirilebilir. Hiçbir hanım kocasına, *“Onlar senin annen ve babandır”*, deyip üzerindeki sorumluluğu atamaz. Hiçbir koca da, aynı şekilde hanımına, *“Onlar senin annen ve babandır, beni ilgilendirmez.”* diyemez. Yukarıda da değinilmişti, Yüce Mevla’mızın *“Sıla-i rahim”*[10] ve *“Akrabayı görüp gözetme”* emri

---

8 Bkz. Nur, 24/31.

9 İsra, 17/23.

10 وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَآ أَمَرَ اللّٰهُ بِهِٓ أَنْ يُوصَلَ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَيَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ . وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَآءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَأَنفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلاَنِيَةً وَيَدْرَءُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ أُولَٓئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ Rablerinin davetine icabet eden müminler *“Allah’a verdikleri sözü tam olarak yerine getirir ve anlaşmalarını bozmazlar. On-*

sebebiyle hanım kocasının anne ve babası hakkında, koca da hanımının anne ve babası hakkında, bigane kalamaz! Özellikle yaşlılıkları sebebiyle evladının bakımına muhtaç iseler.

Günümüzde, esefle söyleyelim ki, insanlık vasfının icaplarına, akrabalık ilişkisinin kutsiyetine, Allah ve Rasûlünün açık, seçik emir ve yasaklarına, dinimizin büyüklere saygı ve ilgi konusundaki son derece güzel teşviklerine rağmen Müslüman ailelerde gelin hanımlar(!) kocalarına: *"Ben senin annene ve babana bakmak zorunda değilim!"*, *"Ben senin anneni ve babanı istemiyorum!", "Ya annen ya da ben!"* gibi aşırı, insanlığın kabul etmeyeceği, İslam'da asla yeri olmayan, Rahman ve Rahim olan Allah'ın kesinlikle gazap edeceği sözlerle kocalarını son derece müşkül durumlara sokmaktadırlar. Özellikle de bir kadın çocuğunu emzirmek zorunda değilmiş; koca sütannesi kiralayıp çocuğunu emzirtmek mecburiyetindeymiş![11] şeklinde manası bilgisizce çarpıtılan ayetlerle; peygamber kendi söküğünü kendisi dikermiş, evi kendisi süpürürmüş, keçileri kendisi sağarmış... gibi sıhhati meşkuk rivayetlerle aile içerisinde farklı bir kadın

---

lar, Allah'ın gözetilmesini emrettiği sıla-i rahmi gözetirler, Rab'lerini sayar ve hesabın en kötüsünden de korkarlar. Onlar, Rab'lerinin rızasını gözeterek sabrederler; namazı ikame eder, kendilerine verdiklerimizden de gizli ve aşikâr olarak muhtaçlara harcarlar. Onlar kötülüğü iyilikle karşılarlar! Ahiret yurdu, İşte bunlar içindir." (Bkz. Ra'd, 13/19-24)

وَالَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَآ أَمَرَ اللّٰهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَٓئِكَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ

"Söz verdikten sonra Allah'a verdikleri sözde durmayanlar, Allah'ın gözetilmesini emrettiği sıla-i rahmi ihmal edenler ve yeryüzünde bozgunculuk yapanlar, işte onlara da lânet olsun! Ahiret yurdunun en kötüsü de onlar içindir."(Ra'd, 13/25)

11 وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلاَدَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لاَ تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلاَّ وُسْعَهَا

"*Boşanmış anneler, süt emzirme süresini tamamlatmak isteyen babalar için çocuklarını tam iki yıl emzirebilirler. Bu süre içerisinde annelerin, yiyecek ve giyeceklerini, örfe uygun olarak, sağlamak çocuğun sahibine/babaya düşer! Şu da var ki herkes, ancak gücünün yettiği kadarıyla yükümlü tutulur!..."* (Bakara, 2/233) Bakara suresinin 224-242 arası ayetlerinden oluşan pasajda boşama ve usullerinden bahsedilmektedir. Bu ayetteki *"el-validât"*tan maksat ise, üçüncü talak ile boşanmış ve eşi ile artık hiçbir ilişkisi kalmamış olan annelerdir. Kur'an'a mana verirken pasaj/konu bütünlüğü göz ardı edilmemesi gerekirken bu âyeti ve hükmünü bağlamından koparıp genel mana verenler, şu dört sebepten ötürü büyük hata içerisindedirler: 1. Boşanmamış ailelerde çocuğun babaya aidiyeti söz konusu değildir; zira çocuk her ikisinin çocuğudur! Kur'an'da, evlilik hayatı devam ediyorken çocuğun babaya ait olduğunu söyleyen hiçbir ayet bulunmamaktadır. 2. Evlilik hayatı devam eden anneler için böyle bir hükme gerek yoktur; onlar analığın gereği zaten çocuklarını emzirirler. 3. Emzirme süresince annenin yeme, içme, giyim, kuşam ihtiyaçları, "er-rical"den olması (Bkz. Nisa, 4/34) sebebiyle kocası tarafından karşılanmak durumundadır. Buraya şart olarak getirilmesi de gerekmezdi! 4. Ayetin sonunda babaya hitapla, *"...Örfe göre vermeniz gerekeni teslim ettikten sonra çocuğunuzu sütanne kiralayıp emzirtmek istemenizde size bir günah yoktur."* cümlesi de bu kanaati doğrulamaktadır... Bağlamına dikkat etmeden âyeti müstakil olarak ele alıp da buna göre bir takım karı koca arası ilişkileri, aile hayatı modelleri belirleyenler ve bunu da dine yamayanlar kesinlikle affedilmeyecek derecede büyük hata içerisindedirler.

imajı oluşturulmaya çalışılmaktadır. Aynı gerekçelerle yaşlı ve bakıma muhtaç da olsalar, kadının kayınbabasına ve kayınvalidesine bakmakla yükümlü olmadığı safsataları da kocaları ebeveynleri ile karıları arasında zor durumda bırakmaktadır. Cemiyetimizde artık sıkça görülmeye başlayan bu tip tartışmalar boşanmaya gerekçe oluşturduğu gibi pek çok oğul da, karısının emri(!) ile annesini veya babasını yahut ikisini birden ya hiç ilgilenmeyip kendi hallerine veya huzur evlerine terk edebilmektedir!

"Huzurevleri..." Son derece sahte bir tabir! Lafzındaki mana ile içerisinde barındırdıklarının halet-i ruhiyesi hiçbir zaman birbirini doğrulamamaktadır. Hani derler ya:

Dışından baktım yeşil bir türbe,
İçine girdim, tövbe Allahım, tövbe...

Çünkü "Huzurevleri" adı verilen mekânlar, tüm refah ve mutluluk ortamına rağmen, terk edilmişlik duygusuyla kalpleri kırık, evlat ve torun hasretiyle gönülleri dağlı, başka çıkış yolları olmadığı için dünyaya küskün olan bir kısım melül ve mahzun insanların kalmak zorunda oldukları modern hapishanelerdir. Oysa anne ve babaların huzuru, ancak en büyüğünden en küçüğüne kadar tüm aile fertlerinin şefkat, sevgi, saygı ve merhamet duygularıyla birlikte karışıp kaynaştıkları asıl yuvalarında olur.

Düşünmek lazım... Allah'a ve ahiret gününe iman etmiş bir evlat, karısının emri ile annesini ve babasını nasıl oralara terk edebilir. Eşini sen seçtin, ana-babanı Rabbin seçti. Kimi kime tercih ediyorsun?; bunları anlamak gerçekten mümkün değildir!

Kaldı ki, Yüce Allah'ın: "*Rabb'in, kendisinden başkasına ibadet etmemenizi ve anne ve babalarınıza iyilik etmenizi emretti. Onlardan biri veya her ikisi birden senin yanında ihtiyarlık çağına ererlerse sakın ha, onlara 'öf' bile deme, onları kızdırıp azarlama da; onlara en iyi sözü söyle! Merhametinden ötürü üzerlerine tevazu kanatlarını ger ve onlar için şöyle dua et: "Rabb'im, onlar küçükken beni şefkatle ve merhametle büyüttükleri gibi, Sen de onlara merhamet et."*[12] mealindeki açık emrine rağmen, bir koca hanımının emrine uyarak onlara *"öff!..."* derse veya gönüllerine kıracak olursa yahut kendisine muhtaç oldukları halde kapı dışarı ederse, bilsin ki onun ilahı Allah değil karısı olmuş olur! Çünkü Âlemlerin Rabbi Allah'ın apaçık emri ile kulun emri karşı karşıya gelir ve -can emniyeti gibi zaruri bir durum

---

[12] İsra, 17/23, 24.

olmaksızın[13]- kişi kulun emrini seçerse, o ilahı ikilemiş sayılır ve kesinlikle müşriktir. *"Hâlik'a (Yaratan'a) isyan olan yerde kula itaat caiz değildir."* Emreden kişi Hz. Peygamber bile olsa![14]

Eşini bu hallere sokan Müslüman(!) bir kadının, Allah'ın yanındaki ve ahiretteki durumunun nice olacağını da varsın kendisi düşünsün!

a2. Huysuz Kayınvalidelerle Âdâb

Allah Teâlâ, kendisine ibadetten sonra anne ve babaya iyiliği emretmiştir.[15] Bu demektir ki, kayınbabalar ve kayınvalideler de dâhil tüm anneleri ve babaları incitmemek, üzerlerine rahmet ve şefkat kanatlarını gerip onlara gönüllerini hoş edecek tatlı ve güzel sözler söylemek evlâdın; evladı durumunda olan gelin ve damatların, Allah'a ibadetten sonra yükümlü oldukları en önemli görevidir. Özellikle ihtiyarlık çağlarında ve bakıma muhtaç oldukları hâl ve durumlarda onlara hizmet etmek, daha hassas ve daha kibar davranmak ve haklarında Allah'a dua etmek gerekmektedir.

Şunu da belirtelim ki, anne ve babalara ihsanın sınırı yoktur; ancak itaat konusu sınırsız değildir. Yani tüm annelere ve babalara, hatta peygamberler de dâhil kula itaat, ancak akl-ı selimin mâkul gördüğü, dinin de onayladığı "Ma'ruf" şartına bağlıdır. Yani bu şarta aykırı olarak hiç kimseye itaat edilmez.[16] O hâlde, Allah'ın kanunlarına aykırı olan yasalara, törelere, geleneklere, âdetlere uymayı beklemeye kimin hakkı olabilir ki! Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Allah'a isyan olan konuda itaat yoktur; itaat ancak maruftadır."[17] O

---

[13] *"Müminler, müminleri bırakıp da kâfirleri kendilerine velî edinmesinler! Kim bunu yaparsa, bilsin ki o, Allah'tan hiçbir şey üzerinde değildir! Ancak, nefsini onlardan sakınması hâli hariç..."* (Al-i İmran, 3/28, 30) Bu ayette istisna edilen, *ikrah* hâlidir. *İkrah*, bir kişinin, tehdit altında hoşlanmadığı bir şeyi yapmaya zorlanması; başka bir ifade ile insanın karakteri ya da dini açısından hoşlanmadığı bir şeyi yapmak için baskı altına alınıp zorlanması sebebiyle daha zararlı olanı ortadan kaldırmak için istemediği şeyi yapması demektir. (Cürcanî, *Tarifât*, s. 33) Dostluk gösterisinde bulunulmadığı takdirde, zarar ve şer vaki olacaksa, muhtemel bir şerden korunmak maksadıyla kalben olmamakla birlikte zahirde dost görünmenin veya inkar etmenin bir günahı yoktur: مَنْ كَفَرَ بِاللّٰهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلاَّ مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللّٰهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ *"Kalbi iman ile dopdolu olarak inkâra zorlanan kişiler hariç, kim iman ettikten sonra göğsünü küfre açarak Allah'ı inkâr ederse, Allah'tan onlara büyük bir öfke ve büyük de bir azap vardır."* (Nahl, 16/106.)

[14] Bkz. M. Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, III/264-266.

[15] Bkz. Lokman, 31/14; Ahkaf, 46/15.

[16] Bkz. Mümtahine, 60/12.

[17] *"Eğer anne ve baban, hakkında hiçbir bilgin olmayan bir şeyi, bana ortak koşman için seninle mücadele edecek olurlarsa, sakın onlara itaat etme! Dünya hayatında onlarla ilişkini örfe göre düzenle ve bana yönelen kimselere uy; zira sonuçta dönüşünüz banadır, yapmakta olduklarınızı size ben haber vereceğim."* (Lokman, 31/15)

(cc), kendi kaprisleri yüzünden örfe aykırı arzu ve isteklerde bulunan büyüklerine itaat etmediği için hiç kimseyi sorgulayacak değildir! Buna rağmen kayınbabalar veya kayınvalideler bu şartlara aykırı talepler ve beklentiler içiresinde iseler, onlara itaatsizlik sebebiyle evlat Allah katında sorgulanmayacaktır. Çünkü siz ma'ruf çerçevesinde; yani akl-ı selimin makul gördüğü Din'in de onayladığı konularda ve biçimde size düşeni yaptıktan sonra, onların sizden istedikleri gayr-ı meşru veya münker olan şeyleri istemeleri doğru olmadığı gibi sizin de onların o isteklerine uymanız gerekmez. Böylesi durumda Aziz ve Celil olan Allah'ın tavsiyesi şudur: *"Rabb'iniz sizin içinizde olanı çok iyi bilmektedir! Eğer siz salih olursanız, O kendisine yönelenleri çok bağışlayıcıdır."*[18]

Kur'an-ı Kerim'de *salih* kelimesi "*Uygun*" anlamındadır; yani bir şey akl-ı selime uygun, realiteye uygun ve Allah'ın rızasına uygunsa, ona *salih* denir. Bu şey söz ise *salih söz*, iş ise *salih iş*, davranış ise *salih davranış* adını alır. Akl-ı selime, realiteye ve Allah'ın rızasına uygun davranan kişi erkekse *salih mü'min*, kadınsa *saliha kadın* unvanını hak eder.

Bu demektir ki, ey gelin hanımlar ve damat efendiler! Eğer siz, kayınbabalarınız ve kayınvalideleriniz karşısında *salih mü'minler* iseniz; akl-ı selime, realiteye ve Allah'ın rızasına uygun davranıyorsanız, artık onların sizin hakkınızdaki menfi düşünceleri, şikâyetleri ve söylenmeleri hiç önemli değildir. Çünkü en sonunda sizi hesaba çekecek olan, sizi sizden daha iyi bilen Yüce Rabbinizdir.

a3. Kayınbiraderler ve Baldızlarla Âdâb

Yine kültürümüzdeki adlandırmaya göre, kocanın erkek kardeşi hanımının kayınbiraderi, hanımının erkek kardeşi de kocasının kayınbiraderidir. Kocanın kız kardeşi hanımının görümcesi, hanımının kız kardeşi de kocasının baldızıdır.

Kayınbiraderler, gelinler için namahrem, yani evlenmeleri haram olmayanlar katagorisine girdikleri için yabancı erkek hükmündedirler. Baldızlar da, *"İki kız kardeşi bir arada nikahlama*"nın haram olması[19] sebebiyle eniştesiyle evlenemez; fakat kız kardeşi ölür veya boşanırsa baldızıyla evlenmek caiz olur. İşte bu sebeple kayınbiraderler ve baldızlar mahremiyet ve sosyal ilişkiler açısından öz kardeş hükmünde değildirler. Sosyal ilişkiler de ona göre olmalıdır.

---

[18] İsrâ, 17/25.
[19] Nisa, 4/23.

Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimize sormuşlar: *"Ya Rasûlallah! Kayınbiraderler/hamv hakkında ne buyurursunuz?"* O da *"el-hamv el-mevt!"* cevabını vermiştir.

Ravi diyor ki, Rasûlullah (sav) bu sözü biraz da öfkeli bir biçimde söyledi ve *"Kayınbiraderler erkek değil mi/ölü müdürler?"* dedi.

Bir başkası da bu hadisi şöyle değerlendirmiştir: Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimiz *"el-hamv el-mevt!"* sözünü, *"Kayınbiraderler ölümdür?"*, yani yakınlık sebebiyle sakınmaya, çekinmeye gerek duyulmaz; ancak hiç beklenilmeyen bir ahlaksızlık vuku bulduğu zaman da ölümden daha beter bir hadisedir.

Baldızlarla ilgili sosyal ilişkiler hakkında Rasûlullah'ın (sav) şu hadisini nakletmek zannederiz kâfi gelecektir:

Hz. Âişe'nin naklettiğine göre, bir gün Hz. Peygamber eve geldiğinde baldızı Esmâ'yı, tenini gösterecek derecede ince bir elbise içerisinde gördü. Allah'ın elçisi, ondan yüzünü çevirdi ve: *"Esmâ, kadınlar bülûğ çağına erdikten (9-12 arası yaş) sonra, şurası ve şurası hariç, diğer yerlerini örtmelidirler; git, örtün de gel!"* buyurdu ve abdest alırken yüzün yıkanması gereken yerini ve bileklerden itibaren ellerini işaret etti.[20]

b. Kayınbabalar ve Kayınvalidelerin Damatlar ve Gelinleri İle Âdâbı

Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimiz buyurmuşlardır ki, *"Büyüklerimizin hakkını verip gereken saygıyı göstermeyen, küçüklerimizi sevip merhamet etmeyenler bizden değildir!"*[21]

Büyük aile tipinde kayınbabalar-gelinler, gelinler-kayınvalideler arasındaki ilişki İslam'da, başta büyük-küçük, yani saygı ve sevgi ilişkisine girer. Kayınbabalar ve kayınvalideler gelinlerini ve damatlarını sevecekler, gelinler ve damatlar da kayınbabalarını ve kayınvalidelerine hürmette kusur etmemeye gayret gösterecekler. Asıl olan budur. Ancak tabii olarak kusursuz, hatasız insan olmaz! O takdirde her iki taraf da birbirinin ayıbını ellerinden geldiğince örtemeye ve hoş görülü olmaya çalışacaklar. Kim olursa olsun, birinin ayıbını araştırmak, ortaya çıkarmak/tecessüs, sorun haline getirmek -helalleşmediği sürece- Allah'ın affetmeyeceği günahlardandır:

---

[20] Ebû Dâvûd, Libas, 34: Taberî, *Camiu'l-Beyan*, XX/93; Kurtubî, *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'an,* XII/229.

[21] Tirmizî, Birr, 15.

يَآأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلاَ تَجَسَّسُوا وَلاَ يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللّٰهَ إِنَّ اللّٰهَ تَوَّابٌ رَحِيمٌ

"Ey iman edenler! Zandan çok sakının! Çünkü zannın bir kısmı günahtır! Birbirinizin açığını araştırmayın ve kiminiz kiminizi arkasından çekiştirmesin! Herhangi biriniz ölmüş kardeşinin etini yemeyi sever mi! Bak, bundan tiksindiniz! O hâlde Allah'a karşı gelmekten sakının! Muhakkak ki Allah tövbeleri çok kabul eden, çok merhametlidir."[22]

Bu âyet-i kerime, bilhassa aile içi ilişkiler hakkında çok önemli mesajlar içerdiği için kavramlarıyla birlikte açıklamakta yarar görüyorum.

Zann/önyargı, görülen bir belirtiye, işarete istinaden insanda meydana gelen ilk izlenimin adıdır. Bu intiba/izlenim gerçek de olabilir yanılsama da olur; her iki ihtimal de mümkündür. O sebeple *"Zan, gerçeği ifade etmez!"*[23] Eğer, delil sağlam olursa, zan bilgiye dönüşür; zayıf olursa tevehhüm/kuruntu adını alır. Bazen de zan, kendisinde asla şüphe bulunmayan kesin bilgi anlamına da gelir. Ayrıca zan, aksi de muhtemel olmakla birlikte racih inanca delâlet için kullanılır.[24]

Zan iki kısımdır: "Hüsn-i zan", "Sû-i zan". *Hüsn-i zan,* sahibini iyilik ve hayra yönlendiren, teşvik eden; *sû-i zan* ise, kişi hakkında kötülük ve şerri düşündüren tahminden ibarettir. Mü'minin mü'mindeki hakkı, elinde kesin bir delil yoksa mutlaka *hüsn-i zanda* bulunmaktır; hatta denir ki, bir kişinin mü'min kardeşi hakkında 99 tane *sû-i zanna,* bir tane de *hüsn-i zanna* sebep bulunsa yine de *sû-i zanda* bulunamaz!

İsm, helâl olmayanı yapmak, manasına gelen *esime - ye'semü* fiilinden olup sahibini suça götüren ve cezaya müstahak kılan günah anlamındadır.

Bilinmelidir ki *zan/önyargı*, kesin bilgi olmadığında, iftira olma ihtimali de vardır![25] Zannın ardından gıybet, dedi kodu ve şahsı çekiştirme gelir ki, bunların hepsi de din açısından yasak, ahlâk açısından ise, insanı küçültücü çirkin davranışlardır. Hakkında kesin bilgi olmayan konuda mü'minler için esas olan *hüsn-i zan*, imanın

---

[22] Hucurat, 49/12.
[23] Yunus, 10/36.
[24] Bkz. Rağıb, *Müfredat,* 'ZNN' mad.; Bursevî, *Ruhu'l-Beyan*, IX/84.
[25] Bkz. Nur, 24/11-20.

gereği sayılmıştır.[26] Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Allah Teâlâ bir Müslümanın kanını, namusunu ve hakkında sû-i zanda bulunmayı haram kılmıştır."*[27]

Tecessüs, mahiyetini kavramak için bir şeye gözünü dikip iyice bakmak, incelemek; tanımak için eliyle dokunup yoklamak; iş ve durumları araştırmak, peşine düşüp koğuşturmak demektir. Türkçemizde *casus*, sır niteliğindeki bilgileri gizliden gizliye araştırıp derleyen kişidir. Ayetteki tecessüs, birini toplum içerisinde mahcup etmek ve aşağılamak amacıyla ayıbını araştırıp açığa çıkarmaktır. Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müslümanların görülüp bilinmesini istemedikleri hâl ve keyfiyetlerini araştırmayın! Kim bir Müslümanın gizli kalmasını ve bilinmemesini istediği bir aybını ya da kusurunu araştırır, yayarsa, Allah da evinin içinde bile olsa, onun ayıbını ortaya koyar ve onu âlemlere rezil eder."*[28] O hâlde kişi, kendisini ilgilendirmeyen şeyin peşine düşmemelidir. Çünkü: *"Hakkında bilgi sahibi olmadığın şeyin ardına düşme! Zira kulak, göz ve kalp; bunların hepsi ondan sorumludurlar!"*[29]

Gıybet, bir insanın ardından, hoşlanmayacağı şekilde konuşmak, çekiştirmek demektir. Bir sahabî: *"Ya Rasûlallah, konuştuğumuz şey onda varsa?"* dediğinde Rasûlullah (sav): *"Konuştuğunuz şey onda varsa gıybettir, yoksa iftira olur!"* cevabını verdi.[30]

Allah Teâlâ, bir mü'mini ardından çekiştirmeyi, onun ölmüş hâldeyken etini yemekle bir görmüştür! Hz. Âişe, kuması Safiye'nin boyunun kısalığından söz edince, Rasûlullah (sav) dedi ki: *"Âişe! Öyle bir söz ettin ki şayet bir katresi denize düşse, mutlaka denizi bulandırırdı!"* Kadı el-Beydâvî naklettiği bu hadisi şöyle açıklamıştır: Kendisini iyi bir insan olarak tanıyan ya da hiç tanımayanların yanında bir mü'minin kusurlarından, hem de onu küçük düşürücü bir biçimde bahsedildiğinde, o sözler dinleyen kişide kanaat değişikliğine sebep olur; iyi bir insan olarak tanıdığı kişi, yavaş yavaş onun gözünde küçülmeğe başlar! Tıpkı güneşin karşısında erimekte olan kartopu gibi, gıybeti devam ettikçe, sanki parça parça etleri koparılıp çiğneniyormuş gibi, manevî kişiliği ve değeri de azar azar eritilip yok edilmiş olur."[31]

---

[26] Bkz. Nur, 24/12.
[27] Zemahşerî, *Keşşaf*, III/567.
[28] İbn Kesir, *Tefsir*, VII/352.
[29] İsrâ, 17/36.
[30] Bkz. Ahmed, Müsned, 2/230.
[31] Bkz. Beydâvî, *Tefsir*, II/410.

Kişinin arkasından, ancak şu dört konuşma gıybetten sayılmaz:

1- Kötü nitelikleriyle şöhret bulmuş kimselerden, yeri gelince söz etmek,

2- Birine zarar verme teşebbüsünde olan zararlı birinin zararından şahsı sakındırmak,

3- Suçluyu merciine şikayet etmek,

4- Evlenmek gibi önemli bir maksatla sorulduğunda, sorulan hakkında doğruyu söylemek.

O halde kayınbabalar-gelinler, gelinler-kayınvalideler birbirleri hakkında *sû-i zanda* bulunmayacak, ayıplarını araştırmayacak, gıybetlerini etmeyecek, hep affedici ve hoşgörülü olacak, ellerinden geldiğince kusurlarını örtmeye çalışacaklar. Her mü'min bunlarla yükümlüdür. Öyle zannediyoruz ki, gelin-kaynana geçimsizliğinin başat sebeplerinden biri bu ayetlerdeki yasaklara uymamalarıdır. *Sû-i zan, tecessüs, ayıbını yüzüne vurma, gıybet, birbirini affetmeme* gibi sebepler onları dinden de uzaklaştırmakta ve fasık adını kendilerine kazandırmaktadır. Oysa *"İman şerefiyle müşerref olduktan sonra bir de fasık adını almak ne kadar kötü bir şeydir!"*[32]

b1. Kayınbabalar ve Kayınvalideler Gençlerin İşlerine Fazla Müdahil Olmamalı

Büyükler küçüklere hakkı ve sabrı tavsiye etmelidirler, hayat tecrübelerini, zaman zaman, uygun bir dille anlatmalıdırlar; ama onların şahısları ve görevleri ile ilgili işlerine da fazla karışmamalıdırlar. Onlar da, daha önce kendilerinin yaptıkları gibi, yeni bir yuva kurmuşlardır. Onların da kurdukları aile yuvası ve çocukları hakkında elbette kendi düşünceleri olacaktır. Çünkü yuvalarından ve çocuklarından birinci derecede kendileri mesuldürler. Fakat evlat da anne ve babalarının hayat tecrübelerinden yararlanmalıdır. Önemli işlerini, kararlarını, seyahatlerini onlarla paylaşıp istişare etmeyi ihmal etmemelidirler. En azından gönüllerini hoşnut etmek için onlarla konuşmalıdırlar. Aksi halde bir tarafa itilmişlik psikolojisinden kurtulamazlar!

Bu konuyu daha fazla uzatmak istemiyoruz. Her konuda olduğu gibi bunda da bizler için "Numune-i imtisal" olan Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimizden bir "Kız Babası Peygamber" bir de "Kayınbaba

[32] Hucurat, 49/11.

Peygamber" olarak birer örnek vermek suretiyle konuyu tamamlamak istiyorum.

b2. Baba ve Kayınbaba Hz. Peygamber'den Üç Örnek Davranış

"Baba Peygamber"

Buyrun, Hz. Ali ile Hz. Fâtıma evlendikleri gün evlerine gittikten sonra Baba Peygamberin şu örnek davranışını birlikte izleyelim!

Damadı Ali'ye diyor ki: *"Ben gelinceye kadar hiçbir şey konuşma!"* Ali (ra) şöyle anlatıyor: *"Ben evin bir tarafına oturdum, Fâtıma da başka bir tarafına oturdu bekliyoruz... Nihayet Nebi (sav) geldi ve: 'Ya Ali, elini ver bana! Fâtıma sen de bana elini ver!' dedi ve ikimizin elini tuttu..."*

Şu Baba Peygambere bakınız! Hayâ ile dopdolu kızına ilk planda nasıl muamele ediyor; kızı ile damadının ellerini alıyor, birbirleri ile buluşturuyor ve ilk korku ve heyecanlarını böylece yok ediyor. Bütün bunları güven duygusu ile yapıyor.

Ve: *"Allah'ım! Fâtıma benim kızım ve en çok sevdiğim insandır... Allah'ım! Ali de benim kardeşimdir..."*

Bakınız kızının kocasını nasıl niteliyor.

"O da benim en çok sevdiğim insandır. Allah'ım onlar için bu evliliği mübarek kıl ve onlara hayırlı et ve aralarını hayır ile birleştir." dedikten sonra:

"Ali! Elini Fâtıma'nın başı üzerine koy ve benim söylediklerimi sen de birlikte söyle!" dedi:

"Allah'ım! Şüphesiz ben senden onun iyiliğini ve onun için hayır olacak şeyleri istiyorum. Onun şerrinden ve onun için şer olacak şeylerden de sana sığınıyorum."

"Yâ Ali, yâ Fâtıma! Şimdi de ayağa kalkın ve ikişer rekat namaz kılın!" buyurdu. Sonra Nebi (sav) odadan çıktı ve kapının yanında şöyle dedi: *"İkinizi de Allah'a emanet ediyor ve Allah'ı size vekil kılıyorum."*[33]

Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimiz, belki de Hz. Ali'nin babası hayatta olmadığı için damadının evine gitmiş ve hem kızına hem damadına böyle bir "Babalık" yapmıştır. Aynı "Babalığı" erkeğin babası da yapabilir; hatta onun yapması daha evladır.

---

[33] Amr Halid, *Cennet Evlerimizde*, s. 47, Terc. Prof. Dr. Mehmet Zeki Duman, Ankara, 2015.

"Kayınbaba Peygamber"

Hz. Ali ile Hz. Fâtıma, evlendikleri gün Ali'nin imkânlarına göre, Rasûlullah'ın evine uzak bir semte yerleştiler.

Sahabeden Harise b. Numan zengin bir adamdı. Mescidin hemen yakınında büyük bir arsası vardı. Bundan önce o arsadan bir parçasını zevceleri ile otursun diye Nebi'ye vermişti.

Bir gün Harise b. Numan Nebi'ye geldi ve dedi ki: *"Yâ Rasûlallah! Muhakkak ki sen Fâtıma'ya yakın olmayı çok arzu edersin zira herkes senin Fâtıma'yı nasıl sevdiğini bilmektedir."*

Nebi (sav): *"Evet, ama yâ Harise, biz de sana çok yük olmaya başladık..."* dedi.

Harise: *"Ya Rasûlallah! Bana bırakacağın şeyi, benden alacağın şeyden daha çok severim; şu arazi senindir."* dedi.

Nebi (sav) Harise'ye: *"Ama önce Ali'ye sor?"* dedi. Daha sonra Ali'nin olumlu cevabı üzerine oraya taşındılar. Çünkü tüm Medine halkı Nebi'nin Fâtıma'yı ne kadar çok sevdiğini biliyordu.[34]

Gelin, tüm kayınvalidelerin ve kayınbabaların örnek almaları gereken bu davranışı birlikte tahlil edelim.

Rasûlullah (sav), Harise gelip o teklifi yapıncaya kadar, damadına, benim evime yakın bir semte yerleşeceksin, şartını koşmadı.

O bir büyük olarak, hatta "Allah'ın elçisi" makamını kullanarak, damadına: *"Gel buraya ev yap! Kızım benden uzak olmasın."* da demiyor.

Veya;

Kızına gidip: *"Sizin için böyle bir imkan var; Ali'ye söyle de gelsin oraya ev yapsın."* da demiyor.

Veya;

Damadına ve kızına: *"Sizin için böyle bir imkan doğdu; gelip oraya ev yapar mısınız?"* da demiyor.

Ya ne diyor? *"Ama önce Ali'ye sor?"* diyor.

Kendi arzusunu ön plana çıkarmıyor... Kızım Fâtıma'ya sor da demiyor... *"Ama önce Ali'ye sor?"*...

---

[34] *A.g.e.*, s. 49.

Çünkü Ali, artık bir aile reisidir. Karar mevkiinde olan Ali'dir. Evini bir yerden diğerine taşıma kararı aile reisine aittir. O sebeple Ali karar vermeden Fâtıma da kayınbabası da kendi başlarına karar veremezlerdi.[35] Hz. Ali bir aile reisi olarak hanımı Hz. Fâtıma ile istişare edebilir; ama en nihayetinde karar ona aittir.

Birlikte düşünelim ve insafla cevap verelim: Tüm kayınbabalar ve kayınvalideler, eğer şu muhterem kayınbabayı örnek almaz da ya kendi hissiyatlarına uyarak, bizzat kendileri, damatlarına yer gösterir ve isteklerine mecbur ederlerse veya kızları üzerinden baskı yapacak olurlarsa o ailede, aile reisinde onur diye bir şey kalır mı?

"Bir Büyük Olarak Hz. Peygamber"

Rasûlullah'ın (sav) şu güzel davranışını da burada nakletmek istiyorum:

Bir gün "Kayınbaba Peygamber" damadının evine geldi. Kızı Fâtıma'yı evde yalnız görünce:

"Ali nerede?" dedi.

Fâtıma: *"Ali bana kızdı, evi terkedip gitti."* cevabını verdi.

Nebi (sav) karı-koca arasında bir anlaşmazlık olduğunu anladı ve sahabeden birilerine: *"Bana Ali'yi bulup getirin!"* dedi. O sahabi, *"Ali mescitte uyuyor."* deyince Nebi (sav) işini bırakıp kızının kocasını bulmaya gitti.

Görünüşe göre Hz Ali, mizacındaki asabiliğin şiddetinden dolayı mescitte topraklara belenmiş halde uyuyordu.

Nebi (sav) ona: *"Kalk ey Ebâ Türap! Kalk ey Ebâ Türab! (toprağın babası)"* diyerek üzerine toprak atıp uyandırdı. Sonra da yüzüne bakıp gülümseyerek: *"Ali, haydi biz evimize dönelim"* dedi.

Düşün ki, ona çekişmelerinin sebebini sormuyor. *"Neden kızımı üzdün?* demiyor. Sadece *"Ali, haydi kalk evimize dönelim"* diyor...

---

[35] *"Allah'ın birbirlerinden üstün yaratması ve kendi mallarından harcamaları sebebiyle kocalar, ailede kadınlarına yöneticidirler. Saliha kadınlar, gönülden itaat eden ve kocalarının olmadığı yerde, Allah'ın koruduklarını koruyan kadınlardır..."* (Nisa, 5/35).

"Onlar (mü'minler): Ey Rabbimiz, derler, bize zevcelerimizden ve nesillerimizden gözler(imizin) bebeği olacak (sâlih insanlar) ihsan et. Bizi takva sahiplerine rehber kıl!"

(Furkan, 26/74)

H- EBEVEYN-EVLÂT İLİŞKİLERİNDE ÂDÂB

Bu konuyu, "Anne ve babanın uyması gerekli muâşeret esasları" ve "Çocukların uyması gerekli muâşeret esasları" olmak üzere iki ana başlık altında incelememiz icabetmektedir.

1. Anne ve Babanın Uyması Gerekli Âdâb

Oğlan olsun kız olsun, çocuklar anne ve babalarının göz aydınlığı ve gönül süruru; biricik ciğer pareleridir. Birini diğerinden ayırmak ve aşağılamak insanlık ilkesine aykırıdır. Çünkü ikisi de kendindendir ve kendi parçasıdır...

Elbette Allah'a ve ahiret gününe iman eden anne ve babalar, her bakımdan adaleti ve eşitliği tercih ederler, evlatarı arasında ayırım gözetmezler. Bilhassa cahiliyye devrinde olduğu gibi, kız-erkek ayırımı yapmazlar; çocukları arasında erkek çocuklarını kız çocuklarına tercih etmezler. Kız çocuklarına tüketici gözüyle bakıp da üretken saydıkları erkek çocuklarını daha fazla sevmezler; tamamen birine yönelip de diğerini ihmal etmezler. Çünkü evlat arasında adalet aile nizamı ile ilgili önemli bir yere sahiptir.

Araplarda olduğu gibi bizim kültürümüzde de vardır; erkek evlat babasıyla birlikte çalışır, kazanır ve ona destek olur, yaşlandığımız zaman bize bakar... gibi faydacı yaklaşım, Allah'a güvenip dayanma, sadece O'na tevekkül etme ilkesine aykırıdır. Oysa "hasbiyallah, ve nı'me'l-vekil"; "Allah bana kafidir ve O ne güzel bir vekildir!" diyebilsek böylesi hatalara düşmeyiz elbet.

Rabbimizin bize emri de budur:

وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا. وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لاَ يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ فَهُوَ حَسْبُهُۜ إِنَّ اللّٰهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللّٰهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا.

“...Kim Allah’a karşı gelmekten sakınır, yasalarına riayet ederse, Allah da ona bir çıkış yolu gösterir ve hiç hesaba katmadığı bir yerden rızık verir. Kim Allah’a tevekkül ederse, O kendisine kâfidir. Muhakkak ki Allah, emrini yerine getirir. Allah, her şey için bir ölçü koymuştur!”[1]

Bu ayetler eşinden boşanan kişilere, özellikle de kadına hitap etmektedir. Söylenmek istenen ise şudur:

Kadın olsun erkek olsun, kim bütün işlerinde ahlâkî ilkelere uyar, Allah’ın rızasına uygun olmasında hassasiyet gösterir ve yasalarını çiğnemezse, şartlar ne kadar kötü olursa olsun, Allah onu asla darda koymaz; işlerinin çıkmaza girmesine müsaade etmez; çözümsüzlükler sarmalına kapılmasını önler. Sözgelimi eşinden boşanıp yuvası dağılması hâlinde bile kalbine genişlik, hayatına ferahlık lütfeder; elinden giden imkânlara karşılık daha güzel imkânlar bahşedebilir! Belki de daha hayırlı yuva kurar. Erkek evladı olmayan veya hayırsız evlada sahip olanlar da öyle... Allah, bir kapıyı kaparsa daha başka kapılar açar! Zira O, “Müfettihal ebvab”dır.

Şu ayetler de, *“Bize şefaat edecekler”*, *“Darda kalırsak bize yardım edecekler”* diyen putperestler içindir. Ama Allah’dan başkasına bel bağlayan ve kendisine yarar sağlayacağını düşünerek O’nun dışında sığınak arayanlar için de son derece uyarıcı olduğu kanaatindeyiz:

قُلْ أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ إِنْ أَرَادَنِيَ اللّٰهُ بِضُرٍّ هَلْ هُنَّ كَاشِفَاتُ ضُرِّهِ أَوْ أَرَادَنِي بِرَحْمَةٍ هَلْ هُنَّ مُمْسِكَاتُ رَحْمَتِهِ قُلْ حَسْبِيَ اللّٰهُ عَلَيْهِ يَتَوَكَّلُ الْمُتَوَكِّلُونَ

“...De ki: “Peki öyleyse, Allah’tan başka taptığınız şeyleri hiç düşündünüz mü: Allah bana bir zarar vermek istese, onlar Allah’ın vermek istediği o zararı savabilirler mi? Veya Allah bana bir rahmet dilese, onlar Allah’ın rahmetini tutup engelleyebilirler mi?” De ki: “Allah bana kâfidir; tevekkül edenler de sadece O’na dayanırlar.”[2]

Evet, evlat göz nuru, gönül sürurudur. Her zaman için anne ve babası için vazgeçilmezdir. Onlara güvenmek ve dayanmak da yanlış değildir. Yaşlandığımızda bize bakmakla da görevlendirilmişlerdir.

[1] Talak, 65/2, 3.
[2] Zümer, 39/38.

Ama asıl tevekkül Allah'a olmalıdır. O'ndan başkasına belbağlamak insanı hataya düşürür. O sebeple bizim hayırlı evlatlarımız olsa da hep şunu söylemeliyiz: *Allah bana kâfidir; zira O ne güzel mevla ve ne güzel bir vekildir!*

Cenab-ı Hakk'ın emri de öyle değil mi:

فَأَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَآتُوا الزَّكٰوةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللّٰهِ هُوَ مَوْلاَكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيرُ

"...Öyleyse, namazı tam olarak kılın, zekâtı verin ve Allah'a sıkı sıkıya sarılın! O sizin Mevlânız'dır; hem de ne güzel Mevlâ ve ne güzel bir yardımcıdır!"[3]

Öyleyse hiçbir mü'min anne-baba gelecek kaygusuyla erkek çocuğuna daha fazla yönelip de kızını ikinci plana itmemelidir!

a. Çocuklar Arasında Adalet

Adalet, şeriat ve akl-ı selimin emri, kamu vicdanının tasvip ettiği bir fazilettir. Zıddı zulümdür; onu ne akl-ı selim ve şeriat emreder ne de kamu vicdanı tasvip eder.

Adalet, hakka saygı göstermek, hak sahibine hakkını vermek; her işte her şeyde ve herkes hakkında hakkı gerekli görüp elden geldiğince hakkaniyeti tam olarak yerine getirmeye çalışmaktır.

Adalet, her türlü sosyal ilişkilerin, aile ve cemiyet nizamının, beşer huzur ve emniyetinin temelidir. Adalet olmayan ailede, adaletin hakim olmadığı toplumda huzur ve selametten söz edilemez. Bunun içindir ki Allah Teâlâ Kur'an-ı Keriminde tekrar tekrar adaletten, yerine göre eşitlikten bahsetmiştir. Adil olanları sevdiğini, zalimleri ise asla sevmediğini açık açık söylemiştir. Mesela her Cuma hutbesinden sonra okunan şu ayette şöyle buyurulmuştur:

إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالإِحْسَانِ وَإِيتَآءِ ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَآءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

"Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği ve yakınları görüp gözetmeyi emreder; aşırılığı, kötülüğü ve azgınlığı da yasaklar; düşünesiniz diye size öğüt verir."[4]

"Muhakkak ki Allah, âdil davrananları sever."[5] *"...İnsanlar adaleti hâkim kılsınlar diye elçilerimizle birlikte "Kitab"ı ve "Terazi"yi indir-*

---

3 Hacc, 22/78.
4 Nahl, 16/90.
5 Nahl, 16/90.

dik! Ve de kendisinde çetin bir güç ve insanlar için pek çok faydalar bulunan "Demir"i indirdik."[6]

Adalet ve eşitlik birbirinden farklı kavramlardır. Çünkü her adalette, mutlaka eşitlik göz ardı edilmemiştir, ama her eşitlikte adalet söz konusu değildir.[7] O sebeple bazı eşitlikler de adalet değil, zulüm dahi söz konusu olabilir!

Her anne ve baba, yaratılıştan gelen bir duygu ile çocuklarına ilgi duyar, onları sever ve şefkatle bağırına basar. Onların terbiyesi ile ilgili her külfete isteyerek katlanır. Büyüyüp beslenmeleri ve iyi bir insan olarak cemiyete katılmaları için ellerinden gelen gayreti asla esirgemez. Çoğu kez kendilerini helâk etme pahasına da olsa çocuğunun hayat ve sıhhatini muhafaza eder. Özellikle anne, bazan kendi ızdırâbını duymaz, yavrusunun ağlamasına kulak kesilir; kendi açlığını unutur, onu doyurmaya çalışır. Âdeta çocuğunda kendisini yok eder. Her şeyini onda; ancak onunla beraber düşünür. Ona göre yavrusu olmadan hayat zındandır, yaşanmaz olur.

Bu nedenlerle olacak ki Allah Teâlâ:

اَلْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا

"Mal ve evlât dünya hayatının süsüdür..."[8] buyurmuş, anne ve babaya göre evlâdı ne güzel tasvir etmiştir!

Şayet evlât, sâlih ve iyi insanların yolunda yürüyenlerden ise Allah Teâlâ onu da göz bebeği olarak tavsif etmiş ve gerçek mü'minlerin isteklerinden bahisle:

وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا

"*Onlar ki, ey Rabbimiz, derler; bize seveceklerimizden ve nesillerimizden gözleri(mizin) bebeği olacak (sâlih) insanlar ihsan et, bizi takva sahiplerine imam yap.*"[9] meâlindeki duâlarını zikretmiştir.

---

6 Hadîd, 57/25: "Kitap," iman, ahlâk ve sosyal ilişkilerle ilgili eğitici bilgileri ve yasaları içeren, yanılmaz ilâhî bir hidayettir; doğru bilgiyi, hakikatleri içerir ve akıla destek olur, ufukları açar.(Krş. Nur, 24/35) "Mîzan/Terazi" hakkaniyet, liyakat ve eşitliği esas alan, sosyal adalet ilkesini temsil eder. Siyasî, hukukî ve ahlâkî düzen, ancak onunla temin edilir. Zâten mülkün temelinde de o vardır. "Demir" ise, Kitab'ın ve terazinin söz dinletemediği yerde Kitab'ın ve adaletin gücünü temsil eder. Kitap ve terazinin ikamesi için gerektiğinde güç kullanmak şarttır. Bilgi, adalet ve güç, ancak üçü bir arada insanları mutluluk ve refaha götürür. Bkz. Şûrâ, 42/17.

7 İbn Kesir, *Tefsir*, IV/514.

8 Kehf, 18/ 46.

9 Furkân, 25/74.

Bu ve benzeri daha birçok âyet-i kerîmeler açıkça gösteriyor ki, anne ve babalar, çocuklarına karşı fıtraten bir sevgiye sahiptirler. Onlar; ancak sevgi sebebiyle çocuklarına bu kadar bağlı ve fedakârdırlar. Eğer sevgi olmasaydı neslin çoğalması ve insanlığın devamı da mümkün olamazdı. Şu hâlde anne ve baba, insanlığın devamı için elzem olan büyük bir hayat iksirine sahiptirler. Fakat bu sevginin dozajı çok iyi bir şekilde ayarlanmazsa çocuklardaki tezâhürü büyük felâketlere yol açabilir. Sevginin ifrat hâli, çocuğu şımartıp bayağılaştıracağı gibi; tefriti (sevgide zaafiyet) veya şefkati esirgemek de zararlıdır. Bu yüzden anne ve baba, bu duygularını daima çocuklarının hayrı açısından değerlendirerek sevgide itidali muhafaza etmeleri; ölçüyü asla kaçırmamaları ve çocukları arasında adilâne bir şekilde paylaştırmaları gerektiğini çok iyi bilmelidirler.

Ebeveyn, çocuklarına *ilgide, sevgide* ve *pay taksiminde* daima adil olmalıdır; tıpkı bizim onlardan kendimiz için beklediğimiz gibi. Bu üç konuda adaletsizlik, onlarda kıskançılık duygusunu uyandırabilir, Yusuf (as)'ın kardeşlerinde görüldüğü gibi düşmanca duygulara dahi götürebilir. Anne ve babaya karşı da saygısızlık ve isyana sebep olur.

Şunu da belirtmeliyiz ki, çocuklara ilgide ve pay taksiminde adalet ve eşitlik gözetilebilir, ama sevgide adalet pek mümkün gözükmemektedir.

Meşhur Numan b. Beşir hadisi birinci hususta güzel bir örnektir. Nakledildiğine göre Beşir'in annesi kocasından oğluna bir hurmalığı bağışlamasını istemiş, arzusu yerine gelince de Rasûlullah'ı buna şahit göstermesini istemişti.

Numan, hanımı ve çocuğuyla birlikte Rasûlullah'a (sav) geldiler ve maksatlarını anlattılar. Allah'ın Rasûlü Numan'a, *"Senin başka çocukların var mı?"* diye sordu, o da diğer hanımından da çocuklarının olduğunu söyledi. *"Peki o çocuklarına da böyle bir bağışta bulundun mu?"* diye sorunca, Numan: *"Hayır yâ Rasûlallah, onlara bir şey vermedim."* dedi. Allah'ın Elçisi: *"Ben cevre (zulme) şahitlik etmem; git onlara da öyle bir bağışta bulun, sonra gel beni şahit tut!"* cevabını vermiştir.[10]

Bir başka hadisinde *"Çocuklarınız arasında adil olun!"*[11] buyurmuştur.

---

[10] Müslim, İ'tikad, 14-16.
[11] Buhârî, Hibe, 12.

Müsavat ve adalet, infak, iaşe, ikram ve ihsanda olabilir; ancak sevgi gönül işi olup ihtiyar altına alınamayacağından dolayı sevgide adalet emredilmiştir denilemez. Bunun benzeri eşler arasında da söz konusudur. Cenab-ı Allah Nisa suresinde birden fazla eşle evli kocalar için şöyle demiştir:

وَلَنْ تَسْتَطِيعُوٓا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَآءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلاَ تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ وَإِنْ تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا

"Özen de gösterseniz, kadınlar arasında (mutlak) adalete güç yetiremezsiniz! Hiç olmazsa birisine tamamen meyledip de diğerini kocası var ya da yok arası bir durumda bırakmayın!"[12]

Bu ayet, surenin 3. Âyetindeki وَإِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ تُقْسِطُوا cümlesindeki mutlak adalet ilkesini, insanın yapamayacağı cinsten bir teklif olduğu için, kayıt altına almış ve sınırlandırmıştır.

Evet, hanımlar arasında maddî ve fizikî ihtiyaçların eşit ve âdil bir biçimde karşılanması, yetkin her insanın elinde ve imkânı dahilindedir. Ancak gönül ilişkisi ve sevgide adalet ise, peygamberler de dâhil, hiçbir insanın elinde ve takati dâhilinde değildir.

Sevgi, ruhi bir hadisedir. İnsan iradesini zorlayabilir. O sebeple sevgide adalet mükellefiyet konusu değildir, denilebilir. İnsan ilmi ve ahlaki faziletlerinden dolayı çocuklarından birini veya bir kaçını daha fazla sevebilir. Ancak bu aşırı sevgisini yine de diğer çocuklarına hissettirmemelidir.[13]

Ebeveyn, yine de çocukları arasında sevgi ve şefkat tezahüründe adil olmaya çalışmalıdır. Birine fazla ilgi gösterirken diğerinden bunu esirgemesinin makul ve mantıklı bir izahı olamaz.

b. Acıma Duygusunu İhmal Etmemek

Merhamet (acıma duygusu) de anne ve babaya Allah (cc) tarafından verilmiş şerefli bir duygudur. Allah (Azze ve Celle) Rahman Rahim'dir. Çocukların büyütülüp beslenmesinde sevgiden daha etkilidir.

---

[12] Nisa, 4/129.

[13] Bu bahis işlenirken Ali Himmet Berki'nin, Türk Yurdu Dergisi'nde yayımlanan *Evlat Arasında Adalet* başlıklı makalesinden yararlanılmış ve yer yer alıntılar yapılmıştır. (Bkz. Ahmet Coşkun, *İktibaslar*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2010, s. 263)

يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ

"Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtları insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun! Zira onun üzerinde, kaba ve sert mizaçlı melekler görevlendirilmişlerdir! Onlar, kendilerine emrettiği konularda Allah'a asla isyan etmezler; emrolundukları şeyi de mutlaka yaparlar!"[14]

Anne ve babanın öncelikli görevi, Yüce Allah'ın bu emrine kulak vermek olmalıdır. Zira hiç bir anne ve baba evladının böylesine çılgın bir ateşte yanmasına dayanamaz! Çünkü merhamet ebeveynde, özellikle de annede ifrat derecesinde ve hiç bir zaman terk edemeyeceği bir niteliktir.

Denilmiştir ki: "Allah'ın en güzel isimlerinden öyle bir ismi var ki, eğer o olmasın, hepimiz helak oluruz; zayi oluruz ve dünyadaki hayatımız kötü bir biçimde sona ereceği gibi, ahiretteki hayatımız da tamamen hüsran olur. O öyle bir isim ki, Kur'an'ın, bir suresi hariç, bütün sureleri onsuz başlamamaktadır. O "er-Rahman er-Rahim"dir. Allah Teâlâ bu ismin manasını sana hissettirmek için dünyada onu "Anne" kelimesiyle somutlaştırmıştır. Yüce Allah rahmeti yarattığı zaman 100 cüz olarak var etti. Sonra ondan sadece tek bir cüzü yeryüzüne indirdi ve 99 cüzü de kıyamete kadar yanında alıkoydu. Allah Teâlâ kıyamet gününde bu 99 cüze bu bir rahmeti de katıp sonra da halka yaydığı zaman cennetin ne demek olduğunu anlayacaksın. Daha önce sen, hiç düşündün mü, bu 99 rahmet nedir? Veya dünyadaki bu bir rahmet nedir? Eğer sen bu rahmetleri düşünmek istersen Allah'ın senin için somutlaştırmış olduğu; hatta Aziz ve Celil Allah'ın sana rahmetini tanımak istersen o örnek rahmete bak! O rahmetin ne olduğunu Nebi (sav), yakıcı güneş altında yürüyen ve aynı zamanda kucağında taşıdığı bebeğini güneşten de korumaya çalışan anneyi gördüğü zaman sana söylemişti. Nebi (sav) o zaman ashabına şöyle demişti: "Şu anneyi görüyor musunuz? Bu anne hiç çocuğunu ateşe atıp da yakar mı?" Sahabe, "Hayır, ya Rasûlallah..." dediler. Bilesiniz ki, "Allah size, şu annenin bebeğine karşı merhametinden daha fazla merhametlidir!"[15] buyurdu. Nebi (sav) sanki sana şöyle demek istiyordu: Dünyada rahmetin somut örneği annendir. Eğer sen rahmetin ne olduğunu bilmek istiyorsan annene bak! Eğer sen 99

---

[14] Tahrim, 66/6.
[15] Buhârî, Edeb, 18

rahmeti tahayyül etmek istersen annenin seni doğurduğu günden beri sana davranışlarına dikkat et!"[16]

Acımanın, merhametin olmadığı yerde kin, nefret ve katı kalplilik mevcut olur ki, özellikle çocukların eğitiminde menfî neticelerin en başta gelen etkenlerindendir. Allah Teâlâ'nın Rasûlüne:

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ

"Sen, Allah tarafından bir rahmet sebebiyledir ki, onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı yürekli olsaydın onlar etrafından herhâlde dağılıp gitmişlerdi bile..."[17] şeklindeki hitâbı katı kalplilik ve acımasızlığın menfi neticesini beyan etmektedir.

Her anne ve babanın, çocuklarına karşı merhametli davranmaları, Hz. Peygamber'in birçok hadisinde tavsiye ettiği[18] bir konu olduğu gibi Allah Teâlâ da yavrularına acıyarak onları cehennem ateşinden korumalarını mü'minlere emretmiştir.[19] Her anne ve babanın bu emir ve tavsiyelere riayet edip çocuklarına karşı sevgi ve merhamet konusunda gereken ihtimâmı göstermeleri aynı zamanda insanî bir vecibedir de. Bu duygulardan uzak olmak bir anlamda insanlıktan uzak olmak demektir. Çünkü özellikle kendi yavrularına acımama duygusu hayvanlarda bile mevcuttur. Hâl böyle olunca insanlarda yokluğu nasıl düşünülebilir?

Sevgide olduğu gibi acımada da orta yolu gözetmek, ifrat ve tefrite kaçmamak gerekir. Kısacası, merhametten maraz türetmemeli.

c. *Kız-Erkek Ayrımı Yapmamak*

Yukarıda da belirtmiştik, adâlet, İslam'ın temel prensiplerinden birisidir. Özellikle anne ve babalar için en kutsal bir duygudur. Kendi öz yavruları arasında, her konuda olduğu gibi sevgi ve merhamette

---

16 Amr Halid, *Cennet Evlerimizde*, s. 130.
17 Âl-i İmran, 3/159.
18 Bu hadis-i şeriflerden birkaç tanesinin meâli şöyledir:
"Büyüğümüzü saymayan, küçüğümüze acımayan bizden değildir." (Ebû Dâvûd, Edeb, 66, 4943. H., V/232, 33)
"Yanında çocuğu olduğu halde bir adam Rasûlullah'ın yanına gelmişti. Adam, çocuğunu seviyor, okşuyor ve bağrına basıyordu. Bunu gören Hz. Peygamber, 'Ona acıyor musun?' buyurdu. O 'Evet' dedi. Bu cevap üzerine Allah'ın Rasûlü: 'Bu acıman sebebiyle Allah sana daha fazla merhamet eder' buyurdu." (Buhârî, Edeb, 18, VII/75).
"Âişe (Ra.)'nın naklettiğine göre bir a'râbî, Nebî (sav)'in yanına geldi ve: 'Siz çocukları öpüyor musunuz? Biz hiç öpmeyiz.' dedi. Bunun üzerine Nebî (sav): 'Allah senin kalbinden rahmeti söküp almışsa ben ne yapabilirim ki...' buyurdu." (Buhârî, *a.g.e.*, 18, VII/75; İbn Mâce, Edeb, 3, 3665. H., II/1209).
19 Tahrim, 66/6.

kız-erkek ayrımı yapmamaları gerekir. Birisine sadece kız olduğu için haksızlık etmek aklen câiz olmadığı gibi dinen de aslâ caiz değildir; hatta vahşettir. Bu şekildeki düşünce ve davranış Allah Teâlâ'nın:

... اِعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى ...

"Ey iman edenler! (...) Eşit davranınız! Böylesi takvaya daha uygundur..."[20] emr-i ilâhîsinin özüne aykırı düşer. Rasûlullah'ın tavsiye ve tatbikâtına aslâ uymaz...

Allah Teâlâ şöyle söylüyor:

لِلّٰهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ يَهَبُ لِمَنْ يَشَآءُ إِنَاثًا وَيَهَبُ لِمَنْ يَشَآءُ الذُّكُورَ

"Göklerin ve yerin egemenliği Allah'ındır. O, dilediği şeyi yaratır; dilediğine kız, dilediğine de erkek çocukları bahşeder yahut erkekli ve kızlı olmak üzere çift verir. Dilediğini de kısır bırakır. Kuşkusuz O, her şeyi bilir, her şeye kadirdir."[21]

Ayette, doğacak çocuğun cinsiyeti ile ilgili bütün alternatifler belirtilmiş ve hepsinin tayininin de Allah'a ait olduğu açıklanmıştır. Kız ya da erkek doğurmak, asla ne kadının ne de erkeğin kimlik ya da kişiliğinin harcıdır! Dilemek ve yaratmak Allah'a mahsustur. Kızı da oğlanı da yaratan Allah'tır ve hepsi de O'nun koyduğu doğal yasalar çerçevesinde gerçekleşmektedir.

Yaratılanın cinsiyeti konusunda, Allah'tan başka hiç kimsenin; dolayısıyla anne ve babaların iradeye bağlı hiç bir etkisinin olmadığı ayette açıktır. Çocuğun kız olarak yaratılması sebebiyle ne anneyi ne de doğan kız çocuğunu hakir görmenin mantık; hatta insanlık dışı bir davranış olduğu anlatılmıştı.

Allah Teâlâ bu tavrın "Câhiliyye devri"ne[22] ait bir âdet ve inanç olarak Kur'ân'da şöyle bahis konusu etmiştir:

---

[20] Maide, 5/8.
[21] Şûrâ, 42/ 49.
[22] İlahi kitapların terk edildiği, aklın ve basiretin tamamen köreldiği; hukukun çiğnenip hürriyetlerin baskı altına alındığı, insan haysiyetinin yerle bir edildiği; Âdemoğlunun kendi özüne aykırı olarak, etnik ve biyolojik farklılıklarını gündeme getirerek hemcinslerini tasnife tabi tuttuğu; renk, ırk ve cinsiyet farklılıklarını ön plana çıkartarak insanı aşağıladığı, güç kullanılarak bir kısım insanlar hak etmedikleri halde yüceltilirken bir kısmının da köleleştirildiği döneme "Cahiliyye Dönemi" veya "Cahiliyye Devri" diyoruz. Bu dönem, genel tarihte "Karanlık" vasfıyla "Orta Çağ", İslam tarihinde ise "Cahiliye" dönemi olarak adlandırılır. Nitekim bu karanlık çağ, İslam dünyası için Hz. Muhammed'in (sav) M.S. 622 yılında Mekke'den Medine'ye hicretiyle sona ermiş ve İslâm güneşinin Mekke topraklarını aşıp tüm dünyaya yayılma eğilimine girmesiyle birlikte tarihte "Yeni Çağ" başlamıştır.

وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنْثَى ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ يَتَوَارَى مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ أَيُمْسِكُهُ عَلَى هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ أَلاَ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ

"Oysa onlardan birisine bir kız çocuğunun doğduğu müjdesi verildiğinde yüzü simsiyah kesilir ve son derece öfkelenmiştir! Verilen müjdenin utancıyla toplumdan köşe bucak kaçar ve düşünür: 'Acaba onu ne yapsa; alçaklık edip tutsa mı, yoksa diri diri toprağa gömüp ondan bir an önce kurtulsa mı?' Bak şunlara! Ne kötü hüküm veriyorlar!"[23]

Evet, Yüce Rabbimiz de öyle söylüyor: *"Bak şunlara! Ne kötü hüküm veriyorlar"* ne kadar vahşice davranıyorlar!

Gerek cahiliyye döneminde tatbik edilen şekliyle olsun, gerekse zamanımızda, bazı bölge ve ailelerdeki şekliyle olsun; kız çocuğunu istememek ve hakir görmek İslam ve insanlığın asla hoş görmeyeceği ilkel bir davranıştır. Yüce dinimiz İslam, getirmiş olduğu yeni nizamla Müslümanlar arasından bu menfur âdeti kaldırmakla kalmamış, Müslüman olmadan önce kızını diri diri toprağa gömme cesaret(!) ve cahilliğine sahip olan Ömer ve benzerlerini: *"Hakkımızda âyet nâzil olur korkusuyla, Rasûlullah hayatta iken kadınlarımıza aslâ sesimizi çıkartamıyorduk"*[24] dedirtecek kadar te'dip ve terbiye etmiş; her konuda 'Ömer'in adaleti' sözünü cihana yayacak kadar âdil kılmıştır.

Fakat ne hikmetse, bunca âyet-i kerîme ve hadis-i şeriflere rağmen, zamanımızda hâlâ kız-erkek ayırımını Müslümanlar arasında az da olsa görme talihsizliğinden kurtulmuş değiliz. Gerçi toprağa bağlı toplumlarda erkek çocuklarının aileye katkıları ve savunmadaki üstünlükleri bu tip ayırımın gerekçesi olarak söylense de, yine de evlat evlattır; evlatlar arasında böyle bir ayırımımın mazereti olamaz.

Kız çocuğunun diri diri toprağa gömüldüğü bir devirde; adeta döneme ve topluma kafa tutarcasına dört kız çocuğunu (Ümmü Gülsüm, Rukiye, Zeynep ve Fâtıma) yetiştirip evlendiren Hz. Peygamber'in: *"İki kız büyütüp terbiye eden kimse ile ben, kıyâmet gününde şöyleyiz"* diyerek mübârek iki parmağını birleştiren[25] müjdeleri, maalesef bizleri bu iğrenç düşünceden tamamen vazgeçirmemiştir! Çünkü aynen olmasa bile, cahiliyye devrinde olduğu gibi, kız çocuğunun doğum müjdesi, oğlan çocuğunun verdiği sevinci bize vermi-

---

[23] Nahl, 16/ 58, 59.
[24] Buhârî, Nikâh, 79, VI/145, 146. Bkz. Tecrid-i Sarîh, Trc. XI/350.
[25] Buhârî, Edeb, 18, VII/75; İbn Mâce, es-Sünen, 3, 3670, H., I/1210.

yor. Erkek çocuklarına duyulduğu kadar kız çocuklarına sevgi duyulmuyor. Onlarla övünülmüyor.

Bunların hepsi, İslam'a rağmen taşımış olduğumuz batıl inanç ve duyguların acı bir neticesidir. Müslümana yakışması mümkün olmayan bu acı gerçekten kurtulmak ancak; her anne ve babanın özellikle bu konuda İslamî şuurla davranıp çocukları arasında, hiçbir konuda adâletsizliğe düşmemesi; hepsine sevgi, şefkat, acıma ve ihsan gibi konularda eşit davranmaları bu yersiz duygu ve inançları yok edebilir ve etmelidir de.

d. Çocukların Terbiyesini Güzel Yapmak

Terbiye, "RBB" kökünden olup "tef'îl" ölçüsünde mastardır. Rabb, malik, kendisine itaat edilen bey ve ıslah edici/muslih anlamlarına gelmektedir. Terbiye, bu manaların üçüncüsünden alınmıştır. Eğitme, yetiştirme, geliştirip kemale erdirme demektir.

İstılahta ise, ruhî, bedenî, aklî, ahlakî, edebî, sıhhî vb. muhtelif yönlerden edebli, seviyeli, düzgün bir Müslümanı yetiştirme sanatıdır.

Bu iş, aynen bir çiftçinin, ekinin daha gür ve verimli olabilmesi için tarlasındaki dikenleri, yabancı otları ayıklayıp zamanında ve gerekli olan tüm bakım ve ıslah çalışmalarını yapmasına benzer.

Eğitimciler tarafından terbiyenin pek çok tarifi yapılmış olup onlardan birkaçı şöyledir:

1- Terbiye: "Abdi, vazife-i diniyye ve dünyeviyyesini bihakkın ifâ edebilecek bir hâle isâl eylemektir."[26]

2- Alman pedagogu Denzel: "Terbiye; fikir, ahlâk ve beden melekelerinin gelişmesine yardım eden bir eğitimdir."[27]

3- Herbert Spenser: "Terbiye, insanı mükemmel bir hayata hazırlayan adam yetiştirme san'atıdır."[28]

4- Emmanuel Kant: "Terbiye, insanın yaratılışının icap ettirdiği mükemmeliyetin gelişmesine yardım eden bir etkendir."[29]

Bu ve benzeri daha birçok tarifler açıkça gösteriyor ki, terbiye, insanın doğuştan sahip olduğu melekeleri güzel bir şekilde açığa çıkartmak, kabiliyeti ölçüsünce çocuk yaştan itibaren verilecek kültür ile ruha ve bedene müsâit olduğu güzellik ve olgunluğu kazandırmak

---

[26] Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî*, Bulak, 1248, II/2.
[27] Bkz. Ali Kayıkçı, Kan Pıhtısı, II/300.
[28] *A.g.e.*, a.y.
[29] Bkz. Ali Kayıkçı, Kan Pıhtısı, II/300.

suretiyle dünya ve ahiret saâdetini temin etmesinde yardımcı olmak mânâsına gelmektedir.

Önemi

Rasûlullah (sav): *"Her doğan İslam fıtratı üzere doğar"* hadis-i şeriflerinin devamında: *"Eğer anne ve babası Müslümansa çocuğunu Müslüman, Yahudî veya Hıristiyansa Yahudi veya Hıristiyan yapar"*[30] buyurmuş, çocukların geleceği bakımından ebeveynin etkisinin niceliğini dile getirmiştir. Ayrıca her anne ve babanın İslam nazarında hamîleri olarak çocuklarına karşı mes'ul durumda oldukları da muhakkaktır.[31] Zira Allah Teâlâ Tahrim sûresinde anne ve babaya hitapla şöyle buyurmuştur:

يَٓا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوٓا أَنفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَٓائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللّٰهَ مَٓا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ

"Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtları insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun! Zira onun üzerinde, kaba ve sert mizaçlı melekler görevlendirilmişlerdir! Onlar, kendilerine emrettiği konularda Allah'a asla isyan etmezler; emrolundukları şeyi de mutlaka yaparlar!"[32]

"Ey iman edenler!" Bu hitap geneldir; yükümlülük ve sorumluluk çağına girmiş kadın, erkek bütün mü'minleri kapsamaktadır. Burada hem aile reisi konumunda olan kocalara hem de mükellef olan aile fertlerinin hepsine hitap edildiği söylenebilir. Herkes, öncelikle kendisini, ikincil olarak aile fertlerini ve sorumluluğunu yüklenmiş olduğu kimseleri cehennem ateşine karşı korumak zorundadır.[33]

Sahabeden biri sordu: Ya Rasûlallah, hadi diyelim ki biz kendimizi ateşten koruduk; aile fertlerimizi nasıl koruyabiliriz? Rasûlullah'ın cevabı şu oldu: Siz Allah'ın emirlerine uyarken onlara da Allah'ın emirlerine uymalarını emredersiniz, yasaklarından kaçınırken onlara da Allah'ın nehyettiği şeylerden kaçınmalarını söylersiniz. Onlara Allah'ın emirlerini uygularsınız, onların da uygulamalarını emredersiniz ve bu konularda onlara yardım edersiniz. Günah işleyeceklerini hissettiğinizde onları uyarır ve ondan nehyedersiniz. Böylece onları da ateşten korumuş olursunuz.[34]

---

[30] Ebû Dâvûd, Sünneh, 18, 4714. H., V/86.
[31] Buhârî, *a.g.e.*, K. Cum'a, 11 I/215.
[32] Tahrim, 66/6.
[33] Bkz. Bakara, 2/24; Âl-i İmran, 3/131.
[34] Tahrim, 66/6. Bkz. İbn Kesir, *Tefsir*, ilgili âyet.

Abdullah İbn Ömer (ra)'dan nakledilmiştir: *"Hepiniz çobansınız, güttüklerinizden mesulsünüz! İmam/lider çobandır yönettiklerinden mesuldür. Kadın kocasının evinde çobandır, güttüklerinden sorumludur."*[35]

Mesela; *"Ehline namaz kılmalarını emret ve bu hususta son derece sabırlı ol!"*[36] âyeti bu hususta ne yapılacağı konusunda bir örnektir.

Rasûlullah (sav) de şöyle buyurmuştur: *"Çocuklarınıza yedi yaşına bastığında namaz kılmalarını söyleyiniz, on yaşına geldiği halde hala kılmıyorsa onları cezalandırınız."*[37]

Başta peygamberler olmak üzere her aile reisinin önemli görevlerinden biri, önce hanımı ve çocuklarını; daha sonra, sorumlu olduğu kişileri namaza teşvik edip alıştırmaktır. Tabiîdir ki alışkanlıkları kazanmak ya da kazandırmak kolay değildir; bu, önce olgun bir şahsiyet sahibi olmayı[38], sonra bilgi, beceri ve doğru bir yöntemi[39], daha sonra da sabır ve en güzel yaklaşımı gerektiren bir husustur.[40] Ebeveyn hem kendisi namazında kararlı olacak hem de sorumlu olduğu kişileri davette azmi ve yapıcı; sevdirici ve kolaylaştırıcı bir lisanı asla terk etmeyecek; kendisinin yapmadığı bir şeyi başkasına tavsiye etmek, elbette bir eğitimcinin almayı arzu ettiği neticeyi olmsuz yönden etkileyecektir.[41] Bu işte, Rasûlullah'ın (sav) da buyurduğu gibi, *"Kolaylaştırıp zorlaştırmamak, sevdirip nefret ettirmemek"*[42] esastır.

Anlaşılıyor ki mü'minler, "Allah'ın yasaklamış olduğu şeylerden uzaklaşmak suretiyle"[43] kendi nefislerini, Cenâb-ı Hakk'ın emir ve yasaklarına itaat edip isyan etmemelerini öğütlemek sûretiyle de[44] çocuklarını, ailelerini ve emirleri altında olan herkesi cehennem ateşinden korumaları mü'minlere emredilmiştir.

Ayrıca:

يَٓاأَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ . قُمْ فَأَنْذِرْ . وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ . وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ . وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ.

---

[35] Buhârî, Tefsir, Cuma, 62/11; Müslim, İmaret, 20.
[36] Tâhâ, 20/132.
[37] Ebû Dâvûd, Salat, 26; Tirmizî, Mevakıt, 182.
[38] Lokman, 31/13-19.
[39] Nahl, 16/125.
[40] Taha, 20/132.
[41] Bkz. Bakara, 2/44; Saf, 61/2.
[42] Müslim, Cihad, 1732.
[43] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, XXX/46.
[44] İbn Kesîr, *Tefsir*, VI/391.

"Ey örtüye bürünen! Kalk da inzar et! İlân et Rabb'inin en büyük olduğunu! Elbiseini temizle! Pislikten de uzak dur!"[45] âyeti ile de, Allah Teâlâ, "Ehlini, vaaz-u nasihat ile her türlü hata ve kötülüklerden temizlemesini"[46] Rasûlullah'ın şahsında tüm mü'minlere emretmiştir. Çünkü Kur'an'da elbise, kişiye en yakın olan kimse anlamında da kullanılmıştır: *"Hanımlarınız sizin elbiseniz, siz de onların elbiseleri mesâbesindesiniz..."*[47] âyetinde bu mana açıktır.

"O hâlde sana yakın olanlardan başla ve eşin Hatice, kızların Rukiye ve Zeyneb, yanındaki amcanın oğlu Ali, azatlın Zeyd b. Harise ve en samimi dostun Ebû Bekir'e hakkı tebliğ et." denilmiş de olabilir. Çünkü Hz. Muhammed, zaten çevresinde, içi ve dışı tertemiz olarak tanınmış pâk bir insan idi.

Bu âyet-i kerimelerde açıkça ifade edildiği gibi anne ve babanın, "İyiliği emretmek, kötülüklerden men'etmek ve bilmediklerini öğretmek"[48] suretiyle çocuklarını terbiye etmeleri, onların en önemli vazifeleridir. Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimiz buyurmuşlardır ki: *"Bir babanın evladına bırakacağı en güzel miras ona vereceği en güzel terbiyedir."*[49]

Terbiye kavramı, eğitim ve öğretimin ikisini de kapsar. Hiç şüphe yok ki, öğretim olmadan eğitimin, eğitim olmadan da öğretimin beklenen terbiyeyi kazandırması mümkün değildir. Her ikisi de insana lâyık olduğu mükemmelliği veren iç içe iki unsurdur. Bunları birbirinden ayrı olarak düşünmenin istenilen başarıya ulaştıramayacağı konusunda Herbert Spenser şöyle demektedir: *"Eğitim (terbiye), karakter teşekkülünden ibâret olmakla beraber; aynı zamanda öz olarak öğretim demektir. Eğitim vermeyen hiçbir öğretimi nasıl kabul etmiyorsam, öğretimsiz bir eğitimi de kat'iyyen aklım almıyor"*[50] Bunlardan birisi olmadan diğerinin yeterli olamayacağı muhakkaktır.

İslam'da da eğitimin öğretimle beraber olması gerektiği, konu ile ilgili âyet-i kerîme ve hadis-i şerifler incelendiği zaman açıkça anlaşılmaktadır. *"Çocuğa yedi yaşına gelince namaz kılmasını öğretiniz. Eğer kılmazsa on yaşından itibaren dövünüz. (Erkek-Kız) yatak-*

---

[45] Müddessir, 74/1-4.
[46] Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX/64; Bursavî, *Rûhu'l-Beyâ*, X/235.
[47] Bakara, 2/187.
[48] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII/5122, 23.
[49] Tirmizî, Birr, 33.
[50] Doç. Dr. İbrahim Canan, *Terbiye*, s. 27.

larını da ayırın."[51] buyuran Rasûlullah, eğitimle öğretimi bir arada zikretmiş olması ve birçok müfessir gibi İbn Kesîr'in de, *"Ehlinizi ateşten koruyunuz"*[52] âyetini, "Terbiye etmek, iyi ve güzeli öğretmek suretiyle" anlamında tefsir etmiş olması bu kanaati vurgulamaktadır.[53] Unutulmamalı ki cehennem ateşi dövmekten daha çok can yakar.

Eğitim ve öğretimin anne ve babaya düşen şekline gelince: Şüphesiz her konuda olduğu gibi bu konuda da, Kur'an-ı Kerim'de dağınık halde de olsa pek çok âyet-i kerîme vardır. Bunların en derli toplu ve tipik örneği ise Lokman (as)'ın oğluna nasihatleridir. Burada, Allah Teâlâ terbiyenin nasıl olması gerektiğini hikâye yoluyla bizlere ta'lim etmektedir.

Rivâyet edildiğine göre, Lokman (as)'ın oğlu, (adı Sârân olup) on yedi yaşında ve mü'min değildi. Kendisine verilen bu öğütler neticesinde küfründen vazgeçerek İslam'a girmiştir.[54]

Lokman (as)'ın oğluna yapmış olduğu nasihat, Kur'ân'da şu şekilde anlatılmaktadır:

وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَابُنَيَّ لاَ تُشْرِكْ بِاللّٰهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ

"Hani Lokman oğluna öğüt verirken şöyle demişti: Oğulcuğum, Allah'a şirk koşma! Muhakkak ki şirk büyük bir zulümdür."[55]

يَابُنَيَّ إِنَّهَآ إِنْ تَكُنْ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمَاوَاتِ أَوْ فِي ٱلأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللّٰهُ إِنَّ اللّٰهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ

"Oğulcuğum, hakikat yaptığın (iyilik ve kötülük) bir hardal tanesi kadar olsa; hatta kayanın kovuğunda veya göklerde yahut da yerin dibinde gizlenmiş dahi olsa Allah onu getirir. (meydana çıkartır ve hesabını sorar.)"

يَابُنَيَّ أَقِمِ الصَّلوٰةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ عَلَى مَآ أَصَابَكَ إِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ ٱلأُمُورِ

"Oğulcağızım, namazını dosdoğru kıl, iyiliği emret, kötülükten de vazgeçirmeye çalış. Bu emir ve nehy sebebiyle sana isabet edecek bela-

---

[51] Ebû Dâvûd, Salat, 25, 494, 95, H., I/334.
[52] Tahrim, 66/6.
[53] İbn Kesîr, *Tefsir*, IV/391.
[54] Süleyman el-Cemel, *Hâşiyetü'l-Cemel ala'l-Celâleyn*, III/403; Ahmed es-Sâvî, *es-Sâvî ala'l-Celâleyn*, III/211.
[55] Lokman, 31/13.

lara da sabret. Çünkü bunlar kat'î suretle emredilen/ne pahasına olursa olsun, mutlaka yapılması gereken işlerdendir."[56]

وَلاَ تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلاَ تَمْشِ فِي ٱلأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللّٰهَ لاَ يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ

"İnsanlardan kibirlenerek yüz çevirme. Yeryüzünde şımarık yürüme. Zira Allah (cc) kibirlenen ve övünen hiç kimseyi sevmez"[57]

وَاقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَاغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ ٱلأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ

"Yürüyüşünde mu'tedil ol. Sesini alçalt. Zira seslerin en çirkini şüphesiz eşeklerin sesidir."[58]

Evet! Bunlar şânı yüce olan Allah'ın, hakim olan Lokman (as)'dan insanların örnek edinip uymaları için hikâye ettiği önemli nasihatlarıdır.[59]

Dikkat edilecek olursa, önem sırasına göre verilen bu öğütler, aynı zamanda çocuğun yaş durumuna göre de bir tedricilik arz etmektedir. Çünkü çocuğun öğretimine ilk konuşmaya başladığı zamandan itibaren başlanır, anlayabileceği ifade ve şekillerle tedrici bir surette devam edilir. Ki, Rasûlullah (sav): *"İlk konuşmaya başlayan bir çocuğa; 'La ilahe illallah' öğretilirse onun geleceğinden korkulmaz."*[60] buyurmuş, öncelikle Allah'ın varlığı, birliği, eşi ve ortağı olmadığını öğretmekle işe başlanılması gerektiğini tavsiye etmiştir.

Ayrıca İbn Şuayb'ın dediğine göre: "Abdulmuttalip oğullarından bir çocuk konuşmaya başlayınca, Hz. Peygamber ona şu âyeti yedi kere okutarak ta'lim ederdi:

وَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ وَكَبِّرْهُ تَكْبِيرًا

"Ve 'Çocuk edinmeyen, hükümranlığında ortağı bulunmayan, zafiyeti olmadığı için velî ve vasisi bulunmayan Allah'a hamdolsun.' de ve O'nun ululuğunu içtenlikle, bütün benliğinde hissederek zikret."[61] Bir rivayette de Rasûlullah'ın aynı konu üzerinde durduğu zâhirdir.

---

[56] Lokman, 31/17.
[57] Lokman, 31/18.
[58] Lokman, 31/19.
[59] İbn Kesîr, *Tefsir*, III/445.
[60] Tuhfetu'l-Ahvezî, Tirmizî Şerhi, IV/53.
[61] İsra, 17/111; Bakınız: İbrahim Canan, *Terbiye*, s. 100.

Buraya kadar kaydetmiş olduğumuz âyet-i kerîmelerde görüldüğü gibi Lokman (as) da aynını yapmış; oğluna ilk önce Allah'ın varlığını, birliğini, şeriki ve benzeri olmadığını ta'lim etmiş; Allah'a ortak koşmanın büyük bir haksızlık olduğnu telkin etmiştir. Sonra da Allah Teâlâ'nın, nerede ve ne zaman olursa olsun, her şeyi gördüğü ve bildiği; dolayısıyla her an kendisiyle beraber olduğu, gözünden hiç bir şeyin saklanamayacağı bilgi ve bilinci aşılanmaya çalışılmıştır.

Hz. Peygamber kötülüğü: *"Vicdânını sızlatan ve başkalarının muttali' olmasını istemediğin şeydir"*[62] şeklinde tarif ederken ahlâkî eğitime dikkatleri çekmektedir. Çünkü başkalarının görmesi, ya utanç verici olması nedeniyle yahut da ceza korkusuyla istenilmeyeceğine göre; çocuğa bu sıralarda, yapılacak şey ne kadar gizli olursa olsun mutlaka Allah Teâlâ tarafından görülüp bilineceğini tenbih etmek ve bu yolla kötülüklerden sakındırmak; yapılacak ahlâkî eğitimin başında geleceği yine âyet-i kerîme ile beyan edilmektedir.

"Çocukta temyiz alâmetleri görülmeye başlayınca onun iyi gözlemlenmesi gerekir" diyen Gazâlî: *"Bunun ilk işâreti de hayâ duygularının belirtisidir. O, ne vakit utanarak bazı şeyleri terkederse, bu durum, akıl nûrunun onda belirdiğini gösterir; böylece bazı şeyleri güzel, bazılarını da çirkin görür..."*[63] der ki, bu iyiyi kötüden ayırma çağı olan çocukluktan kurtulma çağıdır. Aşağı-yukarı çocuk yedi yaş civarındadır. Bu yaş, namazın öğretilmesi gereken yaş olarak zikredilir. On yaşına gelince de itaatsizliği sebebiyle hafifçe dövülmesi (ceza ile tehdit edilmesi) yine Rasûlullah (sav) tarafından tavsiye edilmiştir.[64]

Lokman (as) da ahlâkî eğitiminden sonra, namaz kılmasını dolayısıyla kendisini kemâle erdirmesini[65] oğluna tavsiye etmektedir. Çünkü namaz, ibadetler içerisinde insanı *"En büyüğünden en küçüğüne varıncaya kadar, her türlü fenalıklardan alıkoyan"*[66] ve şahsiyeti olgunlaştıran bir ibadettir. Nefsini kemale eriştirdikten sonra *"Başkalarını kemâle erdirmesi"*[67] iyiliği emredip kötülüklerden sakındırması, kibir ve övünme gibi ahlâkî zafiyetlerden kaçınması gerektiği daha sonra gelen ahlâkî tavsiyeler içinde zikredilmiştir.

Hiç şüphe yok ki, çocuğun yaşına göre yapılacak olan bu telkinlerin sıra ve dozajı ne kadar önemli ise, eğitici durumunda olan anne

---

62 Müslim, Birr ve Sıla, 5, 2553/14, 15. H., IV/1980.
63 İbrahim Canan, *a.g.e.*, s. 101. Bkz. İhyâ, III/72.
64 Ebû Dâvûd, Salat, 25, 494, 95. H., I/334.
65 Ebû's-Suud, el-İrşâd, VII/71.
66 Ankebût, 29/45.
67 Ebû's-Suud, *el-İrşad*, VII/71.

ve babanın yaklaşımı; konuşma tarz ve davranışları da o derece önemlidir. Özellikle iyilikleri emredip kötülüklerden sakındırırken Lokman (as)'ın yaptığı gibi kalbi yumuşatıcı ve şefkât ifade eden sözlerle telkinde bulunmak gerektiğini İbrahim (as)'de de görmekteyiz. O da aynı letâfet ve şefkatle: "Oğulcuğum, seni rüyamda boğazlıyor görüyorum ne dersin?" şeklinde hakkı tebliğ etmiş; *"Babacığım emrolunduğun şeyi yap; inşallah beni sabredenler bulursun"*[68] cevabını almıştı.

Kötülüklürden de sakındırıp men ederken, onları bir temsille ne kadar kötü, yakışıksız; hatta çirkin bir şey olduğunu bariz bir biçimde ve gerekirse misallerle gösterip, o şekilde yasaklamak gerektiğini de şu ayetten anlamak mümkündür:

إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ

"Hiç şüphesiz, seslerin en çirkini elbetteki eşeğin sesidir!"[69] Bu demektir ki, yüksek sesle konuşmak iyi değildir. Zira hem bağırarak konuşmak çirkindir hem de çevredekileri rahatsız eder. Ama illa da ben yüksek sesle konuşacağım, dersen, bilesin ki sesin ancak eşeklerin sesine benzer!

Çocuklara daima yumuşak ve tatlılıkla muamele etmek gerekir. Sık sık cezalandırma yoluna gitmek yerine, bazı hatalarını görmezlikten gelirken; bir kısmını da cezayı gerektirdiğini ifade ettikten sonra affetmek, Allah Teâlâ tarafından da bizlere tavsiye edilmiştir:

يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ وَإِنْ تَعْفُوا وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا فَإِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

"Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar çıkabilir; onlardan sakının![70] *Bununla beraber onları affeder, hoş görür ve kusurlarını bağışlarsanız, muhakkak ki Allah da çok bağış-*

---

[68] Saffât, 37/102.

[69] Lokman, 31/19.

[70] Çünkü mal ve evlât, asıl itibariyle insan için bir imtihan vasıtasıdır; (Teğabün, 64/15) her insan, sürekli olarak birbiriyle denenmekte ve ilişkileri değerlendirilmeye tabi tutulmaktadır. Bazen muttakî bir hanımın facir kocası ya da muttakî bir kocanın facir karısı, eşini Allah yolundan engellemeye çalışıyor olabilir. Bazen de -düşmanlık nedeniyle olmasa da- yersiz korkuları sebebiyle hanımı ya da kocası, iyilik namına eşinin Allah'ın emrini yerine getirmesine mani olmak ister; sözgelimi, eşini ve onun geleceğini düşündüğünü söyleyerek, malını sadaka olarak vermekten, yakınlarını görüp gözetmekten, malıyla, canıyla Allah yolunda çalışmaktan engellemeye çalışırlar. *"Ey iman edenler! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı zikirden alıkoymasınlar! Kim bunu yaparsa, hüsrana uğrayanlar işte bunlardır!"* (Münafikun, 63/9) Evlâtlar arasında da böyleleri olabilir.

layıcıdır, çok merhametlidir."[71] âyet-i kerîmesi ile hoşgörü ve af mü'minlere bir eğitim metodu olarak tavsiye edilmektedir.

Rasûlullah (sav) da aynı yolu takip etmiş, hiçbir çocuğu cezalandırma yoluna gitmemiştir.[72] Şüphe yok ki burada kastedilen ve affedilip örtülmesi istenenler hafif suçlardır. Yerine göre cezalandırmak; hatta dövmek İslam'ın kabul ettiği terbiye metotlarındandır.[73] Hiç cezalandırılmaz demek değildir. Şair Ziya Paşa'nın:

"Nush ile uslanmayanı etmeli tekdir,
Tekdir ile uslanmayanın hakkı kötektir"

beyitinde de ifade edildiği gibi acımasız olmamak şartıyla, gerektiği zaman hafifçe dövmek her zaman için geçerli bir eğitim metodudur."[74]

e. Karı-Koca Hallerini Gizlemek

Anne ve babanın çocuklarına karşı uymaları zorunlu olan önemli bir muâşeret kaidesi de, küçük yaşlarda, çocukların henüz anlayamayacağı; fakat şuuraltına yerleşip zamanla zihinlerini meşgul edebilecek durumda olan karı-koca hâllerinin ve mahremiyetlerinin gizliliğini muhafaza etmeleridir. Binaenaleyh ebeveyn, hem ev içerisinde giyim-kuşamları konusunda hassasiyet göstermeli hem de küçük yaştan itibâren çocuklarının yatak odalarını ayırıp[75] izin almadan kendi odalarına girmelerine müsaade etmemelidirler. Çünkü Alah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'inde şöyle buyurmuştur:

يَآأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنْكُمُ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلاَثَ مَرَّاتٍ مِنْ
قَبْلِ صَلٰوةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهِيرَةِ وَمِنْ بَعْدِ صَلٰوةِ الْعِشَآءِ ثَلاَثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ
لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلاَ عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَّافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ
اْلآيَاتِ وَ اللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ . وَإِذَا بَلَغَ اْلأَطْفَالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَأْذِنُوا كَمَا اسْتَأْذَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ

---

[71] Teğabün, 64/14.

[72] Enes (ra.)'ın rivayet ettiğine göre şöyle demiştir: *"Hz. Peygamber'e on yıl hizmet ettim. İşlerim her zaman Rasûlullah'ın arzu ettiği şekilde olmamıştır. Buna rağmen beni dövmediği gibi azarlamamıştır da. Yaptıklarım için, bunu neden böyle yaptın, yapmadıklarım için de neden yapmadın dememiştir..."* Bu ve benzeri rivayetler için bakınız: (Buhârî, Vesâyâ; Ebû Dâvûd, Edep)

[73] Gerekli öğüt ve denemelerden sonra kadınların kocaları tarafından dövülebileceği Nisâ, 34'de ifade edildiği gibi, Rasûlullah (sav)'ın da on yaşına gelince namaz kılmadığı için çocuğun dövülmesini tavsiye etmiş olmasını, çocukların gerektiği zaman hafifçe dövülebileceğinin delili sayabiliriz.

[74] Bakınız: İbrahim Canan, *Terbiye*, s. 387-394.

[75] İbn Mâce, Nikâh, 28, 1920. H., I/618.

كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ آيَاتِهِ وَ اللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ . وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ اللاَّتِي لاَ يَرْجُونَ نِكَاحًا فَلَيْسَ
عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ أَنْ يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ بِزِينَةٍ وَأَنْ يَسْتَعْفِفْنَ خَيْرٌ لَهُنَّ وَ اللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ .

"Ey iman edenler! Sağ elinizin malik olduklarıyla henüz büluğa ermemiş çocuklarınız, şu üç vakitte odalarınıza girmek için sizden izin istesinler: Sabah namazından önce, öğle sıcağından ötürü yatak odanıza çekilip elbisenizi çıkardığınız vakit ve yatsı namazından sonra... Bu üç vakit sizin için mahremdir. Bunların haricinde birbirinizin yanına izinsiz girip çıkmanızda size de onlara da bir günah yoktur. Allah sizin için ayetlerini böyle açıklıyor. Allah her şeyi bilir, her şeyi yerli yerince yapar. Çocuklarınız ergenlik çağına girdikleri zaman, kendilerinden öncekiler (ağabeyleri ve ablaları), yanınıza her girdiklerinde sizden izin istedikleri gibi, artık onlar da izin istesinler. Allah size ayetlerini böyle açıklar. Allah her şeyi bilir, her şeyi yerli yerince yapar. Cinsellik yönünden hiçbir beklentileri kalmamış yaşlı ninelerin ev içerisinde, çıplak bedenlerini açıp ortaya koymaksızın, elbiselerinden bir kısmını bırakmalarından dolayı kendilerine bir günah yoktur. Bununla beraber, iffetli davranmaları onlar için daha iyi olur! Allah her şeyi işitir, her şeyi iyi bilir."[76]

Bu pasajda ebeveyn, çocuklar, dede ve nineden oluşan *büyük aile tipinde* gözetilmesi gereken önemli bir âdâb-ı muâşeret kaidesinden söz edilmektedir. Bu ailede, ebeveyn ile çocukların yatak odalarının mutlaka ayrılması, odalara kesinlikle izinsiz girilmemesi ve çok yaşlı olanların haricindekiler, aile içinde de olsa giyim, kuşam ve başkalarının odalarına girip çıkma âdâbına dikkat etmeleri emredilmektedir.

Buna göre:

1. Anne, baba ve çocukların hepsinin aynı odada yatıp kalkmaları İslam ahlâk ve âdâbına aykırıdır.

2. Belli bir yaşa geldikten sonra, kız ve erkek kardeşlerin aynı odayı paylaşmaları da âdâba uygun değildir.

3. Büyükler, birbirlerinin odalarına girmek istedikleri her defasında izin almalıdırlar.

4. Büluğ çağına ermemiş küçükler ise;

a) Sabah namazından önce,

---

[76] Nur, 24/58, 59.

b) Öğleyin, istirahat için yatak odasına çekildiklerinde

c) Yatsı namazından sonra ebeveynlerinin yanına asla kapıyı çalıp izin almadan girmemelidirler!

Ev plânı ve oda sayısı, mutlaka bu kural göz önünde bulundurularak hazırlanmalıdır.

Anlaşılıyor ki, ebeveyn ve büyük çocuklar her zaman için birbirlerinin odalarına girerken izin isterler.[77] Fakat henüz bülûğ çağına ermemiş olan küçükler, mutlaka görülmesi uygun olmayan yer ve hâllerinizi görmemeleri için bu üç vakitte odalarınıza girerken izin almalarını alıştırma suretiyle onlara İslam âdâbının güzellikleri öğretilmelidir.[78]

Ebeveyn-evlâd ilişkilerinde, anne ve babanın uyması gerekli ve muâşerette asıl olan -yukarıda da kaydettiğimiz gibi, çocuklarına karşı şefkat ve adâletle muâmele etmek, onların dünya ve ahiret saadetlerini temin edecek şekilde yetişmelerini sağlayıcı tedbirler almaktan ibaretir. Gerek Kur'an-ı Kerim'de, gerekse Rasûlullah'ın sünnetinde en fazla üzerinde durulan ve tavsiye edilen, evlâdın anne ve babasına karşı itaat, saygı ve görevleri konusudur. Şimdi de çocukların anne ve babalarına karşı uymak zorunda oldukları muâşeret esaslarını tespite çalışalım.

2. Çocukların Uymaları Gerekli Âdâb

İlâhî Kanun gereği, yeni doğan yavru, anne kucağında şefkatle büyür, gelişir ve hayata atılır. Zamanla iş ve meslek sahibi olur. Vücutça dinç, rûhen inşirah hâlindedir. Nihayet yaşlanır emekliye ayrılır. Öyle ki, tıpkı başlangıçta olduğu gibi zamanla yine başkalarının yardım ve şefkatlerine muhtaç hâle gelir. Bu herkesin bildiği bir gerçektir.

Allah Teâlâ bu gerçeği Rûm sûresinde şu şekilde ifade etmiştir: *"Allah sizi bir zaaftan yaratan, sonra diğer bir zaafın arkasından kuvvet veren, sonra kuvvetin arkasından da yine zaafa ve ihtiyarlığa getirendir. O ne dilerse yaratır. O hakkıyle bilen ve kemâliyle kadirdir."*[79]

Yâsîn sûresinde de: *"Kime uzun ömür veriyorsak onun yaratılışını tepetaklak geri çeviririz. Hâlâ akılları ermiyor mu?"*[80]

---

[77] Nur, 24/27.
[78] Sabuni, *Revaiu'l-Beyan*, II/211.
[79] Rum, 30/54.
[80] Yâsîn, 36/ 68.

Özellikle de kişinin bilirken bilmez olduğu çağ: *"Allah sizi yarattı, sonra sizi öldürecektir. İçinizden kimileriniz de bilirken hiçbir şeyi bilemez olduğu ömrün en rezil çağına itililecektir! Kuşkusuz, Allah her şeyi bilir, her şeye güç yetirir."*[81]

Hz. Peygamber'in terk etmediği dualardan birisi de şu idi: "Allah'ım, ömrün en rezil çağından sana sığınırım!" Çünkü bu çağda yaş ilerlemiş, kulaklar işitmez, gözler görmez, dizler tutmaz, akıl ermez olmuştur Kişi kendi kendini kontrol edememektedir. Her bakımdan acze düşmüş ve aşırı yaşlılık sebebiyle kimlik ve kişiliğini koruyabilecek yetilerini tamamen kaybetmiştir. Her şeyi elinden çıktığı için onun artık eski sevimliliği ve saygınlığı da kalmamıştır. Merhum, Yahya Kemal Beyatlı bu vahîm durumu bir beytinde şöyle dile getirmiştir:

Yaşamak güzel şey, lâkin kocayıp köhnemek elîm!
Yok mudur bunun bir çaresi ya Rabb'e'l-âlemîn?

Bu âyet-i kerîmelerden açıkça anlışılıyor ki, bir zamanlar sahip oldukları sevgi ve merhamet sebebiyle yavrularını bağırlarına basan, bin türlü zahmet ve sıkıntı ile büyütüp besleyen; tâbiri câizse yumurta misâli, özünü verip kabuk hâlinde başkasının bakımına muhtaç hâle gelen anne ve babanın, artık çocuklarının merhametine sığınmaktan başka çareleri yoktur. Devlet tarafından sağlanacak sosyal güvence her ülkede ve her zaman olan bir şey değildir. O sebeple Müslüman ailelerde asıl sosyal güvence önce Allah sonra da ailenin kendisidir. İşte bu durumda evlâda birtakım görevler düşmektedir ki, onları da şu şekilde sıralayabiliriz:

a. Anne-Babaya İyilik ve İhsan

Ni'met verene teşekkür etmek, aklen ve şer'ân insani bir davranıştır. Kişinin ruhunda mündemiç olan insanlığın gereklerindendir de. Özellikle de bu nimetin sahibi Allah Teâlâ ve anne-baba ise. Bu nedenle Allah Teâlâ şöyle hükmetmiştir:

وَقَضَى رَبُّكَ أَلاَّ تَعْبُدُوا إِلاَّ إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلاَهُمَا فَلاَ تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلاَ تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلاً كَرِيمًاوَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًارَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمْ إِنْ تَكُونُوا صَالِحِينَ فَإِنَّهُ كَانَ لِلأَوَّابِينَ غَفُورًا

[81] Nahl, 16/70.

“Rabb’in, kendisinden başkasına ibadet etmemenizi ve anne-babalarınıza iyilik etmenizi emretti. Onlardan biri veya her ikisi birden senin yanında ihtiyarlık çağına ererlerse sakın ha, onlara ‘öf’ bile deme, onları kızdırma da; onlara en iyi sözü söyle! Merhametinden ötürü üzerlerine tevazu kanatlarını ger ve onlar için şöyle dua et: “Rabb’im, onlar küçükken beni şefkatle ve merhametle büyüttükleri gibi, Sen de onlara merhamet et!” Rabb’iniz içinizdekileri çok iyi bilmektedir; eğer siz salih insanlar olursanız, kuşkusuz O, rızasına yönelenleri çok bağışlayıcıdır.”[82]

Yüce Rabbimiz Allah Teâlâ, yoktan var eden ve tüm ni’metleri lütfeden olarak kendisine ibâdeti emirden sonra, ikinci derecede ni’met veren olarak ebeveyne ihsanda bulunmayı çocuklarına emretmiştir.[83] Bu demektir ki anneleri ve babaları incitmemek, üzerlerine rahmet ve şefkat kanatlarını gerip onlara gönüllerini hoş edecek tatlı ve güzel sözler söylemek evlâdın, Allah’a ibadetten sonra yükümlü olduğu, en önemli görevidir. Özellikle ihtiyarlık çağlarında ve bakıma muhtaç oldukları hâl ve durumlarda onlara hizmet etmek, daha hassas ve daha kibar davranmak ve haklarında Allah’a dua etmek gerekmektedir. Şunu da belirtelim ki anne ve babaya ihsanın sınırı yoktur; ancak itaat konusu örf/ma’ruf şartına bağlıdır. Yani anne ve babaya, hatta peygamberler de dâhil kula itaat, ancak akl-ı selimin mâkul gördüğü, dinin de onayladığı çerçevede ve ölçüdedir. Yani “Örfe” aykırı olarak hiç kimseye itaat edilmez.[84]

Aynı şekilde Lokman sûresinde de şöyle buyurmuştur:

وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَى وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ أَنِ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ

“Biz insana anne ve babasını tavsiye ettik. (Çünkü) Annesi kendisini (gebelik zahmeti, doğum sancısı ve emzirme gibi) zaaf üzerine zafla taşımış, sütten ayrılması da iki yıl sürmüştür. Bana ve anne ve babana şükret. Dönüşünüz Banadır.”[85]

Anne ve babaya, iyilik ve ihsanı emreden bu âyet-i kerîmelerden başka Rasûlullah’ın anne ve babaya iyiliği, vaktinde kılınan namaz-

---

[82] İsra, 17/23, 25.
[83] Bkz. Lokman, 31/14; Ahkaf, 46/15.
[84] Bkz. Mümtahine, 60/12.
[85] Lokman, 31/14.

dan sonra Allah’ın en çok sevdiği amel olarak zikretmesi;[86] cihada katılmak isteyen sahabiye: *“Git, yaşlı anne ve babana hizmet et”*[87] şeklinde tavsiyede bulunup bunu cihaddan efdal olarak nitelendirmesi ve benzeri daha birçok hadis-i şerifler ebeveyne iyilik ve ihsanın ne kadar önemli bir görev olduğunu beyan etmektedir.

Özellikle Rasûlullah (sav)’ın, *“En fazla güzel muameleye lâyık olan kimdir ya Rasûlullah?”* diye soran sahabiye üç defa *“Annendir”* dedikten sonra, dördüncüsünde, *“Babandır”*[88] meâlindeki hadis-i şeriflerinden hareketle Kurtubî der ki: *“Bu hadis gösteriyor ki, anneye yapılacak ihsan ve şefkatin, babaya yapılandan üç misli fazla olması icab etmektedir. Çünkü anne, babadan fazla olarak hamilelik, doğum ve emzirme zahmetlerine katlanmıştır. Babanın bu üç konuda hiçbir yardımı olmamıştır.”*[89]

Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *“Büyüklerimizin hakkını vermeyen, küçüklerimizi sevmeyen bizden değildir.”*[90] Bir başka hadisinde anne ve babanın haklarına saygısızlığı, Allah’a ortak koşmak, haksız yere adam öldürmek, komşunun hanımıyla zina etmek ile birlikte büyük günahların en büyüklerinden saymıştır.[91]

Netice olarak diyebiliriz ki, Allah Teâlâ’ya itaatten sonra anne ve babaya iyilik etmek; özellikle anneye daha fazla itinâ göstermek; kendisine muhtaç hâle geldikleri zaman hüsn-i muâşerette bulunup hizmet etmek evlât için şer’î ve insânî bir görevdir.

b. Anne ve Babaya İtaat

Anne ve babanın, ailenin büyükleri ve her türlü konuda sorumlu âmirleri olarak, çocuklarına iyiliği emretmek ve kötülüklerden sakındırmalarının birinci vazifeleri olduğunu görmüştük. Çocukların da, ebeveyninden herhangi birisi Allah’a isyan olmayan; aksine mübah ve âdâbla ilgili birşeyi yapmasını emrederlerse, itaat edip emri yerine getirmeleri onlara vâcip olur.[92] Anne ve babanın emirlerine itaatsizlik ise Hz. Peygamber tarafından “Şirkten sonra büyük

---

[86] Buhârî’nin Abdullah b. Mes’ud’dan naklettiğine göre şöyle demiştir: Rasûlullah’a, *“Azîz ve Celîl olan Allah’ın en çok sevdiği amel nedir?”* diye sordum. Rasûlullah: *“Vaktinde kılınan namazdır”* buyurdu. *“Sonra hangisidir?”* dedim. *“Anne ve babana iyiliktir”* buyurdu. *“Sonra hangisidir?”* dedim. *“Allah yolunda cihat etmendir”* dedi. (es-Sahîh, K. Edeb, 3, VII/69).

[87] Buhârî, Edeb, 3, VII/69.

[88] Buhârî, Edeb, 3, VII/69.

[89] Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, X/209.

[90] Bkz. Tirmizî, Birr, 15.

[91] Bkz. Buharî, Edeb, 6; İman 16; Diyât, 2; Tefsir, Nisa, 4/6, 7. Ayrıca Anne ve babaya iyiliğin şekli hakkında bkz. En’am, 6/151; İsrâ, 17/23-28.

[92] Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, X/238.

günahların en büyüğü" olarak nitelendirilmiştir.[93] Ancak bu emir ve yasaklar İslam'ın helâl ve haramları doğrultusunda olmalıdır. Değilse, Şâfiî âlimlerinden İzzuddin b. Selâm'ın da dediği gibi: *"Anne ve babanın emrettiği her şeye itaat etmek, yasakladıklarının hepsini yapmamak gerekmez, ancak mübah olan şeylerde ebeveynin emrine itaat edilir, dinen yasak olan konularda değil."*[94] Çünkü "Ma'siyette itaat yoktur" kaidesi İslam'ın genel prensiplerindendir.

Şu âyetin son bölümünde, münkeri/çirkinlikleri emreden peygamber bile olsa ona dahi itaat edilmeyeceğine işaret vardır:

"Ey Peygamber! mü'min kadınlar sana biat etmek için gelirlerse, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleri ve ayakları arasında peydahladıklarını bühtan ile getirmemek ve marufta sana karşı gelmemek hususunda onların biatlarını al! Onlar için Allah'tan bağışlanma dile! Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir."[95]

İslam'da emre itaat konusunda ilke budur; "Eşref-i mahlûkât" olan insanların en şereflisi ve en seçkini Hz. Peygamber'e itaat bile, maruftadır. Oysa "Yüce bir ahlâkın sahibi" ve "Âlemlere rahmet olarak gönderilmiş olan" Peygamber'in, münkeri emretmesi düşünülemez. Buna rağmen ona itaat bile maruf şartına bağlandığına göre, bu demektir ki Allah'a isyan olan konuda hiçbir insana (ana-baba, hoca, koca, şeyh, ilim adamı, komutan, amir...) itaat edilmez. Kurtubî demiştir ki *"Bu ayette, Rasûle itaat bile 'maruf' şartına bağlandığına göre, O'nun haricindeki kimselere bu kural öncelikle, sürekli ve hiç şüphe etmeden geçerlidir."*[96] O hâlde, Allah'ın kanunlarına aykırı olan yasalara, törelere, geleneklere, âdetlere şeyhlere, amirlere uymayı beklemeye kimin hakkı olabilir ki! Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah'a isyan olan konuda itaat yoktur; itaat ancak maruftadır."* Bazı kimseler makamlarını öne sürerek her türlü emir ve yasaklarına itaat edilmesini isterken, bazıları da emredilene itaat etmedikleri takdirde işinden, aşından ya da rahatından olacakları endişesiyle itaat etme durumunda olduklarını söylerler. Böylesi yersiz korkular hakkında Allah'ın Rasûlü şu uyarıyı yapmıştır: "*Allah, korktuklarından emin olmak için yaratıcıya isyan edip yaratılmışa*

[93] Buhârî, İstizân, 35, VIII/139.
[94] Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIII/328.
[95] Mümtahine, 60/12.
[96] Kurtubi, *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'an*, XVIII/75.

itaat eden kimsenin başına itaat ettiği kimseyi mutlaka musallat eder."[97]

Bu ayet, günümüzdeki bazı bâtıl tarikatlardaki şeyh mürid, âmir memur ve ebeveyn evlât ilişkilerinde görülebilen bazı çarpık itaat anlayışına da açıklık getirmektedir. Çünkü anne ve baba da olsa itaat, sadece maruftadır. Yani, ancak akl-ı selime uygun ve dinin de onaylayacağı emir ve yasaklara itaat edilir. *"Allah'a isyan olan yerde kula itaat caiz değildir."* Denir ki *"Anne ve babaya sadece şirk konusunda itaat edilmez; onun haricindeki günahlar, ana baba hakkı nedeniyle işlenebilir. Meselâ; baban içki içmeni emrediyorsa, onu kırmamak için içmeliyim."* Doğru olmayan bu ve benzeri sözler, çoğunlukla şu anekdota dayandırılır:

Hz. Ömer, oğlu Abdullah'a, hanımını boşamasını emretti. Abdullah ise, Rasûlullah'a (sav) geldi ve: *"Ya Rasûlallah, babam bana hanımımı boşamamı emrediyor. Oysa ben hanımımdan memnunum ve boşamak istemiyorum; ne buyurursunuz?"* dedi. Rasûlullah da: *"Babana uy, hanımını boşa!"* buyurdu. Abdullah da hanımını boşadı...

Şayet bu rivayet sahih ise, mutlaka Hz. Ömer'in ve Rasûlullah'ın bildikleri, Abdullah'ın ise bilmediği boşamayı gerektirecek önemli bir durum vardı ki Rasûlullah da Abdullah'a *"Babana uy!"* dedi; aksi hâlde bir baba, oğluna hanımını boşa diyecek o da babasına itaat etmiş olmak için boşamayı gerekli kılan hiçbir sebep olmadığı hâlde hanımını boşayacak! Doğrusu bunun, *"İtaat, ancak maruftadır!"* diyen din açısında izahı mümkün değildir! Kaldı ki bazı ana ve babalar ya akılları tam olarak kavramadığı için veya büyüklük psikozu ile evlâtlarına söz geçirmek dürtüsüyle münkeri emrederler. Evlât da kendisini, sırf ebeveynin rızası ve Allah'ın da gazabı endişesiyle, yanlış olduğunu kesinlikle bildiği şeyi yapma durumunda hisseder! Belki de niceleri peşinde oldukları hayırlı işleri, onlar razı olmadıkları için terk etmişlerdir! Oysa doğru yolda olduğunu bilen ve elinden geldiğince ebeveynine karşı görevlerini tam olarak yerine getirmeye çalışan evlada, ana ve babaların bir takım anlamsız ve örfe aykırı isteklerini yapmaması zarar vermez! Bazılarının: *"Hakkımı sana helâl etmiyorum."* veya *"Sütüm sana haram olsun!"* gibi tehditleri, Allah katında geçerli değildir. Çünkü Azîz Allah: *"Rabb'iniz sizin içinizde olanı çok iyi bilmektedir! Eğer siz, salih olursanız, O kendisine yönelenleri çok bağışlayıcıdır."*[98] demiştir. Kur'an'daki *salih* keli-

[97] Bkz. Cassas, *Ahkâmu'l-Kur'an,* III/442.
[98] İsrâ, 17/25.

mesi, genelde Allah'ın rızasına uygun, akl-ı selime uygun ve realiteye uygun söz, iş ve davranışlar için kullanılır.

Anlaşılıyor ki evlât, samimiyetle ebeveyninin haklarını gözetir, onlara saygıda kusur etmemeye çalışırsa, Allah Teâlâ onların samimî durumlarını görmektedir. Sonuçta hesaba çekecek olan da O'dur! O, kendi kaprisleri yüzünden örfe aykırı arzu ve isteklerde bulunan büyüklerine itaat etmediği için hiç kimseyi sorgulayacak değildir!

Şayet emredilenin haramlığı şüpheli ise itaat edilir mi? konusuna gelince: Bu soruya Gazâlî, haram ve helâl olduğu kesin olmayan, şüpheli şeylerde anne ve babaya itaat lâzımdır. Haramlığı kesin olarak biliniyorsa itaat edilmez, şeklinde cevap vermiştir.[99]

Bu açıklamalar alenen gösteriyor ki, dinen yasak olan şeyler emrediliyorsa onda itaat söz konusu değildir. Münkeri emreden ister anne ve baba olsun, ister amir olsun, ister şeyh olsun isterse peygamber[100] olsun... Fakat mübah ve şüpheli şeylerde büyüklere itaat vaciptir. Çünkü onlar buna lâyıktırlar.

c. Gayr-ı Müslim Anne ve Babalara İlgi

Şâyet anne, baba veya herhangi birisi müşrik olup şirk, küfür veya haram olduğu açık olan bir konuda itaatı emrediyorlarsa onların sözlerine uymak kesinlikle yasaktır. Tirmizî'nin rivayet ettiğine göre, Sa'd b. Ebî Vakkas İslam'ı ilk kabul edenlerden olup annesine pek fazla iyilik ve hürmet ederdi. Oğlunun kendisine düşkünlüğünü bilen anne, bir gün şöyle dedi:

— *"Bu yeni ortaya çıkan din de nedir? Allah'a yemin ederim ki, ne yemek yiyeceğim, ne de bir şey içeceğim! Tâ ki ya eski dinine dönersin, yahut da böylece ölürüm, sana da "Anne kâtili" derler"* dedi. Bundan sonra yedi gün yiyip içmedi. Sonunda oğlu Sa'd yanına varıp dedi ki:

— *"Ey anneciğim, senin yüz tâne canın olsa ve bunlar teker teker çıksalar, bulunduğum hak dini yine de terketmem. Bundan sonra ister ye, ister yeme..."*

Bu olaydan sonra Cenâb-ı Hakk'ın şu âyeti nâzil oldu:[101]

وَإِنْ جَاهَدَاكَ عَلَى أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلاَ تُطِعْهُمَا

[99] Gazâlî, *İhyâ*, III/72.
[100] Bkz. Mümtahine, 60/12.
[101] Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* a.y.; İbn Kesîr, *Tefsir*, III/404.

"Eğer anne ve baban, hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi Bana ortak koşman için seninle mücadele edecek olurlarsa, sakın onlara itaat etme!"[102]

Bu demektir ki, İslam'ın yasakları doğrultusunda anne ve babaya itaat yasaktır.

Bu durumda akla şöyle bir soru gelebilir: Şirki emreden gayr-ı müslim ebeveyne uymayacağız; fakat onlarla ilişkilerimiz hangi düzeyde olmalıdır? Allah Teâlâ bu konuya da Kur'ân'da açıklık getirmiş, analık hakkına riâyet edilmesini emretmiş ve şöyle buyurmuştur:

وَصَاحِبْهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

"...Dünya hayatında onlarla ilişkini örfe göre düzenle ve Bana yönelen kimselere uy; zira sonuçta dönüşünüz Banadır, yapmakta olduklarınızı size Ben haber vereceğim."[103]

Aynı âyetin devamında mü'min olmayan anne ve babaya maddî yardımda bulunmak, onları zaman zaman ziyaret etmek, sohbet etmek, maddi ihtiyaçlarını karşılamak gibi şeyler analık hakkına riâyetten olacağı için böylesi insanî ilişkilerin devam ettirilmesi tavsiye olunmaktadır.

Esmâ binti Ebî Bekr'in anlattığına göre şöyle demiştir: *"Rasûlullah hayatta iken, müşrike olan annem beni görmek için gelmişti. Ben Hz Peygamber'e: 'Onunla görüşeyim mi?' diye sordum da Rasûlullah 'Evet' dedi."* İbn Uyeyne demiştir ki, bu olay üzerine Allah Teâlâ:

عَسَى اللّٰهُ أَنْ يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذِينَ عَادَيْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةً وَ اللّٰهُ قَدِيرٌ وَ اللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌلاَ يَنْهَاكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَاِنَّمَا يَنْهَاكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَأَخْرَجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلَى إِخْرَاجِكُمْ أَنْ تَوَلَّوْهُمْ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

"(Ne bileceksin!) Belki de Allah, sizinle düşmanlık ettiğiniz kimselerden bir kısmı arasına bir sevgi koyar! Allah'ın buna gücü yeter. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir! Kaldı ki Allah, dininiz hususunda sizinle savaşmayan, sizi yurtlarınızdan çıkartmayan kimselere iyilik

[102] Lokman, 31/15.
[103] Lokman, 31/15.

etmenizi ve onlara karşı adil davranmanızı yasaklamaz! Zira Allah adil olanları sever."[104] âyet-i kerîmesini inzal buyurdu.[105] Böylece gayr-ı müslim de olsa, anne ve babaya iyilik edip, sıla-yı rahmi kesmemek gerektiği beyan edilmiştir.

Müşrik olarak vefat etmiş kimseler için duâ etmek, hiçbir fayda temin etmeyeceği için gerekmez. İbn Abbas (ra)'ın söylediğine göre: İbrahim (as) babası ölünceye kadar, onun için Allah'tan mağfiret dilemişti. Öldüğünü duyunca onun, Allah'ın düşmanı olduğunu anladı ve istiğfarı terketti.[106] Çünkü Cenâb-ı Hak, Kur'ân'da: "*Müşriklerin, o çılgın ateşin ashabı oldukları meydana çıktıktan sonra, akrabanız bile olsa; artık onların lehine, ne peygamberin, ne de mü'minlerin istiğfar etmeleri (affedilmelerini istemeleri) doğru değildir."*[107] buyurmuş ve kâfir olarak ölen anne ve babaya duâ edilmesini uygun bulmamıştır. Hayatta ise hidâyete erdirilmeleri için duâ etmek sadece hüsn-ü muâşeretin bir gereğidir. Kişinin kendinden olmayınca Allah öylesi duaları da kabul eder mi? Bilinmez...

d. Anne-Babaya İyilik ve İhsanın Şekli

Anne ve babaya iyilikle ilgili âyet-i kerîmeler gözden geçirildiğinde, genellikle "birr ve ihsan" kavramlarının kullanılmış olduğu görülür. Bu sebeple, lügat ve tefsirlerden bu kelimelerin anlam ve kullanılış şekillerini tespit edersek, anne ve babaya iyiliğin nasıl olması gerektiğini anlamamız kolaylaşır kanaâtindeyiz.

Birr, iyilik ve ihsanda ziyadelik mânâsınadır ki, rıza görmüş bütün fiilleri kapsar.[108] Ayrıca '*Ukûk*un (hakka riayetsizlik ve saygısızlık) zıddı olarak da tarif edilmiştir. Yani, hakka riâyet etmek ve saygı duymak demektir.[109] Rasûlullah (sav)'ın: *"Birr, güzel ahlâktır"*[110] meâlindeki bu hadisinin şerhinde de ulemânın beyânına göre *birr*: sıla (akrabayı ziyaret etmek), lütuf, iyilik, güzel geçinmek ve tâat mânâlarına gelir ki, hadisteki, *"Güzel ahlaktır"* şeklindeki tarif bu mânâların hepsini içine almaktadır.[111]

İhsan, hem iyiliktir; iyi vasıflara sahip olmak ve işini daima tam ve güzel yapmak, hem de hiçbir karşılık beklemeksizin iyilik etmek

---

[104] Mümtahine, 60/8.
[105] Buhârî, Edeb, 7, VII/71.
[106] Bursavî, *Rûhu'l-Beyân*, V/148.
[107] Tevbe, 9/113.
[108] Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi,* II/152.
[109] Muhammed Râzî, *es-Sıhah*, s. 38.
[110] Müslim, Birr ve Sıla, 5, 2553, H., IV/1980.
[111] Ahmed Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, X/6440.

demektir. Bu iki vasfı, kendisinde huy ve ahlâk hâline getirmiş olan mü'minlere *muhsin* tabir edilir. İhsan, *"Allah görmektedir!"* bilinciyle yapılan[112] iyilik olduğu için özünde hep ihlâs ve Allah rızası vardır. Allah'ın hoşnutluğunun gözetilmesi sebebiyle yapılan işte dikkat, titizlik ve özen vardır. Rasûlullah'ın (sav) şöyle demiştir: *"Allah, her şeyi kusurdan, noksanlıktan ve düzensizlikten uzak; tam ve mükemmel (itkan) olarak yaratmıştır;*[113] *işlerini sağlam ve güzel yapan kimseleri de sever."* Hz. Peygamber'in: *"Allah her şeyde ihsanı yazdı. O hâlde hayvanları öldüreceğiniz zaman ihsan ile öldürün..."* hadisinde de bu mana vurgulanmıştır.[114] *"Çünkü Allah, muhsinleri sever."*[115]

İhsan, in'am, ihlâs,[116] sözde ve fiilde güzellik mânâlarına da gelir.

Şu hâlde *birr* ve *ihsan*, isteyerek ve samimiyetle iyilik etmek ve haklara riâyet edip saygı göstermek anlamlarına gelmiş olmaktadır.

Anne ve baba kişiye, Allah'tan sonra en çok iyiliği olan kimseler olarak, evlât üzerinde pek çok haklara sahiptirler. Bu hakların aynıyla ödenmesi ise imkân dahilinde değildir. Çünkü nakledildiğine göre Hz. Peygamber: *"Evlât babasını köle olarak bulsa ve satın alıp azat etse; ancak o zaman hakkını ödemiş olabilir"*[117] buyurmuş ve haklarını ödemenin çok zor olduğuna işaret etmiştir. Başka bir hadis-i şerifte de bunun imkânsızlığı şu şekilde anlatılmak istenmiştir:

Hâfız Ebû Bekir el-Bezzâr, Ebû Büreyde'nin babasından nakletmiştir: "Bir adam annesini sırtına almış, Kâ'be'yi tavaf ettiriyordu. O esnada Rasûlullah'ı gördü ve: *"Nasıl, ya Rasûlallah, annemin hakkını ödeyebildim mi?"* diye sordu. Hz. Peygamber: *"Hayır, seni karnında taşırken, bir nefes alıp vermesi anındaki zahmetinin dahi hakkını ödeyemedin"* buyurdu.[118]

Bu hadis-i şerifler gösteriyor ki, anne ve babanın hakları ödenemeyecek kadar büyüktür. Ne kadar çalışılırsa çalışılsın, ödenmesi imkânsızdır. Bu nedenle bir kimse, ancak onlarla hüsn-i muâşerette bulunmak suretiyle gönüllerini razı eder ve bu yolla Allah'ın rızasını kazanırsa o zaman anne ve babasının hakkını ödemiş olabilir. Aksi

---

112 Buharî, İman, 37.
113 Bkz. Neml, 27/88.
114 İbn Kesir, *Tefsir*, IV/514.
115 Âl-i İmran, 3/134; Maide, 5/13.
116 İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, I/387.
117 Müslim, Itk, 25, 1510, H., II/1148.
118 Buhârî, el-Edebu'l-Müfred, Trc. A. Fikri Yavuz, I/15.

halde onların haklarına mukabil bir değer biçilemediğinden, onları razı etmeye çalışmanın dışındaki hiç bir gayret fayda vermez.

Anne ve babayı râzı etmenin yollarına gelince; bunu da Alah Teâlâ İsrâ suresinde şöyle beyan etmiştir:

وَقَضَى رَبُّكَ أَلاَّ تَعْبُدُوَا إِلاَّ إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَآ أَوْ كِلاَهُمَا فَلاَ تَقُلْ لَهُمَآ أُفٍّ وَلاَ تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلاً كَرِيمًا . وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا . رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمْ إِنْ تَكُونُوا صَالِحِينَ فَإِنَّهُ كَانَ لِلأَوَّابِينَ غَفُورًا.

“Rabb’in, kendisinden başkasına ibadet etmemenizi ve anne-babalarınıza iyilik etmenizi emretti. Onlardan biri veya her ikisi birden senin yanında ihtiyarlık çağına ererlerse sakın ha, onlara ‘öf’ bile deme, onları kızdırıp azarlama da; onlara en iyi sözü söyle! Merhametinden ötürü üzerlerine tevazu kanatlarını ger ve onlar için şöyle dua et: “Rabb’im, onlar küçükken beni şefkatle ve merhametle büyüttükleri gibi, Sen de onlara merhamet et.” Rabb’iniz içinizdekileri çok iyi bilmektedir; eğer siz salih insanlar olursanız, kuşkusuz O, rızasına yönelenleri çok bağışlayıcıdır.”[119]

Bu âyet-i kerîmenin tefsirinde Fahruddin er-Râzî der ki: “Sen küçükken onların yanında olduğun gibi, birisi veya her ikisi birden, ömürlerinin son deminde senin yanında zaaf ve acz içerisine düşerlerse...” âyeti ile Allah Teâlâ, insanı, anne ve babası ile ilgili beş şeyle mükellef kılmaktadır:[120]

d1. Onlara “Öf!” Bile Dememeli

Öf: kızgınlık, bıkkınlık ve hoşlanmamayı ifâde eden bir sözcüktür.[121] Sövmek, kaba ve çirkin lâflar sarfetmek mânâsına geldiği gibi, homurdanarak, can sıkacak şekilde davranmak anlamına da gelir.[122] Mücahit demiştir ki, *“Âyet-i kerîmeden maksat: sen küçükken, onların sende gördükleri gibi, ihtiyarlıkları sebebiyle onlarda, altına kaçırma vb. aşırı hâller görürsen, öf demek suretiyle onların pisliğini ifade etme anlamındadır.”*[123]

---

[119] İsra, 17/23-25.
[120] Râzî, *Mefatihu’l-Gayb*, XX/189.
[121] Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, III/518.
[122] Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, X/243.
[123] Râzî, *Mefatihu’l-Gayb*, XX/189.

Râzî de, onları üzmemek için; kızma, azarlama, hatalarını söyleme ve kusurlarını yüzlerine vurma, velhasıl canlarını sıkacak fısıltıda dahi bulunma, anlamında olduğu gibi; öf denilmeyeceğine göre -kıyas-ı celî yoluyla- dövmekten men' mânâsına da anlaşılabilir, demiştir.[124] Şu hâlde Allah Teâlâ bu âyeti ile yukarıda kastolunan ve akla gelebilecek her türlü can sıkıcı söz, iş, davranış ve homurdanmalardan evlâdı men'etmiştir.

d2. Kızdırmamalı, Azarlamamalı

"en-Nehru", "NHR" fiilinden olup, bir adamı azarlayarak def' etmek, kaba söz söylemek mânâsına gelir.[125]

وَلَا تَنْهَرْهُمَا cümlesi ile Allah Teâlâ evladın anne ve babasına karşı; hayır sen bilmiyorsun, öyle değil, yalan söylüyorsun, sus, konuşma... gibi sözlerle yalanlamak ve reddetmek suretiyle muhalefetini ızhar etmesini de yasaklamıştır.[126]

d3. Hoşnut Olacakları Söz Söylemeli

Anne ve babanla konuşurken yahut onlar sana birşey söyler veya konuşurken "Ta'zim ve hürmet ifade eden"[127] *"Buyurun babacığım" veya "anneciğim", "Emredersiniz", "Başüstüne", "Afedersiniz"* gibi *"Yumuşak ve kibarca söz söyle"*[128] anlamına gelmiş olabileceği gibi; Ömer b. Hattab (ra)'a göre de: *"Kerim sözden maksat, onlara anneciğim, babacığım şeklinde hitap ediniz"*, "Bay Ahmet" veya, "Mehmet" şeklinde isimleriyle hitap etmeyiniz. Onlara *"Anneciğim"*, *"Babacağım"* gibi saygı ve hürmet ifade eden sözler söyleyiniz mânâsı da kastedilmektedir.[129]

Özellikle şu son yıllarda, televizyonun da etkisiyle, Müslümanlar arasında anne ve babaların çocuklarına, kendi isimleriyle çağırmalarını öğretmeleri veya buna göz yummaları; İslam'ın pek yüce anlamıyla te'dip ve ta'lim ettiği *"Anneciğim, babacığım"* gibi saygı ifade eden hitap şekllerini terketmeleri -bir akıma kapılma şeklinde de olsa- ne kadar acıdır. Bu âyet-i kerîmede saygı değer bir mânânın kast edilmiş olduğunu görmüş olmamız, İslamî terbiyenin ne kadar ince anlamlar taşımış olduğunu ifade yönünden kıvanç vericidir. Şuur-

---

[124] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, XX/190.
[125] Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, III/729, Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, X/243.
[126] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, XX/190.
[127] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, XX/190.
[128] Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, X/243.
[129] *A.g.e.*, X/243.

suzca bazı cereyanlara kapılmanın anlamsızlığını ifâde etmesi ise sanırım bazı Müslümanları ikâz eder.

Âyet-i kerîmenin, anne ve babaya karşı bu şekildeki terbiyesinden başka, konuşurken istemeden de olsa jest ve mimiklerin de kontrol altına alınması gerektiğini ifade sadedinde F. Râzî, Atâ'dan, *"Anne ve babayla sesi yükseltmeden, sert sert bakmadan konuşmak gerekir. Çünkü onların yanında sesi yükseltmek, dik dik bakmak da Cenâb-ı Hakk'ın "kavl-i kerîm" emrine aykırı düşer"*[130] görüşünü nakletmiş, hareketlerin yumuşatılması gerektiğini belirtmek istemiştir.[131]

d4. Üzerlerine Merhamet Kanatları Gerilmeli

Kaffâl (Rahimehullah) der ki: *"Âyetten maksat iki şekilde düşünülebilir: Birincisi, kuş yavrusunu beslemek gayesiyle kanatlarını indirir. Bu yüzden kanadını indirmek, hüsn-ü terbiyeden kinâye olmuştur. Sanki sen küçükken onların sana yaptıkları gibi sen de anne ve babanı nefsinden kabul ederek onları besle, hizmet et denilmiştir. İkincisi de, kuş uçmak ve havalanmak istediği zaman kanatlarını açar, şâyet uçmayı ve yükselmeyi terk etmek isterse kanatlarını kısar. Bu sebeple kanatlarını indirmek tevâzu'dan kinâye olmuştur. Anne ve babaya tevazu' göstermekte mübâlağa etmek ve çok mütevâzi olmaya delâlet eder."*[132]

Kurtubî de: *"Bu tabir, anne-babaya şefkat ve merhametten benzetmedir. Yani, sen küçük, aklı ermeyen, cahil ve muhtaç olduğun zaman seni nefislerine tercih ederek; giymeyip giydirdikleri, aç kalıp doyurdukları gibi, sen de onlara, ihtiyarlayıp sana muhtaç oldukları vakit aynısını yapıp; şefkat, rikkat ve merhametle onlara gereken saygı ve hürmeti göstermelisin*[133] *mânâsınadır."* der.

Bu âyetin tefsirinde Urve, babasından naklen şöyle demiştir: *"Anne ve babanın sevecekleri herhangi bir (meşrû) şeyi yerine getirmekten kaçınma."*[134] Bu görüşe göre: onlarla hoş sohbet etmek, kucaklaşmak, sevecekleri şeyleri almak, rahat ettirmek, nazik ve kibar hareketlerle onları sevindirmek v.s. yapılabilir.

---

[130] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, XX/190.
[131] Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, X/243.
[132] er-Râzî, *Tefsiru Kebîr*, XX/191.
[133] Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, X/244.
[134] Buhârî, Edebü'l-Müfret, 6, s. 17.

Ebû Tufeyl'in haber verdiğine göre, bir kadın geldi ve Rasûlullah'a yaklaştı. Hz. Peygamber derhal sırtından ridasını çıkartıp yere serdi ve kadını o ridanın üzerine oturttu. Ben oradakilere:

— *"Bu kadın kimdir?"* diye sordum. Onlar:

— *"Bu Rasûlullah'ın süt annesi Halime'dir"* dediler.[135] Bu olay da anne ve babayı memnun edebilecek başka bir saygı şeklini ifade etmiş oluyor.

Anne ve babaya iyiliğin âdâbını kelimelerle saymak, sınırlamak pek mümkün değildir. Ancak maksat onları kırmamak, incitmemek; aksine onları hoş tutup gönüllerini memnun etmek olunca, dinen yasak olmayan her türlü söz ve davranışlar bu konuda tasvip görecek âdâbı simgeleyebilir. Özellikle yanlarına girip çıkarken, hareketlere dikkat etmek, sert ve kaba davranışlardan uzak bulunmak, her an için yanlarında güleryüzlü olmaya gayret etmek -yaşlandıkça daha alıngan olmaları sebebiyle- şarttır.

Şayet kişi, anne ve babasından ayrı oturmak mecbûriyetinde kalmışsa, sık sık ziyaretlerine gitmek, hâl ve hatırlarını sorup, varsa tüm ihtiyaçlarını karşılamak, sıkıntı ve kederlerini gidermeye çalışmak; zaman zaman dışarı çıkartıp gezdirmek, arzu ettikleri yerlerde dolaştırmak da yine evlâdın, onlara karşı yapacağı iyilikler olarak Kur'an-ı Kerim'de emrolunmuştur. Zira Allah Teâlâ:

"Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği ve yakınları görüp gözetmeyi emreder; aşırılığı, kötülüğü ve azgınlığı da yasaklar; düşünesiniz diye size öğüt verir."[136]

İnsanın, anne ve babası başta olmak üzere, kademe kademe bütün yakınlarını imkânı ölçüsünce görüp gözetmesi, sevinçlerini ve kederlerini paylaşması, varsa ihtiyaçlarını karşılaması, sıkıntılarını gidermesi vs. ahlâkî ve sosyal bir vazifesidir. Bu, aynı zamanda Allah'ın rızasını kazanmak isteyen her mü'min için önemli bir görevdir.[137] Bu aslî ve insanî görevi terk etmek, aynı zamanda Allah'ın lanetini celbeden bir kötülüktür![138]

Anne ve baban, evine geldiği zaman, onları ayakta ve güler yüzle karşılamak, hoş sohbet ve ikramlarla memnun etmek, giderken dış kapıya kadar yolcu etmek; gerekirse gidecekleri yere kadar götür-

---

[135] Ebû Dâvûd, Edeb, 129, 5144. H., V/353.
[136] Nahl, 16/90.
[137] Bkz. Ra'd, 13/21; Beled, 90/11-18.
[138] Krş. Bakara, 2/27; Ra'd, 13/25.

mek de yine ebeveynine karşı yapılabilecek iyiliğin başka bir şekli olabilir.

Her misafire karşı yapılmasını Rasûlullah'ın tavsiye ettiği bu hareket ve ikramlara anne ve babalar elbette daha lâyıktırlar. Hiçbir konuda önlerine geçmemek, yanlarında bağıra-çağıra konuşmamak, onları mahcup edebilecek davranışlarda bulunmamak gerektiğini de hatırdan çıkarmamak lâzımdır.

d5. Onlar İçin Duâ Etmeli

Allah (cc) bu emr-i ilâhisiyle anne ve baba vefat ettikten sonra da onlarla iligili olarak evlâdın iyilik ilişkisini kesmemesini öğretmektedir. Rivayet edildiğine göre es-Sâidî şöyle demiştir. Biz, Rasûlullah'ın yanında otururken Seleme oğullarından bir adam geldi ve:

— *"Ya Rasûlullah, öldükten sonra anne ve babama yapabileceğim bir iyilik kaldı mı? yapayım"* dedi. Hz. Peygamber:

— *"Evet, onlara duâ etmen ve bağışlaması için Allah'tan mağfiret talep etmen, varsa anlaşmalarını yerine getirmen, onların sıla ettiği kimseleri zayeret edip dostlarına ikramda bulunmandır."* buyurdu.[139]

Bu hadis-i şerif gösteriyor ki, anne ve baba hayatta iken onlar için duâ etmek, Allah'tan affedilmelerini istemek gerektiği gibi vefatlarından sonra da onlar için *"Ya Rabbi, ben küçükken onlar beni nasıl büyütüp beslemiş, yumuşak ve tatlı muâmele etmişlerse, sen de onlara acı, rıfk ve yumuşaklıkla muâmele et"* şeklinde duâ ile aflarını talep etmeleri Kur'ân'ın öğrettiği âdâptandır.

Nakledildiğine göre her evlât, beş vakit namaz kıldıktan sonra duâ ederken:

رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ

"Rabb'imiz, hesap günü geldiğinde beni, annemi, babamı ve tüm mü'minleri bağışla!"[140] âyetini duâ maksadıyla okursa mezkûr âyette kastedildiği şekilde anne ve babası için duâ etmiş olur.[141]

Bu konuda Kütübü Sitte'de pek çok hadis-i şerif mevcuttur. Konuyu fazla dağıtırız endişesiyle kaydetmekten imtina ettik. Arzu edenler "Kitabu'l-birr ve's-sıla" bahislerine bakabilirler.

---

[139] Ebû Dâvûd, Edeb, 129, 5142. H., V/353.
[140] İbrahim, 14/ 41.
[141] Cemel, *Şerhu'l-Cemel*, III/405.

"Mümin erkeklere söyle, gözlerini (bakmak haram olandan) çeksinler, ferclerini korusunlar. Bu, onlar için en temiz bir davranıştır. Allah onların işlediklerinden haberdardır..."

(Nur, 24/30, 31)

I- KADIN-ERKEK İLİŞKİLERİNDE ÂDÂB

1. Kadın-Erkek İlişkilerinde Esas Olan Ayetler ve İlgili Kavramlar

Yüce dinimiz İslam'da tüm emir ve yasaklar, yapılan düzenlemeler insanların özellikle Müslümanların bireysel ve sosyal hayatlarını kolaylaştırmak, dünya ve ahrette mutlu ve bahtiyar etmek içindir.

Hiçbir emir ve yasak yoktur ki, insanlığın yararına olmasın! Bazıları ferdin şahsı için faydalı olsa bile toplumun zararına olduğu için yasak edilmiştir. Hele bazıları da vardır ki, biz görünüşüne bakarak onlarda fayda veya zarar keşfetmişizdir; halbuki Allah Teâlâ: "*Umulur ki hoşunuza gitmeyen şey sizler için daha hayırlıdır. Yine sevdiğiniz şey de sizin için şer olabilir. Allah her şeyi daha iyi bilir. Siz bilemezsiniz"*[1] âyet-i kerîmesi ile neyin faydalı, neyin de zararlı olacağı konusunda insanların bazan yanılabileceğini; hayır olanı şer, zararlı olanı da hayırlı olarak nitelendirebileceğine dikkatleri çekmiştir. Başka bir âyette de, insanların bu yanılmaları neticesinde *"Kendi kendilerine (bilerek veya bilmeden) zulüm edebileceklerini"*[2] açıklamıştır.

Bu nedenlerle Allah (cc), her konuda olduğu gibi kadın-erkek ilişkilerinde de bir takım düzenlemeler getirmiştir. Kur'ân'da bununla ilgili belli ölçü ve kurallara dikkat çeken âyetlere yer verilmiştir. Bu cümleden olarak, birçok gencin ve ahlâksız evlilerin problem hâline getirdikleri evlilik dışı ilişkilere İslam, aşırı ve kötü bir tatmin

---

1 Bakara, 2/216.
2 "*Allah insanlara asla zulüm etmez; fakat insanlar kendilerine zulmediyorlar.* " (Yunus, 10/44.

yolu olarak karşı çıkmış, gayr-ı meşrû tatmin yollarını kapatmıştır. Hatta çevresinde dolaşmayı bile uygun görmemiş, yasaklamıştır:

وَلاَ تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ

"Fuhşun açığına da gizlisine de yaklaşmayın!"[3]

Burada '*fevahiş*'ten maksat, aşırılıklar; özellikle de zina ve ona götüren yollardır. Zira zina, haksız yere adam öldürme ve şirk gibi büyük günahlardandır.

وَلاَ تَقْرَبُوا الزِّنَى إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَآءَ سَبِيلاً

"Zinaya yaklaşmayın! Çünkü o bir aşırılıktır, kötü bir tatmin yoludur."[4]

Zamanımızın en büyük ahlâk buhrânını meydana getirmesine ve de tüm çıplaklığıyla gözönünde olmasına rağmen, materyalist düşüncenin tutsağı olan asrımızın insanı, kadın-erkek ilişkilerinde sınırsız ve kuralsız serbestliği çözüm yolu olarak tercih etmiş, cinsel duygu ve bu duyguların vücuda getirdiği bunalımların ancak bu yolla teskin edilebileceğine inanmıştır. Hâlbuki Yüce dinimiz İslam, bunun tam aksini benimsemiş, kadın-erkek münâsebetlerinde sınırsız ve kuralsız bir serbestliğin çözüm yolu olmadığını; aksine, psikologların da kabul etmek zorunda kaldıkları gibi, kadın-erkek arasında, kanunsuz ve sınırsız serbestliğin, cinsel arzuları söndürmesi yerine daha fazla alevlendireceğini kabul etmiştir.[5] Zamanımızda da görüldüğü üzere sosyal hayatta tedavisi mümkün olmayan yaraların ekserisi bu ilişkilerde sınır ve kural tanımamanın neticesidir.

Binaenaleyh, geçmişi ve geleceği en iyi bilen Allah Teâlâ, bu vahim sonuçlara müncer/sürükleyen serbestliğe tedbir gayesiyle, insanlık için seçmiş olduğu bu dinde, kadın-erkek ilişkilerinde serbestlikte sınır ve kural tanımama prensibini yasaklamıştır. Onun yerine âdil, aklen ma'kûl, ölçü ve kaidelerle insanlık âlemini huzura kavuşturacak esaslar koymuştur. Sosyal nizamın en büyük yıkımcısı olan zina ve fuhşu önlemek için *"Zinaya yaklaşmayınız. Çünkü o aşırılık ve kötü bir yoldur*"[6] âyeti ile zinaya yaklaştıracak mâhiyetteki davranış ve münasebetleri de yasaklamıştır. Kadın ve erkek olarak,

---

[3] En'am, 6/151.
[4] İsrâ, 17/32.
[5] Muhammed Kutub, *İslam ve Materyalizme Göre İnsan*, Trc. Kemal Sandıkçı ve Mehmed Âkif Aydın, Şamil Yayınevi, s. 460.
[6] İsrâ, 17/ 32.

birbileriyle olan yakınlıklarına göre mahrem (birbirleriyle evlenmeleri yasak) olanlar, mahrem olmayanlar ve bunların mahremiyet dereceleri ile ilgili birtakım esaslar te’sis etmiş, bu esaslara bağlı olarak da kadın-erkek münâsebetlerini düzenlemiştir. Hatta bütün insanlar için vücudun bazı bölümleri, cinsî temayüllere müncer olması sebebiyle avret; hayâ duygusu sebebiyle insanın örtmesi gerekli olan yer ve hâlleri[7] kabul edilmiş; oraların kapatılması ve bakılmaması esası ile de her türlü fenalığın kaynağından kurtulması arzulanmıştır.

Şimdi biz bu bölümde, kadın-erkek ilişkilerinde esas teşkil edecek olan bazı hüküm ve ölçüleri tespitten hareket ederek Kur’an-ı Kerim’de işaret edilen muâşeret esaslarını belirlemeye çalışacağız. Şüphesiz tevfik Allah’tandır.

a. Anahtar Kelime ve Deyimler

a1. “Avret”

Avret kelimesi, Arapça’da eksiklik, noksanlık, kusur; avert, edep yeri, avert mahalli; zayıflık, açık; korkulacak ve zarar gelebilecek durum; açılıp görünen şey anlamındadır.

Rağıb’a göre avret, açıklığından dolayı utanmak anlamında olup, insanın avret mahalline benzetme olarak kullanılmaktadır. Yani insanın utanma duygusu ve inancı gereği örtme ihtiyacı duyarak sakınıp muhafaza etmesi gereken yerleri anlamına gelir.[8]

Nitekim Allah Teâlâ Kur’an-ı Kerim’inde erkeklere ve kadınlara ayrı ayrı hitap ederek avret yerlerini muhafaza altına alıp bakmamalarını buyurmuştur:

قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ

“Mümin erkeklere söyle, gözlerini (bakmak haram olandan) çeksinler, ferclerini korusunlar. Bu, onlar için en temiz bir davranıştır. Allah onların işlediklerinden haberdardır.”[9]

وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا
وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ أَوْ آبَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ

---

7 Râğıb, Müfredât, s. 526.
8 Râğıb, Müfredât, s. 528; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, II/566.
9 Nur, 24/30.

أَبْنَائِهِنَّ أَوْ أَبْنَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي أَخَوَاتِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ
أَيْمَانُهُنَّ أَوِ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُوْلِي الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَى عَوْرَاتِ النِّسَاءِ
وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنزِينَتِهِنَّ وَتُوبُواإِلَى اللهِ جَمِيعًا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُون

"Mümin kadınlara da söyle: gözlerini (bakmak haram olandan) çeksinler, fերclerini korusunlar, ziynetlerinden görünen kısımdan başkasını açmasınlar. Başörtülerini yakalarının üzerine vursunlar. Ziynetlerini kocaları, babaları, kayınbabaları, oğulları, üvey oğulları, kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, kendi kadınları, köle ve cariyeleri, yaşlılıktan ötürü kadınlara hiç ilgisi kalmamış ve yönlendirilmeye muhtaç erkekler ve kadınların cinselliğine henüz aklı ermeyen çocuklardan başkasının yanında açmasınlar. Gizledikleri ziynetleri bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar. Ey inananlar! Hepiniz birlikte Allah'a yönelin ki felaha eresiniz."[10]

a2. Ğaddu'l-Besar

"Yağuddu min ebsarihim..." Bu ifade Arapça'da gözü yummak, bakmamak; görünen şeyden gözü çevirmek; bakışlarını geri çekmek, indirmek, kırmak anlamındadır. Bu ifade, iki ayette de başkalarının ferclerine/genital organlarına ve bakılması yasaklanan diğer avret yerlerine bakmayın; görürseniz gözünüzü derhal çekin, bir rastlantı halinde gördüğünüzde tekrar bakmayın, bakışa bakış eklemeyin, anlamındadır.

a3. "Fürûc"

"Yahfezu fürûcehüm!" *Ferc*'in çoğuludur. Ferc, bir şeydeki yarık, çatlak; duvardaki yarık, parmak aralarındaki açıklık; çatal bir şeyde tarafların ayrılma noktası, delik; elbisedeki yırtık; insanda bacakların arası/apış arası, yani bizzat avret mahallidir.[11]

Bu kelime Kur'an'da erkeklerin ve kadınların avret mahallinden istiare olarak kullanılmıştır. Çünkü Kur'an'da bu yerlerden söz edilirken bu ayette olduğu gibi bazen *ferc*, bazen *sev'e* kelimesinin çoğulu olan *Sev'ât*,[12] bazen de bundan istiâre olarak[13] *avret* tabirleri kullanılmıştır.[14] Zira açıkça söylenmesi insan tabiatına hoş gelmeyecek veya cinselliği çağrıştırıp zihinlere bulantı verecek kelimeleri ödünç-

---

[10] Nur, 24/31.
[11] Bkz. Rağıb, *Müfredat*, 'FRC' mad.
[12] A'raf,7/20, 22, 26, 27; Tâ Hâ, 20/121.
[13] A'raf, 7/26.
[14] Bkz. Nur, 24/31, 58; Ahzab, 33/13.

leme yoluyla daha uygun tabirlerle söylemek de Kur’an’ın âdâbından; getirdiği nezaket kurallarındandır.

Ayetlerden de anlaşılacağı üzere burada *füruc*’dan asıl maksat, kadının ve erkeğin genital organları ile mak’atıdır.

a4. Ferclerin Muhafazası

“Yahfazu!” Maksat, muhafaza altına alsınlar, örtmek suretiyle korusunlar, sağlam örtsünler, başkaları tarafından görülmesine imkân vermesinler; örtmekte dikkatli ve titiz olsunlar; kendiliğinden açılmak veya yürüdükçe görünmek gibi durumlara imkân vermesinler.

Bu ayetteki *“Avret mahallerini muhafaza altına alsınlar”* ifadesi, hep iki şekilde anlaşılmıştır: Birincisi, başkalarının görmesine imkân vermeyecek şekilde örtmek, gizlemek; ikincisi de zinadan korumak.

Ebu’l-Aliye de demiştir ki, Kur’an’da, bu âyetin dışında ferclerin korunmasından bahseden ayetlerin hepsi, fercleri zinadan korumak anlamındadır. Ama sâdece bu ayet bir kimsenin görmesinden korumak manasında indirilmiştir.[15]

Rasûlullah (sav)’in şu sözünün de bu kanaati desteklediği kanaatindeyiz: *“Avretini eşinden ve cariyenden başkasına karşı koru!”* demesi üzerine bir sahabi dedi ki: *“Erkek erkekle birlikte bulunursa da mı?”* Rasûlullah: *“Gücün yettiğince başkasının görmemesine özen göster”* buyurdu. Sahabî, *“Yalnız başına olursam da mı?”* deyince Rasûlullah (sav): *“Allah, kendisinden hayâ duymaya daha layıktır.”* cevabını verdi.[16]

وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا

“ ...ziynetlerinden görünen kısımdan başkasını açmasınlar...”

a5. “Ziynet”

Süs, kendisiyle süslenilen şey için genel bir isimdir.[17] Bulunduğu yeri süsleyen, güzelliğe güzellik katan hal, durum; süs ve süs eşyası anlamına gelir. Elbise ve takılara da ziynet denir.[18]

---

15 İbn Kesir, a.g.e., VI/47.
16 Bkz. Sâbûnî, *Ravaiu’l-Beyan*, II/143. Hadisi Tabarani tahriç etmiştir.
17 Zebidî, Seyyid Muhammed Murtaza (v.1205/1790), *Tacu’l-Arus*, Mısır, 1306/1888, ‘ZYN’ mad.
18 İbn Manzur, *Lisanü’l-Arab,* ‘ZYN’ mad.; Âsım Efendi, *Kâmûsu’l-Muhîyt,* ‘ZYN’ mad.

Bu ayetteki ziynetten maksat, kadınların süslendikleri takılar; gerdanlık, küpeler ve bileziklerdir, diyenler olduğu gibi, asıl maksat ziynetlerin bulunduğu yerlerdir de denilmiştir.

Kanaatimizce bu ayette üç defa tekrarlanan ziynetten ilk ikisinden maksat, kadının bedenindeki fıtrî bedensel güzelliktir; yani *sev'at* tabir edilen avret kısımları/fercler hariç, Allah Teâlâ'nın kadında yarattığı vücut güzelliğidir.

ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللّٰهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ

"Böyle yapmaları (avret mahallerini örtüp, başkalarınınkine de bakmamaları), onlar için nezîh bir davranıştır. Allah onların işlediklerinden haberdardır."

Sosyal ilişkilerdeki ahlak ve âdâba riayette asıl olan, kalp ve zihin temizliğidir. Zihinlerde Allah sevgisi ve Allah korkusu/haşyetullah ile O'na saygının gerektirdiği ahlak ve âdâb ilkelerini koruma ve gözetme duyarlığı yerleşmedikçe kanunlar ve cezalar suç işlemeye belki engel olabilir, fakat günah işlemeye asla mani olamazlar. Ancak haşyetullah sahibi olup imanının gereği kalbi ve zihni temiz olan mü'minler sözleriyle, işleriyle ve davranışlarıyla da temiz kalır ve temiz bir hayat yaşarlar. Kalbi temiz olmayan, fırsat ve imkân buldukça kötülüğe meyleden insanın görünüşte temiz olması ahlâk açısından pek bir şey ifade etmez. Zihni/kalbi arı, duru, pâk olan mü'minlerin kemâl sahibi olabilmeleri için söz, iş ve davranışlarından başka hal ve durumlarının da temiz, nezîh olması şarttır. Bu da ancak marifet ve haşyet sahibi gerçek mü'minlerin özelliğidir. Onlar her zaman ve her yerde Allah'ın kendileriyle birlikte olduğu bilinci ile zihinlerini ve kalplerini kirletmezler. Görüneni ve görünmeyeni, diğer bir ifade ile açıklananı da gizliyi de bilen Allah için daima temiz yaşarlar. Allah'ın getirdiği bu vb edep kurallarına/âdab-ı muâşerete asla aykırı davranmazlar; daima temiz olmaya özen gösterirler ve temiz bir hayat yaşarlar.

2. Yetişkin İnsanlarda "Avret" Sayılan Hal ve Durumları

F. Râzî'nin tefsirinde kaydettiğine göre insanın birbirine karşı âr ve utanç vesilesi kabul edilecek hâlleri (avrât) dört kısımdır, demiştir. Biz buna bir madde daha ekledik. İzahları şöyledir:

- Erkeğin Erkekle Avret Hâli.

- Kadının Kadınla Avret Hâli.

- Erkeğin Yabancı Kadınla Avret Hâli.

- Kadının Yabancı Erkekle Avret Hâli.[19]

- Birbirlerine Mahrem Olanların Avret Hâli.

Şimdi bu beş durumu teker teker ele alıp açıklayalım:

Biz bu beş hali açıklarken konumuz sebebiyle "Âdâb" tabirini kullanacağız.

a. Erkeğin Erkekle Âdâbı

Erkek, erkekle beraber olduğu zaman hayâ duygusu sebebiyle örtüp gizlemesi gerekli yer ve durumları:

Erkeklerin birbirlerinin göbekle diz kapağı arası hâriç, bedenlerinin hepsine bakması ve açması helâldir. Bizzat, diz ihtilâflı olup İmâmı Â'zam Ebû Hanife'ye göre avrettir, İmam Mâlik'e göre avret değildir.

Ebû Hanife'nin delili şu iki rivayettir: Nebî (sav) Huzeyfe el-Yemani'yi mescidde uyurken dizinin açık olduğunu görmüş ve: *"Dizini kapat! Çünkü orası da avrettir"*[20] demiştir. Yine Rasûlullah (sav) Ali (kv)'ye, *"Dizini açma. Ölü veya diri hiçbir kimsenin dizine bakma"* buyurmuştur.[21]

Şâyet taşkınlık yoluyla erkek erkeğin yüzüne yahut sair bedenine bakmasıyla cinsel duyguları harekete geçer ve fitne korkusu hâsıl olursa ona da ve o niyetle bakması helâl olmayacağı gibi, erkeğin erkekle aynı örtü altında ve çıplak olarak (kadınlar da aynı) yatmaları da caiz değildir. Zira Nebî (sav): *"Erkek, erkekle, kadın da kadınla bir elbise içinde, başbaşa kalamazlar"*[22] buyurmuş, mahzurlarına binâen yasaklamıştır.

b. Kadının Kadınla Âdâbı

Kadın, kadınla beraber olduğu zaman birbirlerinden hayâ edip kapatmaları gerekli yer ve hâlleri, aynen erkeklerde olduğu gibidir. Birbirlerinin dizle göbek arasına bakmaları haram olup, sâir bedenlerine bakmaları caizdir. Fitneden korkulursa diğer yerlerine de bakmaları caiz olmaz.[23] Bu konuda akrabalık da söz konusu değildir. Annesi, kızı, kız kardeşi, komşusu, birbirlerinin dizle göbek arasına bakmaları yasaktır.[24]

---

19 Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, XXIII/202.
20 Tirmizî, Edeb, 40, 2795. H., V/110.
21 Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, XXIII/202.
22 Tirmizî, Edeb, 38, 2793. H., V/109.
23 Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, XXIII/202.
24 Abdullah Ulvan, Terbiyetü'l-Evlât, I/517.

Zımmîler, yani Müslümanların yönetimi altında bulunup onların kanunlarına tâbi olan gayr-ı müslim kadınlara gelince: Bu konuda bir kısım âlimler, Müslüman kadınların çıplak olan bedenlerine bakıp görmeleri câizdir derken bir kısmı da câiz olamayacağı kanaatindedirler. Sahih olan da budur. Zira Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de, mü'min kadınların ziynet yerlerini kimlerin yanında, açabileceklerini beyan ederken: "أَوْ نِسَائِهِنَّ/*Kendi kadınları*" tabirini kullanmış ve üzerinde ittifak edilen görüşe göre de bununla Müslüman kadınları kastetmiştir. O halde âyet-i kerîme gereğince Müslüman olmayan kadınlar, Müslümanların kendi kadınlarından değildirler.[25] Dolayısıyla, gerek zımmî kadınlar olsun, gerekse diğer gayr-ı müslim kadınlar olsun; hepsi de Müslüman olmadıkları ve gördüklerini kocalarına veya başka erkeklere tavsif etmeleri muhtemel olduğu için hiç bir mü'min kadının gayr-ı müslim kadının yanında el ve yüzünden başka yerlerini açması câiz değildir.[26] Hattâ Müslüman kadınlardan ahlâk ve edebine güvenilmeyen, fâsık ve fâcir kadınların yanlarında bile mü'min kadınların açılmaları câiz görülmemiştir. Çünkü aynı mahzur onlardan da beklenilebilir.[27] Bu nedenle olacak ki, Rasûlullah (sav): *"Allah'a ve ahiret gününe inananlar hanımını hamama girdirmez"*[28] buyurmuş, her cins kadının gelebileceği ve kimin nasıl olduğu bilinemeyeceği bir yer olarak hamamların fitnesinden mü'minlerin sakınmalarına işaret etmiştir. Özellikle zamanımızda, erkek hamamları olsun, kadın hamamları olsun; her ikisi de tesettüre riayet edilmeyen ve genellikle hayâ duygusunun muhafaza edilmediği yerlerdir ve her türlü fitneye açıktır. Bu sebeple hamamlar bu hâliyle maddî yönden temizliği gerçekleştiriyor ama mânevî yönden de Müslümanları kirletebiliyorlar. Bu mahzuru gözönüne alarak Müslümanlar, mecbur kalmadıkça buralara girmemelidirler. Şurasını da belirtelim ki, hamamlar, bina olarak mahzurlu görülmüş değildir. Mahzurları içindeki insanların âdâb ve erkâna riâyetsizlikleri ve ahlâken bozuk olmaları sebebiyledir. Mahzurlar ortadan kaldırılırsa yasak da kendiliğinden kalkacaktır.

c. *Erkeğin Yabancı Kadınla Âdâbı*

Erkeğe yabancı olan kadın ya hür veya câriye olabilir. Hür ise, hür kadınların elleri ve yüzleri hariç bedenlerinin tamamı yabancı erkeklere nazaran avrettir. Bakılması veya görülecek şekilde açılma-

---

[25] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, XXIII/202.
[26] İbn Kesîr, *Tefsir*, III/283; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XII/223.
[27] Sâbûnî, *Revaiu'l-Beyan*, II/262'de el-Mâverdi'den naklen.
[28] İbn Hacer, *el-Metalibu'l-Âliye*, 2558. H., II/394.

sı câiz değildir.[29] Ellerle yüz ise, alış-verişte alıp vermek için açılmaları veya görülmeleri zarûrî olduğu için câiz görülmüştür.[30]

Câriye ise: âlimlerden bir kısmı diz ile göbek arası avret olup sair bedeni avret değildir derken; bir kısmı da: çalışma anında kendiliğinden açılmayan yerler avret, başkaları avret değildir demişlerdir. Bu durumda cariyelerin başı, dirseklere kadar kolları, dizlerinden aşağı baldırları, gerdan ve göğsü avret sayılmayıp; sırtı, karnı ve göbekle dizleri arası avret kabul edilmiştir. Buralara bakmak ve dokunmak câiz görülmez.[31]

Kanaatimizce cariye, Müslüman ise, onun hür ve Müslüman bir kadından bu konuda hiç bir farkı olamaz. Onun da onuru vardır, o da ahlak ve edeb sahibi olma hakkına sahiptir. Muttaki bir mü'min için gayr-ı müslim de olsa bir yabancı kadına bakması yakışmaz. Çünkü Müslümanlar arasında ahlak ve âdâbda; özellikle takva yarışında hür-köle ayrımı yapılamaz.[32]

Şu kadar var ki, "kasıtlı olarak yabancı bir kadına bakmak caiz olmamakla beraber; göz ansızın ve istemeyerek kayarak yasak olan bir yere değecek olursa, bu durumda, Allah Teâlâ'nın "*Mü'min kadınlara söyle! Gözlerini kıssınlar/kapatsınlar*"[33] emri gereğince gözü derhal oradan çevirmek şarttır. Fitneye sebep olmayacaksa bir defa bakmak câiz görülmüştür. Ebû Hanife Hazretleri de bu kanaattedir. Bununla beraber *"...hiç şüphe yok ki, kulak, göz, kalp; bunların hepsi yaptıklarından mes'uldürler"*[34] âyeti gereğince bakışları tekrarlamak câiz değildir.[35] Çünkü Hz. Peygamber, Ali (kv)'ye: *"Yâ Ali bakışı bakışa ekleme! Birincisi senin için (vebal yok ama), ikincisi aleyhinedir"*[36] meâlindeki hadisi ile Câbir (ra)'ın: *"Rasûlullah'dan ansızın bakışı (hükmünü) sordu da bana derhal gözümü çevirmemi emretti"*[37] hadisi bu konuda diğer delillerdir.

Kurtubî de bu hadis-i şerifi zikrettikten sonra der ki: Birinci bakışa mâni olmak genellikle mümkün değildir. Kişinin kasti fiillerin-

---

[29] Nur. 24/31.
[30] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, XXIII/203.
[31] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, XXIII/203.
[32] Bu konuda geniş bilgi için bkz. M. Zeki Duman, *"İslam'ın Köle ve Cariye Sorununa Yaklaşımı"*, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 12 (2011/1), s. 1-54.
[33] Nur. 24/31.
[34] İsra, 17/36.
[35] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb,* XXIII/203.
[36] Ebû Dâvûd, Nikâh, 44, 2149. H., II/610.
[37] Müslim, Âdâb, 10, 2159, H., III/1699.

den olmayacağı gibi bununla mükellef de değildir.[38] Fakat kalplerin temiz kalması, dedikodu ve şâibelere fırsat verilmemesi için Allah (cc) Nebi'nin hanımları "Ehl-i Beyt" için hicap âyeti ile yabancı erkeklerle ilişkilerin perde arkasından olmasını, konuşurken ses ve sözlerini özellikle kibarlaştırmamalarını emretmiştir. Müslümanların kızları ve hanımları ise, bu âyetin kapsamına dâhil değildirler; ancak hayâ duyguları ve iffetteki rikkat ve edebleri sebebiyle sadece tesettüre tam riayet etmekle yükümlüdürler.

c1. Hicap Emri

Kadınların erkeklere, erkeklerin de kadınlara meyli fitrî ve tabiî bir gerçektir. Şâyet bu arzu önceden terbiye edilip bazı kurallarla kontrol altına alınmazsa hemcinslerin birbirlerini rahatsız etmeleri, aşırı; hatta gayr-ı meşrû ilişkilere girmeleri önlenemeyebilir. Bu gün Batılı toplumlarda, son yıllarda da bizim toplumumuzda görülen cinsel duygulara tanınan sınırsız hürriyetin sebep olduğu fuhuş, bu disiplinsizliğin acı neticesinden başka bir şey değildir.

Yüce dinimiz İslam, Müslümanların bu gibi aşırılıklara dûçar olmamaları ve sonu belirsiz felâketlere sürüklenmemeleri için kadın-erkek ilişkilerinde başka bir tedbir olarak da *hicap* emrini getirmiştir. Ayetteki hicap emrinin, sadece Rasûlullah'ın hanımları için olduğunu yerinde açıklamıştık. Fakat bu âyetin, sadece "Ehl-i Beyt"in, yabancı erkeklerle ilişkilerini perde gerisinden sürdürmeleri anlamını değil, diğer kadınların da beşeri ilişkilerine; özellikle kadın-erkek görüşmelerine hayâ ve iffet duygularını giydirmeleri manasını da içerdiği kanaatindeyiz.

Bizdeki "Hicap duymak" tabiri, utanmak, çekinmek anlamıyla; bu tür ilişkilerde daha prensipli ve daha titiz ve dikkatli olmak anlamına da gelir. Sonuçta kadın-erkek ilişkileri iffeti koruyucu, insanlık vasfını yüceltici bir hal almış ve aşırı serbestliğe izin verilmemiş olur.

Biliyoruz ki, insanlar arasında yardımlaşma, ödünç alıp verme, insani bağlamda birbirinin ihtiyaçlarını giderme gibi beşerî ilişkiler çeşitli vesilelerle Cenâb-ı Hak tarafından teşvik ve tavsiye edilmiş, terk edenlerle buna engel olmak isteyenlerin "Veyl" ile cezalandırılacakları Kur'ân'da açıklanmıştır.[39] Dolayısıyla bu gibi insanî münasebetlerde erkeklerle kadınların karşı karşıya gelmeleri kesinlikle

---

[38] Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XII/223.
[39] Bkz. Mâ'ûn, 107/4-6.

yasaklanamaz; ama hayâ perdesinin yırtılmaması için de bir takım kurallara uyulması da olmayacak şey değildir.

Çünkü *"Evlerinde otursunlar..."* süslenip püslenip *"Bir yıldızvari dışarı çıkmasınlar..."* emri Nebi'nin hanımları için mümkündür. Onların ayrıcalıklı durumları böyle bir tedbiri gerektiriyor olabilir. Fakat her kadın onlar gibi değil ki, evinde oturup dışarı çıkmasın! Eğitim-öğretim başta olmak üzere sosyal, ekonomik, sağlık ve benzeri ihtiyaçları sebebiyle dışarı çıkmak zorunda olanlar pek çoktur. Özellikle kendi iaşesini ve ihtiyaçların kendisi karşılama durumunda olanlar kadınlar. Onlara da *"Evlerinde otursunlar..."* denilemez ki.

O halde hayat şartları ve zorunlu ihtiyaçlar sebebiyle kadınla erkeğin karşılaşması muhakkaksa, elbette bunların da perde gerisinden olması mümkün değildir. Ancak bu görüşmeler mutlaka edeb ve iffet tavrı içerisinde olmalıdır. Mesela; erkek olsun kadın olsun, karşısındakini tepeden tırnağa süzmeksizin, bakışlarıyla birşeyler arayıp rahatsız etmeden, kemâli edeple görüşebilirler. Sonuçta şeytânî hatıralardan ve vesveselerden uzaklaşılmış olunacağı gibi, hem de kadınların ve erkeklerin iffet ve ismet hisleri daha ziyade yükseklik kazanmış olur.[40]

Bu ilâhî terbiyeyi -toplumumuzda alışılagelenden farklı olması sebebiyle- ilk bakışta güç ve yersiz bulanlar olabilir. Onlara şunu ifâde etmek isterim ki, Rasûlullah'ın hanımları, nikâh ve saygı yönünden,[41] mü'minlerin anneleri mesabesinde olmalarına rağmen; onlara bakmamak, halvet hâlinde olmamak ve istenecek şeyleri perde arkasında istemek Sahabe-i Kirâm'a emredilince; onlardan başka kadınlarla ihtilat/senli benli görüşme, hayâ perdesiyle örtünmeye riâyet etmemek ve olabildiğince serbest davranmak nahoş durumlara sebep olabilir. Çünkü diğer kadınlarla fitnenin zuhuru daha olağandır.[42] Bilhassa asrımız insanları, sahabe ile mukayese edilemeyeceğine göre, bugün kadın-erkek ilişkilerimizi kemâl-i edeple sürdürmeye daha fazla ihtiyacımız vardır. Başka türlü, fitneden kurtulmak mümkün değildir. Zira Allah Teâlâ bizleri nezih davranışlar içerisinde temiz bir hayat yaşamaya, selamet ve esenlik ortamına, sırat-ı müstakime çağırmaktadır.

Kasıtlı ve devamlı bakış arzuyu uyandırır; tebessüm ve cilve teşvik eder; tahrik edici yumuşak sözler de kalpte alâkayı uyandırır.

---

[40] Bkz. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI/3921.
[41] Bkz. s. 34, vd.
[42] Sâbûnî, *Revaiu'l-Beyan*, II/351.

Netice, ictimâî düzenin en büyük tahripçisi olan zinâ ve benzerleri peş peşe gelir.

Gazâlî'nin naklettiğine göre İsâ (as) buyurdu ki: *"Haram bakıştan sakınınız. Çünkü o kalbe fitne tohumlarını eker. İnsanoğluna (helâk edici olarak) bu yeter de artar bile..."*[43]

Dâvûd (as) da oğluna: *"Ey oğul, aslan ve yılanların arkasından git de bir kadının arkasından gitme"*[44] demiş, iffet ve ahlâk duygusundan yoksun olan kadınların tehlikesinden dolayı oğlunu ikaz etmiştir. Yine İhyâ'da nakledildiğine göre: Yahyâ (as)'a denildi ki: *"Zinanın başlangıcı nedir?"* O: *"Bakmak ve temennî etmektir."* cevabını verdi.[45]

Öyleyse sosyal hayatta kadın-erkek ilişkileri yasaklanamaz, ancak edeb, iffet, zerafet ve ölçülü davranışlarla her türlü fitnenin önüne geçilebilir.

c2. Halvet Halinin Yasak Olması

Halvet, nikah düşen iki yetişkin kişinin, kapalı bir yerde, belli bir süre baş başa kalmaları halidir.

Bu hal, elbette mutlaka zina etmeleri anlamına gelmeyeceği gibi her zaman için edeb sınırlarını zorlamayabilir; hatta zina tehlikesini bile akla getirmeyebilir de. Fakat karşı cinslerin birbirlerine yakınlaşma ihtimal ve imkanını da doğurmaz, denilemez. *"Olmaz! demeyin; zira olmaz olmaz..."*

Yüce Allah, "*İşte benim sırat-ı Müstakimim budur*" dediği bir pasajın bir bölümünde mü'minlere şöyle buyurmuştur:

وَلاَ تَقْرَبُوا الزِّنَى إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلاً

"Zinaya da yaklaşmayın! Çünkü o aşırılıktır ve çok kötü bir yoldur."[46]

Zina, mükellef bir mü'minin aklı, şuuru yerinde iken, hiçbir baskı söz konusu olmadığı hâlde karşı cinsten bir insan ile nikâhsız olarak bizzat girdiği cinsel ilişkinin adıdır.

Halvet hali, İslam ilim adamları tarafından, zinaya yaklaşma anlamında değerlendirilmiştir.

---

[43] Gazâlî, *İhyâ*, III/102.
[44] Bkz. Gazâlî, *İhyâ*, III/102.
[45] Gazâlî, *İhyâ*, III/102.
[46] İsra, 17/32.

İslam'da zina, kötü bir cinsel tatmin yolu olarak nitelendirilmiştir. Ona yaklaşılması, yani zinaya sevk edecek hâl ve durumlarda bulunulması bile kötüdür. O nedenle zina haramdır ve tövbesinde yeniden iman etme şartı bulunan üç büyük günahtan birisidir.[47] Rasûlullah (sav) demiştir ki, *"Zani, zinası esnasında mü'min olarak zina etmez!"*[48] Bu ayet ve hadis, zina eden kimselerin kafir olduğunu söylemiyor, ama zina eden mü'minde bir iman probleminin olduğuna da ima ve işaret etmiyor, denilemez!

İslam ilim adamları, zina, haksız yere adam öldürme ve şirkten dolayı tövbe etmeden ölen kimsenin ahirette affedilip edilmeyeceği hususunda tartışmışlardır. İbn Abbas'a ve Zemahşerî'ye göre, büyük günah sahibi bir Müslüman tövbe etmeden ölmüşse, onun affı umulmaz.[49]

Rivayet edildiğine göre, Mûsâ (as) bir mecliste oturuyordu. Üzerinde bir bornoz olduğu hâlde şeytan (aleyhilla'ne) O'na göründü ve bazı soru ve cevaplardan sonra: *"Yâ Mûsâ, seni üç şeyden sakındırırım"* dedi ve devamla: *"Sana nikâhı düşen kadınla tek başına kalma. Çünkü mahremi olmayan kadınla başbaşa kalan erkeğin arkadaşı olurum, onu o kadınla ve kadını da onunla fitnelendirinceye kadar arkadaşlığa devam ederim..."* dedi.[50] İmam Gazâlî bu rivayeti naklettikten sonra Yusuf sûresindeki "*Gerçekten kadın ona meyletmiş, şayet Rabbinin bürhanını görmeseydi o da kadına meyledecekti."*[51] âyet-i kerîmesini zikretmiş; kadınla erkeğin halvet hâlinde kalmalarının mahzurlarını genişçe açıklamıştır.

Müslim'in naklettiğine göre Amr b. Âs şöyle demiştir: Benî Hâşim'den bir topluluk Esmâ binti Umeyr'in yanına girmişlerdi. Esmâ o zamanlar Ebû Bekri's-Sıddîk'ın nikâhında bulunuyordu. Hz. Ebû Bekir onları Esmâ'nın yanında görmekten hoşlanmamış ve durumu Rasûlullah'a şikâyet yollu arzetmiş, *"Hayırdan başka da bir şey görmedim"* demişti. Hz. Peygamber *"Şüphe yok ki Allah, Esmâ'yı bundan berî kılmıştır"* dedikten sonra minbere çıktı ve: *"Bugünden sonra sakın bir adam, yanında bir veya iki kişi olmadan kocası evde olmayan kadının yanına girmesin"* buyurdu[52] ve birbirine nikâh helâl olan kadınlarla erkeklerin halvet hâlinde kalmalarını yasakladı.

---

47 Bkz. Furkan, 25/68-70.
48 Buhârî, Eşribe, 1.
49 Zinanın cezası hakkında bkz. Nûr, 24/2, 3; Furkan, 25/68-71; M. Zeki Duman, *Beş Surenin Tefsiri,* Fecir Yayınları, Ankara, 1999.
50 Gazâlî, *İhyâ*, III/100.
51 Yusuf, 12/24.
52 Müslim, Selâm, 8, 2173. H., IV/1711.

Erkekle kadının bir arada, tek başlarına kalmaları zinaya yaklaşmış olmanın en müsait hâli olduğu için bu durum, *"Zinaya yaklaşmayınız"*[53] âyet-i kerîmesinin de yasakladığı bir konu olarak nitelendirilmektedir.

Toplumumuzda halvet halinde kalmanın başka bir şekli de yanlış bir telakkinin neticesi olan akrabalık mülâhazası iledir. Çoğu kez kadınla erkek, birbirlerine nikâhları düştüğü hâlde, amca, dayı, hala, teyze oğlu ve kızı olarak yahut hemşehrisi bulunduğu için birbirlerinden sakınmanın gerekli olmadığı kanaatindedirler. Halbuki Hz. Peygamber'in şu hadis-i şerifleri dikkatle incelenecek olursa bunun ne kadar yanlış bir düşünce ve davranış olduğu kolayca anlaşılabilir. Şöyle ki: Rasûlullah (sav)'ın, ashabına: *"Nikahlısı ve mahremi olmayan kadının yanına girmeyin"* meâlindeki emri karşısında ensardan birisi:

— *"Yâ Rasûlallah, 'hamv' hakkında ne buyurursunuz?"* dedi. Hz. Peygamber:

— *"Hamv ölümdür"* cevabını verdi.[54]

Bu hadis-i şerifin şerhinde denilmiştir ki: *"Hamv'den maksat kocanın babaları ile geri kalan akrabaları, özellikle de kayınbiraderlerdir."*

Babalarla oğullara gelince, onlar kocanın karısına mahrem (nikâhı haram) oldukları için[55] onlarla kadının halvet hâlinde kalmaları câizdir. Ölümle de nitelendirilemez. Asıl maksat kocanın erkek kardeşi gelinin kayın biraderi, kardeşinin oğlu, amca-dayı oğulları ve bunlara benzer mahrem olmayan kimselerdir.

"Halkımızın âdeti bu konuda kayıtsız davranarak hafife almaktadırlar. Bir kimse bu âdete binâen kayınbiraderleri ile başbaşa kalabiliyor ki, işte ölüm olan budur. Böylesi, yabancılara nazaran daha serbest sonuç olarak da daha çirkin olduğu için men'edilmeye en lâyık olanıdır. Hadisin doğru mânâsı da budur."[56]

Kadı' İyaz da, *"Bir kadının kayın biraderleriyle başbaşa kalması, dinde fitne ve helâke sebep olur. İşte bunu Rasûlullah ölümle nitelendirmiş ve bu sözü söylerken de şiddet makamında söylemiştir."* der[57] ki, halkımız tarafından, âdete binâen normal kabul edilse de bu du-

---

[53] İsrâ, 17/ 32.
[54] Buhârî, Nikâh, III, VI/159.
[55] Nîsâ, 4/34.
[56] Bkz. Müslim, es-Sahîh, IV/1711. (Burası hadis değil, şerhtir, çev. bak.)
[57] Bkz. A. Dâvudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, İst. 1978, IX/5777.

rumun aslında ne kadar tehlikeli olduğunu beyan için kâfidir. Özellikle her devirde gelin-kayınbirader vakaları durumun şenâetini arzetmektedir de.

Bu hadis-i şerif ölçü kabul edilirse, akrabalığın derecesi ne olursa olsun; birbirine nikâhları helâl olan kimselerin, kapalı bir yerde başbaşa kalmaları -zinaya yaklaştırıcı özelliği sebebiyle- kesinlikle haram olacağı aklen de tesbit edilmiş olur.

c3. Kadına Bakmayı ve Dokunmayı Mübah Kılan Hâller

İnsan sosyal varlıktır ve toplum içerisinde yaşamaktadır. O sebeple kadın-erkek herkes birbirini görür, tanır ve meşru şartlar dairesinde alış-veriş yapar. Özellikle akrabalar arası ilişkiler, din açısından da dünya işleri açısından da kaçınılmazdır. Ancak dine ve örfe aykırı olarak birine özel olarak bakmak, sürekli gözetlemek, bakılması yasak olan yere veya rahatsız edici bir bakışla bakmak dine de âdâba da aykırıdır.

Dinimizin "Zarûri hâller mahzurları mübah kılarlar," prensibince, bir erkeğin yabancı bir kadına bakmasını dinen mübah kılan hâlleri şöyle sıralayabiliriz:

a- Bir kimse evlenmek istediği bir kadının ellerine ve yüzüne bakabilir ve bakmalıdır da.

b- Yanında çalışmakta olan hizmetçi ya da işçisinin avret sayılmayan yerlerine bakmak.

c- İhtiyaç anında tanıyabilmesi gerektiğini düşünerek alış-veriş yaptığı kadının yüzüne bakmak.

d- Şâhitlik görevi verilen kadınların, sadece yüzlerine bakmak maksat için kâfi geleceğinden, hâkimin şâhit durumunda olan kadının yüzüne bakması.

e- Tedâvi kastıyle bakmak. Meselâ: Sünnetçinin sünnet ettiği erkeğin fercine bakması zarûrete binâen câiz olduğu gibi, emin bir hekimin da muâyene ettiği kadına bakması...[58] Çünkü *"Allah Teâlâ, insanlar için daima zorluğu değil kolaylığı emreder"*[59] ve *"Dinî konularda mü'minlere hiçbir zorluk kılmamıştır"* da...[60] Ancak bunun birtakım şartları olması gerekir. Şöyle ki:

---

[58] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb,* XXIII/203.
[59] Bakara, 2/175.
[60] Hacc, 22/78.

Hekim ilim ve ihtisas sahibi olmakla beraber; muttaki, emin ve âdil bir kimse olmalıdır. Muayene ederken, muayene edeceği mahalli gereğinden fazla açmamalıdır. O beldede ihtisas sahibi (kadın) doktor olmamalı. Kardeş gibi emin bir kimsenin yanında yapılmalı, halvet hâlinde olmamalı. Müslüman doktor varken gayr-ı müslim tercih edilmemelidir.[61] İmkân ölçüsünce bu şartlara uyularak kadınlar erkek doktorlara muayene olabilirler. Şâhit olma görevi sebebiyle zina edenlerin ferclerine, doğum yapanın fercine ve emzirenin memesine bakmak câiz olmakla beraber, Ebû Sa'id el-Hudrî der ki: *"Doğum ve emzirmede kadının da şahitliği kabul edildiği için erkekler (mecbur kalmadıkça) bu yerlere bakamazlar."* Kadının boğulma, yanma gibi herhangi bir felâketle karşı karşıya kalması halinde onu kurtarmak amacıyla bakmak ve dokunmak; öğretmen-öğrenci ilişkisi içerisinde ve ta'lim halinde bakmak[62] da caizdir.

d. Kadının Yabancı Erkekle Âdâbı

"Bir kadının yabancı (nikah düşen) bir erkeğe bakması câiz değildir"[63] diyenlere karşı, bazı âlimlerimiz de yolda yürürken, gösteri esnasında ve alış-veriş yaparken veya buna benzer ahvâlde kadın, erkeğe bakabilir demişler ve genellikle sahihayndan (Buhârî ve Müslim) zikredilen Hz. Âişe hadisini delil göstermişlerdir. Şöyle ki:

Hicretin yedinci yılında idi. *"İki Habeşli Medine'ye gelmiş, bir bayram günü mescidde gösteri yapıyorlardı. Hz. Âişe de Rasûlullah'ın arkasında, usanıncaya kadar onları seyretti, Hz. Peygamber de bedeniyle O'nu diğer erkeklere karşı setretti..."*[64]

Bu görüşün karşısında olanlar da Ümmü Seleme'nin rivayet ettiği şu hadisi, görüşlerine esas kabul etmişlerdir: Ümmü Seleme (ra) demiştir ki: *"Hicap âyeti geldikten sonra idi. Ben ve Meymûne Rasûlullah'ın yanında otururken bir de âmâ İbn Mektûm yanımıza çıkageldi. O zaman Rasûlullah (sav) bize: 'Perde arkasına çekilin!' dedi. Biz:*

— 'Yâ Rasûlallah. O âmâ değil mi? Bizi ne görür, ne de tanır' dedik. Nebî (sav):

— 'Siz de âmâ mısınız? Onu görmüyor musunuz?' buyurdu."[65]

---

[61] Abdullah Ulvan, *Terbiyetü'l-Evlât*, I/524.
[62] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, XXIII/203, 204.
[63] İbn Kesîr, *Tefsir*, III/283.
[64] Abdullah Ulvan, *Terbiyetü'l-Evlât*, I/521; Hadis için Bkz. Buhârî, Salât, 69, I/116, 17; Müslim, Salâti'l-'Iydeyn, 4, 892/18. H.
[65] Ebû Dâvûd, Libas, 34,37, 4112. H., IV/361; Tirmizî, Edeb, 29;

Ebûl'A'lâ el-Mevdûdî der ki: Bu iki sınıf (kadın-erkek) arasında çok ince bir fark vardır. O da şundandır: Erkek tabiatı icâbı sevdiği ve hoşlandığı bir şey olursa genellikle onu elde etmek için gayret gösterir. Kadın ise temenni eder ama çoğunlukla, arzusuna ulaşmak için çaba göstermek şöyle dursun; onu açıklamaya bile cesaret edemez. Bu sebeple aleyhisselâtü vesselâm bu durumu nazar-ı itibara alarak, erkeklerin kadınlara bakmaması için gösterdiği titizliği kadınlar hakkında da göstermediği gibi Hz. Âişe'ye de, Habeşlileri seyretmesi için müsaade etmiştir. Bu durum gösteriyor ki, mekruh olan, Ümmü Seleme ve Meymûne gibi erkeklerle kadınların bir mecliste oturmaları ve devamlı olarak birbirlerine bakma durumlarıdır. Şayet fitne söz konusu ise bakmaları da aslâ câiz değildir.[66]

İbn Hacer el-Askalânî, Buhârî'nin şerhinde Hz. Âişe'nin, Habeşlileri seyretmesini delil göstererek, ecnebî bir erkeğe herhangi bir kadının bakabileceği kanaatindedir. Ve der ki: *"Devamlı olarak kadınlar, erkekleri görmesinler diye, başörtülerine bürünmüş olarak mescitlere, sokağa ve sefere çıkarlar da erkeklere hiçbir zaman, kadınları görmesinler diye başörtüsüyle çıkmaları emrolunmamıştır. Bu durum da gösteriyor ki, kadınlar erkeklerin yüzlerine bakabilirler."*[67]

İmam-ı Gazâlî de aynı delillere dayanarak:

1- Fitne korkusu olmadığı zaman,

2- Aynı mecliste, karşı karşıya ve kasıtlı olarak bakmamaları şartıyle ihtiyaç anında kadınların, erkeklere bakmasının caiz olduğu kanaatindedir.[68]

Burada

وَقُل لِّلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ...

"Mümin kadınlara da söyle: gözlerini (bakmak haram olandan) çeksinler..." âyet-i celilesini de hatırlamak mümkündür. Çünkü ilim adamları, bir kadının, nikah düşsün veya düşmesin, kocasının dışındaki bir erkeğin, sadece diz kapağı ile göbek arasına bakması haramdır; onun dışındaki yerleri görmesinde bir sakınca olmadığı kanaatindedirler. Tabiidir ki, zaruri bir hal yoksa özel ve kasıtlı bakışlar hariç...

---

66 Ebû Dâvûd, Libas, 34; Tirmizî, Edeb, 29; Abdullah Ulvan, *a.g.e.*, I/522.
67 Abdullah Ulvan, *Terbiyetü'l-Evlât*, I/522.
68 Gazâlî, *İhyâ*, III/102.

d1. Konuşurken

Allah Teâlâ, kadın-erkek ilişkilerinde; özellikle Hz. Peygamber'in hanımlarına hitap ederken âdâbın en anlamlısına işaret etmiş ve buyurmuştu ki:

فَلاَ تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلاً مَعْرُوفاً

"...çekici bir eda ile konuşmayın ki kalbinde hastalık bulunanlar, sizin hakkınızda bir beklenti içerisine girmesinler; ağır başlı ve ma'ruf vechile konuşsunlar."[69]

Âyet-i kerîmede dikkat çekilen hususun hikmeti/illeti "...*kalbinde hastalık bulunanlar sizin hakkınızda bir beklenti içerisine girmesinler"* olunca aynı sakınca diğer mü'min kadınlar için de söz konusudur. O sebeple tüm mü'min kadınlar, *"Erkeklerle konuşurken câhiliyye devri kadınlarının yaptıkları gibi kelimenin sonunu keserek, yumuşak sesle, dil kırarak, işve ve edâ ile kalpte alâka uyandıracak bir tarzda konuşmamaları; aksine muhatabın kalbinde tamah uyandırmayacak bir ses ve düzgün bir kelâm ile konuşmaları"*[70] öngörülmüştür.

Kadınların sesi fıtraten ince, kibar ve çekicidir; bir de buna, kibar görünmek ve nezâket kabul ederek cilve ve yumuşaklık eklenirse, kalbinde maraz olan erkeklerin alâkasını uyandırmaması pek mümkün gözükmemektedir! İffetli ve temiz bir kadının, o tür konuşmasında hiç bir kastı ve günahı olmadığı halde hakkında kötü düşünülmesi elbette öncelikle kendisini üzecektir. Bu yüzden denilebilir ki, Allah Teâlâ, Rasûlü'nün Ehl-i Beyti'ne özel, tüm mü'min kadınlara da mesaj olarak konuşma biçimine dikkat etmelerini ve gerekli âdâba uymalarını tavsiye etmektedir.

Âyet-i kerîmenin devamında da: "وَقُلْنَ قَوْلاً مَعْرُوفاً/*Ma'ruf vechile konuşsunlar,"* denilmiştir.

Yukarıda açıklamıştık. Ma'ruf, akl-ı selimin makul gördüğü, dinin onayladığı her şey ma'ruftur. O halde kadınlar yabancı erkeklerle işleri veya alış-verişleri sebebiyle konuşurlar; ama ma'ruf veçhile...

d2. Süslenirken

Süslenmek, güzel görünmek ve beğenilmek, özellikle kadınlarda fıtrî bir duygunun neticesidir. Bu yüzden yüce dinimiz İslam, onlar-

---

[69] Ahzab, 33/32.
[70] Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIV/177.

daki bu duygunun varlığını hoş görür. Bilhassa karı-koca arasında hüsn-i muâşeretin bir gereği olarak elzem kabul eder. Kadın, kocasını memnun etmek için her türlü ziynetini ona arz edebilir. Ancak, kocalardan başka erkekler için aynı duygu ve düşünce asla hoş görülmez. Zira Allah Teâlâ:

"Ziynetlerinden, görünen kısmı (el ve yüz) hariç (diğer yerlerini) açmasınlar."[71] âyetiyle bu düşünceye set çektiği gibi,

وَلاَ تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى

"...eski cahiliye dönemindeki gibi açılıp saçılmayın..." buyurmuş, "İslam'dan önceki câhiliyye devri kadınlarının yaptıkları gibi sokağa çıkıp süsleriyle birlikte endamlarını göstermemeleri", dolayısıyla erkeklerin arasında hiç ihtiyaç yokken dolaşmak suretiyle maruf kişilerin dikkatlerini üzerlerine çekmemeleri, fitne ve fücura sebep teşkil etmemelerini de Hz. Peygamber'in hanımlarının şahsında tüm mü'min kadınlara da tavsiye etmiştir. Kadınlarımızın, her türlü şâibeden uzak ve tertemiz olarak yaşayabilmeleri için Allah Teâlâ'nın bazen öngördüğü, bazen emrettiği bu nevi edep kurallarına uymaları şarttır.

Kurtubî, *"Ziynetlerinden, görünen kısmı (el ve yüz) hariç (diğer yerlerini) açmasınlar."*[72] âyetinin tefsirini yaparken İbn Atiyye'nin: *"Âyetin lâfzından çıkan hükme göre bana öyle geliyor ki, kadınlar, ziynet kabilinden olan şeylerini kocalarından ve Nur/31. âyette zikredilen yakınlarının haricinde başkalarının yanında açmayıp gizlemekle memurdurlar. Zarûrete binaen, ihtiyaç anında açılanlar ise onlardan affolunmuştur"* sözünü naklettikten sonra, *"Bence de bu söz en güzeldir"* demiş; özellikle yabancı erkeklere ziyneti izhar etmenin câiz olmayacağı fikrini beyan etmiştir.[73] Zâten Yüce Mevlâmız Nur sûresi'nde:

وَلاَ يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ

"Ziynetlerinden gizli olanların (başkaları tarafından fark edilip) bilinmesi için ayaklarını yere vurarak yürümesinler,"[74] buyurmuş kadınları, ziynetlerini kasten ızhar etmekten men'etmiştir.

---

[71] Nur. 24/31.
[72] Nur. 24/31.
[73] Kurtubî, *el-Câmî' li Ahkami'l-Kur'an*, XII/229.
[74] Nur. 24/31.

İbn Abbas (ra)'ın anlattığına göre, cahiliyye devri kadınları erkekleri arasından geçerken, halhallarının sesleri işitilsin diye ökçelerini yere sert sert vurarak yürürlerdi. Böylece şehvet hissi galip olanları uyarırlar, fitneye sebep olurlardı. Allah (cc) bu âyet-i kerîmesi ile uyuyan fitneyi uyandıracak olan bu tarz yürüyüşü yasaklamıştır. Çünkü ziynetin sesini işittirmek, açmaktan daha da caziptir.[75] Bu cazibeyi, şâirin şu beyitinden iyi bir şekilde anlamamız mümkündür: Meâlen: *"Yapraklar arasından rüzgar geçtiğinde, işrik ağacının hışırtısı gibi, o (sevgili) yürüyüp geçtiği zaman, ziynetinin baştan çıkartan sesini işitirsin."*[76]

Ayaktaki halhalların sesi erkeklerin arzusunu tahrik ettiği gibi,[77] aynı mülâhaza ile kadınların sokağa çıkarken cezbedici parfüm kullanmaları, edalı bir biçimde yürümeleri de bu âyet-i kerîme ile yasaklanmıştır,[78] denilebilir.

Hz. Peygamber, özellikle sokağa çıkarken koku sürünen kadınlar için: *"Koku sürünüp mescide giden kadının namazının kabul edilmeyeceğini; aynı şekilde kocasından başkası için süslenen kadınların kıyâmet gününde, hiç nûr görmeyen karanlıklar gibi olacağını"* söylemiştir.[79]

Bu izahattan anlaşılıyor ki, kötü niyetli erkeklerde ilgi uyandıracak, tamah ettirecek ve dikkatleri üzerine çekecek her türlü hareket ve süsler kesinlikle mü'min kadına yakıştırılmamıştır.

d3. Ahretlik, Bacı-Kardeşlik, Kirvelikle Sonradan İhdas Edilen Yakınlıklar(!)

Söz buraya gelmişken, Anadolumuz'da câri olan; fakat nereden geldiği pek belli olmayan bazı sun'î mahremiyetlere de değinmeden geçmiyeceğiz. Zira bazı yörelerde, kadınla erkek birbirlerine; *"Sen benim dünya-ahret bacımsın, ben de senin ahiret kardeşin..."* şeklinde bir sözleşme ile yahut birbirlerinin kanını karıştırmak veya dudaklarına az bir parça dokundurmak suretiyle "Ahiretlik", "Kan kardeşliği" tesis ettikleri müşâhede edilmektedir. Güya böyle yapan kimseler, birbirlerine mahrem sayılıyorlar, ilişkilerinde de öz kardeşleri gibi davranıyorlar. Teklifsiz ve izinsiz olarak birbirlerinin yanlarına girip çıkıyor ve serbestçe sohbet edebiliyorlar. Çocuğunu sünnet et-

---

75 Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XII/237.
76 Dr. Toshihiko Izutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, Trc. Doç. Dr. Süleyman Ateş, Ankara, 1975, s. 155.
77 Kadı Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, II/78.
78 İbn Kesîr, *Tefsir*, III/284.
79 Tirmizî, Rada', 13, 1167. H., III/461.

tirmek sûretiyle kurulan "   kirvelik" de böyle bir akrabalığa sebep kabul edilmektedir. Hatta bazı çevrelerde kirvelik, birbirlerinden kız alıp vermeye bile engel teşkil edebilmektedir!

Biliyoruz ki, İslam'da mahremiyet, nesep, sıhriyyet ve süt emme yollarından birisiyle olur.[80] Bu üç yoldan başka bir şekilde olması mümkün değildir. Yukarıda belirttiğimiz ahretlik, bacı-kardeşlik ve kirvelik şeklinde sun'i mahremiyet durumu dinimiz İslam'da aslâ söz konusu değildir. Çünkü Ahzâb sûresi'nde, Allah Teâlâ, zevcât-ı tâhirâtı: "*Peygamber'in hanımları da mü'minlerin anneleridir*"[81] şeklinde tavsif etmesine rağmen; "*Peygamber'in hanımlarından birşey isteyeceğiniz zaman, perde arkasından isteyin. Bu, hem sizin, hem de onların kalpleri için en temiz bir davranıştır.*"[82] Âyet-i celîlesi ile sahabe-i kirâmı, ilişkilerde perde gerisine çekmiş olması; yıllarca Rasûlullah'a hizmet etmiş olan ve hanımlarıyla sohbet eden Enes (ra)'in, bu âyet nâzil olduktan sonra, artık eskisi gibi Rasûlullah'ın hanımlarının yanına girmekten men'edilmesi[83] bizdeki şekliyle sun'î kardeşliklerin ve onun doğurduğu serbestliğin ne denli anlamsız olduğunu ifâde etmez mi? Zira Rasûlullah (sav)'ın hanımlarının, mü'minlerin anneleri olması; buna rağmen ilişkilerin öz anne ile olan münâsebetlere benzememesi gösteriyor ki, sun'î bir mahremiyet İslam'da aslâ söz konusu olamaz. Âyet-i kerîmenin sonunda belirtilen "*Kalplerin temiz kalması*" şeklindeki illet, özellikle bizleri uyarmalıdır. Çünkü bu ilâhî hitap hususen ashab-ı kirâma ve Nebi'nin hanımlarına yöneltilmiştir. Onlar Rasûlullah'ın terbiyesi altında yetişmişler ve O'nun: *"Ashabıma sövmeyin. Sizden herhangi biriniz, Uhut dağı kadar altın tasadduk etseniz, değil onların bir ölçeğine, yarım ölçeğine dahi ulaşamazsınız"*[84] meâlindeki övgüsüne nâil olmuşlardır. Buna rağmen şu fesat çağında, *"Bizler bacı-kardeş olduk"*, yahut *"Ben onu kardeşim biliyorum..."*, *"Siz bizim kalbimize bakın..."* gibi sözlerin ne anlamı olabilir? Şüphesiz böyle bir iddiada bulunmak hiçbir mü'minin haddine düşmeyeceğine göre bu nev'î yapmacık ve göstermelik mahremiyetlere bir an önce son vermek ve geçmiş için de Allah Teâlâ'dan mağfiret talep etmek en doğru yol olacaktır.

Dinimizde kimlerin kimlere mahrem sayıldığını ve âdâbının ne olduğunu tayin edecek olan Allah ve Rasûlü'dür. Allah'ın emirlerinin

---

[80] Nîsâ,/ 23.
[81] Ahzab, 33/6.
[82] Ahzab, 33/53.
[83] el-Cassas, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, III/369.
[84] Buhârî, Fadâil-i Ashabı'n-Nebî, 6, IV/195.

dışına çıkarak yeni yeni yakınlıklar ve bid'atlar uydurmak, İslam'ın özüne aykırı yaşayışlar içerisine girmek, istediği kadar kötü niyet taşımasın, gafletten hatta sapıklıktan başka bir şey olamaz. Aslında bütün mü'minler birbirlerini kardeşleri ve dostlarıdır. Kardeşlik ve dostluk bağlarını kuvvetlendirecek hususlar elbetteki dinen de arzu edilir. Ancak yapılacak şeyler, İslam'ın hoş gördüğü meşrû usüllerle olmalı. Allah'ın koymuş olduğu sınırlar ve hükümler çiğnenmemelidir. Hemşehrilik söylemi de aynıdır...

d4. İhtiyar Kadınların Özel Durumları

وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَآءِ اللاَّتِي لاَ يَرْجُونَ نِكَاحًا فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ أَنْ يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ بِزِينَةٍ وَأَنْ يَسْتَعْفِفْنَ خَيْرٌ لَهُنَّ وَ اللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

"Cinsellik yönünden hiçbir beklentileri kalmamış yaşlı ninelerin ev içinde, çıplak bedenlerini açıp ortaya koymaksızın, elbiselerinden bir kısmını üzerlerinden atmalarından dolayı kendilerine bir günah yoktur; bununla beraber, iffetli davranmaları... onlar için daha iyi olur! Allah her şeyi işitir, her şeyi iyi bilir."[85]

İbn Kesir, Fahruddin Râzî ve Kurtubi gibi pek çok müfessir bu âyeti şöyle yorumlamışlardır: Cenâb-ı Hak, bu âyet-i kerîmesi ile yaşlanmış, hayız ve nifastan kesilmiş olan kadınlara bir kolaylık olsun diye tesettüre riâyette kısmen müsamaha gösterilmesini istemiş ve başörtülerinin üzerindeki cilbab adı verilen (baş) örtülerini açabileceklerini; ziynetlerini ortaya çıkartmamak şartıyla bu halleriyle erkeklerin arasına girebileceklerini beyan etmiştir. Çünkü onlar, artık şehvetten kesilmişler, nikâh bakımından da erkeklere hiçbir ihtiyaçları kalmamıştır. Bu ruhsata rağmen takvâ yolunu seçip tesettüre tam olarak riâyet etmiş olmaları, kendileri için daha hayırlı olur.[86]

Kanaatimizce bu ayet önceki iki âyetin devamıdır ve ev içerisindeki âdâb-ı muâşeretten söz etmektedir. Bize göre bu ayette söylenmek istenen şudur: Hayızdan, nifastan kesilmiş ve cinsellikleri tamamen sona ermiş yaşlı nineler -ki, halk arasında bunlara, ununu elemiş, eleğini duvara asmış, tabir edilir- yatak odalarından çıkıp ev halkı arasına katıldıklarında kendilerinden daha genç olanların, edep ve iffetleri gereği iç çamaşırları üzerine almaları gereken giysilerini giymemiş olmalarından veya dikkatsizlikleri sebebiyle bazı yerlerinin açılıp görülmesinden ötürü onlar için bir günah yoktur.

---

[85] Nur, 24/60.
[86] İbn Kesîr, *Tefsir*, III/304; Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, XXIV/33, 34; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XII/309.

Zira böylesi yaşlı nineler, aşırı derecedeki yaşlılığın verdiği tembellik, kendine sahip olamama ya da düşüncesizlik sebebiyle istenen âdâba riayet edememektedir. O yüzden hoş görülmelidirler! Fakat bunlar, kendilerine tanınan bu ruhsata ve ileri yaşlarına rağmen, şayet akılları eriyor, edep kurallarına dikkat edebiliyor ve bunu rahatlıkla uygulayabiliyorlarsa ki o durumda olanlar çoktur, onların da genel aile içi âdâba uyarak tesettüre tam riayet etmeleri ve iffetli davranmaları kendileri için elbette daha hayırlıdır.

Bu kadınlar, sadece hayızdan ve nifastan/lohusalık kesilmiş olanlar değil; aynı zamanda cinsellik yönünden de tamamen bitmiş olanlardır. Zira ayette *"Lâ yercûne nikahan"* kısmı buna işaret etmektedir.

e. Birbirlerine Mahrem Olanların Âdâbı

Fıkıh ilminde, kendileriyle evlenmek şer'an yasak olan kimselere mahrem; yasak olmayan kimselere ise namahrem; başka bir ifade ile: bir kadının ya da bir erkeğin evlenmesi ebediyyen haram olan kimselere mahrem; birbirleriyle evlenmeleri caiz olan kimselere de namahrem tabir edilir.

Yukarıda *namahrem* olanlarla ilişkilerde uyulması emredilen âdâptan bahsettik. Burada da *mahremlerin* ve bu katagoriye girenlerin tesettür âdâbından söz edeceğiz. Şöyle ki, herhangi bir (hür) kadın için avret kabul edilip ikinci dereceden ziynet yeri olarak nitelendirilen, el ve yüzden başka yerlerin - göbekle diz arası hâriç – açılması veya görülmesi câiz olan kimseler ve mahremleri şunlardır:

وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلاَ يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلاَّ مَا ظَهَرَ مِنْهَا
وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ وَلاَ يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلاَّ لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ أَوْ آبَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ
أَبْنَائِهِنَّ أَوْ أَبْنَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي أَخَوَاتِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ
أَيْمَانُهُنَّ أَوِ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُولِي الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَى عَوْرَاتِ النِّسَاءِ
وَلاَ يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ وَتُوبُوا إِلَى اللّٰهِ جَمِيعًا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

"Mümin kadınlara da söyle! Onlar da gözlerini harama karşı yumsunlar! Fercleri korusunlar! Ziynetlerinden görünen kısımdan başkasını açmasınlar! Başörtülerini yakalarının üzerine vursunlar! Ziynetlerini kocaları, babaları, kayınbabaları, oğulları, üvey oğulları, kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, kendi kadınları, sağ ellerinin malik olduğu kimseler; güdülmeye muhtaç olup cin-

sellik yönünden de kadınlara hiç ihtiyacı kalmayan yaşlılar ile kadınların mahrem yerlerine henüz vâkıf olmamış çocuklardan başkasının yanında açmasınlar! Gizli ziynetleri bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar! Ey iman edenler! Hep birlikte Allah'a tövbe edin/yönelin ki başarabilesiniz!"[87]

Âyet-i kerîmede zikrolunan şahıslardan kısa kısa bahsetmek yararlı olur kanaatindeyim. Şöyle ki:

Ziynet,[88] asıl itibariyle, kadının süslendiği çeşitli elbise, mücevherât ve güzelleşmek için kullandığı şeylere verilen isim olmakla beraber, sonraları bedenin azalarına şâmil olan umûmî şeylere de isim olmuştur.[89] Allah Teâlâ, Nur suresinin bu 31. âyet-i kerîmesinde ikinci defa ziynetten bahsetmekle, sosyal hayatın zorunlu şartları sebebiyle açılması ve görülmesi gerek ziyneti (el ve yüz) değil; özellikle ikinci dereceden ziynet ve ziynet yerlerini kast etmiştir. Bunların yabancılar tarafından (görülebilecek şekilde açılmasını ve) görülmesini yasaklamıştır. Sadece bu ayette istisna edilerek mahrem kabul edilen kimselerin görebileceğini beyan etmiştir.[90] Bu kimseler sırasıyla şunlardır:

---

[87] Nur, 24/31.

[88] Âyet-i kerîmede kastolunan ziynet hakkında İslam âlimleri ihtilâf etmişlerdir. Onlardan İbn Mes'ud, ziynetin zâhir olanı elbiselerdir der; İbn Cübeyr, elbise ve yüzdür; Atâ ve Evzâî de ellerle elbisedir derken; İbn Abbas Katâde, Mısver ve Mahzeme, ziynetin görüneni: sürme, bilezik, kolun yarısına kadar sürülen boya (kına), küpe ve yüzüktür. Bunları herhangi bir erkeğin görmesi mübahtır, demişlerdir. (Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XII/228).

Sâbûnî de der ki: "İsm-i hâlin mahalle ıtlâkı" babından, burada, ziynetin zikriyle ziynet mahalli kastolunmuştur. (Sâbûnî, Âyâtü'l-Ahkâm, II/148, 49. Sâbûnî ile aynı kanaatte olan Zemahşerî de: Bu âyette ziynet mahallinin zikredilmeyip, ziynetin zikredilmiş olması, o mahallin muhafaza edilip tesettüre riâyette mübâlağa edilmesi içindir. Çünkü ziynetin nehyedilmesi ziynet mahallinde olması sebebiyledir. Ziyneti açmak, ziynet mahallini açmak demek olacağından o şekilde vârit olmuştur. Yoksa lâfızda ziynet mahallinin kastedildiği de muhakkaktır. (Zemahşerî, *el-Keşşaf*, III/23. demiş, ziynet mahallinin korunması gerektiğini ifade etmiştir.

İbn Atiyye'nin, ziynetle beraber ziynet mahallinin kapatılması gerektiğine dâir görüşünü biraz önce Kurtubî'den nakletmiş idik. Kurtubî de aynı görüşe katılıyor ve şöyle diyordu: Bence de bu söz en güzelidir. Çünkü âdete binâen yahut namaz ve hac gibi ibâdetlerde ellerle yüzün açılması çoğunlukla zorunlu olduğundan istisnânın el ve yüze râci olması gerekir. Ebû Dâvûd'un Âişe (Rma.)'den nakletmiş olduğu hadis de bu görüşü te'yid eder mahiyettedir. Şöyle ki: Esmâ binti Ebî Bekr, üzerinde ince bir elbise olduğu hâlde Rasûlullah'ın yanına girmişti. Onu öyle görünce Hz. Peygamber derhal yüzünü çevirerek: "Ya Esmâ, kadın hayız görme çağına girdiği zaman, onun şuralarından başka yerlerinin görülmesi artık uygun olmaz" dedi ve yüzüyle avuçlarını işâret etti. (Ebû Dâvûd, Libâs, 34, 4104. H., IV/357 diyen Kurtubî, ihtiyatlı davranmak ve de nâsın fesâdından korunmak için kadınların ziynetlerini ve ziynet mahallerini açmamaları gerekir, demiştir. (Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XII/229).

[89] Sâbûnî, *Revaiu'l-Beyan*, II/158.

[90] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb,* XXIII/206.

1- وَلاَ يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلاَّ لِبُعُولَتِهِنَ***/Ziynetlerini açmasınlar; sadece Kocaları hariç***

Yukarıda da belirttiğimiz gibi karı-koca, birbirlerine elbiseleri mesabesindedirler. Onların birbirleri için mahrem yerleri ve zorunlu olarak örtünmeleri söz konusu değildir.[91] O sebeple, hayâ duygusunun etkisi hariç, karı ve kocanın birbirlerinden sakınıp korumaları icabeden hiç bir yerleri yoktur.[92]

2- أَوْ آبَآئِهِنَّ***/Babaları hariç...***

Kadınların babaları, yani öz ve üvey babaları ile dedeler... Ayette olmamasına rağmen süt kürdeşlerin babaları da bu hükme dahil olduğu gibi amca ve dayılar da baba hükmündedirler.[93]

3- أَوْ آبَآءِ بُعُولَتِهِنَّ**/Kayınbabaları hariç...**

Kocaların babaları ve onların babaları... Gelinin kayınbabası ile evlenmesi ebediyyen haramdır...

4- أَوْ أَبْنَآئِهِنَّ***/Oğulları hariç...***

Bir kadının kendi öz oğulları, oğullarının oğulları, yani torunları ile evlenmek haramdır.

5- أَوْ أَبْنَآءِ بُعُولَتِهِنَّ***/Kocalarının oğulları hariç...***

Bir kadının kocasının başka hanımından olan oğlu üvey oğulları ve onların oğulları. Burada kocanın sadece erkek çocukları zikredilmiştir. Onların çocukları da aynı hükme tâbidirler.[94]

6- أَوْ إِخْوَانِهِنَّ***/Kardeşleri hariç...***

Bir kadının öz ve üvey kardeşleri mahremlerindendir.

7- أَوْ بَنِي إِخْوَانِهِنَّ***/Erkek kardeşlerinin oğulları hariç...***

Erkek kardeşlerin oğulları kadının yeğenleri ve yeğenlerinin oğulları...

---

[91] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb,* XXIII/206; *Kurtubî, el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XII/229; İbn Kesîr, III/283

[92] Mü'minun, 23/5, 6; Kurtubi*, el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* XII/231.

[93] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, XXIII/206; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* XII/223.

[94] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb,* XXIII/206; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XII/229.

8- أَوْ بَنِي أَخَوَاتِهِنَّ/*Kız kardeşlerinin oğulları hariç...*

Kadının kız kardeşinden dolayı yeğenleri ve onların oğulları.

Buraya kadar bahsi geçen erkekler, kadının birinci dereceden yakınları olduğu ve onlarla evlenmeleri din açısından caiz olmadığı için bunların yanında bir kadının göbek ile dizi arasını kapatması vaciptir. Bazı müfessirler, *"Farkında olmadan açılmış ya da rüzgar açmış ise..."* deseler de bir kadının dizi ile göbeği arasından başka yerlerinin açılmasında ve bu sayılan erkekler tarafından görülmesinde hiç bir sakınca yoktur. Örf ve edeb gereği örtünme mecburiyeti hariç.

Bu kimselerin sürekli olarak bir arada yaşamaları sebebiyle kadınların, iş güç esnasında veya hastalık gibi arızî hallerde tesettüre tam olarak riâyet etmeleri hem zor hem de sıkıntı vericidir. Belki de bu yüzden Yüce Allah ev halkına ve yakın akrabaya bir kolaylık olsun, sıkıntı olmasın diye böyle bir ruhsat tanımış olabilir.

Ancak İslamî örf, normal şartlarda inanan bir kadının iffet ve hayâ duygusunu gerekçe göstererek bu sayılan kimselerin yanında, sadece diz ile göbek arasını kapatıp diğer yerleri açık olarak dolaşmasını âdâb-ı muâşerete uygun görmez. O nedenle Müslüman ailelerde belli ölçüde tesettüre uyma geleneği vardır. Binaenaleyh hiç bir baba, kızının, gelinin yanında belli ölçüde örtünmeyi terk etmez, mayo ile gezip dolaşmaz; hiç bir kız ve gelin de babasının, kayınbabasının, kardeşlerinin yanında diz kapağı ve göbeği arasını kapatıp diğer yerleri açık olarak, bikini vs. ile dolaşmaz. Çünkü İslam'ın sosyal ahlak anlayışı bunu gerektirmektedir.

9- أَوْ نِسَآئِهِنَّ/*Kendi kadınları hariç...*

Ayetteki "*kendi kadınları*"ından maksat mü'min kadınlardır. Zira böylesi zamirler Kur'an'da izafe edildiği şahsa, cinse ve kesime racidir. Bazı tefsirlerde "Anne ve kız kardeş gibi yakın kadınlardır", denildiği gibi toplumdaki birbirini tanıyan kadınlar da olabilir. Bir kısım müfessirler bunu, "Müslüman kadınlar" olarak yorumlamıştır. Gerekçe olarak da, gayr-ı müslim kadınların fitneye daha yatkın olmaları gösterilmiştir.[95] Mamafih yukarıda da bahsedildiği üzere kast edilenler mü'min kadınlardır.

---

[95] Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XII/229.

Elmalılı'nın dediği gibi, *"Demek ki, özel olarak tanımadıkları yabancı kadınlara da açılmaları caiz olmayacaktır. Eslaf-ı müfessirinin (ilk dönem tefsirciler) ekserisi demiştir ki: mü'minlerin kendi nisası/kadını demek, kendi dinlerinden olan Müslüman kadınlar demektir. Binaenaleyh Müslüman kadınları gayr-ı müslim kadınlara açılmamalıdırlar. Fakat bir kısmı da bunu istihsane hamleylemiş ve mü'minatın nisası, hizmet veya sohbetlerinde bulunan gerek müslime ve gerek gayr-ı müslime kadın cinsi olduğuna zahib olmuştur ki Fahruddin Râzî buna 'Mezheb budur' demiş, evvelki ahvat ise bu ise evfaktır."*[96]

Kanaatimizce gayr-ı müslim kadınlar, yabancı erkek mesabesindedirler ve onlardan da çekinilmelidir. Çünkü namus meselesi son derece önemlidir. Müslim olsun gayr-ı müslim olsun, yabancı bir erkeğin hanımı veya hanımlar vasıtasıyla duyup da falan kadının bedeninden bir biçimde söz etmesi cahil toplumlarda tedavisi imkânsız yaralara sebep olabilir.

10- أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ/***Sağ ellerinin malik oldukları hariç...***

Bunlardan maksad köle ve cariyelerdir. Bir kısım müfessirlere göre bu ayette sadece cariyeler kastedilmiştir. Köleler ise, örfün düzenlemesiyle yabancı erkek durumundadırlar.[97]

Artık günümüzde köle ve cariye olmadığı veya onun statüsünde hiç kimse bulunmadığı için bugün için bu âyetin hitap ettiği kimse bulunmamaktadır.

11- أَوِ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُوْلِي ٱلْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ/Yaşlılığından dolayı artık, cinsel açıdan kadınlara hiç bir ihtiyacı kalmamış olan; yine yaşlılığı sebebiyle kendisini idare etmekten aciz olup, başkasının güdümüne muhtaç olanlar hariç...

Bu tip erkeklerin edep ve nezaket kurallarına aklı ermediği ve gördüğünün peşine takılıp evlere dalan pir-i fanî erkekler ki onlardan ötürü ikinci dereceden ziynetin açılmasında bir sakınca bulunmamaktadır.

Kurtubî, bu kavramın kapsamı içerisine budalalık, delilik, ininlik, tenasül organları yok edilmişlik gibi muhtelif sebeplerden ötürü erkekliğini kaybetmiş olanları da katmıştır.[98]

---

96 Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili,* V/3506, 3507.
97 Sâbûnî, *Revaiu'l-Beyan,* II/164.
98 Bkz. *Kurtubî, el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* XII/234.

Bazı meallerde âyetin bu kısmına: *“Erkeklerden, ailenin kadınına şehvet duymayan hizmetçi vb. tabi kimseler.”*[99] manası verilmiştir ki, bizce bu anlayış, en az iki yönden büyük hatadır.

Birincisi الإربة kelimesi *ereb/ye’rabü/erben*; اربا /يأرب /ارب fiilinden isimdir, ihtiyaç anlamındadır: “Ğayru üli’l-irbe” ihtiyaç sahibi olmayan; “Ğayru üli’l-irbe minerrical” ise, “Erkeklikten dolayı kadınlara ihtiyacı olmayan” demektir.

İkincisi, İslam’da köle ve cariyelerin sosyal statüleri ile hizmetçilerin sosyal statüleri bir değildir. Bu nedenle cariyelerle hizmetçilerin toplumdaki hukukukî durumları ile buna dayalı olarak sorumlulukları birbirinden oldukça farklıdır. Binaenaleyh, bu ayette geçen *“Sağ ellerinin malik olduğu kimseler”* cümlesine hizmetçi manasını vermek yanlıştır.

12- **أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَى عَوْرَاتِ النِّسَاءِ/*Küçük çocuklar hariç...***

Bunlardan maksat, âyette de belirtildiği gibi kadınların avret yerlerinin henüz farkında olmamış, buna aklı ermeyecek yaş ve durumdaki küçük çocuklardır.[100]

Burada sayılan on iki kimse, genellikle kadınla bir arada bulunma, yeme, içme ve beraber çalışma mecburiyetinde olabilecek şahıslardır. Bunların yanında böyle bir kolaylığın tanınmış olması Allah Teâlâ’nın Müslümanlara bir lütfudur. Şâyet bu kolaylık tanınmayıp, yabancı erkeklerin hükmüne tâbi olsalardı elbette ki, yaptıkları işler ve hizmet esnasında bedenin bazı yerlerinin açılması sebebiyle her ikisi de mes’ul duruma düşecekler ve külfete mâruz bırakılmış olacaklardı.

Mü’min kadınların, bu on iki sınıf kimsenin yanında *sev’at/ferc-leri* hariç, ziynetlerini/ bedenlerini; başka bir ifade ile başlarını, boyunlarını, gerdanlarını, göğüslerini, kollarını ve dizden aşağı bacaklarını açmalarında ya da bu sayılan kimseler tarafından bu yerlerin görülmesinde hiç bir günah yoktur.

Bu ruhsata rağmen kadınlar mahrem sayılan bu kimselerin yanında, kendilerini sıkıntıya sokmamak şartıyla takvayı gözetip örfe uygun giyinmelerinin de âdâb-ı muâşeret açısından önemli olduğu

---

[99] Bkz. *Kur’an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meali*, Hazırlayanlar: A. Özek, H. Karaman, A. Turgut, M. Çağrıcı, İ. K. Dönmez, S. Gümüş, Kral Fehd Mushaf-ı Şerif Basım Kurumu, 1992, s.352.

[100] Râzî, *Mefatihu’l-Gayb*, XXIII/209; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, XII/236.

bilinmelidir. Çünkü burada zikredilenler 'Allah'ın koyduğu sınırlardır; mutlaka açılmalıdır' anlamına gelmeyeceği gibi, hiç bir mü'minin de açacağı ve diğerinin de onu seyredeceği anlamına da gelmez. hayâ duygusuna sahip her Müslüman takvaya en uygun olan hangisi ise, ancak onu yapar, bu hususta Allah'ın koyduğu sınırlarda dolaşmaz.

“Ben sizden (yaptıklarım için) bir ücret istemiyorum. Benim ücretimi ancak âlemlerin Rabbi (olan Allah) verecektir.”

(Şuârâ, 26/109)

“Ben size her şeyi öğreten babanızım.”

(Ebû Dâvûd, Sünen, 1/18)

İ- ÖĞRETMEN-ÖĞRENCİ İLİŞKİLERİNDE ÂDÂB

İlim ışıktır; cehaletin karanlıklarını yok edip varlık âlemini aydınlatan ilahi bir nurdur. Onun olmadığı yerde sadece karanlık değil, yokluk/ademiyet söz konusudur.

Akıl, tefekkür ve ilim; insanı insan yapan ve yücelten değerlerin başında gelir. Bizzat Allah, mü’minlerin dostudur; onları karanlıklardan aydınlığa çıkartır. İman etmeyenlerin dostu, cehaletin prototipi olan İblis de dostlarını aydınlıktan karanlığa/zulümat sokar.[1] Belki de o yüzden Cenab-ı Allah’ın en son peygamberi (Hatemennebiyyîn) Hz. Muhammed’e ilk vahyi ve emri *“Oku!”* olmuştur.

İnsana ilk defa bilmediklerini, kalem ile yazmayı,[2] okumayı ve beyanı öğreten O’dur.[3] İlk muallim/öğretmen Allah (cc); öğrencileri ise peygamberlerdir. Her peygamber, aynı zamanda ümmetinin öğretmenidir.

Dünya da ilim iledir, ahiret de ilim ile... Her ikisini isteyen mutlaka ilme sarılmalı ve ilim ile yükselmelidir. İlmin ve imanın yücelttiği kadar hiç bir şey insanı yüceltemez.

Allah’a iman da saygı/haşyetullah da, sadece ilim iledir.[4] İlmi olmayanın, taklitten başka imanı da olmaz, Yüce Yaratıcı’ya hakkıyla saygısı da olmaz.

---

1 Bakara, 2/ 257.
2 Alak, 96/4, 5
3 Rahman, 55/1, 2.
4 شَهِدَ اللّٰهُ أَنَّهُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ وَالْمَلاَئِكَةُ وَأُوْلُوا الْعِلْمِ قَآئِمًا بِالْقِسْطِ لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ *Allah’tan başka ilah olmadığına, sadece Allah şahitlik etti, melekler ve adalet vasfına sahip olan ilim adamları* şahit-

Allah Teâlâ soruyor; akıl, ilim ve insaf sahibi kimseler de düşünsünler:

قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لاَ يَعْلَمُونَ

"...bilenlerle bilmeyenler hiç bir olur mu?"[5]

"...görenle görmeyen hiç bir olur mu?"[6]

"...karanlıklarla aydınlık hiç bir olur mu?"[7]

Yine Cenab-ı Allah cevap veriyor: Evet, "*...körlerle görenler, karanlıklarla aydınlıklar, yakıcı sıcağın altı ile serin gölgelikler*"[8]; evet, *"Bilenlerle bilmeyenler",*[9] *"...yaşayanlarla ölüler..."*[10] elbette bir olmazlar. Düşünen tüm akıl sahipleri de bunu böyle bilir ve söylerler. O sebeple ilim mü'minin şiarıdır; erkek-kadın her kese farzdır."[11]

İlim ve hikmet mü'minin yitik malıdır, nerede bulursa alır;[12] hatta Çin'de bile olsa...[13]

İlmin ve öğrenmenin yaşı da yoktur sonu da olmaz; beşikten mezara kadar ilim için çalışılmalıdır.

Bir harf öğretene kırk yıl köle olurum, diyen bir ceddin ve hikmetin izinde elbette yürünmelidir.

Müminler kafirlerden, âlimler cahillerden kıyas kabul etmeyecek derecede üstündürler:

يَرْفَعِ اللّٰهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ

"Allah, mü'minler içerisinde iman edenleri ve kendilerine ilim verilmiş olanları derecelerle yükseltir..." [14]

O sebeple mü'minler ya öğretendir veya öğrenen; üçüncüsü olamazlar.

---

lik ettiler; *evet, O'ndan başka ilah yoktur; O güçlüdür, her şeyi yerli yerince yapar.*"(Al-i İmran, 3/18.); *"Ancak âlim kulları Allah'a saygı duyar ve O'ndan çekinirler..."* (Fatır, 35/28)

5 Zümer, 39/9.
6 En'am, 6/50.
7 Ra'd, 13/16.
8 Ra'd, 13/19.
9 Ğafir, 40/58.
10 Fatır, 35/22.
11 İbn Mace, Mukaddime, 17.
12 Tirmizî, İlim, 19.
13 Beyhaki, Ahmed İbn el-Huseyn (384-458), *Şuabu'l-İman*, Beyrut, 1410, 254.
14 Mücadele, 58/8-11.

Ancak, ilmiyle amil olan âlim salih mü'mindir.

Öğretmen ve öğrenci, biri ilmin sahibi diğeri ise talibidir. Biri ışık, diğeri o ışığa hasret bir mekan. Birincisi Allah'ın ve Peygamberin vekili, diğeri sahabenin halefidir; her ikisi de Hakk yolunun mübarek yolcularıdır. O yolda oldukları sürece Allah yolundadırlar ve öldükleri takdirde şehittirler.

Okul, aileden sonra çocuğun eğitim ve öğretimi ile birinci derecede meşgul ve mes'ul olan eğitici bir kurumdur. Denilebilir ki, belli bir yaştan sonra, eğitim-öğretim konusu aileden de önemlidir.

Öğretmenler, siyasi, sosyal, ekonomik, tüm yönleriyle geleceğin mimarlarını yetiştiren özel ustalar ve sanatkarlardır. Gelecek nesiller elbette onların eserleri olacaktır.

Öğrenciler, anne ve babalarının öğretmenlerine havale ettikleri göz bebekleri nadide emanetleridir; bir milletin geleceğidir.

Doğal olarak kalıp ne kadar düzgün olursa ondan çıkacak olan nesne de o derece düzgün olur. Eğri ağacın gölgesinin düzgün olduğunu bugüne kadar kim görmüş?

Aklın birinci vazifesi Allah'a iman ise, ikinci vazifesi de sevmektir; önce yüce Rabbini sevmek, sonra Rabbinin yarattıklarını; özellikle anne ve babasını, öğretmenini ve diğerlerini...

Rasûlullah (sav) buyurmuyor mu: "İman etmedikçe cennete giremezsiniz; birbirinizi sevmedikçe de mü'min olamazsınız!"[15]

O halde öğretmen-öğrenci ilişkisinin başında sevgi ve saygı gelmelidir. Eli öpülesi öğretmen sevecek, öğrencisi de ona hürmet gösterecek ve saygıyla elini öpecektir.

Rasûl-i Ekrem (sav) şöyle buyurmuştur: *"Büyüğümüzün hakkını vermeyen, küçüğümüzü sevmeyen bizden değildir!"*[16] Büyüğün hakkı saygı, küçüğün hakkı ise sevgidir. İkisi birleşip birlikte muhteşem bir atmosfer oluşturdukları zaman ortaya nadide bir çiçek misali eğitilip yetiştirilmiş güzel bir insan çıkacaktır. Tüm toplumların muhtaç oldukları en önemli ürün. O elde edildikten sonra diğer ürünler kendiliğinden gelecektir.

Bizim kültürümüzde öğretmenler, öğrenciye yakınlıkları ve görevleri itibariyle anne ve babadan sonra en etkili ve en önemli kişi-

---

15 Müslim, İman, 93, 94.
16 Ebû Dâvûd, Birr ve Sıla, 15.

ler olarak bilinirler. Onun için öğretmenler anne ve baba gibi saygıya ve itaata lâyıktırlar. Bu yüzden öğretmen-öğrenci ilişkileri, ebeveyn-evlât ilişkileri kadar; bir ölçüde daha önemli bir âdâb-ı muâşeret konusudur.

Rasûlullah (sav) de; aynı zamanda bir öğretici/öğretmen idi. O ashabına hem okumayı, yazmayı/kitabı ve ilmi, hikmeti öğretiyor hem de onları eğitiyordu. O yüce Rabbi tarafından örnek alınması gereken bir numune-i imtisal olarak gösterildiği[17] için bir eğitimci vasfı ve örnek ahlakı, âdâbı ve davranışlarıyla da eğitim ve öğretimin özünü talebelerine adeta nakış nakış işliyordu.

Allah Teâlâ tüm mü’minleri, öğretmenleri sebebiyle tebrik ediyor ve buyuruyor ki:

لَقَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولاً مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلاَلٍ مُبِينٍ

“Muhakkak ki Allah mü’minlere, kendi aralarından, onlara Allah’ın ayetlerini okuyan, onları (maddî ve manevî kirlerden) temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten kendileri gibi bir insanı elçi göndermekle büyük bir iyilik etmiştir. Oysa onlar daha önce apaçık bir sapkınlık içerisindeydiler.”[18]

Bu ayetteki *zekkâ* kelimesi, hem temizledi ve arındırdı hem de ıslah etti; eğitip öğretip yetiştirdi; geliştirdi, artırdı, büyüttü anlamındadır. Onun (sav) seçkin bir eğitimci olduğunu az önce de söylemiştik zaten. O, yaklaşık yirmi küsur yıl süren vahiy sürecinde mü’minleri cehaletin karanlıklarından çıkartıp İslam’ın aydınlığına; ilmin, düşüncenin ve hikmetin ferahlığına kavuşturdu. Onları cahiliyye döneminin batıl inançlarından, sırtlarında taşımakta oldukları putların yükünden, bozuk ahlâksızlığın her çeşidinden, insanlık dışı davranışlarından arındırıp temizledi. Onlara okumayı, Kur’an’ı öğretti. Kur’an vasıtasıyla hayatı, insanlığı ve bilmedikleri daha nice şeyleri tanıttı. Sonuçta Cenab-ı Allah’ın: *“Siz, insanlar için çıkartılmış en iyi bir toplumsunuz...”*[19] veya *“Böylece sizi,* aşırılıklardan arındırılmış *adalet vasfına sahip bir ümmet yaptık...”*[20] dediği

---

[17] لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللّٰهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُو اللّٰهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللّٰهَ كَثِيرًا/*“(Ey Müslümanlar! Sizin için; bilhassa Allah’a ve ahiret gününe kavuşacağını umarak Allah’ı çok zikreden kimseler için Allah’ın elçisinde alınması gereken güzel bir örnek vardır.”* (Ahzab,33/21)

[18] Âl-i İmran, 3/164.

[19] Âl-i İmran, 3/110.

[20] Bakara, 2/143.

hem çağdaşlarına hem de kıyamete kadar gelecek bütün toplumlara medeniyette örnek ve önder gösterilen bir nesli inşa etti.

O sebeple her öğretmen, öğrencisi için tüm tavır ve hareketleriyle de örnek alınması gereken bir numunedir. Öğrencsi ise onu izleyen, arılık ve durulukta ona benzeyen ve onun gibi yetişen bir fidan.

Bu olguya varabilmek için arı-petek misali, her öğretmenin uymak zorunda olduğu bir takım muâşeret esasları olduğu gibi, öğrencinin de öğretmenine karşı hürmet ve saygının gereği olarak uyacağı bazı kaide ve kurallar olacaktır. Hep tek taraftan anlayış ve olgunluk beklemek hiçbir zaman başarıya ulaştıramaz. Bu yüzden konuyu, "Öğretmenin Uyması Gerekli Adâb", "Öğrencinin Uyması Gerekli Adâb" olmak üzere iki ana başlık altında incelemek durumundayız.

1. Öğretmenin Uyması Gerekli Âdâb

İlim, irfan ve edeb, öğretmenin de öğrencinin de süsüdür, güzelliğidir. İlim olmakla birlikte irfan ve edebi bulunmaması öğretmeni kabalaştırır, çirkinleştirir, sevimliliğini ve aydınlatıcı vasfını yok eder. Özellikle edebi olmayanın ilmi ve irfanı da olmaz. İbni Sina ne güzel söylemiş, *"Bir batman ilmi olanın hiç olmazsa bir okka da edebi olsa gerektir."* O halde öğretmen derste ilmini ortaya koyarken mutlaka irfanını ve edebiyle birlikte olmalıdır.

Burada öğretmenin uymak zorunda olduğu belli başlı muâşeret esaslarını Kur'an-ı Kerim'den şu başlıklar altında tespit edip değerlendirmek mümkündür:

a. Öğretmen İlmiyle Âmil Olmalı

Allah Teâlâ uyarıyor ve diyor ki:

أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلاَ تَعْقِلُونَ

"Siz, insanlara iyiliği emredip de kendinizi unutuyor musunuz? Bir de kitap okuyorsunuz! Sizin aklınız ermiyor mu?"[21]

Hitap, doğrudan doğruya Yahudi âlimlerinedir. Denilmek istenen şudur: *"Ey Ahbara'l-Yahud! Siz insanları hayra ve imana teşvik ediyorsunuz, ama başkalarını teşvik ettiğiniz o hayra ve imana kendiniz neden yanaşmıyorsunuz?"* Aklı başında ve sözü ile işi tutarlı olan bir insan, iyilik olarak bildiği bir şeyi başkalarına tavsiye eder de kendisi onu yapmaz mı?

---

[21] Bakara, 2/44.

Hitabın hususiliği mananın umumiliğine elbette mani değildir. Konu öğreten ve öğrenen kişilerle ilgilidir. Yahudilerin öğreticilerine "Ahbar", Hıristiyanlarınkine ise "Ruhban" adı verilmekte idi. O sebeple âyetin hitabı aynı durumda olan herkesi, özellikle de ilmiyle amil olmayan âlimleri ve öğretmenleri kapsamaktadır.

Yukarıda söz konusu ettiğimiz ayetlerden de anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber, her yönüyle insanlar için örnek bir eğitimci idi. Bütün sözleri, iş ve hareketleri ölçülü, âdil ve âdâba muvâfık olup sözleri ile fiilleri aslâ birbirine çelişir değildi. Söylediklerini yapar ve yapamayacağı şeyleri de kesinlikle tavsiye etmezdi. Çünkü yapmadığı veya yapamayacağı şeyi söylemek Allah'ı çok kızdıran bir sahtekârlıktır:

يَآأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لاَ تَفْعَلُونَ. كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللّٰهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لاَ تَفْعَلُونَ

"Ey iman edenler! Yapmadığınız/Yapamayacağınız şeyi ne diye söylüyorsunuz? Yapmadığınız şeyi söylemeniz, Allah katında öfke olarak büyüdü artık!"

Sahâbe-i Kirâm da Allah Teâlâ'nın "*Şüphesiz Allah'ın Rasûlü'nde sizin için güzel bir örnek vardır*"[22] âyet-i kerîmesinde belirtilen tavsiyesine uyarak Hz. Peygamber'i her yönüyle kendilerine örnek edinmişler, ondan gördükleri ve tavsiye ettiği her hareketi tatbik etmişler, beğenmeyeceği davranışlarını da derhal terk etmişlerdir.

Bütün Müslümanların, özellikle âlimlerin de aynı yolu tâkip edip Rasûlullah'ı kendilerine örnek edinmeleri gerekmektedir. Çünkü âlimler, nebîlerin vârisleri olup,[23] onların miraslarını devam ettirmekle de görevlidirler. Bu cümleden olarak öğretmenlerin öğrencilerine güzel örnek olabilmeleri için bildiklerini yaşamaları ve öğrencilerine tavsiye ve emrettiklerini mutlaka hayatlarında tatbik ediyor olmaları şarttır.

Pedogoji ilminin tespitidir; eğitim-öğretim çağında çocuklar çok iyi birer taklitçidirler. Ebeveynlerini, öğretmenlerini ve kendince özendikleri kimseleri çok iyi taklit ederler. O sebeple öğretmenler daha çok göze hitap etmeliler; onların sözleri ile özleri, öğrettikleriyle davranışları mutlaka birbirine uygun olmalıdır. Aksi halde Cenab-ı Allah'ın şu uyarısı, tamamen kendilerine yöneltilmiş sayılır: "*Siz insanlara iyilikleri emrediyor da kendi nefislerinizi unutuyor musunuz?*"[24]

---

[22] Ahzab, 33/21.
[23] Buhârî,'İlm, 10, I/25.
[24] Bakara, 2/44.

İmam-ı Gazâlî de, irşâd eden bir öğretmenle irşâd edilen öğrenciyi, çamurla ağaca benzetir ve der ki: *"İçinde nakış olmayan kalıba çamur dökülürse, kalıptan çıkanın nakışlı olmayacağı gibi; eğri bir ağacın gölgesi de eğri olacaktır."*[25]

Tefsir-i Kebîr'de beyan edildiğine göre: *"Cennetlilerden bir gurup, cehennemlilerle karşılaştıkları zaman 'Biz sizin öğrettiklerinizle cennete girdiğimiz halde, siz nasıl oldu da cehenneme düştünüz?' diye sorarlar. Onlar: 'Biz size hayrı tavsiye ederdik ama kendimiz yapmazdık' şeklinde cevap verirler."*[26]

Başkasına öğretip kendisi yapmayanlara, şairlerden birisi de şöyle seslenir: *"Ey başkalarına hayrı öğreten kişi, nolaydı bu ta'lim/eğitim biraz da kendine olsaydı! Çünkü sen, sıhhat bulsunlar diye başkalarına çare tavsiye ediyorsun ama kendin hastasın. Öncelikle kendini sıhhate kavuştur, çâreyi kendin tatbik et. Taşkınlıklarına da son ver. Şayet nefsinin aşırılıklarına son verirsen, sen hakîm kimsesindir. İşte o zaman öğüt verirsin öğütlerin tutulur, görüşlerine uyulur talimin de fayda verir."*[27]

Evet, öncelikle kendi nefsine söz geçiremeyen, hayır ve iyiliği şahsında tatbik etmeyen kimsenin başkasına öğüt vermesi faydalı olmayacağı gibi, utanç verici de bir durum arzeder. Zira nakledildiğine göre Allah Teâlâ İsâ (as)'ya şöyle vahyetmiştir: *"Önce kendi nefsine öğüt ver; eğer nefsin kabul ederse sonra başkalarına nasihat et. Aksi hâlde benden utan!"*[28]

İbrahim en-Nehaî, vaaz etmekten vazgeçmiş, sebebini soranlara da şu cevabı vermiştir: *"Ben şu üç âyetten dolayı vaaz etmeyi hoş görmüyorum:*

Onlardan birincisi, Allah Teâlâ'nın: 'Siz başkalarına iyiliği emrediyor da kendi nefislerinizi unutuyor musunuz?'[29]

İkincisi: 'Ey îman edenler, niçin yapmadığınız/yapamayacağınız şeyleri söylüyorsunuz? Yapmadığınız şeyleri söylemeniz Allah indinde buğuz olarak büyüdü artık!'[30]

Üçüncüsü de, Şuayb (as)'dan haber veren: *'Size ettiğim yasağa kendim muhalefet etmek istemiyorum. Ben gücümün yettiği kadar ısla-*

---

25 Gazâlî, *İhyâ*, I/58.
26 Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, III/48.
27 Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, III/48.
28 Mâverdî, *Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn*, s. 39.
29 Bakara, 2/44.
30 Saff, 61/2, 3.

hattan başka birşey arzu etmem. Benim muvaffakıyetim ancak Allah'ın yardımıyladır. Ben yalnız O'na güvenip dayanır, yalnız O'na dönerim"[31]

Bu âyet-i kerîmeler, hadis-i şerifler ve vecizeler açıkça gösteriyor ki, bir öğretmen, ancak söylediklerini yapabildiği ölçüde öğrencilerine yararlı olabilir ve sözleri geçerli sayılır. Şâyet söylediklerini yapmıyor, sözleriyle fiilleri birbirine uymuyorsa elbette ki gülünç duruma düşecektir. Öğretmenlik âdâbında ise gülünç olmak mevcut değildir. Öğretmen dâima ciddî ve saygıdeğer olmalıdır. Öğretmen, mutlaka ilmiyle, ameliyle ve ihlasıyla örnek bir mü'min olmalıdır. Çünkü ibadeti olup da ilmi olmayan, ilmi olup da ilmiyle amil olmayan, ilmiyle amil olup da ihlası olmayan kişi zaten helak olmuştur!

Bu konuya Zunnûn el-Mısrî'nin şu sözüyle son vermek isterim: *"Bilgisi kalbini terbiye ettiği için ârifin edebi bütün edeplerin üzerinde olmalıdır."*[32]

b. Öğrencisini Evladı/Kardeşi Bilmeli

Allah Teâlâ, Hucurât sûresi'ndeki: "*Mü'minler ancak kardeştirler*"[33] âyet-i kerîmesi ile bütün Müslümanların, dolayısıyla öğretmenle öğrencinin birbirinin kardeşi olduğunu beyan etmektedir. Hoca ile talebe birbirinin kardeşi olunca; kardeşlik hak ve vazifelerini ifa etmek mecburiyetinde olacakları da muhakkaktır.[34] Öğretmen, öğrencisine kardeşlik duygusu ile muamele edip, onun terbiye ve eğitimi ile uğraşırken bu gerçekten asla sapmaması gerekir ki, ona faydalı olabilsin. *"Birbirini sıkıca destekleyen aynı binanın taşları olarak"*[35] tüm kaygı ve düşüncesi o olmalıdır. *"Bir tarafı ağrıyınca bedeni de elem duyan bir vücut gibi"*[36] öğrencisinin dert ve sıkıntılarıyla ilgilenmelidir. Daima baba şefkati içerisinde olup, talebesinin öğrenmesi gerekli bilgileri kazanması ve her türlü belâ ve musibetlerden korunması için gerekli endişe ve gayretlerini esirgememelidir. Zira insanlık âleminin yegâne eğiticisi olan Hz. Peygamber (sav) bir hadis-i şeriflerinde: *"Ben size her şeyi öğreten babanız mesâbesindeyim"*[37] buyurmuş, muallimlere îma yoluyla bu şefkat ve endişelerini veciz bir şekilde ifade etmiştir.[38] Ancak bu duygular sebebiyle öğretmen-öğrenci münasebetleri olumlu bir şekilde devam edebilir.

---

31 Hûd, 11/88. Bkz. İbn Kesîr, *Tefsir*, I/86, 87.
32 Sühreverdî, *Avârifu'l-Maarif*, s. 153.
33 Hucurat, 49/10.
34 Gazâlî, *İhyâ*, I/56.
35 Buhârî, Edeb, 36, VII/80.
36 Buhârî, *a.g.e.*, K. Edeb, 27, VII/77, 78.
37 Ebû Dâvûd, es-Sünen, I/18.
38 Gazâlî, *İhyâ*, I/56.

Bu duygu sayesinde öğretmen öğrencisini sever, öğrenci de hocasına karşı saygı ve minnet duyabilir. Öyle zannediyorum ki, zamanımızda mevcut olan öğretmen-öğrenci çekişmeleri, hep bu kardeşlik duygusunun mevcut olmayışından ileri gelmektedir. Çünkü birbirine yabancı olduğu hissini taşıyan iki gurup, ancak soğuk ilişkiler içinde olabilir.

c. Öğrencilerine Toplumun Emaneti Gözüyle Bakmalı

Yukarıda "okullarda öğrenciler, anne ve babalırının öğretmenlerine nadide emanetleridir" demiştik. Zaten Kur'an-ı Kerim açısından her devlet işi, resmi görev bir emanettir. Mutlaka ehline verilmelidir. Aslında kainat dediğimiz şu koskoca evren bile insana tevdi edilmiş bir emanet değil midir?

Yüce Mevlamız, "*Göklere, arza ve dağlara arzedip de onların yüklenmekten çekindikleri; ama insanoğlunun hiç tereddüt etmeden kabul edip yüklendiği emaneti,"*[39] *"Emanetleri ehline veriniz"*[40] buyurarak; emanetlerin ehline verilmesini, ehlinin de onları iyi koruyup hakkını vermelerini emretmektedir.

Emanetlerin hakkını da ancak gerçek mü'minlerin verebildikleri söylenmiştir: *"...onlar kendilerine tevdi edilen emanetlerini ve ahitlerini gözetirler..."*[41]

O halde öğretmenler kendilerine tevdi edilmiş olan bu nadide emanetlerin hakkını tam olarak vermelidirler ki, resmi görev aldıklarında yetiştirdikleri nesil de o emanate ehil olsunlar. Sonuçta insanoğlu hep birlikte yüklenmiş olduğu üzerindeki kâinat emanetinin hakkını verebilsinler.

d. Anlatırken Öğrencilerin Seviyesine İnmeli

Hepsi aynı yaşta olsalar bile, simaları ve karakterleri gibi öğrencilerin anlama kapasiteleri ve kavrayış seviyeleri de birbirinden farklıdırlar. O sebeple öğretmenin dikkat etmesi gerekli olan konulardan birisi de, öğrencilerinin anlama seviyesini tesbit edip onların anlayabilecekleri seviyede konuşmasıdır. Akıllarının eremiyeceği yahut kalplerinin usanç getireceği konuları boş yere tekrar edip durmamalıdır.

Allah Teâlâ buyuruyor ki:

---

39 Ahzab, 33/72.
40 Nisa, 4/58.
41 Müminun, 23/8; Mearic, 70/32.

نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ

"...Biz dilediğimiz kimseyi derecelerle yükseltiriz. Her ilim sahibinin üstünde mutlaka bir bilen vardır."[42]

Hz İbrahim'in *"Ey Rabbim! Ölüyü nasıl dirilttiğini bana göster, demişti. Rabbi ona: Yoksa inanmadın mı? dedi. İbrahim: Hayır! İnandım, fakat kalbimin mutmain olması için (görmek istedim)"* dediğinde şefkat ve merhametle kulunun seviyesine inerek Allah, şöyle demişti: *"Öyleyse dört tane kuş yakala, onları yanına al, sonra (kesip parçala), her dağın başına onlardan bir parça koy. Sonra da onları kendine çağır; koşarak sana gelirler. Bil ki Allah azîzdir, hakîmdir, buyurdu."*[43]

Ya da Hz. Mûsâ'nın *"Rabbim! Bana (kendini) göster; seni göreyim!"* dediğinde yine kulunun anlayabileceği en uygun şekilde (Rabbi): *"Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse sen de beni göreceksin!"* buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti, Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca dedi ki: "*Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tevbe ettim. Ben inananların ilkiyim."*[44] demesi gibi.

Beşerin efendisi Hz. Peygamber, *"Biz nebîler topluluğu, insanların seviyesine inip, onların anlayabilecekleri şekilde konuşmakla emrolunduk"* buyurmuş[45] ve mutlaka öğrencinin anlayacağı seviyeye inmenin gerekliliğini ifade etmiştir. Zira konuşulanlar, öğrencinin anlayış kapasitesinin üzerinde olup akıl erdiremeyeceği ölçüde olursa; idraklerine hitap edilemediği gibi aynı zamanda onların fazla zorlanmaları neticesinde taşkınlıklarına da sebep olunabilir. Hattâ âdi davranışlarla beraber ruhî bunalımlara da öğrenciyi sokabilir.

Nakledildiğine göre Rasûlullah (sav): *"Herhangi biriniz, bir şahsa anlayamayacağı şeyleri anlatırsa, o, aleyhlerine ancak fitne doğurur"*[46] buyurmuş, önemli olan bu konuda eğiticilerin dikkatlerini çekmiştir.

Hz. Âişe (ra) de: "*Kur'ân'ın: 'Her ilim sahibinin üzerinde bir bilen vardır.'*[47] *buyruğu doğrultusunda Rasûlullah (sav) bize, insanları*

---

[42] Yusuf, 12/76.
[43] Bakara 2/260.
[44] A'raf 7/143.
[45] Gazâlî, *İhyâ,* I/57; Seyyid Alizâde, *Şerhu Şir'atil-İslam,* s. 384: Benzerini Ebû Dâvûd, Hz. Âişe'den nakletmiştir. Bkz. es-Sünen 23, 4842, H., V/173.
[46] Gazâlî, *İhyâ*, I/57.
[47] Yusuf, 12/76.

mevkilerine koymamızı emretti” sözleriyle şahsın anlayışına göre hitap etmek gerektiğine işaret etmiştir.[48]

Bu durumda her öğretmenin, anlatırken, öğrencilerinin tespit ettiği seviyelerini göz önüne alıp ona göre konuşması, uymak zorunda olduğu ana ilkelerden birisi olmuş oluyor.[49]

e. Öfkesine Hâkim Olup Öğrencilerine Rıfkla Muâmele Etmeli

Her meslekte azim, istikrar, sabır ve planlı hareket etmek başarı için önemli şartlardandır. Öğretmenin elindeki malzeme insan evladıdır. Birbirlerinden oldukça farklı yapıdadırlar. Hele hele öyle bir kesimi vardır ki, çetin ceviz gibidirler, ele avuca sığımazlar; o sebeple de işlenmesi pek kolay değildir. Hani Cenabı Allah diyor ya; *“Biz insanı çetin yarattık, ama hiç kimsenin de kendisine güç yetiremeyeceğini mi sanıyor?”*[50] Gerçekten de öyle, sabırla halledilmeyecek ve özüne inilip yenilmeyecek hiç bir ceviz yoktur.

Öfke ise, insanın insanlık vasfından kaynaklanan bir hassasıdır. Yerinde ve ölçüsü kaçırılmadan öfkelenmek insanlığın gereğidir. Ancak olur olmaz her şeye öfkelenmek ve gereğini yapmamak da insanı insan olmaktan uzaklaştırır. Öğretmen gerektiğinde öfkesini yutabilmelidir. Zira öfkesine hakim olmak insani bir erdem olmanın ötesinde Allah ve Rasûlü’nün övdüğü güzel bir haslettir:

اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّآءِ وَالضَّرَّآءِ وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَ اللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

“Gerçek mü’minler, bollukta da darlıkta da Allah rızası için harcarlar. Kızdıkları zaman öfkelerini yutar ve insanları affederler. Allah iyilik yapanları sever. “[51]

Öğretmenlik âdâbının en önemli noktalarından birisi de her halükârda öfkesine hâkim olup affedici olmaktır; ceza, sadece gerektiğinde ve çok sonra düşünülmelidir. Metnini ve mealini naklettiğimiz bu âyetin tefsirinde denilmiştir ki: “Sabır yoluyla nefsindeki şiddeti tutup açığa vurmayan”[52], “Hesaba çekilmeyi hak edenleri (hemen) cezalandırmayıp, vaz geçen”[53] kimseler Allah’ın sevgisine layık olan ihsan sahibi mü’minlerdir.

[48] Müslim, es-Sahîh, I/6.
[49] Geniş bilgi için bkz.: el-Herevî, *Şerhu Ayni’l-’İlm*, I/31.
[50] Beled, 90/4, 5. Tefsiri için bkz. M. Zeki Duman, *Beyanu’l-Hak*, Beled Suresinin Tefsiri.
[51] Al-i İmran, 3/134.
[52] Nesefî, *Medârik*, I/82.
[53] K. Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl,* I/182.

Biz Rabbimize dua etmiyormuyuz: *"Ey Rabbimiz! Eğer unutur veya hata edersek bizi hemen sorguya çekip de cezalandırma!"*[54]

Gazâlî demiştir ki: Öğretmenliğin en ince âdâbından biri de, öğretmenin talebesinde gördüğü kötülükleri, açıktan açığa (yüzüne vurarak) değil, uyarı ve îmâ yoluyla sakındırmasıdır. Suçlarından dolayı öğrenciyi hemen azarlamak yerine, şefkat ve merhamet hislerini öne çıkararak fenalıklardan alıkoymalıdır.[55]

Bir de onu müsbet/olumlu yöne sevketmek için kendisine güven sağlayacak sözler söylenmelidir. Çünkü *"Genel olarak çocuğun, kendisine güvenildiğini hissetmesi, onu doğru yola götürmek hususunda çok değerli bir yöntemdir. Vaktiyle okul camını kıran bir öğrenciyi öğrenciler öğretmene şikayet ederler. Camı kıran çocuğa öğretmen bu olumsuz davranışın nedenini sorunca, öğrenci 'Camı ben kırmadım ki' diye cevap verir. Bu cevap üzerine öğrencinin daha fazla rencide olmasına izin vermek istemeyen öğretmen şahit öğrencilerin itirazına rağmen 'Arkadaşınız yalan söylemez, kırmadım diyorsa doğrudur.' der konuyu kapatır. Ders çıkışı öğrenci öğretmenine mahçup bir ifadeyle kendisine güvendiği için teşekkür eder hem de suçunu inkar ettiği için özür diler. Bu örnekte olduğu gibi çocukta bulunan en baskın değere hitabetmek gerekir."*[56] Böylece çocuk iyilik konusunda cesaretlendirilebilir.

Eğitimcilerden meşhur Foester de aynı konuya değinerek şöyle demiştir: *"Çocuğa cesaret vererek eğitilmelidir. Eğitimde en büyük gaf/hata, ona, bir yalancı ve tenbel olduğunu söylemek ve aynı zamanda da ondan doğru, çalışkan ve ma'kul bir insan olmasını beklemektir. Böyle yapılacağına, meselâ: yalan söyleyen birisine, "Sen bir yalancı değilsin. Aksine cesur olduğunu biliyorum. Birçoklarının yalan söyleyecekleri yerlerde, senin mertçe doğruyu söylediğini gördüm. Bunun için seni, şimdi kabahatli görmek beni çok şaşırttı" denilebilir."*[57] Çünkü iyilik ve kötülüğe karşı meyil, az-çok her insanda mevcuttur. Eğitimcinin görevi, onu sevdirerek iyiliğe teşvik etmek ve çocuğun o yönünün gelişmesine yardımcı olmaktır. Zira rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber: *"Şayet insanlar, fışkı karıştırmaktan da men'edilselerdi, mutlaka karıştırırlar ve yasaklandığımız bu şeyde bizim için hayır var da onun için yasaklandık, derler"* buyurarak,[58] ya-

---

[54] Bakara, 2/286.
[55] Gazâlî, *İhyâ*, I/57.
[56] Prof. Dr. Refia Şemin, *Karakter Formasyonu*, İst., 1973. s. 56.
[57] A.g.e., s. 56.
[58] el-Herevî, *Şerhu Ayni'l-İlm ve Zeyni'l-Hılm*, I/31.

saklanan şeylere karşı insanların fıtratında mevcut olan alâkaya dikkatleri çekmiştir. Hem de Hz. Âdem ile Hz. Havva'yı cennetten çıkartan fikrin temelinde bu alâka olmasaydı, İblis'in: *"Rabbiniz, sizleri ancak iki melek ve ebedî iki insan olmayasınız diye bu ağaçtan yemenizi men'etti"*[59] sözüne aldanırlar mıydı?[60]

Bu sebeplerle öğretmenin, eğitimde başarılı olabilmesi için öğrencilerde mevcut olabilecek bu duyguyu da çok iyi değerlendirmesi gerekir.

Lokman (as)'ın oğluna nasihatini ve şirkten uzaklaştırma tarzını görmüş idik. Onunla beraber Yüce Allah'ın *"Allah sizin için kolaylık istiyor, sizin için zorluk istemiyor,"*[61] âyeti ve Rasûlullah (sav)'ın, *"Kolaylaştırınız zorlaştırmayınız, müjdeleyiniz nefret ettirmeyiniz"* meâlendeki hadis-i şerifleri de bu konuda eğitimcilere ışık tutmalıdır. Çünkü faziletli ve zeki insanlar, kendilerini ta'riz yoluyla söylenen sözlerden bazı mânâlar çıkartmaya kabiliyetli görürler. Onların bu kabiliyetlerinden istifade edilmelidir de.[62]

W. Vogel-weıde der ki: *"Şerefi olan insan için bir kelime, bir yumruk kadar etkilidir."*[63] Öyleyse mahlûkâtın en şereflisi olan insan için neden bu metoda başvurulmasın ki?

Kızmak, bağırıp-çağırmak ve hakâretâmiz sözler sarf etmek ve dövmek korkutmanın dışında fayda temin etmez. Aksine öğrencide hocasına karşı duyduğu saygıyı zedeleyerek karşı gelmeye cür'et ettirebileceği gibi[64] "Onda utanma duygusunu da körleştirebilir."[65]

Büyük İslam Mütefekkirlerinden İbn Haldun: *"Öğretmenleri tarafından dövülerek terbiye edilen çocukların rûhu genişlemez; aksine daha tenbel olacakları gibi korku sâikiyle de yalan söylemek, riyakârlık yapmak gibi kötü huylara da sevkedilebilir"*[66] der ve yersiz-kontrolsüz şiddetin faydadan çok zarar getireceğini belirtir.

Ancak, *"Öğrenci hata yaptığı yahut hatalarını çoğalttığı zaman; birkaç defa tenbih edilmesine rağmen yine aynı hata ve fenalıkları yapmaya devam edecek olursa, her zaman söylenebilecek cinsten ve*

---

59 A'raf, 7/ 20.
60 el-Herevî, *Şerhu Ayni'l-İlm*, I/31.
61 Bakara, 2/185.
62 Gazâlî, *İhyâ*, I/57.
63 Refia Şemin, *Karakter Formasyonu*, s. 55.
64 Gazâlî, *a.g.e.*, I/57.
65 Refia Şemin, *Karakter Formasyonu*, s. 55.
66 İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 399.

edep sınırını aşmayacak tarzda ta’rizde bulunulabilir. Yine uslanmazsa, o zaman dövülebilir.”[67]

On yaşından önce çocuğu dövmenin uygun olmadığını Rasûlullah’tan varid olan hadis-i şeriflerden anlamaktayız. On yaşına geldikten sonra dövmek icabederse, *“Yüze (ve tehlikeli yerlere) vurmaktan sakınmak”*[68] şartıyla ve canını yakmadan hafifçe dövülebileceği ahlâk ve âdâb kitaplarında beyan edilmiştir. Fakat esas olan, öğretmenin bütün bu terbiye meselelerinde öğrencinin menfâatine göre hareket etmesidir. Onlara, şefkat ve merhametten ayrılmamalıdır. Çünkü öğretmen onlara baba mesabesindedir, baba gibi davranmalıdır.[69]

f. Bilmediği Konularda “Bilmiyorum” Diyebilmeli

Talib kelimesinin çoğulu *talebe*, kelime anlamıyla, öğrenmeyi talep eden, isteyen kimse mânâsınadır. İstemeden verilmeyeceğine göre sormak elbette ki öğrencinin tabiî hakkıdır.

Allah Teâlâ Kur’an-ı Kerim’inde:

فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لاَ تَعْلَمُونَ

“...eğer bilmiyorsanız, zikir ehlinden/bilgi sahiplerinden sorun!”[70] buyurmuştur.

Bu âyet-i kerîmede, “zikir ehli” ile Ehl-i Kitab’ın kastedildiği âyetin metninden anlaşılmaktadır. Onlardan söz edilmesi ise, konu ile ilgili bilgiye sahip olmaları sebebiyledir. O halde bu ayetten ‘bilmediğiniz şeyi bir bilene sorunuz’ anlamı çıkarılabilir. Kaldı ki, ayet genel manada düşünüldüğünde bilmeyenlerin bilenlerden sormaları gerektiğini doğal olarak anlamak da mümkündür.

İsmail Hakkı Bursavî, bu âyet-i kerîmeyi tefsir ederken demiştir ki: *“Bunda (âyette) bilinmeyen konularda bilenlere müracaat etmenin gerekliliğine işaret vardır.”* Ve devamla *“Gazâlî Hazretlerine; sen bu ilimleri, usûl ve fürûu ile birlikte nereden ihâta ettin? diye sorulunca, O’nun bu âyet-i kerîmeyi okuduğunu ve bununla da bilmediği konularda utanmayı terkedip sormak suretiyle tahsil ettiğini ifade etmiştir. Daha sonra Gazzali, Rasûlullah (sav)’dan gelen “Hikmet mü’minin*

---

[67] el-Kâbisî, *er-Risâletü’l-Mufassala*, s. 54.
[68] Buhârî, Küsûf,154, II/82.
[69] el-Kâbisî, *a.g.e.*, s. 53.
[70] Nahl, 16/43.

kaybolmuş malıdır, nerede bulursa alır,"[71] *hadisinin, mü'min kaybolan malını bulmak için sorduğu gibi, öğrenmek için de sormalıdır, anlamına geldiğini söylemiştir."*[72]

Öğrencinin sorması tabiî hakkı olunca; sorulan suallere cevap vermek de öğretmenin görevi olmuş oluyor. Allah Teâlâ:

وَإِذْ أَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلاَ

"Allah (cc), kendilerine kitap verilenlerden, (hakkı) gizlemeyip insanlara açıklayacaklarına dair söz almıştır,"[73] âyet-i kerîmesi ile insanlardan hakkı gizleyen ve bildiğini açıkça ortaya koymayan her kimseyi bu tehdit kapsamına almıştır.[74]

Kendisinden sorulduğu zaman, imkân dahilinde sorulana cevap vermek aynı zamanda bir görevdir. Rasûlullah (sav): *"Bildiği halde kendisine sorulana cevap vermeyen kimsenin, kıyamette ağızına ateşten gem vurulacaktır"*[75] buyurarak bildiği hâlde hakkı gizlemenin cezasını beyan etmiştir.

Ancak, şurası da bilinmelidir ki, öğretmen her zaman, her şeyi, en güzel bir şekilde biliyor değildir. Bilmesi gerekenlerin hâricinde, bilmedikleri olabileceği gibi; o anda konu ile ilgili gerekli her bilgiyi açıkça veremeyebilir. Bu sebeple öğretmenin yapması gereken, bildiklerine cevap vermek, bilmediği konuda da susmaktır; hatta gerekirse o an için bilmediğini söyleyip ileride cevap verebileceğini söylemektir. Çünkü her şeyi bilmek insan takatının üzerindedir.

Rasûlullah (sav) bile *"Rabbim ilmimi arttır de!"*[76] şeklinde vahye muhatap olmuş ve bu emir doğrultusunda duâsını ihmal etmemiştir. Kendisine sorulan suallere cevap verme âdeti olmakla beraber; bazen de bilmediği sorularla karşılaşınca susar, vahyin gelmesini beklerdi. Kur'an-ı Kerim'de mevcut olan ve "*yeseluneke...*" lâfzıyla başlayan 15 ayet benzer durumlar üzerine nâzil olmuştur.[77] Rasûlullah'ın bu davranışı gösteriyor ki, her sorulana cevap vermek şart olmadığı gibi bilmediği soru karşısında susmak da ayıp sayılmaz. Aksine her sorulana yalan yanlış cevap vermek ayıp ve sorumluluğu

---

[71] el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, 1159, H., I/363.
[72] Bursavî, *Rûhu'l-Beyân*, V/37.
[73] Âl-i İmrân,/ 187.
[74] Bursavî, *a.g.e.*, II/142; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, II/1252.
[75] Tirmizî, 'İlm, 3, 2649. H., V/29.
[76] Tâhâ, 20/114.
[77] Bkz. Muhammed Fuad Abdulbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres Li elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut, 1945, s. 337.

gerektirir. Bu konuda İbn Mes'ud (ra): *"Her sorulana cevap veren kimse mutlaka mecnun/akılsızdır"* derken; İbn Abbas (ra) da: *"Âlim bilmiyorum demeyi terkederse, mutlaka bir gün mukâtiline rast gelir"* demiş, bilmediği sorulara da cevap verme cesaretini(!) gösterenleri kınamışlardır. Şa'bî'nin, *"Bilmiyorum, ilmin yarısıdır"* sözü, bilmiyorum demenin fazilet olduğunun ifadesidir.[78] Özellikle Hz. Ali'nin şu hareketi ne kadar anlamlıdır: Bir adam Ali (kv)'ye bir soru sordu. Ali de ona cevap verdi. Fakat adam: *"Hayır ya Ali, o, senin söylediğin gibi değil, şöyle olması gerekir"* diye itiraz edince, ilmin kapısı olarak bilinen o yüce zat şöyle mukabelede bulundu: *"Senin söylediğin doğrudur. Ben yanılmışım"*[79] En ma'kul ve en doğru olan bu iken; bilmediği konularda konuşmak, cehâletine rağmen bilmediğinde ısrar etmek acaba nasıl karşılanmalıdır?

g. Öğrencilerini Minnet Altına Sokmamalı

Başlangıçta eğitim ve öğretim ücretsiz idi. Bu işi veliler yahut camilerde görevli hocalar yapıyorlardı. Buna karşılık herhangi bir ücret talep edilmiyor, öğretimin ücreti Allah'tan bekleniyordu.[80] Hattâ öğretmeleri karşılığı öğrenciden hediye gibi herhangi bir şey alanlar kınanmakta idiler.

Rivayet edildiğine göre: Ensâr'dan birisi elinde bir yay olduğu hâlde Rasûlullah'ın yanına geldi. Hz. Peygamber ona: Bu yayı nereden aldın diye sorunca o: Bunu bana, benden okumak isteyenlerden birisi verdi dedi. Rasûlullah (sav): *"Onu geri ver. Yoksa o ateşten bir yay olur"* buyurdu ve dedi ki: *"Kur'ân okuyunuz, fakat Kur'ân'la yemeyiniz. Gösteriş için, işittirmek için Kur'ân okumayınız."*[81] Fakat daha sonraları öğretim işini kendilerine meslek edinenler ve hep bununla meşgul olanlar ücret almaya mecbur kalınca, âlimlerimizden bir çoğunda şartlı veya şartsız ücret almanın câiz olduğu kanaati hasıl olmuştur. Mesela Atâ b. Ebî Rebah, Hasan-ı Basrî ve daha birçok imam seviyesindeki kişiler ve sâlih kimseler eğitim-öğretim sebebiyle veliden ücret alınabileceğini söylemişlerdir.[82]

Bununla beraber öğrenciyi minnet altına sokmak, ondan dinen uygun olmayan şeyler istemek ve yaptığı öğretimi başına kakmak asla hoş olmayan davranışlardır. Böylelerine İmam-ı Gazâlî şöyle seslenir: *"Ey muallim, öğrenciye sen nasıl minnet yükleyebilirsin? Hal-*

---

78 el-Makdisî, *Âdâbu's-Şer'iyye*, II/65.
79 Seyyid Ali Zâde, *Şerhu Sir'ati'l-İslam*, s. 414.
80 Bkz. İbrahim Canan, *Sünnette Terbiye*, s. 406, vd.
81 Kâbisî, *er-Risâletü'l-Mufassala*, s. 40).
82 Kâbisî, *a.g.e.*, 37.

buki kimseye verilmeyen bedeli sen, Allah (cc) nezdinde alacaksın. Şayet öğrenci bulamasaydın, Allah Teâlâ'dan bunca sevaba nasıl nâil olabilirdin? O halde ey muallim, sen öğretimin karşılığını (Rasûlullah gibi) sadece Allah'tan bekle."[83] Öğrenciden herhangi bir şey bekleme! Çünkü Hz. Muhammed de dahil tüm peygamberler şu ortak sözü kavimlerine söylemiş insanlardan bir şey beklemediklerini açıkça ifade etmişlerdir:

Nuh (as):

وَيَاقَوْمِ لاَ أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مَالاً إِنْ أَجْرِيَ إِلاَّ عَلَى اللّٰهِ

"Kavmim, elçiliğime karşılık ben sizden bir mal da istemiyorum; benim ücretim Allah'a aittir. "[84]

Nuh, Hud, Salih, Lut, Şuayb (as):

وَمَآ أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلاَّ عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ

"Ben, elçi oldum diye sizden hiçbir ücret de istemiyorum; benim ücretim yalnız âlemlerin Rabb'ine aittir."[85]

Hz. Muhammed:

قُلْ لاَ أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلاَّ الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى

"De ki: "Ben sizden hiçbir ücret istemiyorum; sadece akrabalıktan ötürü haklarıma saygı gösterin, yeter!"[86]

Yine Gazâlî der ki: *"Sonra öyle öğretmenler de vardır ki, bir belâya mâruz kaldıkları zaman öğrencisinden yardım bekler. İster ki, talebesi dostuna dost, düşmanına da düşman olsun. Sevdiklerini sevsin, sevmediklerini de sevmesin. Yine öyleleri de vardır ki, öğrencisi, her zaman kendisine hizmet etsin, fakat asla kusur etmesin. Kazara talebe hizmette kusur eder veya yardımına koşmazsa, sanki büyük bir cinâyet işlemişcesine, kendisini affedilemez düşmanlarından bir düşman olarak kabul eder. Kin duyar ve ona kötü gözle bakar. İşte bu dereceye düşen ve bunu nefsinde hoş gören en kötü bir âlimdir?"*[87]

Şu hâlde, öğretmen, şahsî mes'elelerinde öğrencisini âlet etmemesi gerektiği gibi; kendisi sebebiyle başkalarına itâatsizlik edip

---

[83] Gazâlî, *İhyâ*, I/56.
[84] Hud, 11/29.
[85] Şuara, 26/109, 127, 145, 164, 180.
[86] Şura, 42/23.
[87] Gazâlî, *İhya*, I/56.

saygısızlık etmesine göz yummamalıdır. Çünkü öğretmene yakışan ancak öğrenciyi edep dışı hareketlerden men'etmektir. Edepsizliğe çağırmak değil.

h. Öğrencilerine Sevecen Yaklaşmalı

İnsanlar arası ilişkilerin anahtarı, gönülleri fetheden sevgi ve tatlı dildir. Öğrencisini kardeşi, hatta evladı bilen, Allah'ın kendisine verdiği emanet gözüyle yaklaşan, topluma karşı sorumluluğunun bilincinde olan bir öğretmen elindeki ham maddenin insan olduğunu düşünürse, onunla ilişkisi sevgiden başka olamaz ki! Çünkü öğrencisine verilmesi gereken eğitim ve öğretim ancak tatlı dil, güzel söz ve sevecen yaklaşımla mümkün olabilir.

Allah Teâlâ Rasûlü Hz. Peygambere şöyle buyurmuştur:

وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ

"Kullarıma söyle, birbirlerine en iyi sözleri söylesinler..."[88]

Yüce Allah İsrailoğullarından bu konuda söz bile almıştı: *"Allah'tan başkasına ibadet etmeyin, anne ve babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara iyilik edin; insanlara* ***güzel söz söyleyin****, namazı ikame edin, zekâtı verin!"*[89]

Bu demektir ki, ey ilahi vahye muhatap olup da inananlar, hepiniz وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا/*"İnsanlara güzel söz söyleyin..."*

Lokman (as) oğluna nasihat ederken hep şefkat dilini kullanmış ve tekrar tekrar يَابُنَيَّ/*"Yavrcuğum!"* diye hitap etmişti. Öğretmenin hitap şekli de öyle olmalıdır.

Eğiticilik yönüyle öğretmenin, öğrenciye baba mesabesinde olduğunu belirtmiştik. Baba kadar saygı ve hürmete lâyık olduğu, bazılarına göre babadan daha fazla emeği geçmiş olabileceğinden, ondan da fazla saygı ve hürmete lâyık kabul edilmektedir.[90] Binaenaleyh; öğretmen talebesine, şefkat ve merhamet diliyle konuşmalı; hükmedici, emredici ve aşağılayıcı bir dili asla kullanmamalıdır.

Yerine göre yavrucuğum, oğlum veya kızım demesi âdâba aykırı sayılmaz. Ahzâb sûresi'ndeki:

---

88 İsra, 17/53.
89 Bakara, 2/83.
90 Bakınız: el-Herevî, *Şerhu Ayni'l-'İlm,* I/31.

فَإِنْ لَمْ تَعْلَمُوٓا آبَآءَهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَمَوَالِيكُمْ وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَآ أَخْطَأْتُمْ بِهِ

"...Eğer babalarını bilmiyorsanız, onlar sizin dinde kardeşleriniz ve amcaoğullarınızdır. Bundan böyle hataen söylediklerinizde size bir günah yoktur,..."[91] Bu ayet buna mani değildir. Nitekim Fahreddin er-Râzî, *"Öğretmen şefkat sebebiyle öğrencisine 'Oğulcuğum' diyebileceği gibi, öğrenci de öğretmenine, saygı kastıyla 'Babacığım' demesinde hiçbir günah olmaz. Çünkü bu, hataya benzer bir söz yerine geçer"* demiştir.[92]

Kanaatimizce, söz konusu ayette söylenmek istenen, evlatlıklar hakkındadır. Zira o toplumda evlatlıklar, geleneğe göre öz evlat sayılıyor ve asıl babasına değil de "Zeyd b. Muhammed" şeklinde evlat edinen kimseye nispetle adlandırılıyordu. Oysa Zeyd'in babası belli idi ve ayette Zeyd b. Harise diye çağrılması emredilmektedir. Burada ise böyle bir şey söz konusu değildir. Rasûlullah (sav) bile Enes'e (ra) zaman zaman oğlum diye hitap etmiştir. Bir büyüğün öğrencisine veya bir başkasının çocuğuna oğlum, kızım demesinde hiç bir mahzur bulunmamaktadır.[93]

2. Öğrencinin Uyması Gerekli Âdâb

Öğretmen-öğrenci ilişkilerinde hocanın uymak zorunda olduğu muâşeret esasları olduğu gibi, talebenin de uyması gerekli birtakım edeb kuralları da mevcuttur. Kur'an-ı Kerim'de bunlarla ilgili âyet-i kerîmelerden bir kısmı öğrencinin ilme karşı âdâbı, bir kısmı da hocasına karşı âdâbı olarak görülmektedir.

İlme karşı âdâbı: Talip, ilmi ve ilim adamını sevmelidir. Sırf Allah rızası için ilme talip olmalıdır. O yolda karşılaşabileceği her türlü sıkıntıya peşinen hazırlıklı bulunmalıdır. Sonra da *"Nefsini kötü ahlâk ve kınanmış vasıflardan temizlemelidir. Çünkü ilim, kalbin ibâdeti, sırrın namazı ve ruhu Allah'a yaklaştıran bir sıfatıdır."*[94] Bu vasıflarıyla beraber ilmi elde edebilmek için cismen ve ahlâken temizlenmek, öğrencinin ilme karşı âdâbını gösterir. Öğretmenine karşı âdâbına gelince, onları da şu şekilde sıralamamız mümkündür:

a. Öğretmenini Can Kulağıyla Dinlemeli

Anlamak için dinlemek ve konunun haricinde olan şeylerden alâkayı tamamen kesmek şarttır. Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim okunurken, susulmasını ve iyice kulak verip dinlenmesini emretmiştir:

---

91 Ahzâb, 33/5.
92 Râzî, *Mefatihu'l-Gayb,* XXV/193; İbn Kesir, *Tefsir*, III/466.
93 Ebû Dâvûd, Edeb, 73, 4964, H., V/247.
94 Gazâlî, *İhyâ*, I/50.

وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ

"Kur'an okunduğu zaman, ona kulak verip dinleyin ve de susun ki merhamet olunasınız."[95]

Doğal olarak anlamak için duymak değil, dikkatle dinlemek, dinlediğini anlamak ve anladığını da düşünmek şarttır. Hz. Ali demiştir ki, *"Kendisinde anlayış ve tefekkür bulunmayan hiç bir okumada (dinlemede) hayır yoktur!"* Zihni başka bir şeyle meşgul iken dinliyor gibi görünmek dinlemek değildir. Asıl dinlemek, dinlediğinden kendisine bir fikir çıkarmakla olur. Nitekim Yüce Mevla, "Akl-ı selim" sahibi kimseleri tanıtırken ayetlerin bir bölümünde şöyle demiştir:

اَلَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللّٰهُ وَأُولَٰئِكَ هُمْ أُولُوا الْأَلْبَابِ

"Söze iyice kulak verip dinledikten sonra en güzeline uyan kullarımı müjdele! Allah'ın doğru yolda muvaffak kıldığı kimseler işte bunlardır, akl-ı selim sahibi olanlar da bunlardır."[96]

Yine Rabbimiz, akl-ı selim sahibi olmakla birlikte, ancak söze iyice kulak verip dinleyenlerin ondan bir fikri çıkarabileceklerini söylemiştir:

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ

"Kuşkusuz bunda, kalbi/akl-ı selimi olan ya da şahit olup da dikkatle dinleyen kimseler için elbette alınacak dersler vardır."[97]

İmam-ı Gazâlî Hazretleri bu âyeti zikrettikten sonra, talebe ilme karşı kibirlenmemeli, hocasına karşı da almaya hazır olup söylediklerini can kulağıyla dinlemelidir; tıpkı doktorun söylediklerini itina ile dinleyip gereğini yerine getiren hasta gibi olmalıdır. Öğrenci de ilm-i şifaya kavuşabilmesi için öğretmenini dikkatle dinlemelidir, demiştir.[98]

b. Hocasına Karşı Oldukça Mütevâzi Olmak

Öğretmen-öğrenci ilişkisinde âdâb konusunda Kur'an'da pek çok ayet var. Bunlar içerisinde en eğiticisi, Mûsâ ile sahip olduğu ilimden öğretmesi amacıyla kendisiyle yol arkadaşlığı yapmak istediği "Âlim bir kul" arasındaki edebe dair ilişkilerdir. O sebeple biz bu

---

95 A'raf, 7/204.
96 Zümer, 39/18.
97 Kaf, 50/37.
98 Gazâlî, *İhya*, I/50.

ayetlerden, öğretmen-öğrenci ilişkilerinde âdâb konusunda bazı tespitler yapmak istiyoruz.

Nakledilir ki, Mûsâ (as) Allah'a sual etti:

— Ya Rabbi, benden daha bilgili bir kulun var mıdır?

Allah:

— Evet, senden daha bilgili kulum var elbet, dedi.

Mûsâ:

— Ben onu nerede bulabilirim.

Allah:

— Büyük bir kayanın yanında, balığın acaip bir biçimde sıvışıp denize aktığı yerde bulabilirsin, dedi.

Bu bilgi üzerine Hz. Mûsâ yanındaki gence yol azığı hazırlamasını ve birlikte bu bilge kişiyi aramak üzere yola çıkacaklarını söyledi ve yola çıktılar...

Bundan sonrasını Kehf suresinden takip edelim.

"Mûsâ yanındaki gence: 'İki denizin birleştiği yere varıncaya kadar yürüyeceğiz! (Dikkat et, ondan ötesine gitmemeliyiz...) Aksi hâlde, saatlerce/günlerce yol yürümek zorunda kalırız.' dedi. Mûsâ ve genç, iki denizin birleştiği yere vardıklarında, azıklarındaki balıklarını unuttular. Balık ise, büyük kayanın yanında denizde bir yol tutup akıp gitmişti! Mûsâ, işaret edilen kayayı geçtikten sonra yanındaki gence: 'Azığımızı getir de yiyelim; buraya kadarki yolculuğumuzda epey yorulduk.' dedi. Genç: 'Bak şuna! Biz kayaya geldiğimizde, sana söylemeyi unuttum, balık denizde yola koyuldu ve acayip bir biçimde akıp gitti! Onu bana şeytandan başkası unutturmuş olamaz,' dedi. Mûsâ: 'Aradığımız işte bu idi.' dedi ve hemen izlerinin üzerine gerisin geri döndüler. Neticede kendisine katımızdan bir rahmet verip ilmimizden öğrettiğimiz kullarımızdan bir kulu[99] buldular.

---

[99] Hz. Musa'nın karşısına bir anda çıkıp yine aniden kaybolan bu kişi Kur'an'da, sadece *"...Katımızdan bir rahmet verip ilmimizden öğrettiğimiz kullarımızdan bir kul..."* olarak tanıtılmıştır. Tefsirlerde bu şahsa, bastığı yer yeşerdiği için 'Hıdır'dır, (Nesefî, *Medârik*, III/18) diyenler olduğu gibi Türk kültüründe efsanevî bir kişiliğe sahip olan Hızır (as) olduğunu söyleyenler de çoktur. (Bkz. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V/3260-3262) Efsaneye göre Hızır, *"âb-ı hayat"*ı bulup içerek ölümsüzlüğe kavuşmuş olan Hızır ve İlyas adlı iki kardeşten biridir. Halk inançlarına göre Hızır darda kalanlara yardımcı olma, bereket getirme ve dilekleri gerçekleştirme gibi vasıfları olan, genellikle ak sakallı, nur yüzlü, yaşlı, ama güçlü bir zattır. *"Hızır eli değmiş."* ve *"Kul daralmayınca Hızır yetişmez."* gibi sözler bu inanışları dile getiren deyimlerimizdir. (*Yeni Türk Ansiklopedisi*,

Mûsâ ona:

— "Sana öğretilen hakikatlerin bilgisinden bana da öğretmen için seninle yol arkadaşlığı yapabilir miyim?" dedi.

O kul:

— "Sen benimle arkadaşlık etmeye sabredemezsin; hem de hakikatini bilmediğin bir şeye karşı nasıl sabredebilirsin ki!" dedi.

Mûsâ:

— "İnşallah, benim sabırlı bir kişi olduğumu göreceksin ve senin hiçbir işine karşı gelmeyeceğim." dedi.

Arkadaşı:

— "Madem öyle, ben sana bilgi vermediğim sürece, içinden geçen hiçbir şeyi bana sormaman şartıyla seninle anlaştık." dedi."[100] ve yola koyuldular...

Bilenlerle bilmeyenler arasında elbette büyük bir fark vardır. Hatta bu farkın gece ile gündüz arasındaki fark kadar olduğu da Kur'an-ı Kerim'de çeşitli vesilelerle beyan edilmiştir.[101] *"Özellikle ilim sahiplerinin Allah katında derecelerle bir birinden üstün tutulduğu"*nu[102] da bilmekteyiz.

Bu pasajda da görüyoruz ki Hz. Mûsâ, ilmin talibi olarak bilge kişiyi bulmak üzere yol azığı edinip yola çıkmış bir peygamberdir.

Nitekim Rasûlullah da: *"Yüksekteki (veren) el, alttaki (alan) elden hayırlıdır"*[103] hadis-i şerifleriyle bu farkı açıklamıştır. Bu konu

---

Ötüken, "Hıdır" mad. IV/1279, 1280) Kanaatimizce bu kişi, bir insan olmadığı gibi efsanevî bir kişi de olamaz. Çünkü efsanelerin dinimizde yeri yoktur. Ayrıca bu kul'un yaptığı işler, bir beşerin yapacağı şeyler değildir. Hiçbir insan bir çocuğu öldürüp sonra da: *"Bu çocuk büyüseydi kötü bir kişi olacaktı, salih olan annesine ve babasına zararı dokunacaktı. Biz onu öldürdük ki Allah onun yerine onlara daha hayırlı bir evlât versin!"* diyemez! Kur'an'a göre, ne ölümünden önce ne de öldükten sonra tekrar dünyaya gelip de kıyamete kadar da olsa ebedîlik vasfı kazanmış hiçbir insan yoktur: *"Biz, senden önce hiçbir beşere ebedîlik vermedik ki..."* (Enbiya, 21/34) O hâlde, bizdeki Hızır motifi ile bu gerçek izah edilemez. Bu kul, olsa olsa Hz. Mûsâ gibi, bilge bir peygamberin dahi, kavrayamayacağı hakikatleri ve olayların ardındaki ilâhî hikmetleri ona somut vakalarla göstermek üzere mana âleminden görevlendirilmiş ve insan şeklinde tecessüm etmiş bir zat ya da melek olabilir. *"...Sizin hoşlanmadığınız bir şey belki de hakkınızda bir hayırdır, sevip beğendiğiniz şey ise hakkınızda şer olabilir! Allah bilir, siz bilmezsiniz..."* (Bakara, 2/216; Nur, 24/11 âyetinin söylediği hakikatler).

[100] Kehf, 18/60-70.
[101] Bkz. Zümer, 39/ 9; Fatır,/19, 22, vb.
[102] Şura, 42/11.
[103] Buhârî, Zekât, 18, II/117.

ile ilgili söylenebilecek daha birçok âyet ve hadis mevuttur. Fakat şu bilinmelidir ki, bu iki zümreden öğretmen, ilmi dereceye sahip, aynı zamanda bilen ve veren el olarak öğrencisine karşı saygıya lâyık bir kişidir. Öğrencinin maksuduna erebilmesi için tevâzû' göstermesi ve öğretmenin belirlediği kurallara uyması şarttır. Allah Teâlâ bu konuya Kur'an-ı Kerim'inde Mûsâ (as) ile "Âlim bir kul" arasında geçen arkadaşlık münasebetiyle açık bir şekilde yer vermiştir:

قَالَ لَهُ مُوسَى هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَىٰ أَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا

"Mûsâ o kula: Sana, bilgi/yetkinlik olarak öğretilen ilimden bana da öğretmen için sana tâbi olayım mı? dedi."[104]

Elmalılı merhum bu âyetin tefsirinde demiştir ki: *"Bu sözde âlime karşı tevâzuun lüzumuna, ilim tahsilinde asıl maksadın iktisab-ı rüşt(olgunluk kazanmak) olmasına ve taleb-i ilimde tenezzül, edep, nezâket, ta'kip ve hizmetin şart olduğuna delâlet vardır."*[105]

Hz. Mûsâ'nın, Kelîmullah/Allah'la bizzat karşılıklı olarak konuşan bir peygamber olmasına rağmen; bilmediği konularda ilim sahibi olmak için bu bilge kula arkadaş olmuş ve hocasına karşı bir öğrencide bulunması gerekli tüm âdâb ve erkâna riâyet edeceğine dair söz vermiştir.

Mûsâ (as) ile "Âlim kulun" arkadaşlıkları esnasında ortaya koydukları hoca-talebe münâsebetlerine tefsirinde geniş bir yer veren Fahruddin er-Râzî bu konuda şu hususları tespit etmiştir:

a) Mûsâ (as): هَلْ أَتَّبِعُكَ/*"Sana tâbi olayım mı?"* demekle nefsini ona[106] tâbi kılmıştır.

b) Nefsini tâbi kılmak üzere önce izin istemesi ise büyük bir tevâzu'un neticesidir.

c) عَلَىٰ أَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ/*"Bildiklerinden bana öğretmen için"* demekle de kendisinin ondaki bilgiye muhtaç, tabi olmak istediği kimsenin ise âlim olduğunu ikrar etmiştir.

---

[104] Kehf, 18/ 66.

[105] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V/3263.

[106] Fahruddin Râzî gibi tüm müfessirler bu kula Hızır dedikleri için biz burada onların görüşlerini naklederken "Hızır" ifadelerini de değiştirmeyi uygun görmeyip aynen naklettik...

d) رُشْدًا/*"Bilgi/yetkinlik..."* sözü ile de irşad temennisinde bulunmuştur.

e) هَلْ أَتَّبِعُكَ/*"Sana tâbi olayım mı?"* diyerek izin istemesiyle de daha başlangıçta teslimiyeti kabul etmiş; evvel emirde itiraz ve münazarayı/tartışmayı terk etmiş demektir. Böylece hiçbir kayda bağlı kalmadan mutlak itâati talep ve kabul etmiştir.[107]

Âyet-i kerîme'nin bu şekilde izâhı da gösteriyor ki, öğrenci, ilim arzusunda olan talip olarak hocasına karşı mutlak itâat ve tevâzû' içerisinde olmalıdır. Mûsâ (as), bu Bilge Kul'un yanına gidip ona açıkça teslimiyetini arzettiği gibi, her öğrenci de hocasına karşı bu şekilde teslimiyeti kabul etmelidir.

Devamlı kendisini gözetim altında tutarak susup itâat etmek, şüphesiz kolay olmayabilir. Ancak ilim tahsili, sabır gerektiren bir iştir. Öğrencinin gayesine erebilmesi için çok sabretmesi lâzımdır. Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'inde bu konuya da yer vermiş ve Bilge Kul, Mûsâ (as)'a daha başlangıçta: "*Doğrusu sen, benimle olmaya asla sabredemezsin."*[108] "*Hem de iç yüzünü bilmediğin konularda nasıl sabredeceksin?*" demek suretiyle ilim talebinin çok sabır isteyen bir konu olduğunu beyan etmiştir.[109]

Bursavî de bu âyeti tefsir ederken, *Te'vilât-ı Necmiye*'den nakille şöyle demiştir: *"Öğrenci akıl ve şerîat ölçüsüne göre, hocasında hoş olmayan bir hâl görse bile, işlerine, sözlerine, hâl ve harekâtına asla itiraz etmemelidir. Onda gördüğü o davranışı kerih/çirkin görüp su-i zanda bulunmamalıdır. Aksine hatayı kendi göz ve idrakinde aramalıdır."*[110] Çünkü hocasının hareketinde acaiplik gören her talebe konunun iç yüzünü anlamak imkân ve idrakine sahip olmadığından ona öyle gelmiş olabilir. Aynı davranışı Mûsâ (as) ile "Âlim kul" kıssasında da görmekteyiz. O da ona gördüğü bazı hareketlere -itiraz etmeyeceğine dair söz vermesine rağmen- itiraz ediyor; tabi olduğu âlim kişi ise aralarındaki anlaşmayı hatırlatınca derhal özür diliyor ve itirazından vazgeçiyordu.[111] Bu sebeple,

قَالَ فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلاَ تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّى أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا

---

[107] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, XXI/151.
[108] Kehf, 18/ 67.
[109] Gazâlî, *İhyâ*, I/50.
[110] Bursavî, *Rûhu'l-Beyan,* V/276.
[111] Sühreverdi, *K. Avârifi'l-Maarif,* s. 201.

"Arkadaşı, 'Madem öyle, ben sana bilgi vermediğim sürece, içinden geçen hiçbir şeyi bana sormaman şartıyla seninle anlaştık.' dedi..."[112]

Bu âyet-i kerîmede de belirtildiği üzere; *"Ondan sadır olan her harekette mutlaka hikmet ve güzel bir netice vardır."*[113] Öğrenci bunu anlayamayacağı için susmalıdır. Zira *"Söz gümüşse sükût altındır."* Öğrenciye yakışan âyet-i kerîmenin de îma etmiş olduğu bu âdâba riâyet etmek olup hocanın bilmediğine hamletmek suretiyle yanıldığı zehabına kapılmamaktır.[114]

Her Müslüman öğrencinin de bu âyet-i kerîmelerde zikr edilen muâşeret esaslarına riayet etmesi lâzımdır. Çünkü Rasûlullah (sav) bir hadis-i şeriflerinde: *"İlim öğrenin, ilim için sekînet ve vakar da öğrenin. Kendisinden ilim öğrendiğiniz kimselere tevâzû' gösterin"*[115] buyurmuş öğretmenlere karşı tevâzû' gösterilmesini emretmiştir. Çünkü *"Tâlip, ilme saygı duymadıkça, hocasına ta'zîm ve hürmet etmedikçe, yani mütevazi olmadıkça matlubuna ulaşamaz. Ulaşsa bile ondan gerektiği gibi faydalanamaz."*[116]

c. *Soru Sorma Hakkını İstismar Etmemek*

Bilmediği konularda bilenlere sormanın Allah Teâlâ'nın izni ile tanınmış olan bir hak olduğunu yukarıda görmüştük. Öğrenci de bilmediği fakat öğrenmesi gereken konularda öğretmenine, öğrenmek kastıyla sorar ve sormalıdır da. Ancak öğrencinin bu hakkı hiçbir zaman kötüye kullanmaması gerektiği gibi müsaade almadan ve konuşma tarzına dikkat etmeden de soru sormamalıdır.

Sual sormak isteyene izin verip vermemek de öğretmenin hakkıdır. Zira Alim kul, Hz. Mûsâ ile arkadaşlığı kabul ettiği zaman: "*Ben birşey söylemeden bana hiçbir şey sorma"*[117] demiş, sonrada bildiklerini öğreteceğini ona söylemişti[118] diyen Gazâlî, izin almadan konuşmanın hocaya verilen hakkı çiğnemek anlamına gelebileceğine işaret etmiştir. O halde hoca, dersin akışını bozacağı için *"Ders sona erinceye kadar bana hiç bir soru sormayın"*, diyebilir.

Öğrenci, soru sorarken usûlüne uygun olarak sormalıdır; mesela *"Afedersiniz hocam, bir soru sorabilir miyim?"* veya *"Müsaade eder-*

---

[112] Kehf, 18/60-70.
[113] Sühreverdî, *a.g.e*, s. 201.
[114] Bursavî, *a.g.e.*, V/277.
[115] el-Heysemî, M. Zevâid, *K.'İlm*, I/129, 30.
[116] Zernûcî, Burhaneddin el-Hanefî, *Ta'lîmu'l-Müteallim li Teallüm-i Tarikı'l-'ılm*, Şârih: İbrahim b. İsmâil, İst. 1318 h. s. 54.
[117] Kehf, 18/ 70.
[118] Gazâlî, *İhyâ*, I/51.

seniz öğretmenim bir soru sormak istiyorum" nazik bir ifade ile izin talebinde bulunup, müsaade aldıktan sonra sual sormak öğrencinin hakkıdır.

Bir de öğrenci; öğrenmek amacıyla ve makul, mantıklı, yerinde sorular sormalı; her akılana geleni sormamalı, sorularıyla can sıkıcı olmamalıdır. Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'inde:

يَآأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَآءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ وَإِنْ تَسْأَلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْآنُ تُبْدَ لَكُمْ عَفَا اللّٰهُ عَنْهَا وَ اللّٰهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ

"Ey iman edenler! Açıklandığı takdirde hoşunuza gitmeyecek bazı şeyleri sormayın! Kur'an indirilirken onlardan sorarsanız size (olduğu gibi) açıklanır. Oysa Allah onlara değinmemiş, geçmiştir. Allah çok bağışlayıcıdır, hoşgörü sahibidir."[119]

Bu âyetin nüzûl sebebiyle ilgili birkaç rivâyet mevcut olup onlardan biri de Müslim'in, Ebû Hüreyre'den nakletmiş olduğu şu rivayettir:

"Rasûlullah (sav) hutbe irâd ederken buyurdu ki: 'Ey nâs, üzerinize hac farz kılınmıştır. Haccediniz.' Bir adam: 'Her sene mi?' diye sordu. Rasûlullah buna cevap vermedi. O aynı suali üç defa tekrarlayınca Hz. Peygamber: 'Ben sizi kendi halinize bıraktığım sürece siz de beni serbest bırakın. Eğer evet dersem, muhakkak ki, hac her yıl farz olur, buna da sizlerin gücü yetmez. Sizden evvelkiler çok sual sordukları ve peygamberlerine rağmen ihtilâfa düşmeleri sebebiyle helâk olmuşlardır. Size bir şey emrettiğim zaman gücünüz yettiği ölçüde onu ifaya çalışınız, nehyettiğim şeydende kaçınınız.' buyurdu."[120]

Bu âyet-i kerime ve hadis-i şerifden açıkça anlaşılıyor ki, *"Söze iyice kulak verip, en güzeline uymak lazım"* seni ilgilendirmeyen veya konu ile alakası olmayan veya sorulmasa da olur denilebilecek konularda sormak yahut fazla soru sormak, hem soranların başına güç yetiremeyecekleri kadar bela yükleyebilecek hem de sorulan kimseyi usandıracaktır. Bu konuda Buhârî'nin nakletmiş olduğu şu hadis olduça enteresandır:

Bir gün Rasûlullah (sav)'e birçok şeylerden sormuşlar. Çok soru sormalarını hoş görmemesine ve bıkkınlığını tavrıyla ifade etmesine rağmen ashab sorularını artırmaya devam etmişti. Hz. Peygamber

---

[119] Maide, 5/101.
[120] Buhârî, İ'tisam, 3, VIII/143.

öfkelenerek *“(daha var mı?) sorunuz”* buyurmuş. Bir adam kalkarak *“Yâ Rasûlallah, benim babam kimdir?”* demiş. Hz. Peygamber, *“Senin baban Huzeyfe’dir”* buyurmuş. Başkası *“Benim babam kimdir, yâ Rasûlallah?”* demiş. *“Senin baban da Şeybe’nin mevlâsı Sâlim’dir”* buyurmuş. Bu esnada Hz. Ömer, Rasûlullah’ın, kızgınlık sebebiyle yüzünün halini görünce *“Allah’tan bizi affetmesini dileriz”* demiş ve sahabeyi uyarmış ve artık soru sormayın, demişti.[121]

Bu olaydan da anlaşılacağı üzere lüzumsuz ve yersiz sorular sormak Rasûlullah’ı olduğu gibi her insanı usandırıp kızdırabilir. Bu nedenle öğrencilerin hocalarına yersiz ve anlamsız sorular sorması edebe aykırıdır.

Hz. Ali (kv) buyurmuştur ki: *“Fazla sual sormamak, verilen cevaba razı olmak, yorulduğu halde hocayı hâlâ cevaba zorlamak, gideceği zaman eteğine yapışıp bırakmamak, sırlarını ifşâ etmemek, yanında kimseyi çekiştirmemek, yanıldığı zaman mazeretini kabul etmek, bunların hepsi talebe tarafından uyulması gerekli olan hocanın haklarındandır. Hoca, Allah’ın emrini muhafaza ettiği sürece, Allah rızası için ona hürmet edip, saygı duymak, her talebeye bir borçtur.”*[122]

Hoca derse geldiği zaman edeb dahilinde ayağa kalkmak, sükunetle yerine oturmak ve konuşmayı kesmek; yanında yüksek sesle konuşmamak, söz ve davranışta önüne geçmemek, onu küçük düşürebilecek ve saygısızlık kabul edilebilecek her türlü davranışlardan sakınmak hiçbir şekilde eziyet etmemek. Allah Teâlâ’nın, Rasûlullah’ın şahsında bütün saygıdeğer İslam âlimlerine karşı tâkip edilmesini emrettiği muâşeret esaslarındandır.[123]

d. Derse Geç Kalmamalı

Derse vaktinde gelmek de önemli bir edeb kuralıdır. Sebep ne olursa olsun öğrenci, mutlaka derse vaktinde gelmeli; hatta hocasından önce gelip yerine oturup hazırlığını yapmış olmalıdır. Hoca derse başlamışsa, ders ve öğrencilerle bir nevi halvet hali başlamış demektir. O esnada kapıyı çalmak veya sınıfa girip derse katılmak için izin istemek bu hali bozar. Çünkü konu değişmiş, ortam bozulmuş ve zihinler başka yönlere kaymış; Rasûl-i Ekrem’in (sav) ifadesiyle “Ülfet kesilmiş”[124] olacaktır. Öğrenciye izin verilip derse alınsa bile, artık yeniden başa dönmek konuya girmek ders ortamını sağlamak ve zihinleri o konuda yeniden toplayıp öğrenci ile ülfeti sağlamak vakit

---

[121] Buhârî, İ’tisam, 3, VIII/142.
[122] Gazâlî, *İhyâ*, I/51.
[123] Âlûsî, *Ruhu’l-Meânî*, VIII/174; Cassas, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, III/398.
[124] Bkz. Buhârî, *Fedailü’l-Kur’an*,36, 37.

alacaktır. Bu durum, canları sıkmaktan öte, ister istemez hem hocaya, hem talebeye hem de derse yapılmış bir haksızlık; doğrudan doğruya hak, kul hakkı ihlali olacaktır. O sebeple öğrenci derse vaktinde gelmeli, şayet derse geç kalmışsa sınıfa girip de dersin halvetini, öğrenci ile hocanın ülfetini bozmamalıdır.

Allah'ın Elçisi Hz. Muhammed buyuruyor ki, *"Kur'an ile ülfetiniz devam ettiği sürece okuyunuz; ülfet kesildiği an okumayı bırakıp kalkınız..."*[125] Geç kalan öğrenci tarafından dersin kesilmesi de böyle bir sonuca götürmez mi?

Sühreverdi, hocanın dersteki halini, Rasûlullah'ın hanımları ile halvet haline benzetmiş ve hocanın ve öğrencilerin rahatsız edilmemeleri ve dersle halvet hallerinin bozulmaması gerektiğini söylemiştir. Görmüyor musunuz, Allah Teâlâ, *"Şâyet onlar, sen yanlarına çıkıncaya kadar sabretselerdi kendileri için daha hayırlı olurdu"*[126] âyetiyle, hoca halvet, yani ders hâlinde iken dersin akışını bozmamak için sınıfa girmemenin, ders başladıktan sonra dersten çıkmamanın; ders sona erinceye kadar sabırla beklemenin de önemli bir edep kuralı olduğunu söylemiştir.[127]

e. Dersten Çıkmamalı

"Ders ile halvet, öğrenci ile ülfet halini" bozacağı için ders başladıktan sonra, son derece zaruri bir durum yoksa izinli ya da izinsiz olarak dersten çıkmak da doğru değildir. Hatta hiç izin almadan veya gizli bir biçimde sıvışıp sınıftan çıkmak büyük bir edebsizliktir. Şayet bu tavır, Rasûlullah'a karşı sergilenmişse, o şahıs için bir iman sorunu olduğu Kur'an'da yer almıştır. Bu konu "C. Hz. PEYGAMBER İLE İLİŞKİLERDE ÂDÂB" anabaşlığı altında şu ayetler çerçevesinde işlenmiştir:

"Gerçek mü'minler, ancak Allah'a ve Rasûlü'ne iman eden, onunla birlikte önemli bir ***iş için toplantı hâlindeyken Peygamber'den izin almadan*** *ayrılıp gitmeyen kimselerdir. Muhakkak ki senden izin isteyenler, Allah'a ve elçisine iman ediyorlardır! Bazı işleri için senden izin isterlerse, onlardan* ***dilediğine izin*** *ver ve kendileri için Allah'tan mağfiret dile! Şüphesiz, Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir. (Ey mü'minler!) Allah'ın elçisinin çağrısını, aranızdaki birbirinizin çağrısına denk tutmayın! Muhakkak ki Allah,* ***içinizden birilerini siper edinerek gizlice sıvışıp gidenleri bilmektedir****! O'nun buyruğuna aykırı*

[125] Buhârî, *Fedailü'l-Kur'an*, 36, 37.
[126] Hucurat, 49/5.
[127] Sühreverdî, *K. Avârifi'l-Maarif*, s. 201.

hareket edenler, başlarına bir belânın gelmesinden veya can yakıcı bir azaba uğratılmaktan sakınmalıdırlar! Dikkat edin! Göklerde ve yerdekilerin hepsi Allah'ındır; O, sizin içinde bulunduğunuz durumu kesinlikle bilmektedir; kendisine döndürülecekleri gün, onlara yaptıklarını da haber verecektir! Allah her şeyi bilir!"[128]

Bu demektir ki, öğrenci dersine vaktinde gelmeli, ders sona ermeden sınıftan çıkmamalı ve ders esnasında dersin akışını, halvet ve ülfet halini bozacak davranışlarda bulunmamalıdır. Bu durum, öncelikle hocaya, sonra arkadaşlarına, sonra da derse saygısızlıktır; hatta önemli bir hak ihlalidir!

Bu konuyu Hz. Peygamber'in şu uyarılarıyla noktalıyalım: *"Büyüğümüzün hakkını vermeyen, küçüklerimize merhamet etmeyen bizden değildir."*[129]

---

[128] Nur, 24/62-64.
[129] Ebû Dâvûd, Edeb, 66, 4943, H., V/232.

"Allah'a ibâdet edin. O'na hiçbir şeyi eş tutmayın. Ana ve babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın ve uzak komşuya yakın arkadaşa, yolda kalmış olanlara, köle ve cariyelerinize iyilik edin. Allah kendisini beğenen ve böbürlenen kimseleri asla sevmez."

(Nîsâ, 4/36)

J– KOMŞULUK İLİŞKİLERİNDE ÂDÂB

İctimâi bünye içerisinde kan ve akrabalık bağlarıyla bağlı olmamakla birlikte, hakkı inkâr edilemez bir ilişki de komşuluk ilişkisidir. Öyle ki, Hz. Peygamber: *"Cibril bana komşuyu o kadar tavsiye etti ki, komşuyu komşuya vâris kılacağını zannetim"*[1] buyurmuş, komşuluk münasebetlerinin önemine dikkat çekmiştir.

Allah Teâlâ da bir âyet-i kerimesinde buyuruyor ki:

وَاعْبُدُوا اللّٰهَ وَلاَ تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَى وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللّٰهَ لاَ يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالاً فَخُورًا

"Allah'a ibadet edin! O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın! Anne ve babaya karşılık beklemeksizin iyilik edin! Ayrıca akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanı başınızdaki arkadaşa, yolcuya ve elinizin altındaki kimselere iyilik edin! Allah büyüklük taslayıp övünen hiç kimseyi sevmez!"[2]

Meşhur müfessirlerden Kurtubî bu âyet-i kerîmeyi kastederek: *"Görmüyor musunuz, Allah (cc) ana-baba ve akrabaya ihsandan sonra komşuları zikretmiş ve haklarına riayet edilmesini emretmiştir"*[3] diyerek komşuluk ilişkilerinin önemine dikkat çekmiştir.

---

1 Buhârî, Edeb, 28; Müslim, Birr, 140, 141..
2 Nisa, 4/36.
3 Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, V/183.

İmam Maturidi tefsirinde demiştir ki: *"Yakın komşu, aynı zamanda nesep bakımından akrabalığı olan, uzak komşu ise akrabalık bağı bulunmayan komşudur. Rasûl-i Ekrem (sav) buyurmuştur ki, üç türlü komşu vardır; Bir hakkı olan komşu, iki hakkı olan komşu, üç hakkı olan komşu. Üç hakkı olan komşu, akrabalık hakkı olan, İslam hakkı olan ve hanesi yakın olan komşudur. İki hakkı olan, İslam hakkı ve civar hakkı olan komşudur. Tek hakkı olan ise, sadece hanesi yakın olan; dolayısıyla civar hakkı olan komşudur."*[4] Caru'l-Cünüb ise, arkadaş, yol arkadaşı ve meslektaş olabilir.[5]

1. Müslüman Komşular

Âyet-i kerimenin tefsirine göre komşuları, akrabadan olan komşular ve akrabadan olmayan komşular olmak üzere iki kısma ayırmak gerekmektedir. Çünkü komşunuzun kimliği ve "Sıla-i rahm" görevimiz sebebiyle yakınlığı önemlidir, insan olduktan sonra dini ikinci planda gelir.

Allah Teal iyilik etme konusunda şöyle buyurmuştur:

وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَى وَالْجَارِ الْجُنُبِ

"Yakın komşu ve uzak komşuya iyilik edin..."

a. Yakın Komşu

Ayetteki bu ifade müfessirlerimiz tarafından üç şekilde anlaşılmıştır:

1. Evi yakın olan komşu.

2. Akrabanız olan komşu.

3. Müslüman komşu.

b. Uzak Komşu

Bu tabir de üç şekilde anlaşılmıştır:

1. Evi uzak olan, arada epey mesafe bulunan komşu.

2. Akrabanız olmayan komşu.

3. Gayr-ı Müslim komşu.[6]

Bundan şu sonuç çıkmaktadır, komşuluk ilişkileri evi en yakın olan ve akrabalık bağı bulunandan başlar, Müslim, Gayr-ı Müslim

---

4 Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Matüridi, *Te'vilatü Ehl-i's-Sünne*, Thk. Fâtıma Yusuf el-Haymi, Beyrut, 2004, I/419; *Keşfu'l-Estar an Zevaidi'l-Bezzar*, 1896.

5 Bkz. Celaleyn, *Tefsir*, I/78.

6 Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, V/185; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V/50, 51.

komşularla halka halka merkezden uzaklaşarak mahallenin ve şehrin tamamını kapsar. Bu konuda Rasûl-i Ekrem (sav)'den birçok hadis nakledilmiştir ki biz, müfessirlerin genellikle ittifak ettikleri birkaç hadis-i şerifi burada nakletmek suretiyle konuyu aydınlatmaya çalışacağız.

İmam Mâturîdî'den de nakledilmiştir. Peygamber Efendimiz demiştir ki, *"Komşu üçtür. Birincisi, komşuluk hakkı, akrabalık hakkı ve İslam hakkı olmak üzere üç hakka birden sahip olan; ikincisi, komşuluk hakkı ve İslam hakkı olmak üzere iki hakkı olan; üçüncüsü de, sadece komşuluk hakkı bulunan komşu. Tek hakkı bulunan bu komşu müşrik ve ehl-i kitap; Hıristiyan, Yahudi ve benzeri farklı din ve inançlara saphip komşulardır."*[7]

Komşuluk alanı hakkında âlimlerimizden bazıları, "Bir kimsenin her yönden ancak kırk hâne komşusu sayılır" derken,[8] bazıları da sayıya bakmaksızın, "Ezan okunduğu zaman, ezanı duyabilecek her hâne birbirinin komşusudur" demişlerdir.[9] Bu görüş sahiplerinin haricinde bir başka gurup da: "O mahalle veya şehrin hepsi birbirinin komşusudur" demiş ve Allah Teâlâ'nın: "*Eğer münafıklar inkârdan ve seninle gizli gizli savaşmaktan vazgeçmeyecek olurlarsa... sonra seninle çok az bir süre komşuluk yapabilirler"*[10] âyetini delil göstermişler ve *"Bu âyette Cenâb-ı Hak şehrin hepsini birbirine komşu olarak nitelendirdi"* demişlerdir.[11]

2. Gayr-ı Müslim Komşular

Civarınızdaki gayr-ı müslim de olsa komşuluk hukuku devam etmektedir. Dininin ayrı olması komşuluk ilişkilerine mani değildir. Çünkü Yüce Rabbimiz Mümtahine suresinde şöyle buyurmuştur:

لاَ يَنْهَاكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ

"Allah, dininiz hususunda sizinle savaşmayan, sizi yurdunuzdan çıkarmayan kimselere iyilik etmenizi ve onlara karşı adil davranmanızı yasaklamaz! Zira Allah adil olanları sever."[12]

---

7 el-Heysemî, M. Zevâid, K. Edeb, VIII/164.
8 Bkz. Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, V/185; Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, X/99.
9 Bkz. Aynı eserler ve aynı yerler.
10 Ahzab, 33/60.
11 Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, V/185.
12 Mümtahine, 60/8.

Gayr-ı müslim komşu, Müslümanların dinleri ve inançlarının gereğini yaşamaları konusunda, gizli ya da âşikâr olarak onlarla savaşmıyor ve onları yurtlarından çıkarmıyorlarsa, böylesine barışsever kimselerle iyi ilişkiler içerisinde olmak, hatta onlara iyilik etmek ve adaletle muamele etmek yüce Allah'ın mü'minlere emridir.

Müslim, gayr-ı müslim, fark etmez. Toplum içerisinde komşuluk münasebetlerinin iyi olması; barış, birbirine iyilik yapma ve aniden ortaya çıkan ihtiyaçlarını karşılama esasına dayalı olarak seviyeli bir biçimde devam ediyor olması, ailelerin, dolayısıyla toplumun mutluluğuna mutluluk katacağı muhakkaktır. Çünkü düzeyli ve son derece olumlu komşuluk münasebetleri; yakın olsun uzak olsun, tüm komşuların iyi ve kötü günlerini, sıkıntılı ve sevinçli anlarını birlikte paylaşmaları sonucuna götürür. Bu da komşular arasında iyiliklerin yayılması, keder ve üzüntülerin dağılması açısından çok önemlidir. Bilhassa insanların yükünü hafifletmesi bakımından son derece rahatlatıcıdır. Mesela komşular olmasa cenazeler kimlerle kaldırılırdı? Tavsifi mümkün olmayan büyük acılar kimlerle paylaşabilirdi? Korkunç belalar, musibetler ve saldırılar kimlerle göğüslenebilirdi? Komşuluk ilişkisi kopuk olanlar, acaba düğünlerini kimlerle yapmaktadırlar? Dini ve tarihi bayramlarını kimlerle kutlamakta ve daha anlamlı hale getirmektedirler? Biliniyor ki, bu nevi sosyal olayların kolay, mutlu ve anlamlı bir biçimde yaşanmasında komşuların inkâr edilemez katkıları bulunmaktadır.

Rasûl-i Ekrem (sav), Efendimiz bir hadis-i şerifinde son derece hikmetli bir söz söylemiştir:

"Kişinin saadetinden birisi de salih bir komşuya sahip olmasıdır."[13] Bu söz hikmetin ta kendisidir ve o aileye Allah'ın özel bir lütfudur!

Ailelerin mutluluğu komşuların mutluluğu, komşuların mutluluğu da toplumun mutluluğu demek olacağından; Allah Teâlâ biraz önce kaydetmiş olduğumuz âyeti ile mü'minlere, komşuluk ilişkileri konusunda iyiliği emretmiş ve *"Yakın ve uzak komşuya ihsanda bulunun"* buyurmuştur.

3. Öncelik Hakkı Olan Komşu

Hz. Âişe'den nakledilmiştir:

"Dedim ki, yâ Rasûlallah, iki tane komşum var. Öncelikle hangisine ikramda bulunayım?"

---

[13] Buhârî, el-Edebu'l-Müfred, bab: 64, s. 54.

Allah'ın Rasûlü:

"Kapısı sana en yakın olandan başla" buyurdu.[14]

Kurtubî der ki: *"Kapısı en yakın olana önceliğin tanınması, komşusunun evine girip-çıkanı daima görüp onunla beraber harcama hissine sahip olabileceği sebebiyledir."*[15]

4. Komşuya İyiliğin Şekli

"Komşuya iyilik nasıl olmalıdır" konusuna geçmeden önce iyiliğin gerekliliği üzerinde biraz durmak istiyorum. Çünkü özellikle zamanımızda, siyasal ve sosyal gerginlikler bu müesseseyi yurdumuzda bir hayli zedelemiş gözükmektedir. Bu sebeple Rasûlullah'ın konu ile ilgili birkaç hadisini burada zikretmemiz gerekmektedir.

Hz. Peygamber komşuluk münasebetleriyle imânın ilişkisine dikkat çekmiş ve şöyle buyurmuştur:

"Allah'a ve ahiret gününe inanan kimse, komşusuna ihsanda bulunsun."[16] Bununla da: *"Kişi şayet Allah'a ve O'nun sevap ve ikabına gerçekten inanıyorsa"* mânâsını kastetmiştir.[17]

Başka bir hadis-i şeriflerinde de komşuluk ilişkilerine dikkat etmeyen, onu ihmal edenler için: *"Komşusu aç olduğu hâlde kendi karnını doyuran mü'min değildir"*[18] buyurmuş, vurdumduymazlığın şenaetini ifade etmiştir.

Komşusuna iyilik etmesi şöyle dursun aksine, gece gündüz onu rahatsız edip anormal hareketleriyle korkuya sevkedenler için de: *"Allah'a ve ahiret gününe inanan, komşusuna eziyet etmesin"*[19] buyurmuş ve gerçek îman sahibinin komşusuna eziyet etmemesi gerektiğini beyan etmiştir. Diğer bir hadis-i şerifinde de bu gerekliliği yemin ile te'yid ederek:

— *"Allah'a yemin olsun ki, îman etmemiştir"* buyurdu ve bunu üç defa tekrar etti.

Sahabe-i Kirâm:

— *"Kim ya Rasûlullah?"* diye hayretle sordu.

Rasûl-i Ekrem (sav):

---

[14] Buhârî, Edeb, 32, VII/89.
[15] Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, V/185.
[16] Buhârî, Edeb, 31, Nikah, 80; Müslim, İman, 47. H., I/68.
[17] Fadlullahu's-Samet, *fî Tevdihi'l-Müfred*, I/183.
[18] Buhârî, Edebu'l-Müfred, bab: 61, s. 52.
[19] Buhârî, Edeb, 31; Müslim, İman, 74, 75.

— *"Komşusunun, şerrinden emin olmadığı kimse"* buyurdu[20]

Demek ki, bir mü'min, komşusundan her an için tehlike umuyor, bu korku ile uykuları kaçıyor ve rahatsız oluyorsa, o komşu gerçek anlamda îman etmiş değildir. Gerçek mü'min olabilmesi için yaşayış ve davranışlarına dikkat etmeli, hiçbir şahıs, komşusundan dolayı, malı, canı ve namusu hakkından endişe duymamalıdır. Zaten gerçek mânâda Müslümanın tarifi de öyle değil mi? *"Müslüman, diğer Müslümanların elinden ve dilinden zarar görmediği kimsedir."*[21]

Komşuluk ilişkileri, îman ve İslam'la (şahıs için) bu derece ilgili olunca, demek ki, her Müslümanın, Allah'ın emrine itâat ederek komşusuna ihsanda bulunup memnun etmesi şarttır.

Kurtubî, mezkûr âyet-i kerîmenin, komşuya ihsanla: Onlarla hüsn-ü muâşerette bulunmayı, eziyet vermeyip haklarına saygı duymayı kastetmiş olacağından bahsetmektedir ki, Rasûlullah'tan mervi hadis-i şerifler de onu doğrulamaktadır.

Muaz b. Cebel anlatıyor. Dedik ki: *"Yâ Rasûlullah, komşunun hakkı nedir?"* Allah'ın Rasûlü şöyle cevap verdi: *"Senden, isterse borç vermen, yardım dilerse yardım etmen, ihtiyacı olursa karşılaman, hastalanırsa ziyaret etmen, ölürse cenazesine iştirak etmen, bir hayırla sevinirse, beraber sevinip tebrik etmen, bir belâya uğrarsa üzüntünü belirtip teselli etmen, tenceren(de pişen)in kokusuyla ona eziyet etmemen veya ondan bir miktar ona da tattırman, üstün görünmemen yahut rüzgârını kesmek için binayı yükseltmemen, aldığın (turfanda) meyveden ona da vermen yahut göstermeden gizlice evine götürmen ki çocukları gördüğü zaman isteyip dolayısıyla onlara kızmasın. Çocuğunun elindeki yiyecekle dışarı çıkartmamandır. Size ne söylediğimi anlıyor musunuz? Komşunun hakkını tam olarak ancak Allah'ın merhamet ettiği az sayıda kimseler yerine getirebilirler."*[22]

Bu hadis-i şerifte komşuluk âdâbı ancak özlü olarak anlatılmıştır. Bu temel olmakla beraber, buna benzer daha birçok yönden komşuyu memnun etmek, İslam'ın meşru' kıldığı ölçüde iyilik etmek elbette ki mümkündür. Bunu sınırlandırmak doğru olmaz. Zaman ve ortamın gerektirdiği, İslam'ın haram ve helâl olarak değerlendirdiği esaslara uygun düştüğü ölçüde komşu memnun edilebilir. Meselâ:

---

[20] Buhârî, Edeb, 29, VII/78.
[21] Buhârî, Îman, 4, I/8.
[22] Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* V/188'den naklen. Bkz. el-Heysemî, M. Zevâid, K. Edeb, VIII/168-179.

Evinde pişen yemekten ona da bir pay ayırmak,[23] zaman zaman hediye vermek,[24] hiçbir şey bulamazsa güler yüzle karşılayıp hâl ve hatırını sormak[25] komşuya yapılabilecek iyiliklerden sayılmıştır.

Rasûl-i Ekrem (sav) şöyle demiştir: *“Sizden herhangi biriniz, komşusunun merteğini duvarınız üzerine koymasına mani olmasın. Bu konuda izin talebini geri çevirmesin.”*[26] Bu tavsiyesiyle Rasûlullah, komşuyu kendisinden uzak düşürecek şeyden ve lüzumsuz masrafa sokmaktan alıkoymak istemiş, yakınlıklarının kuvvetlenmesini arzu etmiş olabilir. Bu güzel bir davranış olur.

Komşu, ölüm veya kaza gibi herhangi bir felâketle karşılaştığı zaman, derhal yardımına koşmak, teselli etmeye çalışmak, hasta ise ziyaret etmek; bu esnada yapamayacağı işleri varsa onları yapmak, yeme-içme gibi ihtiyaçlarını uğradığı felâket nedeniyle düşünemeyeceğinden yemek hazırlatıp evine göndermek de felâket anında komşuya yapılabilecek iyiliklerden sayılabilir. Bu konuda Rasûllah’ın şu tavsiyesini de burada kaydetmeliyiz: Abdullah’ın oğlu Ca’fer anlatıyor. Babam Ca’fer’in ölüm haberi gelince Rasûlullah (sav): *“Ca’fer’in ailesine yemek hazırlayın. Çünkü onların başına, kendilerini meşgul edecek bir durum gelmiştir, onlar bunu yapamazlar”*[27] buyurdu. Gerçekten, ölüm, yangın, sel, deprem gibi büyük felâketler insanın açlığını unutturacak yahut iştahını kesecek kadar büyük acılardır. Böylesi durumlarda komşuların ilgilenmesi ne kadar yerinde bir davranış olur!

5. Komşuluğun İcapları

فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ. اَلَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلاَتِهِمْ سَاهُونَ. اَلَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ. وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ

“Hesap gününü yalanlayan şu adama baksana! (...) Böylesi salat sahiplerine yazıklar olsun! Onlar, salatlarını ciddiye almıyor; hep riyakârlık yapıyor ve en küçük bir yardımlaşmayı bile men ediyorlar.”[٢٨]

Evet, salatlarından gâfil olup riyakârlık edenlerle “mâûn”u men’edenlerin vay haline!

Mâûn: lügatta yardımlaşma ve dayanışma hususunda ödünç olarak alınıp verilen az şey mânâsına gelmektedir. Istılahta ise, İbn Ab-

---

[23] Müslim, Birr ve’s-Sılâ, 42, 2625/141. H., IV/2025.
[24] Buhârî, Edebu’l-Müfred, Bab: 269, s. 208.
[25] Tirmizî, Birr, 45, 1970. H., IV/347.
[26] İbn Mâce, Ahkâm, 15, 2335, 2337. H., II/783.
[27] Tirmizî, Cenâiz, 21, 998. H., IV/323.
[28] Mâûn, 107/3-6.

bas ve bazı müfessirûna göre -malın az bir kısmı verildiği için- zekâta mâûn denildiği gibi komşular arasında âriyet (ödünç) olarak alınıp-verilen kazan, balta, kova gibi şeylere de mâûn adı verilmektedir.[29]

İbn Kesir'in naklettiğine göre, İbn Mes'ud'dan (ra) mâûn'un ne olduğu sorulunca şöyle cevap vermiştir: *"İnsanların birbirlerinden alıp-verdikleri balta, tencere, kova ve bunlara benzer şeylerdir."*[30]

Bazı müfessirler de Hz. Âişe'den mervî hadis-i şerife dayanarak, vermeyip men'etmek helâl olmayan şeylerdir, demişler ki, o hadis de şöyledir:

Hz. Âişe demiştir ki; Rasûlullah (sav)'a:

— *"Ya Rasûlullah, men'edilmesi helâl olmayan şeyler nelerdir?"* dedim.

Allah'ın Rasûlü:

— *"Su, ateş, tuz ve benzeri şeylerdir"* buyurdu.

— *"Dedim ki, ya Rasûlullah, su mâlûm, ateşle tuz nasıl (oluyor da önem kazanıyor)?"*

Allah'ın Rasûlü:

— *"Ya Âişe, kim komşusuna yemek pişirmesi için ateş verirse, sanki o ateşte pişen yemeğin hepsini tasadduk etmiş gibi sevap kazanır. Kim tuz verirse, tuzun lezzetlendirdiği şeyin tamamını tasadduk etmiş gibi olur. Sudan bir miktar veren, sanki altmış adamı azad etmiş gibidir..."*[31] buyurdu.

Bu izahattan anlaşılıyor ki, fıtraten sosyal hayattan uzak olamayan insan, toplum içerisinde yaşarken, mutlaka diğer insanlara ihtiyaç duyacaktır. Özellikle de yokluk, kıtlık ve darlık ortamlarında...

Bir insan ihtiyaçlarından bir kısmını meşru alış-veriş yoluyla, çarşıdan, pazardan veya birbirinden satın almak suretiyle karşılayacağı gibi, bir kısmını da komşuluk münasebetleri çerçevesinde emanet olarak alıp, iade etmek suretiyle temin edecektir. Özellikle de çok nadir veya ayda yılda bir defa lazım olacak olan şeyleri... Allah Teâlâ bu gibi alışverişlerin normal olarak devam ettirilebilmesi için mü'minleri uyarmış; alınıp verilmesi âdet olan eşyadan balta, kazan, kova, su, tuz ve benzeri şeyleri cimrilik ederek vermek istemeyen ve

---

[29] Celâleyn, Tefsîr, II/275, Nesefî, Medârik, IV/376; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi,* IV/764, 65.

[30] İbn Kesîr, Tefsîr, IV/555.

[31] el-Heysemî, M. Zevâid, Edeb, VIII/166.

başkalarına da engel olan kimselere "Yazıklar olsun" şeklinde ta'rizde bulunmuştur. Çünkü bu gibi alış-verişler, Müslümanlar arasındaki yardımlaşma ve dayanışma sebebiyle kardeşlik bağlarını kuvvetlendiren insanî bir ilişkidir. Bir insanın ihtiyacını karşılamak ve gönlünü ferahlatmak gbi güzel bir şeydir. Aksi ise bu bağları zayıflatır, insanlık vasfını zaafiyete uğratır; hatta yok eder.

Şurası da bilinmelidir ki, bu nevi ihtiyaçlar ödünç alma yoluyla temin edilirken, haber vermeden alınamıyacağı gibi, alanın ödünç aldığı eşyayı kendi mülkiyetine geçirmesi de helal olmaz.

Bu, Allah Teâlâ'nın: "*Mallarınızı, aranızda bâtıl yollarla yemeyiniz*"[32] tavsiyesine aykırı olacağı gibi, Rasûlullah (sav)'in düşüncesine de uymaz. Enes b. Mâlik (ra)'ın rivâyet ettiğine göre, Nebî (sav), ödünç olarak aldığı tabağı kaybedince, onu sahibine tazmin etmişti.[33] Yine kendisine bir tabak içerisinde getirilen yemeğe Hz. Âişe dokununca tabak elinden düşüp kırılmış, doğal olarak yemek de dökülmüştü. Bunun üzerine Hz. Peygamber: *"Yemek yemek ile tabak da tabak ile ödetilsin"* buyurdu[34] ve alınan emanetin aynen iâde edilmesini emretti.

Fıkıh kitaplarında bu konuya 'ariyet' adıyla yer verilmiş ve tarif edilirken de: *"Aynı bâki kalmak şartıyla, bedelsiz olarak bir menfaatin temlikidir"* denilmiş; sadece menfaatin temliki söz konusu edilmiş, aynının mülkiyete geçirilmesi caiz görülmemiştir.[35]

Kırılan yahut zayi edilen bir eşyanın sahibi dilerse ödetmeyebilir. Aksi halde, ödünç alanın, emaneti aynen veya bedelini teklif etmesi, öncekinin vermesi kadar önemli bir kadirşinaslık olur.

Bununla beraber, âriyet olarak alınan şeylerin itinâ ile kullanılması, zamanında geri iâde edilmesi, zayi edildiği zaman ödenmesi, komşuluk ilişkilerini ne kadar olumlu olarak etkileyeceği muhakkaksa; aksinin de menfi olarak etkileyeceği muhakkaktır. Bu yüzden Müslümanların, Cenâb-ı Hakk'ın:

Müminler, *"Emanetlerinizi ehline iâde ediniz"*[36] emrine uyarak, bu konuda titiz davranmaları önemli bir muâşeret esasıdır.

Alınan eşyanın işi biter bitmez iade edilmemesi veya sahibine sorulmadan başka bir ihtiyaç sahibine verilmesi ise âdâba aykırı bir davranış olur.

---

32 Bakara, 2/188.
33 Tirmizî, Ahkâm, 23, 1360. H., III/641.
34 Tirmizî, Ahkâm, 23, 1359. H., III/640.
35 Serahsî, el-Mebsût, XI/133; Dr. Abdurrezzak es-Senhûrî, *Masâdiru'l-Hak Fi'l-Fıkhi'l-İslamî*, Beyrut, 1954, I/1953.
36 Nîsâ, 4/58.

"Allah sizi, sizinle din hususunda muharebe etmeyen, sizi yurtlarınızdan da çıkartmayan kimselere iyilik etmenizden ve âdil davranmanızdan men'etmez."

(Mümtehine, 60/8)

K- GAYR-İ MÜSLİMLERLE İLİŞKİLERDE ÂDÂB

İslam, Allah tarafından vaz olunmuş tek ilahi dindir.[1] İnananlar için mükemmel bir hayat nizamı sunmaktadır. İnsan için olduğu ve tüm hitapları Âdemoğluna yönelik bulunduğu için cihanşümûldür.

İslam'a göre insanlar, inanç bakımından mü'minler ve kafirler olmak üzere iki kısma ayrılırlar. Münafıklar, görünüşte mü'min gerçekte münkir oldukları için asıl itibariyle kafirdirler ve bir yönüyle kafirler katagorisine dahildirler. Mü'minler de gerçek mü'minler, iman zaafiyeti olanlar ve görünüm itibariyle mü'min[2] olanlar şeklinde üç kısma ayrılırlar. Cennete girecek olanlar gerçek mü'minlerdir. Münafıklar ve kafirler ise Cehenneme gideceklerdir. Fakat insan olarak hepsi bir olarak yaratılmış ve yaratılmışların en şereflisi olma değerine sahiptirler.

---

1 Tevrat ve İncil, her ne kadar Allah tarafından inzal edilmiş ilahi kitaplar olsa da onların da tebliğ ettikleri din İslam idi; Yahudilik ve Hıristiyanlık değildi. Bu iki din, bu iki asıl kaynaktan sapma sonucu peygamberlerinden çok sonra ihdas edilmiş ve şirki de içeren beşeri dinlerdir...

2 وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ. يُخَادِعُونَ اللّٰهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلاَّ أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ. فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ... *"İnsanlardan, iman etmedikleri hâlde 'Biz Allah'a ve Ahiret gününe iman ettik.' diyenler vardır! Onlar, (akıllarınca) Allah'ı ve müminleri aldatmaktadırlar; hâlbuki onlar sadece kendilerini aldatıyorlar, ama bunun farkında değiller! Onların kalplerinde hastalık vardır. Allah onların hastalıklarını daha da artırmıştır. Yalan söylemeleri yüzünden can yakıcı azap da onlar içindir! Kendilerine: 'Yeryüzünde bozgunculuk yapmayın!' denildiğinde: 'Biz ancak ıslah edicileriz.' dediler! Bilesiniz ki bozguncuların ta kendileridir onlar; fakat bunun farkında değiller! Onlara: 'İnsanların iman ettikleri gibi siz de (gerçekten) iman edin!' denildiğinde: 'Biz de beyinsizlerin inandığı gibi mi inanalım?!' derler. Bilesiniz ki asıl beyinsizler kendileridir, ama bilmezler. Müminlerle bir araya geldiklerinde: 'Biz de iman ettik.' dediler; şeytanlarıyla baş başa kaldıkları zaman ise: 'Biz elbette sizinleyiz; onlarla sadece alay ediyoruz.' derler. Asıl, Allah onlarla alay etmekte ve kendilerini azgınlıkları içerisinde bırakarak şaşkınlıklarını daha da artırmaktadır! İşte onlar, hidayete karşılık sapkınlığı satın alan kimselerdir, ama onların ticaretleri hiçbir kazanç sağlamadığı gibi, onlar doğru yolu da bulamadılar."* (Bakara, 2/8-16; Tefsiri için bkz. M. Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, III/23 vd.)

Şüphe yok ki mü'minler, inanç ve takvaları bakımından, Allah katında, inanmayanlara göre üstün derecelere sahiptirler. Dünyadaki hayat ve yaşayış tarzlarının da bir kardeşlik anlayışı içerisinde cereyan etmesi gerekmektedir. Kendi aralarında din kardeşliği duygusu içerisinde yaşarlarken, inanmayan gayr-ı müslimlerle de insanlık duygu ve şartları muvâcehesinde ilişkilerini sürdürmeleri yine İslam'ın emridir.

Komşuluk ilişkileri bahsinde geçmişti. Allah Teâlâ'nın: *"Yakın ve uzak komşuya ihsanda bulununuz"*[3] âyet-i kerîmesini tefsir eden müfessirlerimizden Taberî, Kurtubî, Nisâbûrî, Nesefî gibi birçokları "Uzak komşu"dan maksadın gayr-i müslimler, yani: Yahudi, Hıristiyan, müşrik ve diğer dinlere mensup komşular olduğunu tefsirlerinde beyan etmişlerdir. Müslüman olmayanların Müslümanlarla komşuluk hakkına sahip olmaları sebebiyle, ilişkilerin bu ölçülere göre sürdürülmesi gerektiğini açıklamışlardır.

Ancak, fertler arasında olduğu gibi toplumlar arasında da menfaatler, dolayısıyla anlaşmazlıklar her zaman için sözkonusu olabilir. Müslümanlarla Müslüman olmayanlar arasında ihtilâfların, hatta savaşların vukuu, araya şeytanlar girdiği zaman tabii bir durumdur. Bu nedenle Müslümanların, Müslüman olmayanlarla ilişkilerini, savaş halinde iken uyulması gerekli âdâb, sulh/barış hâlinde iken uyulması gerekli âdâb, olmak üzere iki ana başlık altında inceleyeceğiz.

1. Savaş Hâlinde Uyulması Gerekli Âdâb

Usulüne ve âdâbına uygun olarak İslam'ı tebliğ etmek, bütün insanlığa tanıtmak ve her toplumun İslam'a girip saadete ermesi için gayret göstermek (cihad etmek) tüm Müslümanların ilâhî bir vazifesidir. Zira Allah Teâlâ: *"Yeryüzünde (bölgede) bir fitne (şirk) kalmayıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya (ondan başkasına ibâdet edilmeyinceye) kadar onlarla (müşriklerle) savaşınız. Eğer küfürden vazgeçerlerse, Allah onları görür. (ve ona göre de onları mükâfatlandırır.)"*[4] âyet-i kerîmesi ile kafirlerle cihadı emretmiştir.

"*Zayıf bulunup ezilmekte olan*[5] *bir kısım erkekler, kadınlar ve çocuklar: 'Rabb'imiz, halkı zalim olan şu beldeden bizi çıkart, bize ka-*

---

3 Nisa, 4/36.
4 Enfal, 8/39; Tefsiri için Bkz. Celâleyn, Tefsir, I/154.
5 *Mustaz'af*, bir toplum içerisinde askerî, siyasî ve ekonomik güç itibariyle, zayıf bulunup hakları ellerinden gasp edilmiş; bundan kurtulmak için de hiçbir çareleri bulunmayan çaresizlikten ezilmeye mahkûm kişi ya da topluluk. (Bkz. 4/97; Enfâl, 8/26)

tından bir sahip, tarafından bir yardımcı gönder!' diye yalvarıp dururlarken siz ne diye Allah yolunda savaşmayacaksınız ki!"[6] Bu ayetlerle de, ezen ve ezilen toplumların kimlik ve inançlarına bakılmaksızın zalimlerle savaşmayı emretmiştir.

Ancak her zaman ve her yerde, İslam'ın genel prensiplerinden olan "İfrat ve tefritten uzak olma" kaidesinin, Rahmân ve Rahîm olan Allah Teâlâ, savaşta da tatbikini emretmiş ve Bakara sûresinde:

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلاَ تَعْتَدُوا إِنَّ اللّٰهَ لاَ يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ

"Size harp açanlarla, Allah yolunda siz de savaşın. Fakat aşırı gitmeyin. Çünkü Allah (cc) aşırı gidenleri asla sevmez"[7] buyurmuştur.

Müslümanlara savaş âdâbını öğreten bu âyet-i kerîme ile Cenâb-ı Hak, *"Kadınlar, çocuklar ve pir-i fânîlerin öldürülmesini"*[8] Hasan el-Basri'ye göre de: *"İşkence yapmak, esirlerin boğazına tok geçirmek, kadınları, çocukları ve savaşa iştirak etmemiş yaşlıları, ruhban ve manastır ehli kimseleri öldürmek; gereksiz yere ağaçları kesmek, ekili alanları ve hayvanları telef etmek gibi insanî olmayan şeyleri yasaklamıştır."*[9]

Rasûlullah (sav)'ın, gazvelerinden birinde katledilmiş bir kadın cesedi görüp kadınların ve çocukların öldürülmesini yasak etmesi de yukarıda belirtilen görüşleri te'yid etmektedir.[10]

Şu hâlde, suçsuz ve günahsız aynı zamanda güç ve kuvvetten yoksun olan kimseleri savaş hâlinde bile olsa, öldürmek, işkence yapmak v.s. Müslümanlar namına hoş karşılanmadığı için yasaklanmıştır.

Anlaşmaları gizlice bozmak Müslümanlara yakışmaz...

Anlaşmalara riayet etmek, karşı taraftan bozma alâmetleri belirmediği müddetçe aykırı davranışta bulunmamak, şayet anlaşmanın bozulması gerekiyorsa, bozma kararını karşı tarafa bildirmek yine İslam'ın emrettiği insanlık kurallarındandır. Allah Teâlâ bu konuyu Enfâl sûresinde şöye açıklamıştır:

وَإِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَآءٍ إِنَّ اللّٰهَ لاَ يُحِبُّ الْخَآئِنِينَ

---

6 Nisa, 4/75.
7 Bakara, 2/190.
8 Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, I/128.
9 Bkz. İbn Kesîr, *Tefsir*, I/226.
10 Buhârî, Cihad ve's-Siyer, 148, IV/21.

"Eğer bir toplumun antlaşma şartlarına hıyanet edeceğinden endişe edersen, sen de aynı şekilde antlaşmayı bozduğunu kendilerine ilan et! Çünkü Allah hainleri sevmez."[11]

Antlaşmayı bozduğunu onlara açıkça bildir ki karşı taraf da bunu bilsin. Antlaşmanın bozulduğunun bilinmesi hususunda her iki taraf da eşit duruma gelsin. Ayrıca antlaşmaya sadık görünüp de gizli gizli antlaşmanın şartlarına uymamak, düşmana mukabele anlamında da olsa, hainliktir; mü'minlere yakışmaz!

2. Sulh/Barış Hâlinde Uyulması Gerekli Âdâb

İslam barış dinidir. Düşman tarafından, açık veya gizli, savaş ilan edilmediği sürece barış içerisinde yaşamayı emreder.

Sulh halinde müslim gayr-ı müslim, insanların bir arada yaşamaları, birbirlerine ikram etmeleri, yardımlaşmaları, iyi komşuluk ilişkisi içerisinde bulunmaları İslam'ın arzu ettiği bir insani durumdur.

Rivayet edildiğine göre Hz. Ebû Bekir'in mutallakası (boşadığı hanımı) Kuteyle, kızı Esma'yı ziyaret etmek için gelmiş ve hediye olarak da küpe v.s. getirmişti. Kuteyle müşrike olduğu için kızı Esma onu eve sokmadığı gibi hediylerini de kabul etmemiş, durumu Rasûlullah'a (sav) haber vermişti. Daha önce de bahsi geçen şu ayetler bu konuya da açıklık getirmektedir:

لاَ يَنْهَاكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوٓا إِلَيْهِمْ
إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ

"Allah, dininiz hususunda sizinle savaşmayan, sizi yurtlarınızdan çıkartmayan kimselere iyilik etmenizi ve onlara karşı adil davranmanızı yasaklamaz! Zira Allah adil olanları sever."[12]

Bu âyet-i kerîme hakkında, bazı müfessirler "mensûhtur" demişlerse de birçokları nüzul sebebine dayanarak "muhkem" olduğu[13] ve Allah Teâlâ, Müslümanlarla savaş hâlinde olmayan, Müslümanlar aleyhine olacak şekilde başkalarına yardım etmeyen gayr-i Müslimlere ihsanda bulunup sıla ve iyilik hususlarında adâletle davranmaktan men'etmemiştir"[14] demişlerdir.

---

[11] Enfal 8/58.
[12] Mümtahine, 60/8.
[13] Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII/95.
[14] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili,* VII/4904; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV/394.

Şu halde Allah Teâlâ: *"Müslümanlarla, dinleri hususunda savaşmayanlar, Müslümanları yurtlarından çıkartmaya yeltenmeyenler ve de düşmanlarına herhangi bir biçimde yardım etmeyenlere iyilik edilmesini, adaletle davranılmasını"*[15] ve *"Hüsn-ü muâşerette bulunup, mal ile sılada (yardımda) bulunulmasını"*[16] emretmektedir.

Hâl böyle olunca; gayr-i müslimlerle ilişkiler, "Uzak komşu" anlayışı içerisinde ve sahip olduğu komşuluk haklarına riayet edilerek sürdürülmesi, onlara zulmedilmeyip mal ve canlarına kast edilmemesi, emniyet ve güvenliklerine halel getirilmemesi, onları rahatsız edip tedirgin edecek her türlü davranışlardan sakınılması... Müslümanların "Uzak komşularına" karşı uymaları emredilen muâşeret esasları olmuş oluyor.

Fakirlerine yardım etmek, hastalarını ziyaret etmek, sevinçli günlerinde neşelerini kederli günlerinde de üzüntülerini paylaşmak onlara yapılabilecek iyiliklerden sayılabilir. Zira Hz. Ömer (ra) gayr-i müslimlerin muhtaç, hasta, sakat ve ihtiyarlarına devlet hazinesinden yardımda bulunmuş, onlara verilmek üzere zekât olarak alınan mallardan pay dahi ayırmıştı.[17]

Rasûl-i Ekrem (sav)'in hastalarını ziyaret edip hidâyetine sebep olması ise oldukça ilginç ve bizler için örnek bir davranış olmalıdır. Enes (ra)'den nakledildiğine göre Nebî (sav), Yahudilerden bir gencin (ölüm hâlinde iken) ziyaretine gitti. Başucunda oturup ona: *"Müslüman ol"* dedi. Bu teklif üzerine genç yanında duran babasına bakınca babası ona: *"Kasım'ın babasına itâat et"* dedi ve genç de Müslüman oldu. Oradan ayrılırken Rasûlullah şöyle diyordu: *"Çocuğu ateşten kurtaran Allah'a hamd olsun."*[18]

Hadisin metninde, her ne kadar "Çocuk" denilmiş olsa da biz ibareyi "Genç" diye tercüme ettik. Çünkü İslam'la mükellef olması, cehennemden kurtarılması, onun sorumluluk çağına ermiş bir genç olduğunu ifade etmektedir. Zira akil baliğ olmadan ölenler İslam nazarında mükellef sayılmazlar. Bu olay gösteriyor ki, gayr-i müslim bir hastayı ziyaret etmek ve ona İslamı telkinde bulunmak İslam âdâbında önemli bir esastır.

---

15 Elmalılı, *a.g.e,* VII/4904.
16 Bursavî, *Rûhu'l-Beyân*, IX/480.
17 Corci Zeydan, *Medeniyyet-i İslamiyye Tarihi*, Trc. Zeki Meğâmiz, İst. 1328. H. I/193.
18 Buhârî, Cenâiz, 80, II/97.

Onlarla alışveriş yapmak[19] konuşurken konuşma âdâbına riayet etmek, anormal davranışlarına teennî ve yumuşaklıkla karşılık vermek, alay etmemek, inançlarına ve ma'budlarına hakaret etmemek bizzat yüce Rabbimizin emridir:

وَلاَ تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ فَيَسُبُّوا اللّٰهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ كَذٰلِكَ زَيَّنَّا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلَهُمْ ثُمَّ إِلَى رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

"Onların, Allah'tan başka yalvardıkları şeylere sövmeyin ki onlar da cahilce haddi aşıp Allah'a sövmesinler İşte, Biz her ümmete yaptıklarını böyle güzel gösterdik. Sonunda onların dönecekleri yer Rab'lerinin huzurudur. O, yapmakta olduklarını kendilerine haber verecektir."[20]

Burada sövmekten maksat, insana yakışmayan, ağıza alınmayacak derecede kötü ve çirkin sözler değil elbet. Çünkü bunları, batıl da olsa, değil birinin tanrısı hakkında söylemek, zulme uğramış olandan başkasının açıktan söylemesi dahi Allah'ın sevmediği bir şeydir.[21] O hâlde, burada kastedilen şey, tahkir edici, aşağılayıcı ve insanların hissiyatına, o husustaki duyarlı tavırlarına aykırı sözler sarf etmektir. Çünkü onun da: *"Ben de seninkine..."* deme ihtimali her zaman için vardır!

Elmalılı M. Hamdi Yazır demiştir ki: *"Yüce Allah, kâfirlerin saygı duydukları şeyleri kastederek 'Kahrolsun taptığınız' veya 'Dini şöyle, böyle' şeklinde ilahlarına söverseniz, onların vicdan ve hissiyatlarına dokunmuş olursunuz, hiddetlendirir, mukâbele bilmisil yapmalarına sebep olursunuz. Hem asıl itibariyle çirkin oluşu, hem de tezyid-i küfre sebep olması sebebiyle kâfirlerin taptıkları şeylere sövmekten ve hakaretten mü'minleri men'etmiştir."*[22] Böylece, hem İslam ve onun değerlerine dil uzutalmasını hem de kâfir dahi olsalar, onlarla hüsn-i muâşereti bozacak edep dışı davranışları mü'minlere yakıştırmamıştır.

Bu ayet gayr-i müslimler tarafından da takdirle karşılanmaktadır. James A. Michner'den kaydedildiğine göre, *"Bir gün bir Musevî, Muhammed'e gelir, ileri gelen erkândan birinin kendisinin dinî hislerini incittiğini ve Muhammed'in Musâ'dan üstün bir peygamber oldu-*

---

[19] Buhârî, Büyû', 99, III/38.
[20] En'am, 6/108.
[21] Bkz.Nisâ, 4/148.
[22] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III/2023.

ğuna dair bir ifadede bulunduğunu söyler. Peygamber o zata döner, der ki:

— "Böyle bir şey söylememeliydin. Başkalarının itikadına saygı göstermen lâzımdır..."[23]

Bu olay da gösteriyor ki Müslüman olmayanlar, mü'min olma şerefine eremeseler bile İslam'ın ahkâm ve âdâbından daima memnundurlar, bu âdâba göre muâmele görmüş olmaları onları da İslam'ı takdirle yâd etmeye sevketmektedir. Bu münasebetle hiçbir zaman bir mü'minin, gayr-i müslimi dininden ve inancından dolayı tahkîr edip onunla alay etmesine dinen ve edeben aslâ ruhsat yoktur. Aksine, onun da insan olduğu kabul edilip, insanca muâmeleye lâyık olduğu, Müslümanların zihninden silinmemelidir.

a. Herkes Dininde Serbesttir

Yüce dinimiz İslam, Müslüman olmayanların hak dine girmeleri için dâvet etme görevini Müslümanlara vermiş, fakat dâvet şeklini de sosyal ilişkileri zedelemeyecek makul ve mantıklı kurallara bağlamıştır. Hiçbir kimse istediği şekilde dâvet etme hakkına sahip değildir. Allah Teâlâ:

ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ

"Rabb'inin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır; onlarla en güzel biçimde mücadele[24] *et! Muhakkak ki Rabb'in, kimin kendi yolundan saptığını çok iyi bilmektedir; O, doğru yolda olanları da iyi bilir."*[25] buyurmuş, bununla da İslam'a dâvetin ancak bilgi, hikmet ve güzel bir üslupla olmasını tavsiye etmiştir.

Yüce Allah Hz. Mûsâ'yı Firavun'a gönderirken bile şöyle bir tenbihte bulunmuştur: *"Ona yumuşak söz söyleyin! Belki düşünür ve saygı duyar."*[26]

---

[23] Ahmed Gürkan, *İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi*, Ankara, 2969, s. 171.

[24] *Mücadele,* ipi sağlam bükmek, bir işi, sözgelimi; bir binayı sağlam, muhkem yapmak anlamına gelen 'CDL' kökünden türetilmiştir. *Mücadele*, bir konuyu müzakere etmek, fikir teatisinde bulunmak, görüşmek, konuşmak demektir. *Cidal* ise, niza ve tartışma yoluyla üstün gelme, hasmın sırtını sertçe yere vurma, incitme anlamındadır. Açık bir delil ile veya bir şüphe ya da kelamını tashih ile hasmının görüşünün fasit olduğunu ortaya koymaya da *cedel* tabir edilir. (Bkz. Rağıb, *Müfredat*, 'CDL' mad.; Cürcanî, *Tarifat*, 'CDL' mad.)

[25] Nahl, 16/125.

[26] Tâhâ, 20/44.

"İçlerinden zâlimleri hariç, Ehl-i Kitap ile en güzel üslûp ile tartışın..."[27]

İnsanları, özellikle dine muhalif olanları sağlam ve anlaşılır cümlelerle, zihni aydınlatıcı, kalbi yumuşatıcı ve düşündürücü bilgiler ve kuvvetli delillerle; temsil ve teşbihler getirerek; özellikle de kolaylaştırıcı, sevdirici ve gönüllere etki edici bir üslûp ile Allah'ın dinine çağırın.[28]

Aksine zorla îmana dâvet etmek, özellikle Müslümanların hâkimiyeti altında olan yerlerde "mutlaka İslam'a gireceksin" diye baskı uygulamak bizzat Allah Teâlâ tarafından men edilmiştir:

لاَ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللّٰهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى لاَ انْفِصَامَ لَهَا وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

"Dine girme hususunda zorlama olmaz! Doğru yol, yanlış yoldan seçilip açığa çıkmıştır; artık kim putları[29] *inkâr edip Allah'a iman ederse kesinlikle kopması imkânsız en sağlam kulpa tutunmuş olur! Allah her şeyi işitir, her şeyi bilir."*[30]

Hattizatında iman ve İslam, tabiatı icabı dinde zorlamayı kabul etmez. Çünkü her ikisinin de temel ilkesi bilgi, kesin kanaat, güven ve hür irade ile tasdik ve içtenlikle boyun eğmektir. Her ne kadar dışa yansıyan boyutları olsa da iman ve İslam temelde kul-Allah ilişkisidir ve mutlaka samimiyet ve içtenlikli olmayı gerektirir. Eğer bir kişi, istemediği hâlde dine girmesi için zorlanır ve böyle bir durumda iman ettim derse, bu şekildeki tanımadığı varlığa iman, hem kalpte bir olgu olarak gerçekleşmediği için gerçek değildir, hem de Allah katında tasdik ve boyun eğme olarak değerlendirilemez. Kaldı ki herkesin aklı var; gerçekleri görme, düşünme ve doğru yolu bulma kabiliyeti var. Tebliği sürecinde ve bu ayetlerin indirildiği zaman itibariyle İslam'ın ve Müslümanların geldiği durum da apaçık ortadadır. *"Doğru yol, yanlış yoldan seçilip açığa çıkmıştır."* Bundan sonrası aklı, fikri ve iradesi olan insanın kendisine kalmıştır; dilerse İslam'ı seçer dilerse başkasını! Tabiî ki her ikisi için de ödenmesi gereken belli bir bedel vardır!

---

[27] Ankebut, 29/46.
[28] Hikmet kavramı hak. bkz. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI/3842.
[29] Bkz. Nahl, 16/36; Zümer, 39/17.
[30] Bakara, 2/256.

Evet, *"Dinde zorlama yoktur!"*[31] *"Rasûlullah (sav) on üç yıl Mekke'de kaldı, hiçbir kimseyi dine girmesi için zorlamadı."*[32]

Michovd demiştir ki: *"Müslümanlar, mağlûp ettikleri milletleri, kendi dinlerini muhafazada daima serbest bırakmışlardır. Hıristiyanlar fevç fevç Müslümanlığı kabul etmişlerse, bunun sebebini, Müslüman fâtihlerin gösterdikleri büyük anlayış ve adâlette aramak lâzımdır. Hattâ İslamiyet müsamahakârlığı yalnız fiilen tatbik etmekle kalmamış, onu İlâhî Kanunun esası yapmıştır"*[33]

Kudüs'e girdiği zaman Hz. Ömer'in Hıristiyanlara hiçbir fenalığın yapılmamasını emretmiş olması, Fâtih Sultan Mehmed'in, İstanbul'u fethettiği zamanki gayr-i müslimlere davranışları ve bunların haricinde daha birçok Müslüman kumandanın Müslüman olmayanlara âl-i cenap davranışları... İslam dininin tebliğinde, emr-i ilâhîye ittibâen tatbik edilen metodun sürekliliğini ifade eder.[34]

Bunlar da gösteriyorlar ki, Müslümanlar, en kuvvetli devirlerinde bile Müslüman olmayanların dinine, diline, kültürüne müdahale etmemişler, onları değiştirme ve asimile etme yoluna girmemişler; tam aksine, kendileri fesat çıkarmadıkları müddetçe onları himâye etmişlerdir. Şu hâlde, İslamiyet'in, bizzat kendi bünyesinde vicdan hürriyetinin mevcudiyeti inkâr edilemez bir gerçektir. İslam'ın vermediği veya caiz görmediği bir metodu İslam adına kullanmak da mümkün olmayacağına göre, Müslümanlar arasında gayr-i müslim komşular emniyet ve güven içerisindedirler. Tüm ilişkiler İslam'ın emir ve yasaklarına göre düzenlendiği zaman rahat etmişler ve her devirde rahat edeceklerdir.

b. Ehl-i Kitaba Has Özel Durum

الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلاَ مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ

---

31 Bakara,/256, Nesefî, Medârik, I/129.

32 Hâzin, Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdî, *Lübâbu't-Te'vîl Fî Meani't-Tenzîl,* Beyrut, Tarihsiz, I/185, 186.

33 Ahmed Gürkan, *İslam Kültürünün Garbı Medenîleştirmesi*, s. 171.

34 Ahmed Gürkan, *İslam Kültürünün Garbı Medenîleştirmesi*, s. 165.

"Bugün size bütün temiz şeyler helâl kılındı; Ehl-i Kitab'ın yemeği size helâl, sizinki de onlara helâldir. Zina etmemek, metres hayatı yaşamamak ve sefâhete düşmemek şartıyla; bir de mehirlerini verdiğiniz takdirde, hür ve iffetli mü'min kadınlar ile sizden önce kitap verilmiş olanların iffetli ve hür kadınları da size helâl kılınmıştır. Kim imana karşılık küfrü seçerse, onun salih işleri kesinlikle boşa gitmiştir! O ahirette de tamamen kaybedenlerden olur!"[35]

Allah Teâlâ bu âyet-i kerîmesiyle, İslam diyarında ve Müslümanlar arasında yaşayan gayr-i müslimlere, Müslümanlarla ilişkilerinde geniş müsamaha tanımış; kendileri savaşı başlatmadıkları müddetçe emniyet içerisinde ve mutlu bir hayat yaşayabileceklerini beyan etmiştir. Bu haliyle onların azınlık muamelesine tâbi tutuldukları, yeni tabirle, ötekileştirilmedikleri son derece açıktır.

Bu ayette söz konusu edilmemiştir, ama Kur'an bütünlüğü açısından bakılınca ehl-i kitabın hepsi bir değildir.[36] Onlardan iman, ahlak ve ahirete inanç bakımından salihleri olduğu gibi Allah'a ortak koşanlar ve inkar eden zalimleri de vardır. Mesela şu âyet-i kerime bu ayırıma dikkat çekmekte ve şer'i hükümler açısından göz ardı edilmemesi gerekmektedir:

وَلاَ تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلاَّ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِلاَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ

"Zalimleri hariç, Ehl-i Kitap ile ancak en güzel biçimde tartışın..."[37]

Bu ayete göre ehl-i kitap iki kısma ayrılmaktadır: Zalimler ve diğerleri.

b1. Ehl-i Kitab'ın Zalimleri

Ehl-i Kitap'tan, yani Yahudiler ve Hıristiyanlar'dan tevhidden saparak Allah'a oğul isnat eden ve *"Uzeyir Allah'ın oğludur." "Mesih Allah'ın oğludur."* diyenlerle Allah'ı bırakıp da ilim adamlarını, rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i kendilerine "Rab" edinenler müşriktirler.[38] *"Allah Meryem oğlu Mesih'tir."*[39] ve *"Allah üçün üçüncüsüdür."*[40] diyenler ise kesinlikle kâfir olmuşlardır. Onlar "Üç" kavramını bırakmadıkları sürece sapıktırlar.[41] İşte bunlarla, bir de pey-

---

[35] Maide, 5/5.
[36] Al-i İmran, 3/1113, 114; İsrâ, 17/107-109; Kasas, 28/52-55.
[37] Ankebut, 29/46.
[38] Tevbe, 9/30, 31.
[39] Maide, 5/17, 72.
[40] Maide, 5/73.
[41] Nisa, 4/171.

gamberler ve ilâhî kitaplar arasında ayırım gözetip bir kısmına inanır bir kısmını da inkar ederiz diyenler[42]; söz gelimi Hz. Muhammed (sav)'e ve Kur'an'a iman etmediklerini söyleyenler Ehl-i Kitab'ın zalimleridir.[43] Bunların kestikleri yenmez, kadınlarıyla da evlenilmez. Çünkü bunlar tevhid ehli değil; ya kâfir ya da müşriktirler.[44] Bunlarla Müslüman kadınların evlenmeleri ise, fetva verenler neye göre veriyorlar bilmiyoruz, kesinlikle haramdır!

b2. Ehl-i Kitabın Salihleri

Salih kavramının manasını daha önce açıklamıştık. Hangi topluma mensup olursa olsun, akl-ı selime, realiteye ve Allah'ın rızasına uygun davranan kimselere *salih* denir. Ehl-i Kitap içerisinde bu ölçüye uyan ve Cenab-ı Allah'ın rızasına erişmiş olanları Yüce Rabbimiz Kur'an-ı Kerim'inde bizlere şöyle tanıtmaktadır:

لَيْسُوا سَوَآءً مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَآئِمَةٌ يَتْلُونَ آيَاتِ اللّٰهِ آنَآءَ اللَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ. يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ ألْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُولَٓئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ

"Onların hepsi bir değildir;[45] Ehl-i Kitap içerisinde istikamet sahibi dipdiri bir topluluk vardır; onlar gecenin ilerlemiş saatlerinde kalkar; Allah'ın ayetlerini okur ve sürekli secde ederler; Onlar, Allah'a ve ahiret

---

[42] Nisa, 4/150.

[43] *"De ki: 'Ey Ehl-i Kitap! Gelin; sizinle bizim aramızdaki şu ortak kelimede birleşelim: Allah'tan başkasına tapmayalım, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım, Allah'ı bırakıp da birbirimizi rabler edinmeyelim.' Artık, bundan da yüz çevirirlerse, onlara: "Şâhit olun, biz kesinlikle kendisini Allah'a teslim edenlerdeniz dersiniz."* (Âl-i İmran, 3/64) Düşmanlıkların ortadan kaldırılması ve dostça bir hayatın yaşanabilmesi için başvurulacak diyaloglar, ancak gönülden ve içtenlikle olursa daha kalıcı olur. Ayette de açıkça belirtildiği gibi ortak noktaları olmayanlar arasında sürekli ve olumlu bir diyalogun gerçekleşmesi güçtür. Tarih boyunca renk, ırk, dil farkı gözetmeksizin farklı toplumları birbirine kardeş yapıp onları kaynaştıran tek din İslam dinidir. Âdem'den Hz. Muhammed'e gelinceye kadar bütün peygamberler; özellikle Nuh, İbrahim, İsmail, İshak, Yakub, Musa, Davud, Süleyman, İlyas, Zekeriya, Yahyâ ve İsa bunların hepsi de ilâhı bir, dini bir, milleti bir ve hedefi bir olan İslam'ın tebliğcileridir. Hz. Peygamber'in ifadesiyle bütün peygambeler, baba bir anneleri ayrı kardeşlerdir; hiçbirisi diğerini reddetmedi ve inançta, ahlâkta ve ibadette farklı bir ilke getirmedi. Hepsi de aynı binayı inşa edip tamamlamak için çalıştı ve en son kerpici, en son peygamber vasfıyla Hz. Muhammed koydu. O nedenle Allah'a ve ahiret gününe iman ettiğini söyleyen her kişi, mutlaka peygamberlere ve onlara vahy edilenlere, aralarında hiçbir ayırım gözetmeksizin iman etmek ve saygı duymak durumundadır.

[44] Yahudilik ve Hıristiyanlık hakkında geniş bilgi için, *Beyanu'l-Hak* isimli tefsirimizden Saf suresinin giriş kısmı mutlaka okunmalıdır.

[45] Bkz. Mâide, 5/83.

gününe iman eder; iyiliği emredip kötülüğe mani olur ve hayır işlerinde birbirleriyle yarışırlar. İşte bunlar da salihler zümresindendirler."[46]

لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى ذَلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قِسِّيسِينَ وَرُهْبَانًا وَأَنَّهُمْ لاَ يَسْتَكْبِرُونَ. وَإِذَا سَمِعُوا مَآ أُنزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَى أَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ يَقُولُونَ رَبَّنَآ آمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ. وَمَا لَنَا لاَ نُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَمَا جَآءَنَا مِنَ الْحَقِّ وَنَطْمَعُ أَنْ يُدْخِلَنَا رَبُّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ. فَأَثَابَهُمُ اللّٰهُ بِمَا قَالُوا جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ جَزَآءُ الْمُحْسِنِينَ. وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَآ أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ.

"İnsanlar içerisinde iman edenlere, en azılı düşman olanların Yahudiler ve Allah'a ortak koşanlar olduğunu görürsün; iman edenlere sevgi bakımından en yakın olanlarınsa, 'Biz Nasarâyız.' diyenler olduğunu görürsün. Çünkü 'Biz Nasara'yız' diyenler arasında büyüklenmeyen keşişler ve rahipler vardır. Bu keşişler ve rahipler, Peygamber'e indirileni dinledikleri zaman hakkı tanıdıklarından ötürü onların gözlerinden yaşların boşandığını görürsün;[47] *Onlar: 'Rabb'imiz! Biz iman ettik, bizi şahitlerle birlikte yaz! Biz, Rabb'imizin bizi salihlerle birlikte cennete girdirmesini umarken, ne diye Allah'a ve bize gelen gerçeğe iman etmeyelim ki!' derler. Söyledikleri bu söz sebebiyle Allah onlara, içlerinde sürekli kalacakları altlarından ırmaklar akan cennetleri bahşetti; işte, iyilerin mükâfatı budur. İnkâr edip ayetlerimizi yalanlayanlara gelince, cehennemlikler de işte onlardır!"*[48]

Elbette Ehl-i Kitab içerisinde, Allah'a, Tevrat'a, İncil'e ve en son indirilen Kur'an'a, dolayısıyla Hz. Muhammed(sav)'e iman edip saygı duyan gerçek mü'minler vardır.[49] Özellikle, *'Biz Nasarayız.'* diyenler, mü'minlere sempati duymakta ve aralarındaki *"Ortak kelime"*den[50] dolayı onları sevmektedirler. Çünkü onlar arasında ilim, ibadet ve tevazu sahibi olan; daima hakka boyun eğen, insafı elden bırakmayan *keşişler* ve ahiret korkusuyla manastırlarda nefislerini eğiten, ibadetle meşgul *râhipler* bulunmaktadır.[51] Allah, onların kalplerine sevgi ve merhamet duyguları koymuştur.[52] Onlar, insanlara

---

[46] Al-i İmran, 3/1113, 114.
[47] Krş İsrâ, 17/107-109; Kasas, 28/52-55.
[48] Maide, 5/81-86.
[49] Bkz. Âl-i İmran, 3/113-115, 199; Nise, 4/162; İsrâü, 17/107-109; Kasas, 28/52, 53.
[50] Âl-i İmran, 3/64.
[51] Bkz. İbn Kesir, *Tefsir*, III/159.
[52] Bkz. Hadid, 59/27.

hep güzel ahlâkı, sevgi, şefkat ve merhamet duygularını aşılamaya çalışmışlar; bilhassa tepkisel davranışların aşırılarından uzak durmalarını insanlara öğretmişlerdir. Mekke'de Kureyş, öz kardeşlerine vatanlarında yaşama hakkı tanımadığı dönemlerde Habeş Kıralı Necaşi, *"Muhammed'in anlattığıyla bizim inandığımız İsa arasında önemli bir fark görmüyorum..."* diyerek kendisine hicret edip gelen mü'minlere ülkesinin kapılarını sonuna kadar açtı ve kendiliklerinden ayrılmadıkları sürece ülkesinde rahatlıkla dolaşabileceklerini söyledi.

Şunu da belirtmeliyiz ki bu ayetlerde bir durum tespitinden, o günkü Nasara'nın mü'minlere sempatisinden bahsedilmektedir. Bu sempatinin gerekçesi de aynı paragraf içerisinde şu cümlelerle açıklanmıştır: "...*Çünkü bunların arasında büyüklenmeyen keşişler ve rahipler vardır. Bu keşişler ve rahipler Peygamber'e indirileni dinledikleri zaman hakkı tanıdıklarından ötürü onların gözlerinden yaşların boşandığını görürsün; Onlar: 'Rabb'imiz! Biz iman ettik, bizi şahitlerle birlikte yaz! Biz, Rabb'imizin bizi salihlerle birlikte cennete girdirmesini umarken, niçin Allah'a ve bize gelen gerçeğe iman etmeyelim ki!' derler...*"[53] Bundan da anlaşılıyor ki *"Biz Nasara'yız"* diyenlerin o günkü mü'minlere sempatisi, aralarında bulunan ilim, irfan, iman, adalet, insaf ve hak ehli kıssis ve ruhbandan kaynaklanmaktadır. Çünkü onlar Hz. Muhammed(sav)'e indirilen ayetlerin Allah'tan gelen bir hak olduğunu bilince onlara iman etmekte hiçbir beis görmemiş ve onlara iman ettiklerini açıkça söylemişlerdir. Yine ayetlerden anlaşılıyor ki o günkü kıssis ve ruhban, kendileri Kur'an'a iman etmekle kalmamakta insanlara da bu yönde telkinde bulunmakta ve Nasara'yı etkilemektedirler. İşte bu yüzden, yani adalet ve insaf sahibi kıssis ve ruhbanın etkisiyle *"Biz Nasara'yız"* diyenler Müslümanlara sempati duymaktadırlar. O hâlde bu ayetlerden şöyle bir sonuca varmak mümkünüdür: Her devirde ve her toplumda *"Biz Nasarâ'yız"* diyenlerin *'İman edenlere sevgi bakımından en yakın olanlar'* olduğu söylenemez. Bu durum Hıristiyanları yönlendiren keşişler ve rahiplerin iman ve inkâr durumuna bağlıdır. Nitekim Haçlı Seferleri Hıristiyanların Müslümanlara karşı nasıl bir düşmanlık içerisinde olduklarını çok açık ve net olarak göstermiştir. Hâlen de aynı düşmanlığın zaman zaman örtülü ya da açık bir biçimde devam ettiği görülmektedir. Bu da gösteriyor ki Hıristiyanlar, Müslümanlara düşmanlık bakımından Yahudilerden pek de farklı değiller. Çünkü bunların arasında ayetlerde sözü edilen ilim, irfan, iman, adalet, in-

---

[53] Maide, 5/82-84.

saf ve Hak ehli kıssis ve ruhban bulunmamaktadır. Tam aksine bu düşmanlıkları ve savaşları körükleyenlerin başta Papa olmak üzere, ona bağlı kardinaller ve papazların olduğu söylenebilir. 2006'nın son aylarında Papa on altıncı Benedikt'in Hz. Peygamber hakkında söyledikleri saçma sözler ne kulaklardan silindi ne de yazılı medyada mürekkebi kurudu. Ondan önce Salman Rüşdi'nin Şeytan Ayetleri safsatası vs. Bu ve benzeri saldırılar da gösteriyor ki ne bugünkü Hıristiyanlar dünkü Nasara'dır, ne de bugünkü kıssisler ve rahipler dünkü kıssis ve ruhban...

Bu demektir ki, Ehl-i Kitab'ın tevhid ehli olan salihleri ile insanî münasebetler güzel biçimde sürdürülmelidir. Her iki taraf da mutlaka: *"...Biz Allah'a boyun eğmekteyiz..."* eğer siz de O'na boyun eğerseniz, aramızda hiçbir mesele kalmaz, diyebilmelidir. Onların kestikleri de yenmeli, şartları çerçevesinde kadınları ile de evlenilmelidir.

Ehl-i Kitab'ın zalimleri, eğer Müslümanlarla dinleri ve vatanları hususunda savaşmıyorlar ve düşmanlarına yardım etmiyorlarsa, yani barışçıl davranışları devam ediyorlarsa, onlarla da iyi komşuluk ilişkileri sürdürülmeli, hiçbir zaman adaletten ödün verilmemeli[54] ve onlara da: *"Sizin dininiz size, bizim dinimiz de bizedir..."* denilmelidir.[55]

Eskiden beri sorulan bir sorudur. Onların kestikleri veya ikram ettikleri yenir, içilir mi?

Ayetteki "Taamuhum", yenilecek şeylere verilen isim olmakla beraber,[56] buradaki anlamı, müfessirlerimizin ekserîsinin kanaatine göre, ki öyle olması lazım, kesilen hayvanların etleridir. Zira ister Yahudi ve Hıristiyanlar gibi Kitap Ehli'nden olsun, isterse putperest ve diğerleri gibi Kitap Ehli'nden olmasın, kesme işine taalluk etmeyen yiyecekler, ekmek, su, meyve benzeri yiyeceklerin yenmesinde bir beis görülmemiştir.[57]

Denilmiştir ki, Yahudi ve Hıristiyanlar da Allah'a inandıkları ve hayvan boğazlarken Allah'ın ismini andıkları için kestiklerini yemek Müslümanlara helâl kılınmış, Ehl-i Kitab'ın dışındakiler ise sadece kestiklerinin dışındaki yiyeceklerine müsaade edilmiştir.[58]

---

[54] Bkz. Mümtahine, 60/7-9.
[55] Ayrıca bkz. Nahl, 16/125.
[56] Râzî, İbn Kesîr, Kurtubî, Bursavî.
[57] Sâbûnî, *Âyâtu'l-Ahkâm*, I/535.
[58] İbn Kesîr, *Tefsîr*, II/19.

İmam-ı Şâfiî, Hz. Ali'den gelen rivayete dayanarak Hıristiyan ve Yahudi olanların kestiklerinin helâl olmadığı kanaatindedir. Ebû Hanife ise, İbn Abbas'tan gelen rivayete dayanarak yenmesinde bir beis görmemiştir.[59]

Müfessirimiz M. Hamdi Yazır demiştir ki *"Ehl-i Kitap, zahirde tevhid iddiâ ettiklerinden dolayı, zahirî hâllerine nazaran onlar, boğazladıkları hayvanlara Allah'tan başkasının adını anmaz kabul edilirler. Binaenaley bir Yahudi veya Hıristiyan'ın kestiğini, acaba hangi adla kesti diye araştırmaya kalkışmayarak ve zahir hâlleriyle iktifa ederek yemek caizdir. Fakat bir Hıristiyan'ın bir hayvanı keserken "Mesih adına!" veya Allah'tan başka bir ad ile kestiğini işiten ya da bilen kimsenin ondan yemesi caiz olmaz."*[60]

Konunun fıkhî yönünü bir tarafa bırakıp müslim, gayr-i müslim ilişkileri açısından Âyet-i Kerîme'yi inceleyecek olursak; özellikle yirminci yüzyılda, medenî olarak bilinen birçok ülkede beyaz siyah ayrımını, siyahlara revâ görülen tahkir edici ifadeleri, bazı lokantalarda "Köpek ve zenci giremez" şeklindeki, insanla köpeği bir tutacak şekildeki gayr-i insanî kanunları; "Aynı dinden olmalarına rağmen, Katoliklerle Ortodoksların birbirlerinden kız alıp vermemeleri"[61] ve buna benzer daha pekçok gayr-i insanî inanç ve davranışları karşısında İslam'ın beşerî ilişkilere ne derece insanî bir karakter giydirdiği daha iyi anlaşılmaktadır.

İslam, Müslümanlar arasında yaşayan gayr-i müslimlere, sadece dinî hürriyetlerini vermekle kalmıyor; onları Müslümanlarla alışveriş, komşuluk, yardımlaşma gibi insanî ilişkilerle de kaynaştırıyor. Yemeklerini yemeyi, kadınlarından, hür, temiz olup metres hayatı yaşamamış olanlarıyla, hem de Müslüman kadınlarla evlenme şartları dahilinde mehir vererek evlenmeye izin veriyor. Halbuki onlar, İslam'ın onlara tanıdığı bu engin müsamahayı birbirlerine dahi hala tanımamaktadırlar. Yukarıda da belirtildiği gibi Ortodokslarla Katolikler arasındaki düşmanlık akıllara durgunluk verecek derecededir.

Şu kadar var ki, bu ilişki ve müsamahaların, Müslüman olmayanlar tarafından Müslümanların aleyhine fitneye sebep olmayacak şekilde sürdürülmesi gerekir. Herhangi bir fitnenin söz konusu olduğu yerde aynı müsamahanın gösterilmesi mümkün değildir. Özellikle Yahudilerin kendilerine has karakterleri sebebiyle Cenâb-ı Hak

---

59 Geniş bilgi için bakınız: Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, XI/146.
60 Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III/1578.
61 Seyyid Kutub, *Fî Zılâl*, Cüz, 6/85, 86.

onları, Müslümanların aleyhine olacak derecede dost edinmemeyi emretmiştir.

3. Gayr-i Müslimlerle Dostluk

Dost, seven ve sevilen kimse, arkadaş; aralarında iyi ilişkiler bulunan; sırlar paylaşılabilen yakın, güvenilebilir/emin anlamındadır. Bunun zıddı düşmandır. ***Düşman*** ise sevmeyen, iyi ilişkiler içerisinde olmayan, açıktan kinini ve nefretini beyan eden veya gizlese bile zaman zaman içindeki öfke ve düşmanlık ağzından çıkıveren kimse.

Müminler birbirinin hem kardeşi hem dostudur. Doğal olarak birbirlerini sever ve sevilirler; hatta sevmek zorundadırlar.

Allah Teâlâ “Gerçek mü’minler”i “Sahabe-i kiram”ı övücü bir takım sözlerle tanıttıktan sonra onlardan sonra gelip onların yolundan gitmek isteyenleri de şöyle tavsif etmiştir:

وَالَّذِينَ جَآءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَ لِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلاَ تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلاً لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَآ إِنَّكَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ

“Muhacir ve Ensar’dan sonra gelenler ise, “Rabb’imiz, bizi ve bizden önce iman eden kardeşlerimizi bağışla! Kalplerimizde iman edenlere karşı en küçük bir kin bırakma! Rabb’imiz, şüphe yok ki Sen, çok şefkatlisin, çok merhametlisin!” diye dua ederler.”[62]

Rasûl-i Ekrem (sav) *“Müminin mü’mine düşman olmasından daha kötü bir şey yoktur,”* demiş ve düşmanlık konusunda mü’minleri uyarmıştır.

Allah Teâlâ Kur’an-ı Kerim’inde gayr-ı müslimlerle dostluk konusunda Müslümanlara şöyle bir ferman buyurmuştur:

لاَ يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَآءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللهِ فِي شَيْءٍ إِلاَّ أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاةً وَيُحَذِّرُكُمُ اللهُ نَفْسَهُ وَإِلَى اللهِ الْمَصِيرُ

“Müminler, mü’minleri bırakıp da kâfirleri kendilerine velî edinmesinler! Kim bunu yaparsa, bilsin ki o, Allah’tan hiçbir şey üzerinde değildir! Ancak, nefsini onlardan sakınması hâli hariç... Allah, yine de size kendisinden sakınmanızı öğütler! Çünkü dönüş, yalnız Allah’adır!”[63]

---

[62] Haşr, 59/10.
[63] Âl-i İmrân, 3/28.

Âyet-i kerîmede geçen *evliya*, "Veliyyün" kelimesinin çoğuludur. Mekân, niyet, din, sadakât, nusret ve îtikat yönlerinden yakınlığı olan, dost, arkadaş, sevgili gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıca bir işin idare ve yönetimini üzerine alan kimseye de velî denilmektedir.[64]

İbn Kesir demiştir ki, Allah Teâlâ, bu âyeti ile mü'min kullarını, kâfirleri kendi işlerini yürütmek üzere vâli ve de mü'minleri bırakıp gayr-i müslimleri içten gelen bir sevgi bağı ile dost ve arkadaş edinmelerinden men'etmiştir.[65]

Şüphesiz İslam dini, insana insan olma hak ve hürriyetini en fazla veren ve herkese insanca muamele yapılmasını emreden ilâhî bir dindir. Ancak son ve en mükemmel bir din olan İslam'ı ve Müslümanları, kâfirlerin bâtıl inanç ve sultası altına bırakmayacağı gibi; İslamî nizâma halel getirecekleri ve Müslümanları doğru yoldan saptıracakları endişesiyle, sırlarına vâkıf olacak şekilde birbirleriyle samimi dost ve ahbap olmalarını da uygun görmemiştir. Lâkin insani ilişkiler yasaklanmadığı gibi insan fıtratına da aykırı olmaz.

Buhârî'nin Ebû Derdâ'dan naklettiğine göre şöyle demiştir: *"Biz bazı gayr-ı müslim toplulukların yüzüne karşı tebessüm ederdik ancak kalpten sevmezdik."*[66] *Allah'ın düşmanları bilerek içten dost olunmasa da yüzlerine karşı insanlığın gereği olan dostça tebessüm ve ilgiyi göstermek, Müslümanların uymaları gerekli âdâptandır. Çünkü "mü'minler, hiçbir kimseye karşı hüsn-i muâmeleden, adl-ü ihsândan memnu' değildirler. Hukuka uymak, sözde durmak, ciddiyet, mürüvvet ve merhamet gibi îmanın gerekleri olan her güzel ahlak mü'minin şiârındandır."*[67]

Rasûlullah (sav)'in, en sevmediği ve kavminin de en şerli insanına karşı göstermiş olduğu ilgi ve ihtiyacını karşılayıp güler yüzle salıvermesi[68] yine İslam'ın vermiş olduğu terbiyenin neticesidir. Şu hâlde, ister devlet ricalinden olsun, ister herhangi bir fert, sana gelen her gayr-i müslimi mutlaka güler yüzle karşılaman, hüsn-i kabul göstermen, ikram ve hürmette bulunman; Müslümanların sırlarını vermemek şartıyla, sohbet etmen, iş ve güncel konuları konuşman, fikir alış-verişinde bulunman insan olmanın icaplarındandır.

---

[64] Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, IV/1224, 25; Râğıb, *Müfredât*, s. 837.
[65] İbn Kesîr, *Tefsîr*, I/357.
[66] İbn Kesîr, *Tefsir*, I/357.
[67] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, II/1073.
[68] Buhârî, Edeb, 38, VII/81.

Onlarla neden sırdaş olunmaz konusuna gelince: Allah Teâlâ bunun sebebini Mâide sûresi 51. ayette şöyle açıklamıştır:

يَآأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى أَوْلِيَآءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَآءُ بَعْضٍ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ إِنَّ اللّٰهَ لاَ يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

"Ey iman edenler! Yahudileri ve Hıristiyanları kendinize veli edinmeyin! Zira onlar birbirlerinin velisîdirler. Sizden kim onları veli edinirse, hiç şüphesiz o da onlardandır. Muhakkak ki Allah, zalimler topluluğunu doğru yola iletmez."

Kur'an'da birçok defa hatırlatılan bu ilke, *veli* kavramının taşıdığı anlam ve Yahudilerle Hıristiyanlar'ın uydurdukları din merkezli düşünceleri sebebiyledir. Buna göre ayette şu üç mana da vardır:

1. Size düşman oldukları sürece Yahudiler ve Hıristiyanlarla boş yere dostça ilişkiler içine girmeye çalışmayın![69]

2. *"Onlar, kendilerinden başkasına hakikî dost olmazlar!..."*[70] O hâlde onları dost bilip güvenmeyin! İşlerinizi onlara havale etmeyin!

3. *"Dinlerine tabi olmadığınız sürece hiçbir Yahudi ve Hıristiyan sizi sevmez..."*[71] Kaldı ki Yahudilerle Hıristiyanlar, yıllarca süren savaşları sebebiyle, birbirlerine karşı amansız düşmandırlar.[72] Hatta kendi içlerinde bile bölük pörçüktürler. *"Sen onların kalplerinin bütün olduğunu sanırsın, oysa darmadağınıktırlar..."*[73] Çünkü onların dinleri, dünyevî/seküler duygu ve düşüncelerin ağırlıkta olduğu; Allah rızası ve ahiret korkusu hâkim olmayan beşerî dinlerdir.

İslam, onların dünya görüşlerine terstir, hayat tarzlarına ve prensiplerine aykırıdır. Kurdukları dinî ve beşerî sistemlerini reddedicidir. Bu yüzden onlar hem İslam'a, hem Hz. Muhammed(sav)'e hem de Müslümanlara düşmandırlar. Özellikle de Yahûdîler...[74]

Gerçek şu ki toplumlar/ülkeler arasında menfaat ilişkisi söz konusudur, dostluklar da ona göredir. Fakat İslam'da velayetten kaynaklanan dostluk farklı bir şeydir.[75]

---

69 Krş. Mümtahine, 60/8, 9.
70 Bakara, 2/120.
71 Bakara, 2/120.
72 Krş. Maide, 5/64.
73 Haşr, 59/14.
74 Krş. Maide, 5/82.
75 Bkz. Enfâl, 8/72-75.

Merhum Bursalı İsmail Hakkı demiştir ki: *“Burada saltanat ve hükümdarlık anlamı sözkonusu değildir. Zira bu konu nefsü'l-emirde mümtenîdir. Mevzubahs edilen yasak, onlarla samimi dost olmak ve birbirlerini seven samimi mü'minlerin muâşereti gibi münasebetlerde bulunmaktır.”*[76] Çünkü onlara itimad etmek, velâyet ve yardımlarına müracaat etmek mutlaka İslam toplumuna zarar getirir. Onlar ancak birbirlerinin dostudur. Mü'minlere hayır ve menfaati dokunacak kadar dost olamayacakları gibi onlardan olandan başkası da onlara dost olamaz. Müslüman saflarından birisi onlara dost olursa, kendini hem bu saftan hem de İslam safından uzaklaştırmış olur ve başka safa iltihak etmek mecburiyetinde kalır.

Acaba, bir Müslüman gerçekten onların tarafına geçmek istese onu aralarına kabul ederler mi? sorusu sorulacak olursa; bakın, yarattıklarını en iyi bilen Allah Teâlâ bu soruya ne cevap veriyor:

وَلَنْ تَرْضَى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلاَ النَّصَارَى حَتَّى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ

“Sen onların dinlerine uymadığın sürece Yahudiler de Hıristiyanlar da senden hiçbir zaman razı olmayacaklardır!”[77]

Evet, bu ve buna mümâsil daha birçok âyet-i kerîmeler[78], mü'minlerin gayr-i müslimlerle ilişkilerine yön verirken “Tüm küfrün tek millet olup”,[79] toptan İslam ve Müslümanlara karşı düşman olduğunu[80] beyan etmektedirler.

Bütün bunlara rağmen, onların da bir insan olduğu gerçeğinden hareketle tüm ilişkilerde, İslam âdâbının ön gördüğü ölçüler içerisinde onlarla muâşerette bulunup, tahkir ve tezyiften sakınmak da yine Allah Teâlâ'nın emridir.

Eğer onlar sizinle dininiz hususunda muharebe etmiyorlar, sizi yurtlarınızdan çıkartmıyorlar ve düşmanlarınıza yardım etmiyorlar; sizinle barışçıl ve insani ilişkiler içerisinde birlikte yaşamak istiyorlarsa, Allah (cc) size, ne diye, onlara iyilik ve adâletle muamele etmenizden menetsin ki? Kaldı ki Allah adâleti adil olanları sevmektedir.[81]

---

[76] Bursâvî, *Rûhu'l-Beyân*, II/402.
[77] Bakara, 2/120.
[78] Âl-i İmran, 3/100; Nisâ, 4/44; Mümtahine, 60/1.
[79] İbn Kesîr, Tefsir, I/163.
[80] Mümtahine, 60/1.
[81] Mümtahine, 60/8.

Şurasını da belirtelim ki, İslam dininin onlara tanıdığı bu kadar müsamaha ve hakkaniyete rağmen gayr-i müslim milletler her devirde Müslümanlara karşı düşmanlıklarından asla vaz geçmemişlerdir. İslam ile ilgili her düşünceye, temel ilke olarak düşman olmuşlardır. Daha dün, Türkiye'nin içerisinde yer aldığı Nato, İslam'ı "Yeşil tehlike" olarak ilan etmemiş midir?

1972 yılında II. Ruhânî Meclis çalışmaları sonunda yayınlanan "Hıristiyanlarla Müslümanlar Arasında Bir Diyalog Kurma Yolları" başlıklı belge bu gerçeğin açık bir itirafından başka bir şey değildir.[82] Şayet bu gün Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında bu düşmanlık nedendir diye düşünecekler olursa, bu gerçeği ilk planda göz önüne almalarında yarar olacağı kanaatindeyiz. Bu tutumlarından vazgeçerlerse İslam'ın gayr-ı müslimlerle ilişkilerinde öngördüğü muâşeret kuralları her asırda geçerlidir.

Yahudilerin, Müslümanları her asırda kendilerine düşman kabul etmeleri Siyonizmin ve dini düşüncelerinin bir sonucudur.

Ermeni Diyasporası, asırlarca Osmanlı İmparatorluğu'nun himayesinden, adaletinden ve hüsn-i muâşeretinden istifade etmişken, bu gün bir kısım Batılıların koltuğunun altına saklanarak Türk milletinin en büyük belası hâline gelmiştir; içte ve dışta vatanımızı bölmek birlik ve bütünlüğümüzü ortadan kaldırmak için alenen savaşmaktadırlar.

Bunların her ikisi de gayr-i müslimler arasından İslam dininin Müslümanlara Ehl-i Kitap adıyla yakın bulduğu ve diğerlerine karşı imtiyaz tanıdığı toplumlardır.

Milletler arası dostlukların, o milletin menfaatinin uzandığı yere kadar olduğu gerçeği, hiç bir zaman akıldan uzak tutulmamalıdır!

---

[82] Maurice Bucaille, *Tevrat, İnciller ve Kur'ân*, s. 7 ve devamı.

"Sana yetimleri soruyorlar. De ki "Onları eğitip yetiştirmek en iyisidir; eğer onlarla karışıp kaynaşırsanız onlar sizin kardeşlerinizdir!" Allah kimin ifsat edici, kimin de ıslah edici bir niyete sahip olduğunu çok iyi bilir! Allah isteseydi sizin işinizi çıkmaza sokabilirdi. Muhakkak ki Allah güçlüdür, her şeyi yerli yerince yapar."

(Bakara, 2/220)

L– YETİM VE KİMSESİZLERLE İLİŞKİLERDE ÂDÂB

Çoğu zaman toplumun huzurunu bozan, ictimaî tesanüd ve refaha gölge düşürenler, cemiyet içerisinde sorumsuzca davranan ve ne yaptığını bilmeyen sahipsiz, eğitimsiz kişilerdir.

Yetim, Arapçada tek, seçkin ve emsalsiz anlamındadır. "Dürretün yetimetün", emsalsiz bir inci demektir. Erkek olsun kız olsun, henüz büluğ/yetişkinlik çağına ermeden, babası ölmüş çocuklara yetim denir.[1] Yetişkinlik çağına girdikten sonra, Ebû Hanife'ye göre 18 yaşına bastıktan sonra ona artık yetim denilmez. Dul kadına da *yetime* tabir edilir.[2]

Yetimler, babalarını kaybetmiş kimseler olarak zayıf ve başkalarının himâyesine muhtaç çocuklardır. Onlar, sosyal hayatın istenmeyen, fakat kaçınılmaz gerçekleridir. Mutlaka özel ya da tüzel kişilerin, şefkat eline; eğitim ve öğretim yoluyla ıslah edilmelerine muhtaçtırlar. Kendilerine sahip çıkılmaması ve ıslah edilmemeleri hem kamu vicdanı için bir yük hem de cemiyet için son derece zararlı sonuçlar doğurabilirdi. O sebeple hangi çağda olursa olsun, Allah'a ve ahiret gününe iman eden mü'minlerin, yetimlere şefkat ellerini uzatmaları ve onların mallarından yararlanmak yerine, kendi evlâtları gibi sahip çıkıp yetiştirip hayata hazırlamaları dini ve sosyal yükümlülükleridir!

---

1 Râğıb, *el-Müfredât*, s. 845.
2 Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, IV/537.

Ağırlıklı olarak aile hukukuna dair düzenlemelerin yer aldığı Nisa suresinin ilk on âyeti, yetimler hukuku ile ilgilidir.

Bu sure, hicretin üçüncü yılında yapılan Uhut savaşından sonra pasajlar hâlinde indirilmeğe başlanmıştır. Bu savaşta 72 Müslüman şehit edilmiş, onlardan geriye çok sayıda dul eş ve yetim çocuk kalmıştır. Tabiî olarak yakınları, kendi dul ve yetimlerine sahip çıkmışlardır. Bilhassa hicret edip de Medine'de yakını olmayan dul kadınlarla yetim çocuklar ise hem sahipsiz hem de muhtaç durumdadırlar. O devirde ve o toplumda erkek, ailesinin korunması, geçiminin temini ve çocuklarının eğitilip yetiştirilmesi hususunda yegâne sosyal güvencesiydi. Denilebilir ki ailenin, babadan başka hiç bir sosyal güvencesi yoktu. Müslümanlar arasında kimsesizleri barındıracak; yetimlere, fakirlere, yoksullara, yolculara yardım elini uzatacak sosyal kurumlar ise, henüz oluşum safhasındadırlar.

Bu cümleden olarak, İslam'da, ikinci, üçüncü, dördüncü eşten söz eden ayetleri, kimin kaç kadınla evleneceğini belirlemek için değil, daha ziyade yetimler hukuku; özellikle de yetim kızların o güne dek pek dikkat edilmeyen hukukunu korumak için indirilmişlerdir. Miras taksimi de ilk defa bu sure ile gündeme gelmiştir. İleride bu konuya tekrar dönülecektir.

Allah Teâlâ, vahyin başlangıcından beri Kur'an-ı Kerim'inde ve muhtelif surelerde yetim ve kimsesiz çocukları korumayı, onların eğitim ve öğretimleriyle ilgilenmeyi; bilhassa "onları hor ve hakir görmemeyi, azarlamamayı..."[3] mü'minlere emretmekte ve şöyle buyurmaktadır:

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلاَحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَأَعْنَتَكُمْ إِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

"Sana yetimleri soruyorlar. De ki "Onları eğitip yetiştirmek en iyisidir; eğer onlarla karışıp kaynaşırsanız onlar sizin kardeşlerinizdir!" Allah kimin ifsat edici, kimin de ıslah edici bir niyete sahip olduğunu çok iyi bilir! Allah isteseydi sizin işinizi çıkmaza sokabilirdi. Muhakkak ki Allah güçlüdür, her şeyi yerli yerince yapar."[4]

Nakledilen rivayetlere göre, cahiliyye devrinde birçok kimse yetimlerin mal ve servetlerinden faydalanmayı âdet haline getirmişlerdi. Niceleri de yetim kızları, malları sebebiyle, ya kendilerine ya-

---

[3] Duha, 93/9.
[4] Bakara, 2/220.

hut da oğullarına nikâhlıyorlardı.[5] Öyleleri de vardı ki, koruyucusu olmadığından, malına sahip çıkıp başkalarına gitmesine mani olmak için yetim kızları elleri altında tutuyorlar; kendileri evlenmediği gibi başkalarıyla evlenmelerine de mani oluyorlardı. Üstelik o zavallılarla hüsn-i muâşerette bulunmuyor, kötü bir biçimde kullanıyorlardı.[6] İşte bu ve benzeri üzücü hadiseler sebebiyle Allah Teâlâ şu âyetiyle kişilerin akrabalık duygusuna ve vicdanlarına hitap ederek bu muameleye son vermek istedi:

إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا

"Yetimlerin mallarını haksızlıkla yiyenler, ancak karınlarına ateş doldurmaktadırlar; ayrıca onlar çılgın bir ateşe gireceklerdir de!"[7]

Bu âyet-i kerîmesiyle Allah Teâlâ, cahiliyye devrindeyken yapageldikleri bu gibi kötü âdetten mü'minleri men etti. Böylelikle, akıl ve yaş itibarıyla kendi malına sahip olamayacak durumda olan zayıf insanları diğerlerinin zulüm ve haksızlığına karşı koruma altına aldı.

Bu ve benzeri âyet-i kerîmeler nâzil olunca mü'minler, yetimlerin mallarını yanlarına almaktan, kendi mallarına katmaktan, murakabe etmekten, onların iş ve durumlarını düzene koymaktan çekinip vazgeçme eğilimi gösterdiler. Bu durum ise yetimlerin aleyhine oluyor, geçim ve yaşayışları gittikçe kötüleşiyordu. Yetimlerin vaziyetlerinin fenalaşması da mü'minlerin ağırına gidiyor, fakat şaşkınlıktan ne yapacaklarını bilmiyorlardı. Çünkü mallarını, kendi mallarına katıp işleriyle meşgul olacak olsalar, Allah'ın tehdidinden korkuyorlardı. Onları kendi hallerine terkedip ilgilenmeseler, yetimler başıboş bir halde kalacaklar ve geçimleri güçleşecekti. Velhasıl iyice şaşırmışlardı. Sahabe-i Kiram, zaman zaman bu durumu Rasûlullah'a (sav) açıp ne yapacaklarını soruyorlardı. Rahmân ve Rahîm olan Yüce Mevlâ Nisa suresindeki âyet-i kerîmeleri inzal etmek suretiyle[8] sosyal ve ahlaki bir soruna muazzam bir çözüm getirmiş oldu. Bu ayetlerle, yetimlerle yakından ilgilenilmesi, onların güzel ahlak, edep ve fazilet sahibi birer kişi olarak eğitilip yetiştirilmeleri ve topluma faydalı birer birey olarak katılmaları mü'minlere emredildi.[9] Çünkü onların kendileri ve malları korunmayacak olursa malları telef olacak, ticaret yoluyla nemâlandırılmazsa bir gelir getirmeyecek,

---

5 Râzî, *Tefsîru Kebir,* VI/50; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili,* II/1283.
6 Elmalılı, *a.g.e.*, II/1283.
7 Nîsâ, 4/ 9.
8 Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, VI/150.
9 Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, VI/51.

kendileriyle yakından ilgilenilmediği takdirde cemiyete câhil, kaba ve zararlı birer birey olarak katılacaklar; her biri ictimaî bünyenin birer belâsı hâline geleceklerdi. İşte bu ve benzeri nedenlerle Allah Teâlâ, âkil-bâliğ oluncaya kadar yetimlerin, kendileri ve mallarıyla ilgilenilmesini; bülûğ çağına erip kendi kendisini yönetebilecek, mallarına sahip olacak yetişkinliğe eriştiklerinde de malları kendilerine verilip serbest bırakılmalarını istemiştir.

Müminlerin bir sorunu daha vardı. Yetimlerin mallarını kendi mallarına kattıkları zaman, acaba onların mallarından yiyebilirler miydi? Nisa suresinin altıncı âyetinin, bilhassa son bölümü bu soruya cevabı teşkil etmekteydi:

وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ

"...zengin olan yetimin malına karşı iffetli davransın, fakir olanlar ise, örfe uygun ölçüde ondan yesinler..."

Kur'an-ı Kerimde *maruf* veya *örf* genel bir ifade ile aklın ve vicdanın makul gördüğü, şer-i şerîfin de benimseyip onayladığı söz, iş ve davranışlar hakkında kullanılan bir tabirdir.

Demek ki, ihtiyacı olmayan kişi, iffetli davranır yanında himayesine aldığı yetimin malından hiç yemezse kendisi için çok iyi olur. Ama ihtiyacı varsa *örf/ma'ruf* sınırını aşmamalıdır.

Eğer örfe riayet etmez veya haksız yere hem de, nasıl olsa bir gün bu mal benden gidecektir, diyerek acele ile yetimin malını yemeye kalkışacak olursa, her halde bu kişi, yaptığı uyarıları sebebiyle Allah'dan çekinmelidir.

Bazı âlimlerimiz demişlerdi ki: Yetimin velisi durumunda olan kimse şayet zengin ise, bu işi Allah'ın bir emri olarak yapar ve karşılık olarak ücret de talep etmez. Çünkü vâcip olan bir amel için ücret istemek câiz değildir. Yok eğer fakir ise, yukarıda da geçtiği üzere, ihtiyacı kadar yetimin malından yer ve durumu düzelince de ne yemişse aynen öder. Ödeyemeyecek durumda olursa yetimle helâlleşir gider. Hattâ Mücâhid demiştir ki: "Velî fakir ise ma'rûf vechile yer, sonradan ödemesi de gerekmez."[10]

Allah Teâlâ, bir de yetimler gelişme çağında iken onların malları ile ilişkilerinin bulunması hakkında velilerine şöyle buyurmuştur:

---

[10] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, VI/52. İbn Kesîr, *Tefsir*, I/257. *"Zengin olan yetimin malına karşı iffetli davransın. Fakir ise ma'rûf vechile yiyebilir."*

وَابْتَلُوا الْيَتَامَى حَتَّىٓ إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوٓا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهِدُوا عَلَيْهِمْ وَكَفَى بِاللّٰهِ حَسِيبًا

"Yetişkinlik çağına girinceye kadar yetimleri zaman zaman deneyin! Kendilerinde yetişkinlik alâmetlerini gördüğünüzde mallarını kendilerine hemen verin..."[11]

Bizim de yetimlerin de gerçek sahibi olan Allah Teâlâ buyuruyor ki: Yetimleri, kendi evlâtlarınız gibi eğitin, öğretin, koruyup gözetip hayata hazırlayın. Hatta yaş ve kavrayış düzeylerine göre zaman zaman onları, mallarını tanıma, kullanma, geliştirme ve ticaret yapma gibi sosyal ve ticari hayat ile ilgili konularda deneyerek bilgi ve tecrübe sahibi yapmaya çalışın; yetişkinlik düzeyine eriştiklerini hissettiğiniz an mallarını kendilerine teslim edin!

Kendilerinde yetişkinlik alametlerini gördünüz ve artık mallarına sahip olabileceklerine ve kendi ayakları üzerine durabileceklerine kesin kanaat getirdiniz... Sakın ha, kendisi yanımdan, malı da elimden gidecek diyerek acele ile bir şeyler yemeye kalkışmayın! Zira Yetimin gerçek sahibi olan Allah sizi bundan menetmektedir:

وَلاَ تَأْكُلُوهَآ إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَنْ يَكْبَرُوا

"Büyüyorlar..." diyerek, yetimin malını savurganlıkla ve acele ile yemeye kalkışmayın!..."[12]

Hamisi bulunduğunuz ve Yüce Allah'ın da mallarını size emanet olarak teslim ettiği yetiminizi, malları ile ilgili yetiştirme çabalarınıza rağmen, en son denemenizde, hala kendisinde bir yetişkinlik alameti göremediyseniz, yaşı kaç olursa olsun telef edeceğini düşünerek ona malını vermeyin, kendi malınız gibi korumaya devam edin. Ama malından kendisini yararlandırmayı da ihmal etmeyin:

وَلاَ تُؤْتُوا السُّفَهَآءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ قِيَامًا وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلاً مَعْرُوفًا

"Allah'ın sizin yönetiminize bırakmış olduğu mallarınızı, henüz kendilerinde yetişkinlik alâmetlerini görmediğiniz çocuklara vermeyin; fakat ondan onlara yedirin, giydirin ve güzel söz söyleyin."[13]

Bu ayette *sefih* kelimesinin çoğulu olan *süfehâ*'dan maksat, henüz rüşdüne/olgunluğa ermemiş, temyiz kudretine sahip olmamış,

[11] Nisa, 4/6.
[12] Nisa, 4/6.
[13] Nisa, 4/5.

hayatı yeterince tanımamış, dolayısıyla malını görüp gözetme ve değerlendirme kabiliyetini ispat edememiş yetim çocuklardır.[14]

Yetime mallarını teslim ederken, yalnız kendi doğruluk, dürüstlük ve hakkaniyetinize güvenmeyin! Mutlaka iki şahidin huzurunda mallarını teslim edin; bu sizin için daha iyi olur:

فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهِدُوا عَلَيْهِمْ وَكَفَى بِاللّٰهِ حَسِيبًا

"...her ne kadar hesaba çekici olarak Allah yetse de siz yine de mallarını kendilerine teslim ederken yanlarında şahit bulundurun!"[15]

1. Yetime Sahip Çıkılmalı

Bu âyet-i kerîmelerden anlaşılıyor ki, yetime sahip çıkmak ve ikram etmek gerekir, horlamak değil. Ayrıca yetim ve güçsüz insanların toplum içerisinde yaşayabilmeleri ve varlıklarını muhafaza edebilmeleri için onların haklarını korumak, mal ve canlarını koruma altına almak insânî sosyal bir vecibedir. Zayıf ve kimsesiz olduğu için bir çocuğu hor ve hakir görmek bir mü'mine asla yakışmaz. Aksine çeşitli musibetlere sebep olabilir. Meselâ Allah Teâlâ Fecr sûresinde insanların başına gelen musibetlere bir sebep olarak: *"yetime ikram etmiyorlardı"*[16] yani: Allah'ın kendilerine verdiği zenginlikleriyle yetimlere iyilik ve ihsanda bulunmuyorlar. Onların hâl ve durumlarını soruşturup (sıkıntılarını gidermiyorlar)"[17]; aksine onlara iyilik ve yardımı terk ediyorlar, buyurmuş, başlarına gelen sıkıntıların sebeplerinden birinin de yetimlere karşı lâkayt davranmaları olduğunu açıkça ifade etmiştir.

Rasûlullah (sav): "Yetimin kefâletini üzerine alanla ben, kıyamet gününde şöyle birbirimize yakınız" buyurmuş, orta parmağı ile yanındakini birleştirmek suretiyle Müslümanları, yetimlere karşı iyiliğe teşvik etmiştir.[18]

2. Yetime İyilik Edilmeli

Yetimlere iyilik etmek, onları yedirip doyurmak ve benzeri iyiliklerle memnun etmek[19] her Müslüman için önemli bir muâşeret kaidesidir ve görevdir. Bu kaide yerine getirilirken dikkat edilmesi ge-

---

14 Krş. Bakara, 2/13; Buradaki süfeha, kesinlikle, bazılarının ayete maksadını aşan bir mana yükleyerek uydurdukları *"akılsız, beyinsiz, alçak kadınlar"* anlamında değildir!
15 Nisa, 4/6.
16 Fecr, 89/17.
17 Zemahşerî, *Keşşâf*, IV/252; Ebu's-Suud, *el-İrşâd*, IX/157; Hâzin, *el-Lübab*, IV/378.
18 Buhârî, Edeb, VII/76.
19 Bursavî, *Rûhu'l-Beyân*, X/429.

reken bir konu da: onlara yapılan iyiliklerin ancak Allah rızâsı için yapıldığını düşünüp ikramda kusur işlememektir. Bunun için de ikram edilen kimse kim olursa olsun, nihayet o da bir insandır. Onu hakir görmemek, malın iyisinden vermek, severek ve başını okşayarak vermek gerekir. Çünkü Allah Teâlâ Dehr/İnsan sûresinde:

وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا. إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللّٰهِ لاَ نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَآءً وَلاَ شُكُورًا. إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا.

"Allah'ın kulları, sevdikleri yiyecekleri yoksula, yetime ve esire yedirir ve şöyle derler: "Biz sizi sırf Allah rızası için doyuruyoruz ve sizden hiçbir karşılık, hatta teşekkür bile beklemiyoruz.. Şüphesiz biz, Rabb'imizden; kasvetli ve çetin bir günün şerrinden korkmaktayız."[20]

"Sevdikleri yiyecekleri" veya *"sevmelerine rağmen..."* kendi yiyeceklerini, bilhassa muhtaç olanlara, hem de seve seve vermek ne kadar güzel bir şey; hem de açları ve bakıma muhtaç olanları yedirip doyurmaktan zevk almak, her mü'min için gerçekten gıpta edilecek bir erdem olsa gerek.

3. İyilikten Dolayı Kimseden Teşekkür Beklenmemeli

"Başkaları malını kıskanırken, yetimleri itip kakarken, 'Benim malımda ne hakkı var?' derken, Müslüman niçin hem de malının en iyisini ve haz duyarak kimsesizlere ve muhtaçlara yediriyor?" diyenler olabilir. Böyle bir cömertliğin mahiyetini idrak edemeyenler Cenab-ı Allah'ın şu uyarısına iyice kulak verip dinlemelidirler:

"İyilik, yüzlerinizi doğu ya da batıya çevirmeniz değildir. Gerçek iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaplara, peygamberlere iman eden; sevdiği malından akrabalara, yetimlere, yoksullara, yolculara, dilenenlere ve köle azat etmek üzere seve seve veren; namazı ikame eden, zekâtı veren, söz verdiklerinde sözlerini noksansız yerine getiren, zor ve sıkıntılı günlerinde, özellikle musibet anında sabreden kimselerin yaptıklarıdır. Doğru söyleyenler işte bunlardır; gerçek muttakiler de bunlardır."[21]

Yine onlar Yüce Rablerinin şu fermanını da iyi bilmektedirler: *"Sevdiğiniz şeyden Allah yolunda harcamadığınız sürece, gerçek erdeme erişemezsiniz! Harcadığınız her şeyi de Allah bilir..."*[22]

---

[20] İnsan, 76/8-10.
[21] Bkz. Bakara, 2/177.
[22] Âl-i İmran, 3/92.

Bu yüzden erdemli ve muttaki mü'minler ihtiyaç sahiplerine mallarından verirken mutlaka sevdiklerinden verirler, sevmedikleri şeyi değil.[23]

Onlar, Allah'ın rızasını her şeyin önünde tutar ve verdiklerinin nicelik ve niteliğiyle birlikte ihtiyaç sahibinin ihtiyacına bakarlar.[24]

Allah'tan başka hiç kimseden, hiç bir şey, hatta teşekkür dahi beklemezler.[25] Evet, teşekkür dahi! Zira onlar bilirler ki, böyle bir beklenti ihlasa zarar verebilir.

4. Yetim Kızlar Meselesi

Yukarıda da söylemiştik. "Taaddüdü zevcat" tabir edilen birden fazla kadınla evlenme meselesi, Kur'an'da kimin, kaç kadınla evleneceği meselesi değil, aniden ortaya çıkan ve yeni bir hukuki düzenlemeye ihtiyaç duyulan önemli bir sorunun halli meselesidir.

Şöyle ki, Uhut savaşından 72 Müslüman şehit edilmiş, onlardan geriye çok sayıda dul eş ve yetim çocuk kalmıştır. Hala ailenin reisi koca/baba, ailenin korunması, geçiminin temini ve çocukların eğitilip yetiştirilmesi hususunda yegâne sosyal güvencedir. Müslümanlar arasında kimsesizleri barındıracak; yetimlere, fakirlere, yoksullara, yolculara yardım elini uzatacak sosyal kurumlar henüz ortada yoktur. İşte böyle bir ortamda İslam'da yetimler hukuku, evliliğin dört kadınla sınırlandırılması, miras taksimi gibi yasalar ister istemez gündeme gelip oturmuştur.

Bu toplumda, yetim kız çocuklarının erkek çocuklarından farklı bir durumu vardır. Sahipsiz bulup nikâh atmak; böylece güzelse kendisine, hem de beleşten; zengin bir babanın çocuğuysa malına sahip olmak rağbettedir.

Allah Teâlâ bu gayr-i insani adeti ortadan kaldırmak ve hala Müslümanlar arasında aynı şekilde düşünenler varsa onların da kendilerine bir çekidüzen vermelerini sağlamak için Nisa suresinin ilk pasajını indirdi ve ilk âyetinde de şöyle bir uyarıda bulundu:

"Ey İnsanlar! Sizi tek bir nefisten yaratan; ondan eşini var eden ve bu ikisinden de pek çok erkekler ve kadınlar meydana getiren Rabb'inize karşı gelmekten sakının! "Allah aşkına!" diyerek birbirinizden talepte bulunduğunuz Allah'a karşı gelmekten sakının ve akraba haklarını gözetin! Muhakkak ki Allah'ın gözü üzerinizdedir!"[26]

---

[23] Bakara, 2/267.
[24] Bkz. Bakara, 2/177; Âl-i İmran, 3/92; Haşr, 59/9; Beled, 90/11-17.
[25] Leyl, 92/19-21.
[26] Nisa, 4/1.

Bu ayet renk, ırk, cins, dil ve milliyet farklılığına rağmen bütün insanların aynı kökten geldiklerine; insan olarak ortak niteliklere sahip olduklarına ve mutlaka birbirlerine karşı yükümlülük ve sorumluklarının bulunduğuna dikkat çekmektedir. Köken birliğine rağmen soy ve akrabalık kültürünün oluşup yaygın hâle gelmesi de dikkatlere arz edilmektedir.

5. Allah'ın Uyarısına Kulak Vermeli

وَإِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَآءِ مَثْنَى وَثُلاَثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ أَدْنَىَ أَلاَّ تَعُولُوا

"Eğer yetim kızlara âdil davranmayacağınızdan endişeniz varsa[27]*, sizin için uygun olan kadınlardan istediğinizi ikinci, üçüncü, dördüncü*[28] *eş olarak nikâhlayabilirsiniz. Onlar arasında da adaleti*[29] *uygulamayacağınızdan korkarsanız, bir tanesiyle veya sağ ellerinizin malik olduğuyla yetinin! Haktan sapmaktansa böylesi daha hayırlıdır!"* Yani, yetim kızlarla evlendiğiniz takdirde mehirlerinin tam olarak verilmesi ve kadınlar arasında gecelerin taksimi/kasm ve yeme, içme, giyme, barınma gibi maddî ve fizikî ihtiyaçlarının karşılanmasında kendinizden endişe ediyor ve ben ikinci eşi aldığım takdirde onların arasında hakkaniyete ve adalete riayet edemem diyorsanız, bir tane ile yetinin veya yetim kız çocuklarıyla hiç ilgilenmeyin![30] Uhut savaşında kocası şehit olmuş olan kadınlardan, kendinize uygun bulduğunuzu, bir hanımınız varsa ikinci eş, iki hanımınız varsa üçüncü eş olarak alınız.

Yine de haktan sapmaktansa;

---

[27] Ayetteki *Kıst*, eşit bölmek, eşit parçalara ayırmak, parçalar arasında hakkı gözetmek, hakkaniyete ve eşitliğe riayet etmek, haktan ve eşitlikten sapmamak demektir.

[28] *Mesnâ*, (çoğ. *mesanisenâ*/*yesnû* fiilindendir; eğdi, dürdü, üst üste koydu, içinde gizledi; birin yanına geldi ikincisi, ikinin yanına geldi üçüncüsü oldu, bir işi yaptı sonra ona ikincisini ekledi (sennâ iki yaptı, ikiledi); övdü, medh etti, (Krş. Hicr, 15/87; Zümer, 39/23 bir şeyden alıkoydu, engelledi gibi manalara gelmektedir. Birin yanına gelip onu tek olmaktan çıkarmak; biri iki, ikiyi üç, üçü dört... yapmak anlamındadır. Denir ki bir daha alıp onu iki yaptım; onun yanına vardım ikincisi oldum; ona kendisiyle iki olacağı şeyi ekledim. Allah: *"Mesna ve sülâse ve ruba'a..."* demiştir, (Bkz. Rağıb, *Müfredat*, s. 82 yani bir eşi olan ikinci, iki eşi olan üçüncü, üç eşi olan bir daha alıp dördüncüsü ile evlensin demektir.

[29] *Adalet*, söz ve davranışlarda doğru olmak, hüküm verirken azamî ölçüde hakkaniyet ve eşitlik ilkesine dikkat etmek, orta yoldan ayrılmamak; düzen, denge, eşitlik ve orta yol gibi manalara gelmektedir. Yani kadınlar arasında sevgi, saygı, ilgi vb. aslî ihtiyaçlarının karşılanması gibi konularda eşit davranmak, birine diğerinden daha fazla vermemek demektir. Burada adalet, kayıtsız şartsız adalet, yani mutlak adalet anlamında kullanılmıştır. (Krş, Nisa, 4/129)

[30] Buradaki adaletin niteliği hakkında bkz. Nisa, 4/127.

ذَلِكَ أَدْنَىٰ أَلاَّ تَعُولُوا

Evet, *"...haktan sapmaktansa, bir tanesiyle yetinmeniz sizin için daha hayırlı olur."*[31]

Hasıl-ı kelam; bir yetimi gören mü'min, Allah'ın sevgili Nebisi Hz. Muhammed(sav)'in de yetim olduğunu hatırlamalı ve şu ayetleri zihninde somut bir biçimde canlandıramaya çalışmalıdır:

"...Nitekim O, seni bir yetim olarak bulup barındırmadı mı? Seni, ne yapacağını bilmez hâlde görüp yol göstermedi mi? Seni muhtaç hâlde bulup ihtiyaçlarını gidermedi mi? O hâlde sakın ha, yetimi incitme! Dileneni azarlayıp gücendirme. Rabb'inin lutfettiği nimete gelince, ondan da sürekli olarak bahset!"[32]

Gelin bir de biz düşünelim ve diyelim ki: Ben bir yetime sahip çıkarsam, Allah'ın Rasûlü'ne de sahip çıkmış olurum. Ona ikramda bulunursam yetimlerin biricik incisi Allah'ın yetimine de ikramda bulunmuş olurum. Okşadığım saçlar herhangi bir yetimin değil, Hz. Muhammed(sav)'in saçları olmalıdır. Özen gösterip sevdiğim, malına sahip çıkıp nemalandırdığım, kendisini binbir itina ile eğitip hayata hazırlamaya çalıştığım herhangi birisinin yetimi değil benim Peygamberim'dir.

Ve geri dönüp diyelim ki: Ey Müslüman! Sen bir yetimi nasıl sevmeyebilirsin? Senin Peygamberin de yetimdi! Sen çaresiz bir yavruyu kendi haline nasıl terk edebilirsin? Senin Peygamberin de çaresizdi! Sen, kimsesizlerin sahibi Allah'ı unutup da o kimsesizi nasıl itip kakabilirsin? Sen, Peygamberinin de itilip kakılmasına razı olabilir misin? Peygamberinin azarlanıp üzülmesinden mutluluk duyar mısın? O halde yetimleri sev, onların üzerlerine merhamet kanatlarını ger ve sıkıntılarını gidermek suretiyle gönüllerini hoşnut etmeye çalış!

Gördün ya, Yüce Mevlası biricik inci tanesini alıp bağrına bastı. Ona yol gösterdi. Tüm ihtiyaçlarını karşıladı. Onu güzel bir biçimde eğitip yetiştirdi. Sonunda onu insanlık âlemine rahmet olarak gönderdi.

Tüm Müslümanlar onunla İslam'ı tanıdı, onun vasıtasıyla Kur'anı öğrendi ve ona uyarak doğru yolu buldu ve cehennemden uzaklaşma çabası içerisine girdi.

---

[31] Nisa, 4/3.
[32] Duha, 93/ 6-11.

Belki de nice yetimler, kendileriyle ilgilenenler sebebiyle insanlık âlemine hizmet etmiştir. Olabilir ki, senin ilgileneceğin yetim de aynı yolda insanlara pek çok hizmette bulunacaktır.

Sözün özü, yetime karşı şefkatli bir baba gibi ol! Onu, asla hor, hakir ve zelil görme! Hiç kimse sahip çıkmasa da, mutlaka onun üzerinden elini çekmeyen Yüce Rabbi var.[33]

Bir de İbn Mes'ud'un sözüne uy ve *"Sakın ha, herhangi bir yetimin yüzüne tehdit dolu asık bir suratla bakma, yüzünü ekşitme de."*[34]

İnsanların, sırtlanları geçmişcesine birbirini kırıp yok ettiği şu dünyada o kadar çok yetim var ki; gel bir tanesine de sen sahip çık; en yakınından akrabandan birisini Allah için okut ve hayata iyi bir insan olarak hazırla.

---

[33] İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV/523.

[34] Zemahşerî, *Keşşaf*, IV/265; Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, XXX/219; Bursavî, *Rûhu'l-Beyân*, X/459.

"Peki, Rabb'inin rahmetini taksim etmek onlara mı kalmış? Oysa onların dünya hayatındaki maîşetlerini bile Biz taksim etmiş; birbirlerini işlerinde çalıştırsınlar diye bir kısmını, rızık bakımından diğerlerinden üstün tutmuşuz! Rabb'inin rahmeti, onların biriktirdikleri şeylerden elbette daha iyidir!"

(Zuhruf, 39/32)

M- FAKİRLERLE İLİŞKİDE ÂDÂB

Yeryüzündeki tüm canlıların rızkı Allah'a aittir.[1] Semada ve arzda rızkı yaratmak ve çeşitli vesilelerle kullarının önüne getirmek O'nun işidir.[2] O sebeple O, hiç kimseden rızkını var etmesini istememektedir.[3]

İnsanlar, şekil ve görünüş bakımından birbirlerinden farklı oldukları gibi rızık bakımından da farklıdırlar.[4] Kimi yoksul, kimi fakir, kimi orta halli, kimi zengin kimisi ise çok zengindir. Bu farklılıkları, onların isteme/tercih etme ve çalışıp kazanabilme yeteneklerine bağlı[5] olmakla birlikte, bir yönden fakirlik ve zenginlikleriyle imtihan edilmeleri[6] bir yönden de birbirlerini işlerinde çalıştırabilmeleri içindir.[7] Zengin veya fakir olmanın tekbir şartı veya kanunu yoktur. Bu iş tamamen Allah'ın iradesine bağlıdır. Tabii ki, insanların hayrına pek çok da hikmetleri vardır... Cenâb-ı Hak, bu hususlara Kur'an-ı Kerim'inde zaman zaman değinmektedir. Mesela bir âyetinde:

وَاللّٰهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ

1 Hud, 11/6.
2 A'raf, 7/32; Zariyat, 51/22.
3 Taha, 20/132.
4 Nahl, 16/71.
5 Necm, 53/ 39.
6 Mülk, 67/2; Bakara, 2/155.
7 Zuhruf, 43/32.

"Allah rızık bakımından sizi birbirinizden üstün kıldı..."[8] demiştir.

Rızık, bir yönüyle tercihe bağlıdır demiştik:

"Kimi insanlar: 'Rabb'imiz, bize iyilikleri dünyada ver...' derler. Bunların ahirette hiçbir payları olmaz. Kimi de 'Rabb'imiz, bize dünyada da iyilik ver ahirette de iyilik ver ve bizi ateşin azabından koru!' diye yakarırlar. Kazandıklarından ahirette payı olanlar, işte bunlardır. Allah da hesabı çarçabuk görür."[9]

"...Kim dünyanın mükâfatını isterse ona ondan veririz. Kim de ahiretin mükâfatını isterse ona da ondan veririz. Şükredenleri ayrıca ödüllendiririz."[10]

Yine de rızık Allah'ın iradesine bağlıdır:

"Dünya hayatını isteyenlerden dilediğimiz kimseye, oradan dilediğimiz kadarını veririz; sonra da onun için cehennemi, kınanmış ve rahmetten uzaklaştırılmış olarak gireceği bir yer yaparız. Kim de ahireti ister ve mü'min olarak onun için çalışırsa, işte onların çalışmaları mutlaka şükranla karşılanır. Biz, her iki kesimi; dünyayı isteyenleri de ahireti isteyenleri de Rabb'inin ihsanıyla besleriz; Rabb'inin ihsanında sınır olmaz. İnsanları birbirinden nasıl üstün kıldığımıza baksana! Ahiretin dereceleri elbette bundan daha büyüktür ve nimetleri bundan daha üstündür."[11]

"Rabb'in dilediği kimseye rızkı yayar, dilediği kimseye ise daraltır. O, kullarından haberdardır, onları görmektedir."[12]

Yüce Allah'ın, kulları için rızkı genişletmesi veya daraltmasının, kimine verdikçe verip kimine de o kadar çalışmasına ragmen ölçülü, hatta kıt vermesinin de elbette pek çok hikmetleri vardır. Bir kısım kulların kendini müstağni addedip azmaması, bir kısmının bolluk sebebiyle şımarıp ölçüyü kaçırmaması, bir kısmının da -ki bunlar O'nun sevdiği kullarıdır- iman ve ahlakıyla Rabb'ine daha çok yaklaşması arzu edilmiştir. Bu demektir ki zenginlik, mü'min kulunun hayrına ise, tıpkı Süleyman Aleyhisselam örneğinde görüldüğü gibi, Allah onu lütfuyla zengin kılar şayet aleyhine olacak ve kendisinden uzaklaştıracaksa ona da rızkı son derece ölçülü, hatta kıt verir.

Nimete şükür rızkın artmasına sebeptir, nankörlük ise eksilmesine.

---

8 Nahl, 16/71.
9 Bakara, 2/200-202.
10 Al-i İmran, 3/145.
11 İsra, 17/18-21.
12 İsra, 17/30.

"Rabb'iniz size: "Eğer şükrederseniz nimetimi kesinlikle artırırım; yok, nankörlük ederseniz kuşkusuz Benim azabım çok çetindir!" diye bildirmişti. Mûsâ dedi ki: "(Ey İsrailoğulları!) Siz ve yeryüzündekilerin hepsi birlikte nankörlük etseniz bile (ancak kendinize zarar verirsiniz). Zira Allah hiç kimseye muhtaç değildir; O ezelde övülmüştür."[13]

"Eğer şükreder ve iman ederseniz, Allah size ne diye azap etsin ki! Kaldı ki Allah iyilikleri karşılıksız bırakmaz, mutlaka bilir..."[14]

Rızık kulun tercihine ve Allah'ın iradesine bağlı olmakla birlikte belli ilkeleri ve gerekçeleri de vardır:

"Her şeyin hazineleri, sadece Bizim elimizdedir; Biz onları belli bir ölçüye göre indirmekteyiz."[15]

Umumi gerekçe:

وَلَوْ بَسَطَ اللّٰهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي ٱلْأَرْضِ وَلٰكِنْ يُنَزِّلُ بِقَدَرٍ مَا يَشَآءُ إِنَّهُ بِعِبَادِهِ خَبِيرٌ بَصِيرٌ

"Şayet Allah, kullarına rızkı bolca verseydi onlar kesinlikle yeryüzünde azgınlık ederlerdi. Fakat O, rızkı dilediği ölçüde indirmektedir. Muhakkak ki Allah kullarını iyi tanımaktadır, onları görmektedir de."[16]

Bu âyet-i kerîmelerden anlaşılan diğer bir husus da, zengin yahut fakir olmak, her zaman insanın kendi arzusuna ve çalışıp kazanmasına bağlı olmayıp; aynı zamanda Allah Teâlâ'nın, belli bir ilkeye –hikmete bağlı olarak vermeyi murad etmiş olması da lâzımdır. Mülkün sahibi olan Allah Teâlâ, belli bir hikmete göre *"dilediğine mülkü verir dilediğinden de geri çekip alır..."*[17]

En önemli ve açık hikmetlerden birisi sosyal hayatın bir tesanüd/dayanışma içerisinde devamıdır.

Yüce Allah, şu ayette açıkça ifade ettiği gibi, zengin kıldığı kimselere, vermiş olduğu malda belli bir oranda bir "hak" yüklemiştir. Gerçek mü'minler, düşünür ve bunun böyle olması gerektiğini bilirler:

وَفِيٓ أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّآئِلِ وَالْمَحْرُومِ

"...onların mallarında, dilenenlerin ve mahrum bırakılmışların belli bir hakkı vardır."[18]

---

13 İbrahim, 14/7, 8.
14 Nisa, 4/147.
15 Hicr, 15/21.
16 Şura, 42/27.
17 Al-i İmran, 3/26.
18 Zariyat, 51/19.

Bu "hak" asıl olarak Allah'ın hakkıdır; çünkü mülk O'nundur.[19] Mal da O'nun.[20] O hakkı alacak kimseler ise akrabalar, yoksullar, fakirler, yetimler, yolcular ve borçlular; yani tüm ihtiyaç sahipleridir. Bunlar ister zenginden haklarını dilenerek istesinler isterse istemesinler, hakları mutlaka kendilerine verilmelidir.

Zekât arındırmak, temizlemek, artırmak ve yüceltmek manalarına gelmektedir. İslam'da hak sahiplerinin hakkı zekat, sadaka, bağış ve benzeri yollarla ve hiç bir karşılık beklenmeden verilirse o mal arındırılmış, hak sahiplerinin hakları kendilerine verilmek suretiyle temizlenmiş ve yüceltilmiş olur. Zekâtı verilmeyen mal, hak sahiplerinin hakları içerisinde bulunduğu sürece pistir.

Muttakî mü'minlerin düşüncelerine göre, gerçekte varlık ve egemenlik Allah'ındır.[21] Her mal ve servet, insanlara geçici bir süre için verilmiştir ve zamanı gelince bir biçimde ellerinden geri alınacaktır. Nitekim her mülk sahibi kendinden öncekinden devraldığı mülkü ölüm veya başka bir sebeple kendinden sonrakilere devretmektedir. Bundan kaçış yoktur. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü istatiklerine göre bir mülke malik olabilme süresi azami 45 yıldır.

O hâlde sahibinin elindeki geçici olan bu mal, hem insanca yaşamak, hem insanlık görevini yapmak hem de hak sahiplerinin haklarını kendilerine vermek suretiyle âhiret yurdunu kazanmak için iyi bir fırsattır; mutlaka Allah'ın rızasına uygun bir biçimde kullanılarak kalıcı bir değere dönüştürülmelidir. Çünkü Allah, lütfettiği malı ve zenginliği hiç kimseye boş yere vermemiştir! Az once de söylendiği gibi, bu malın ihtiyaçtan fazlası, akrabanın, fakirlerin, yoksulların ve çevredeki bütün ihtiyaç sahiplerinin hakkıdır, her hak sahibine hakkı, kesinlikle verilmelidir.

Cenâb-ı Hak uyarıyor:

يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لاَ بَيْعٌ فِيهِ وَلاَ خُلَّةٌ وَلاَ شَفَاعَةٌ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ

"Ey iman edenler! Kendisinde hiçbir alışverişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin olmadığı gün gelip çatmadan verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcayın! İnkâr edenler; ancak zalimlerdir!"[22]

---

[19] Al-i İmran, 3/26.
[20] Nur, 24/33.
[21] Âl-i İmran, 3/26-27.
[22] Bakara, 2/219.

يَآأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلاَ أَوْلاَدُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ
وَأَنْفِقُوا مِنْ مَا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلاَ أَخَّرْتَنِي إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ
فَأَصَّدَّقَ وَأَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ وَلَنْ يُؤَخِّرَ اللّٰهُ نَفْسًا إِذَا جَآءَ أَجَلُهَا وَاللّٰهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

"Ey iman edenler! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı zikretmekten alıkoymasınlar! Kim bunu yaparsa; işte, tamamen kaybedenler onlardır! Herhangi birinize ölüm gelip de "Rabb'im! Keşke ölümümü az bir süre geciktirsen de sadaka verip ben de sâlihlerden olsam!" diyeceği gün gelmeden önce, size verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayın! Allah, eceli geldiği zaman hiç kimsenin ecelini ertelemez! Allah yaptıklarınızdan haberdardır."[23]

Bu ve benzeri daha pek çok ayette Allah Teâlâ fakirlerle ilgilenmeyi, mallarından bir kısmını onlarla paylaşmayı ve onların ihtiyaçlarını karşılamayı varlıklı kimselere emretmektedir. Zira mü'min, ömür de dâhil, Allah'ın kendisine bir defaya mahsus olarak lütfettiği imkân ve fırsatları çok iyi değerlendirmek durumundadır! Aksi halde bu fırsat kaçtıktan sonra, bir daha geri dönmeyecek; istese bile, hiç kimseye ikinci bir fırsat verilmeyecektir!

Allah Teâlâ'nın bu emri yerine getirilirken, özellikle zenginlerin davranış şekilleri konumuzu teşkil etmektedir. Şimdi bu bölümde infak esnasında zenginlerin uymak zorunda oldukları muâşeret esaslarını Kur'an-ı Kerim'den tespit ederek izaha çalışalım.

1. İnfakta Ölçü

Allah Teâlâ cömertleri sever. Cimrileri ise asla... Cennetin kapısını cömertlerin açacağı söylenir. Cömertlik malını hesapsız olarak dağıtmak değil elbet; belli bir ölçü ile verilmesi gerekeni zamanında yerine vermektir. Bu konuda İmam Gazâlî gerçek cömerti ve cömertliği şöyle tarif etmiştir: "Cömert: istenmeden veren yahut istenmesiyle sevinen, imkânı nisbetinde verdiği ile de mutluluk duyan kimsedir. Cömertlik ise, israf ve "har vurup harman savurmak"la, sıkı sıkıya mala bağlı olma arasında bir yol olup gereğine göre harcamak veya tutmaktır."[24]

İslam dini, her konuda belli bir ölçü ve normal bir kaide koymuştur. Müslümanlar da bu ölçü ve kaidelere riayet ettikleri nisbette muvafakkıyete ulaşmış, zarardan uzak kalmışlardır.

---

[23] Münafikun, 63/9-11.
[24] Gazâlî, *İhyâ*, III/225.

Mal ve harcama söz konusu olunca, kişi ister kendisi için harcasın ister başkaları için, değişmez ölçü “Orta yol”dur. Bunun zıddı ise “israf...”

İsraf ise aşırılıktır; lüzumsuz yere harcama, ihtiyaçtan fazla kullanma, saçıp savurma ve malı kötü kullanma anlamındadır.

“*Muhakkak ki Allah müsrifleri asla sevmez.*”[25]

Allah (cc), infak konusunda da Müslümanlara, kendi nefis ve ailelerini zarara uğratmamaları ve Allah’ın rızasına erebilmeleri için önce bir kaç âyet-i kerime ile uyarmıştır:

وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلاَ تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا

“Akrabaya, yoksula ve yolcuya haklarını ver; asla saçıp savurma! Çünkü savurganlar şeytanların kardeşleridir; Şeytan ise Rabb’ine karşı son derece nankördür...”[26]

Bu ayette Yüce Rabbimiz cömertliğe teşvik ederken; özellikle toprağa tohumu saçan çiftçi gibi gibi, malını saçıp savuranları, hesapsız olarak harcayanları şeytanın kardeşi olarak nitelendirmiş ve ikaz etmiştir.

Buyurmuştur ki:

وَلاَ تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلاَ تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا

“Elini boynuna asma, onu tamamen de açma! Aksi hâlde kınanır, pişman olursun.”[27]

Yani hiçbir kimseye zırnık koklatmayacak kadar cimri, malını büsbütün saçıp savuracak kadar da savurgan olma! Sonunda pişman olursun!

Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimiz cimrilikten Allah’a sığınırken[28] mü’minleri de sakındırmayı ihmal etmemiştir. Elindeki her şeyi başkalarına dağıtıp sonra da başkalarından dilenecek duruma düşenleri öfkeli bir şekilde uyarmıştır.[29]

---

[25] A’raf, 7/31.
[26] İsra, 17/29.
[27] İsra, 17/26-30.
[28] Buhârî, Daavât, 37, 41, 44.
[29] Taberi, *Camiu’l-Beyan*, VIII/45.,

Cimrilikten sakının! Çünkü cimrilik sizden önceki milletleri helak etmiş, onları haksız yere birbirinin kanını dökmeye ve haramları helal saymaya götürmüştür,[30] buyurmuş ve cimriliğin kötü akıbetine dikkat çekmiştir.

Yine bir hadisinde şöyle demiştir: Başkalarına ver, sayıp durma! Yoksa Allah da nimetini senden esirger. Paranı çömlekte saklama, Allah da senden saklar![31]

Yüce Mevlamız da altına, gümüşe, paraya güvenip onu biriktiren ve sık sık sayanları uyarmıştır:

اَلَّذِي جَمَعَ مَالاً وَعَدَّدَهُ. يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ

“...Malın kendisini ölümsüzleştireceğini sanarak onu biriktirip zaman zaman sayan zavallıya yazıklar olsun!”[32]

Allah Teâlâ infakta ölçü konusunda, “*Rahman’ın has kullarını*”[33] bize örnek göstermektedir:

وَالَّذِينَ إِذَآ أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا

“Onlar, Allah yolunda harcadıkları zaman ne savurganlık eder ne de cimrilik; bu ikisi arasında orta bir yol izlerler.”

Elbette Yüce Allah malın tamamını infak etmemizi istemiyor. Buna rağmen sahabe Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimize maldan ne kadarını vermek gerektiğin sorumuşlar, Allah Teâlâ onların sorularına şu cevabı vermiştir:

وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ

“Bir de sana ne infak edeceklerini sorarlar. De ki afvı infak ediniz”[34] Yani kendinizin ve ailenizin zaruri ihtiyacından fazlasını Allah yolunda harcayınız![35]

Rasûlullah (sav) Efendimiz de bu konuda şöyle buyurmuştur: Ey Âdemoğlu, ihtiyacından fazla olan malını muhtaçlara vermen senin için iyi, vermemen kötüdür. İhtiyacın kadarını elinde tutmandan do-

---

[30] Müslim, Birr, 56.
[31] Buhârî, Zekat, 21, 22; Müslim, Zekat, 88.
[32] Hümeze, 104/1-3.
[33] Bkz. Furkan, 25/63-77.
[34] Bakara, 2/219.
[35] Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, II/767.

layı ayıplanmazsın. Geçimini üstlendiklerinden başlamak suretiyle malınla iyilik et. Veren el alan elden, daima üstündür.[36]

Anlaşılıyor ki, maldan infak edilecek kısım, normal ihtiyaçlar karşılandıktan sonra arta kalan kısımdır. Bu demektir ki, varlığı ancak kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek durumda olanlar infakla yükümlü değiller. Ama kendi ihtiyacını karşıladıktan sonra elinde bir miktar kalıyorsa, o fazladan infak eder, aksi hâlde, kifayetsizliğine rağmen infak etmek mecburiyeti yoktur. Bilhassa hesapsızca harcayıp sonunda başkalarına muhtaç hâle gelmek asla doğru değildir.

O halde infakta takip edilecek yol, ne aşırı cimri olmak, ne de fazla savurgan; bu ikisi arasında orta bir yoldur. Özellikle mü'min, üstten sıkıp alttan yalayacak kadar cimri, başkalarına muhtaç hâle gelecek derecede savurgan olmamalıdır.

2. İnfakta Öncelik

Yardımlaşma, cemiyetin fertleri arasında ayrılıkları yok eden; haset, bencillik ve çekememek gibi kötü ahlaktan uzaklaştıran; kalplerden ve zihinlerden kötü düşünce ve nefretleri silen, onun yerine sulh, sükûn ve tesanüdü temin eden İslamî ve ictimaî bir ahlâktır. Yüce Mevlamız:

وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى وَلاَ تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللّٰهَ إِنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

"...ve takva hususunda birbirinizle yardımlaşın, fakat günah ve düşmanlıkta asla kimseye yardım etmeyin ve Allah'a karşı gelmekten sakının! Muhakkak ki Allah'ın cezası çetindir!"[37]

Tabii ki, yardımlaşırken ortak payda kimlik değil, tevhid ve ona dayalı kişilik ve takva olmalıdır; iyilik peşinde olan, Allah ve Rasûlü'nün emir ve yasakları çerçevesinde iş yapan her kimseyle iyilik hususunda yardımlaşın! Fakat yakınınız da olsa, kötülük peşinde olan, hîle ve desiselerle iş yapan hiçbir fâcirin günahına ortak olmayın ve düşmanca duygularını ve işini paylaşmayın!

Böyle bir sosyal ahlâkın tatbikinde tercihe şayan olan bazı hususlara riayet etmek de ictimaî bir edeb kuralıdır. Yardımlaşma ve infak konusundaki edebe riayet etmemizi Allah Teâlâ emretmiş, aksini toplum bile ayıplamaktadır.[38]

---

[36] Müslim, Zekat, 97.
[37] Maide, 5/2.
[38] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, VI/24.

En Yakınından Başlamak Âdâbdandır.

"Mallarımızı nerelere sarf edeceğiz ve nereye vaz' edelim?" diye Rasûlullah'a soran Amr b. Camûh'un suali üzerine Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَآ أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللّٰهَ بِهِ عَلِيمٌ

"Senden neyi infak edeceklerini soruyorlar. De ki, o da anne ve babalarınız, yakınlarınız, yetimler, yoksullar ve yolcular içindir. Hiç şüphe yok ki Allah, yapmakta olduğunuz her bir iyiliği bilmektedir."

Şüphesiz, bütün insanların ihtiyaçlarını karşılamak, onların sıkıntılarını def'etmek ancak mülkün sahibi Allah'ın işidir. Bu hiç bir insanın yapabileceği şey değildir. Ama tercihe sebep olabilecek vesilelerle bir kısmına yardım etmek elbette insan için mümkündür. İnfak konusunda akrabalık tercihe şâyan kabul edildiği ve öncelik hakkı tanındığı için Allah Teâlâ mezkûr âyeti ile infakta uyulacak sırayı beyan etmiş, önemine binâen de en önce anne ve babayı zikretmiştir. İhsan konusunda da sıra aynıdır![39]

Anne ve babadan sonra akrabalar, yetimler, yoksullar ve yolculuğu esnasında zayıf düşen kimseler infak konusunda takip edilecek sıradır. Bu tertibi bozmak, önceki dururken diğerine atlamak Allah'ın bu konuda öğrettiği âdâba aykırıdır.[40]

Aynı konuda kendilerine sorulan soruya Hz. Peygamber şu cevabı vermiştir: *"İnfak etmeye önce kendi nefsinden başla. Şayet senden artarsa ehline, ailenden artarsa akrabana ver. Akrabandan da bir miktar yine artarsa onu da şöyle yap buyurdu ve önünde, sağında ve solunda bulunan muhtaçlara dağıt anlamında işarette bulundu"*[41]

Bu hadis-i şeriften de anlaşılıyor ki, şer'an zengin sayılıp infak etme mecburiyetinde olan kimse, kendisi ve ailesinin ihtiyacından fazla olandan öncelikle anne ve babaya, sonra diğer akrabalarına, sonra da çevresindeki yetim ve fakirlere vermesi en uygun yol olarak belirtilmiştir. Bu yolu terk edip, yakın akraba ve komşuları dururken akrabası olmayanlardan yahut uzaktaki komşulardan başlamak Allah'ın tavsiyesine aykırı olacağı gibi insanlar tarafından da hoş karşılanmaz. Evin içi dururken dışına harcanmaz, özdeyişi de

---

[39] İsrâ, 17/ 23.
[40] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, VI/24.
[41] Müslim, Zekât, 13, 997, H., II/692, 93.

bunu söylemektedir. Şayet bir âciliyet söz konusu ise elbette ki hiç kimse acil durumda olana vermekle kınanmaz. Yukarıda belirtilen ve tavsiye edilen sıra normal şartlar halinde söz konusudur.

3. Vermenin Âdâbı

İnfak edilecek şeylerin, malın fazlasından olması gerektiğini ve önceliğin akrabalara; özellikle anne ve babaya ve diğerlerine tanınması gerektiğni gördük. Vermenin keyfiyetine gelince, öncelikle şunu belirtelim ki, her insanın dünya malına karşı zaafiyeti olduğu, her şeyin en iyisi ve en çoğunun kendisinin olmasını isteyeceği doğal yapısının bir gereğidir. Rasûlullah (sav) bir hadis-i şerifinde bu durumu şöyle ifade etmiştir: *"Şâyet insanoğlunun iki vâdi dolusu malı olsa, bir üçüncüsünü de ister. İnsanoğlunun karınboşluğunu (aç gözünü) ancak bir avuç toprak doldurur."*[42] Allah'ın *"İnfak ediniz"* emrine uyarak mü'minin vereceği şey ise bu özelliğine rağmen vermiş olduğu ve gönlünden kopandır. Malının en iyisinden vermek ise infakın en güzeli, o nisbette de Allah'ı en çok razı edenidir.

Allah Teâlâ en çok sevdiğniz maldan veriniz buyuruyor:

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللّٰهَ بِهِ عَلِيمٌ

"Sevdiğiniz şeyi infak etmedikçe birre (gerçek hayra) ulaşamazsınız. Hayırdan neyi infak ederseniz Allah onu bilir."[43] âyet-i kerîmesi ile açıklamıştır.

Birr, itâat, tevsi'/ideale doğru genişletme, iyilik ve kemâl-i hayr demektir. Kuldan olursa, itâatta tevsi'; Allah'tan olursa, sevab anlamına gelmektedir.[44] Yani, hayır ve tâatte kemâle erip Allah Teâlâ'nın sevabına nâil olabilmek için "mallarınızın en iyisi ve en fazla sevdiklerinizden vermelisiniz"[45] anlamınadır.

Bu konuda şu iki örnek Müslümanı burada anlatmak isteriz:

Enes b. Mâlik (ra)'ın naklettiğine göre, Ebû Talha Medine'de ensarın en zenginlerinden biriyidi. Mallarından en çok sevdiği ise Mescid-i Nebî'nin karşısında olup her zaman geçerken Rasûlullah'ın da uğrayarak içtiği güzel bir de suyu olan "Beyraha" denilen bahçesi idi. Allah Teâlâ'nın: "*En sevdiklerinizden infak etmedikçe birre ulaşamazsınız*" âyeti nazil olunca Hz. Peygamber'e geldi ve:

---

[42] Müslim, Zekât, 39, 1048. H., II/725.
[43] Âl-i İmrân,/ 92.
[44] Râğıb, *Müfredât,* s. 53.
[45] Zemahşerî, *Keşşâf*, I/424; Bursavî, *Rûhu'l-Beyân*, II/63.

– Ya Rasûlullah, Cenâb-ı Hak, *"Mallarınızın en çok sevmiş olduğunuzdan vermedikçe birre ulaşamazsınız."* buyuruyor. Benim en çok sevdiğim malım da "Beyraha"dır. O Allah rızası için sadakadır. Ben Allah'ın birrine ulaşmak istiyorum, onu nereye dilersen oraya sarf edebilirsin, dedi. Bundan çok memnun kalan Rasûlullah: *"Bu kazanç getirecek çok güzel bir metadır, onu akrabaların arasında taksim et"* buyurdu.[46]

İkinci örneğimiz Rebî (ra)'dir. Nakledildiğine göre, Rebî' felce yakalanmıştı. Bir gün evine gelen bir dilenciye, şekeri çok sevdiği için şeker vermesini hanımına söyledi. Başka bir zaman da canı tavuk eti istemiş, fakat kırk gün, nefsine hâkim olmuş olmak için hanımına, canım tavuk eti istiyor dememişti. Nihayet kırk gün sonra dayanamayıp, hanımına canının tavuk eti istediğini söyledi. Hanımı: *"Sübhanallah! Allah bunu sana helâl kıldığı hâlde şimdiye kadar neden söylemedin?* dedi ve derhal pazara giderek bir tavuk satın aldı, pişirip Rebi'nin önüne getirdi. Tam yiyeceği zaman bir dilenci çıka geldi ve *"Bana bir sadaka verin Allah da size ziyadesiyle versin"* dedi. Rebî tavuğu yemekten vazgeçti ve hanımına, al bunu ona ver dedi. Hanımı: *"Efendi, ona parasını verelim, gitsin, alsın! sen önündekini ye"* demesine rağmen yemeyip önündeki tavuk etini parasıyla birlikte dilenciye vermesini söyledi.[47]

Şu örnek davranış da Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimiz'dendir. Ahmed b. Hanbel'in Hz. Âişe'den naklettiğine göre, şöyle demiştir: Bir defasında Rasûlullah (sav)'e komşusu pişirdiği keler yemeğinden bir pay getirmişti. Kendisine söylediğimde, onun (sav) tabiatı bu hoş olmayan yemeği yemek istemedi ve kumu eşip oraya boşalttıktan sonra üzerini kapatmamı söyledi. Bu konuda kimseye de bunu yemeyiniz dememişti ve o zaman da demedi.

Ben dedim ki: *"Ya Rasûlullah, bunu niye dökelim, yoksullara gönderelim..."* Allah'ın Elçisi: *"Sakın ha, kendinizin yemediği yemekle fukarayı doyurmaya kalkışmayın!"* buyurdu.[48]

Haram kazançtan infak edilmeyeceğini de Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetinden anlamaktayız:

يَٓاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوٓا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّآ أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ

---

[46] Hâzin, I/256; Bursavî, *Rûhu'l-Beyân*, II/63; Zemahşerî, *Keşşâf*, I/444, 45.
[47] Bursavî, *Rûhu'l-Beyân*, II/63, 64.
[48] Kâmil Miras, *Tecrîd-i Sarîh Trc.*, V/197, 98.

"Ey iman edenler! Kazandıklarınızın ve sizin için topraktan çıkardıklarımızın temiz ve hoş olanlarından Allah yolunda harcayın..."[49]

Bu demektir ki, *"Hoş olmayan, haram veya şüpheli bir yoldan elde ettiğiniz; madden ve manen temiz olmayan kötü şeyleri infaka kalkışmayın."*[50]

Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimiz buyurmuştur ki: *"Allah temizdir, ancak temiz olanı kabul buyurur."*[51]

Mesela bankadaki paranızın faizini ben yemiyorum, çoluğuma çocuğuma da yedirmiyorum, diyorsunuz. Öyleyse onu fakirlere de vermeyiniz.

Bir yerden hak etmediğiniz bir mal geldi, iffetiniz sebebiyle onu hak etmedim, dolayısıyla yiyemem, diyorsanız; öyleyse onu fakire de yedirmeyin, geldiği yere geri gönderin.

Size verilse, almayacağınız şeyi muhtaç olana vermeyiniz!

وَلاَ تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِآخِذِيهِ إِلاَّ أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ وَاعْلَمُوٓا أَنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ

"...size verildiği takdirde dudak büküp göz yummadan alamayacağınız kadar kötü şeyleri vermeye kalkışmayın! Bilin ki Allah zengindir; övülmüştür."[52] âyetiyle de çok açık bir biçimde söylendiği üzere size verilince tenezzül edip elinizi dahi süremeyeceğiniz kötü şeyleri vermek sizleri Allah'ın rızasına erdirmez.

O hâlde, Allah rızası için fakirlere vereceğiniz şeyleri, mallarınızdan en iyi ve helâl kazancınızdan, isteyerek, seve seve vermelisiniz.[53] Çünkü verilen kimseler de insandır, lâyık oldukları vechile muamele görmekten mutlu olurlar. Aksi ise izzet-i nefislerini kırar, mahcup edebilir. Haramın sizin nefsinize vereceği zarardan onları da sakının. Nefsinize yakıştırmadığınızı ne Rabbinize sunun ne de kardeşinize hayır diye. Zira haram pistir, seciyeyi/karakteri bozar.

Hem Allah'ın emrine ittibada gerçek iyiliğe ulaşmak, hem de fakir olan din kardeşlerini memnun etmek için "Sahabe-i Kiram, daima, en çok sevdikleri şeyleri Allah rızası için muhtaç olanlara verirlermiş"[54] Böylece hırsın, bencilliğin, cimriliğin ve zaafiyetin köleli-

---

[49] Bakara, 2/267.
[50] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, II/910.
[51] Müslim, Zekat, 65.
[52] Bakara, 2/267.
[53] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, II/910.
[54] Zemahşerî, *Keşşâf*, I/444; Bursavî, *Rûhu'l-Beyân*, II/63.

ğinden kurtulup gerçek mânâda, mal ve servete rağmen gerçek hürriyete kavuşmanın zevkine ererlermiş.

4. Alan Pişman Edilmemeli

İyilik gördüğü kimseyi sevmek, kötülüğü dokunan kimseyi de sevmemek kalbin tabiî hâllerindendir. Sadaka ve ihsanların, kalpleri birbirine yaklaştıracağı ve insanlar arasında sevgi te'sis edeceği de bir gerçektir. Bu münasebetle Allah Teâlâ: *"İyilik ve takvada birbirinize yardım ediniz..."*[55] buyururken, "birr" ile "takva"yı bir arada zikretmiştir.[56] Demek ki, insanların birbirlerini iyilik etmeleri ictimaî hayatta hem kalbî, hem de maddî bağların kurulmasına, mutluluğun vücuduna; dolayısıyla Allah'ın rızasına ulaşmaya vesile olmaktadır.

Şu kadar var ki, yapılan iyilikler bir zehir yahut bir ok gibi acı tesir bırakmamalıdır. Keşke vermemiş olsaydı, dedirtmemeli. İmtihan dünyasıdır; ama şahsiyetli hiç kimse fakir olup da başkalarına el açmayı istememiştir, istemez de. Fakat Rabbi onu öyle imtihan etmek istemişse, onun ne suçu olabilir! Zengin de, eğer bilirse, âdâbına uygun vermenin zevkini, bir ihtiyaç sahibinin ihtiyacını karşılamanın doyumsuz hazzını yaşamalıdır. Tıpkı "*bir buğday danesi ekip de 7 başak ve her başakda 100 dane...*" geri alan çiftçi gibi 1'e 700 verim alan şu mü'minler gibi olmalıdır:

اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ ثُمَّ لاَ يُتْبِعُونَ مَاۤ أَنْفَقُوا مَنًّا وَلاَۤ أَذًى لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلاَ خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلاَ هُمْ يَحْزَنُونَ

"Mallarını Allah yolunda harcayıp da ardından verdiklerini başa kakmayan ve eziyet etmeyenlerin mükâfatı Rab'lerinin katındadır! Onlar için hiçbir korku yoktur, onlar mahzun da olmayacaklardır!"[57]

Menn, bir kimseye yapmış olduğu iyiliği müteaddit defa başa kakmaya denir, *ezâ* ise, sıkıntı vermek, canını sıkmak, üzmek mânâsınadır.[58] Ki, infak edenin, iyilikte bulunduğu kimseye iyiliğini hatırlatıp kendine karşı boruçlu olduğu hissini vermekle veya neden bana bu kadar geliyorsun, sıkıntı veriyorsun, utanmıyor musun? gibi sözlerle incitmektir. Bu nev'î davranış elbette ki, karşıdakinin izzeti nefsini kıracak, onu mahcup edecek ve üzecektir. Bu da Allah'ın ho-

---

[55] Mâide, 5/2.
[56] Mâverdî, *Edebü'd-Dünya ve'd-Din,* s. 184.
[57] Bakara, 2/262.
[58] Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, IV/766.

şuna gitmeyecek ve böylesi iyilikleri(!) olmamış gibi iptal edeceğini âyet-i kerîmesiyle açıklamıştır.[59]

İslam'da her türlü iyilikler Allah rızası için olduğu ve dünyevî menfaatlere tenezzül edilmediği müddetçe Allah indinde bir değer ifade ederler. Sırf menfaat karşılığı yahut da özel gayelerle yapılan iyilikler ancak ticaret olarak değerlendirilebilir. Övgüye de lâyık görülmezler. Yüce Allah Müddessir sûresi'nde, Rasûlullah (sav)'a hitapla: "*Az bir şey verip de karşılığında çok şey bekleme*"[60] âyeti ile ahlâkın en şereflisine ve âdâbın en güzeline işaret etmiş, yapılan iyilik karşılığında insanlardan bir menfaat beklenilmemesini emretmiştir.[61]

İbn Abbas (ra) şöyle demiştir: *"Yaptığın işi, hizmet ve iyiliği çok sayarak başa kakma. Birisine bir iyilik, bir in'am ve bir atâ yaptığın zaman verdiğin kimseden mukabilinde daha çok almak maksadıyla yapma."* Yani on para sadaka verip de yirmi paralık hürmet ve hizmet bekleyenler gibi dünya ticareti ve maksadı gözeterek veya riya için iyilik yapma. Yapıyorsan, sırf Allah için iyilik yap.[62] Çünkü fakir zaten sadakaya muhtaç olan bir kişi olarak almakla kalbi münkesir, alan el durumunda olmakla da verenin yüksekliğini itiraf etmektedir. Bu yetmiyormuş gibi bir de verenin, iyiliği başına kakarak eziyet etmesi onun izzet-i nefsini büsbütün rencide edecektir.[63] Bu davranışı sebebiyle zengin, ondan saygı ve hürmet beklemeyeceği gibi Allah Teâlâ da kırıcılığı sebebiyle sadakasını makbul addetmeyecektir. Zira Yüce Allah:

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَٓاءَ النَّاسِ وَلاَ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ

"Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı hâlde insanlara gösteriş amacıyla mallarını harcayanlar gibi başa kakmak ve verilen kimseye eziyet etmek suretiyle sadakalarınızı boşa çıkartmayın!"[64] âyet-i kerîmesi ile ezâ olacak şekilde verilenlerin, makbul olmayacağını; hatta riyakârların veya münafıkların verdikleri sadakalara benzeyeceğini önceden açıklamıştır.

---

[59] İbn Kesîr, *Tefsîr*, I/314.
[60] Müddessir, 74/6.
[61] Ebu's-Suud, *el-İrşâd*, IX/55.
[62] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII/5451.
[63] Bursavî, *Rûhu'l-Beyân*, I/420.
[64] Bakara, 2/264.

Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimiz uyarmıştır: *"Yaptığı iyiliği her fırsatta başa kakan kimsenin kıyamet gününde asla yüzüne bakmayacaktır."*[65]

5. Yok Demenin de Bir Âdâbı Olmalı

İsteyen kimsenin şahsiyet ve durumu söz konusu olup vermeye lâyık görülmemişse veya istenilen kimsenin durumu vermek için müsâit olmadığından verilmeyecekse yahut gerçekten verecek bir şey yok ise ki hepsi de mümkündür. Bu durumda isteyen eli boş olarak geri çevrilebilir. Ama ihtiyaç sahibi, makul bir mâzeret ve tatlı bir söz ile şahsın gönlü incitilmeden geri çevrilmelidir. Çünkü Allah Teâlâ bu konuda da gerekli âdâbı öğretmiştir:

قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَآ أَذًى وَاللّٰهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ

"İyi bir söz söylemek ve bağışlayıcı olmak, ardından eziyet gelen herhangi bir sadakadan çok daha iyidir! Allah zengindir, cezalandırmada da aceleci değildir!"[66]

Allah Teâlâ bu âyeti ile Müslümanları en güzele dâvet etmiş ve "aklın ve insan tabiatının hoş karşılayıp çirkin saymıyacağı bir şekilde"[67] *"Allah versin"*, *"İnşaallah bize de size de verir"* gibi güzel söz ve duâ ile isteyeni geri çevirmek:[68] "İstemesini başkalarına yaymadan, söz ve davranışı ile zulmetmeksizin, gönlünü alarak hoş bir tarzda göndermek"[69] hem verip hem de homurdanmaktan daha iyi olacağını işaret etmiştir.

Güzel bir sözün dahi sadaka olduğunu[70] söyleyen Rasûlullah (sav)'in şu davranışları bu konuda, tavzih edici bir misal olabilir kanaatindeyim:

Bir gün kendisinden bir şeyler istemek üzere gelen bir dilenciye: *"Biraz bekle, bana gelen bir şey olursa sana da vereyim"* buyurdu ve bekleme esnasında ona şöyle dedi: *"Omuzunda bir ip ile ormana gidip odun toplayıp satman, senin için dilenmekten daha hayırlıdır."*[71]

Rasûlullah bu davranışı ile o sahabiye, kırmadan ve incitmeden en güzel yolu tavsiye etmiştir. Şayet başlangıçta reddedecek olsaydı

[65] Müslim, İman, 171; Ebû Dâvûd, Libas, 25.
[66] Bakara, 2/263.
[67] Bursavî, *a.g.e.*, VII/46.
[68] İbn Kesîr, *Tefsir,* I/318.
[69] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, VII/46.
[70] Buhârî, Edeb, 34, VII/79.
[71] Benzeri için Bkz. Müslim, Zekât, 36, 1044. H., II/722.

elbette ki nasihat etme fırsatını bulup da onu dilencilikten vaz geçiremeyecekti. Belki de Allah'ı kızdırabilirdi. Bu nedenle vermemek gerekiyorsa, onu da Müslümana yakışacak bir tarzda yapmak, insana insanca davranmak İslam âdâbından güzel bir terbiyenin gereğidir.

6. İffetli Fakir İfşa Edilmemeli

Sadaka, farz veya nafile olarak Allah rızası için verilen yahut yapılan iyiliklere denir. Bunu Allah'tan başkasının bilmesi gerekmiyor. Çünkü nihai olarak değerlendirecek olan O'dur. Ama Cenab-ı Hak Bakara suresinin 271. Ayetinde şöyle buyurmuştur:

إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَآءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

"Sadakaları açıktan vermeniz ne güzel bir şeydir! Eğer onları gizler, fakirlere öyle verirseniz, bu sizin için daha iyi olur! Allah bununla günahlarınızdan bir kısmını örter! Allah yaptıklarınızdan haberdardır."

Ayetten anlaşılıyor ki, sadakalar açıktan verilebilir ve güzelliği ayetle müsellemdir. Fakat onların gizli verilmesinin bizim için, yani veren için daha hayırlı olacağı söylenmektedir. Bu demektir ki, sadakaların alenen verilmesi hem bizi hem de başkalarını ilgilendirmektir. Bizim için tavsiye edilen ise, gizliliktir.

İlgili ilim adamlarımızın ekserisi, farz olan zekâtın alenen, nafile olanınsa gizli verilmesi daha hayırlıdır, kanatindedir. Şu üç sebepten ötürü zekatların açıktan verilmesi âdâba uygun görülmüştür:

1. Allah Teâlâ'nın خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا/*"Onların mallarından zekâtlarını al ki kendilerini arındırıp temizleyesin."*[72] âyeti zekatların alınmasını emretmektedir.

2. Zekâtın gizli verilmesinde zenginin töhmet, başkalarının da sû-i zann altında kalma tehlikesi vardır. Açık vermek, "Acaba veriyor mu, vermiyor mu?" gibi endişeleri yok eder.

3. Allah'ın emrine itâatte Müslümanların birbirlerine örnek olma ve hayırda yarışmalarına sebep olacağı için açıktan verilmesi evlâdır denilmiştir. Kaldı ki, nafilelerin açıktan yapılmasında riya, farzların gizli yapılmasında ise şirk/töhmet tehlikesi vardır.

[72] Tevbe, 9/103, 104.

Şu sebeplerden dolayı da sadakalarda gizli verilmesinin evlâ olduğu söylenmiştir:

a. Alenen Yapılan İyiliklerde Riyâ ve Şöhret Hissi Aranabilir

Rasûlullah (sav): *“Allah, ne işittiren şöhret düşkününden ne gösteriş yapan riyakârdan ne de verdiğini başa kakan mennandan bir şey kabul eder...”* buyurmuş, aleniyetin doğurabileceği mahzurlara dikkat çekmiştir.

Gizli yapılan iyiliklerin ise riya ve şöhret düşüncesinden uzak olacağı âşikârdır. Onda mürâilik sözkonusu olmaz. Bu nedenledir ki sahabe-i kirâm ve İslam ululları, çoğu zaman sadakalarını verirken ellerinden geldiği ölçüde gizli vermeyi tercih ederlermiş. Bu da, ya gece karanlığında fakirin avucuna sıkıştırmakla veya uyurken elbisesine bağlamakla yahut da geçeceği yola görebileceği şekilde bırakıp gitmekle. O da olmazsa, aracı vasıtasıyla kendisine iletirlermiş.

Rasûlullah (sav)’in *“Sağ elinin verdiğini sol eli göremeyecek..”*[73] şeklindeki hadisi de bunu söylemektedir.

b. Gizlilik, Alan Açısından Büyük Önem Arzetmektedir

a. Açıktan verince, fakirliğini başkalarının bilmesini istemeyen kimsenin durumu ifşâ edilmiş olur ki, bu onun onuruna dokunabilir.

b. Allah Teâlâ, Kur’ân’da gerçek fakirlerden bahsederken onları:

لِلفُقَرَآءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ لاَ يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي ٱلأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَآءَ مِنَ
التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لاَ يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللّٰهَ بِهِ عَلِيمٌ

“Sadakalarınızı, özellikle kendilerini Allah yoluna vakfetmiş olup yeryüzünde rızık için dolaşmaya imkânı olmayan fakirlere verin. İffetlerinden dolayı onları bilmeyenler zengin sanırlar, ama sen onları simalarından muhtaç olduklarını bilirsin. Onlar yüzsüzlük edip insanlardan istemezler de. Allah yolunda harcadığınız her malı Allah bilmektedir”[74] âyetiyle iffetli, onurlu kimseler olarak tanıtmıştır. Açıktan sadaka vermek, başlangıçta hoşlanmasa bile, daha sonra alanı açacak, ahlâkını dahi bozabilecektir.

c. Görünüşüne bakarak başkalarının zengin saydığı kimseye alenen sadaka vermek, onların dikkatlerini celbedeceği gibi onun dedikodusunun yapılmasına da sebep olabilir.

---

[73] Müslim, Zekât, 30, 1031. H., II/715.
[74] Bakara, 2/173.

d. *"Veren elin alan elden hayırlı"*[75] olması sebebiyle, fakiri hakir görme anlamında olmasa bile, onun bu duyguya kapılarak üzülmesine sebep olabilir.

Bu ve benzeri daha birçok sebeplerle, İslam'ın arzuladığı gizlilik âdâbına riayet etmek hem gösteriş ve şöhret duygusundan uzak kalmayı sağlayacak hem de fakir olduğunu başkalarına hissettirmek dahi istemeyen kimseye saygı ifade edecektir. Onun için, zekatların değil de sadakaların gizli verilmesi âdâb yönünden en uygun bir davranış olur.[76]

İslam'ın koymuş olduğu bu âdâba riayet ederek verilecek sadakalar ve yapılacak iyilikler, hiç şüphesiz Allah indinde kabûle en lâyık olanlarıdır. Çünkü bunda alan için Allah'ın emrine itâatle birlikte fakire saygı, insanlığına hürmet ilkesi mevcuttur. Veren için ise riyâ, şöhret ve desinler gibi duygular pek sözkonusu olmaz.

7. Dilenciliğe Pirim Verilmemeli

İnsanların birbirlerinden farklı durumlarda olmaları, "Günahta ve düşmanlıkta değil, iyilikte ve takvada yardımlaşmalarını" gerekli kılmaktadır. Birbirleriyle belli ölçüler içerisinde yardımlaşmaları da karşılıklı saygı ve sevgi bağlarını, dolayısıyla hüsn-i muâşereti kuvvetlendirip geliştirmektedir. Fakirlerin zenginlere muhtaç olması, onların da fakirlerin ihtiyaçlarını karşılaması tabiî olduğu gibi aynı zamanda da Allah Teâlâ'nın emridir. Ancak verenin veya alanın İslam âdâbının dışına çıkmaması, Müslüman olarak izzet ve vakarlarını muhafaza etmeleri de Müslümanlığın gereğidir.

Fakiri, isteyecek kadar ihmal etmek, Müslüman bir zengine ne kadar yakışmıyorsa, mal sahiplerini bîzar edecek kadar dilencilik de fakir bir Müslümana yakışmaz. Hele hele muhtaç olmadığı hâlde istemek, dilencilik yapmak hiçbir zaman hoş karşılanmaz ve din açısından da merduddur.

Rasûlullah (sav): *"Her kim malını çoğaltmak için insanlardan dilenirse -ister az istesin ister çok- o ancak ateş parçası istemiş olur."*[77] buyurmuş, muhtaç olmadığı hâlde dilenmenin cehennem ateşi gibi kötü bir şey olduğunu beyan etmiştir.

Başka bir hadislerinde de: *"Dağdan sırtında odun getirip parasıyla geçinmek, dilenmekten daha hayırlıdır"* buyururken şöyle de-

---

[75] Müslim, Zekât, 32, 1033. H., II/717.
[76] Geniş bilgi için Bkz. Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, VII/71-75.
[77] Müslim, Zekât, 35, 1041. H., II/720.

miştir: *"Nefsim yed-i kudretinde olana yemin olsun ki, herhangi birinizin, ipini alıp ormana gitmesi, sırtında odun getirip satması; bir adama gelip de vereceği veyahut vermeyip def'edeceği şeyi istemesinden daha hayırlıdır."*[78] Çünkü yüzsuyu dökerek dilencilik eden kimsede hayâ duygusu kalmadığı gibi Rasûlullah'ın beyanına göre: *"Kıyamet gününde de yüzlerinde bir parça dahi et kalmayacaktır."*[79]

İnsan yoksul olabilir, istemek mecburiyetinde dahi kalabilir; fakat izzet ve şerefini daima ve her hâl-ü kârda koruması, nefsini zelîl ve hakîr düşürmemesi gerekir. Zira Allah Teâlâ, ar ve hayâ duygusuna sahip iffetli fakirlerin niteliklerinden bahsederken şöyle demiştir:

لاَ يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا

"... Onlar, yüzsüzlük ederek insanlardan bir şey istemezler de..."[80] Yukarıda tamamını naklettiğimiz âyetin, baş tarafı dilenmeyen, hatta iffetleri sebebiyle kendilerini gizlemeye çalışan fakirleri övmekte, burada naklettiğimiz şu son kısım ise, ısrarcı bir biçimde dilenenleri ise "yüzsüzlük"le nitelendirmektedir.

Demek ki, ister dilenmeye mecbur kalsın ister mecbur olmasın; dilencilik yüzsüzlüktür. Özellikle başkalarını rahatsız edecek derecede ısrarla; "Allah rızası için" deyip Allah'ın adını kullanarak, bir takım gerekçeler, acındırıcı bir söylemle istemek yüzsüzlüktür. Dilenmekte ve yalvarmakta ne kadar haklı veya haksız o da işin başka bir yönü olsa gerek...

İsmail Hakkı Bursavi demiştir ki: *"Bu âyet-i kerîmede, yüzsuyu dökerek istemek veya alıncaya kadar ısrar etmek yasaklanmıştır."*[81]

Sadaka verilecek fakir, ancak ya hasta olup elinden hiç bir çare gelmeyen veya Allah yolunda meşguliyeti kendisine mani olan yahut da yaşlılığı sebebiyle çalışmaktan âciz durumda olan kimselerdir.[82]

Bunlar iffetlerini muhafaza edebilen, istemeye cesareti olmayan yalvararak, ısrarla almaya hiç kabiliyetleri olmayan izzet-i nefis sahibi şahsiyetli mü'minlerdir.

Öylelerinin fakir oldukları durumlarından, kılık kıyafetlerinden, söz ve davranışlarından yahut da bünyelerinin zayıflığından biline-

---

[78] Buhârî, Vücûbu'z-Zekât, 50, II/129.
[79] Müslim, Zekât, 35, 1040. H., II/720.
[80] Bakara, 2/173.
[81] Bursavî, *Rûhu'l-Beyân*, I/435.
[82] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, II/939.

bilir. Başkaları, onları kolaylıkla teşhis edebilirler, ama onlar kendilerini asla ifşa edemezler. İşte İslam nazarında gerçek anlamda fakir böylesi kimselerdir. Müslümanların vazifesi, onları arayıp bulmak ve sıkıntılarını gidermektir. Bunların dışında dilenebilecek kimseleri Hz. Peygamber şöyle sıralamıştır:

– Ya Kâbisâ, şu üç insandan başkasına dilenmek helâl olmaz:

1- Kefâlet altına giren kimse ki, kefâletini ödeyinceye kadar dilenmesi helâldir. Sonra bundan vazgeçmelidir.

2- Bir felâkete mâruz kalıp da tüm malını kaybeden kimse geçimini düzene koyana kadar dilenebilir.

3- Fakr-u zarûret içerisinde olan kimse ki, o da kabilesinden aklı başında üç kişinin, *“Falan gerçekten fakirdir”* şeklinde şehâdeti ile tanınabilir. Böylelerinin ihtiyaçlarını giderinceye kadar dilenmeleri helâldir. Dilenmek için bundan ötesi haramdır. Dilenen onu haram olarak yer, buyurdu.[83]

Özellikle de dilenciliği bir meslek haline getirmiş, Müslümanlık izzet ve şerefini kaybetmiş, verilirse ne âlâ; verilmez, kovalarsa utanç duymayıp bir başka kapıyı deneyecek karaktere sahip insanlar dinen mâzur kabul edilmeyen ve dilenmeleri helâl olmayan kimselerdir. Onlara ancak nasihat edilmelidir. Devamlı olarak vermek suretiyle kötü ahlakta ve mesleklerinde onlara yardımcı olunmamalıdır.

---

[83] Müslim, Zekât, 35, 1044. H., II/722.

“Allah size, emanetleri/yönetimleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hüküm vereceğiniz zaman, adaletle hüküm vermenizi emrediyor! Allah size ne kadar da güzel öğütler veriyor! Şüphesiz, Allah her şeyi işitmekte ve görmektedir.”

(Nisa, 4/58)

N- ÂMİR-MEMUR İLİŞKİLERİNDE ÂDÂB

İslam’da devlet işleri “emanet” kapsamındadır. Yüce Allah Kur’an-ı Kerim’inde şöyle buyuruyor:

إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللّٰهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللّٰهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا

“Allah size, emanetleri/yönetimleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hüküm vereceğiniz zaman, adaletle hüküm vermenizi emrediyor! Allah size ne kadar da güzel öğütler veriyor! Şüphesiz, Allah her şeyi işitmekte ve görmektedir.”[1]

Emanet, insanda iç huzuru/sükûnet ve güven duygusunun yerleşip endişe ve korkunun zail olması hâli anlamına gelen ‘EMN’ kökündendir. *Emanet* hem insanın güven hâlinin hem de güvenilen kimseye bırakılan şeyin ismidir.”[2] Bu kelime, daha çok güvenilen kimseye geçici süre ile bırakılan eşya için kullanılır.

Ayette *emanet* kavramının, ahlâkî, siyasî ve hukukî bir içerik taşıyan *adalet* ve yönetimde esas olan *ehliyet* kavramlarıyla birlikte kullanılması, bu kavrama daha hususî bir anlam kazandırmıştır. O nedenle bu ayetteki emanetten maksat mülkiyeti, yönetimi ve muhafazası ehliyet sahibi güvenilir kimselere verilmesi gereken kurum ya da değerlerdir. Sözgelimi hükümetten tutun da devleti vücuda getiren en küçük birime varıncaya kadar birimlerin hepsi bu âyetin kapsamına dâhildir. Tabiî ki yönetimde ehliyet esas olmakla birlikte, ye-

---

1 Nisa, 4/58.
2 Rağıb, *Müfredat*, ‘EMN’ mad.

terli tek ilke değildir; **bilgi, beceri** ve ehliyetle birlikte görev verilecek kişide liyakat daha sonra da **hakkaniyet** ilkeleri de aranmalıdır.[3]

Hitap, öncelikle malın/kurumların asıl sahibi olan topluma, sonra da atama yetkisi bulunan bütün yöneticileredir. Kendisinden vergi memurluğu görevini isteyen Ebû Zer el-Gıfarî'ye Rasûlullah (sav) şu cevabı vermiştir: *"Ya Ebâ Zer! Sen güçsüz bir insansın; bu iş ise bir emanettir. Emanet üstesinden gelemeyen kimse için kıyamet gününde zillet ve perişanlık sebebidir; sen bu talepten vazgeç!"*[4] *"Emanetleri ehlinden başkasına vermeyin..." "Emanetlerin ehline verilmemesi, kıyametin (toplumun sonunun) alâmetlerindendir..." "Biz isteyene, özellikle de ihtiras sahibi kişilere emaneti vermeyiz."*[5] *"Ya Abdurrahman! Sen emaneti isteme; istediğin için verilirse, onunla baş başa bırakılırsın, istemediğin hâlde verilirse mutlaka yardım görürsün..."*[6] Fakat emanet, ehlince istenmediği takdirde, nâ ehil ellere düşecekse, Hz. Yusuf örneğinde olduğu gibi, ehil olanlar tarafından istenmesi de bir sorumluluk gereğidir![7]

Emanetin, diğer bir ifade ile yönetimin olduğu yerde amir ve memurların olması kaçınılmazdır. Amirler, hem kendilerine emanet edilen kurumdan hem de *"Hepiniz çobansınız ve güttüklerinizden mesulsünüz"*[8] hadisi gereğince yönettiklerinden; yönettikleri de hem görevlerinden hem de amirlerine karşı sorumludurlar. İslam'da emanetlerin devamlılığı bu prensibe göredir.

İslam'da amir ve memur durumları, diğer topumlardakine nazaran bir takım farklılıklar arzetmektedir. Üç yaşındaki çocuğun kral, kadının kraliçe ilân edilmesi söz konusu olmadığı gibi, dinî yaşayışı da nazarı itibara alınmadan bir kimse ne hâkim ne de hakem tayin edilir.

Başkan olabilmek için de İslam'ın öngördüğü bir takım temel prensipler vardır ki, bunlar her zaman ve ortam içinde değişmeyen ana kaidelerdir. Ancak bu kaideler tesis edildikten sonra, İslam'ın âmir-memur konusundaki hükümleri câri olur. Bu hükümleri genel prensipler adıyla şu şekilde sıralayabiliriz:

1- Diğer konularda olduğu gibi âmir olma durumu da, görünüşte birileri tayin etse de gerçekte Allah vergisidir. Allah dilerse o görev-

---

3 Krş. Bakara, 246-251.
4 Müslim, İmâre, 16.
5 Müslim, İmâre, 14.
6 Müslim, İmâre, 13; Buharî, İlim, 2.
7 Bkz. Yusuf, 12/55.
8 Buhârî, Cuma, 11; Müslim, İmare, 20.

den onu geri alabilir. *"De ki, ey mülkün sahibi olan Allah'ım, sen dilediğine mülk verirsin dilediğinden de geri alırsın. Dilediğini aziz kılar, dilediğini de zelîl edersin; hayr/tercih (istediği şekilde hareket etmek) senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye kadirsin."*[9] âyet-i kerîmesi bu konuya ışık tutmaktadır.

Hâl böyle olunca her âmirin işgal etmiş olduğu makamı kendisinde bir emanet; öncelikle Allah'ın emaneti olarak bilip ona göre değerlendirmesi gerekmektedir.

2- Bir İslam diyarında başkanlık, mutlak Müslümanlar arasında o makama en lâyık olan bir erkeğe verilmelidir. Gayr-i müslim, Müslümanlara âmir olamayacağı gibi, zaruri ve geçerli bir durum yoksa kadınların amir tayin edilmeleri İslam'ın öngörmediği bir yönetim biçimidir. En azından Rasûlullah ve Sahabe döneminde böyle bir görevlendirme yapılmamıştır. Ayrıca (ailede) "*...erkekler kadınlar üzerinde yöneticidirler*"[10] âyetinin de işaret ettiği vechile kadınlar, *"Her ne kadar da sözleri hukûken hüküm ifade etse de idârî işlerde erkeklerden derece bakımından sonra gelirler."*[11] Çünkü genelde erkekler, yöneticilik kabiliyetleri bakımından kadınlara nazaran daha üstün yaratılmışlardır.[12] Özel ve zaruri durumlarda ise, neden olmasın!

3- Gayr-i müslimlerin âmir, Müslümanların memur olma durumuna gelince; bu da Allah Teâlâ'nın Müslümanlar için arzu etmediği bir yönetim biçimidir. Zira Cenâb-ı Hakk'ın: "*Allah, kâfirlere mü'minlerin aleyhinde galebeye asla bir yol ve imkân bahşetmez*"[13] âyet-i kerîmesi kâfirin, mü'minlere hâkim (egemen bir âmir) tayin edilemeyeceği şeklinde değerlendirilmiştir.[14]

4- Akıl-bâliğ olmayan çocuklarla delillerin, topluma egemen kılınmaları İslam'ın ehliyet ve liyakat prensibine aykırı olması sebebiyle uygun değildir.

Özetleyecek olursak; idârî mekanizmada yöneticilik görevi gerçekte Allah Teâlâ tarafından verilmiş bir emanettir. Müslüman, akıl bâliğ olmuş bir yöneticinin emri altında bulunan memurlar müştereken İslam toplumunun yönetim kadrosunu teşkil ederler. Bu kadroya dahil olan kimseler İslam'ın koymuş olduğu kural ve âdâba riayet ettikleri ölçüde yönetimde daha huzurlu ve başarılı olabilirler.

---

9 Âl-i İmrân, 3/26.
10 Nîsâ, 4/35.
11 Mâverdî, *Ahkâmu's-Sultâniyye*, s. 74.
12 Nîsâ, 4/35.
13 Nîsâ,/ 141.
14 Mâverdî, *Ahkâmu's-Sultâniye*, s. 75.

Şimdi de Kur'an-ı Kerim'den yönetenlerle yönetilenler arasında uyulması gereken muâşeret esaslarını tespite çalışalım.

Şurasını da belirtmeliyim ki, burada âmir-memur derken kastımız, hiçbir ayrım yapmaksızın, en küçüğünden en büyüğüne kadar, bir toplumun başında olup emretme yetkisi olanlarla, emri yerine getirmekle görevli olan herkestir. Türkiye şartlarını gözönüne alacak olursak, Cumhurbaşkanı'ndan müstahdemine varıncaya kadar yöneten ve yönetilenlerin bütünüdür.

1. Âmirlerin Uymaları Gerekli Âdâb

Âmirlerin uymakla mecbur oldukları başlıca muâşeret esaslarını Allah'ın Kelam'ı Kur'ân-ı Kerim'den şu şekilde tespit edip sıralayabiliriz:

a. Yönetimde Keyfilik Olmamalı

İdârecilik toplum içerisinde fertlere verilmiş önemli bir emanettir. Bu emanetin sorumluluğundan kurtulmak için onu Hakk'ın rızasına ve insanların menfaatine uygun bir şekilde kullanmak her yöneticinin en başta gelen vazifesidir. Çünkü "amir, emrinde bulunan memurlarına gösterdiği sevgi, dürüstlük; önemli veya cârî vakalarda destek ölçüsünde kendini benimsetecektir. Gerçek bir âmir, memurlarına bir rehber, bir danışman ve bir dost olduğu ve bunu davranışlarıyla isbat ettiği ölçüde gönülden itaati hak edecektir.[15] Yaptığı icraatındaki yeterliliği ve memurlarına karşı davranış ve ızhar edebildiği düşünceleriyle kendisini benimsetmeden hâkimiyet kurup, otoritesini kullanmak mümkün olamaz. Bu nedenle mesai arkadaşlarının huzuru ve görevinde başarıya ulaşmanın kolayca temini için her yöneticinin mutlaka aklın ve şer'in koyduğu ölçülere göre hareket edip, kendi heva ve arzusuna göre hâkimiyet kurmaya çalışmaması gerekir. Allah Teâlâ Kur'ân'da:

وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَآ أَنْزَلَ اللّٰهُ فَأُولَٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

"Kim Allah'ın indirdiğiyle hüküm vermezse, işte dinden çıkmış fasıklar onlardır."[16] âyeti ile konuya işaret etmiş, arzuya göre yönetimi men'etmiştir:

Seyyid Kutub demiştir ki: *"Bu âyeti kerîme idare eden ve âmirler için memurlarına nasıl davranmaları gerektiği konusunda kesin bir ölçü olmaktadır. Âmir, İslam'a uymayacak tarzda hüküm yürüteme-*

---

[15] Ordway Tead, Bkz. Doç. Dr. Erol Eren, *Yönetim Psikolojisi*, s. 305.
[16] Mâide, 5/47.

yeceği gibi âyet veya hadisleri İslam'a aykırı bir şekilde yorumlayıp kendi arzusuna göre uygulayamaz da... Çünkü Allah Teâlâ buyuruyor ki: 'Allah ve Rasûlü bir karar verdiği zaman, artık mü'min erkek ve kadınlara, kendi işlerinde tercih hakkı yoktur...'[17] *Her konuda umumî olan bu âyetten sonra bir yöneticinin kendi arzusuna göre davranıp açık olan âyete muhalefet etmesi doğru olmaz."*[18]

Şânı yüce olan Allah'ın (cc) "*Kim Allah ve Rasûlü'ne isyan ederse, o apaçık bir sapıklığa düşmüş olur*"[19] meâlindeki âyeti ve Rasûlullah (sav)'in: *"Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin olsun ki, arzusunu benim getirdiğime tâbi kılmayan kimse îman etmiş sayılmaz"*[20] hadisine rağmen dilediği şekilde yöneticilik dinen ve hukuken kabul edilemez.

Allah Teâlâ, Dâvûd (as)'ın şahsında bütün yöneticilere hitapla buyurmuştur ki:

يَادَاوُودُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلاَ تَتَّبِعِ الْهَوَى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ

"Dedik ki: "Ey Davud! Biz seni yeryüzünde hâlife tayin ettik. Haydi, bundan böyle insanların arasında hakkaniyetle hüküm ver; sakın hevaya kapılma! Aksi hâlde hevaya kapılman seni Allah'ın yolundan saptırır. Allah'ın yolundan sapanlara hesap gününü unutmalarından ötürü çetin bir azap vardır."[21]

İbn Kesîr demiştir ki, "Bunda, işleri yönetmekle görevli valilere, insanlar arasında hak ile muamele etmeleri ve adâleti gözetip tarîk-ı müstakîmden sapmamaları için Azîz ve Celîl olan Allah'tan bir tavsiye mevcuttur."[22] Zira yegâne hüküm kendilerinin sanıp Allah'ın hükmünü terkederek[23] arzu ve gönüllerine göre tebaalarına muamele edenler zulüm ve istibdattan başka bir şey yaptıklarını sanmamalıdırlar. Çünkü en adil nizam ve en yapıcı ve yaklaştırıcı âdâb Kur'an-ı Kerim'in öğrettiğidir. Onlardan daha âlâsını bulmak, onlarsız mümkün değildir.

---

17 Ahzab, 33/36.
18 Seyyid Kutub, *Fî Zılâl,* Cüz: 22, 24-25.
19 Ahzab, 33/36.
20 İbn Kesîr, *Tefsir,* III/490.
21 Sad, 38/26.
22 İbn Kesîr, *Tefsir,* IV/32.
23 Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI/4093.

b. Memurların Hatası Aranmamalı

Gerçek mü'minler, daima ehliyet ve liyakat sahibi, ileri görüşlü, olgun amirlerdir. Yasalara ve âdâba son derece riayetkârdırlar. Kesinlikle memurunda hata ve kusur aramaz. Bir kısım hataları, tekrarlanmayan yanlışları önemsizliği sebebiyle görmezden gelir; hata bulmak için memurlarının açığını araştırmazlar. Zira Allah Teâlâ bütün mü'minlere hitapla:

يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلاَ تَجَسَّسُوا

"Ey iman edenler! Zandan çok sakının! Çünkü zannın bir kısmı günahtır! Birbirinizin açığını da araştırmayın..."[24] buyurmuş başkasının ayıbını araştırmaktan mü'minleri men'etmiştir.

Tecessüs, mahiyetini kavramak için bir şeye gözünü dikip iyice bakmak, incelemek; tanımak için eliyle dokunup yoklamak; iş ve durumları araştırmak, peşine düşüp koğuşturmak demektir. Türkçemizde *casus*, sır niteliğindeki bilgileri gizliden gizliye araştırıp derleyen kişidir. Ayetteki tecessüs, birini toplum içerisinde mahcup etmek ve aşağılamak amacıyla ayıbını araştırıp açığa çıkarmaktır.

Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müslümanların görülüp bilinmesini istemedikleri hâl ve keyfiyetlerini araştırmayın! Kim bir Müslümanın gizli kalmasını ve bilinmemesini istediği bir aybını ya da kusurunu araştırır, yayarsa, Allah da evinin içinde bile olsa, onun ayıbını ortaya koyar, âlemlere rezil eder onu..."*[25] O hâlde kişi, kendisini ilgilendirmeyen şeyin peşine düşmemelidir. Çünkü: *"Hakkında bilgi sahibi olmadığın şeyin ardına düşme! Zira kulak, göz ve kalp; bunların hepsi ondan sorumludurlar!"*[26]

Hz. Peygamber de: *"Âmir, nâsın şüpheli durumlarını araştırıp açığını ortaya çıkartırsa onları bozar."*[27] hadisi-i şerifleriyle tecessüsün âkıbetini beyan etmiş, zararına dikkatleri çekmiştir.

Şüphesiz, bir âmir, memurunun kanunlara uymayan davranışını görür, haksızlık ve yolsuzluklarını tespit ederse görmezlikten gelemez. Önce konuşup telafi yoluna gitmeye çalışır. Gerekirse hakkında soruşturma açmak onun vazifesidir. Burada söz konusu edilen ve uygun olmayan gereksiz yere şüpheye düşmek ve kasıtlı olarak hataya düşürmektir. İslam'da yasak olan da budur. Çünkü Allah Teâlâ:

---

[24] Hucurat, 49/12.
[25] İbn Kesir, *Tefsir*, VII/352.
[26] İsrâ, 17/36.
[27] Ebû Dâvûd, Edeb, 44, 4890. H., V/200.

وَلاَ تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولاً

"Bilmediğin şeyin ardına düşme! Şüphen olmasın ki kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan mes'ul tutulacaklardır."[28] buyururken, işitmen gerekmeyen ve din açısından da câiz olmayan şeyi dinleme! Görmen gerekmeyen ve câiz olmayan şeye bakma! Hakkında ısrar gerekmeyen şeyi takip etme! Bunların hepsi de merduttur.[29] Çünkü bunlar, üzerine vazife olmayan şahsı mahcup etmekten başka hiçbir kimseye bir şey kazandırmaz. Üstelik yapıcı olma niyeti de mevcut değildir.

c. Bağışlayıcı Olmalı

Öfkelendirici olaylar karşısında kızmak insanın psikolojik hâllerinden birisidir. Fakat öfkeyi tamamen yok etmek imkân dâhilinde değildir. Bu nedenle yönetici durumunda olan kimsenin özellikle bu hususiyete dikkat edip öfkelendiği zaman, öfkesine hâkim olarak kızgınlığını yutup gerektirdiği fenalığı yapmamaya gayret göstermesi âmirler için övülmeye lâyık önemli bir muâşeret kaidesidir. Allah Teâlâ, mağfiretine koşup cennete lâyık olan bahtiyar kullarının bir özelliğinin de *"Öfkelerini yutan ve insanları affedenler..."*[30] olduğunu beyan etmiştir. Rasûlullah (sav) de:[31] buyurmuş, affetmenin önemine dikkat çekmiştir.

Ömer b. Hattab (ra) da şöyle demiştir: *"Suçluya ceza verebilecek güce sahip iken affetmenin değeri, hiddetli iken adâletli davranmanın değeri gibidir."*[32]

Rasûlullah'ın (sav), savaşta bozguna uğrayıp kaçanlara, özellikle de Allah hakkında zihninden bile geçirmemeleri gereken sözleri kendi kendilerine söylenerek gidenlere hoş görülü yaklaşımı o kesim üzerinde son derece olumlu etki yapmıştır! Zira onlar savaştan kaçmaları, daha kötüsü "Allah hakkında sû-i zanda bulunmaları" sebebiyle kendilerince de Allah'ın gazabını hak etmişlerdi.[33] Enfal suresinde belirtildiği üzere, mutlaka savaştan kaçan bu Müslümanlara öfkelenmeli ve son derece sert ve katı davranılmalıydı! Çünkü onlar, Rasûlullah'ın, *"Kaçmayın, gelin; ben buradayım"* diye çağırmasına

---

[28] İsra, 17/36.
[29] Bursavî, *Ruhu'l-Beyân,* V/157.
[30] Âl-i İmrân,/ 134.
[31] Müslim, Birr ve Sıla, 19. H. No: 2588.
[32] Ebu'n-Necîb Sühreverdî, *Yönetenlerin Yönetimi*, Çev., Nahifî Mehmed Efendî, Tercüman 1001 Temel Eser serisinden, s. 77.
[33] Bkz. Enfâl, 8/15, 16.

rağmen, arkalarına bile bakmadan savaştan kaçan kimselerdi. Savaş sona erip sükûnet sağlanınca sıra bu kişilerle görüşmeye gelmişti. Savaştan kaçan bu kişiler, beklentilerinin tam aksine, Hz. Peygamber tarafından son derece teselli edici ve rahatlatıcı yumuşak sözlerle karşılanmaları onların yeniden düşünmelerine ve imanlarında sebat etmelerine sebep olmuştur! Bu kişiler tam da kaybedilecekken, yeniden kazanılmış oldular. Demek ki hak edilse bile, ceza her zaman amacını gerçekleştirememektedir! Aksine bazen de hak etmesine rağmen cezalandırmamak daha etkileyici ve daha hayırlı sonuçlara götürücü olabilmektedir.

Rasûlullah'ın bu davranışını Yüce Mevlamız takdirlerle karşılamış, kendisini ve davranışını çok beğendiğini söylemiş ve buyurmuştur ki:

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لاَنْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ

"Allah'tan bir rahmet sebebiyledir ki sen onlara yumuşak davrandın; eğer kaba ve katı yürekli olsaydın, şimdi onlar çevrenden dağılıp gitmişlerdi!"[34]

Şüphe yok ki, yönetici durumunda olan kimseler, memurlarına karşı, kaba ve katı yürekli olamazlar. Ellerinde memurlarının aleyhine kullanabilecekleri bir takım yasal yetkileri ve imkânları bulunabilir. Ancak onları, tehdit aracı olarak kullanmak veya gerekmediği halde uygulamak ve memurlarının canlarını yakmak hiçbir zaman büyüklük ve güçlülüğün ifadesi olamaz. Çünkü gerçek güçlü/pehlivan, *"Öfkelendiği zaman nefsine hâkim olabilen kimsedir."*[35] Yoksa en kuvvetli adamın karşısında, tabanca elinde olup ateş edebilen çocuk elbette daha güçlüdür! Fakat bu güç hiçbir zaman nefsinden ve ahlâkından gelen güçlülükle, faziletle mukayese kabul etmez.

d. Mütevâzı Olmalı

Büyüklerden, ancak kendilerine yakışan davranış ve hareketler beklenir. Hiçbir zaman ne cahiller gibi sulu ne de cebbarlar gibi mütekkebir olmamalıdırlar. Çünkü bunlar, her zaman için birlikte muvaffakıyet yoluna dikilmiş engellerdir. Onları aşabilmek için mağrur değil vakûr olmak, korkutucu değil güven verici olmak, zorlaştırıcı değil kolaylaştırıcı, nefret ettirici değil sevdirici ve dahi alçak gönüllü, samimi, emin ve yerine göre ciddi olmak gerekir.

---

[34] Al-i İmran, 3/159.
[35] Müslim, Birr ve Sıla, 30, 2609. H., IV/2014.

Başta da belirttiğimiz gibi evlat, mal ve makam Allah tarafından ancak imtihan vesilesiyle insanlara verilmiş bir emanettir. Onlarla büyüklenmek, hakkı çiğnemek ve gerçekleri görmezlikten gelmekten başka bir şey olamaz. Bu sebeple Lokman (as) oğluna: "*Yavrucuğum, insanlardan kibirlenerek yüzünü çevirme, çalım satarak yürüme; çünkü Allah çalım satarak yürüyen ve insanlara karşı övünen kimseleri asla sevmez*"[36] tavsiye ve uyarısında bulunmuştur. Allah Teâlâ da bilge bir kişi olan Lokman (as)'ın bu öğütlerini beğenmiş ki, Kur'an'ında ondan iktibas etmiş bizlere aktarmıştır.

İslam'da tevâzu' tavsiye olunmuş, kibir ise mü'mine yakıştırılmamıştır. Yüce Mevlâ Kur'ân'da mü'minlerden bahsederken "*Onlar birbirlerine karşı oldukça (halîm, selim ve) merhametlidirler...*"[37] demiştir.

Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimiz, *"Bir kimse Allah için mütevazı, alçak gönüllü ve hoşgörülü olursa Allah da onu yüceltir."*[38] demiş ve gerçek büyüklüğün, kendini büyük göstermek, üstünlüğünü ispata çalışmakla değil; ne kadar büyük ve üstün olursa olsun tevazu ile olabileceğini ifade etmiştir.

Bir beyitte öyle söylenmiştir:

Mazhar-ı feyz olamaz hâke düşmeyicek nebat,
Mütevazı olanı rahmet-i Rahman büyütür.

Amir-memur ilişkisinde verilen emirlerin, yapılan işlerin başarı ile sonuçlandırılabilmesi için tevazunun gerekli olduğunu söyleyen sosyologlar, emir vermenin önemli olmadığına, fakat verilen emirleri, işleri görecek memurlara benimsetmenin önemine dikkati çekmişler ve demişler ki; *"Önemli olan; emrin veriliş biçimi, memurun psiko-sosyal durumu ve üstün davranışlarıdır."*[39] Bu yüzden bir şey emredilirken kişisel bir irade bildirmekten ziyade memuru müşterek bir çabaya dâvet biçiminde verilmelidir. Meselâ, *"Şu veya bu işi yap!"* şeklinde değil de *"Haydi bu veya şu işi birlikte yapalım"* şeklinde söylenebilir.[40] Veya *"Şunu yapar mısın?"* Bu durum bilhassa birbirleriyle kardeş olan Müslümanlar arasında oldukça etkili ve geçerli bir metod olarak kullanılabilir.

---

[36] Lokman, 31/18.
[37] Fetih, 48/29..
[38] Müslim, Birr ve Sıla, 19, 2588. H., IV/2001.
[39] Erol Eren, *İşletme Örgütleri Açısından Yönetim Psikolojisi*, İst. 1979, s. 308.
[40] Erol Eren, *a.g.e.*, s. 309.

Yunus Emre ne güzel söylemiş;

Söz vardır kestire başı,
Söz vardır kese savaşı,
Söz vardır ağulu aşı
Bal ile yedirse gerek...

Evet, *"Kâinatın hâkimiyim, kendime hakim olduğum müddetçe..."*[41]

e. Memurlarla İstişâre Edilmeli

İstişare, yönetimin olduğu her yerde kaçınılmaz önemli bir ilkedir. İstişare edenin, kaybedeceği hiç bir şey yoktur; aksine, hata yapma ihtimali oldukça azalır. Amir olsun memur olsun, her insan, bazı konularda tek başına karar vermekte zorlanbilirler. Yahut öyle konular olabilir ki, tek başına karar vermek birçok mahzurları içerebilir. En azından istibdâdın yıkılması, şüphe, gizlilik ve cehâletin etki edemeyeceği kararların alınabilmesi; herkes olmasa bile ekseriyetin itiraz edemeyeceği ortamın sağlanabilmesi için bazı işlerde memurlarıyla istişâre etmek, âmirlere hiç bir şey kaybettirmez; aksine sağlayacağı güven ve yakınlık son derece memnun ve mutlu edici olacaktır.

Yüce Rabb'imiz, "*İman edip Allah'a mütevekkil olan*" kullarının önemli özelliklerinden birisinin de *şûrâ* olduğunu bize haber vermektedir:

وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ

"...ve Rab'lerinin çağrısına uyarlar, namazlarını ikame eder, işlerini aralarında istişare ile karara bağlarlar. Kendilerini rızıklandırdığımız şeylerden de (Allah yolunda) harcarlar."[42]

Rasûlullah'ın (sav), Uhud savaşında bozguna uğrayıp kaçanlara, özellikle de Allah hakkında zihinlerinden bile geçirmemeleri gereken düşünceleri kendi kendilerine söylenerek gidenlere hoşgörülü yaklaşımı, onlara suçlu muamelesi yapmaması[43] Yüce Rabb'i tarafından takdir ve tebrikle karşılandıktan sonra Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimiz'e onları affetmesi ve bağışlanmaları için Rabb'inden mağfiret talep etmesi ve istişare halkasına davet etmesi de özellikle istenmiştir:

---

[41] Erol Eren, *Yönetim Psikolojisi,* s. 307.
[42] Şûrâ, 42/38.
[43] Bkz. Al-i İmran, 3/153.

فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي ٱلْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ

"...onları affet, Bizden onların bağışlanmalarını dile, önemli işlerde kendileriyle istişare et, fakat karar verdiğin zaman da sadece Allah'a güvenip dayan! Çünkü Allah kendisine tevekkül edenleri sever."[44]

Bu son emirde, özel ve son derece güzel bir amaç gözetilmiştir. Savaştan kaçmış birinin veya suç işlemiş ve cezayı hak etmiş bir memur suçlu muamelesi görmemiş, affedilmiş ve hakkında Allah'dan mağfiret dilenmişse, bu kişinin gerçekten affedildiğine iyice kanaat getirmesi, moralini tamamen düzeltmesi ve içerisninde affedilip edilmediğine dair hiç bir kuşku kalmaması için Yüce Allah Rasûlü'ne, özellikle de affettiği o kişilerle istişare etmesini emrediyor. Buyuruyor ki, "*Allah onları affetmiştir*"[45] sen de onları affet ve Allah'tan bağışlanmalarını dile! Savaş ve benzeri çok önemli işlerde dahi onların fikirlerine müracat et, onlarla istişareyi sürdür ki gerçekten affedildiklerine kani olsunlar, kısa zamanda moralleri düzelsin ve içlerinde hiçbir ukde kalmaksızın mensubu bulundukları topluma ve sosyal hayata yeniden dahil olsunlar!

Her halukârda istişareden maksat, senin bir amir olarak onları dinlediğini, gerektiğinde onlardan yardım istediğini görsünler"den başka birşey değildir.[46] Çünkü *"Memurlar, üstleri tarafından bir robot gibi yönetilmekten hoşlanmazlar. Hele kendilerini ilgilendiren konularda fikir ve reylerine müracaat edilmesini şiddetle arzu ederler."*[47]

Şu da bilinmeli ki, âmirlerin memurlarıyla istişare etmesi, her zaman ihtiyaç sebebiyle değil, bazan da onlarla yakînen ilgilenmek, kendilerine önem verildiğini ızhar etmek, güven duygusu aşılamak, muhabbetlerini kazanmak ve gönüllerini hoşnut etmek içindir.

"...onlar işlerini aralarında istişare yoluyla hallederler...[48] *âyet*inde de işaret edildiği üzere, yöneticinin mutlaka bazı konularda, lüzum olmasa bile sırf hüsn-i muâşeretin gereği olarak zaman zaman memurlarıyla istişarede bulunup onların görüşlerine müracaat etmeleri güzel olur.

Allah Teâlâ Kur'an'da, Güneşe tapıyor olmasına ragmen, istişareye önem veren bir kraliçeden söz eder ve aklı, zekâsı ve eriştiği

---

[44] Al-i İmran, 3/159.
[45] Bkz. Al-i İmran, 3/152.
[46] Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* IV/100.
[47] Erol Eren, *Yönetim Psikolojisi,* s. 311.
[48] Şûrâ, 42/38.

olumlu sonuçlar açısından adeta bizlere örnek göstermektedir. Onun hikâyesinin tamamını bilmek istişarenin önem açısından son derece ilginçtir. Biz burada ondan sadece konumuzla ilgili kısmı aktarmakla yetineceğiz:

Süleyman (as) Hüdhüd'e dedi ki: *"Al şu mektubumu götür onlara ilet, sonra da onlardan biraz uzaklaş ve bak bakalım ne cevap verecekler?*

Süleyman'ın (as) mektubu muhatabının eline uaşınca,

Kraliçe: Beylerim! bana değerli bir mektup iletildi. Onda şöyle yazıyor: 'Kuşkusuz bu, Süleyman'dandır. Bismillahirrahmanirrahîm (Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla başlarım). Bana karşı başkaldırmamanızı ve boyun eğerek gelmenizi dilerim.'

'Beylerim, bu işte ne yapmam gerektiği hususunda fikirlerinizi bana söyleyin. Ben, siz gelmeden önce bu işte kesin bir karar vermiş değilim.' dedi.

Seçkinleri ona şu cevabı verdiler:

'Biz güçlü ve kuvvetli, çetin savaşçılarız; emir senindir; düşün, sen ne emredersen biz onu hemen yaparız.'

Kraliçe: 'Bilinir ki krallar bir ülkeye girdiklerinde orayı ifsat ederler; halkının en değerli insanlarını en sefil duruma düşürürler. Bunlar bunu hep yapmaktadırlar. Şimdi, ben ona bir hediye gönderip bekleyeceğim; bakalım elçiler nasıl bir haberle dönecekler?' dedi."[49]

Bu kraliçenin *"Ben şimdiye kadar hiçbir işte sizinle istişare etmeden, kendi başıma bir karar vermiş değilim."*[50] sözü, anlaşılıyor ki, istişare din meselesinden öte önemli bir yöneticilik ilkesidir.

f. Memurların Arası Islah Edilmeli

Ancak birlik ve beraberlik ruhu içerisinde olan ve birbirine güvenen insanlar başarıya ulaşabilirler. Birbirlerine güvenleri kalmamış, bir kısmı diğerlerinden uzaklaşmış, çeşitli nedenlerle tefrikaya düşmüş ve sürdürülen fitne sebebiyle her türlü bağları kopmuş bir topluluk bu hâliyle normal hayatını bile sürdüremez. Binaenaleyh her toplumun içerisinde olabilecek bu gibi durumların düzeltilmesi, amirlerinin en başta gelen görevlerindendir. Zira Allah Teâlâ Hucurat suresinde:

---

[49] Neml, 27/28-35.
[50]Bkz. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili,* V/3676.

فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ

"...kardeşlerinizin arasını ıslah edip düzeltin ve Allah'a karşı gelmekten sakının ki size de merhamet edilsin!"[51] buyurmuş, bütün mü'minleri bu konuda görevlendirmiştir. Modern sosyoloji ilminde denir ki, yöneticilerin *"Grup içi ayrılıkları ortadan kaldırabilmek için, gurup üyelerini ortak bir amaca inandırmalı, üyelerin birbirlerine sevgi ve saygı hisleriyle bağlı olmalarına ve dayanışmada bulunmalarına gayret göstermelidir."*[52] Bu da ancak onları Allah'ın emrine dâ'vet, yasaklarından kaçındırmakla beraber adâletli davranmakla mümkündür. Çünkü bu konuda ıslah edici durumunda olanların en fazla dikkat edecekleri husus, adâletli davranmaktır. Çünkü Yüce Mevlâ: "*Aralarını adâletle ıslah ediniz. Zira Allah adil davrananları sever*"[53] buyurmuştur. Bunun için de Rasûlullah'ı örnek alıp, her davada mutlaka hasımlardan her ikisini de ayrı ayrı dinledikten, gerekli tavsiyeyi yaptıktan,[54] sonra hüküm vermek ve hiç birisine diğerinin hakkını (bilerek) intikal ettirmemek gerekir.

Memurları birbirleriyle çekişip dururken onlarla hiç ilgilenmemek, hakka, hukuka ve adalete dâvet etmemek bir âmir için normal karşılanacak bir davranış değildir. Mutlaka amirler, *'Neme lâzım...'* demeyip, kavga eden iki kişinin veya alttan alta savaşan grupların arasına girip güç de olsa, riskleri de bulunsa, onları savaşmaktan vazgeçirmelidir. Nasıl ki kan bağı olan kardeşler, böylesi durumlarda birbirlerine bîgâne kalamaz; mutlaka kardeşlerini savunurlarsa, mü'minler de kardeşlerinin sorunları karşısında bîgâne kalamazlar!

g. Memurlardan Hediye Kabul Edilmemeli

Müslümanlar arasında ülfetin temini, kardeşlik bağlarının kuvvetlendirilmesi, saygı, sevgi ve hüsn-i muâşeretin gereği olarak her vesîle ile hediye takdim etmek İslam âdâbının en güzel örneklerinden birisidir. Rasûl-i Ekrem (sav) uyarmıştır: *"Mü'min olmadıkça cennete giremezsiniz! Birbirinizi sevmedikçe de gerçek mü'min olamazsınız! Yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz şeyi size söylemedim mi? Aranızda selamı yayınız."*[55] Başka bir hadis-i şerifinde, *"Mü'minler birbirinize hediye verin ve birbirinizi seviniz."*[56] buyurmuştur.

---

[51] Hucurat, 49/10.
[52] Erol Eren, *Yönetim Psikolojisi*, s. 314.
[53] Hucurat, 49/9.
[54] Buhârî, Ahkâm, VIII/116.
[55] Müslim, İman, 93; Tirmizî, Et'ıma, 45.
[56] Tirmizî, Vela', 60.

Ancak hediyeler belirtilen niyet ve maksatların dışında maddî ve mânevî menfaatler temin etmek maksadıyla verilip alınacak olursa, işte böylesi hem âyet-i kerîme ve hem de hadis-i şeriflerle Müslümanlara yasaklanmıştır. Haram kılınan hediyelerden birisi de âmirlerin, memurlarından alacağı maddi ve manevi şeyledir ki, koparılacak tavizlere ma'tufen rüşvet kabul edilmiş ve alana da, verene de yasaklanmıştır. Allah Teâlâ Kur'ân'da:

وَلاَ تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَآ إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

"Aranızda birbirinizin mallarını haksız yollardan yemeyin! İnsanların mallarından bir kısmını, günah olduğunu bile bile yemek için onları hâkimlere (rüşvet olarak) sarkıtmayın!"[57] buyurmuştur.

Bâtıl, hakkın zıddıdır; boş yere, meşru bir yoldan olmayan, anlamındadır. Yani din açısından meşrû bir hakkınız olmadığı hâlde veya hak etmediğiniz durumlarda başkasının malını yemeyin! Özellikle de çalma, gasp, aldatma, kumar, rüşvet gibi haramlığı açık olan yollardan hiç yemeyin! *"Veren de memnun alan da memnun"* sözünde olduğu gibi, gönül rızasıyla da olsa, helâl değildir![58] Zira Allah'ın haram kıldığı bir şeyi kimse kimseye helal kılamaz!

Görülüyor ki Allah Teâlâ, haksız yere bir kimsenin malını ele geçirmek için âmirlere, memurlarının rüşvet vermelerini kesinlikle yasaklamıştır.[59]

Rasûlullah (sav) bir hadis-i şeriflerinde *"Âmirin hediye alması haram, hâkimin rüşvet kabul etmesi ise küfre yakın bir günahtır."*[60] buyurmuş, adaletsizliğe ve zulme sebep teşkil edebileceği için yöneticilere memurları tarafından verilen hediyeyi rüşvet olarak nitelendirmiş, sonra da *"Alanın da verenin de cehennemde olacağını"* beyan etmiştir.[61]

Yöneticiler İslam adına iş görüp, kanunları Allah'ın rızasına uygun bir tarzda tatbik etmekle görevlidirler. Memurlarını denetlemek, yerine göre haklarında koğuşturma açıp tecziye etmek de ikinci

---

[57] Bakara, 2/188.
[58] Krş. Mâide, 5/3.
[59] Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, II/341.
[60] Bkz. İbn Mâce, Ahkâm, 2, II/775.
[61] Ebû Dâvûd, Hediye, 4, IV/3580.

dereceden görevleridir. Bu görevlerini dürüstçe yürütüp adâletten sapmamaları yine Allah Teâlâ'nın emridir.[62]

Memurlar tarafından âmirlere hediye takdimi, psikolojik olarak etkileyici ve adalet ilkesini sarsacak nitelikte olduğu için dinen hoş bir hareket kabul edilmemiş, yasaklanmıştır. Vazifelerini kötüye kullanmaya sebep teşkil edeceği için Mâverdi, *"Âmirlerin hediye alması yahut onlara hediye vermek ihânettir. Onları doğruluktan saptırmaktır."*[63] demiştir.

Konuya, hiçbir görevlinin, haklarında görev yaptığı kimseden hediye kabul edemeyeceğine işaret eden Hz. Peygamber'in şu hadis-i şerifleriyle son vermek isterim:

Ebû Humeyd es-Sâ'ıdî'nin haber verdiğine göre şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) Esed oğullarından İbn Utbiyye adında birisini zekâtları toplamakla görevlendirmişti. O, zekât memuru olarak vazifeyi ifa edip dönünce Rasûlullah (sav)'e:

"Şunlar size verilenler, bunlar da bana hediye edilenlerdir" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber minbere çıktı ve Allah'a hamd-ü senâ ettikten sonra şöyle buyurdu: *"Şu âmil (tahsildar) olarak gönderdiklerimize ne oluyor ki, görevden dönünce, 'Bu sana ait olanlar, bunlar da bana verilen hediyelerdir.' diyor! Acaba onlara, babalarının evlerinde oturdukları zaman da hediye veriliyor muydu, yoksa hayır mı? Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin olsun ki, kim bu şekilde herhangi bir şey alırsa kıyamet gününde onu boynunda asılı olarak taşıyacaktır..."*[64] buyurdu ve görevlilerin hediye kabul etmelerini Müslümanlara kesinlikle yasakladı.

Elbette tüm amirler ve memurlar töhmet altında bulundurulamazlar. Ancak birçok dairede işlerin yürümemesi yahut bazı işlerin yürüyüp bazılarının savsaklanmasının sebeplerinden biri de masa başında bulunan görevlilerin ceplerine hediye adıyla konulan haksız paralardan başkası değildir.

Alan; *"Ne yapayım geçinemiyorum"*; verenin de: *"Ne yapayım işimin bir an önce sona ermesi, en azından vaktinde bitmesi için vermek zorundayım"* ve benzeri sözleri, Allah ve Rasûlü'nün yasakladığı bir şeyi yapmaya sebep teşkil etmez. Memur geçim sıkıntısı çekiyor,

---

62 Nahl, 16/ 90.
63 Mâverdî, *Ahkâmu's-Sultaniyye*, s. 84.
64 Buhârî, Ahkâm, VIII/114, 15.

iş takip eden de zaman darlığından şikâyet ediyor olabilir. Yetsin veya yetmesin, her memur işini yaptığı için maaşını almaktadır.

2. Memurların Uymaları Gerekli Âdâb

Âmir durumunda olan kimse, emanate ehil, Kitap ve Sünnet'e muti; aynı zamanda İslam'ın kendisine yüklemiş olduğu görevleri samimiyetle gerçekleştirme gayreti içerisinde olursa, bütün vatandaşlara yahut memurlarına egemen olmakta hak sahibi olabilir. Bu durumda memurlara, "kolaylıkta veya zorlukta, hoşuna giden yahut gitmeyen her konuda âmirine itâat etmek vâcip olur."[65]

Allah Teâlâ, İslam nizamının te'sisi, işlerin sıhhatle yürütülmesi ve her türlü aksaklıkların yok edilebilmesi için mü'minlere hitapla:

يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوٓا أَطِيعُوا اللّٰهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُو۟لِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ

"Ey îman edenler, Allah'a itâat edin, Rasûlüne itâat edin ve sizden olan emir sahiplerine de..."[66] buyurmuştur.

Burada kastolunan emir sahibinin kim olduğunu, İslam âlimleri: *"Din ve fıkıh ehlidir, hak ehlidir gibi muhtelif zümrelere tahsis etmiş olsalar da mânânın âlimler ve amirlerin hepsini şamil olduğu muhakkaktır."*[67] Hâl böyle olunca memurların birinci vazifeleri âmirlerine itâat etmek olur.

Her Emre İtaat Edilir mi?

Hangi âmire itâat edilir, hangisine ve nasıl hâllerde itâat edilmez, konusuna gelince: Bunlar âyet-i kerîme ve hadis-i şeriflerde beyan edilmiştir. Bunları şu şekilde tespit etmemiz mümkündür: Âmir durumunda olan kimse, genel olarak görevlerini ve sorumluluklarını bihakkın yerine getirir, İslam'ın emir ve yasaklarına uyar, açık delillerle sabit olmuş dinin hiçbir hükmünü kasten hafife alıp çiğnemezse ona memurların itâat etmesi vacip olur. İslam'ın asıl prensiplerinden olmayan, hata neticesinde meydana gelen ufak tefek kusurları görülürse de itâati terk etmek gerekmez. Çünkü Hz. Peygamber: *"Âmirinden hoş karşılayamayacağı bir şey gören sabretsin. Çünkü cemaatten bir karış ayrılıp da ölen cahiliyye ölümüyle ölmüş olur"*[68] hadisleriyle isyana ve tefrikaya sebep teşkil edebilecek hâllerden men'etmiştir.

---

65 Buhârî, Ahkâm, 43, VIII/16.
66 Nîsâ, 4/59.
67 İbn Kesîr, *Tefsir*, I/518; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* V/100.
68 Buhârî, Ahkâm, 4, VIII/105.

Sabırın ölçüsünün ne olacağı ve hangi hallere kadar sabredilmesi gerektiği konusuna gelince: Bu konuda Avf b. Mâlik el-Eşcâ'î'nin rivayet ettiği şu hadis bize ölçü olabilir. Şöyle ki: Nebî (sav): *"Amirlerinizin en hayırlıları, tarafınızdan sevilenler ve sizlerin de taraflarından sevildiğiniz kimselerdir. Siz onlara karşı görevinizi yerine getirirsiniz; onlar da sizlere karşı görevlerini yerine getirirler. Amirlerinizin en kötüleri de, sizin kendilerine buğz ettiğiniz ve taraflarından buğz edildiğiniz kimselerdir. Siz onlara lânet edersiniz, onlar da size lânet ederler"* buyurdu. Sahâbe-i kirâm: *"Biz dedik ki:*

— Bu durumda onlara karşı gelmeyelim mi?

— Hayır! Namazınızı kıldırdıkları müddetçe isyan etmeyiniz" buyurdu. Başka bir rivayette de: *"Apaçık bir küfür görmedikçe kendilerine itâat edilmelidir"* demiştir..[69]

Bu hadis-i şerifte, açıkça küfür görülmedikçe itâat şart koşulmaktadır. Lâkin itâata konu olan şey Allah'a isyan ve benzeri şeylerden ise uymak gerekmez. Çünkü *"İtâat, ancak ma'ruf ile emredildiği zaman vâcipdir"* ma'siyette dinleyip uymak söz konusu değildir.[70]

Âmirin, şahsı, rengi, kavmi ve şekli vb de itâatsizlik için neden olamaz. Çünkü Allah Teâlâ: *"Sizden olan emir sahibi"* buyurmakla mü'min ve Müslüman olmasını şart koşmuştur. Sözü geçen konular mevzubahis değildir. Şu hadis zannederim bu konuyu yeteri kadar aydınlatmak için kâfidir:

Enes b. Mâlik rivayet etmiştir. Rasûlullah: *"Üzerinize âmir tayin edilen kimse, başı kuru üzüm tanesi gibi simsiyah bir Habeşli de olsa, onun sözlerini dinleyip emirlerine itâat ediniz!"*[71] buyurdu.

Nesâî'nin naklettiği rivayette de: *"Sizi Allah'ın kitabı ile yöneten Habeşli bir köle bile olsa, ona itâat edip sözünü dinleyiniz"*[72] şeklinde vârid olmuştur.

a. İzin Âdâbı

Âmir-memur ilişkilerinde, önemli olan konulardan birisi de izin talebidir. Şüphesiz her insan belli görevlerle yükümlü olduğu gibi bir takım haklara da sahiptir. Görevlerini sûisti'mal etmeyen her kimse haklarını da kullanma yetkisine mâliktir. Ancak haklar da olsa kullanılırken, nezaket kurallarına uymak, şüphe yok ki, âmir-memur

[69] M. Nevevî, *R. Sâlihîn,* II/80.
[70] Buhârî, Ahkâm, 4, VIII/106.
[71] Buhârî, Ahkâm, 4, VIII/105.
[72] Buhârî, Ahkâm, 4, VIII/105.

arasında karşılıklı sevgi ve saygının artmasına sebep olacaktır. Meselâ: Mesai saati bittiği bir anda işi bırakıp gitmek başka; âmirine, iyi akşamlar dileyip *“Efendim, müsaadenizle çıkabilir miyim?”* diyerek ayrılmak daha başkadır. Bu sebeple, insanların bazan düşünemeyecekleri kadar ince noktalara işaret eden Yüce Mevlâ böylesi nezaket kurallarına da Kur’an-ı Kerim’inde işaret etmiştir. Gerçi biz bu âyeti Rasûlullah (sav) ile ilişkiler bahsinde açıklamıştık. Bu konu ile de ilgili olduğu için âyeti burada tekrar etmekte fayda görmekteyiz:

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَى أَمْرٍ جَامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا حَتَّى يَسْتَأْذِنُوهُ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ فَإِذَا اسْتَأْذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ فَأْذَنْ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمُ اللّٰهَ إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Mü’minler; ancak Allah’a ve Rasûlü’ne îman edenler ve O’nun maiyyetinde cemiyyetli bir iş üzerinde bulundukları vakit, O’ndan izin isteyip alıncaya kadar (bırakıp) gitmeyenlerdir. Hakikat senden izin isteyenler (yok mu?), onlar Allah’a ve Rasûlü’ne îman edenlerdir. O hâlde bazı işleri için senden izin istedikleri vakit, sen de onlardan dilediğin kimseye izin ver. Ve kendileri için Allah’tan mağfiret talep et. Çünkü Allah, çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir.”[73]

“Bir toplum ile onları yöneten ve teşkilatlandıran yönetici arasındaki emir ve idâre biçimini göstermekte olan bu âyet-i kerîme; aynı zamanda Allah Teâlâ’nın mü’min kullarına, herhangi bir yere girerken izin istemelerini emrettiği gibi ayrılırken de izin istemeyi işaret buyurduğu bir nezaket kuralıdır. Bilhassa Rasûlullah (sav)’la önemli bir toplantıda iken mutlaka izin almadan ayrılmamak gerektiğini açıkça ifade etmiştir.”[74] Dolayısıyla yönetim kademesinde bulunan her insanın âmirleriyle münasebetlerinde sevgi ve saygının devamı için görev yerinden izinsiz ayrılmaması nezaket açısından çok önemlidir.

Bir savaşta kumandanından izin almadan yerini terk etmenin ne kadar vahim neticeler doğuracağı muhakkaktır. Âmirinden izin almadan yerinden ayrılmak, belki o derece olmasa bile, en azından karşılıklı güven ve sadakatî zedeleyeceği için önemlidir. Bu nedenle işyerinden ayrılırken işçinin, dairesinden ayrılırken memurun, sınıfından ayrılmak istediği zaman öğrencinin, evden bir yere giderken kadının... âmiri durumunda olan kimseden izin aldıktan sonra ayrılması bu âyet ile te’dip olunmuş ilâhî bir muâşeret kaidesidir. Hat-

---

[73] Nur. 24/62.
[74] İbn Kesîr, *Tefsir*, II/306.

ta amir durumunda olan bu kimselerin bulundukları yerden ayrılırken memurlarına haber verip ve aynı şekilde iyi akşamlar dileyerek ayrılmaları daha nezih bir davranış olur.

b. Giriş-Çıkışlara Dikkat Edilmeli

Ev ve daireler, insanlar için, özellikle içerisinde bulunanlar için mahremiyeti olan yerlerdir. İç düzeninin yabancılar tarafından bilinmesi mahzurlu olacağı gibi içinde yaşayanların da istenmeyecek hâl ve durumlarda görülmeleri rahatsız edici olabilir. Bu sebeple Allah Teâlâ hiçbir kimsenin meskûn bulunduğu yerde rahatsız edilmemesi için mü'minlere hitapla:

يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

"Ey îman edenler, kendi evlerinizden başka evlere, izin alıp selâm vermedikçe girmeyiniz. Eğer düşünürseniz bu sizin için çok hayırlıdır."[75] buyurmuş, içinde insan bulunan şahsa özel her yere girerken[76] izinsiz girmemek gerektiğini beyan etmiştir. Bu sebeple âmirlerin yanlarına girerken de müsait bir tarzda izin isteyip müsaade aldıktan sonra girmek de aynı âyet ile Müslümanlara önemli bir muâşeret kaidesini hatırlatmış olmaktadır.

c. Yağcılık Yapılmamalı

Âmir-memur ilişkilerinde önemli olan muâşeret esaslarından birisi de memurun amirini, gerek yüzüne karşı gerekse arkasından aşırı derecede medh-ü senâ etmemesidir. Şüphe yok ki, övülmek bazılarının hoşuna gidebileceği gibi övenlere de dünyevî bir takım menfaatlar sağlayabilir. Fakat aşırı derecede övgünün, özellikle hak edilmeyen sözlerle övmenin şahsa zararlı olacağı da muhakkaktır. Bu sebeple Allah Teâlâ:

فَلاَ تُزَكُّوا أَنفُسَكُمْ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقَى

"Nefislerinizi/birbirinizi tezkiye etmeyin; O sizin hanginizin daha muttaki olduğunu çok iyi bilmektedir."[77]

---

[75] Nur, 24/27.
[76] İstisnaları ve geniş bilgi için bakınız: s. 46.
[77] Necm, 53/32.

"Birbirinizi günahsız ve kusursuz addederek övmeyiniz, farkında olmadığınız pek çok kusurlarınız olabilir."[78] buyurmuş, hem öven hem de övülenin dikkatlerini çekmiştir.

İbnu'l-Arabî,

الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

"Hamd (ve şükür), âlemlerin Rabb'i Allah'adır."[79] âyet-i kerîmesinin tefsirinde Ancak Allah Teâlâ'nın övülmeye lâyık olduğunu, O'ndan başka hiçbir kimsenin övülmemesi gerektiğini söylemiş, 'Nefislerinizi tezkiye etmeyiniz' âyetini delil göstererek de birinin, başka birileri tarafından medh edilmesinin yasaklandığı şeklinde yorumlamıştır.

Rasûlullah (sav) de: *"Meddahların yüzüne toprak serpiniz"*[80] hadis-i şerifleriyle, argo tabirle yağcılık diyebileceğimiz tarzda övmeyi hoş karşılamamıştır. Başka bir nakilde de bir adamı çok çok öven bir şahıs işitince *"Helâk ettin, adamın belini kırdın"* dediği rivayet edilmiştir. *"Şâyet birisini mutlaka medhedecekseniz, şöyle şöyle olduğunu sanıyorum diyeceksiniz"*[81] buyuran Rasûlullah, *"İnsanların en şerlileri, bir şu şekilde bir de başka şekilde gelen iki yüzlülerdir"*[82] demiş, yüzüne karşı övüp arkasından çekiştiren kimseleri ayıplamıştır.

Aşırı övmenin, insanı dininden edebileceğini söyleyen İbn Mes'ud (ra): *"Adam dini ile amirinin yanına girer de oradan dinsiz olarak çıkar.*

— 'Nasıl olur?' diye sorulunca:

— Amirini medhedip hoşnut edeceğim diye Allah'ı kızdıracak sözler söyler de ondan" demiştir.[83]

Şüphesiz iyilikleri anmak iyilik sahibine teşekkür mahiyetinde zikr etmek kınanmış değil; aksine emrolunmuştur.[84] Lâkin lâyık olmayan birisini, maksatlı olarak övmek Müslümana yakıştırılmayan en büyük nezaketsizliktir!

---

78 Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili,* VII/4605.
79 Fâtiha, 1/1.
80 Müslim, Zühd ve Rikak. 14. 3001/69 H., IV/2297.
81 Buhârî, Edeb, 54, VIII/87.
82 Buhârî, Ahkâm, 27, VIII/115.
83 Mâverdî, *Edebü'd-Dünya ve'd-Din,* s. 272.
84 Ebû Dâvûd, Edeb, 12, 4811, 4813. H., V/157, 58.

d. Yapamayacağı Görev Talep Edilmemeli

Âmir-memur ilişkilerinde, âdâb-ı muâşeret yönünden önemli olan konulardan biri de âmirinden talep edeceği şeylerde haddini bilmektir. Ehil olmadığı, yapamayacağı, ilmen ve aklen üstesinden gelemeyeceği görevi istemek, emanetin ehline verilmesine[85] engel teşkil edeceği için âmiri zor durumda bırakabilir; o sebeple her kişi bu konuda taleplerine dikkat etmelidir. Başkalarına üstünlük sağlamak, nefsini tatmin etmek gayesi ile görev asla talep edilmemelidir; özellikle ihtirasla, aşırı istek göstererek görevin verilmesine bile manidir. Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimiz demiştir ki, biz bu emaneti ihtiras sahiplerine vermeyiz. Fakat gerçekten ehil olduğu ve hakkını verebileceğine inandığı bir görevi istemek ise, İslam Hukukçularının ekserisinin kanaatine göre mekruh değildir. Özellikle de görev kendisi dururken ehil olmayan veya zaafiyetleri sebebiyle hakkını veremeyeceği birilerine verilecekse, mutlaka istenmelidir. Çünkü siz ehil olmanıza rağmen iffetli davranıp talep etmeyecek olursanız görevden kaçmış ve emanetin zayi edilmesine göz yummuş olursunuz. Bu da emanate riayetsizlik sayılır.

"Kral: 'Onu bana getirin de kendime danışman yapayım.' dedi. Yusuf ile baş başa konuşunca: 'Sen, şu andan itibaren yanımda itibarlı, onurlu ve güvenli bir kişisin.' deyince Yûsuf (as) *da:*

قَالَ اجْعَلْنِي عَلَى خَزَآئِنِ الأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ

'Beni ülkenin hazinelerinin başına tayin et; çünkü ben iyi bir koruyucuyum; bu konuda bilgi sahibiyim.' dedi."[86]

Kral rüyasında görmüştü ya![87] İleride yaşanacak olan bolluk yıllarında mahsul iyi korunup değerlendirilmeli ki, gelecek olan kıtlık yıllarında halk sıkıntı çekmesin. O zaman için devlet mekanizmasında bu işe ondan daha layık ve ehliyetli birinin olmadığı muhakkaktı. Bunu ve kendisinin de kabiliyetini ve göreve ehliyetini iyi bildiği için kraldan devlet hazinesinin başına getirilmesini istemiştir.[88]

Yusuf (as) görev talep ederken, asla hırs ve üstünlük peşinde değildi. Çünkü başkalarına karşı üstünlük ve hırs neticesinde görev talep etmek, edeben uygun olmadığı gibi Allah Teâlâ tarafından da verilmeyeceği ifade edilmektedir. Şöyle ki:

[85] Nîsâ, 4/58.
[86] Yusuf, 12/55.
[87] Yusuf, 12/43-56.
[88] Mâverdi, *Ahkâmu's-Sultaniye*, s. 83.

تِلْكَ الدَّارُ ٱلْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لاَ يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي ٱلْأَرْضِ وَلاَ فَسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ

"İşte ahiret yurdu. Biz onu, yeryüzünde ululuk taslamayan ve bozgunculuğu istemeyen kimselere vereceğiz. Akıbet, elbette Allah'a karşı gelmekten sakınanlarındır."[89]

"Vâlilerden, kudreti bulunan insanlardan adl-u tevâzu sahibi bulunanlar hakkında nazil olan"[90] bu âyet-i kerîme, Firavun gibi halkı zulüm ve istibdâd yapmak isteyen kimselere görev verilmeyeceğinden, insanları öylelerinin zulmüne terk etmenin doğru olmayacağından bahsetmektedir.

Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimiz: *"Allah'a yemin olsun ki, biz bu vazifeyi isteyene ve ona haris olana vermeyiz"*[91] hadis-i şerifleriyle bu konudaki tavrını açık bir biçimde ortaya koymuştur. Özellikle isteyenlere de şöyle buyurmuştur: *"Siz imâret (âmir olmak) için özen gösteriyorsunuz. Kıyamette mutlaka nedâmet olacağını da biliniz."*[92]

Bu âyet-i kerîme ve hadis-i şerifler, insanlara üstünlük kurmak ve bundan istifade etmek için görev talep etmenin hoş bir şey olmadığını, mutlaka sorumluluğunun büyük olduğunu beyan etmektedir. Kendinden daha ehliyetli birisi olmadığı yahut özellikle kendisine tevdî edildiği zaman Müslümanlara hizmet gayesiyle görev almaksa her Müslümanın vazifesidir. Yapamam diye kaçınmak doğru olmaz. Rasûlullah, böylelerine Allah Teâlâ'nın kesinlikle yardım edeceğini haber vermekdedir.[93]

e. Her Zaman ve Her Yerde Saygı Gösterilmeli

Âmirin yanında nezâket kurallarına dikkat edip saygısızlık sayılabilecek her türlü davranıştan sakınmak da her Müslümanın uymak zorunda olduğu âdâptandır. Çünkü izin almadan önüne geçmek, sözünü kesmek, yüksek sesle ve el kol hareketleriyle konuşmak, makam ve mevkiine aldırış etmeden alelâde bir insanla konuşuyormuşçasına bağıra çağıra konuşmak, devamlı olarak konuşup rahatsız etmek, gereği yokken lâfa karışmak, başkalarının yanında mahcup edecek tarzda ona karşı lâubâli söz ve davranış ve hareketlerde bulunmak v.s. İslam'da, dolayısıyla bizim kültürümüzde büyüğe saygısızlık ve hakkını çiğnemek anlamına geleceğinden bu tür hareketler

---

89 Kasas, 28/83.
90 Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili,* V/3758.
91 Buhârî, Ahkâm, 8, VIII/107.
92 Buhârî, Ahkâm, 8, VIII/107.
93 Buhârî, Ahkâm, 8, VIII/107.

dinen ve edeben hoş karşılanmamış ve Allah Teâlâ tarafından yasaklanmıştır. Şâyet âmir durumunda olan şahsın hatası, görülmüş ve mutlaka söylenmesi de gerekiyorsa edebi muhafaza ederek söylemek gerektiği ve şekli İmam-ı Âzam tarafından şöyle beyan edilmiştir: *"Amirinde ilme muvafık olmayan bir şey gördüğün vakit, onu kendisine itâatinle beraber an. Çünkü onun eli senin elinden kuvvetlidir. Ona 'Ben senin hâiz bulunduğun şeyde sana itâat ediciyim ancak gidişatında ilme muvafık olmayan bir şey arzedeceğim' dersin ve bunu âmirin yanında bir kerre yaparsın, kâfidir. Zira muvazebetle devam edersen belki sana kahredebilirler. Bunda da dinin kâli olur. Şâyet senin dinde ciddiyetini ve emr-i bi'l-ma'ruf konusunda hırsını anlamak için onu bir iki kere daha yaparsa bir defa daha yanına yalnızca gir ve dinde nasihat et."*[94]

İmam Yûsuf'a vasiyetnamesinde yapmış olduğu bu tavsiyesiyle İmam-ı Âzam Hazretleri bizlerin şu konularda dikkatlerimizi çekmiş oluyor:

a) İtâati hiçbir zaman terk etmemek.

b) Hatasını belirtmeden önce, itâat etmekte olduğunu ve edeceğini bizzat sözle de ifade etmek.

c) Uygun bulmadığı davranış veya sözünü kendi zannına göre değil de ilme ve şer'a kıyasla kötülüğünü açıklamak.

d) Afedersiniz, deyip müsâade isteyerek söze başlamak.

e) Hiç kimsenin olmadığı yerde ve bir defaya mahsus olmak üzere konuşmak.

f) Devamlı olarak tenkid etmemek.

Ancak edeb kuralları çerçevesinde amirine hatasını söylemek mümkündür ve o takdirde olumlu bir sonuç beklenebilir. Zira biliyoruz ki, çoğu zaman iyi niyetle girişilen ve samimiyetle girişilen birçok iş, âdâbına uyulmadan yapıldığı için fiyasko ile neticelenmektedir. Özellikle âmirlere karşı yapılan böyle bir hareket, çoğu zaman bir cesaret mes'elesi olacağından bilhassa dikkatli olmakta yarar vardır. Çünkü kendinden ilim ve mevki bakımından aşağıda olan birisi tarafından tenkid edilmek bazan hazmedilmeyip hissî davranışlara sebep olabilir.

---

[94] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili,* IX/6051.

III. BÖLÜM

YAKLAŞTIRICI NİTELİKTE GENEL İLİŞKİLER

"Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere, kimliğinizi tanıtıp izin almadan ev sahiplerine selâm vermeden girmeyin. Eğer düşünürseniz, böyle yapmanız sizin için daha iyidir."

(Nur, 24/27)

A. İSTİ'ZAN/İSLAM'DA İZİN İSTİME VE ÂDÂBI

1. Medeni Hayatın Kuralları Vardır

"İnsan tab'an medenidir." Toplumdan ayrı normal ve mutlu bir hayat yaşaması mümkün değildir. Sosyal hayat, insanların birlikte; hatta iç içe yaşamak zorunda oldukları kurallı, seviyeli bir hayat tarzıdır. Bu hayatta yüz kızartıcı, mahcup edici hadiselerle karşılaşmamak ve oldukça temiz bir medeni hayat yaşamak isteyenler mutlaka âdâb-ı muâşerete, diğer bir ifade ile görgü kurallarına uymak zorundadırlar. Hani Yusuf suresinde Yüce Rabb'imiz vaat etmişti ya:

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيَاةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

"Erkek olsun kadın olsun, kim mü'min olarak salih iş yaparsa, muhakkak ki Biz ona nezih, hoş bir hayat yaşatır; mükâfatını da yaptıklarının en iyisine göre veririz."[1]

Medenî insanlar, daima insan olmanın kadrini ve yüceliğini kavrayan, toplum içerisinde yaşamanın kurallarını bilen ve bunları yerli-yerince uygulayan görgülü, kibar ve nazik insanlardır. Bu özellikleri sebebiyle bunlar, genelde saygın bir konumda ve kötülüklerden uzak olarak nezih bir hayat yaşamayı hak etmişlerdir.

2. Müslüman Gayr-ı Medeni Olamaz

Allah Teâlâ, her mü'minin şaibeden, insanı lekeleyici kaba ve çirkin davranışlardan uzak, temiz bir hayat ile hem dünyada hem de ahirette gerçek mutluluğu yakalayabilmesi; özellikle de mü'minde

---

1 Yusuf, 12/97.

iman problemine sebep olan zina belası ile karşı karşıya kalmaması için, hemen bu bağlamda muâşeret kurallarına yer vererek her biri pırlanta değerinde güzel öğütler sunmuştur.

Çünkü tedbirin olmadığı yerde takdirin bir suçu olamaz. İstenmeyen olaylar, çoğunlukla tedbirsizliklerin sonucudur. Kişiler, kendilerine çeki-düzen vermedikçe, ortam insanca yaşamaya müsait hale getirilmedikçe yasakların veya cezaların kötülükleri ve suçları ortadan kaldırması çok zordur. Özellikle de sosyal hayatın kuralları tüm fertler tarafından bilinçli ve seviyeli bir biçimde yaşanmadığı sürece medeniyetten söz edilemez. Bu yüzden her insan, bilhassa her mü'min güzel bir görünüme sahip olmayı, düşünerek hareket etmeyi ve ölçülü davranmayı temel ilke edinmeli ve hayatı boyunca muâşeret esaslarına, titizlikle uymalıdır.

İnsana hürmet, haklarına ve herkesçe çiğnenmemesi gereken özel değerlerine, şahsa özgü mahremiyetlerine saygı ile olur. Her insanın ev hali hürmeti gerektiren mahremiyeti olan halidir. O sebeple mesken hükmünde olan yerlere izin almadan vahşice dalmak insana saygısızlığın en büyüğüdür.

3. Hiçbir Meskene İzinsiz ve Selamsız Girilmez

Bu konuda Cenab-ı Hakk'ın bize tavsiyeleri şu meyandadır:

يَٓا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

"Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere, kimliğinizi tanıtıp izin almadan ve ev sahiplerine selâm vermeden girmeyin. Eğer düşünürseniz, böyle yapmanız sizin için daha iyidir."[2]

Ayetteki "غَيْرَ بُيُوتِكُمْ/*Evlerinizden başka evler..."*den maksat, şahsın kendisine ait evi dışında başkalarına ait olup herkese açık olmayan ve içinde aileye ait mahremiyetleri bulunan özel meskenlerdir.

Bu evler, baraka, çadır ve çardak gibi basit yapılı mekânlar olabileceği gibi, kapısı ve penceresi olan ahşap, kerpiç, tuğla ve benzeri dayanıklı yapı malzemeleriye yapılmş sağlam meskenler de olabilir.

Ayrıca devlet daireleri, okul ve benzeri kuruluşlardaki idarecilerin, öğretim elemanlarının, memurların odaları; çeşitli iş yerlerindeki şahsa ait mekânlar da *başkasının evi* kapsamındadırlar.

---

2 Nur, 24/27.

Allah Teâlâ buyuruyor ki;

حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا... ...*"kendinizi tanıtıp izin istemedikçe..."*

İsti'nas, istif'al ölçüsündendir. انس به و اليه/ يأنس/ أُنسا kökünden olup yadırgamamak, yalnızlığını gidermek, birine alışmak, bilişmek, yakınlık duymak, kalbi huzur ve sükûna ermek; انس birbirine nazik davrandı, uyuştu, teselli etti; üns, aynı zamanda "teennüs" ve "isti'nas" mânâlarına da gelir.

İsti'zan: Bu ayette isti'nas, aynı zamanda isti'zan, yani, ev sahibinden, evine girmek için izin istemek anlamına da gelmektedir. İbn Abbas'a ait "hatta teste'zinu" kıraati de bu manayı desteklemektedir.

İsti'nas: Bir adamın korkusunun gitmesiyle gönlün huzura ermesi, karşısındakine alışkanlık kazanması, tanıması ve gönülden yakınlık duyması[3]; ziyaretçinin, ziyaret edeceği kimseden bu maksatla izin istemesi gibi[4] manalara gelmektedir.

4. Kapıyı Çalma ve İzin İsteme Âdâbı

İslam öncesi dönemlerde bir ziyaretçinin ev sahibine geldiğini bildirmesi, meskenlerin yapısına göre ya öksürmesi ya selam vermesi ya da kapıyı parmak uçlarıyla tıklatması şeklinde oluyordu.

İslam dininin getirdiği yeni âdâb kurallarına göre ziyaretçi, kapının bir adım gerisinde, açıldığı zaman evin mahrem hali ile göz göze gelinmemesi için sağ ya da sol yanı dönük olarak durup makul aralıklarla üç defa kapıyı vurmalı, varsa zile basmalıdır. Zira Rasûlullah (sav)'in âdeti böyle idi.[5]

Ziyaretçi, içeriden, *"Kim o!"* sesini duyunca, en kısa yoldan tanıtıcı bir ifade ile kendisini tanıtmalıdır.

Çoğunlukla insanlar, *"Kim o?"* sesine, *"Benim!"* diyerek cevap verirler ki bu, şahsı tanıtıcı olması bakımından yeterli olmadığı için Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimiz bunu yeterli bulmamıştır.

Cabir (ra) anlatıyor. Babamın bir borcu hakkında konuşmak üzere Hz. Peygamber'e gelip kapısını çaldım, *"Kim o?"* dedi. Ben de:

---

3 Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi,* II/873.

4 *Mu'cemu'l-Vasît*, (İbrahim Mustafa, Ahmed Hassan ez-Ziyad, Hamid Abudulkadir, Muhammed Ali en-Neccar Tahran, tsz. I/29.

5 Bkz. Nasıf eş-Şeyh Mansur Ali, *et-Tacu'l-Cami' li'l-Usul fi Ehadisi'r-Rasul*, Mısır, 1961, V/218-219.

"Ene" yani "Benim" dedim. Rasûlullah (sav) benim bu ifademden hoşlanmamış olacak ki: "Ene!" ve "Ene!.." dedi.[6] O'nun bu öfkeli tavrından da anlaşılıyor ki, sadece *"Ben!"* sözü, kişiyi tanıtmak için yeterli değildir.

Ümmühânî anlatıyor: Fetih yılı idi. Allah'ın Elçisi'ni ziyarete gittim; Kızı Fâtıma bir örtü ile babasının görünmesine mani oluyor o da yıkanıyordu. Ben selam verdim. Rasûlullah(sav), *"Bu kimdir?"* dedi. Ben de: *"Ben, Ebû Talibin kızı Ümmühânîyim,"* dedim. Bana *"Merhaba Ümmühânî"* dedi.[7]

Kind b. Hanbel demiştir ki, bir gün Nebi'nin yanına izin almadan ve selam vermeden girmiştim. Bana; *"Dışarı çık ve* 'السلام عليكم أأدخل' *Selam üzerinize olsun, girebilir miyim?"* de buyurdu.[8]

Bu üç olaydan anlaşılıyor ki, ziyaretçi, ev sahibine, sadece *"Ben!"*sözüyle değil, adını, bu yetmeyecekse adını ve soyadını, bu da yetmeyecekse diğer tanıtıcı kimliğini söyleyerek kendisini açık olarak tanıtmalı sonra da *"Girebilir miyim?"* veya *"İzin verir misiniz; evinize girebilir miyim?"* demeli; arkasından da selam vermelidir.

... وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا... *"Ev sahibine selam vermedikçe..."* Müfessirlerin çoğunun anlayışına göre ziyaretçi ev sahibi ile karşılaşılınca *"Selam üzerinize olsun; girebilir miyim?"* demelidir.

Bir kısım müfessirlere göre ise, önce kapı çalınmalı, *"Kim o?"* denilince kişi kendisini tanıtmalı sonra da selam vermelidir. Çünkü sahabiler parmak uçlarıyla Rasûlullah'ın kapısını tıklatıyor ve içeridekinin duyabileceği bir sesle *"Selamun aleyküm! Girebilir miyim?"* diyorlardı.[9] Hatta Rasûlullah (sav)'in, *"Selam ile söze başlamayana izin vermeyin."* dediği de rivayet edilmiştir.[10]

Sahabilerin bu tavrı da gösteriyor ki, kapı çalındıktan sonra içerideki, *"Kim o?"* deyince, ziyaretçi kendini açık, seçik bir ifadeyle tanıtmalı, sonra selam vermeli daha sonra da: *"İzin verir misiniz, girebilir miyim?"* demelidir.

Kapıyı çalma ve bekleme süresine gelince, bu hususu, sahabe döneminde yaşanmış olan ilginç bir olay ile açıklamaya çalışalım.

---

6 Bkz. Buhârî, İsti'zan,17.
7 Buhârî, Edeb, 94.
8 Bkz. İzzet Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, Şam, 1942, Cüz: 10, s. 39.
9 Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, Kahire, 1379 h. s.371.
10 Bkz. Kurtubî, *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'an*, XII/218.

Ebû Said el-Hudrî anlatıyor. Medine'de Ensar'ın meclisinde oturuyorduk, birden Ebû Mûsâ telaş içerisinde yanımıza çıkageldi.

— Sana ne oldu? dedik.

— Ömer, yanına varmam için bana haber göndermişti. Ben de kapısına vardım, üç defa selam verdim. Cevap vermediği için de geri döndüm. Bana yetişti ve:

— Bize neden gelmedin? dedi.

Ben:

— Size geldim ve kapında üç defa selam verdim; cevap verilmeyince de geri döndüm. Çünkü Rasûlullah (sav) "Biriniz üç defa izin ister de kendisine izin verilmezse hemen geri dönsün" buyurdu dedim.

Ömer:

— Ben bunu Rasûlullah'tan işitmedim. Bu söylediğinin doğru olduğuna şahit getirmezsen, senin canını yakarım dedi. Bunun üzerine o mecliste bulunanlardan Übey b. Kâ'b, ben buna şahit olurum; çünkü ben Rasûlullah'tan böyle söylediğini işittim dedi ve Ebû Mûsâ ile birlikte kalkıp Ömer'e gittiler. Ebû Mûsâ, Ömer'in elinden yakasını böylece kurtarmış oldu.[11]

Bundan anlaşılıyor ki, kapı normal aralıklarla üç defa vurulur, cevap gelmezse üçüncüsünden sonra beklenilmez, hemen oradan uzaklaşılır. Yani kapı açılıncaya kadar ben de burada beklerim, denilmez!

Ancak, Râzî'nin de dediği gibi evde hırsız, yangın, saldırı vb. acil yardımı gerektirecek bir durum varsa, bu gibi istisnaî hallerde isti'zan ve âdâbı gözetilmez.[12] Eve hemen girilmelidir.

... ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

"Eğer düşünürseniz, böyle yapmanız sizin için daha iyidir."

Bir başkasının evine kapıyı vurup haber vermeden; baskın yapar gibi izinsiz olarak dalmak kabalıktır, nezaketsizliktir, görgüsüzlüktür; hatta insanlık dışı bir davranıştır. Böylesi davranışlar hem hane halkını huzursuz etmekten öte tedirgin eder hem de o şahsın kabalık, edebsizlik ve basitlik gibi aşağılayıcı damga yemesine sebep olur.

---

[11] Buhârî, İsti'zan, 13; Müslim, Adâb, 7 ve 2153. Hadis.

[12] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, XXIII/200.

Ya Evde Kimse Yoksa?

فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فِيهَآ أَحَدًا فَلاَ تَدْخُلُوهَا حَتَّى يُؤْذَنَ لَكُمْ وَإِنْ قِيلَ لَكُمُ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ أَزْكَى لَكُمْ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ

"Eğer orada bir kimse bulamazsanız, size izin verilmediği sürece oraya girmeyin. Şayet size geri dönün derlerse, hemen dönüp gidiniz. Bu sizin için daha temizdir. Allah, ne yaparsanız hakkıyla bilir."[13]

Evde kimseyi bulamamak, kanaatimizce şu üç sebepten biriyle olabilir:

1- Gerçekten evde hiç kimse yoktur, o sebeple size cevap verilmemiştir.

2- Evde kimseler var, bir biçimde bunu biliyorsunuz, ama maksatlı olarak size cevap vermiyor olabilirler.

3- Evde, sizin girmenize izin verme yetkisine sahip bir kişi bulunmayabilir. Mesela evdeki, hizmetçidir; küçük çocuktur veya yanında eşi ya da mahremi olmayan bir kadın veya erkektir.

İlk ikisi, hukuk açısından izin verme ehliyet ve yetkisine haiz olmadıkları, üçüncüsü de Rasûlullah(sav) yasakladığı için izin vermeye mezun sayılmazlar. Çünkü Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimiz, *"Yanında eşi ya da mahremi bulunmayan kadının yanına girmekten sakının!"* buyurmuştur.[14] Aynı şekilde bayanlar da evde eşi ya da bir üçüncü kişi olmadan bir erkeğin yanına girmemelidir.

"Acaba evde kimse var mıdır?" anlamında da olsa, kapı aralığından veya pencereden bakmak en çirkin bir davranıştır!

Kapı veya pencereden veya anahtar deliğinden evin içi gözetlenmemelidir. Çünkü *"Evler, insanların korunacağı, güven ve huzur içerisinde bulunacağı özel huzur ve sükûn yeridir."*[15] O sebeple adı *mesken*/sükunet yeridir! Evlerin, şahsa veya aileye mahsus olup başkalarının görmesi ya da bilmesinin istenilmeyeceği mahremiyet halleri vardır. İnsana saygının devam etmesi için meskenlerin saygınlığı mutlaka korunmalıdır.

Kapıyı çalmadan önce veya beklenen cevap gelmeyince, "acaba içeride kimse var mı, yok mu?" anlamında da olsa, bir kişinin, kapı-

---

[13] Nur, 24/28.
[14] Bkz. *et-Tac*, II/300-301.
[15] Nahl, 16/80.

sının aralığından veya anahtar deliğinden ya da penceresinden bakmak çok yakışıksız bir davranıştır. Bu durum Yüce Allah'ın: ولاتجسسوا *"Mahremiyeti olan hususları araştırmayın/Casusluk yapmayın."*[16] mealindeki yasağını çiğnemek anlamına gelir ve fasıklıktır.

Ayrıca beklenmedik karşılaşmalar, âni bakışlar tabiatları icabı tecessüs ve merak uyandırıcıdır. Tabiî ki kulak, göz ve kalp, bunların hiçbiri, karşılaşma biçimlerine göre, değdiklerinden sorumsuz da değildir![17] Bazı bakışların fitne alevini tutuşturacağı, dedikodu ve şaibelere sebep olabileceği de bilinmektedir. İşte bütün bu sebeplerden ötürü böyle bir tecessüs ahlak ve âdâb dışı, pis bir davranıştır.

Sehl b. Sa'd (ra) anlatıyor. *"Rasûlullah(sav) bir gün, kapının aralığından başını uzatıp evinin içini yoklayan bir adamı görünce saçlarını taramakla meşgul olduğu elindeki demir tarağı onun gözüne doğru tuttu; 'Bununla senin gözünü oyarım! İsti'zan, sırf göz harama değmesin diye emredilmiştir.' dedi."*[18] Başka bir rivayette de, okdanlıktan bir ok alıp adamın gözüne doğru tuttuğu nakledilmiştir.[19]

Bu hadislerin ikisi de, kapı aralığından veya pencereden evin içini gözetlemenin, argo tabirle röntgenciliğin; şimdiki medyatik tabirle paparazziliğin şenaetini ve yasak olmasının hikmetini ifade etmektedir.

Bu iki hadisi esas alan İmam Şâfiî ve İmam Ahmed, böylesi kimselerin, röntgencilik esnasında ev sahibi tarafından gözü oyulsa, o şahsa kısas uygulanmayacağı kanaatindedirler. Ebû Hanife ise, bu kişi önce uyarılır, buna rağmen röntgenciliğe devam ederse, o zaman ev sahibi tarafından gözü çıkartılırsa diyet lazım gelmez, demiştir.[20]

...وَإِنْ قِيلَ لَكُمُ ارْجِعُوا ...: Ev sahibinin, bir ziyaretçiye *"Dönün!"* demesi iki şekilde olabilir:

1- Randevusuz ziyaretlerde ev sahibi açıktan, *"Kusura bakmayın! izin veremeyeceğim, müsait değiliz."* gibi nazik bir tavırla evine girmenize izin vermeyebilir.

---

[16] Hucurat, 49/12.
[17] İsra, 17/36.
[18] Bkz. Buhârî, İsti'zan, 11
[19] Buhârî, Diyat, 15.
[20] Bkz. Buhârî, *Edebu'l-Müfred,* s. 374; Sâbûnî, *Revaiu'l-Beyan*, II/139.

2- Doğru bir davranış olmamakla beraber, evdekiler susup, cevap vermemek; vakit akşam ise lambayı söndürmek veya perdeyi çekmek gibi tavırlarla da bunu ızhar etmiş olabilirler.

İşte böylesi durumlarda insana yakışan, hemen geri dönüp gitmektir. Herhangi bir biçimde eve girmek için ısrar etmek yanlıştır. Aksi halde *"Niçin izin istiyorsunuz ki*? İstersen, izin istemeden gir!" denilebilir!

Biliniyor ki, evlere girerken izin istemek, hem göz harama değmesin, hem de evin ya da ev sahibinin, sizi kabule müsait olup olmadığının anlaşılması anlamını taşır. Çünkü ev sahibinin maddi ya da ruhî durumu, o anda sizi kabule uygun olamayabileceği gibi evin fizikî ya da sosyal durumu da buna elverişli olmayabilir. Binaenaleyh, her ne sebeple olursa olsun, içeri girmenize izin verilmemişse, oraya girmekte ısrar etmeyip, hemen dönmelisiniz.

"...Bu, sizin için en temiz bir davranıştır." Hem tavır temizdir, her türlü takdirin üstündedir hem de şaibelerden, dedi-kodudan, gıybetten temiz kalabilmenin gereği budur.

"...Allah yaptıklarınızı biliyor." sizi yapıp-ettiklerinizle değerlendirecek olan O'dur!...

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ فِيهَا مَتَاعٌ لَكُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ

"Meskûn olmayan, aksine içerisinde sizin için bir menfaat bulunan yerlere izinsiz girmenizde sizin için bir günah yoktur. Açıklayacağınızı da gizleyeceğinizi de Allah bilir."[21]

... بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ...Meskûn olmayan, içi boş olan yerlerle mesken durumunda olmayan evlere izinsiz girmekte bir sakınca yoktur.

Mesken özelliği taşımayan evler, şahsa özgü olup da mahremiyeti bulunmayan, başka bir ifade ile kamuya açık olan ev, otel, han, hamam, dükkân, mağaza, kıraathane, hükümet binaları, devlet daireleri, özel iş yerleri halka açık mekânlardır. Bu gibi kamuya açık yerlerin mahremiyeti olmayacağından buralara izinsiz girmekte her hangi bir sakınca yoktur. Üstelik, içinde sizin malınız ya da menfeatiniz vardır.

Meta', mal, eşya, hayat için lüzumlu olan araç gereçler; insanın bir biçimde kullanıp faydalandığı eşya; ticaret eşyası, eğlence gibi

---

[21] Nur, 24/28.

anlamlara gelmektedir. Bundan maksat, alış-veriş yapmak, bir süre içinde kalmak, yerin özelliğine göre orada bulunanlardan yararlanmak, hoşça vakit geçirmek gibi hususlar olabilir.

Allahu Teâlâ bu âyet-i kerîmelerle başkalarının evlerine, izin almadan, selâm vermeden girmeyi, hem edep yönünden hemde şer'an yasak kılmıştır.[22]

Akla şöyle bir sual gelebilir: Acaba, şahsın, kendi yakınları, dostları yanına girerken de mi izin almalıdır?

Bu âyetin hükmünün umumî olduğunda bütün müfessirler ittifak hâlinde olmaktan başka, Yüce Mevlâ en yakınlar, hatta küçük çocuklar hakkında bile âyet indirmiş, ev halkının dahi birbirlerinin odalarına girerken usulüne uygun olarak kapıyı çalmalarını[23] ve izin almalarını emretmiştir.[24] Bu konuda istisnanın olmadığını İbn Abbas (ra)'dan öğrenebiliriz:

Atâ b. Ebî Rebah'ın naklettiğine göre İbn Abbas şöyle anlatmıştır: Rasûlullah (sav)'a:

— Aynı evde oturduğumuz, himayemdeki yetim kız kardeşimden de izin isteyecek miyim? diye sordum. Bana:

— Evet! dedi. Ben, ruhsat vermesi için tekrar ettim, kabul etmedi ve: Sen onları çıplak olarak görmek ister miydin? dedi. Ben:

— Hayır, dedim...

— O hâlde izin iste, buyurdu. Rasûlullah (sav)'a tekrar müracaat ettiğimde bana: Allah'a itaati sever misin? buyurdu. Ben:

— Evet, severim dedim.

— O hâlde izin iste, buyurdu.[25]

Bu hadis-i şeriften de anlaşılıyor ki, bu konuda asla taviz yoktur. Medeni hiç bir kimsenin hoş görmeyeceği ve utanç verici hâllerle karşılaşılmaması için her Müslüman hâne halkı bile birbirinden izin almadıkça odalarına girmemelidir. Bu usûl Allah Teâlâ'nın emretmiş olduğu yüce bir muâşeret kaidesidir. İster teklifsiz kabul ettiğimiz eş-dost ve akraba olsun ister yabancı her mü'minin girmek istediği her yere mutlaka izin isteyip, girmek için müsaade almadıkça, girmemesi lâzımdır. *"Adam sen de!"* dersek ya kovuluruz ya da kovul-

---

[22] Nur, 24/29.
[23] Nur, 24/58, 59.
[24] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili,* V/3498.
[25] Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred,* 490, 1063, h.s. 365.

maktan daha kötü bir hâl ile karşı karşıya gelebiliriz! Öyleyse her mü'minin izzeti nefsini koruması için Allah Teâlâ'nın te'dip ettiği muâşeret esaslarına itina göstermesi icabeder.

“Ey iman edenler! Sağ elinizin malik olduklarıyla henüz büluğa ermemiş olan çocuklarınız, şu üç vakitte odalarınıza girmek için sizden izin istesinler: Sabah namazından önce, öğle sıcağından ötürü yatak odanıza çekilip elbisenizi çıkardığınız vakit ve yatsı namazından sonra... Bu üç vakit sizin için avrettir. Bunların haricinde birbirinizin yanına izinsiz girip çıkmanızda size de onlara da bir günah yoktur. Allah sizin için ayetlerini böyle açıklıyor. Allah her şeyi bilir, her şeyi yerli yerince yapar.”

(Nur, 24/58)

B- HANE HALKI ARASINDA ÂDÂBI-I MUÂŞERET

1. Ev Planı İslam’a Göre Olmalı

Anadolu’da genellikle kış gecelerinde çocuklar ebeveynlerinin odalarında yatırılır. Sebep evi ısıtma problemi. Bazen de çocuktur, korkar endişesi ile küçük çocuklar ebeveynleriyle birlekte aynı odadadırlar. Odaları ayrı bile olsa, gecenin bir vaktinde çocuk kalkar annesinin yanına gelir.

Oysa İslam’da bu hassasiyet gerektiren bir konudur. Özellikle çocukların algılama, öğrenme ve gelişme dönemlerinde daha fazla hassasiyet gerektirir. Her şeyi çocuk görmemeli, her şeyi bilmemeli; sorsa bile anlayacağı dille cevap verilmelidir.

Yüce Rabb’imiz Allah Teâlâ, Nur suresinin 58, 59 ve 60. ayetlerinde önce bizlere Müslüman ailede bir ev planı vermekte sonra da ebeveyn, çocuklar, dede ve nineden oluşan büyük aile tipinde ve aile içerisinde gözetilmesi gereken son derece önemli âdâb-ı muâşeret kurallarından söz etmektedir.

Bir Müslümanın evi, en azından yatak odaları ve ortak alanlardan oluşmalıdır.

Yatak Odaları:

a. Büyükanne ve Büyükbabanın odası,

b. Anne ve babanın odası,

c. Çocuk odası; çocukların sayısı ve cinsi arttıkça ve yaşları büyüdükçe bu odalar da erkek ve kız çocuklarının odaları şeklinde çoğalacaktır.

Ortak Alanlar:

a. Birlikte oturma ve yemek odası; yemek odası ayrı da olabilir.

b. Mutfak,

c. Lavabo,

d. Banyo,

e. Tuvalet.

Bu ayetlere göre, büyükanne ve büyükbaba, ebeveyn ile çocukların yatak odaları mutlaka ayrı olmalı; hiç kimse birbirinin yatak odasına kesinlikle kapıyı çalıp izin almadan girmemeli ve çok yaşlı olanların haricindekiler, aile içinde de olsa giyim, kuşam âdâbına dikkat etmelidirler. Yatak kıyafetiyle kimse ev halkı arasında dolaşmamalıdır. Aile içerisinde iffet ve hayâ duygusu mutlaka muhafaza edilmelidir.

2. Aile İçi Âdâba Riayet Edilmeli

Nur suresinin 58, 59 ve 60. ayetleri bizlere aile içi muâşeret esasları hakkında önemli bilgiler vermektedir. Şimdi bu ayetleri metin, meal ve izahlarıyla birlikte tanıtmaya çalışalım.

Ayet 58:

يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنْكُمُ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلاَثَ مَرَّاتٍ
مِنْ قَبْلِ صَلوٰةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهِيرَةِ وَمِنْ بَعْدِ صَلوٰةِ الْعِشَاءِ ثَلاَثُ عَوْرَاتٍ
لَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلاَ عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَّافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ
لَكُمُ الْآيَاتِ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

"Ey iman edenler! Sağ elinizin malik olduklarıyla henüz büluğa ermemiş olan çocuklarınız, şu üç vakitte odalarınıza girmek için sizden izin istesinler: Sabah namazından önce, öğle sıcağından ötürü yatak odanıza çekilip elbisenizi çıkardığınız vakit ve yatsı namazından sonra. Bu üç vakit sizin için avrettir. Bunların haricinde birbirinizin

yanına izinsiz girip çıkmanızda size de onlara da bir günah yoktur. Allah sizin için ayetlerini böyle açıklıyor. Allah her şeyi bilir, her şeyi yerli yerince yapar."

Bu ayette izin söz konusu edildiğine göre:

1. Dede, nine, anne, baba ve -henüz küçük sayılsalar bile- çocukların hepsinin aynı odada yatıp kalkmaları İslam ahlâk ve âdâbına aykırıdır. Uygun olan ayrı odalarda yatmalarıdır. Müslümanların ev plânı ve oda sayısı da kesinlikle bu ayetler göz önünde bulundurularak hazırlanmalıdır.

2. Belli bir yaşa geldikten sonra, kız ve erkek kardeşlerin aynı odayı paylaşmaları da âdâba uygun değildir.

3. Büyükler, birbirlerinin odalarına girmek istedikleri her defasında izin almalıdırlar.

4. Büluğ çağına ermemiş küçükler anne ve babalarının odalarına:

a) Sabah namazından önce,

b) Öğleyin, istirahat için yatak odalarına çekildikleri zaman,

c) Yatsı namazından sonar, kapıyı çalıp izin almadan, asla giremezler!

Ayet 59:

وَإِذَا بَلَغَ الْأَطْفَالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَأْذِنُوا كَمَا اسْتَأْذَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ آيَاتِهِ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

"Çocuklarınız ergenlik çağına girdikleri zaman, kendilerinden öncekiler (ağabeyleri ve ablaları), yanınıza her girdiklerinde sizden izin istedikleri gibi, artık onlar da izin istesinler. Allah size ayetlerini böyle açıklar. Allah her şeyi bilir, her şeyi yerli yerince yapar."

Erkek olsun kız olsun, tüm çocuklar yetişkinlik çağına girdikten sonra mutlaka hem ebeveynlerinin hem de birbirlerinin odalarına girerken mutlaka kapıyı çalıp izin aldıktan sonra girerler. Biliniyor ki, kız çocukları 9-12, erkek çocukları ise 12-15 yaşları arasında akıl ve büluğa ererler.

Ayet 60:

وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ اللاَّتِي لاَ يَرْجُونَ نِكَاحًا فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ أَنْ يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ بِزِينَةٍ وَأَنْ يَسْتَعْفِفْنَ خَيْرٌ لَهُنَّ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

"Cinsellik yönünden hiçbir beklentileri kalmamış yaşlı ninelerin ev içinde, çıplak bedenlerini açıp ortaya koymaksızın, elbiselerinden bir kısmını bırakmalarından dolayı kendilerine bir günah yoktur. Bununla beraber, iffetli davranmaları onlar için daha iyi olur! Allah her şeyi işitir, her şeyi iyi bilir."

Ev içerisinde dede ve ninelerin yatak odaları da ayrıdır. Onlar da kendi odalarında yatar kalkarlar. Ancak onlar aşırı yaşlılıkları sebebiyle âdâba uymayacak olurlarsa hoşgörü ile karşılanmalıdırlar.

Kanaatimizce bu ayet önceki iki âyetin devamıdır ve ev içerisindeki âdâb-ı muâşeretten söz etmektedir. Bize göre söylenmek istenen şudur: Hayızdan, nifastan kesilmiş ve cinsellikleri tamamen sona ermiş yaşlı nineler -ki, halk arasında bunlar için ununu elemiş, eleğini duvara asmış, tabir edilir- yatak odalarından çıkıp ev halkı arasına katıldıklarında kendilerinden daha genç olanların, edep ve iffetleri gereği iç çamaşırlarının üzerine almaları gereken giysilerini giymemiş olmalarından veya dikkatsizlikleri sebebiyle bazı yerlerinin açılıp görülmesinden ötürü onlar için bir günah yoktur. Zira böylesi yaşlı nineler, aşırı derecedeki yaşlılığın verdiği tembellik, kendine sahip olamama ya da düşüncesizlik sebebiyle istenen âdâba riayet edememektedir ve o yüzden hoş görülmelidirler! Fakat bunlar, kendilerine tanınan bu ruhsata ve ileri yaşlarına rağmen, şayet akılları eriyor, edep kurallarına dikkat edebiliyor ve bunu rahatlıkla uygulayabiliyorlarsa ki o durumda olanlar çoktur, onların da genel aile içi âdâb kurallarına uymaları, tesettüre tam olarak riayet etmeleri ve iffetli davranmaları kendileri için elbette daha iyi olur.

"Allah o nur/vahiy ile rızasını arayanlara esenlik yollarını gösterir ve Allah'ın izniyle onları karanlıklardan aydınlığa çıkarıp dosdoğru yola iletir."

(Maide, 5/16)

C- SELAMLAŞMA VE ÂDÂBI

Bundan önceki bölümde, "Özel ilişkiler" başlığı altında, ikili ilişkiler diyebileceğimiz, fertler arasındaki sosyal münasebetler ve uyulması gerekli muâşeret esaslarını incelemişdik. Bu bölümde ise, şahıslar arasındaki sosyal münasebetlerin daha olumlu ve saygın bir biçimde sürdürülebilmesi için elzem olan konu ve bunlara bağlı davranışlarla, muâşeret esaslarını inceleyeceğiz. Zira toplum içerisinde yaşayan fertler sadece maddeden ibaret olmadıkları gibi birbirlerine olan ihtiyaçları da hep maddî değildir. İnsanları birbirine yaklaştıran, onları birbirine sevdirip saydıran ve aralarında köprü vazifesi görecek maddî-manevî bağları oluşturacak faktörlere büyük ölçüde ihtiyaç vardır. Bu köprülerin mevcudiyeti kadar, sağlam ve yaklaştırıcı olması da içtimaî ahengin devamlılılığı bakımından önemlidir. Aynen tuğlalar arasına konulan harç gibi.

İnsanlar, özellikle Müslümanlar arasında olması gereken ve onları birbirlerine sevdirip saydıran bu konu ve gerekliliği için Rasûlullah (sav): *"İman etmedikçe cennete giremezsiniz; birbirinizi sevmedikçe de gerçek mânâda îman etmiş olamazsınız. Ben, yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz şeyi size söylemedim mi? Öyleyse aranızda selâmı yayınız."*[1] buyurmuş, karşılaşan iki Müslüman, birbirlerini tanımayan iki yabancı gibi, ilgisiz bir vaziyette yollarına devam edeceğine; birbirleri hakkında hayırlı bir temennide bulunup hafif bir tebessüm ve gerekli ilgiyi gösterdikten sonra yollarına devam etmelerinin, her ikisi için de insanî bir hareket olacağını dikkatlere arzetmiştir. Başka bir hadislerinde de: *"Birbirinize hediye tak-*

---

[1] Müslim, İman, 22, 53, 93.

dim ediniz. Çünkü hediyeleşmek kalplerden kini giderir ve kardeşler arasında sevgi ve yakınlık vücuda getirir."[2] buyurmuştur.

Bu hadis-i şeriflerden de anlaşıldığı gibi sosyal münasebetlerden önce, onlara zemin hazırlayan, fertleri birbirine yaklaştırıcı nitelikte esaslara ihtiyaç vardır.

1. Selam

"Selam" ile aynı kökten gelen "İslam" barış, emniyet ve esenlik dinidir. İster ki, tüm insanlar bu dünyada barış, güven ve esenlik içirisinde mutlu ve müreffeh bir hayat yaşasınlar; ahirette de ebedi saadet ortamı olan "Daru's-selam"a cennete yerleşsinler.

Yüce Mevla,

يَهْدِي بِهِ اللّٰهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَيُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

"Allah o nur/vahiy ile rızasını arayanlara esenlik yollarını gösterir ve Allah'ın izniyle onları karanlıklardan aydınlığa çıkarıp dosdoğru yola iletir."[3] İşte o sebeple en son Peygamberi Hz. Muhammed'i göndermiş ve ona Kelamını Kur'an-ı Kerim'ini indirmiştir.

İnkâr edenler istemezler... *"Bize verilecekler dünyada verilsin derler..."*[4] Koy istemesinler.

Öldükten sonra "Muttaki" mü'minlerin gidecekleri yer "Daru's-selam", yani cennettir. Zira, Yüce Allah tüm mü'minleri "Selamet yurdun"a davet etmektedir.

Orada teşrifatçı melekler/hazene onları *"Selamün aleyküm"* ile karşılayacaklar ve *"Ne iyi ettiniz, geldiniz!"* sözleriyle muştulayacak-

---

[2] Tirmizî, Vela, 6, 2130.
[3] Maide, 5/16.
Dünya hayatında, karanlıkları aydınlatan, insanca yaşamanın şartlarını açıklayan, barış ve esenlik yollarını gösteren; ahirette ise, ebedî azaptan kurtaran bir ışık. Sözgelimi; ona tâbi olanlar, vahyin ilâhî ışıklarıyla bilgilenip aydınlanmışlar, gerçekleri görmüşler, hakikatleri kavramışlardır. Artık onlar, Sırat-ı Müstakim üzere emin adımlarla yürümektedirler. Onlar, körü körüne atalarını taklit ederek Allah'tan başkasına kulluk etmiyorlar. Şirkin, azgın ve zâlim liderlerin/tağut sultasına boyun eğmiyorlar. Putların gazabından korkmuyorlar. Allah ile kendileri arasında bir aracıya ihtiyaç duymuyorlar. Kur'an'ın aydınlattığı yolda, ne yaptıklarını, niçin yaptıklarını bilerek insanca ve hakça bir hayat yaşıyorlar.
[4] Bakara, 2/200.

lar ve *"Hoş geldiniz! Ebedi olarak kalmak üzere buyurun, giriniz!*[5] *selamet yurduna"* diyecekler.

"Orada cennetlilerin birbirleriyle selamlaşmaları da "Selam" sözcüğü iledir."[6]

"Rahim Rabb'den de sözlü bir selam alacaklardır."[7] Bu selama "Ashabu'l-Yemin" ve "Sabikun"[8] mutlaka muhatap olacaklardır.

Cennetliler, "Selamet yurdunda" ne bir boş söz ne de günaha itici bir lakırdı işitecekler; sadece bir fon müziği şeklinde, sürekli olarak *"Selamen, selamen..."*[9] ezgisiyle mest olacaklardır.

İşte, görülüyor ki, dünyada ve ahiretteki güzelliklerin tamamı "Selam" iledir.

Selam, Yüce Mevla'mızdan bir rahmettir.

Selam, sosyal alanda gerçek mü'min olmanın birinci şartıdır.

Selam, mü'minin mü'mine duasıdır.

Selam, güler yüzle birlikte verilebilecek en güzel sadakadır.

Selam, insana saygının alametidir.

Selam, insana verilen bir güvencedir, emniyet muştusudur.

Selam insanlık âlemine barış çağrısıdır.

Selam, kalpteki insan sevgisinin sözle başka gönüllere girebilen biricik barış elçisidir.

Selam, Dünyada beşeri ilişkilerin en anlamlısı, sosyal ve medeni iletişimin yegâne sembolü, gönül kapılarının anahtarı, barışın alameti ve ahirette "Selamet yurdunun" fon müziğidir...

O halde insanlar, özellikle de Müslümanlar birbirleriyle hem de gönülden gelen bir arzu ile seve seve selamlaşmalıdırlar.

Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'inde buyuruyor ki:

وَإِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَآ أَوْ رُدُّوهَآ إِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا

"Size bir selâm verildiği vakit, siz de ondan daha güzeliyle selâm verin veya onu aynıyla karşılayın! Allah her şeyi hesaba katmaktadır"[10]

---

5 Zümer, 39/73.
6 Ahzab, 33/44.
7 Yasin, 36/58.
8 Vakı'a, 56/7 vd.
9 Meryem, 19/62.

2.Tahiyye

Tahiyye, "Hayiye" fiilindendir; hayatın uzun olması anlamına duadır. Aynı zamanda "Selâmlama" mânâsına da gelir ki bir adama "Selâmun aleykum" demekten ibarettir.[11]

Eskiden Araplar birbirleriyle karşılaştıkları zaman, *"Allah sana ömürler versin"*, *"Allah ömrünü uzun etsin"*, *"Bin yıl yaşa"* gibi sözlerle birbirlerini selâmlarlardı.

Müminler için ölüm, yok olmak değildir; gerçek ve ebedi hayata intikal sürecinin başlangıcıdır. Yaşanacak gerçek hayat Ahiret hayatıdır. Burası, oradaki hayatı kazanabilmek için bir tarladır; ekiyorsun ki, orada biçesin...

"Allah ömürler versin", *"Bin yaşa..."* gibi temenniler yalnız hayatta kalmaktan öteye gitmeyen isteklerden başka bir şey değildir. Dünyayı seven ve çeşitli emeller peşinde koşan kimseler için önemli sayılabilir. Ancak, inanan bir insan için bu kadarı kâfi değildir. Zira her insan *"Başıboş olarak salıverilmeyeceği"*[12] gibi, yaratılış gayesine uygun geçmeyen, mukayese edildiği zaman sevabı günahından fazla olmayacak şekilde geçen uzun bir ömür mü'mîn için hiç de önemli değildir. Bu yüzden cahiliyye devrinde câri olan selamlaşma şekli İslam'la birlikte, yepyeni ve oldukça şümullü güzel bir anlam kazanmış; Müslümana, hem dünya hem de âhiret saadetini kapsayan bir duâ anlamında سَلَامٌ عَلَيْكُ *"Selamün aleyküm"* mü'minlerin tahiyyesi olmuştur. Ahirette de mü'minlerin tahiyyesi:

تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلَامٌ ...

"Rabblerine kavuştukları gün mü'minlerin tahiyyesi selâmdır..."[13]

İnsan isterse bu dünyadaki yurdunu ve yuvasını da "Selamet Yurdu"na çevirebilir. Mesela evine girdiği zaman ev halkına, hiç kimse yoksa oraya selam verebilir. Kaldı ki, bu bize Yüce Mevla'mızın tavsiyesidir. Buyuruyor ki:

...فَإِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُبَارَكَةً طَيِّبَةً

---

10 Nisa, 4/86.
11 Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, IV/936; Rağıb, *Müfredat,* "HYY" mad., s. 140.
12 Kıyame, 75/36.
13 Ahzab, 33/44.

“Evlerinize girdiğinizde, Allah indinden mübarek bir tahiyye olmak üzere kendinize selâm veriniz.”[14]

Anlaşılan o ki, “Dinî ve dünyevî kötülüklerden uzak kalıp her an için selâmet içerisinde ve iyiliklerle yaşamak için” “Selâmün aleyküm” tabiri ile selâmlaşmak mü’minlere vacip olmuştur.

3. Selâmın Şekli

Selâmlaşma, insani bir davranış olduğu için yalnız Müslümanlar arasında değil, medeni her toplumda olması doğaldır. Gerek selâm lafzıyla olsun gerekse başka tabirlerle selamlaşmak, İslam’dan önceki toplumlarda da mevcut idi.

Nakledildiğine göre, Hıristiyanların selamlaşması elini ağzına koymakla, Yahudilerinki parmakla işaretleşmek yahut baş kesip kıç kırmakla (reverans), Mecusîlerinki eğilmek, iki büklüm olmakla, Araplarınki de Allah uzun ömürler versin anlamına “Hayyak’Allah” demekle idi.

Bunların hiç birisi Müslümanlar için ideal bir selamlama şekli olmadığı gibi rüku ve secde edercesine yerlere kadar eğilmek İslam’da hoş karşılanmaz. Bazı insanların diğerlerine nazaran üstün meziyetleri olabilir; fakat fıtraten insan olma vasfına sahip olarak yaratılmış olan tüm insanlar için bunlar, birinin diğeri önünde eğilmesine neden olamaz. Saygı ifadesiyle de olsa... Zira Allah ve Rasûlü bu şekildeki saygı ve hürmet tezahürüne asla müsaade etmemiştir.

Biz mü’minler her gün beş vakit namazda, إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ *“Ey Rabbimiz! Ancak sana ibâdet eder, ancak senden yardım dileriz...”*[15] derken, zımnen selamlama yoluyla da olsa hiç kimsenin önünde eğilmeyeceğimiz söyleriz.

Rasûl-i Ekrem (sav)’in bu konudaki hassasiyeti de sırf bunun içindir: Nakledildiğine göre, Kays b. Sa’d demiştir ki: Ben Hîre’den gelmiştim. Orada onları reislerine secde ediyor gördüm ve kendi kendime düşündüm ve dedim ki, *“Rasûlullah bu şekilde bir saygıya ve selamlamaya herkesten daha lâyıktır.”* Medine’ye geldim ve Rasûlullah’a:

“Ben Hîre’den geliyorum, ya Rasûlallah! Orada onları reislerine secde ederken gördüm. Senin buna daha lâyık olduğunu, dolayısıyla sana secde etmemiz gerektiğine kanaat getirdim.” dedim.

[14] Nur, 24/61.
[15] Fatiha, 1/4.

Nebî (sav): *"Sen, ben öldükten sonra da kabrime uğrayıp secde eder misin?"* buyurdu.

Ben: *"Hayır, ya Rasûlallah, secde etmem"* dedim. Bu cevabım üzerine Nebî (sav):

"Öyleyse sakın bunu yapmayın. Bir insanın diğerine secde etmesi asla caiz değildir..." buyurdu.[16]

Bu hadis-i şerifte de açıkça ifadesini bulduğu gibi eskiden beri hükümdarlar ve derebeyler karşısında yerlere kadar eğilmek, bir kısım insanları ilahlaştırıp havalara sokarken diğerlerini ise küçülttüğü için dinimizde hoş karşılanmamıştır.

İnsanların; özellikle Müslümanların büyüğü Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimizdir. Sonra ilk dört halifeler Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali... Bunlardan hepsi de, başı dik ve alnı açık olarak ***"es-selamu aleyküm"*** diyenlerin selamlarıyla selamlanmışlar, onlar da, aynı tavırla *"ve aleykümü's-selam ve rahmetullah"* diyerek karşılık vermişlerdir. İslam'da selamlaşma âdâbı budur.

Ayette yer alan güzel bir inceliğe de dikkat çekmek gerekir:

"Bir tahiyye temennisi olarak size selâm verildiği zaman siz de onu en güzeli ile selâmlayın; hiç olmazsa aynıyla iade ediniz."[17]

"En güzeli ile karşılık vermek..." Yani, size birisi yakın alaka gösterip selâm verdiği zaman siz de ona en güzel şekliyle mukabelede bulunun; onun sizin için temenni ettiği iyilik ve esenliğin daha fazlasını siz de onun için talep edin, demektir. Böylece birbirinizi daha çok seversiniz, aranızdaki bağlar da oldukça kuvvetlenir...

4. Selama En Güzeli ile Karşılık Verilmeli

Müfessirlerimiz âyet-i kerimedeki فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَآ emrinin şu şekilde yerine getirilebileceğini açıklamışlardır.

Bir Müslüman *"es-selamu aleyküm"* derse, cevabında "Rahmet" lâfzı ziyade edilerek: "*ve aleykümü's-selam ve rahmetullah"* denir.

Yine bir Müslüman "*es-selamu aleyküm ve rahmetullah"* derse "Berekât" lafzı ziyade edilerek *"ve aleykümü's-selam ve rahmetullah ve berekâtühü"* denir.

---

[16] Ebû Dâvûd, Nikah, 41.
[17] Nisa, 4/86.

Selam veren; selam, rahmet ve berekât lafızlarının üçünü birden söylerse, ona da aynıyla cevap verilir. Onun için ziyade söz konusu değildir. Yani *"ve aleyke's-selam ve rahmetullah ve berekâtühü"* denir.

Bir sahabi, Rasûl-i Ekrem (sav)'e "*es-selamu aleyke -ya Rasûlallah- ve rahmetullahi ve berekâtuhü"* dedi. Rasûlullah (sav) de ona *"ve aleyke's-selam ve rahmetullah ve berekâtühü"* karşılığını verdi.

Başka birisi geldi, "*es-selamu aleyke ve rahmetullahi"* dedi; Allah'ın Elçisi de "وَعَلَيْكَ السَّلَامُ وَرَحْمَةُ اللّٰهِ وَبَرَكَاتُهُ/*ve aleyke's-selam ve rahmetullah ve berekâtühü"* şeklinde icabet etti.

Diğer birisi geldi ve: *"Esselâmü aleyke ve rahmetullahi ve berekâtühü"* dedi. Rasûlullah (sav) de ona aynıyla cevap verdi. Bu cevap üzerine üçüncü adam: *"Sen bana noksan cevap verdin. Hani Allah Teâlâ: "En güzeliyle selâmlayınız" buyurmamış mıydı?"* deyince Hz. Peygamber: *"Sen bana fazlasını bırakmadın ki..."* buyurdu ve "berekâtuhü"den sonra, artık ilave yapılmayacağına işaret etmiş oldu.

Hûd sûresi'nde de:

قَالُوا أَتَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ اللّٰهِ رَحْمَةُ اللّٰهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ إِنَّهُ حَمِيدٌ مَجِيدٌ

"Elçiler dedi ki: Ey ev sahibesi, Allah'ın rahmeti ve bereketi sizin üzerinizdeyken sen Allah'ın işine mi akıl erdiremiyorsun? Kuşkusuz O övülmüştür, O'nun şanı yücedir."[18] âyetinin: "Ve berekâtühü" ile sona ermiş olması, bundan daha ziyade kılınmayacağına delâlet etmektedir.[19]

Buhârî'nin nakletmiş olduğu şu rivayet de selâmın bu şekliyle sona ereceğine delâlet etmektedir: Hz. Peygamber (sav) buyurdu ki:

"Allah Teâlâ, Âdem (as)'ı kendi suretinde yarattı, boyunu da 60 arşın kıldı. Sonra O'na dedi ki: Şu oturan melekler topluluğuna git, onlara selâm ver; onların sana verecekleri cevabı da iyi dinle, zira bu, senin ve ümmetinin selamlaşma şekli olacaktır.

Âdem (as) onların yanına gitti ve:

---

[18] Hûd, 11/73. Bakınız: Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, IX/70; Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, X/212.

[19] Buhârî, İsti'zan, 1.

— *'Esselâmü aleykum' dedi.*

Melekler, "ve rahmetullahi"yi ziyade kılarak:

— *'Esselamu aleyke ve rahmetullahi' dediler. Cennete giren her kimse Âdem (as)'ın suretiyle girecektir. Bu âna kadar da insanların yaratılışı noksanlaşa gelmiştir."*[20]

Bu hadis ve yukarıda nakletmiş olduğunuz diğer rivayetler, mü'minlerin birbirleriyle nasıl selâmlaşacaklarına dair yeteri derecede bilgi vermektedir.

Selâmda kullanılacak lâfza gelince. Selâm verirken, harf-i ta'rifli olarak: ***"es-selamü aleyküm"*** demekle; harf-i ta'rifsiz *"selamün aleyküm"* demek, pratikte birbirinden pek farklı sayılmaz. Her iki şekliyle de Kur'ân'da vaki olduğu için[21] hangisiyle olursa o şekilde selâm vermekte bir beis görülmemiştir.[22]

Selâm verirken muhatabın duyacağı bir sesle selâmlamak evlâdır. Cevap ise, Hanefilere göre, alırken fazla yüksek sese lüzum görülmemiştir.[23] Ama Şâfiîler, kalplere sürur bahşedeceği için alırken de selam, muhatabın duyabileceği bir sesle alınmalıdır, derler.[24]

Mesafe uzak değilse, işaretle selamlaşmak uygun değildir. İbn Vehb'in, İbn Mes'ud (ra)'dan naklettiğine göre: "Selâm, Aziz ve Celil olan Allah'ın "Esmâu'l-husnâ"sından, yani en güzel isimlerindendir. Allah onu yeryüzüne koyduğuna göre; öyleyse selâmı aranızda cehr'en/açıktan yayınız" demek istemiş olabilir![25]

"En güzeliyle selamlayın...!" emri, size selam veren kimseye, söz olarak ziyadesi ile birlikte karşılık verirken, mümkünse gözlerinin içine bakmakla ve yüzünüzdeki hafif bir tebessümle daha da güzel bir biçimde karşılanmış olabilir. Selam verinin de, tanıdıksa şayet, muhatabının yüzüne bakması ve aynı tebessümü ihmal etmemesi elbette güzel olur.

Nitekim Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimiz, *"Güler yüz de sadakadır..."* buyurmuş, öyleyse, mü'minler selamlaşırken de birbirlerine karşı tebessümü esirgememelidirler.

---

[20] Buhârî, İsti'zan, 1, VII/125.
[21] Harf-i ta'rifsizlere misâl: Ra'd sûresinin 24. ve Sâffat 171. âyet-i kerîmelerini; Harf-i tarifliye de: Tâhâ, 20/47 ile Meryem sûresinin 33. âyetlerini zikredebiliriz.
[22] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, X/212.
[23] Bursavî, *Rûhu'l-Beyân*, II/253.
[24] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, X/213.
[25] Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, V/103.

Allah'ın "el-esmâu'l-husnâ"sından olduğuna göre burada bir konuya daha dikkatleri çekmek isterim. Bazı kimseler aralarında şaka ittihaz ederek laubali bir tarzda, çeşitli kalıplara sokarak selam sözcüğünü bozmaktadırlar. Bu tarz selamlaşma yerine geçmeyeceği gibi hatadan da hâli değildir.

5. Selamlamada Belli bir Sıra Takip Edilmeli

Selâmlaşmak, aradaki insanî ve İslamî bağları kuvvetlendiren, mü'minleri birbirine sevdiren, yersiz endişe ve sû-i zanları bertaraf eden hayırlı bir muâşeret esasıdır, demiştik. Böyle bir hayırlı işte Allah Teâlâ'nın *"En iyilerde birbirinizle yarışınız"*,[26] tavsiyesi; Rasûlullah'ın (sav): *"Allah indinde insanların en hayırlısı selâma önce başlayan kimsedir."*[27] hadisi, selamlaşmada belli bir sıra gözetmeyi zorlaştırabilir! Nitekim Fahreddin Râzî', mezkûr âyeti tefsir ederken demiştir ki, iki Müslüman karşılaştığında tevâzu yarışına girecek olurlarsa, selâmı önce vermede sıra beklemek, zannederim pek kolay olmayacaktır. Buna rağmen İslam'da, her konuda nizam ve ahengin mevcudiyetinin aranıp anarşiye fırsat verilmesinin istenmesi sebebiyle selamlaşmada da âdâb-ı muâşeret olarak âyet-i kerîme ve hadis-i şeriflerde belli bir sıranın ta'kibi tavsiye olunmuştur. Biz bunları şu şekilde tespit etmiş bulunuyoruz:

a- Mü'minlerin bulunduğu herhangi bir yere giren kimsenin, girdiği yerden selam beklemek yerine, orada bulunanlara selâm vermesi, bu konudaki âdâbın, birinci esasıdır diyebiliriz. Allah Teâlâ Nûr sûresinde şöyle buyurmuştur:

يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

"Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere, kimliğinizi tanıtıp izin almadan ve ev sahiplerine selâm vermeden girmeyin. Eğer düşünürseniz, böyle yapmanız sizin için daha iyidir."[28] âyeti ile emretmektedir.

b- Herhangi bir topluluğun yanına girerken selâm verildiği gibi, oradan ayrılırken de selâm verilerek ayrılınması gerekmektedir. İbn Kesîr, Nur suresinin 62. ... لَمْ يَذْهَبُوا حَتَّى يَسْتَأْذِنُوهُ ... *"Nebi'nin meclisinden*

[26] Maide, 5/48; Bakara, 2/148.
[27] Ebû Dâvûd, Edeb, 144, 5197. H.
[28] Nur, 24/27.

ayrılırken, ondan izin almadan çıkıp gitmezler..." âyetinin,[29] ayrılan kimsenin meclisten ayrılırken de selâm vermesi gerektiğini söylemiştir.[30] Rasûlullah (sav) de: *"Sizden biriniz, meclise geldiği zaman selâm verdiği gibi ayrılırken de selâm versin. Çünkü birinci selâmı sonrakinden daha ehak değildir"*[31]sözleriyle aynı konuya işaret etmiştir.

c- Selâm mü'minlerin şiarından olduğu için, bir İslam diyarında dolaşan kimsenin tanıyıp tanımadığı her kimseye selâm vermesi Hz. Peygamber tarafından şu vesileyle tavsiye olunmuştur:

Bir adam:

— *"Ya Rasûlullah, İslam'ın hangi işi daha hayırlıdır?"* diye sordu.

Allah'ın Rasûlü:

— *"Yemek yedirmen ve tanıdığın-tanımadığın her kimseye selâm vermendir"* cevabını verdi.[32]

Öyle zannediyoruz ki, bu Hadis-i Şerifin sebebi vürudu, Mekke'den Medine'ye hicret eden muhacirler, zamanı da hicretin ilk zamanları olmalıdır. Çünkü her ferdi Müslüman olan bir yerde, özellikle küçük yerlerde herkes birbirini tanıdığı için selamlaşmada tanıyıp tanımamak söz konusu olmayabilir. Ancak nüfusu kalabalık olup, gayr-ı müslimlerin de bulunabileceği bir yerde her rastlanılan kimseye selâm vermek pek mümkün; hatta uygun da gözükmemektedir. Şu kadar var ki, "çarşı, pazar gibi kalabalık yerlerde, iş icabı dolaşan kimsenin bazı şahıslara selâm vermesiyle sünnet ifa edilmiş olur. Bu gibi yerlerde her karşılaşılan kimseye selâm verme görevi yoktur."[33] Vermediği zaman kişi âdâb dışı bir hareket yapmış olmaz.

d- Karşılaşan iki kimseden, küçük olanın büyüğe, az olan grubun çok olanlara, yürüyenin oturana, at üzerinde bulunanın yaya olana; diğer vasıtalar da aynı yaya olanlara selâm vermesi Rasûlullah tarafından tavsiye edilmiş âdâptandır.[34]

---

29 Nur, 24/62.
30 İbn Kesîr, Tefsir, III/306.
31 Tirmizî, İsti'zan, 15, 2706. H., V/62.
32 Buhârî, İman, 6, I/9.
33 Buhârî, *el-Edebül-Müfred*, Trc. A. Fikri Yavuz, II/373.
34 Buhârî, İsti'zan, 5. VII/127; Geniş bilgi için bkz. Hadis kitaplarının İsti'zan ve Selâm bölümleri; Râzî, *Mefatihu'l-Gayb,* X/213; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* V/296 vd.; Bursavî, *Rûhu'l-Beyân*, II/251 vd.

e- Kadınlara ve çocuklara da selâm verilebileceği[35] gibi mektupla da selâm vermek yahut mukabelede bulunmak âdâptandır.

f- Bir toplum içerisinde Müslümanlardan başka gayr-ı müslimlerin de mevcudiyeti mümkündür. Hâl böyle olunca bir arada yaşamanın ve insanlığın gereği olarak onlarla da sosyal ilişkilerin belli bir düzeyde sürdürülmesi gerektiğini daha önce açıklamıştık.[36] Selamlaşma insani bir davranış olduğu için onlarla karşılaşıldığı zaman selamlaşmadan geçilmeyeceği de muhakkaktır. Binaenaleyh bu durumda Rasûlullah'ın tavsiyesine uyarak öncelikle onların selâm vermesini bekleyip, selâmlarından sonra "ve aleyke" demekle yetinmek gerekir.[37] Şayet öncelikle Müslümanın selâm vermesi gerekir ise, Rasûlullah (sav)'in özellikle gayr-ı müslim devlet başkanlarına yazarken uyguladığı[38] ve Tâhâ sûresinde de zikrolunduğu veçhile: وَالسَّلاَمُ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَى... *"Selâm hidayete tabi olanların üzerine olsun"*[39] şeklinde selâmlamak uygun olabilir. Veya toplumda örf neyi gerektiriyorsa o şekilde selamlanır. Mesela vakit uygunsa "Günaydın", "Hayırlı sabahlar", "İyi günler", "İyi akşamlar", galat-ı meşhure olarak "Merhaba"... denebilir. Müslüman değil diye selamsız geçilmez!

Selâmla ilgili olarak Fahreddin Râzî'nin tefsirinde kaydettiği birkaç hükmü burada zikretmekte fayda vardır. Şöyle ki:

1. Selam verene cevap vermek:

وَإِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَآ أَوْ رُدُّوهَآ...

"Size bir selâm verildiği vakit, siz de ondan daha güzeliyle selâm verin veya onu aynıyla karşılıayın!"[40] âyet-i kerîmesiyle vâciptir. Terk etmek ise, hainliktir, zarardır ve haramdır.

2. Selâma icâbet topluluk içerisinde farz-ı kifâyedir. İçlerinden birisi cevap verirse diğerlerinden sâkıt olur. Fakat ikram ve mübalâğa kastıyla hepsinin icabet etmesi evlâdır.

3- Selâma anında cevap verilmelidir. Aradan uzun müddet geçtikten sonra almak uygun değildir.

---

[35] Müslim, Selâm, 5, 2168. H., IV/1708.
[36] Geniş bilgi için bkz. s. 188 vd.
[37] Buhârî, Edeb, 35, VII.
[38] Buhârî, İsti'zan, 24. VII/135.
[39] Taha, 20/47.
[40] Nisa, 4/86.

4- Mektupla selâm gönderene yine mektupla selâm vermek mezkûr âyet gereği vaciptir.

5- Selâma daima en güzeliyle mukabele edilmelidir.

6- İmam-ı Âzam'a göre cevapta fazlaca cehr'e lüzum yoktur. Şayet yabancı bir kadın selâm verince, icabet etmek töhmeti gerektirecek olursa ona cevap vermemek gerekir. Uygun olan bu şartlar altında yabancı kadınlara selâm vermemektir.[41]

6. Herkese ve Her Yerde Selam Verilmez

Selamlaşmanın gerekliliğini ve Müslümanlar arasında meydana getireceği yararları biraz önce görmüş idik. Fakat öyle şart ve durumlar olabilir ki, oralarda selâm vermek uygun olmayacağı gibi, almak da câiz değildir. Belki de günaha sebep olabilir. Bu gerek Rasûlullah (sav) gerekse İslam ilim adamları hangi yer ve hallerde selâm verilip alınmayacağını maddeler halinde açıklamışlardır. Onları da burada kısa olarak sıralamakta yarar olacağı kanaatindeyim.

1. Selâm, Allah'ın güzel isimlerinden birisi olduğu için temiz olmayan yerlerde o ismin zikredilmesi edebe uygun bulunmamıştır. Def-i hacet halindeki kimse selama karşılık vermez.[42]

2. Hamamdakilere de selâm verilmez. Ancak kendisine selâm verilecek olursa "Selâm" lâfzı kullanılmadan icabet edilebilir.[43] Zamanımızdaki hamamların durumu belli... İslam'ın "Setr-i avret", yani avert mahallinin örtülmesi ilkesine riayet etmeyen kimseye selam vermek caiz olmasa gerektir.

3. Günaha sebep olan yahut bizzat günah işleme halinde olanlara selâm verilmez.[44] Mesela içki içenlere, kumar oynayanlara, İslam'a aykırı bir biçimde eğlenenlere...

4. Aynı şekilde din açısından zararlı veya zararı faydasından çok yahut hiç bir faydası olmayan bir işle meşgul olanlara da selam verilmemelidir. Sözgelimi kağıt, tavla vb. oyun oynayan, kuş uçuran, kimselere selâm verilmez. Ebû Hanife ve İmam Mâlik'e göre satranç oynayanlara da selâm verilmez. Ebû Yûsuf ve İmam Şâfiî hazretleri, satranç zihni geliştiren bir oyun olduğu için günaha sebep olmadığı

---

[41] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, X/215, 16.
[42] Bkz. Ebû Dâvûd, Taharet, S, 17. H.; Nesaî, Taharet, I/37.
[43] Bkz. İmam Gazâlî, *İhyâ*, I/139; Râzî, *Mefatihu'l-Gayb,* X/214; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, V/204.
[44] Bursavî, *Rûhu'l-Beyân,* II/252.

müddetçe mubahtır; oynayanlara da selâm verilir kanaatindedirler.[45]

5. Kur'ân okuyan ve dinleyen, hadis rivayet eden, ders çalışan, ilim müzakeresinde bulunan, sınıfta ders anlatan ve dinleyen, vaaz eden ve vaaz dinleyen kimselere selâm verilmez. Bunlar huşu, hudu ve halveti gerektiren özel hal ve durumlar olduğu ve bu halin kesilmesine sebep olacağı için buralarda selamın verilmesi uygun görülmemiştir.[46] Mesela ders veya toplantı başlamışsa, geç gelen kimse ya o derse veya toplantıya girip huzuru ihlal etmemeli veya girmek mecburiyetindeyse selam vermeden sessizce yerine geçip oturmalıdır.

6. Ezan okuyan, kaamet getiren ve namaz kılan kimselere selâm verilmez.[47]

7. Fitneye sebep olacağı endişesiyle genç ve yabancı kadınlara da selâm verilmemelidir. Böyle bir sakınca yoksa tanıdık, akraba, komşu, meslektaş, yaşlı kadınlara mahrem de olsalar selam verilebilir.[48]

7. Selâmdan Sonra "Merhaba!"

Selâm veren kimseye, özellikle/misafirlere, selamlaşmadan sonra "Merhaba ve sehlen" demek Araplarda bir âdet olduğu gibi, Rasûlullah (sav) de evine gelen erkek-kadın, akraba-yabancı... her kimseye ''İltifat olsun diye"[49] merhaba der, güler yüzle karşılardı.[50]

Merhaba, *rahabe* fiilinden olup, mekân genişliği anlamına gelir;[51] yerin geniş ve rahat olması anlamındadır.[52]

Bu kelime Kur'an'da, *"...yeryüzünün genişliği"* anlamında bir yerde geçmektedir.[53]

---

[45] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, X/214; el-Makdisî, *Kitabu Âdâbı'ş-Şer'iyye*, III/389; Büyük İslam İlmihali.

[46] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, X/214; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* V/304; Elmalılı, *Hak Dinî,* II/1409.

[47] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, X/214; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, II/1409.

[48] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, X/214; Bursavî, *Ruhu'l-Beyân*, II/252.

[49] Bursavî, *Ruhu'l-Beyân*, VIII/52.

[50] Bkz. Buhârî, Edeb, 98, VII/114.

[51] Râğıb, *Müfredât*, s. 278.

[52] Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, XXII/200.

[53] Şöyle ki: Hiç bir mazereti olmadığı halde Tebuk seferine katılmayan ve fakat sonradan buna çok pişman olup kendilerini Mescid'de direğe bağlayıp; Allah ve Rasûlü'nden affedildiklerine dair bir haber gelmediği sürece yeme ve içmeyi terk eden üç sahabe hakkında nazil olmuştur. Ayet, bu kimselerin hissettikleri değil, yaşadıkları büyük nedameti, acı hasreti, derin pişmanlığı ve affedildiklerini söylemektedir: "*Allah, nefislerine boyun*

Meclise gelen kimseye *merhaba* demek ise, gönlün ve yerin geniş olsun; hoş geldin, sana burada darlık ve sıkıntı yoktur; kendini emniyette hisset ve hiç çekinmeden rahat et, anlamındadır.

"Gönlün ve yerin geniş olsun!" anlamında *merhaba* kelimesi Kur'an-ı Kerim'de geçmez; fakat olumsuz anlamda, yani *"La merhaben bihim"* ve *"La merhaben biküm"* şeklinde cehennemlilerin birbirlerine beddueları anlamında iki ayette kullanılmıştır. Şöyle ki:

Ateşin içerisinde, dünyada kendilerini dost ilân edip birçoklarını aldatan ve sapıklığa sürükleyen kimselerle onlara tâbi olanlar arasında, "Artık dostluk düşmanlığa dönüştüğü için"[54] *"Liderler, kendilerine tabi olanlar için: Onlar rahat yüzü görmesinler!"* diyecekler. Aynı yerde aynı cezayı çektikleri için *"Liderlere tabi olanlar da: "Hayır," derler, "Asıl siz rahat yüzü görmeyin! Bunu bizim başımıza siz getirdiniz."* karşılığını vereceklerdir.[55]

Âsım Efendi'nin ifade biçimiyle, insanlar meclislerine gelen kimseye "merhaba" demekle, muzayakasız, şâibe-i istiskalden âri, şen ve âbâdan bir yere geldiniz; sıhhat-ı kalple, enîs ve ülfet üzere olup kat'â dilgir ve mütevahhiş olmamanız me'mûldur, demek isterlerdi.[56]

Son derece ağır ve anlamlı bir dil! Bugünkü Türkçesi şudur: Arkadaşım, sen hiç kimsenin kimseye asla darlık, sıkıntı vermeyeceği, en ufak bir hafife alınma kusurunun işlenmeyeceği, şen ve mamur bir yere geldin; umarız ki burada kaldığın sürece gönül huzuru, dostluk ve ahbaplık ortamında bulunacaksın ve kesinlikle hiç bir endişe ve korku yaşamayacaksın!

---

eğip seferden geri kalan o üç kişinin tövbesini de kabul etti. Zira genişliğine rağmen yeryüzü onlara dar gelmiş, vicdanları kendilerine baskı üzerine baskı uyguluyordu... Onlar, Allah'tan kaçarken bile yine O'ndan başka hiçbir sığınak olmadığına kesin kanaat getirmişlerdi. Evet, O'na yöneldikleri için Allah onların da tövbelerini kabul etmiştir." (Tevbe, 9/118)

[54] Sıddîk Hasan Han, *Fethu'l-Beyân Fî Makasidi'l-Kur'ân*, Kahire, 1965, VIII/189.

[55] "*Bu böyledir... Öte yandan barınağın en uğursuzu elbette azgınlara verilecektir. Orası, girecekleri cehennemdir; o ne kötü bir döşektir! İşte, son derece kaynar bir su ve bedenlerden çıkan kan ve irin! Yaptıklarına karşılık artık onu tatsınlar. Onlara benzer daha başkaları da vardır. Denilir ki: "Bunlar da sizinle birlikte cehennemi hak edip giren bir topluluktur." Liderler, "Onlar rahat yüzü görmesinler!" Kuşkusuz, onlar da o ateşe gireceklerdir." derler. Onlara tabi olanlar, "Hayır," derler, "Asıl siz rahat yüzü görmeyin. Bunu bizim başımıza siz getirdiniz. Ah! Burası ne kötü bir duraktır! Rabb'imiz, bize bunu yapanlara cehennem azabını bir kat daha artır." diyecekler."* (Sad, 38/55-62)

[56] Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, I/264.

Meclise veya yanınıza gelen kimseyi rahatlatmak, eğer içerisinde herhangi bir endişe varsa onu tamamen yok etmek için meclis âdâbı içerisine konulmuş son derece kibarlık ve nezaket ifadesidir.

Selam veren kimsenin selâmı en güzel bir biçimde alındıktan sonra ona, bu içtenlikli, rahatlatıcı ve oldukça güven verici anlamıyla merhaba, denilmesi, son derece yerinde ve güven aşılayıcı güzel bir edeb kuralıdır.

Şu kadar var ki, ülkemizde ve birçok bölgede yerli yerince ve anlamına uygun bir şekilde kullanılan *merhaba* sözcüğü, bazı yerlerde anlamı hiç düşünülmeden selâm yerine kullanılmaktadır.

Oysa yolda karşılaşılan kimseye selâm verilir. Orada oturmaya yahut konuşmaya müsait olmadığı halde *"rahat otur, geniş yere geldin"* anlamına gelen *merhaba* denilmez ki! İki kişi bir araya geldiğinde durup veya oturup konuşacaklarsa selam verene diğeri merhaba der. Karşılaşıp geçen kimselerin birbirine merhaba demesi yerinde olmayan bir selamlama biçimidir.

Selam yerine merhaba, lisanımızda yerleşmiş bir galat-ı meşhuredir; yani yaygın hale gelmiş bir yanlış; devam edip gidiyor... Böylece anlamlı, zengin ve gönle hitap eden kültürümüz de erozyona uğramaya devam ediyor.

8. Musafaha/Tokalaşma

Musafaha, Müslümanlar arasında ülfet ve meveddetin bir ifadesi olarak yerleşmiş olan muâşeret esaslarından birisidir. Hz. Peygamber'in: *"Tahiyyenin âhârı musafahadır"*[57] hadis-i şerifleri, selamlaşmadan sonra tokalaşmanın gerekliliğini ifade etmektedir.

Rasûl-i Ekrem (sav), ashabıyla karşılaştığı zaman, cuma ve bayram namazlarından sonra, özellikle de tebrikleşirken musafaha ederdi.[58] *"İki Müslüman, karşılaştığı zaman, birbirleriyle musafaha edip Azîz ve Celîl olan Allah'tan birbirleri hakkında af talep ederlerse, daha yerlerinden ayrılmadan Cenâb-ı Hak ikisinin de günahlarını bağışlar"*[59] derlerdi.

Sahabe-i Kirâm'ın Rasûlullah'ın sözüne ve müjdesine uyarak musafaha ettikleri muhakkaktır.[60] Hatta bu güzel âdet zamanımıza kadar da tatbik edilegelmiştir. Ancak yapılan musafahanın, bu gün

---

57 Suyûtî, *Camiu's-Sağîr*, II/139.
58 Buhârî, İsti'zan, 27, VII/135.
59 Ebû Dâvûd, Edeb, 153, 5211. H., V/388.
60 Buhârî, İsti'zan, 27, VII/136.

hâlâ İslamî özelliğini muhafaza ettiğini söylememiz mümkün müdür? O biraz şüphe götürür! Çünkü asr-ı saadetteki şekli, iki elle tutuşarak olduğu hâlde[61] bugün tek elle olan/tokalaşma yaygın hal almıştır. Çoğu kez hayır duânın da ihmal edildiği kanaatindeyiz.

İslam'da yasak olmasına rağmen, aynı şeyin kadınlarla erkekler arasında oluşu, bu hususda da İslam'dan çok Batı'nın etkisinin hâkim olduğu fikrini vermektedir. Müslümanlar arasında, iyi niyetle carî olan birçok geleneklerde hüsn-i niyetin kalkmasıyla, o güzel âdetin şeklinin de değişmekte olduğu görülebilmektedir. Musafaha da bu kabil bir değişime uğrayarak zamanımıza kadar intikal sünnet-i Rasûlullah'dan birisidir.[62]

Oysa selamlaşma, merhaba ve göz göze bakışarak musafaha mü'minler arasında sevgiyi tesis etmek, ülfeti koyulaştırmak ve kardeşlik bağlarını güçlendirmek içindir. Bunu temin etmeyen hiçbir ilgi ve ilişki İslam âdâbından sayılamaz. Çünkü maksat gönüllerin fethidir. Söz gelişi birbirinin gıyabında demediği söz bırakmayan iki kişi, belli ki birbirine karşı gönülleri son derece ırak. Bu hallerine rağmen tokalaşmakla ne elde edebilirler ki! Samimiyet yok, birbirleri hakkında hayır dua yok, aralarında ülfet yok.

Burada aslolan, "Kovboyların karşılaştıkları zaman, birbirlerine karşı silah çekme niyetinde olmadıklarının ve bunun isbatı için de sağ ellerini öne uzatmalarının zamanla tekâmül ederek uzanan ellerin birleşmesi"[63] değil; Hz. Rasûlullah'ın ve ashabının, İslamî şuurla bir dostluk ve bağlılığın gerçekliğini ortaya koymaktır. Elleriyle temas kurarken dilleriyle de hayır duâ etmek suretiyle gerçek kardeşlik duygusunu gönüllerine indirmektir. Sonuçta Allah'ın rızasına birlikte ermektir. Tokalaşmak, bu özelliğini kaybettikten sonra, düello için birbirine şans dilemek üzere el sıkışanlarınkinden ne farkı olabilir ki?

Musafaha yerine tokalaşma, din açısından reddedilecek bir ifade biçimi değildir. Ama tokalaşmanın sonunda öpüşme; özellikle erkeklerle kadınların tokalaşıp öpüşmeleri İslam âdâbına tamamen aykırıdır. Hatta haramdır.

---

[61] Buhârî, İsti'zan, 28, VII/138.
[62] Kâtip Çelebi, *Mîzanu'l-Hak Fî İhtiyari'l-Ahakk,* Türk Kültürü Kaynak Eserler Dizisi, M.E.Basımevi, İst. 1972, s.75, 76; *İslam'da Tenkid ve Tartışma Usûlü,* açıklamalarla sadeleştiren, Mustafa Kara, İst. 1981, s.124.
[63] *Seksoloji-Cinsî Bilimler Mecmuası*, İst. Şubat, 1951, Sayı: 23, s.32.

Kâtip Çelebi, zamanında musafahanın değiştirilmiş şekli hakkında bize şu bilgiyi vermektedir: Musafaha el (üstüne el ile) tutuşmaktır. Aslında bîat'ta ve buluşmalarda sünnet idi. Peygamber (sav)'in yüce arkadaşları (Allah hepsinden razı olsun) birbirleriyle karşılaştıkça el tutuşup *"Ğaferallah lena ve leküm/Allah bizim de sizin de günahlarımızı bağışlasın!"* derledi. Ve bu konuda nice güzel hadisler rivayet olunmuştur. Sonra mülakatta (karşılaşmalarda) musafaha olunmaz oldu. Namazlardan sonra ve çoğu Osmanlı Devleti Aliyesi zamanında, Cuma namazlarından sonra musafaha edilirdi. Örf ve âdete dayanan bir bid'at olduğu için bazı vaizler söyleyip Râfiziler (şianın aşırılıkla nitelendirilen bir kolu) âdetidir diye yasaklayınca fetva istenmiş: "Râfiziler âdeti olan beş vakit namazdan sonra ettikleri musafahadır. Cumadan sonra olan ayrıdır" diye fetva verdiler. Zira yerleşmiş olan bid'atlarda, mümkün olduğu kadar bir kulpunu bulup iyiliğe yormak yeğrektir (iyi, daha üstün). Bunda da biraz dedikodu olmuştu; lâkin ifrat ve tefrit olmayıp halkın birazı vazgeçti ama avamın çoğu arasında, hele bayramlarda vacip bir buyrukmuş gibi yerine getirdiler. Bu yolda da itidal budur ki, cuma günü camilerde, kişi önce kendi elini uzatmasın. Eğer yanında oturan uzatırsa ne çare musafaha eyleye. Zira elini uzatanla musafaha etmezse o adam ya utanır, ya da kırılır. Elbette ne olursa olsun, gönlüne dokunur onun... Bu zaman bu bid'atı işlemek mü'minin kalbini kırmaktan ehvendir. Bu ince noktayı belirttikten sonra, âdete uyarak ilk önce musafaha için kendisi elini uzatsa da âsi ve suçlu sayılacak kadar bir nesne yoktur. Beis de yoktur..."[64]

9. El ve Etek Öpme

Selâmlaşıp musafaha yaptıktan sonra küçükler tarafından büyüklerin ellerinin, büyüklerin de küçüklerin alın yahut yanaklarından öpmeleri asr-ı saadetten beri Müslümanlar arasında yaygın bir âdettir.[65] Sahabe-i kiramın, Rasûlullah (sav)'in elini öptüğüne dair sahih kaynaklı hadislere[66] bakarak el öpmenin, İslam'a uygun bir kural olduğu fikriyle beraber, yağcılık, riyakârlık ve tabasbus gibi

---

[64] Kâtip Çelebi, *Mîzanu'l-Hak,* s. 75, 76.

[65] Büyüklerin önünde eğilip yer öpmek, meliklerin yahut âmirlerin dizlerine kapanıp ayaklarını öpmek, şahsa ulûhiyet isnadı anlamı taşıyacağı ve diğerini zelîl ve küçük düşüreceği için bu şeklin dînen hoş karşılanması mümkün olmayan bir davranıştır. Aynı şekilde yabancı kadınların ve genç kızların, sosyetenin bir kesiminde âdet olduğu veçhile ellerini öpmek de müstehcen oluşu ve zinaya yaklaştırıcı özelliği sebebiyle uygun değildir. (Geniş bilgi için bkz. Kâtip Çelebi, *Mîzanu'l Hak Fî İhtiyari'l Ahakk,* s.195 vd. Çünkü Allah(cc) "Zinanın açığına da gizlisine de yaklaşmayınız" âyetiyle kadınların, bilhassa genç kadınların ellerinin öpülmesini de yasaklamıştır denilebilir.

[66] Tirmizî, Cihad, 36, 1716. H., IV/215.

kötülüklere neden olması sebebiyle İslam'a uymayan yönleri de mevcuttur. Buna rağmen bir saygı ve sevgi ifadesi olarak yaşlıların saygıdeğer büyüklerin; bilhassa özel gün ve karşılaşmalarda eli öpülecek kimselerin ellerini öpmek, dinen olmasa bile örf bağlamında güzel bir edeb kuralıdır.

Bu muâşeret kaidesi, toplumumuzda da hüsn-i kabul örmüş *"Anne ve babaların, öğretmenlerin, ağabey ve ablaların özellikle bayram günlerinde tüm büyüklerin elleri öpülür"* geleneği yerleşmiştir.

Şu kadar var ki, büyüklerin önünde eğilip yer öpmek, meliklerin yahut âmirlerin dizlerine kapanıp ayaklarını öpmek, şahsa ulûhiyyet isnadı anlamını taşıyacağı ve diğerini zelîl ve küçük düşüreceği için bu şeklin dînen hoş karşılanması mümkün değildir.

Kadınların da eli öpülür. Ancak annelerin, ablaların, yaşlıların ve muallimelerin dışındaki yabancı kadınların ve genç kızların ellerini öpmek şahsı lekeleyici; özellikle "Zinaya yaklaştırıcı" olması sebebiyle uygun görülmemiştir.[67] Çünkü Allah (cc):

وَلاَ تَقْرَبُوا الزِّنَى إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَآءَ سَبِيلاً

"Zinaya da yaklaşmayın! Çünkü o aşırılıktır ve çok kötü bir yoldur."[68]

Zina aşırılık olunca Yüce Mevla:

وَلاَ تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ

"Fuhşun/aşırılıkların açığına da yaklaşmayın, gizlisine de!"[69] âyeti delil gösterilerek kadınların, bilhassa genç kadınların ellerinin tutulması, tokalaşılması ve öpülmesi nehyedilmiştir, denilebilir.

---

[67] Kâtip Çelebi, *Mîzanu'l-Hak*, s. 75, 76; *İslam'da Tenkid ve Tartışma Usûlü,* s. 195 vd.

[68] İsra, 17/32. Zina, mükellef bir müminin, aklı, şuuru yerinde iken, hiçbir baskı söz konusu olmadığı hâlde karşı cinsten bir insan ile nikâhsız olarak girdiği fiili bir cinsel ilişkinin adıdır. İslam'da zina, kötü bir cinsel tatmin yoludur. Ona yaklaşılması, yani zinaya sevk edecek hâl ve durumlarda bulunulması bile yasaktır. O sebeple zina haramdır ve tövbesinde yeniden iman etme şartı bulunan üç büyük günahtan/kebire birisidir. (Bkz. Furkan, 25/68-70 Rasûlullah (sav), "Zani, zinası esnasında mümin değildir..." hadisiyle müminleri uyarmıştır. İslam ilim adamları, zina, haksız yere adam öldürme ve şirkten dolayı tövbe etmeden ölen kimsenin ahirette affedilip edilmeyeceği hususunda tartışmışlardır. İbn Abbas'a ve Zemahşerî'ye göre, büyük günah sahibi bir Müslüman tövbe etmeden ölmüşse, onun affı umulamaz. (Zinanın cezası hak. bkz. Nûr, 24/2, 3; Furkan, 25/68-71; M. Zeki Duman, *Beş Surenin Tefsiri*, Fecr Yayınları, Ankara, 1999)

[69] En'am, 6/151. Burada 'fevahiş'ten maksat, aşırılıklar; özellikle de zina ve ona götüren yollardır. Zira zina, haksız yere adam öldürme ve şirk büyük günahlardandır. Yüce Allah *"Eğer siz, yasaklanan büyük günahlardan uzak durursanız Biz de sizin küçük günahları-*

Din ve takva yönünden hiçbir özelliği olmayan kimselerin, sırf riya kastıyla ellerini öpmek de hoş karşılanmaz. İmam-ı Nevevi'nin beyanına göre: *"Bir kimsenin züht ve takvasından, ilim ve şerefinden dürüstlük ve adaletinden ve dinî sebeplerden dolayı eli öpülürse bu adaptandır. Fakat zenginliği ve dünyalığı için ve dünyada önemli olan rütbe ve saltanatı için olursa bu da tahrimen mekruhtur. Hatta bu maksatla el öpmenin haram olduğunu söyleyenler dahi mevcuttur."*[70] Ancak yukarıda da belirtildiği gibi, saygı değer insanların, âlimlerin, üstad ve faziletli kimselerin, özellikle saygı ve hürmet tezahürü olarak muayyen zamanlarda anne ve babaların ellerini öpmek önemli bir muâşeret kaidesidir. Rasûlullah (sav) bu davranışları için ashaba müsaade ettiği gibi bizzat kendi elini dahi öptürdüğü vâkidir. İbnu Ömer'in (ra) anlattığına göre şöyle demiştir: *"Biz bir savaştan kaçmış idik. Savaş neticesinde herkes Medine'ye döndüğü halde biz, bu halimizle Rasûlullah'ın yanına nasıl varabiliriz derken Enfâl sûresinin 26'ncı âyet-i kerîmesi nazil oldu. Biz Medine'ye girelim mi, girmeyelim mi? diye düşünürken bir de Rasûlullah'ın sabah namazına çıktığını gördük. Ve: 'Bizler savaştan kaçanlarız, ya Rasülullah!' dedik. Rasûl-i Ekrem (sav): 'Hayır, siz güç kazanmak için geri çekilip tekrar savaşacak olan kimselersiniz. Savaştan kaçanlar değilsiniz' buyurdu. Biz derhal elini öptük."*[71]

İslam İlim adamları, öpmenin hükmünden bahsederken durum itibarıyla öpmenin sınırlarını şu şekilde açıklamışlardır:

1. Çocuk, sevgi sebebiyle yanağından,

2. Anne ve baba rahmet sebebiyle başından,

3. Kardeşler, şefkat sebebiyle alınlarından,

4. Hanım, şehvet sebebiyle dudağından,

5. İlmiyle âmil âlimler, adaletli hâkimler ve benzeri hayırlı kişiler selamlama sebebiyle ellerinden öpülür.[72]

---

nızı örter, sizi değerli bir yere/cennete girdiririz." (Nisâ, 4/31 buyurmuştur. (Zina ve hükmü hakkında bkz. İsrâ, 17/32; Nûr, 24/2, 3; Furkan, 25/68-71

70 Buhârî, *Edebü'l-Müfred,* Trc. 2, s.351.

71 Tirmizî, Cihad, 36, 1716. H., IV/215.

72 Mahmud Şeltut, *el-Fetvâ*, Beyrut, 1975, s. 225, 226.

“İbrahim’in, ikramda bulunduğu misafirlerinin hikâyesi sana gelmişti; onlar İbrahim’in yanına girdi ve: “Selâm” dediler; İbrahim de: “Size de selâm, ey garip kişiler!” dedi. Sessizce hanımına gitti ve kızartılmış bir dana etiyle geldi; onu misafirlerine sunup: “Buyurmaz mısınız?” dedi. Aniden içine bir korku düşüverdi! Onlar: “Korkma!” dediler ve ona bilge bir oğlan çocuğu müjdesi verdiler.”

(Zariyat, 51/24-28)

D. MİSAFİR KARŞILAMA VE MİSAFİRLİK ÂDÂBI

Kur’an-ı Kerim’de misafir ve misafirlik söz konusu olduğu zaman ilk akla gelen isim İbrahim (as)’dır. Çünkü onun misafirlerine son derece nazik, cömert ve güzellikle yaklaşması, onlara içtenlikle ikramda bulunması onu ön plana çıkarmaktadır.[1] Oysa misafir ağırlıyanların en iyisi Allah Azze ve Celle’dir. Zira Nuh’a (as) Yüce Rabbi gemiye bindinği zaman şöyle dua et, buyurmuştur:

وَقُلْ رَبِّ أَنْزِلْنِي مُنْزَلاً مُبَارَكًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ

“Rabb’im, beni mübarek bir yere indir! Konuk edenlerin en iyisi sensin!” diye dua et!”[2]

Yani Rabb’im, beni güven içerisinde ekip biçmeye elverişli; hayırlı, bereketli bir kara parçasına indir; lütfunla bizi kendine misafir et, ağırla; çünkü sen konuk ağırlayanların, ikramda bulunanların en iyisi, en cömerdisin! dedi.

Elbette Allah’tan daha cömerdi yoktur! İnsanlar içerisinde ise, İbrahim (as) hem varlıklı hem de cömert bir insandır. O sebeple misafirlik konusunda ilk akla gelen o olmaktadır.

---

1 “*Elçilerimiz İbrahim’e müjde getirmiş ve ‘Selâm’ demişlerdi; İbrahim de onlara ‘Size de selâm olsun!’ dedi. Sonra İbrahim, çok geçmeden onlara kızartılmış dana eti olan bir sofra sundu. Ellerinin yemeğe uzanmadığını görünce, davranışlarını yadırgadı ve içine bir korku düştü. Elçiler ‘Korkma, biz Lût kavmi için gönderildik’ dediler.*” (Hud, 11/69-70)

2 Mü’minun 23/29.

Biz burada Hz İbrahim'in (as) ev sahipliğini esas alarak, ondan ve ev sahipliğinden bahseden ayetler üzerinden ev sahibinin ve misafirlerin âdâbından söz edeceğiz.

1. Ev Sahibinin Âdâbı

Hazarda olsun seferde olsun her Müslümanın birbirine ikramda bulunup yardımlaşmaları, hatta iyilik edip hediye takdim etmeleri İslam'ın genel ve en önemli prensiplerinden birisidir. Düşküne yardım elini uzatmak, yolcuyu madden ve manen takviye etmek, hasta ve kimsesizleri ziyaret edip tasa ve kederlerini hafifletmek, Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâlâ'nın emri, pratikte de Rasûlullah'ın seve seve yaptığı ve ashabına sık sık yapmalarını tavsiye ettiği sünnetlerindendir.

İmam Gazali, Hatem-i Esam'ın şöyle dediğini rivayet eder: *"Şu beş şey dışında acele etmek şeytandandır. Zaten bu beş şey de Peygamber Efendimiz Hz Muhammed (sav)'in sünnetindendir. Misafire ikram etmede, cenazeyi kefenleyip defne hazır hale getirmede, bekarları evlendirmede, borcu ödemede ve günahlara tevbe etmede."*[3]

Misafirlik yorucu uzun yolculuk, gece karanlığı, soğuk ve sıcak, vahşilerden korunma mecburiyeti sebebiyle sığınma ve korunma amacıyla zaruri bir durum olduğu gibi, bazan da özellikle ziyaret kastıyla olan özel bir durumdur. Her iki hâlde de, evine gelinen kimseye din ve ahlak açısından bazı mükellefiyetler yüklemektedir. Konuğu düzgün bir kıyafet ve güler yüzle karşılamak, rahat ettirmek, ihtiyaçlarını gidermek, ikram edebileceği yiyecek ve içeceklerin en iyisini ikram etmek ev sahibine düşen ahlaki görevlerdir.

Kurtubî, İbnu'l-Arabî'nin: *"Misafir kabul etmek farz-ı kifayedir"* fikrini; bazı âlimlerin de genel anlamıyla yiyecek ve barınacak yerlerin olmayışı sebebiyle köylerde vacip, şehirlerde ise, oralarda yiyecek (satılan yerler) ve sığınılacak (hanlar, oteller v.s.) mekânlar çok olduğu için vacip değildir, görüşlerini naklettikten sonra; *"Şüphesiz, misafir kerim, misafirlik de kerâmettir. Yabancıları kabul etmek farzdır"* şeklinde kendi görüşünü beyan etmiştir.[4] Ayrıca *"Misafir kabul etmek mekârim-i ahlâktan olup İslam'ın âdâbından, nebî ve salihlerin de ahlâkındandır"* sözleriyle de bu güzel âdâba ve ahlâka teşvik etmiştir.

Hz. Peygamber, *"Allah'a ve âhiret gününe inanan misafirine ikramda bulunsun. Bir gün ve bir geceden ibaret olan caizesini yerine*

---

[3] İmam Gazâlî, *İhya*, 2/16.
[4] Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, IX/65.

getirsin"[5] sözleriyle, misafire ikramla îmanı bir arada zikretmiş, böylece misafire ikramın önemine işaret etmiştir.

İmam-ı Gazâlî'nin naklettiğine göre: *"Bir gün İmam Mâlik (ra) kendisine misafir gelen İmam-ı Şâfiî hazretlerinin eline su dökmüş ve; 'Sakın ha! Benden gördüğün hareket seni utandırmasın ve de şaşırtmasın; zira misafire hizmet etmek farzdır' demiştir."*[6]

Nakletmiş olduğumuz bu güzel söz ve davranışlar açıkça gösteriyor ki, misafir kabul etmek ve ona ikram, izzette bulunmak, Müslümanlar için önem verilmesi gereken inançla, insanlıkla ilgili bir konudur. Hâl böyle olunca, konu ile ilgili âyet-i kerîmeleri tesbit edip gerekli âdâbı şu şekilde sıralamamız mümkündür:

a. Misafir Güzel Bir Kıyafetle Karşılanmalı

Her Müslümanın güzel giyinmesi, özellikle düğün ve bayram gibi sevinçli günlerinde süslenmesi lâzım geldiği gibi, misafir kabul edeceği günlerde de, gelen misafirlere hoş görünümü ile de ikramda bulunmuş olmak için temiz ve yeni elbiseler giyinmesi İslam dininin arzu ettiği âdâptandır. Bazı kimseler, taassupları sebebiyle dünyada güzel giyinmenin gerekli olmadığını söyleseler de Allah Teâlâ'nın;

قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللهِ الَّتِيَ أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا
خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ اْلآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ

"De ki: 'Allah'ın kulları için çıkardığı ziyneti ve temiz, hoş rızıkları kim haram etti?' De ki: 'Bunlar, dünya hayatında iman edenler içindir; ahirette ise sadece mü'minleredir.' Biz, bilenler için ayetlerimizi işte böyle açıklamaktayız."[7] âyeti, yiyecek, giyecek ve süslenilecek şeylerin mubah olduğuna delâlet eder. Bir kavle göre de, israfa dalmamak şartıyla, tezyinatın her çeşidinin mübahlığına delil sayılır.[8]

Yine Yüce Allah'ın:

يَابَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلاَ تُسْرِفُوا إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ

"Ey Âdemoğulları, mescide gittiğiniz her seferinde süsünüz olan elbiselerinizi giyininiz; yiyiniz, içiniz, fakat israf etmeyiniz. Çünkü O israf edenleri sevmez."[9] âyet-i celîlesi, özellikle inananların toplantı

5 Buhârî, Edeb, 15,VII/104.
6 Gazâlî, *İhya*, II/8.
7 A'raf, 7/32.
8 Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, XI/63.
9 A'raf, 7/31.

yeri olan mescidleri zikretmek suretiyle örtünüp güzel giyinmelerini tavsiye etmiştir.

Kur'a-ı Kerim'de "Yevmü'z-ziyneh"[10] tabiri, insanların süslenmeyi adet haline getirdikleri bayram günleri anlamında kullanılmıştır. İbn Kesir demiştir ki; *"Ziynet günü, Mısırlıların 'yılbaşı' denilen yılın ilk günü ve tatil günleridir."*[11]

İslam âlimlerinin ekserisi, Müslümaların, eğer mümkünse, iş hâricinde, bilhassa bayram ve düğün, özel gün ve özel şahıslarla görüşme esnasında düzgün bir kıyafet içerisinde olmaları Cenâb-ı Hak tarafından helâl kılınmıştır demişler; tekebbüre sebep olmadığı müddetçe güzel giyinmenin hiçbir mahzurunun olmayacağını beyan etmişlerdir.

Rasûlullah (sav) de şahsî hayatında, daima güzel giyinir, ashabına da güzel giyinmelerini tavsiye ederdi. Mesela; Ebu'l-Ahvas'ın babasından naklettiğine göre şöyle demiştir: Bir gün kılık kıyafetim kötü olduğu hâlde Rasûlullah'ın yanına girmiştim. Bana: *"Senin giyecek güzel bir şeylerin var mıdır?"* dedi. O da: *"Evet, Allah (cc) bana her şeyden vermiştir"* şeklinde cevap vermiş. Bunun üzerine Hz. Peygamber *"Madem ki malın var, öyleyse varlığı üzerinde belli olsun"* buyurmuştur.[12]

Rasûlullah (sav) kendisine elçi geldiği zaman, özellikle daha güzel elbise giyindiği, Hz. Esma'nın, üzeri oluklarla süslenmiş ve yünden dokunmuş bir elbiseyi göstererek: *"Bu Rasûlullah'ın, gelen elçileri karşılamak için bir de cuma günleri giyindiği cübbedir"*[13] mealindeki rivayetinden de anlaşılmaktadır.

Şüphesiz her zamanki kıyafetle, bilhassa yağlı, kirli iş elbisesiyle misafir karşılamak; ne kadar güzel yüz gösterilse de kıyafeti gülmediği için misafiri memnun edemeyebilir. Atalarımızın: *"Kalbini ve evini daima temiz bulundur, zira ölümle misafirin ne zaman geleceği belli olmaz"* tavsiyelerine de uyarak ev sahibinin evini, kendi ve çoluk çocuğunun kıyafetini düzgün ve güzel göstermeye gayret etmesi misafir için ayrıca bir ikram olacağından bu âdâba uymak, ev sahibi için önemli bir terbiyenin gereği olmalıdır. Burada Rasûl-i Ekrem (sav)'in, yukarıda birkaç kez naklettiğimiz şu hadisini tekrar da olsa, zikredelim:

---

10 Bkz. Taha, 20/59.
11 İbn Kesîr, *Tefsir*, V/293
12 Nesâî, Ziynet, VIII/196.
13 Müslim, Libas, 2, 2069, H., III/1641.

"Güzel görünüm, teennî/düşünerek hareket etmek ve iktisat/ölçülü davranmak peygamberlerin ortak ahlakındandır."

b. Misafire Güler Yüz Gösterilmeli

Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'inde misafir karşılama ve ağırlama hususunda da İbrahim (as)'ı bize örnek göstermiştir, diyebiliriz. Çünkü Yüce Mevlamız Hud, 11/69-76, Hicr, 15/51-60 ve Zariyat, 51/24-37. Ayetlerinde anlattığına göre, insan şekline bürünmüş iki meleği elçi olarak göndermişti. İbrahim (as) onların melek olduklarını bilmediği için kendisine gelen garip iki kişiyi, iki Tanrı misafiri sandı ve derhal güler yüzlü ve cömertçe davranışlarıyla onları ağırlamaya koyuldu. Onun misafirlerine karşı tüm davranışları o yönden de Müslümanlar için numune-i imtisal olduğunu ortaya koymuştur.[14]

Meşhur müfessirlerden Fahruddin Râzî, İbrahim'in (as) misafirleri ile ilgili tüm davranışlarını âdâb-ı muâşeret için esas ittihaz edinmiş ve tefsirinde bu anlamda değerlendirmiştir. Rasûlullah'a hitapla inzal buyurulan şu ayetleri burada hatırlatmak isteriz:

هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ الْمُكْرَمِينَ. إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ. فَرَاغَ إِلَى أَهْلِهِ فَجَاءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ. فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ قَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ.

"İbrahim'in, ikramda bulunduğu misafirlerinin hikâyesi sana gelmişti; onlar İbrahim'in yanına girdi ve 'Selâm' dediler; İbrahim de 'Size de selâm, ey garip kişiler!' dedi. Sessizce hanımına gitti ve kızartılmış bir buzağı etiyle geldi; onu misafirlerine sunup 'Buyurmaz mısınız?' dedi..."[15]

Bu kıssada, misafirlerin "Güler yüzle karşılanmaları, en temiz ve en güzel yere alınmaları, acele olarak kendilerine yemeklerin en üstününün hazırlanıp"[16] cömertçe sunulması, sonra da nazik bir dille *"Buyurmaz mısınız, yemez misiniz?"* demesi, misafir karşılayıp ağırlamanın şekline de işaret sayılmaktadır.

Evzâî'nin: Misafire ikram nasıl olur? sorusuna, *"Güler yüzle karşılayıp, hoş sohbet etmekledir,"*[17] cevabı da bu kanaati desteklemektedir. Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimiz, *"Güler yüz bile sadakadır."* dememiş midir? Bilinmelidir ki, hüsn-i kabul, misafire sunulan ilk ikram olarak nitelendirilir.

---

[14] Allah Teâlâ Mümtahine, 60/6-7. Ayetlerinde İbrahim (as)'ı bizlere örnek göstermiştir.
[15] Zariyat, 51/24-27.
[16] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, XXVIII/210.
[17] Gazâlî, *İhya*, II/18.

Selâmına mukabil en güzeliyle selâmlamak da hem Allah Teâlâ'nın emri hem de hüsn-i kabulden addedilmektedir. Zira İbrahim (as)'in, gelen misafirlerine: قَالُوا سَلَامًا 'şeklindeki selâmlarına "selâmen" şeklinde değil de merfu' olarak: سَلَامٌ şeklinde cevap vermesi bu sebepledir. Çünkü Bu tip ifadelerde ref' sübût ve devamlılık ifade ettiği için İbrahim (as) "Selâmun" demekle onları en güzel şekliyle selâmlamış oldu, denilmiştir.[18]

Zaten çoğu kez, ev sahibinin karşılayışı, yapacağı tüm ikramın başlangıçtaki özeti sayılır. Bu münasebetle misafiri karşılarken de güler yüz gösterip, geldikleri için sevinildiği; en azından hoşnutsuzluk duyulmadığı intibaını verdirecek bir şekilde tatlı ve yumuşak bir sesle selâmlamak lâzımdır.

c. Misafirler Bir Müddet Yalnız Bırakılmalı

Misafirlerin, hüsn-i kabulle karşılanıp istirahat edecekleri yere alındıktan sonra uygun bir şekilde yanlarından uzaklaşılıp bir müddet yalnız bırakılmaları da yine âyet-i kerîmenin içerdiği âdâptan sayılmaktadır. Zira Allah Teâlâ'nın, İbrahim (as) hakkında:

فَرَاغَ إِلَىٰ أَهْلِهِ *"Sür'atle hanımının yanına sıvışıp gitti"*[19] demiş olması bu âdâba örnek gösterilmiştir. Mesela Fahreddin Râzî, *"İstirahat etmeleri ve de ev sahibinin yanında utançlarından dolayı yapamayacakları bir kısım ihtiyaçlarını yerine getirmeleri için normal bir süre misafiri yalnız bırakmak müstahsen kabul edilmiştir."*[20] sözleriyle hem uzak yoldan gelen misafirin istirahat etmesine, hem de ev sahibinin misafiri için hazırlayacağı yemek vs.'ye fırsat tanınmış olması bakımından yerinde bir davranış olur.

Bilhassa uzak yoldan gelmiş bir misafirin, dinlenmesine ve gerekli ihtiyacını gidermesine fırsat tanımadan oturup sohbete dalmak veya derhal yemeklerini önlerine getirmek, yorgunluklarının nazar-ı itibara alınmaması olur ki, bu misafire ikramda önemli bir hata sayılabilir. Bununla beraber misafiri bekletecek kadar uzun süre yanından ayrılmak da pek hoş sayılmaz. Oldukça ölçülü olmak lâzımdır.

d. İkram İçin Telaşlanmaya Lüzum Yok

Misafire sunulacak yiyecek ve içecekler, eğer geleceği belli ise, önceden hazırlanmış olmalıdır. Değilse, yemek hazırlayacağım diye

---

[18] Bkz. İbn Kesîr, II/451.
[19] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, XVIII/214.
[20] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, XXVIII/214.

telaşa kapılıp patırtı gürültü yapmak asla uygun karşılanmaz. Ne kadar gizli ve gürültüsüz hazırlanırsa o kadar hoş olur. Bir de ikramda biraz acele etmek lâzımdır. Zira İbrahim’in (as) gizlice hanımının yanına sıvışıp yemeği kendinin hazırlamış olmasının bu kurala işaret olduğunu belirten Râzî, sebebini de *“Misafirlerin yemek hazırlanmasına mani olmaması gayesini taşır”* şeklinde açıklamıştır.[21]

Âyet-i kerîmede olduğu gibi seçkin âlimlerimiz de aynı konuya işaret etmişlerdir. Meselâ; İmam-ı Gazâlî, *“Yemeği acele hazırlamak Rasûlullah’ın ‘Allah’a ve Ahiret Günü’ne inanan misafirine ikram etsin’ hadisinde kastedilen ikramdandır”* derken,[22] Hatim el-Es’am da *“Acelecilik şeytandandır. Yalnız beş yerde sünnetten olup onlar da şunlardır: 1-Misafire yemek sunmakta, 2- Bakire kızı evlendirmekte, 3- Ölüyü teçhiz ve definde, 4- Borcun ödenmesinde, 5- Günahlara tevbe etmekte.”*[23]

Yemek hazırlarken uyulması lâzım gelen âdâptan biri de, evde mevcut olanların en güzelinden hazırlamaktır. Allah Teâlâ buna: فَجَآءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ... *“Semiz bir dana eti getirdi.”*[24] Ayrıca, فَمَا لَبِثَ أَنْ جَآءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ*”Fazla beklemeden kızartılmış bir dana (eti) getirdi”*[25] âyet-i kerîmeleriyle işaret etmiştir, denilmektedir.

Kurtubî’nin tefsirinde naklettiğine göre Katâde demiştir ki: *“O anda İbrahim’in (as) mallarının hepsi sığır cinsinden olduğu için sığırlarından taze ve semiz bir erkek buzağıyı seçmiş, bizzat kendisi kızartıp hazırladıktan sonra misafirlerine takdim etmiştir. Şayet bundan daha güzel, eti daha lezzetli bir hayvanı olsaydı mutlaka onu ikram ederdi.”*[26] Her şahıs da evinde olanların en iyisini, en güzel bir şekilde hazırlarsa, âyet-i kerîmde bahsolunan ikramda bulunmuş sayılacağı muhakkaktır. Fakat bundan, *“Her insan, misafirlerine mutlaka buzağı kesmelidir”* anlamı da çıkarılmamalıdır. Çünkü bu, olmayanlar için büyük bir külfettir.

Selmân-ı Fârisî demiştir ki, *“Rasûlullah bize yanımızda olmayan şeyi temin etmemiz için zorlanmayıp, aksine evimizde olanı ikram etmemizi emretti”* sözünü naklettikten sonra Gazâlî, kendisinin de

---

21 Râzî, *Mefatihu’l-Gayb*, XXVIII/213.
22 Gazâlî, *İhya*, II/9,10; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, IX/64,65.
23 Gazâlî, *İhya,* II/9,10; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân,* IX/64,65.
24 Zâriyât, 51/26.
25 Hûd, 11/69.
26 Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkami’l-Kur’an*, XVII/46.

aynı kanaatte olduğunu belirtip Fudayl b. İyaz'ın şu sözünü nakletmiştir: *"Nâs tekellüf ve zorluk sebebiyle birbirinden alâkayı kesiyor. Birisi davet ettiği kardeşine çok külfet ettiği için arkadaşı da bir daha gelmiyor, gelmeyişine (bir yönüyle) kendi davranışı sebep olmuş oluyor."*[27]

Hz. Ali'nin (kv)'de kendisini davet etmek isteyen bir kimseye şu üç şartı koştuktan sonra davete icabet ettiği söylenmektedir:

a) Çarşıdan bir şey getirmeyeceksin,

b) Evinde olanı da esirgemeyeceksin,

c) Çoluk çocuğuna zarar vermeyeceksin."[28]

Buraya kadar kaydetmiş olduğumuz düşüncelerden anlaşılıyor ki, misafire ikram ederken gürültüsüzce, evde mevcut olanları, en güzel bir şekilde ve kısa zamanda hazırlayıp misafire güler yüzle sunmak, yemek hazırlama konusunda uyulması lâzım gelen ve Kur'ân'da işaret edilen âdâptandır.

Şurasını da belirtelim ki, bu gün şehir hayatı yaşayanlar için çarşıya gitmeden yemek hazırlamak mümkün olmayabilir. Bu hâlde çarşıya gitmemek söz konusu değildir. Çünkü her şey, ancak zamanında çarşıdan temin edilmektedir. Bu nedenle konuyu dar çerçeve içerisinde düşünmemek lâzımdır. O zaman için, özellikle köylerde yaşayanlar için düşünülebilen şeyleri şehirde yaşayanlar için de düşünmek normal olmasa gerektir. Şehirde oturanların, çarşı veya pazara gitme imkânları olduğu hâlde *"Ne yapayım evde olanı getirdim"* veya *"Ne yapayım evde birşey yok ki!"* diyerek misafirini ikram etmeden göndermek en azından nezaketsizlik olmaz mı?

e. Yemeği Takdim Şekli

Yemekler, evlerin durumuna göre, tahsis edilmiş olan yemek salonlarında verilebileceği gibi, mümkün değilse misafirlerin kabul edildikleri oda veya bölümde de takdim edilebilir. Zira âyette;

... فَقَرَّبَهُۥٓ إِلَيۡهِمۡ ...

"İbrahim yemeği önlerine getirdi..."[29] denilmesi, yemeği misafirlerin bulunduğu yere getirmek gerektiğine işaret sayılabilir. Çünkü misafirlerin, yemeğin hazırlandığı yere götürülmesi, yeniden merte-

---

[27] Gazâlî, *İhya,* II/10.
[28] Gazâlî, *İhya,* II/10.
[29] Zâriyât, 51/27.

belerine göre tanzim edilmelerini gerektireceği için zorluğa sebebiyet verebilir.[30]

Yemek esnasında sohbet etmek müstahsen görüldüğü ve en tatlı sohbetin orada olabileceği nedeniyle, misafirlerin yemek esnasındaki tanzimi önemli sayılır. Her şahsın rahatlıkla yanındaki ile sohbet edebilmesi için meslek ve kültür bakımından bir denkliğin olması; yanyana oturacak misafirlerin bu düşünceye göre yerleştirilmesi icab eder. Bu mülâhazalarla davetlilerin salon değiştirmeleri, önceden belirtilen düzenin bozulmasına ve karışıklığa sebep olacağı için yemeğin misafirlerin yanına getirilmesi uygun görülmektedir.

Misafirler yemeğe buyur edilirken kullanılacak tâbirin de önemli oluşu sebebiyle Allah Teâlâ Kur'ân'da buna da işaret buyurmuş ve İbrahim'in (as) *"Yemez misiniz, buyurmaz mısınız?"* şeklindeki nâzik daveti misal gösterilmiştir.

Fahreddin Râzî: *"Haydi yiyin!"*, *"Buyurun!"* tâbirlerinin normal bir davet şekli olarak kabul edilmesine rağmen, nazik bir ifade olmayacağını beyanla, bunun yerine, âdâbın en güzelini seçmiş, *"Buyurmaz mısınız, yemez misiniz?"* şeklindeki mütevazi dâvetin daha kibarca olacağına işaret edilmiş[31] demiştir.

f. Yemekte Misafirlerle İlgilenilmeli

Misafirleri, yemek esnasında farkına vardırmadan kontrol edip varsa ihtiyaçlarını hemen karşılamak ve "yeyip-yemediklerine bakmak, yemeleri için teşvikte bulunmak da yine ev sahipliğinin âdâbındandır." Zira İbrahim'in (as) korkuya kapılması bu kontrol neticesinde olmuştu:

فَلَمَّا رَأَى أَيْدِيَهُمْ لاَ تَصِلُ إِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً ...

"Misafirlerinin ellerini yemeğe uzatmadıklarını gördüğünde, onlardan şüphelendi ve korkuya kapıldı"[32] âyeti bir yönüyle de bu nükteye işaret etmektedir.[33] Çünkü yiyip-yemediklerine dikkat etmese, İbrahim (as) yemediklerinin nasıl farkında olacaktı? Dolayısıyla bu niyetle ve fazla farkına vardırmadan yemelerinin kontrol edilmesi ayıp sayılmaz. Ayıp kabul edilen; sık sık misafirin tabağını kontrol etmek ve hemen her defasında ağzına yaklaştırdığı kaşığa bakmaktır. Rasûlullah (sav), ev sahibinin, normal aralıklarla üç defa misafi-

---

30 Râzî, *Mefatihu'l-Gayb,* XXVIII/214.
31 Râzî, *Mefatihu'l-Gayb,* XXVIII/214.
32 Hûd, 11/70.
33 Kurtubî, *el-Camî' li Ahkami'l-Kur'an*, IX/65.

rini yemesi için teşvikte bulunulmasının icabettiğine işaret etmiştir.[34] Ki, bu şekildeki hareket, ev sahibinin cimri olmadığını beyanla beraber; misafirlerin yemeleriyle hoşnut olduğunu da ifade eder. Misafirlerin varsa isteklerini yerine getirir, değilse memnuniyetlerini arttırır. Fakat devamlı *"Ye!"* demek de can sıkıcı olmaktan hâli değildir. Bunu da akıldan çıkarmamak lâzımdır.

g. Misafirlere Hizmet

Misafirlere, bizzat ev sahibi hizmet edip ikramda bulunabileceği gibi hizmetçisi vs. de hizmet edebilir. Ancak devamlı olarak hizmetçilerin hizmet etmesi yerine ev sahibinin de hizmete zaman zaman iştirak etmesi misafirlerine ikramda ziyadelik anlamına gelebileceği gibi, misafirleri de memnun edeceği muhakkaktır.

İbrahim'in (as) bizzat kendisinin buzağıyı kesip kızartması ve iki erkek misafirine sunması bu âdâba işaret ettiği gibi; Rasûlullah (sav)'in, Habeşistan'dan gelen elçilere, sahabe-i kiramın *"Siz oturun ya Rasûlullah, biz hizmet ederiz"* demelerine rağmen; Rasûl-i Ekrem (sav)'in: *"Hayır, bunlar benim ashabıma ikramda bulunan kavmin elçileridir, onlara bizzat ben ikram etmek istiyorum"* buyurmuş[35] olması da bu görüş ve edebin uygunluğunu doğrulamaktadır.

İbn Kesîr ve Kurtubî'nin tefsirlerinde naklettikleri: *"İbrahim (as) kendi eliyle buzağıyı kesip, kızarttı ve misafirlerinin önüne getirdikten sonra, onlarla beraber yemeğe oturdu, hanımı Sâre de ayakta misafirlerine hizmet ediyordu"* şeklindeki açıklamaları[36] ile İbn Mes'ud'un: *"Hanımı ayakta olduğu hâlde o oturmuş idi"* şeklindeki kıraati[37] yemek esnasında İbrahim (as) değil de hanımı Sâre'nin misafirlere hizmet ettiğini göstermektedir.

Müslim'in Sehl b. Sa'd'dan naklettiğine göre, *"Ebû Üseyyid es-Sâı'dî Rasûlullah'ı düğününe çağırmış, hanımı da gelin kıyafetiyle Hz. Peygamber'e hizmet etmişti."*[38] Hadisini naklettikten sonra Kurtubî: *"Âlimlerimiz; bu hadis-i şerif, gelinin kocasına ve arkadaşlarına hizmet edebileceğine delil olacağı gibi, kişinin, hanımını sâlih dostları arasına çıkartıp, onlara hizmet ettirmesinde bir mahzur olmayacağı anlamını da taşımaktadır."*[39] demişlerdir.

---

[34] Hz. Peygamber'in her konuda üç defa tekrarı buna işaret etmektedir. Bkz. Gazâlî, *İhya,* II/10.
[35] Buhârî, İlim, 30,I/32.
[36] İbn Kesîr, *Tefsir,* II/451; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, IX/68.
[37] İbn Kesîr, Tefsir, II/451; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, IX/68.
[38] Buhârî, Eyman, 21, VII/230.
[39] Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, IX/68.

Şunu belirtelim ki, Nebî'nin hanımlarına gelen örtünme emri ile bu ibâha ortadan kalkmıştır. Çünkü Allah Teâlâ, bu âyette, mü'min kullarına: *"Nebî'nin hanımlarından bir meta' isteyeceğiniz zaman perde arkasından isteyiniz. Zira bu, hem sizin kalpleriniz, hem de onların kalpleri için temiz bir harekettir"*[40] buyurmuştur. Allah'ın (cc) bu emri geldikten sonra, Nebi'nin hanımlarının, mahremleri dışındaki (nikâhlanmaları helâl olan) erkeklere, misafirleri de olsa servis yapıp hizmet ettikleri söylenemez. Ancak mü'minlerin hanımları, az önce de söylendiği gibi, "Salih" dost ve arkadaşlarına İslam'ın tesettür ve edeb kuralları çerçevesinde hizmet etmesinde herhangi bir sakınca olmasa gerektir. Gerekirse hanım, onlarla oturup birlikte yemek de yiyebilir. Zira şu ayetten bu manayı anlamak mümkündür:

"...Sizin kendi evlerinizde, babalarınızın evlerinde, annelerinizin evlerinde, erkek kardeşlerinizin evlerinde, kız kardeşlerinizin evlerinde, amcalarınızın evlerinde, halalarınızın evlerinde, dayılarınızın evlerinde, teyzelerinizin evlerinde, anahtarları sizde olan evlerde ve arkadaşlarınızın evlerinde izinsiz yemenizde sakınıp çekinecek bir şey yoktur. Bu kişilerle bir arada *veya onlar olmadan da yemenizde bir sakınca yoktur!"*[41]

h. Misafir Güler Yüzle Uğurlanmalı

İlgili ayetlerin tamamından anlaşıldığına göre, İbrahim'in (as) misafirleri Lût kavmini helak etmek üzere yola çıkmışlar, semtinden geçerken de Allah'ın lütfedeceği oğlan çocuğu müjdesini kendisine vermek üzere[42] İbrahim (as)'a uğramışlardı. Daha sonra da oradan ayrılıp asıl görevlerine gitmişlerdi.[43]

Şurası muhakkak ki, ziyarete gelen kimse, geliş gayesi ve yolun uzaklığına göre bir günden fazla da kalabilirler. Bu durumda ev sahibi ikram ve izzetin en büyüğünü birinci gün yaptıktan sonra diğer günlerde ziyafet bakımından aynı uygulamada bulunmak durumunda değildir. Zira Buhârî ve Müslim'in naklettikleri bir hadislerinde Rasûlulla (sav): *"Misafirin caizesi bir gün, bir gecedir"* buyurmuş, misafirliğin de üç gün olacağını beyan etmiştir. Bundan fazlasını ev sahibine zulüm olarak nitelendirmiştir.[44]

Bu hadis-i şeriften anlaşılıyor ki, birinci gün, ev sahibi maddî imkânlarına göre en güzel şekilde ikramda bulunmakla vazifesini

---

[40] Ahzâb, 33/53. Geniş bilgi için bkz, s. 159 vd.
[41] Nur, 24/61.
[42] Hûd, 11/71; Bkz. Beydâvî, *Envaru't-Tenzîl*, I/474.
[43] İbn Kesîr, *Tefsir,* II/451; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, IX/6S.
[44] Buhârî, Rikâk, 22, VII/184

yerine getirmiş olmaktadır. Bundan sonrası için de: durumu iyi ise, en güzel bir tarzda ikrama devam eder, değilse, gücünün yetmeyeceği şeyleri yapmadığı için mes'ul değildir.

Bundan sonra ev sahibinin görevi, karşılarken gösterdiği tatlı dil ve güler yüzü, uğurlarken de göstermek ve dış kapıya kadar yolcu etmektir. Zira İbn Mâce'nin naklettiğine göre *"Şahsın misafirlerini, evin dış kapısına kadar beraber giderek savuşturması sünnettendir."*[45] Bu ister "Mürüvved sahibi insanların sünnetinden olsun, ister Allah Teâlâ'nın nedb ifade eden emirlerinden..."[46] her hâl-ü kârda insanî bir davranıştır.

Ev sahibinin âdâbını, İmam-ı Gazâlî hazretlerinin şu sözleriyle bitirelim: *"Misafire ikramın tamamı, gerek gelirken, gerek giderken ve gerekse ikram esnasında güler yüz göstermek ve hoş sohbet etmektedir."*[47]

2. Misafirlerin Âdâbı

Ev sahibinin olduğu gibi, elbette misafirin de uyması gereken bir takım edeb kuralları olacaktır. Şimdi de bunları açıklamaya çalışalım.

a. Geleceğini ve Zamanını Önceden Bildirmek/Randevu

Biraz önce de belirttiğimiz gibi, misafirlik birkaç saatliğine olabileceği gibi, birkaç gün gibi uzun süreli de olabilir. Her ne olursa olsun, ev sahibine, üzerine düşen ev sahipliği vazifesini kusursuz olarak yapabilmesi için gerekli hazırlanma fırsatını vermiş olmak bakımından, eğer mümkünse, varış gün ve saatini normal bir süre içerisinde haber vermek misafir için önemli bir muâşeret kuralıdır.

Gerçi atalarımız çok güzel söylemişlerdir: Kalbini temiz tut ki, her an azrail/ölüm gelebilir; evni de temiz tut ki, her an misafir gelebilir... Çünkü bu iki aziz misafirin ne zaman geleceği bilinemez!

Yine de randevu önemlidir. Günübirliğine gelecek misafirler için bu fazla önemli olmayabilir. Lâkin uzak yerden gelecek ve en az bir günden fazla kalacak olanların, ortamın mümkün kıldığı mektup, telgraf, telefon gibi bir vasıta ile ev sahibine geleceğini ve müsait olup olmadığını öğrenmek için haber vermelerinin lüzumunu müfessirlerimiz şu ayete dayandırmaktadırlar:

---

45 İbn Mâce, Et'ıme, 55, 3358. H., II/1114.
46 İbn Mâce, Et'ıme, 55, 3358. H., II/1114.
47 Gazâlî, *İhya,* II/18.

يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا...

“Ey îman edenler, kendi evlerinizden başka evlere, ünsiyet kurmadan, izin almadan ve selâm vermeden girmeyiniz...”[48]

Âyet-i kerîmedeki *isti’nas* ile eve girmeden önce yabancılığı gidermek, tanışıp ünsiyet kurmak; izin istemek, evin girmeye müsait olup olmadığını anlamak mânâlarının kastedildiği söylenmiştir.[49]

Îstînas, ister ev sahibine haber verip izin almak, ister evin girmek için müsait olup olmadığını anlamak anlamına gelsin; burada mutlak mânâda baskın yapıyormuşcasına, ansızın gelip ev sahibini zor durumda bırakmamak gayesine matuf olunca; bu ayetten bir başkasının evine randevusuz gitmemek gerektiği mânâsını anlamamak mümkün değildir.

İbrahim (as)’ın: *“Ben sizden korkuyorum”*[50] demesine sebep, onların habersiz ve vakitsiz gelmeleri değil midir?[51]

Şu hâlde, ister resmî görüşmeler için olsun, ister ziyaret için mümkünse izin almadan ve ev sahibini haberdar etmeden gitmemek misafirin uymak zorunda olduğu İslamî bir muâşeret kaidesidir.

b. Güzel Giyinmek

Her zaman için güzel ve temiz olmak İslam’ın önemli prensiplerinden birisidir. Özellikle bir topluluk içerisine çıkarken yahut misafirliğe giderken, mümkün mertebe güzel elbise giyinmek ve görünüşüne çeki-düzen vermek bizzat Rasûlullah’ın emridir. Ebû Dâvûd’un naklettiğine göre, Hz. Peygamber: *“Sizler kardeşlerinize (ziyaret için) geliyorsunuz. Bârî binitlerinizle elbiselerinizi ıslâh ediniz. Öyle giyininiz ki sanki insanlar arasında siz şâmetsiniz.”* buyurmuş[52] ve ümmetine misafirliğe giderken gerek kendi görünümünü gerekse üzerine bindiği at, araba, vs.yi güzelleştirmesini tavsiye etmiştir.[53]

Her devirde ve her yerde, kılık kıyafeti normal olanlarla daima güzel giyinenler, en azından lâyık oldukları yerleri almış veya gereken ilgiyi görmüşlerdir. Merhum Hoca Nasreddin’in *“Ye kürküm ye”*

48 Nûr, 24/27.
49 Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf,* III/58, 59; Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili,* V/3498, 99, Râzî, *Mefatihu’l-Gayb*, XIX/196; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, IX/68.
50 Hicr, 15/52.
51 Râzî, *Mefatihu’l-Gayb*, XIX/196.
52 Ebû Dâvûd, Libâs, 28, 4089. H., IV/349, 50.
53 Makdisî, *Âdâbı’ş-Şer’iyye,* III/556.

fıkrasını bu konuda hem îkaz edici, hem de ibret verici bir nükte olarak hatırlayabiliriz.

c. İzinsiz ve Selâmsız Eve Girmemek

Ziyaretçi olarak gelen misafir veya herhangi bir şahıs, mutlak mânâda başkasının evine giriyorsa, ev sahibine geldiğini haber verdikten ve *"Buyurun"* şeklinde davetini aldıktan sonra içeri girmesi lâzımdır. Çünkü Allah Teâlâ âyet-i kerîmesinde evleri, "insanların emniyet duyacağı, soğuk ve sıcaktan korunup istirahat edeceği "mesken"ler olarak yaratmış"[54] olduğunu beyan etmiş olmakla oraları yabancılara karşı mutlak mahremiyeti olan yerler olarak nitelendirmiştir. Ayrıca, beklenmedik karşılaşma ve âni bakışlar tecessüs ve meraka yol açar. Netice, beklenmedik olaylar ve kırgınlıklardır.

Tek sebep, tesadüfi de olsa ilk defa izinsiz bakmanın uyandırdığı temayüllerdir. Bu sebeple Allah (cc) hiç kimse evinde rahatsız edilmesin ve fitneye neden olunmasın diye özellikle âyet indirmiş ve *"İzin almadan ve selâm vermeden"* başkasının evine bir Müslümanın girmesini yasak etmiştir. Binaenaleyh, misafirlerin de ziyaret etmek istediği eve izin alıp selâm verdikten sonra girmeleri icabeder.

İbrahim'in (as) misafirlerini de ilk karşılaştıkları zaman İbrahim (as)'a selâm vermiş olmaları aynı âdâba işaret eden ilâhi bir ihbardır.

Sadece misafirlere has değil, tüm Müslümanlara hitabeden bu âyet-i kerîme, "İsti'zan âyeti" olarak adlandırılmış, tefsirlerde şekli ve usûlü ile ilgili geniş bilgi verilmiştir.

d. Ziyaret Saatine Dikkat!

Uzak yerlerden gelecek olan misafirler, daha önceden gelecekleri vakti haber vermişlerse, ellerinde olmayan sebeplerden dolayı gecikmiş olmaları kendileri için mazeret kabul edilebilir. Buna rağmen mümkünse geç kalacağını ve sebebini en kısa zamanda ev sahibine bildirmek de nezaket gereğidir.

Davetliler, çağrıldıkları vakte bilhassa dikkat edip ne vaktinden önce gidip ev sahibini rahatsız etmeli ne de geç kalıp ev sahibini bekletmelidir. Zira Azîz ve Celîl olan Allah'ın:

... وَلٰكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا

---

[54] Nahl, 16/80.

"...davet olunduğunuz zaman hemen giriniz" âyeti bu kurala işaret ettiğini yukarıda da söylemiştik.[55]

Şayet davetsiz ve yemeksiz olarak, kısa süreli bir ziyaret için gidilecekse, bunda da dikkat edilecek husus, istirahat veya yemek zamanına rastlatmamaktır. Allah (cc) bu iki konuya da Kur'ân'da ayrı ayır yer vermiş ve mü'minleri bu konuda âdâba teşvik etmiştir.

Birincisi:

وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

"Sen yanlarına çıkıncaya kadar onlar sabretselerdi, kendileri için daha hayırlı olurdu."[56] âyet-i kerîmesi vakitsiz ziyarete gitmenin hayırlı olmayacağı ve hoş karşılanmayacağını da ifade etmektedir.

İkincisi: ziyareti özellikle yemek ve istirahat saatine rastlatmaktır ki bu da edebe uymayan davranışlardandır.

يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلاَّ أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرَ نَاظِرِينَ إِنَاهُ

"Ey îman edenler, Peygamber'in evlerine yemeğe çağrılmaksızın, vaktine de bakmaksızın girmeyin"[57] âyetine isitnâden, özellikle bekleyip tam yemek yiyecekleri vakit bir ailenin yanına gitmenin uygun olmayacağını belirten İmam-ı Gazâlî, erken gidip yemeğin hazırlanmasını beklemenin yahut yemek zamanı ziyaret etmenin, medenî bir insana yakışmayacağını ifade etmiştir.[58] Ziyareti yemek saatine rastlatmanın, davetsiz gitme anlamına olacağını, dolayısıyla bu şekilde hareket edenlerin fâsık olarak girip, haram yemiş olarak çıkacaklarına işaret etmekte olan Sühreverdî de aynı konuya değinmiş[59] bir Müslümanın ziyaret saatini çok iyi ayarlaması gerektiğini ve lâyık olmayan davranışlardan sakınmasının icap ettiğini beyan etmiştir.

e. Sunulan İkramı Beğenmemek Olmaz!

Bazı yörelerde, ev sahibi başlamadan yemeğe başlamanın doğru olmayacağı kanaati titizlikle riayet edilen bir âdettir. Nereden geldiği pek belli olmayan bu kural, kanatimce İslam'ın te'dip ettiği âdâba aykırı düşmektedir. Çünkü Rasûlullah (sav)'in olduğu meclislerde ondan önce yemeğe başlamak: *"Ey îman edenler, Allah'ın ve Rasû-*

---

[55] Ahzâb, 33/53; Bkz. s. 133.
[56] Hucurât, 49/5. Bkz. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili,* VI/4456.
[57] Ahzab, 33/53.
[58] Gazâlî, *İhya,* II/9.
[59] Sühreverdî, *K. Avârifi'l-Maârif,* 177.

lü'nün önüne geçmeyiniz"[60] âyeti ile işareten yasaklandığı[61] ve aynı âyete istinaden, saygı değer ve hürmete lâyık âlimler, âbidler ve yaşlıların bulunduğu yerde de öne geçmemek, onlardan önce yemeğe başlamamak lâzım geldiği hâlde ev sahibinin önce başlaması nasıl uygun görülebilir. Bir de Kurtubî'nin, önlerine konulan yemeğe ellerini uzatmayan misafirlerin bu davranışı; İbrahim (as)'de *"Acaba beğenmediler mi? Yoksa başka bir sebeple mi yemiyorlar?"* şeklinde bir kuşku uyandırmış olması, misafirlerin mutlaka önlerine konulan yemeğe önce başlaması gerektiğine bir işaret olduğu gibi sünnet olan da budur mealindeki ifadesi[62] ev sahibini beklemenin normal olmadığına açık bir delildir.

Misafirin, bazı özelliklerinden dolayı yemekten yememesi gerekebilir. Bu durumda, güzel bir lisanla özür dileyip, *"Ben evimde dahi her zaman bu yemekten yiyemiyorum"*[63], *"Bana dokunuyor, sıhhî yönden perhizim var"* şeklinde gönül alıcı bir üslûpla yiyemeyeceğini ifade etmesi gerekir. *"Yemek hoşuma gitmedi"*, *"Bu kötüdür, hem de bana yaramaz"* gibi acaip sözler söylenmemelidir. Çünkü Melâike-i Kirâm'ın, yememeleri nedeniyle İbrahim'in (as) korktuğunu hissettikleri zaman, *"Korkma!"* demeleri bu nezakete bir işarettir[64] demiş, ev sahibini mahcub etmemek lâzım geldiğini beyan etmiştir.

f. Evde Sağa-Sola Bakmamalı

Bazı insanların âdetindendir; gittikleri evin durumunu araştırmak, neyi var neyi yok diyerek kontrol edip ayrılınca da dedikodusunu yapmak. Şüphe yok ki bu davranış insanî olmadığı gibi dînen de yasaktır. Özellikle bu maksatla evi ve ev sahibini "Göz süzgecinden geçirmek" hiçbir zaman Müslümana yakışmaz. Allah Teâlâ *"Ey îman edenler, birbirinizin ayıplarını da araştırmayınız"*[65] âyeti ile bunu mü'minlere haram kılmıştır.

Ev sahibinin hanımını, gelinini ye kızlarını süzmek, kapı her açıldıkça gireni-çıkanı kontrol etmek vs. de aynı âyet-i kerîmenin yasakladığı konulardandır. Uygun olan oturulacak mekânda kapının karşısına oturmamaktır. Zira kapı her açıldığında ötesi görülebilir.

Rivayet edildiğine göre, Abdullah b. Mes'ud bir hastayı ziyaret için gitmişti. Orada başkaları da vardı. Onlardan birisi, evde dolaşan

---

[60] Hucurât, 49/1.
[61] Geniş bilgi için bkz., s. 107 vd.
[62] Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* IX/65.
[63] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb,* XIX/196
[64] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb,* XXVIII/214.
[65] Hucurât, 49/12.

hanıma devamlı olarak bakıyordu. Bunun farkına varan İbn Mes'ud (ra) kızarak o adama şöyle dedi: *"Vallahi iki gözün oyulsaydı, (bu edepsizliğinden) daha iyi olurdu!"*[66]

Bu ifade, olayın ne kadar çirkin bir davranış olduğunu izah için kâfidir. Binaenaleyh, misafirin ev sahibinin gösterdiği yere oturması, sık sık yer değiştirip ev sahibini kuşkuya sevk etmemesi, normal ihtiyaçlarını ev sahibinden istemek suretiyle gidermesi v.s. bu konuda misafirin uyması gerekli muâşeret esaslarındandır. Bunlara riayet edildiği ölçüde misafirlik ve misafire ikram, aradaki bağları kuvvetlendirir. Aksi insanlığın zararınadır.

---

[66] Buhârî, Edebü'l-Müfred, 244, 531, H., s. 188.

"Ey îman edenler, peygamberin evlerine, yemeğe davet olunmadan girmeyiniz."

(Ahzab, 33/53)

Meryem oğlu İsa (duâ ederek) dedi ki: "Ey Allah'ım, ey bizim Rabbimiz üstümüze gökten bir sofra indir ki, bizim hem evvelimiz, hem âhirimiz için bir bayram ve senden bir âyet (mucize) olsun."

(Maide, 5/114)

E. ZİYAFET VE ÂDÂBI

Gerek Allah Teâlâ'nın Kur'ân'da 70 küsur yerde[1] infaka teşvik edip Allah rızası için ikramda bulunmanın ecrinden bahsetmiş olması, gerekse Rasûlullah (sav)'ın başkalarına karşı yardım ve iyiliklerde bulunanların faziletlerinden bahseden hadis-i şerifleri sebebiyle İslam dininin Müslümanlar arasında te'sis ettiği geleneklerden birisi de düğün ve bayram gibi günlerde yahut sevindirici her olaydan sonra ziyafet verme âdetidir. Bu âdet nedeniyledir ki, mü'minler arasında karşılıklı sevgi ve saygı anlayışı yerleşmiş, din kardeşliğinin vermiş olduğu yakınlık bunlarla kopmaz nitelikler kazanmıştır. Bunların olmadığı toplumlarda ise zengin-fakir, aç-müreffeh gibi sınıflar oluşmuş, bunların istismarı neticesinde de cemiyetlerin huzurunu kaçıran anarşist olaylar vücûda gelmiştir. Yakın zamanlara kadar yurdumuzda da görülen bu anarşist hareketlerin sebeplerinden birisi ve en önemlisi, insanlar arasında karşılıklı sevgi ve saygıyı doğuracak olan maddî ve manevî yardımlaşmanın olmayışı, karşılıksız iyilik yapma duygusundan yoksun olmaktan başka birşey değildir, kanaatindeyiz. Bu konuya gerektiği şekilde önem verilmedikçe yıkıcı hareketlerin yok olacağını da sanmıyoruz.

Bu mülâhazalarla İslam'ın te'sis ettiği ve bizim de "Yaklaştırıcı davranışlar" adını verdiğimiz bu bölüme "Ziyafet ve Âdâbı" konusuyla devam edeceğiz. Ancak ziyafet verme konusuna geçmeden önce

---

[1] Bkz. *Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ân*, s. 715.

sahabe devrinde ziyafete konu olan olaylardan birkaç tanesine işaret etmenin gerekli olduğu kanaatindeyim.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Rasûlullah (sav) önemli günlerde, mü'minlerin din kardeşleri için ziyafet vermelerini teşvik eder ve kendisi de bizzat bu ziyafetlere iştirak ederdi.

Nakledildiğine göre Enes (ra) şöyle demiştir: *"Abdurrahman aramıza hicret edip geldiği zaman, Nebî (sav) Sa'd b. er-Rebî ile O'nu kardeş yaptı ve Sa'd'e: 'Hiç olmazsa bir koyun kesmek suretiyle ziyafet ver' buyurdu."*[2] Böylece hayırlı bir iş neticesinde ziyafet verme geleneğine işaret etmiş oldu.

Düğün yemeği vermek Araplarda, cahiliyye devrinden itibaren cari olan bir âdet olmakla beraber, İslam'la yepyeni bir çehre kazanmıştır. Başlangıçta sadece eğlence gayesine ma'tuf olan düğünler, İslam dininin getirdiği yeni espri ile özellikle fakirleri yedirmek, kimsesizleri sevindirmek, eş ve dostu sevince ortak etmek gayesine büründürülmüştür. Hz. Zeynep'le evlenmesi sebebiyle Rasûl-i Ekrem (sav), vermiş olduğu böyle bir ziyafette, Mekke'de bulanan büyük-küçük, zengin-fakir herkesi et ve ekmekle doyurmuş,[3] böyle güzel bir geleneğe bizzat iştirak etmiştir.

Ebû Useyd e-Sa'ıdî'nin nikâh yemeği verip gelinin bizzat gelinlik kıyafetiyle misafirlere hizmet etmiş olması da bu konuda değişik bir misal arzetmektedir.[4]

Ayrıca İbn Ömer'in sünnet düğünü yaptırıp bir koç kesmesi[5] ve bununla ziyafet vermesi de Müslümanlar arasında ziyafet vermeye sebep teşkil eden başka bir konudur.

Bunlar, asr-ı saadette mü'minlerin, aralarındaki kardeşlik bağlarını kuvvetlendirmek için başvurdukları sebeplerden birkaç tanesidir. Sayılarını arttırmakla konuyu fazla uzatmak istemiyorum Ancak, şurasını belirtelim ki, Müslümanlar isterlerse dost olarak kalabilmenin yollarını rahatlıkla bulabilirler. Yeter ki âdâb ve erkândan uzaklaşmasınlar.

1. Ziyafette Davet

İslam dini, insanların mal, can ve namuslarının garantisi için meşru' sınırlar koymuş, gönül rızası olmadan birbirinin mallarına

---

2 Buhârî, Edeb, 67, VII/92.
3 Buhârî, İsti'zan, 10, VII/128, 29.
4 Buhârî, Eyman, 21, VII/230.
5 Buhârî, Edebü'l-Müfred, 597, 1246. H., s. 426.

dokunmalarını yasaklamıştır. Bu arada akrabalıkları sebebiyle gerekli olan ve sılay-ı rahmin lüzumuna binaen bir kısmına, birbirlerinin mallarından yemeleri için genel mânâda ruhsat vermiştir. Onlar Nur sûresinde şu şekilde beyan edilmiştir:

لَيْسَ عَلَى الْاَعْمٰى حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْاَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ وَلَا عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ اَنْ تَأْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اٰبَائِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اُمَّهَاتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اِخْوَانِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اَخَوَاتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اَعْمَامِكُمْ اَوْ بُيُوتِ عَمَّاتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اَخْوَالِكُمْ اَوْ بُيُوتِ خَالَاتِكُمْ اَوْ مَا مَلَكْتُمْ مَفَاتِحَهُ اَوْ صَدِيقِكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَأْكُلُوا جَمِيعًا اَوْ اَشْتَاتًا .

"Âmâya bir (darlık ve günah) yoktur. Topal ve hasta olanlara da bir darlık (ve günah) yoktur. Sizlere de gerek kendi evlerinizden, biraderlerinizin evlerinden, kız kardeşlerinizin evlerinden, amacalarımzın evlerinden, halalarınızın evlerinden, dayılarınızın evlerinden, teyzelerinizin evlerinden, başkalarının olup da bekçiliğini yapmanız nedeniyle anahtarları elinizde olan evlerden, dost ve arkadaşlarınızın evlerinden yemenizde sizin için bir haraç/sakınca yoktur. Hep bir arada veya dağınık olarak yemenizde de bir günah yoktur."[6]

Haraç: Darlık, sıklık, sıkılma, sakınca; zorluk, güçlük, sınırlılık, kritik durum; yerine göre günah manalarına gelmektedir. "لاَ حَرَجَ/La haraca" itiraz edilecek bir şey yok; "لاَ حَرَجَ عَلَيْكَ/La haraca aleyk" seni engelleyecek bir şey yoktur, bu hususta serbestsin. Kur'an'da ve hadislerde yerine göre günah ve haram anlamına da kullanılmaktadır.[7]

Rivayet edildiğine göre: sahabe savaşa gittikleri zaman, evlerini ve mallarını, ma'zeretleri nedeniyle savaşa katılamayan kör, topal, hasta ve akrabalara emanet ederlerdi. Bunlar ise, ihtiyacınız olursa yiyebilirsiniz demelerine rağmen, bu kimseler *"İçlerinden gelerek dememiş olabilirler?"* endişesiyle yemek istemezlerdi. Allah Teâlâ inzal buyurduğu bu âyet-i kerîmesi ile mü'minlerden[8] körler, topallar ve hastalar, illetleri sebebiyle kendilerine bir lütuf olsun diye diledikleri evlerden izinsiz yemelerine müsaade etmiştir. Aynı şekilde

---

6 Nûr, 24/61.
7 İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, I/361; İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, II/233.
8 Bkz. İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'I-Me'sîr*, VI/64; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XII/314; Elmalı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V/3541.

şahsın kendisi ve evlâdının[9] evinden, babalarının evinden, annelerinin evinden, erkek kardeşlerinin evinden, kız kardeşlerinin evinden, amcalarının, halalarının, dayılarının, teyzelerinin evlerinden, bekçiliğini yaptığı evden ve arkadaşlarının evlerinden yemelerine müsaade etmiştir. Bazıları izinleri alındıktan sonra yenebilir derken bir kısım âlimlerimiz de: *"Akrabalık izin yerine geçeceğinden izin almaya gerek olmadan yiyebilir"* demişlerdir.[10] İbn Abbas (ra) da: *"Arazî ve sürüye vekil bırakılan kimse o araziden ve sürüden yiyip sütlerini içebilir. Anahtarı emanet edilen kimse de koruduğu şeylerden yiyebilir, izin alması lâzım değildir."* demiştir.[11]

Âyet-i kerîmede ismi geçen şahıslar, sahibi yanında olsun, ya da olmasın, birbirlerinden yiyip içebilirler. Ancak israfa vardırmamak, aç gözlülük yapmamak da her zaman için Müslümanların vazgeçemeyeceği prensiplerinden olduğunu, hatırdan çıkarmamalıdır.

Müslümanların vazgeçmemesi gerekli olan âdâptan birisi de davet olunmadığı yerlere gitmemektir. Zira Allah Teâlâ:

يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلاَّ أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرَ نَاظِرِينَ إِنَاهُ وَلَكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا.

"Ey îman edenler, peygamberin evlerine, yemeğe davet olunmadan girmeyiniz"[12] âyet-i kerîmesiyle davet edilmeden herhangi bir ziyafete iştirak edilmemesi gerektiğine işaret edilmiştir.[13]

Bu âyetin, Hz. Peygamber'in evine vakitli-vakitsiz girip çıkanlar hakkında nazil olmakla beraber, mânânın umûmî olması nedeniyle başkalarına yapılan ziyafetler için de yol yordam öğrettiği muhakkaktır.

Ebû Mûsâ el-Ensarî'nin anlattığına göre, ensardan Ebû Şu'ayb adında bir şahsın kasap bir kölesi vardır. Ebû Şu'ayb ashab arasında Rasûlullah'ı görünce, yüzünden, karnının aç olduğunu anladı. Hemen kalkıp kasap kölesine giderek *"Beşinci kişi ben olmak üzere bize beş kişilik yemek hazırla, Hz. Peygamber'i davet etmek istiyorum"* dedi.

---

9 Âyet-i kerîmede evlâdın zikredilmeyişi, Rasûlullah (sav)'in: *"Yediklerinizin en hoşu kendi kazancınızdan olandır. Şüphesiz evladınız da sizin kendi kazancınızdandır"* mealindeki hadisi sebebiyledir. (Râzî, *Mefatihu'l-Gayb,* XXIV/36. Hadisi çin bkz. Ebû Dâvûd, 3528. H., III/800.)

10 Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XII/315.

11 Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, XXIV/37, 38; Ebû Hayyan, *Bahru'l-Muhît*, VI/474.

12 Ahzâb, 33/53.

13 Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili,* Vl/3919.—

Sonra Rasûlullah'a geldi ve onu evine yemeğe çağırdı. Eve giderlerken arkalarında bir adam takılarak eve kadar geldi. Evin kapısı önüne varınca Rasûlullah (sav):

— Bu zat bizim arkamıza takılıp geldi. İstersen kabul et, istersen geri döner, buyurdu.

Ebû Şu'ayb:

— Hayır ya Rasûlullah, ona da izin veriyorum, dedi.[14]

Bu olaydan. Rasûlullah (sav)'ın *"Davetsiz giden fasık olarak gider, haram yemiş olarak çıkar"*[15] hadisinin anlamını kavramak daha da kolaylaşmış olmaktadır. Çünkü çağıran kimsenin mahdut sayıya göre yemek hazırlatmış olması, onların dışında çok sayıda şahsa yeterli olamayacağına; geldikleri takdirde memnun edemeyeceği için mahcup olacağına bir delildir. Bu durumda ziyafet vermek bir cesaret mes'elesi olacaktır ki, mümkün değildir. Binaenaleyh şahsiyet sahibi her insanın başkalarına da saygı duyarak edeb dışı davranışlardan sakınması, davet edilmediği hâlde ziyafete iştirak etmemesi lâzımdır.

2. Yemeklerin Tertibi

Misafirlere ikramda bulunarak, onları her yönüyle memnun edebilmenin başka bir şekli de ona ikram edilecek yemeklerin kaliteli ve muvazeneli bir şekilde olmasıdır. Tek çeşit yemek pek tatmin edici olmayacağından, mümkünse yemeğin çeşidini artırmak ikramdan sayılacağı gibi yiyenleri de memnun edeceği muhakkaktır. Çünkü tek çeşit yemek, memnunluk verici bir beslenme için kâfi gelmez. Bunu, İsrailoğullarının, çölde dolaşmaları esnasındaki itirazlarından bahseden Allah Teâlâ:

وَإِذْ قُلْتُمْ يَامُوسَى لَنْ نَصْبِرَ عَلَى طَعَامٍ وَاحِدٍ

"Bir de siz, ya Mûsâ biz hep tek çeşit yemeğe sabredemeyiz demiştiniz"[16] âyetinde zikretmiş ve bununla da ekseriyetle tek çeşit yemeğin memnuniyet verici olmadığını anlamamıza yârdım etmiştir, diyebiliriz."[17]

---

[14] Buhârî, Et'ime, 55, VI/214.
[15] Gazâlî, *İhya*, II/12; Hadisi Beyhakî, Sünen'inde nakletmiştir.
[16] Bakara, 2/61.
[17] Dr. Med. Karl Optiz, Kur'ân'da Tababet, Trc. Feridun Nafiz Uzluk, A.Ü. Tıp Fakültesi yayınlarından, sayı 24, s. 47.

Ziyafetlerde mümkünse et yemeği bulundurmak da yine Kur'ân'da işaret edilmiş olduğu âdâptandır. Şöyle ki

1- İbrahim (as)'ın, gelen misafirlerine kızartılmış buzağı eti ikram etmesi,[18]

2- Havarilerin İsa (as)'a: *"Rabbin bize semadan bir sofra indirmeye kadir midir?"*[19] şeklindeki taleplerine karşı Allah Teâlâ'nın, rivayete göre, *"Semadan üzerlerine et ve ekmek indirmiş olması"*,[20]

3- İsrailoğullarına, Allah Teâlâ'nın *"Arzu ettikleri kuş eti ve meyve indirmesi"*[21] ve benzeri âyetler, et yemeği ikram etmenin ziyafet âdâbından olduğuna delâlet etmektedir. Bununla birlikte Rasûlullah (sav)'ın Hz. Zeynep'le evlenmesi sebebiyle verdiği düğün yemeğinde dâvetlilerin hepsini et ve ekmekle doyurmuş[22] olması ve: *"Katıkların en efendisi ettir"*[23] şeklinde et yemeğini övücü sözleri; sahabenin her ziyafette mutlaka et yemeği ikram etme âdetleri bu konuda diğer delillerdir. Binaenaleyh ziyafet vermek isteyen her Müslümanın et yemeğinin yanında, hazmı kolaylaştırıcı özelliği sebebiyle, mevsimlere göre salata, meyve ve sebze ikram etmesi de Kur'ân'da işaret edilen âdâptan kabul edilmektedir. Zira İsa (as):

قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللَّهُمَّ رَبَّنَآ أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَآئِدَةً مِنَ السَّمَآءِ تَكُونُ لَنَا عِيدًا لِأَوَّلِنَا وَآخِرِنَا وَآيَةً مِنْكَ وَارْزُقْنَا وَأَنْتَ خَيرُ الرَّازِقِينَ

"Meryem oğlu İsa (duâ ederek) dedi ki: "Ey Allah'ım, ey bizim Rabbimiz üstümüze gökten bir sofra indir ki, bizim hem evvelimiz, hem âhirimiz için bir bayram ve senden bir âyet (mucize) olsun."[24]

Râzî'nin kaydettiğine göre, Hz. İsa'nın bu talebi üzerine, üzerlerine indirilen sofra açılınca orada *"Pulsuz, kılçıksız, âdeta yağ içinde yüzen kızartılmış bir balık. Baş tarafında tuz, kuyruk tarafında sirke, yanında ise pırasadan başka her çeşit sebze; beraberinde beş ekmek, her biri üzerinde zeytin, bal, yağ, peynir ve kuru et mevcut idi..."*[25] Şayet bu sofra, ilâhî ziyafet örnek alınacak olursa etin yanısıra salata yahut sebzenin bulundurulması icabetmektedir, denilebilir.

[18] Zariyât, 99/24-26.
[19] Mâide, 5/112.
[20] Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, II/34.
[21] Vakı'a, 56/20; Tur, 52/22.
[22] Celâleyn, II.
[23] Suyûtî, *Cami'us-Sağîr*, II/35.
[24] Mâide, 5/114.
[25] Râzî, Mefatihu'l-Gayb, XII/133; el-Beydâvî, *Envaru't-Tenzîl*, I/299.

Allah Teâlâ'nın Vakıa süresinde *"Onlara, arzuladıklarından meyve ve iştahlarının çektiği kuş etinden vardır"*[26] âyetiyle vermiş olduğu ni'metler arasında meyvelerden bahsetmesi, ikram edilen yemekler arasında meyvenin de bulundurulması lâzım geldiğine; hem de yemekten önce meyvenin verilebileceğine işaret sayılabilir.

İbnu'l-Cevzî de ki: *"Misafirlere yemeği acele olarak hazırlamak ve önce meyve ikram etmek âdâptandır. Tıp yönünden de en doğru olandır. Allah Teâlâ'nın şu âyet-i kerîmelerindeki tertip bu âdâba en açık delildir."*[27]

وَفَاكِهَةٍ مِمَّا يَتَخَيَّرُونَ . وَلَحْمِ طَيْرٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ .

"Onlara tercih ettikleri meyveler, arzu ettikleri kuş etleri ikram edilir![28]

وَأَمْدَدْنَاهُمْ بِفَاكِهَةٍ وَلَحْمٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ .

"Onlara, sürekli olarak meyveler, arzu ettikleri kuş etleri ikram ederiz."[29]

İmam Gazali Hazretleri de mezkûr âyetlerde önce meyvenin, sonra da etin zikredilmiş olmasını bu anlamda yorumladıktan sonra *"Önce meyve ikram edilmelidir. Zira meyvenin hazmı kolaydır, midenin altına önce o indirilmelidir"*[30] demiştir.

Etten sonra da tatlıların ikram edilmesi gerektiğini, bu şekilde verilecek olursa, Cenâb-ı Hâkk'ın bahsettiği tayyibâtı bir araya getirmiş olacağından bahseden Gazâlî: *"Allah Teâlâ tayyibâtı şu şekilde tavsif etmiştir:*

وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَى كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ

"Bulutları üzerlerine gölgelik yaptık, üzerlerine bıldırcın eti ve selva, (helva) indirdik. Size rızık olarak verdiklerimizin en güzellerinden

---

[26] Vâkı'a, 56/20, 21.
[27] El-Makdisî, *Âdâbu'ş-Şer'ıyye,* III/216.
[28] Vakı'a, 56/20, 21.
[29] Tur, 52/22.
[30] Gazâlî, *İhya,* II/16.

yiyiniz."[31] der ve soğuk bir su ile bunun tamamlanması gerektiğini beyan eder.[32]

Şu hâlde misafire ziyafetlerde sunulması icabeden yemekleri sırasına göre şu şekilde sıralamamız mümkündür: Evvela mevsimine göre mevcut olan meyveler, sonra yanında salatasıyla beraber, kızartılmış veya haşlanmış olarak et, arkasından sebze yemekleri ve daha sonra da tatlı ikram edilmelidir. Yemekler sırasıyla ayrı ayrı takdim edilebileceği gibi, selefin yaptığı gibi bütün yemekleri bir defada sofraya getirmek suretiyle de[33] sunulabilir. Yukarıda kaydetmiş olduğumuz Hz. İsa (as)'ya inen sofra da buna işaret kabul edilebilir.

3. Ziyafette Davetlinin Durumu

Bâzı kimseler çağrıldıkları yere giderken rastladıklarına, "falana dâvetliyiz, buyur beraber gidelim" diyerek ev sahibinin haberi olmadan yeni davetliler getirme âdetine sahip oldukları gibi bazıları da ziyafetlerde sunulan yemeklerden biraz evine götürmeyi arzu ederler. Bunların edep yönünden uygun olmadığını âlimlerimiz çeşitli vesilelerle açıklamışlardır. Meselâ Kurtubî,

...فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا

"Yemeği yedikten sonra hemen kalkıp dağılınız!"[34] âyet-i kerîmesini tefsir ederken der ki: *"Misafir, ikram edilen şeyden mal sahibinin mülkü olarak yer, kendi mülküymüşcesine, kendinden başkasını davet etmek veya bir kısmını yanına alıkoymak gibi tasarruflarda bulunamaz."*[35] Sâbûnî de aynı âyete istinaden, *"Ziyafete giden kimsenin tasarrufta bulunamayacağı, başkalarını çağıramayacağı gibi mülkiyetine de geçiremez. Çünkü mal sahibi onu sadece yemek için çağırmıştır."*[36] demiştir.

Taberî: *"İsa (as)'a gelen sofranın kaldırılmasına sebep, onların âdâba riayetsizlikleri olmuştur. Çünkü onlara, 'Hainlik yapmayın bir kısmını artırıp yarına saklamayınız.' denildiği hâlde, emre itaat etmediler, Allah Teâlâ da ellerindeki ni'meti geri aldı."*[37] demiş, bu şekildeki davranışı saygısızlık olarak nitelendirmiştir. Binaenaleyh hiçbir kimse davet edildiği ziyafette ev sahibi teklif etmemişse, ne

---

31 Bakara, 2/57.
32 Gazâlî, *İhya,* I/17.
33 *A.g.e.,* a.y.
34 Ahzab, 33/53.
35 Kurtubî, *el-Câmi li Ahkami'l-Kur'an*, XIVI/26, 27; Ahzâb, 33/53.
36 Sâbûnî, *Revaiu'l-Beyan*, II/352
37 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII/134.

düşünce ile olursa olsun yemeklerden bir kısmını götüremeyeceği gibi kendiliğinden başkalarını ziyafete çağırmamalıdır.

Bunlar, insanlık ve infak görevini yerine getirmek isteyen ve bununla da dostlarına karşı sevgi ve muhabbetini izhar etmek isteyen Müslümanın iyi niyetine karşılık diğer Müslümanların uymaları lâzım gelen âdâptan bir kısmını teşkil etmektedir. Bu kadarına olsun uymak, insanın insana saygı duymasından başka birşey değildir. Çevresinden saygı görmek isteyen, başkasını saymasını bilmelidir. Aksi hâlde başkalarından samimiyet beklemek doğru olmaz.

IV. BÖLÜM

ŞAHSA ÖZGÜ HÂL VE DAVRANIŞLAR

"Muhakkak ki Allah, çok tövbe edenleri ve çokça temizlenenleri sever"

(Bakara, 2/ 222)

A. TEMİZLİK/TAHARET, NEZAFET, NEZAHET

Lügat manaları itibariyle bu üç kelime çok ince farklarla hemen hemen aynı manalarda kullanılmışlardır. Sözgelimi ***taharet***; temizlenmek ve temiz,"[1] arı, saf ve iffetli; ***nezafet***; namuslu, iffetli, dürüst olmak, harama el sürmemek, terbiyeli; ***nezahet***; temiz, kötülüklerden beri, pak, şerefli, onurlu olmak anlamlarına gelmektedir.

Râğıb el-İsfahanî'nin beyanına göre ***taharet***/temizlik, cismin temizliği ve nefsin yani ruhun, zihnin ve kalbin temizliği olmak üzere iki kısma ayrılır ki, Kur'an-ı Kerim'de, *taharetten* bahseden âyetlerin hemen hepsinde bu mânâ kast edilmiştir.[2]

Şu hâlde temizliği "Bâtının Temizliği/İç Temizlik" ve "Zâhirin Temizliği/Dış Temizlik" şeklinde iki anabaşlık altında incelememiz gerekmektedir:

1. Bâtının Temizliği/Kalp, Ruh ve Nefsin Temizliği/Mânevî Temizlik.

Temizlik, gerek maddî olsun gerekse manevî, her insanın; özellikle de Müslümanın mutlaka riayet etmesi gerekli bir husustur. Zira îmanın kemâli, ibâdetlerin şartı ve ahlâkın özü temizliktir. Hz. Peygamber'in: *"Temizlik îmanın yarısıdır"*[3], *"Namazın anahtarı temizliktir"*[4], *"Allah temizdir, sadece temiz olanları kabul eder"*[5] mealindeki daha birçok hadis-i şerif bu gerçeği dile getirmekte ve manevi temizliğe teşvik etmektedir.

"İnsanın dışı içinin aynasıdır", denir; tersi de öyledir. Zihin, kalp ve nefsin temizliği bedenin de temizliğine sebeptir. O sebeple içi te-

---

1 Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, II/502.
2 Rağıb, *Müfredat*, s. 459.
3 Müslim, Taharet, I, 223, H. I/203.
4 Tirmizî, Taharet, 3, 3. H., I/8.
5 Müslim, Zekât, 65, 1015. H., II/703.

miz olan insanın dışı da temiz olur. Zihni, kalbi ve nefsi temiz olmayan kimsenin dışının temiz olması da bir anlam ifade etmez. Öyleyse temizlik bir bütündür ve mutlaka iç-dış birlikteliği esastır. Dışın temizliği bu yüzden çok önemlidir.

Her türlü ibadetlerden önce guslün, abdestin, su kullanmanın mümkün olmadığı yerde teyemmümün farz kılınmış olması iç ve dış temizliği konusunda ilâhî bir terbiyedir. Aslında teyemmüm/temiz yer ile yapılan temizlik, bedenden herhangi maddi bir kiri gidermemektedir; fakat kalben, zihnen ve manen temiz olma arzusu var ya, işte o insandan pek çok manevi kiri ve kötülüğü götürmekte, zihin dünyasında şahsı temizlemektedir.

İslam'da abdestsizlik veya cünüplük hâli anlamına gelen "hades" ve "necâset/gözle görülebilen pislik", kesinlikle ibadete mânidir. Onlardan arınmadıkça yapılan şey ibadet olmaz. Cenâb-ı Hak şu âyet-i kerîmesiyle hem madden hem de manen temizlenmeden namaza durmayın buyurmaktadır:

يَٓا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوٓا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلٰوةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُؤُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَٓى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَٓاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَٓائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَٓاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَٓاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلٰكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

"Ey iman edenler! Namaza kalktığınızda yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın, başınızı mesh edin ve topuklara kadar ayaklarınızı da (yıkayın)! Cünüp iseniz gusledin! Eğer hasta ya da seyahatte iseniz veya içinizden biri tuvaletten gelmiş yahut hanımıyla cinsel temasta bulunmuş da su bulamamışsanız, temiz yer ile teyemmüm edin; ellerinizi temiz bir yere vurup yüzünüzü ve ellerinizi mesh edin. Allah sizi sıkıntıya sokmak istemiyor, lâkin sizi temizlemek ve size nimetini tamamlamak istiyor; umulur ki şükredersiniz!"[6]

Ayrıca Allah Teâlâ'nın sevgisine mazhar olmanın ve rızasına erişip her türlü nimetlerine ulaşabilmenin yolunun da maddî ve manevî temizlikten geçtiği şu ayetle ihtar olunmuştur:

... إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ

---

6 Maide, 5/6

"Muhakkak ki Allah, çok tövbe edenleri ve çokça temizlenenleri sever"[7] derken, önce günahlardan temizlenmeyi, sonra da maddi temizliğin önemine işaret etmiştir. Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimizin peygamberliğinin/bi'setin ilk yılında indirilen şu ayet ise tamamen manevi temizlikten söz etmektedir:

يَاأَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ . قُمْ فَأَنْذِرْ . وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ . وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ . وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ .

"Ey örtüye bürünen! Kalk da inzar et! İlân et Rabb'inin en büyük olduğunu! Elbiseni temizle! Pislikten de uzak dur!"[8]

Ayetin lafzından anlaşılan elbisenin ve bedenin temizliğidir ve bunda şüphe yoktur. O nedenle âyet-i celile *"İçini, dışını ve çevreni temizle, temizliğe titizlikle riayet et!"* şeklinde tefsir edilebilir. Ancak asıl maksat manevi temizlik olabilir! Zira Kur'an'da elbise, kişiye en yakın olan kimse anlamında da kullanılmıştır: *"Hanımlarınız sizin elbiseniz, siz de onların elbiseleri mesâbesindesiniz..."*[9] âyetinde bu mana açıktır. *'O hâlde sana yakın olanlardan başla ve eşin Hatice, kızların Rukiye ve Zeyneb, yanındaki amcanın oğlu Ali, azatlın Zeyd b. Harise ve en samimi dostun Ebû Bekir'e hakkı tebliğ et ve onları şirkin pisliğinden temizle!'* denilmiş de olabilir. Çünkü Kur'an'da şirk pis bir inançtır, müşrik ise pislik olarak nitelendirilmiştir:

يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلاَ يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا

"Ey iman edenler! Allah'a ortak koşanlar, ancak pisliktirler! O nedenle müşrikler bu yıldan sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar!"[10]

Kaldı ki Hz. Muhammed, zaten çevresinde, içi ve dışı tertemiz; tahir, nazif ve nezih olarak tanınmış onurlu, şerefli ve emin bir insan olarak bilinmekte idi.

---

7 Bakara, 2/ 222; bkz., Tevbe, 9/108.

8 Müddessir, 74/1-5.

9 Bakara, 2/187.

10 Tevbe, 9/28. İslam ilim adamlarının bir kısmına göre Müşrikler maddeten pistirler; ekseriyetin kanaatine göre, onlar bedenleriyle değil, pis inançları yüzünden ve sadece manen pis ve pisliktirler. (İbn Kesir, *Tefsir*, IV/74) Onlar, artık Mescid-i Haram'a giremezler. Onların kestikleri yenilmez, iman etmedikçe kadınlarıyla evlenilmez. Ayetteki *"Ancak müşrikler..."* ifadesi, müşriklerden başkalarının; özellikle de müminlerin maddeten ve manen pis ve pislik olmadığına işarettir. Zaten Rasûlullah'ın (sav): *"Mümin pis olmaz."* (Buharî, Gusül, I779: İbn Kesir, *Tefsir*, IV/74) hadisi de bunun açık delilidir. O hâlde mümin erkekler cünüp hâllerinde, kadınlarsa cünüp, ay ve lohusalık hâllerinde maddeten ve manen pis değildir, temizdirler. Ancak, bu hâlleri ibadete mani olduğu için ve Allah emrettiği için guslederler. Tıpkı namaz için abdest, mümkün olmadığı zaman teyemmümle temizlendikleri gibi.

"Rücz' ya da "***ricz***" hatta '***rics'***, günah, kötülük; maddî ve manevî pislik, kir; özellikle Allah'a ortak koşmak/şirk, putlar ve putlara tapanlar gibi manevî pislik anlamında kullanılır. O hâlde kendinden ve en yakınlarından itibaren çevrendekileri şirkten ve putlardan uzaklaştır. Ayrıca, 'Seni örtüye büründürüp eve hapseden o üzerindeki ağırlığı; çekingenliği, içine kapanıklık hâlini bir an önce üzerinden at,' anlamı da kastedilmiş olabilir.

Denilmiştir ki, Allah Teâlâ, Rasûlullah'ın şahsında tüm mü'minlere: *"Amellerini, kalplerini, nefislerini, cisimlerini, ehlinden olanları, ahlâklarını, dinlerini ve giydikleri elbiselerini temizlemelerini"*[11] emretmiştir. Bu emre ittibâen Rasûlullah'ın (sav)ibâdetler için olanın dışında, kendisinin her cuma günü mutlaka yıkanması ve ashabına "vaciptir" hükmüyle bunu emretmesi[12] konunun arz ettiği önemi açıkça göstermektedir.

Kur'ân'da, bazı ibâdetlerin, hem bizzat hem de dolaylı olarak temizliğin gerçekleşmesi için konulmuş olduğunu da görmekteyiz. Meselâ:

Namaz kılmak için şart olan gusül ve abdesti emreden âyetlerden sonra; *"Allah (bu emirleriyle) size güçlük çıkarmak istemez, aksine sizleri tertemiz yapmak ve üzerinizdeki ni'metini tamamlamak ister"*[13] şeklinde guslün ve abdestin asıl gayesini açıklamıştır.

Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimiz, abdest ile belli organların zahiri olarak temizlendiği gibi onlarla işlenen günahlardan da insanı arındıracağını müjdelemiştir.[14]

Namaz, gusül ve günde beş vakit alınan abdest ile insanı maddi kirlerden temizlediği gibi ahlak-ı seyyieden arındırıp ahlak-ı hamide ile müzeyyen kılması sebebiyle de manen temizleyici bir ibadettir:

إِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَٓاءِ وَالْمُنْكَرِ

"...muhakkak ki namaz insanı her türlü hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar...."[15]

Zekât için de Allah Teâlâ: *"Onların mallarından belli bir miktar zekat/sadaka al ki, onunla kendilerini temizlemiş olasın"*[16] buyurmuştur.

---

[11] Âlimlerin farklı görüşleri olarak nakledilmiştir. Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkami'l-Kur'an*, X/60; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV/440, 41.
[12] Buhârî, Cum'a, 2, 12, II/2, 6.
[13] Mâide, 5/5, 6.
[14] Bkz. Müslim, Taharet, 8, 32, 33; Müsafirin, 294.
[15] Ankebut, 29/45.

Yine Rasûlullah (sav) demiştir ki: *“Her şeyin bir temizleyicisi vardır. Bedenin temizleyicisi ise oruçtur.”*[17]

Çok az bir kısmını naklettiğimiz bu ayet ve hadislerden anlaşılıyor ki, gusül, abdest, namaz, zekat ve oruç; hepsi de insanı maddeten ve manen temizleyip yücelten ibadetlerdir...

Bir takım emir ve yasaklardan sonra Allah Teâlâ'nın, Rasûlullah'ın hanımlarına hitapla: *“...Ey Ehl-i Beyt, Allah sizden pisliği gidermek ve sizleri tertemiz yapmak istiyor”*[18] âyet-i kerîmesini tefsir ederken Reşid Rıza, *“Madden ve manen temiz olan ve temizlenmeye gayret eden insanların, Allah'ın (cc) ihsan ve rızasıyla sevgisine mazhar olacaklarını”*[19] söylemiştir.

Anlaşılıyor ki, temizlik hem gaye hem de vasıtadır. İslam dini temizliğe vermiş olduğu bunca önemle insanı, bedenen ve rûhen tertemiz yapmak istediği gibi, aynı zamanda her yönüyle kemâle eriştirmek, yüceltmek, dünya ve ahiret saadetine ulaştırmayı da arzu etmektedir.

a. Hadesten Temizlik ve Âdâbı

Hadesten temizlik iki kısımdır; Birincisi gusül, ikincisi abdest alarak temizlenmek. Gusül, hem ibâdetlerin yapılabilmesi hem cinsî münasebet veya ihtilam olma ânında, vücudun ısınıp genleşmesi sebebiyle derideki gözeneklerden kısmen eriyip dışarı çıkan yağ ifrazatıyla beraber diğer pisliklerin vücutta kalıp kokuşmaması hem de vücudun, zindeliğini muhafaza edebilmesi gayesiyle “Tepeden tırnağa kadar yıkanmak” suretiyle olur. Allah Teâlâ bunu:

وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا

“Eğer cünüp iseniz tepeden tırnağa yıkanınız/gusledinizǃ”[20] âyet-i kerîmesi ile emretmiş, Rasûlullah (sav) de bu emrin ifasını her türlü âdâbıyla beraber bize şöyle açıklamıştır.

b. Gusül ve Âdâbı

Gusül alırken mü'minlerin bir kısım âdâba uymaları mü'min vasıflarının bir gereğidir. Bu âdâbın başında hayâ duygusunu muhafaza etmek gelir. Şüphesiz, hayâ (utanma) duygusu, mü'minin imanın-

---

[16] Tevbe, 9/103.
[17] İbn Mâce, Sıyam, 1745. H., I/555.
[18] Ahzab, 33/33.
[19] Muhammed Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, Beyrut, (ikinci baskı tarihsiz, XI/43.
[20] Maide, 5/6.

dan bir cüz olup[21] gereğinin yerine getirilmesi îmanının kemaline işaret sayılmaktadır. İster cünüplükten dolayı olsun, ister başka sebeplerle; yıkanmak isteyen her mü'minin, guslederken avret sayılan yerlerini örtmesi Allah Teâlâ'nın te'dib-i ilâhîsidir. Binaenaleyh, Müslüman olan her kimsenin gözlerini harama karşı kapayıp avret mahallerini muhafaza etmeleri, yıkanırken de riayet edecekleri edeptendir:

قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللّٰهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ

"Mümin erkeklere (ve mü'min kadınlara) söyle, gözlerini harama karşı yumsunlar, ferclerini muhafaza etsinler! Zira böyle yapmaları, onlar için temiz bir davranıştır. Allah onların işlediklerinden haberdardır!"[22]

Bu ayetler sebebiyle gerek hamamlarda, gerekse yalnız yıkanırken avret mahallini[23] bir izar (kilot, peştemal, önlük) ile setr etmeleri, başta Allah Teâlâ'dan istihyanın bir gereğidir.[24]

Ebû Hüreyre (ra)'ın naklettiğine göre Nebî (sav) şöyle buyurmuştur: İsrailoğulları çıplak oldukları hâlde, birbirlerine baka baka yıkandıkları hâlde Musâ (as) hiç kimsenin olmadığı yerde, tek başına yıkanıyordu. Onlar: *"Allah'a yemin olsun ki, Musâ âder (husyelerdeki şişkinlik) olduğu için bizimle yıkanmıyor"* demişlerdi. Bir gün Musâ (as) yine yıkanmaya gitmişti. (...) Bu esnada onun hakkında ileri-geri konuşanlar onu çıplak haliyle gördüler ve: *"Allah'a yemin olsun ki, Musâ'da âderlik yokmuş"* dediler.[25]

Allah Teâlâ'nın, Kur'an-ı Kerim'inde Rasûlullah'ı üzmekte olan ashabını uyarırken:

يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَى فَبَرَّأَهُ اللّٰهُ مِمَّا قَالُوا وَكَانَ عِنْدَ اللّٰهِ وَجِيهًا

"Ey iman edenler! Siz de Mûsâ'ya eziyet edenler gibi olup Rasûlümü üzmeyin! Hatırlayın ki Allah onu, dedikleri şeyden temize çıkarmıştı. Çünkü o, Allah'ın yanında itibar/prestij sahibi bir kul idi..."[26] âyeti ile hem Mûsâ gibi Rasûlü Hz. Muhammed Mustafa'nın her türlü

---

[21] Buhârî, Îman, 2, I/8.
[22] Nur, 24/30, 31.
[23] Buhârî, Gusül, I/73.
[24] Tirmizî, Edeb, 22, 2769, H., V/97.
[25] Buhârî, Gusül, 20, I/73.
[26] Ahzab, 33/69.

şaibeden temiz olduğunu açıklamış hem de İsrailoğulları gibi hayâsızlık etmemelerine işaret buyurmuştur.[27]

Binaenaleyh guslederken, erkeklerin dizleri ile göbekleri arasını; özellikle ferclerini; kadınların da aynı şekilde dizleriyle göbekleri arasını, yani ferclerini bir örtü ile kapattıktan sonra yıkanmaları guslün âdâbındandır.

Guslederken, önünü veya arkasını kıbleye dönmemek, mümkünse sağ tarafı kıbleye gelecek şekilde çömelmek; suyu kullanırken kifayet derecesine uyup israf etmemek; her azayı üç defa yıkamak; etrafında kimseler varsa gözünü haramdan sakınmak da guslün âdâbındandır.

c. *Guslün Şekli*

Guslün şeklini, âdâbıyla beraber ancak Rasûlullah (sav)'den öğrenmemiz mümkündür. Çünkü o sadece tebliğ değil, aynı zamanda tebyin ve eğitim göreviyle de yükümlü bir peygamberdir. O sebeple Yüce Rabbimizin bize emirlerinin çoğu, ancak onun açıklamalarıyla yerine getirilebilir. Hani demişti ya: *"Namazı benden gördüğünüz şekilde kılın."* Aynen namazda olduğu gibi abdestin ve guslün şeklini de O'nun sünneti vasıtasıyla tespit edebiliriz.

Gusletmek isteyen mü'min, tesettür esaslarına riayet ederek örtündükten sonra, ön ve arkası kıbleye gelmeyecek şekilde çömelir, gusül için niyet eder ki, gusül için niyet etmek İmam-ı A'zam Ebû Hanife'ye göre sünnet, İmam-ı Şâfiî'ye göre farzdır.[28] Önce varsa avret mahallindeki pislikleri giderir,[29] sonra elini toprak veya duvara sürdükten/sabunladıktan sonra[30] üç defa ellerini yıkar.[31] Ve aynen namaz için aldığı abdest gibi abdest alır; ancak yıkandığı yerde su birikiyorsa ayaklarının yıkanmasını sonraya bırakır.[32] Sonra sırasıyla üç defa başından, üç defa sağ, üç defa da sol omuzundan su döker ve her defasında suyu kendiliğinden ulaşmayan yerlere de ulaşması için elleriyle vücuduna yayar.[33] Diplerine ulaşması için saçlarını parmaklarıyla hilâller;[34] varsa erkekler örüklerini çözer, kadınlar

---

[27] Geniş bilgi için Bkz. İbn Kesîr, *Tefsir*, III/520.
[28] Bkz. es-Serahsî, *Mebsût*, I/44; İbn Hazm, *Muhallâ*, II/8.
[29] Buhârî, Gusül, 1, I/68.
[30] Buhârî, Gusül, 8, I/70.
[31] Tirmizî, Taharet, 76, 103. H., I/174, 75.
[32] Buhârî, a.g.e, 1, I/68.
[33] A.g.e., 5, I/69.
[34] A.g.e., 15, I/75.

çözmez.[35] Ayaklarını başlangıçta yıkamamışsa, ayaklarını yıkar çıkar. Böylece sünnete uygun olarak guslünü tamamlamış olur. İsterse yeniden abdest almadan gusül abdesti ile namazını da kılar.

2. Zâhirin Temizliği/Maddi Temizlik

İmam Gazali, İslam'da temizliği şu şekilde dört ana başlık altında incelemiştir:

1- Zahirin (hades ve necasetten) temizliği,

2- Âzâların (suç ve günahlardan) temizliği,

3- Kalbin (mezmum ve rezâil alâkalardan) temizliği,

4- Sırrın (mâsivadan) temizliğidir ki, bu sonuncusu ancak peygamber ve sıddıklara mahsustur.[36]

Zâhirin Temizliği de üç kısımdır:

1- Hadesten (gözle görülmeyen pislikten) temizlik,

2- Necasetten (gözle görülen pislikten) temizlik,

3- Bedeni ifrazattan temizlemek. Bu da tırnakların kesilmesi, kasıkların ve koltuk altlarının tıraş edilmesi veya bir biçimde giderilmesi, sünnet olma ameliyesi ile mümkündür.[37]

Azaların suç ve günahlardan, kalbin mezmum ve rezâil alâkalardan, sırrın mâsivadan temizliği gibi konuları "Bâtının Temizliği/Kalp, Ruh ve Nefs'in Temizliği/Mânevî Temizlik" başlığı altında işledik. Şimdi de bedenin pis ve pis sayılan şeylerden temizliği konusuna geçelim.

3. Necasetten Temizlik ve Âdâbı

Müslümanlar, beden ve elbisede mevcut olan ve ibâdete mâni teşkil edecek miktarda pisliklerden de temizlenmedikçe İslam'ın arzu ettiği nezâfet ve nezâhete erişemezler. Beden temizliği denilince de akla ilk önce gelen, istinca (büyük abdestten sonra temizlenmek) ve istibra (idrardan sonra temizlenmek) gelir. Gerek büyük abdestten sonra, gerek idrardan sonra pislikleri üzerine bulaştırmamak ve çıkan yerleri iyice yıkamak, her Müslümanın titizlik göstereceği bir konudur.

---

35 Tirmizî, *a.g.e,* 77, I/175; Guslün şekli ile ilgili bkz. İbn Hazm, *Muhallâ,* II/28, vd.; es-Serahsî, *Mebsût*, I/44, vd.

36 Gazâlî, *İhyâ*, I/126.

37 Gazâlî, *İhyâ*, I/126.

Rasûlullah (sav) bizzat kendisi bu nevi temizliğe önem verir, helâda taş kullandıktan sonra su ile de taharetlenirdi.[38] Helâdan çıktıktan sonra da mutlaka ellerini yıkadığı da[39] asla ihmal etmediği sünnetlerindendir. Ashabına da bu nevi temizliğe önem vermelerini emreder, aksi hâlde bunun kabir azabına neden olacağını beyan ederdi.[40]

Cahiliyye devrinde birçokları, istinca ve istibradan sonra genellikle taş kullanır, temizlenmeye aşırı titizlik göstermezlerken; Kubalılar'ın, özellikle istinca ve istibraya önem vermeleri, onların Allah Teâlâ tarafından övülmelerine sebep olmuştur. İbn Mâce'nin taharet bahsinde ve birçok müfessirin de tefsirlerinde naklettiklerine göre:

فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ

"Onlar arasında temizlenmeyi seven adamlar var. Allah çok çok temizlenenleri sever."[41]

Bu âyet-i kerîme nâzil olunca, Rasûlullah (sav):

— Ey Ensar topluluğu, Allah (cc) sizin temizlenmenizi övüyor, siz nasıl temizleniyorsunuz? diye sordu.

Onlar:

— Namaz için abdest alıyor, cünüplük sebebiyle guslediyor ve su ile de istinca ediyoruz, dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber:

— Bu temizlik ancak böyle yapılır. Bunu yapmaya devam ediniz, buyurdu.[42]

Denilmiştir ki, Kuba halkının, *istibra* ve *istinca*ya, yani bevl etme âdâbı ve helâda temizliğe itina göstermeleri; bilhassa üzerlerine sıçrama ihtimali sebebiyle, ayakta ihtiyaç gidermemeleri, işlerini bitirdikten sonra da önce taş ile sonra da su ile temizlenmeleri daha sonra da mutlaka ellerini yıkamaları... işte, onların temizlik konusundaki bu titizlikleri, Allah'ın da kendilerini sevmesine ve Kur'an'da onlardan bahsetmesine sebep olmuştur.[43]

---

[38] Buhârî, Vüdu', 10, I/48.
[39] İbn Mâce, Tahâret, 28, 354. H., I/127.
[40] Buhârî, Vüdu', 57, I/64, 65.
[41] Tevbe, 9/108.
[42] İbn Mâce, a.g.e, a.y.; geniş bilgi için bkz. Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, XVI/196; Kurtubî, *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'an,*, VIII/260; Zemahşerî, *Keşşâf*, II/214.
[43] Bkz. İbn Mâce, Tahâret, 354-357; Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, XVI/196; Kurtubî, *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'an,* VIII/290; Zemahşerî, *Keşşaf*, II/214.

Âyet-i kerîmede Allah Teâlâ'nın, su ile temizlenmeleri sebebiyle Kubalıları övmesi; Rasûlullah'ın da, *"Bu, ancak böyle yapılır"* şeklindeki takdir ve teşvik edici sözleri, hangi asırda ve nerede olursa olsun mümkünse su ile taharetlenmenin mutlak surette İslam âdâbından olduğu, yalnızca taş, kâğıt ve benzeri şeylerin yeteri kadar temizleyici olmadığı kanaatini desteklemektedir.

Su bulunmadığı yerde taş, kâğıt v.s. kullanılabilir. Ancak bunlar, hiçbir zaman su kadar sıhhî ve temizleyici olamaz. Aksine bunlar, pisliğin cilde iyice yerleşmesine sebep olurlar. Genellikle Avrupa'da görülen yalnızca kâğıtla temizlenme(!) âdeti, öteden beri toplumumuzda yerleşmiş olan su ile taharetlenme yerine getirilmiş, doğru olmayan bir davranış içine girilmiştir. Atalarımızın *"Eski, eski olduğu için değil, kötü olduğu için atılır; yeni de yeni olduğu için değil, iyi olduğu için alınır"* vecizelerine kulak vermeden, İslam dininin benimsediği su ile temizlenme âdetini yeterince temizleyici ve sıhhî olmayan kâğıtla değiştirmek, anlam verilemeyecek bir asrîlikten başka bir şey değildir. Kâğıt, ancak su ile istibra ve istincadan sonra kurulanmak için kullanılmalıdır.

Her Müslümanın mutlaka istibra ve istincadan sonra su ile temizlenmesi, helâdan çıktıktan sonra da ellerini mümkünse sabunla yıkaması, bu gibi işlerde dâima sol elini kullanması[44] İslam dininin öğretmiş olduğu âdâptandır. Ancak buna riayet edenler gerçek mânâda temizlenmiş olabilirler.

Bütün vücudun yıkanıp temizlenmesi, sadece cünüp olma şartına bağlı değildir. Normal olarak her Müslümanın, haftada en az bir defa yıkanması gerekli olup[45] bunun âdet hâline getirilmesi Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimiz tarafından bizleri önemli bir tavsiyedir.[46] Ayrıca günde beş vakit namaz için alınan abdestten başka, uykudan kalkınca,[47] yatağa girerken[48] ve her yemekten sonra ellerin yıkanması[49] dişlerin misvak veya diş fırçası ile temizlenmesi[50] giyilen elbisenin, içinde barınılan evin ve istifade edilen muhitin temizlenmesi; ağaç altına[51] su başlarına[52] abdest bozmamak, başkalarını rahat-

---

44 Buhârî, Vüdu', 20, I/50.
45 Buhârî, Cuma, 12, II/6.
46 Buhârî, Cuma, 2, II/52.
47 Buhârî, Vüdu', 26, I/52.
48 Ebû Dâvûd, Et'ıme, 54, 3852. H., III/366.
49 Ebû Dâvûd, Et'ıme, 12, 3761. H., III/345.
50 Buhârî, Et'ıme, 49, VI/213.
51 Müslim, Tahâret, 10, 2681. H., I/226.
52 İbn Mâce, Tahâret, 21, 328. H., I/119.

sız edecek şekilde, olur-olmaz her yere çöp, balgam ve pislik atmamak yüce dinimiz İslam tarafından te'dip olunan muâşeret esaslarındandır. Bir mü'min bunlara riayet ettiği ölçüde temizliğe önem vermiş ve Allah'ın sevgisine mazhar olmuş kimselerden olabilir. Aksi hâlde Rabbinin rızasına kavuşması mümkün değildir. Çünkü Allah temizdir, ancak temiz olanları sever.

4. Bedeni Çeşitli İfrazattan Temizlemek

Vücutta kendiliğinden meydana gelen, aslen pis olmayıp pislik ve mikropların oluşup barınmasına yardımcı olan ve dolayısıyla zararlı kabul edilen kıllar, tırnaklar ve benzerlerinin zamanında temizlenmesi insanların fıtraten uymak zorunda oldukları muâşeret esaslarındandır.

Bu nevî temizlik sadece İslam dininin te'dîp ettiği şey olmayıp İslam gelmeden önce de mevcut idi. Hattâ İslam dinine, geçmiş peygamberlerin sünneti olarak girmiş olduğu söylenilen bu konu, İbrahim (as) ve ondan sonraki peygamberlerce yapılması farz olup, İslamiyette de bu yolla meşrulaşmış bir sünnettir.[53] Bu sünnet hadis kitaplarında "Fıtrat hadisi" adı altında çeşitli yollardan rivayet edilmektedir. Bir kısım rivayetlerde fıtrat beştir, bir kısmında ise on olarak zikrolunmuştur ki en meşhurlarından bir tanesi Ebû Hüreyre'nin rivayetidir. Bu rivayete göre Rasûlullah (sav) demiştir ki: *"Şu beş şeyi yapmak fıtrattandır:*

1. Sünnet olmak,
2. Kasıkları tıraş etmek,
3. Bıyıkları kısaltmak,
4. Tırnakları kesmek
5. Koltuk altlarını yolmaktır"[54]

Âişe (ra)'ın naklettiği rivayette ise: Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimiz buyurmuştur ki; *"Şu on şey fıtrattandır:*

1. Bıyıkları kısaltmak,
2. Sakalı bırakmak,
3. Misvak kullanmak,
4. Su ile burnunu temizlemek,
5. Tırnakları kesmek,
6. Sünnet olmak,
7. Koltuk altlarını temizlemek,

---

[53] Abdullah Ulvan, *Terbiyetü'l-Evlâd*, I/110.
[54] Buhârî, Libas, 64, VII/206.

8. Kasıkları tıraş etmek
9. Su ile istibra ve istinca etmek,
10. Ağız ve diş temizliğine dikkat etmek."[55]

Fıtrat, bid'at, icad, her mahlûkun ilk yaratıldığı zamanki muttasıf bulunduğu durumu, insanın tabiî sıfatı, din ve sünnet anlamlarına geldiği gibi, bütün peygamberlerin benimsediği ve şeriatların kabul ettiği eski bir sünnet olarak da ta'rif edilmektedir.[56] Fıtrat'ı "İnsanda tabiatı icabı var olan fakat değiştirilmesi, kesilmesi veya kısaltılmaması icabeden hususlar" şeklinde anlamamız da mümkündür.

Sünen-i Ebî Dâvûd şarihi Hattabî der ki, âlimlerin ekserisi: "Fıtrat ondur" hadisindeki fıtrat kelimesini, "Sünnet" olarak tefsir etmişler ve: bu hususlar, Allah Teâlâ'nın:

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللّٰهُ فَبِهُدٰيهُمُ اقْتَدِهِ

"İşte bu peygamberler, Allah'ın hidayete erdirdiği kimselerdir; sen de onların gittikleri doğru yola uy!"[57]

Bu, Yüce Rabbimizin Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimize emridir. Dolayısıyla biz de o nebilerin sünnetine uymak zorundayız.

Denilmiştir ki, bunlarla ilk emrolunan kişi İbrahim (as) olmuştur.[58] Zira:

وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لاَ يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ

"Rabb'i, İbrahim'i birtakım kelimelerle denedi, o da onları tam olarak yerine getirince: 'Şüphesiz Ben seni insanlara imam yapacağım.' dedi. İbrahim: 'Benim soyumdan da...' dedi. Rabb'i: 'Benim sözüm zalimleri kapsamaz.' cevabını verdi."[59]

İbn Abbas (ra) demiştir ki: Allah Teâlâ bu on hususu İbrahim (as)'a emretti. O da bunları bir bir sayınca O'na: "*Ben seni insanlara*

---

[55] Ebû Dâvûd, Tahâret, 29, 53. H., I/44, 45.
[56] İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, V/55-59; İbnu'l-Esir, *en-Nihâye*, III/457.
[57] En'am, 6/90.
[58] Hattabî, *Meâlimi's-Sünen*, Ebû Dâvûd Şerhi, I//44, 45.
[59] Bakara, 2/124.

imam yaptım...”[60] dedi. Yani: Seni örnek edinsinler ve sünnetini tatbik etsinler diye bütün insanlara imam yaptım demek istemiştir.

Şüphe yoktur ki, Allah Teâlâ’nın:

ثُمَّ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ أَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ

“Sonra sana: “hanif” olan İbrahim’in dinine uy!” diye vahy ettik. O hiçbir zaman müşriklerden olmadı.”[61] âyet-i celîlesi ile İslam ümmeti, bu on hasleti tatbikle emrolunmuştur.[62] Bu münasebetle birçok müfessirin de kabul ettiği üzere bu hususları birer te’dîb-i ilâhî bilip, temizlik konusunda âdâb-ı muâşeret olarak bazılarını incelememiz gerekmektedir. Ve öncelikle de “Hıtan”dan söz edeceğiz.

a. Hıtan/Sünnet Olma

Sünnet Olma/Hıtan, erkek çocuğunu sünnet etmek anlamına geldiği gibi, sünnet edilen yerlere ad olarak da bilinmektedir.[63] Örfte ise: Erkek çocukların tenasül organının “Haşefe” denilen uç kısmın üzerini kaplayan ve “Ğulfe” tabir edilen deriyi, yedi günlükten itibaren bülûğ çağına kadar geçen zaman içerisinde kestirme işlemine hıtan/sünnet adı verilir.[64]

Sünnet ameliyesi, tarihin başlangıcından beri insanların bilip İslam dini gelinceye kadar da yapageldikleri eski bir cerrahi operasyondur.[65] İbrahim’in (as) ilk sünnet olan kimse olarak bilinmesi bu cerrahi operasyonun ne kadar eski bir sünnet olduğunu ortaya koymaktadır.[66]

Tevrat’ta, Allah, İbrahim’e: *“Sen, zürriyetin ve senin arzında bulunan her erkek mutlaka sünnet olacaktır”* şeklinde emretmesi;[67] İbrahim’in (as) 99 yaşında kendisini sünnet etmesi ve oğlu İsmail’i 13, İshak’ı 8 yaşlarında iken sünnet ettirmesi,[68] bu adetin İbrahim’in sünneti olarak adlandırılmasına sebep olmuştur. İslam dini geldiğinde, Arap Yarımadasında -kimi Hıristiyan Arapların dışında- Yahudiler ve bir kısım kabilelerin hâlâ sünnet oluyor olmaları; Hıristiyanların da başlangıçta sünnet olup daha sonra terk ettikleri gerçe-

---

60 Bakara, 2/124.
61 Nahl, 16/123.
62 Hattabî, *Ebû Dâvûd Şerhi*, I/44, 45.
63 Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, IV/602, 603.
64 Ali Kayıkçı, *Kan Pıhtısı*, II/146.
65 Mahmud Şeltut, *Fetâvâ*, s. 330.
66 *El-Cami’ li Ahkami’l-Kur’an*, II/98.
67 *Kitabu Mukaddes*, Tekvin, bab, 17, âyet, 9, s. 14.
68 *A.g.e.,* Tekvin, bab, 17, âyet, 23, s. 14.

ği[69] bu cerrahi operasyonun sadece Müslümanlarda değil, pek çok toplumda câri bir âdet olduğunu gösterir. Sünnet olmanın, sıhhî ve dini açıdan pek çok faydalarının olduğu söylenmiştir.

b. Sünnet Olmanın Önemi

İslam dini açısından sünnet olmayı, dinin ikmali bakımından ele alan bazı âlimler, sünnet olmayan kişinin İslam'ının tamam olmayacağı ve şahitliğinin kabul edilmeyeceğini[70] söylerken, İbn Abbas (ra) da: *"Sünnet olmayanın salatı kabul olmaz, kestiği hayvanın eti yenmez"* demiştir.[71]

Sünnet Olma/Hıtan, Allah Teâlâ'nın İbrahim (A.S.)'ın lisanı ile meşru'laştırdığı Hanifliğin tamamındandır. Öyle ki, Allah, kalpleri îman ve tevhid, bedenleri de sünnet olmak, bıyıkları kısaltmak, tırnakları kesmek ve koltuk altlarını yolmak şeklindeki fıtrat kalıbı ile şekillendirdi sonra da: قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا *"Ben de seni insanlara imam yapacağım, dedi"* iradesi ile Hz İbrahim'e tabi olmayı emretmiştir. Çünkü sünnet olmak, fıtratın başı, İslam'ın şiârı ve mü'minin vasfıdır; Müslüman onunla gayr-ı müslimden ayırt edilir. Sünnet olan mü'min, Allah'a has olan kulluğu ikrar, emirlerine imtisal, hüküm ve saltanatına boyun eğmiş olur.[72] Onsuz İslam eksik, insan noksan sayılmıştır.

Sünnet Olmanın Sıhhî Yönden Faydaları

Sünnet Olma, sahibini birçok hastalık ve ihtilâttan koruyan büyük bir sıhhî tedbir olarak da nitelendirilmiştir. Mesela Dr. Fritz Khan, *Tenasül Hayatımız* adlı eserinde sünnet olmanın faydalarını şu şekilde sıralamıştır:

1- Yağ ifraz eden ğulfenin/sünnet derisi çıkartılmasıyla, bu rahatsız edici ifrazat da ortadan kalkmış olur.

2- Ğulfe sürtünmeleri ve Phimoslerin önüne geçilmiş olur.

3- Tenasül hastalıklarının, bilhassa firenginin bulaşması güçleşir. Çünkü uçtaki hassas deri parçası hastalık mikropları için başlıca giriş teşkil etmektedir.

---

[69] *A.g.e*, Galatyalılara, bab, 5 s. 10.
[70] Kurtubî, *el- Câmi' li Ahkami'l-Kur'an*, II/101.
[71] Abdullah Ulvan, *Terbiyetü'l-Evlâd*, I/109.
[72] *A.g.e.*, s. 114, 115.

4- Uzvun ucunda derinin bulunmayışı tenasülî uyandıran tahriş olmayı da ortadan kaldırır ve çocuklarda istimna hevesi azalır.[73]

5- Kanser hastalığının isabetini azaltır. Çünkü ğulfelerini daraltan kimselerde kanser illeti çok fazla görüldüğü tesbit edilmiştir. Şeriatı, sünnet olmayı emreden topluluklarda ise daha az görülmektedir.

6- Çocuklar ne kadar erken yaşta sünnet ettirilirse, yatağa işemeleri de o nispette azaltılmış olur.[74]

Çocukların sünnet ettirilecekleri zamanla ilgili kesin bir ölçü mevcut olmayıp bu konuda çeşitli görüşler mevcuttur. Meselâ bir kısım âlimler, hıtan, belli bir vakte mahsus değildir, her zaman yapılabilir derken; bir kısmı da, çocuk on yaşına gelmeden önce sünnet ettirilmemesini uygun bulmamış; bazıları ise, doğumdan bir hafta sonra olması gerektiğini söylemişlerdir.[75]

İslam'da, kız olsun erkek olsun, kişilik büluğ çağına ermekle gerçekleşir. Ancak büluğa ermiş ve yetişkinlik vasfını kazanmış olanlar dinin-şer'î hükümler ile mükellef sayılırlar. O sebeple ehl-i ilimden ekserisi, çocuk, yetişkinlik çağına erdikten sonra sünnet olmak kendisine vâcip olur. Fakat baliğ olduğu zaman, akledip bazı şeyleri anladığı ve temyiz çağına girdiğinde, kendisini mahtun (sünnet olmuş) olarak bulması için ebeveyninin daha önceden sünnet ettirmiş olması uygun olur. Özellikle de doğumun ilk günlerinde sünnet ettirilmesi efdaldir, demişlerdir.[76]

Zaten sünnet için: 1. Vakt-i vücup, 2. Vakt-i istihbab olarak iki vaktin kabul edilmesi, bülûğ çağının, vakt-i vücub; büluğdan önceki zamanın da vakt-i istihbab olarak nitelendirilmesi efdal olarak kaville tetabuk halinde olup, genel kanaatin büluğdan önce olduğunu tebellür ettirmiş olmaktadır.[77] Toplumumuz içerisinde çocuğun velisi tarafından bülûğ çağına ermeden önce sünnet ettirme âdeti bu kanaatin yaygın ifadesidir.

c. İstihdad/Kasıkların Tıraşı

İstihdad, kasıkların tıraşında demir kullanmak mânâsına gelir ki, buna "İsti'malu'l-hadîd fi halkı'l-ane" tâbir olunur.[78] Bu demirden

---

[73] Dr. Fritz Khan, *Tenasül Hayatımız*, s. 17.
[74] Dr. Sabri Kabanî, *Cinsî Hayatımız*, Bkz. *Terbiyetü'l-Evlâd*, I/115.
[75] Mahmud Şeltut, *Fetavâ*, s. 331.
[76] Abdullah Ulvan, *Terbiyetü'l-Evlâd*, I/113.
[77] Doç. Dr. İbrahim Canan, *Terbiye*, s. 90.
[78] Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, I/1115.

maksat ustura ve benzeri keskin aletler olabilir. O zaman için jiletten söz etmek mümkün değildir

Âne, erkek veya kadınların, fercleri etrafındaki kıllardır.[79] Şu hâlde "İstihdâdu'l-ane" insanların ön ve arka uzuvlarında uzamış olan kılların tıraş edilip temizlenmesi demek olur ki, bu her Müslümanın, fıtraten uymak mecburiyetinde olduğu temizlikle ilgili muâşeret esaslarındandır.

Müslim'in Sahihi'nde naklettiğine göre, Rasûlullah (sav), tıraş edilme müddetini en fazla kırk gece olarak belirtmiş,[80] bu kılların temizlenmesinin daha fazla ertelenmemesini emretmiştir.

Koltuk altı kılları da kasıklar gibi ihtiyaç duyulduğu veya en fazla kırk gün zarfında temizlenmesi lâzımdır.

Bıyıkların ve tırnakların uzadıkça kısaltılması da fıtratın gerekli kıldığı temizlik âdâbındandır. Çünkü her ikisi de ağızla yakînen irtibatı bulunan ve en fazla mikrop tutmaya müsait olan yerlerdir. Sıhhatin korunması için bıyıkların da kısaltılıp düzlenmesi icap eder.

---

79 Ahmet Dâvudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, II/870.
80 Müslim, Tahâret, 16, 258. H., I/222.

"Ey Âdemoğulları! Biz, size ayıp yerlerinizi örtecek bir giysi, bir de ziynet elbisesi indirdik; ancak, en iyisi/esas olan 'takvâ elbisesi'dir. Bunlar, belki düşünür de öğüt alırlar diye indirilen Allah'ın ayetlerindendir."

(A'raf, 7/27)

B. GİYİM KUŞAM VE ÂDÂBI

1. Giyinmek Fıtri, Zaruri Bir İhtiyaçtır

Bir insan için yemek ve içmek ne kadar zarûrî bir ihtiyaç ise, giyinmek ve toplum içerisinde hoş bir görünüme sahip olmak, süslenmek de o derece önemli bir ihtiyaçtır. Vücut, ancak giyinmek suretiyle soğuk ve sıcaktan korunur; onunla ayıplardan kurtulur ve onunla ziynetini bürünür ve güzelliğini tamamlar.

Yüce Yaratıcı, kadın ile erkeği değerli kılan şeyin, ancak kendileri olduğunu; biri olmadan diğerinin kemal vasfını kazanamayacağını şu âyetteki beliğ bir teşbih ile ifade etmiştir*:"Kadınlar sizin elbiseniz, siz de onların elbiseleri mesabesindesiniz."*[1]

Denilmiştir ki, *"Dinî ananede elbise insanın alteregosudur"*, yani öbür ben'idir.[2] Elbise, zâtından, kişiliğinden sonra insanın insanlık yönünü tamamlayan en önemli dış unsurdur. Elbise, insanın bedensel fıtrî ziynetine bir leke gibi düşün avret yerlerini/sevât[3] örtmek suretiyle onun güzelliğini tamamlayan özel bir süsüdür: *"Ey Âdemoğulları! Mescide her gittiğinizde ziynetinizi alınız."*[4] Müşrikler gibi Kâbe'yi çırılçıplak tavaf etmeyin.[5] âyeti de üstsüzlüğün insanın eksikliğine ne derece etki ettiği hususuna vurgu yapmıştır. Zira ruh-

---

1 Bakara, 2/187.

2 Annemarie Schimmel, *Ruhum Bir Kadındır* (çev. Ömer Enis Akbulut), İstanbul, 1999, s. 58.

3 Bkz. A'raf, 7/20-22.

4 A'raf, 7/31.

5 Çünkü müşrikler, İbn Abbas'dan nakledildiğine göre, içinde günah işledikleri elbiseleriyle, güyâ Allah'ın huzuruna çıkmaktan hayâ ediyorlar, bu yüzden erkekler gece, kadınlar da gündüzleri, ıslık çalarak, el çırparak Kâbe'yi çırılçıplak tavaf ediyorlardı. (Enfal, 8/35; İbn Kesir, *Tefsir,* III/593)

suz, akılsız insan düşünülemediği gibi, zorunlu ve istisnaî haller dışında elbisesiz kâmil bir insandan söz etmek de mümkün değildir.

Hatta denilebilir ki, elbise insanın *lâzım-ı gayr-ı müfarıkı*, yani *olmazsa olmaz* cinsinden bir unsurudur. Zira elbise insan içindir ve insanlık gerçeğini tamamlayıcı bir parçasıdır. İnsan veya insanlık gerçeği olmasa, elbise bir anlam ifade etmeyeceği gibi, insan olmadan elbisenin, elbise olmadan da çırılçıplak bir insanın insanî değeri yoktur. Ancak insan ile elbise, elbise ile de insan gerçek değerini bulmaktadır.

Allah Teâlâ, şöyle buyurmuştur:

يَابَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَارِي سَوْآتِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوَى ذَلِكَ خَيْرٌ ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ

"Ey Âdemoğulları! Biz, size ayıp yerlerinizi örtecek bir giysi, bir de ziynet elbisesi indirdik; ancak, en iyisi/esas olan 'takvâ elbisesi'dir. Bunlar, belki düşünür de öğüt alırlar diye indirilen Allah'ın ayetlerindendir."[6]

Bu âyet-i kerîmede, elbisenin üç amacı ortaya çıkmıştır:

1. Ezâyı def'etme,

2. Avret yerlerini örtme,

3. Süslenme ve güzel görünme.[7]

Ayette, soğuk ve sıcağa karşı korunmak ve avret mahallini örtmek için giyilen elbiseden başka bir de bunların dışında, "İnsanların süslenip güzelleşmeleri ve hoş bir görünüm içerisinde olmaları için" üçüncü bir elbiseden daha söz edilmiştir.[8]

Nahl suresindeki,

وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ وَسَرَابِيلَ تَقِيكُمْ بَأْسَكُمْ كَذَلِكَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ

"... sıcağa karşı sizi muhafaza edecek elbiseler, savaşlarınızda sizi koruyacak zırhlar yapma fikir ve kabiliyetini bahşeden de Allah'tır. O, kendisine boyun eğesiniz diye nimetini size böyle tamamlamıştır."[9] ayetiyle de elbisenin şu iki faydasından söz etmiştir:

---

[6] A'raf, 7/27.
[7] Mâverdî, *Edebü'd-Dünya ve'd-Din*, s. 338.
[8] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, XIV/51; Zemahşerî, *Keşşaf*, II/74; Ebu's-Suud, *İrşâd,* III/222.
[9] Nahl, 16/81

1. Sıcaktan ve soğuktan koruma,

2. Savaşlarda ok, kılıç ve mızrak darbelerine karşı bedeni muhafaza etme.

Anlaşılıyor ki ayıp yerlerin örtülmesi, soğuk ve sıcağa karşı korunma ve süslenme, insanda giyinmenin temel amaçlarındandır. Zırh ise, sadece savaş esnasında gereklidir.

Fakat buradaki وَلِبَاسُ التَّقْوَى ذَلِكَ خَيْرٌ *"Takva elbisesi ise, en iyisidir."* önermesi, elbisenin imanî boyutunu işaret etmektedir. Bu demektir ki örtünme, korunma, süslenme, savunma vb. hangi maksatla giyinirseniz giyinin; ancak giyinmede "Takva"yı, yani Allah'ın giyim kuşam konusundaki emir ve yasaklarına itaat bilincini ön plânda tutun. Giysileriniz, mutlaka mü'mine yakışır cinsten ve takvaya uygun olmalıdır. Çünkü asıl olan, insanın toplum içerisinde namus, şeref ve haysiyyetini muhafaza etmesidir ki, bu da ancak hayâ duygusunun bir gereği olarak örtünüp, çirkin yerlerin muhafaza altına alınmasıyla mümkündür.

Elmalılı (merhum) demiştir ki, *"Hissi hayâ ve haşyetullah ile giyilen ve biiznillah, maddî-manevî ayıptan, fenalıktan, zarar ve helâk edici şeylerden koruyucu elbise, şüphesiz en hayırlı olanıdır."*[10]

Allah Teâlâ'nın vaz'ettiği bu gayelere uymayan, şer'in ölçülerini aşan, insanı takvadan uzaklaştıracak şekilde giyilen elbiseler, gayesinden uzak olduğu için İslamî bir kıyafet olarak nitelendirilemez. Zira Nebi (sav), *"Nice giyinenler vardır ki, onlar giyindikleri hâlde çıplaktırlar,"*[11] hadisi şerifleriyle, giyindiği hâlde avret mahalli kapanmayacak kadar dar, ince ve zarif giyinenlerin kıyafetini elbisenin asıl amacına uygun bulmamıştır. Ayrıca şahsı tekebbüre ve böbürlenmeye sevk edecek şekilde yerden sürünen veya aşırı derecede süslü elbiseleri de mü'mine yakıştırmamıştır.[12]

Kadın elbiseleri erkeğe, erkek elbiseleri de kadınlara uygun görülmemiştir. Hiçbir mazareti olmadığı hâlde[13] erkeklerin ipek elbise giyinmeleri, altın yüzük takınmaları da haramdır.[14] Bunun ötesinde, örtünmek, soğuk ve sıcaktan korunmak, güzel ve hoş bir görünüm içerisinde olmak için giyinilen, şahsı başkalarına karşı kibirlenme ve

---

[10] Elmalı, *Hak Dini,* II/2146.
[11] Müslim, Libâs ve'z-Ziynet, 34, 2128. H., III/1680.
[12] Buhârî, Libas, 61, VII/55.
[13] A.g.e., 29, VII/46. Bu hadisle Rasûlullah, Zübeyir ve Abdurrahman (ra)'ya vücutlarındaki kaşıntı sebebiyle ipek elbise giyinmelerine müsaade etmiştir.
[14] A.g.e, 36, VII/45.

çalım satmaya sevk etmeyecek elbiseler, Müslümanlar ve tüm insanlar için Allah Teâlâ'nın helâl olarak çıkardığı tamamlayıcı unsurlardır. Özellikle güzel giyinmek, kılık kıyafetine önem vermek, hem Allah'ın hem de Rasûlullah'ın arzu ettiği ve sevdiği bir husustur.

2. Güzel Giyinmek

Allah Teâlâ buyuruyor ki:

يَابَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَارِي سَوْآتِكُمْ وَرِيشًا

"Ey Âdemoğulları! Biz, size ayıp yerlerinizi örtecek bir giysi, bir de ziynet elbisesi indirdik."[15]

Bu âyet-i kerîmede, yukarıda da anlatıldığı üzere elbisenin üç amacından söz edildiği açıktır. Mahrem yerlerin örtülmesi, soğuk ve sıcağa karşı koruması ve ziynet, süslenme.

Ayetteki ***rîyş***, kuş tüyü, telek, süslü elbise, zenginlik, geçim bolluğu, refah, mutluluk; eşyaya ve insana güzellik ve mutluluk katan her şey anlamlarına gelmektedir. İnsanların süslendikleri elbiselere de bu ad verilmektedir. Bunun, hayvanların tüylerinden, yünlerinden ve kıllarından dokunacak zarif, süslü elbiseler olduğu da söylenmiştir.[16]

Bu ve benzeri ayetler göz önünde bulundurularak denilebilir ki, yetişkin her insanın, eğer mümkünse, normal olarak her zaman için giyineceği bir elbise, bir de özel gün ve yerlerde giyinip süsleneceği gerilik elbisesi olmak üzere iki takım elbisesi olmalıdır. Çünkü elbise, insanın avret mahallini; Kur'an'daki tabiriyle "Sevat"; yani açılması ve görülmesi bedende bir leke gibi duran çirkin yerlerini örtmesi sebebiyle başlı başına bir ziynettir. Onun için Allah Teâlâ: *"Ey Âdemoğulları! Mescide her gittiğinizde ziynetinizi üzerinize alınız"*[17] âyetiyle; müşriklerin yaptıkları gibi Kabe'yi çırılçıplak tavaf etmeyiniz, buyurmuştur.

Ayrıca insandaki "*Avret mahallini örtecek elbise"*den sonra bir de *"Ziynet elbisesi"*nden söz edilmesi, özel gün ve yerlerde giyilecek ikinci bir elbisenin daha olmasına işarettir. Zaten Rasûlullah (sav) de cuma günü ve elçileri karşılamak için özel elbise giyiniyor olması[18] bu gerekliliği ifade etmektedir.

Bazı mutaassıb kimseler, güzel giyinmek Müslümana yakışır mı? Şeklinde bir söz söylerler. Neymiş, bir kısım kardeşleri aç ve yoksul-

---

15 A'raf, 7/27.
16 Bkz. İzzet Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadîs*, II/121.
17 A'raf, 7/31.
18 Müslim, Libas, 2, 10, H. III/1641.

ken, özellikle de tek elbisesi bile yokken, Müslümanın iki kat elbisesi olmazmış!

Bu ve benzeri sözler ve durumlar hiçbir zaman helali haram yapmaz. Çünkü Yüce Allah:

"Ey Âdemoğulları! Mescide her gittiğinizde ziynetinizi üzerinize alın; yiyin, için, fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez."[19] âyet-i celîlesi, Rasûlü Hz. Peygamber'in de: *"Yiyiniz içiniz, giyininiz, tasadduk ediniz fakat israf ve kibre dalmayınız"*[20] hadisi, israf ve kibirlenme söz konusu olmadıkça her türlü giyinmenin mübah olduğuna işaret etmektedir. Özellikle de:

"*De ki: Allah'ın kulları için çıkardığı ziyneti ve temiz, hoş rızıkları kim haram etti! De ki: Bunlar, dünya hayatında iman edenler içindir; ahirette ise sadece mü'minleredir." âyeti* de Allah'ın "*Dünya hayatında mü'minler içindir..."*[21] dediği ve helal kıldığı bir şeyi hiçbir kimsenin haram kılamaya hakkının olmadığını söylemektedir.

Yeter ki, kul Allah'ın kendisine lütfettiği yiyeceği, içeceği, giyeceği, kullanacağı vs. meta'dan Allah'ın, dolayısıyla hak sahibi olanların; özelliklede yoksulların haklarını versin, gerisini de İbn Abbas'ın (ra) da dediği gibi *"Kibirlenme ve israf hatasına düşmeksizin dilediği biçimde yesin, içsin, kullansın!"*

Mümine haram olan, yine aynı âyetin devamında açık ve net olarak açıklanmıştır:

"De ki: Benim Rabb'im sadece açık ve gizli bütün aşırılıkları; günâh işlemeyi, haksız yere taşkınlığı, hakkında açık bir delil indirmediği şeyi Allah'a ortak koşmanızı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır."[22]

O sebeple bazı arızi durumlar sebebiyle Allah'ın helal kıldığı şeyi kişi kendisine bile haram kılamaz.

Naklederler ki, daima güzel giyinen ve güzel giyinmeyi seven İmam Mâlik hazretlerine, *"Neden bu kadar güzel ve şık giyiniyorsun?"* diye soranlara o, hep: "*De ki, Allah'ın kulları için çıkarttığı ziyneti kim haram kılmıştır*?"[23] âyet-i celîlesini okuyarak cevap verirmiş.[24]

---

[19] A'raf, 7/31.
[20] Zemahşerî, Keşşaf, II/79; Hadis için Bkz. Buhâri, es-Sahîh, K. Libas, 1, VII/32.
[21] A'raf, 7/32.
[22] A'raf, 7/33.
[23] A'raf, 7/32.
[24] M. Ebû Zehra, *İslam'da Fıkhî Mezhepler Tarihi,* Çev. Abdulkadir Şener, Ankara, 1968, 44, 45.

Rasûlullah (sav)'in: Her türlü mala sahip olduğu hâlde güzel giyinmeyip, kılık-kıyafeti güzel görünmeyen bir sahabiye: *"Madem ki Allah sana mal vermiş, o hâlde Allah'ın ni'metinin eseri üzerinde görülmelidir."*[25] sözü, şahsın varlığına göre düzgün ve güzel giyinmesi için ayrı bir delildir.

İmkânı olan bir Müslümanın, kendisine yakışmayan pejmürde bir kıyafetle nefsini zelil etmesi doğru değildir; en azından şahsına karşı büyük bir saygısızlıktır. Bilinmelidir ki, içtimaî hayat, insanın yemesine ve içmesine karışmaz; herkes kimsenin görmediği yerde istediğini yiyip içebilir. Fakat giyinmeye gelince, hiç kimse istediği gibi giyinemez. Zira giyim-kuşam gözlere hitap etmektedir. Her göz sahibinin de rahatsız edici şeyler karşısında söz söyleme hakkı vardır. Ayrıca "Hüsn-i hal, yani güzel bir görünüm..." Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimiz'in emridir.

Allah (cc) "*İzzet, ancak Allah'a, Rasûlü'ne ve mü'minlere özgü bir haslettir*"[26] *âyeti* ile mü'minin aziz olduğunu söylemiştir. O sebeple hiçbir mü'min kendisini zelil göstermeye hakkı yoktur.

Sühreverdi bu âyeti tefsir ederken demiştir ki: "İzzet, insanın nefis gerçeğini anlaması demektir. Bu yüzden mü'minin nefsine önem vermemesi helâl delidir..."[27]

Son olarak diyebiliriz ki, hak sahiplerinin hakkını veren, "Hakk"a saygı duyan, başkalarını hakir görmeyen ve israfa dalmayan mü'min; aynı zamanda güzel giyinmelidir de. Çünkü Allah güzeldir, güzeli sever![28]

Ebû Hüreyre, (ra)'ın naklettiğine göre bir adam geldi ve: *"Ya Rasûlullah, ben güzelliği seven bir insanım. Gördüğün gibi güzel giyiniyorum ve istiyorum ki, hiçbir kimse bu konuda benden daha ileride olmasın. Bu kibirlilik midir?"*

Rasûlullah (sav): *"Hayır, bu kibirlilik değildir. Kibirlilik ancak hakkı çiğneyip insanları hafife almandır."* buyurdu.[29]

Müslim'deki rivayette de Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimiz'e denilmiştir ki: *"İnsan elbisesinin ve ayakkabılarının güzel olmasından hoşlansa, bu kibirlilik midir?"*

Allah'ın Nebisi cevap verdi:

---

[25] Nesâî, Ziynet.
[26] Münafikûn, 63/8.
[27] Sühreverdî, *Avarifu'l-Maarif,* s. 136.
[28] Müslim, Îman, 39, 91. H., I/93.
[29] Ebû Dâvûd, Libas, 29, 4092. H., V/350.

“Allah güzeldir, güzeli/güzelliği sever; kibir hakkı çiğnemen ve insanları hakir görmendir”[30] şeklinde cevap vermiştir.

O halde kibir ve israf söz konusu olmadığı sürece güzel giyinmenin bir mahzuru yoktur; aksine sosyal hayatın icabı olarak gerekliliği söz konusudur.

3. Müslümanların Müşterek Bir Kıyafeti Olabilir mi?

İslam, belli bir bölgede ve belli bir topluma hitap etmiştir. Fakat sadece o yöreye has değil, evrenseldir; tüm dünya coğrafyasına ve kıyamete kadar gelecek tüm insanlara hitap eden bir dindir. O sebeple Müslümanlar, dünyanın çeşitli iklim kuşaklarında ve farklı kültürlere sahip milletler içerisinde bulunacaklardır. Doğal olarak herkes bulunduğu bölgenin gerekli kıldığı şartlara uymak zorundadır. Zira Güney Yarımküre’de yaşayan insanların, iklimin şartlarına uyarak ince ve sıcağa karşı koruyucu özelliği olan elbiseler giymeleri nasıl zarurî ise, Kuzey Yarımküre’de yaşayan insanların da oranın iklim şartlarına göre kalın ve soğuğa karşı koruyucu özelliği olan elbise giyinmeleri de aynı derecede zarurîdir. Doğu ile Batı da aynıdır. Tüm insanları iklim şartlarına ve yöresel kültürlere rağmen bir kıyafette birleştirmek, bir anlamıyla tabiat şartlarına karşı savaş açmak olacağı muhakkaktır. Muhal olanla uğraşmak gibi. Üstelik toplumun örf ve âdetleri de/İslam’ın haram ve helâline aykırı olmamak şartıyla bu konuda inkâr edilemez bir etkendir. Bu münasebetle denilebilir ki, yeryüzündeki bütün Müslümanların aynı kıyafete tâbi tutulmaları değil, aynı amaca yönelik elbise giyinmeleri mümkündür ve elzemdir. Bunlar da: İslam’ın arzu ettiği şekilde avret mahallini setr edici olması, soğuk ve sıcaktan koruyucu olması kibir ve israfa götürmeyecek şekilde ve haram kılınmış olan maddelerden olmamasıdır.

Bu ölçülere bağlı kalmak şartıyla, çeşitli iklim ve bölgelerdeki insanlar, özellikle de Müslümanlar, kendi yaşadıkları ortam ve hayat standartlarının gerekli kıldığı, örf ve âdetlerinin uygun gördüğü tip ve şekilde elbise giyinmekte serbesttirler. Ancak şayet Müslümanların yaşadığı bölge, Rasûlullah (sav) devrinde olduğu gibi, gayr-ı müslimlerden ayırt edici bir durum arz ediyor ve onlara benzememe gayesi güdülüyorsa, bu durumda kıyafet birliği Müslümanların menfaatine olduğu için uyulur. Değilse hiçbir kimse neden sen bizim giyindiğimiz şekilde giyinmiyorsun, diye kınamaz. Elbette ki özel elbiseleri ile tanınan ve meslekleri icabı giyilmesi zarurî olan müesseselerin kıyafetleri burada söz konusu değildir. Tıp, emniyet, itfaiye ve

[30] Müslim, Îman, 39, 91. H., I/93.

askerî teşkilâtlarda kıyafet birliği meslek icabı zarûri görülmüş olabilir, bunun haricine çıkılırsa içinde bulunduğu toplum şahsı cezalandırır. Şâirlerden birisi şöyle der:

"Gözler, senin üzerinde beklemediği bir elbiseyi görünce şaşırır, sakın ha, seni dile düşürecek bir elbiseyi giyinme! Yemek kendi bileceğiniz şeydir, istediğinizi yiyiniz, ama giyimde insanların hoş göreceği şeyi giymelisiniz."[31]

Zengin olduğu hâlde perişan bir vaziyette dolaşanı cemiyet nasıl hoş görmezse, çoluk çocuğu aç olduğu hâlde oldukça sükseli giyinip gezenleri de hoş karşılamaz. Sivil bir şahsın askeri elbise giymesi de yadırganmaktan kurtulamaz!

4. Görünüm Önemlidir

Hz. Âişe (ra) anlatmaktadır: *"Bir gün bir grup insan Rasûlullah'ın yanına girmek için izin istediler. Nebî (sav) hemen yanındaki, içi su dolu su kabına eğildi, sudaki aksine bakarak saçını ve sakalını düzeltmeye başladı. Bu durumu garip karşılayarak dedim ki:*

Ya Rasûlullah, sen de mi süsleniyorsun?

Rasûl-i Ekrem (sav):

— Evet, ya Âişe, kardeşleri ziyaretine gelen insanın, onlara karşı temiz ve düzgün bir kıyafetle çıkmasını Allah sever, buyurdu."[32]

Bu davranışlarıyla Rasûlullah (sav), insanlara saygının gereği olarak, kılık-kıyafetin düzgün olmasına önem vermenin zarurî olduğunu beyan etmektedir.

Hz. Peygamber, bir gün saç ve sakalı birbirine karışmış hâlde karşılaştığı sahabinin sakalını tutarak, *"Allah (cc) bunları sana, böyle başıboş olarak salıvermen için vermedi"*[33] diyerek sakalını, saçını düzeltmesini, cemiyet içerisinde pejmürde bir kıyafetle dolaşmamasını emretmişti.

Güzel görünmesi ve temizlik konusunda titizliğe sebep olması nedeniyle beyaz elbise giyinmeyi seven[34] Rasûlullah, bıyıkların kısaltılmasını, sakalın salıverilip, etrafının toplanmasını[35] emrederdi. Sık sık tarayıp düzenlediği saçlarını[36] bazan omuzlarına kadar salıverir,

---

[31] Mâverdi, *Edebü'd-Dünya ve'd-Din*, s. 340.
[32] *Camiü's Sağir*, 1/64.
[33] Bir benzeri için Bkz. Ebû Dâvûd, Libas, 17, 4062, H., IV/322, 23.
[34] Tirmizî, Edeb, 46, 2810. H., V/117.
[35] Buhârî, Libas, 64, VII/56.
[36] Buhârî, Libas, 68, VII658.

bazen de kısaltırdı.[37] Gayr-ı müslimlere muhalefet kastıyla saçların boyanmasını tavsiye eder[38], peruk takılmasını[39] ve tepede bir miktar saç bırakıp alt kısımlarının kazınmasını[40] da hoş görmezdi.

Ümmetinin erkeklerine ipek elbise giyinmelerini yasakladığı gibi altın yüzük takmalarını da yasaklayan[41] Rasûl-i Ekrem (sav) gümüş yüzük takınır,[42] ashabına da gümüş yüzük takınmalarını,[43] tavsiye etmiştir. Şehadet parmağı ile orta parmağa yüzük takılmasını yasaklayarak,[44] yüzüğün sağ elin, orta parmakla serçe parmağı arasına takınılması gerektiğini söylerdi.[45]

Gerek âyet-i kerîmeler, gerekse hadisi şerifler açıkça gösteriyor ki, bir Müslümanın, kalbinin temiz olması ve amellerinin ihlâsla yapılması ne kadar önemli ise kılık-kıyafetinin de güzel ve düzgün olması İslamî bir terbiyenin gereğidir. Her konuda ümmetine örnek olan Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimiz, bu konularda da aynı şekilde ümmetine örnek olmuş; gerek tatbikatıyla gerekse tavsiyeleriyle güzel giyinmenin, hayatın bir gayesi değil, ama ictimâî yaşayışın gereği olarak üzerinde fazlaca durmuştur. Binaenaleyh, *"Allah'a ve ahiret gününe kavuşacağını uman ve Allah'ı hatırından çıkarmayan mü'minler"* olarak Rasûlullah'da bulduğumuz *üsve-i haseneyi*/örnek nitelikleri mutlaka şahsımızda ve mesul olduğumuz çevremizde yaşayıp yaşatmamız gerekmektedir.[46] Bu münasebetle toplum içerisinde yaşadığımıza göre, İslam'ın öngördüğü şekilde onun icaplarına uymamız; en azından kendi şahsımıza karşı bir saygının ifadesi olacağı gibi cemiyetin kanunlarına da itaat anlamını taşımaktadır.

Bu konuda son söz Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimize bırakalım. Buyuruyor ki: *"Hüsn-i hâl, teenni ve iktisad peygamberliğin kırkta biridir."*[47]

Yani, daima güzel bir görünüm sergileyen, düşünerek hareket eden ve her zaman ve her yerde ölçülü davranan mü'min peygamberlerin ahlakından kırkta birine sahip olmuş demektir.

---

[37] Tirmizî, Libas, 21, 1745. H., IV/233.
[38] Buhârî, Libas, 67, VII/57.
[39] Müslim, Libas, 33, 2124. H., III/1677.
[40] Buhârî, Libas, 72, VII/60.
[41] Buhârî, Libas, 45, VII/51.
[42] Buhârî, Libas, 48, VII/52.
[43] Tirmizî, Libas, 43, 1785. H., IV/248.
[44] Müslim, Libas, 2, 2076. H., III/1659.
[45] Tirmizî, Libas, 44, 1786. H., IV/249.
[46] Ahzab, 33/21.
[47] Tirmizî, Birr, 66, 2010. H., IV/366.

"İnsanlara avurdunu şişirip tepeden bakma, yeryüzünde böbürlenerek yürüme; zira Allah kendini beğenip övünen hiç kimseyi sevmez. Yürüyüşünde mûtedil ol, sesini de kıs! Kuşkusuz, seslerin en çirkini eşeğin sesidir!"

(Lokman, 31/18, 19)

C. BAŞKALARINA KARŞI SAYGILI OLMAK

Yeryüzünde yaşayan bütün insanlar, hep aynı kökten gelmiş olmaları bakımından bir olmakla beraber; renk, ırk, şekil, cinsiyet ve varlık/zengin-fakir bakımından birbirlerinden farklıdırlar. Bu farklılıklarına rağmen aynı dünya üzerinde yaşamaları, aynı havayı teneffüs edip aynı gıdalarla beslenmeleri kendi kudret ve isteklerinin dışında olup ilâhî bir takdir neticesidir.

Müşterek oldukları konularda, birbirlerinin haklarına riâyet etmek, haksızlığa düşmemek, zulüm ve kaba davranışlardan uzak kalmak, kimsenin mal, can ve namusuna dokunmamak vs. nasıl ki, insanların, nizam ve intizam içerisinde yaşamalarının bir gereği ise; birbirlerine gereken önemi vermek, karşılıklı saygı ve barış içerisinde yaşamak da insan olmalarının vazgeçilmez bir gereğidir. Özellikle Müslümanların bu konuya önem vermeleri, îman ve Müslümanlıklarının icabıdır. "Büyüklerimizi saymayan, küçüklerimizi sevmeyen bizden değildir"[1] buyururken Rasûl-i Ekrem (sav)'in bu konuya işaret etmiş olacağından hiç şüphem yoktur. Bu münasebetle bölümün bu son bahsinde, Müslümanların, ne şekilde birbirlerine saygı duyacakları ve hangi davranışlarıyla bu gibi hislerini ızhar edebileceklerini Kur'an-ı Kerim'in ışığı altında tespit edip izaha çalışacağız.

1. Her İnsana Saygı

Nerede olursa olsun, İslam dininin gerekli kıldığı muâşeret esaslarından birisi de her insana lâyık olduğu saygıyı göstermektir. Bazılarını değersiz bulmak, söz ve hareketleriyle tahkir etmek, hiçbir

---

1 Tirmizî, Birr ve Sıla, 15, 1919. H., IV/321.

zaman Müslümana yakışmaz. Müslümana lâyık olan, ne gaye ile olursa olsun, kendisine gelen kimseye güler yüzle alâka göstermek, mümkünse arzusunu yerine getirmeye çalışmak; değilse hoş bir şekilde geri çevirmektir. Zira Allah Teâlâ buyuruyor ki:

وَلاَ تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلاَ تَمْشِ فِي ٱلأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللهَ لاَ يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ . وَاقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَاغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ ٱلأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ

"İnsanlara avurdunu şişirip tepeden bakma, yeryüzünde böbürlenerek yürüme; zira Allah kendini beğenip övünen hiç kimseyi sevmez. Yürüyüşünde mûtedil ol, sesini de kıs! Kuşkusuz, seslerin en çirkini eşeğin sesidir![2]

Bu âyetiyle Yüce Mevla'mız, *"Onlar sana yahut sen onlara konuşurken insanları hakir görüp kibirlenerek yüzünü çevirme"*[3] sana gelen kimseye tamamen yönel, avurdunu şişirerek sadece başını çevirip yan yan bakarak ilgisizliğini ve kibrini ortaya koyma, buyurmuş, bu gibi gayr-ı insanî davranıştan men' etmiştir.

Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimiz, müşriklerin ileri gelenleriyle meşgul, biraz da onların iman edecekleri umudunu taşırken, *"Beni irşad et"* diye gelen âmâ İbn Mektum ile ilgilenmeyip yüzünü ekşitmişti. Onun bu davranışını hoş karşılamayan Allah Teâlâ:

عَبَسَ وَتَوَلَّى . أَنْ جَآءَهُ ٱلأَعْمَى

"A'mâ yanına geldi diye surat astı ve ondan yüz çevirdi."[4] sure-i celîlesini inzal etti. Bu surenin ilk ayetleriyle de Elçisi'ne bir nevî sitem ederek buyurdu ki:

"Ne biliyorsun, belki de o arınacak veya öğüt alacak; aldığı öğüt kendisine fayda sağlayacaktı. Ama sen, hiç ihtiyaç duymayan kimseye yöneliyor, onunla ilgileniyorsun. Onun arınmamasından sana ne! Fakat beriki koşarak sana gelmişken; hem de içtenlikle Allah'a saygı duyuyor olarak... Sen ise bundan yüz çeviriyorsun. Hayır, olmaz! Şüphesiz o bir öğüttür; ancak dileyen kimse ondan öğüt alır."[5]

Ayetin muhatabı, Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimiz'dir. Ondan, gaib, üçüncü tekil şahıs zamiriyle bahsedilmesi, ona yapılan sitem sebebiyledir.

---

[2] Lokman, 31/18, 19.
[3] İbn Kesîr, *Tefsir*, III/446.
[4] Abese, 80/1, 2.
[5] Abese, 80/3-12.

Şunu da belirtelim ki Rasûlullah'ın (sav) sergilediği tavır kesinlikle, İbn Mektum, âmâ veya fakir olduğu yahut onu önemsiz bir kişi saydığı için değil; sadece onunla ilgilenmenin sırası olmaması sebebiyledir. Çünkü Allah'ın Elçisi, insanları, hiçbir zaman görünümlerine, hâllerine ve statülerine göre değerlendirmemiştir. O, özellikle de bir mü'mini, toplumdaki konumu ve durumu ne olursa olsun, hiçbir müşrik ile değişmez. Burada Rasûlullah'ın (sav) şahsında verilmek istenen mesaj ise şu olmalıdır: Kur'an, Yüce Mevlâ'nın, insanlara öğüt ve nasihatlerini içeren ilâhî bir kelâmdır. Allah'a, Elçisi'ne ve ayetlerine saygı duyan ve Kur'an'ın irşad ve öğütlerine ihtiyacı olduğunu söyleyen kimseler içindir; özellikle böyle biri varken, ona ihtiyaç duymayan, kibirli kimselere öğüt vermeye çalışmak doğru değildir.

Belki de bu uyarı sebebiyle Rasûl-i Ekrem (sav) *"Hüsn-ü hâl, teennî (düşünerek hareket etmek) ve iktisad (davranışlarında ölçülü olma) peygamberliğin kırkta biridir"*[6] buyurmuştur. O daima bir şahsa yöneldiği zaman bütün vücudu ile döner, ona gerekli ilgiyi göstermekte kusur etmezdi.[7] Hatta kendisi sebebiyle Allah Teâlâ'nın îkazına maruz kaldığı için Hz. Peygamber, İbn Mektum'a karşı özel ilgi duyduğu, kendisinden özür dilediği nakledilen rivayetler arasında mevcuttur.

O halde her Müslüman, insanlara karşı saygılı olmalı ve kırıcı bir davranışta bulunduğu zaman derhal pişmanlık duyduğunu izhar ederek ondan özür dilemelidir. Kendisinden özür dilenecek olursa onu da olgunlukla karşılayıp, özrü kabul etmelidir.[8] Bu gibi davranışlar, bazen gururuna düşkün kimseler tarafından tenezzül meselesi kabul edilse de hiçbir zaman insanı küçük düşürmez; aksine onu yüceltir ve Yüce Mevlâ'nın rızasına mazhar kılar.

Cemiyet içerisinde yaşayan normal her insanın; 1. Fıtraten sahip olduğu, 2. Kesbi ve liyakatı sebebiyle kazandığı, 3. İman ve salih amelleri neticesinde ulaşabildiği üç değeri/derecesi vardır.

Birincisi, istisnasız her insanın sahip olduğu değerdir ki, şahsın bunu elde etmesi için çalışıp, gayret göstermesi söz konusu değildir. Bu, Allah Teâlâ tarafından, diğer varlıklardan ayrı olarak; özellikle insanlara bahşedilmiş olan ilâhî bir lütuftur. Âdemoğlu, ancak bu

---

6 Tirmizî, Birr ve Sıla, 66, 2010. H., IV/366.
7 Buhârî, Edebü'l-Müfred, 548, 1155. H., 295, 96.
8 Mansur, Ali Nâsıf, *et-Tâcu'l-Câmi' li'l-Usul, fi Ehadisi'r-Rasul*, V/151.

vasfı ile insan olarak isimlendirilir ve hayvanlardan ayırt edilir. Allah (cc) bunu Kur'ân'da:

"Ant olsun ki Biz, Âdemoğlu'na en yüksek değeri/şerefi verdik; onları karada ve denizde (ve havada) taşıdık, onları en temiz ve en hoş şeylerle rızıklandırdık, yarattıklarımızın pek çoğundan da üstün tuttuk."[9] âyet-i kerîmesi ile açıklamıştır. Bu nedenledir ki, insan yaratılmışların en şereflisidir.

İkincisi, insanoğlunun yetişkinlik/mükellefiyet çağına girdikten sonra sorumlu olduğu, gerek kendi şahsına, gerek insanlara ve gerekse çevresine karşı görevlerini yerine getirmekle elde edebileceği bir değerdir. Bu değer, insanı toplumu içerisinde saygın kılan ve ahlak ve edeb ile nitelendirilmesine sebep olan büyük bir kişiliktir. İnsanlara karşı ahlaki davranışları, hak ve özgürlüklere saygı duyması, iyilik ve yardım hislerindeki cömertliği; aynı zamanda tüm görevlerini lâyık-ı veçhiyle yerine getirmesi onu bu pâyeye eriştirmiş, başkalarının sevgi ve saygısına mazhar kılmıştır. Bu iki değerde îman ve İslam söz konusu değildir.

Üçüncüsü, insanın, îman ve İslam vasfı sebebiyle, inanmayanlardan fazla olarak çalışıp kazanmasıyla elde edeceği değerdir ki, bu inananların mü'min olma şerefidir. Hem Yüce Rabbine hem şahsına hem de insanlara karşı vazifelerini bilip, tam olarak yerine getirmeye çalışarak hak ettiği bir fazilettir. Bu fazilet, Yüce Mevlâ'mızın yalnız mü'minlere has kıldığı "İzzet" şerefidir. Çünkü *"İzzet sahibi/Aziz olma" niteliği, sadece Allah'a Rasûlü'ne bir de mü'minlere özgü bir fazilettir..."*[10] ayeti bunu söylemektedir. Bu yüzden "Muttaki mü'minler," takva dereceleri ile Allah katında en değerli, en onurlu, en şerefli; hemcinsleri arasında ise en asil ve saygıya en lâyık olan insanlardır. "Muttaki mü'minler," de *"Allah nezdinde en değerliniz, takva bakımından en üstün olanınızdır"*[11] ayetinde açıkça ifade edildiği gibi Yüce Rablerine karşı *"İlme'l-yakin", "Ayne'l-yakin" ve "Hakka'l-yakin"* derecelerine göre iman, ihlas ve sâlih amelleri ile birbirlerinden derece derece üstündürler.

İslam nazarında yetişkin insanlardan kimi, sadece fıtraten Allah'ın lütfettiği bir tek "İnsan olma" değerine sahiptir, kesbi hiçbir değeri yoktur; kimi aklını ve kabiliyetlerini de kullanarak ikinci değeri de kazanmıştır, yani "insan + kerem" sahibidir; kimi insanlar

---

9 İsrâ, 17/70.
10 Münafikun, 63/8.
11 Hucurât, 49/13.

da mü'min olma şerefiyle birlikte şu üç değere birden sahiptir: *"insan + kerem + izzet"*.

Bu üç değerin dışında, İslam'ın kabul ettiği başka bir değer yoktur. Silah gücü ile veya sahte ilahlık, sahte peygamberlik ve sahte şeyhlik gibi manevi etki ile insanı insanlık vasfından uzaklaştıran üstünlükler insani olmadığı için İslam nazarında hiçbir değer ifade etmezler. Sözgelimi başkasını, kendi önünde, silah zoruyla boyun eğmeye zorlayan yahut avaneleri sayesinde etrafa dehşet saçan kimseler, kral, çete reisi, baba gibi hangi adla adlandırılırlarsa adlandırılsınlar, onların kalıcı hiç bir değeri yoktur. Böylesi bir değer ve saygınlık, ancak kahredici güç elde tutulabildiği sürece devam edebilir. En sonunda kendisinden daha güçlü yahut daha zâlim birisinin indirdiği darbe ile sona erer. Bu darbeden sonra, onun değeri, artık eline düştüğü şahsın gönlüne kalmıştır; ister hayatına son verir, isterse zelil bir vaziyette yaşatır. Silahla gelip silahla gidenlerin akıbeti tarih ile de sabittir. Böylesi zalimlerin, İslam nazarında, insan olmaktan başka hiçbir kıymeti yoktur. Zira ehliyet ve liyakat olmadan güçle elde edilen hâkimiyetler hiçbir değer ifade etmediği gibi şahsı altından kalkamayacağı ağır bir yük altına sokar.

Yüceler yücesi Allah Teâlâ, Rasûlü'ne ve onunla birlikte olanlara seslenerek:

"Sen ve seninle birlikte Allah'a yönelenler emrolunduğunuz gibi dosdoğru olun ve haddi aşmayın! Zira O, sizin yaptıklarınızı da görmektedir!" ayeti ile adı, sanı ve makamı ne olursa olsun doğruluktan sapmamayı ve haddini bilmeyi emretmiş ve bir de şu uyarıyı yapmıştır:

وَلاَ تَرْكَنُوٓا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ

"Sakın ha, zalimlerin önünde az da olsa ***eğilip*** *dalkavukluk etmeyin! Yoksa ateş size de dokunur!"*

Ayetteki *"Rükn",* dayanak, sütun; yağcılık, dalkavukluk, zulmüne rağmen şahsa güler yüz gösterme, içten olmasa bile riyakârlıkla saygı tezahüründe bulunma, zalimin önünde eğilme gibi manalara gelmektedir. Buna göre mana şu olmalıdır: Korku saikiyle de olsa, hiçbir zalimin önünde eğilmeyin; görünüşte de olsa, zalime saygı göstermeyin, yağcılık/müdâhane ve dalkavukluk etmeyin; hatta devrile-

cek de olsanız zalime yaslanmayın.[12] mü'min izzetli bir kişilik sahibidir ve her yerde ve durumda o izzetli kişiliğini sergilemelidir.

Burada Mehmet Akif Ersoy'un zalimler karşısındaki kişilikli duruşunu ifade eden şu beyitini de hatırlamak gerekir:

"Zulmü alkışlayamam, zalimi asla sevemem!
Gelenin keyfi için geçmişe kalkıp sövemem!!"

İslam nazarında en değerli olanı hiç şüphe yoktur ki, üçüncüsüdür. Bu, önce Allah'a karşı sonra kendi şahsına daha sonra da diğer insanlara ve çevreye karşı vazifelerini yerine getirmenin neticesinde ulaşılabilen değerden öte bir fazilettir. Böylelerine Kur'an-ı Kerim'de *"Ashabu'l-meymene"*/meymenetliler tabir edilir. Bunlardan daha üstün olanlar ise *"Sabikun"*dur.[13] Onlara, o değeri ve üstünlüğü, lâyık oldukları için önce Yüce Rabbleri Allah sonra da toplum vermiştir. Konumuzun esasını teşkil eden de budur.

2. Büyüklere Saygı

İslam nazarında büyük, yaşça büyük, ilmen yüce, takva ve din açısından yüksek; câh, kerâmet ve makam bakımından yüksek olan kimsedir. Bu vasıflara sahip olan mü'min ihlas ehli ise, böylelerinin üstünlüklerini tanımaları, haklarını gözetmeleri ve lâyık oldukları hürmeti göstermeleri Müslümanlara vâcip olur.[14]

Büyüklere saygının şekline gelince:

Hz. Peygamber (sav) *"İnsanları layık oldukları yerlerine koyunuz!"*[15] hadisi şerifleriyle onlara karşı gereken önemin verilmesi, meclislerde yer verip üst tarafa oturtulması, icabettiği zaman tecrübesinden istifade etmek için istişâre edilmesi, birçok konuda öne geçirilmesi gibi saygı tezahürlerinde bulunmayı tavsiye etmiştir.

Büyüklerin yanında, söz düşmedikçe veya konuşmak için fırsat tanınmadıkça veya gerekmediği yerde konuşmayıp susmak da[16] büyüğe saygının başka bir şekli sayılabilir.

Bir mecliste, herhangi bir konu müştereken görüşülüyor veya cevaplandırılmak üzere ortaya bir soru atılmışsa, ilk söz hakkı orada bulunan saygıdeğer büyük zatındır. Ancak o bu hakkından vazgeçer, başkalarına söz bırakırsa, o zaman küçüklere konuşma hakkı doğar.

---

[12] Krş. Furkan, 25/63, 72.
[13] Bkz. Vakı'a, 56/4 vd.
[14] Abdullah Ulvan, *Terbiyetü'l-Evlâd,* I/426.
[15] Ebû Dâvûd, Edeb, 23, 4842. H., V/173.
[16] Buhârî, Edeb, 89, VII/106, 107.

Bunun aksi âdâba uygun değildir. Zira İbn Ömer (ra)'den nakledildiğine göre, bir gün Hz. Peygamber şöyle bir soru sordu:

"Bana öyle bir ağaç gösterin ki, onun hâli Müslümanın hâli gibi olsun. Bu ağaç her zaman Rabbinin izniyle meyve verir, yapraklarını da dökmez..."

Abdullah İbn Ömer diyor ki, ben babamla dışarı çıktığımızda babama: *"Babacığım, benim kalbime, bu ağacın hurma ağacı olduğu fikri gelmişti."* dedim.

Babam: *"Öyleyse neden söylemedin? Eğer söylemiş olsaydın, bana şundan ve şundan daha sevimli olurdu"* dedi.

Ben: *"Benim konuşmama mâni olan şey seninle Ebû Bekir'in orada olması idi. Siz konuşmayınca ben de konuşmayı doğru bulmadım."* dedim."[17]

İbn Ömer bu sözüyle, ancak büyüklerin olmadığı yerde küçüklerin konuşabileceğini, varsa onlar konuşmadan veya onların izin almadan konuşmanın edebe uygun olmayacağını ifade etmektedir.

Büyükler geldiği zaman onun için ayağa kalkmak, uzaktan geliyorsa elini öpmek, giderken yine ayağa kalkıp uğurlamak da onlara saygının başka bir tezahürüdür.

Büyüklerle alaylı bir tarzda konuşmamak, kızacakları davranışlarda bulunmamak, yanlarında yüksek sesle konuşmamak da büyüğe karşı küçüklerin uymak zorunda oldukları saygıdandır.[18]

3. Meclislere Saygı

a. Meclisin Hakkı: Selâm

Meclise gelen her Müslümanın, orada bulunanlara selâm vermesi Allah Teâlâ'nın ilâhî bir terbiyesidir. "*Ey îman edenler, kendi evlerinizden başka evlere girerken, ehliyle ünsiyet kurmadan ve selâm vermeden girmeyiniz"*[19] âyet-i celîlesi ile bu konuya da işaret ettiğini "Selâmlaşma Âdâbı" konusunu işlerken mevzubahis etmiştik.[20]

Aynı şekilde meclise girerken oradakilere selâm verme, o mecliste oturmaya lâyık olduğunu ifade etmek demek olacağından girerken selâm vermek meclisin ilk âdâbındandır.[21]

---

[17] Müslim, Sıfâtı'l-Münâfıkîn, 15, 2811/63, 64. H., IV/2164.
[18] Geniş bilgi için Bkz. s. 122 vd.
[19] Nur. 24/27.
[20] Geniş bilgi için Bkz. s. 467.
[21] Geniş bilgi için Bkz. s. 467.

b. Gelene ilgi

Meclise gelen kimse selâm verdiği zaman, oradakilerin de ona mukabelede bulunmaları, *“Selâmına en güzeli ile karşılık verdikten”*[22] sonra yer gösterip “Merhaba”[23] demeleri ve oturmasına yardımcı olmaları icap eder. Hatta gerekirse kalkıp kendi yerine oturması için dâvet etmek de bir nezaket icabıdır. Bu hususta önemli olan, lâyık olanlara her Müslümanın kendiliğinden ve içten gelerek hürmet etmesi ve gerekli ilgi ve saygıyı göstermesidir.

Bir mecliste, insanların kendiliklerinden yapmaları gerekli olan bir nezaket kuralı eğer uygulanmaz, nezaket icabı gelen şahsa ilgi gösterilmez ve yer açılmazsa, meclisi yönetmekte olan kişi veya orada bulunan bir büyük diğerlerine yer açmaları için emir verebilir.

Allah Teâlâ buyuruyor ki:

يَٓا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوٓا إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللّٰهُ لَكُمْ

“Ey iman edenler! Meclislerde size: “Yer açın!” denildiğinde hemen yer açın ki Allah da size genişlik versin.”[24]

Bu demektir ki, ey mü’minler! Eğer siz emredilene uyar, hatta kimseden emir beklemeksizin, bulunduğunuz yere gelen kardeşinize ilgi gösterip oturması için yer açarsanız, Allah da sizin içinize ve dışınıza genişlik verir; siz birisi için ayağa kalkarsanız, birileri de sizin için ayağa kalkarlar.

Bu âyeti tefsir ederken İbn Kesir demiştir ki: Ayette, yapılan iyi bir davranışın mükâfatı da amel cinsinden takdir edilmiştir; tıpkı Rasûlullah’ın şu hadisinde olduğu gibi: *“Kim, Allah rızası için bir mescit yaparsa, Allah da ona cennette bir ev yapar. Kim, sıkıntı içinde olan borçluya, geniş zaman tanırsa, Allah da ona dünyada ve ahirette genişlik verir! Kim bir Müslümanın ayıbını örterse Allah da onun dünyada ve ahirette ayıplarını örter.”*[25]

Rivayet edildiğine göre, Rasûlullah (sav) bir Cuma günü, ehl-i suffe ile sohbet ederlerken, Bedir Muharebesine katılanlardan bir grup çıkageldi. Daha önce gelenler Hz. Peygamber’in yanındaki boş yerleri doldurdukları için onlar oturacak yer bulamayıp ayakta kalmışlar ve birilerinin kendilerine kalkıp yer vermesini beklemişlerdi.

---

[22] Nisa, 4/86.
[23] Bu konuda geniş bilgi için bkz. “Selamlaşma ve Âdâbı” sh. 471.
[24] Mücadele, 58/11.
[25] İbn Kesir, *Tefsir*, VIII/71.

Rasûlullah’dan uzaklaşmak istememeleri sebebiyle ashaptan hiçbir kimse kendiliğinden kalkıp onlara yer vermemiş. Bu duruma üzülen Rasûl-i Ekrem (sav), çevresinde, Bedir Muharebesine katılmayanlardan bazılarına, *“Falan kalk!”*, *“Falan sen de kalk!...”* diyerek birkaçını kaldırıp yerlerine onları oturtmuştur. Bu şekilde kaldırılış sahabeden bazılarının hoşuna gitmediği gibi Yahudilerin de dedikodu yapmalarına sebep olmuştu.

Yüce Mevla’nın şu âyeti işte böylesi durumlara ışık tutmaktadır:

يَآأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوٓا إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللّٰهُ لَكُمْ وَإِذَا قِيلَ انْشُزُوا فَانْشُزُوا يَرْفَعِ اللّٰهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

“Ey iman edenler! Meclislerde size: “Yer açın!” denildiğinde hemen yer açın ki Allah da size genişlik versin; “Yerinizden kalkın!” denildiği zaman da hemen kalkıverin! Allah, içinizden iman edenleri ve kendilerine ilim verilmiş olanları derecelerle yüceltir. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”[26]

Bu demektir ki, eğer meclise gelen büyüklere saygı gösterilip yer açılmazsa, meclis başkanı durumunda bulunan şahsın, orada bulunanlardan bazılarını yerinden kaldırıp gelen saygı değer büyüğe yer göstermesi doğru bir davranıştır.[27] Küçükler büyüklere saygı göstermezlerse, bu şekilde bir davranışa maruz kalabileceklerini düşünmelidirler.

Allah Teâlâ, mü’min kullarının meclisler ve benzeri yerlerde; sözgelimi minibüste, otobüste, trende, vapurda, mescitlerde, camilerde, konferans salonlarında, gösteri yerlerinde birbirlerine nezaket icabı yer açmalarını; gerekirse kalkıp yerine büyüğünü oturtmasını istemektedir.[28] Çünkü bu davranış Müslümanların aralarında sevgi ve muhabbetin artmasına sebep olacaktır.[29]

Mescid-i Haram’da bizzat yaşadığım ve daha ağırını başkalarının yaşadıklarını gözümle gördüğüm birkaç tecrübeden ötürü Türk hacılarını tebrik etmemem mümkün değildir.

Beytullah’da önceden gelip gerile gerile oturan ve en az üç dört kişinin oturacağı kadar fazladan yer işgal eden Müslümanlara, selam

---

[26] Mücadele, 58/11.
[27] Bkz. Râzî, *Mefatihu’l-Gayb,* XXIX/269; Kurtubî, *el-Cami’ li Ahkami’l-Kur’an,* XVII/297, 98; İbn Kesîr, *Tefsir,* IV/324; Sâbûnî, *Âyâtü’l-Ahkâm,* II/539, 40.
[28] İbn Kesîr, Tefsir, IV/324.
[29] Râzî, Mefatihu’l-Gayb, XXIX/270.

verdikten sonra oldukça nazik bir dille: *"Yanınıza veya biraz toparlanırsanız aranıza oturmam mümkün müdür?"* dediğim de aldığım sert bir *"La!../Hayır!.."* cevabına çok çok üzülmüştüm.

Mescid-i Nebi'de *"Rasûlullah'ın kabri ile mihrabı arasında namaz kılmak"*[30] için birbiriyle itişen iki kişiden, genç olanın yaşlı olana dirsek vurup öteye kaktıktan sonra kendisine geniş bir yer açmasına da çok üzülmüştüm. O genci, ihtiyara yaşattığı o acıyı içimde hissederek, gözlerimle süzerken; o da bunu fark etmişti.

Oysa bizim hacılarımız, yaşadığım bu olaylar üzerine çok denediğim için rahatlıkla söylüyorum, o mübarek yerlerde ayakta kalmış bir yaşlı gördükleri zaman ya ayette söylendiği gibi "Derhal o şahıs otursun diye yanlarında yer açıyorlar veya kalkıp yer veriyorlardı..."

İşte Kur'an ahlak ve âdâbı budur! Müslüman böylelikle Allah'ın rızasını kazanır ve lütfuna mazhar olur.

Meclîslerde, her insanın mertebesine göre oturması, kendinden büyüğün oturacağı yere oturmaması da ictimâî bir terbiyenin gereğidir.[31]

İbn Kesîr'in naklettiğine göre, Rasûlullah (sav)'ın daima sağ tarafına Ebû Bekir es-Sıddîk'ı, sol tarafına Ömer el-Faruk'u, (Vahyi yazdıkları için) önüne de çoğu kez Osman ve Ali (ra)'yı oturtuyor olması[32] bu terbiyenin tabiî bir sonucu oluyordu. Binaenaleyh, her şahsın, kendiliğinden lâyık olduğu yere oturması, gerektiği zaman "İlim ve fazilet sahibi kimseler için kalkarak onlara yer vermesi İs-

---

[30] Yeri değil, ama hiç olmazsa dipnotta değinmenin faydadan hali olmayacağını düşünüyorum. Güya Rasûlullah (sav) Efendimiz demiş ki: *"Benim kabrim ile mihrabım arasında namaz kılan cennette namaz kılmış gibi olur."* Bu hadisi(?) araştırmadım ve sıhhatini araştırmaya da gerek duymadım. Çünkü;
1. Yine Rasûlullah (sav) buyurmuştur ki: *"Mescid-i Haram'da kılınan bir namaz benim mescidimde kılınan bin namazdan daha efdaldir..."* Bu iki hadis tezat teşkil etmez mi?
2. Yüce Rabbimiz "*Hiç kimse nerede öleceğini de bilemez*" (Lokman, 31/34) derken, Allah'ın elçisi kabrinin nerede olacağını nasıl bilmiştir? Bu konuda vahiy yoluyla bilgilendirildiğine dair bir hadis bulunmamaktadır! Rasûlullah (sav), *"Ben vefat ettiğim zaman beni Hz. Âişe'nin odasına defnedin."* dememiştir. Oraya defni sahabenin büyüklerinin kararıdır.
3. Rasûlullah'ın kabri ile mihrabı arasında kılınan namaz niçin, hangi sebeple cennette kılınan namaz olsun? Namazda asıl olan, kılındığı mekan mıdır yoksa uyulması gereken "ta'dil-i erkan", "huşu", "hudu" ve "ihlas" mıdır? Bu sorular mutlaka cevaplandırılmalıdır... Ayrıca bu söz sebebiyle bir de orada namaz kılmak için insanları birbirlerini devirerek yarışırken gören ve yaşanan acıyı, -acizane benim gibi- kalbinde hisseden kimse, böyle bir namazın, Kabe'nin içinde bile kılınsa Allah'ın ve Rasûlü'nün razı olmayacakları bir namaz olduğunu bilir. Acizane ben, o itiş-kakış esnasında şahısları ibretle seyrederken, bana gösterilen yerde gidip iki rekat namaz kıldığıma hala pişmanım.

[31] İbn Kesîr, *Tefsir,* IV/325.

[32] İbn Kesîr, *Tefsir,* IV/325.

lamî ve ictimaî âdâbın bir gereği bir nezaket kuralıdır."[33] Meclise gelen bir Müslümanın, yer bulamayıp ayakta kalması ve hiçbir kimsenin onunla ilgilenmemesi oldukça kaba ve çirkin bir davranış olur.

Meclise gelen kimsenin, iyi bir yer araması, oturanları rahatsız ede ede üst tarafa çıkması da elbette âdâba uygun düşmez. Rasûlullah (sav): mutlaka boş bulunan veya gösterilen yere oturulmasını;[34] yerine oturmak için başkasının kaldırılmamasını[35] tavsiye ederdi. Özellikle de iki kişinin arasını ayırıp ortalarına oturmayı asla hoş karşılamamıştır.[36] Şâyet onlar aralarını açar ve gel buraya otur derlerse bu, rızalarına binaen olduğu için ayıp sayılmaz. Lâkin kalk da yerine ben oturayım demek yahut ayrılın, ben de oturayım gibi davranışlar, mütevâzi olması gereken mü'minin yapacağı hareketlerden değildir.

c. Gelen İçin Ayağa Kalkmak

Rasûlullah (sav) ashabına, kendisi için ayağa kalkmalarına müsaade etmediği gibi[37] A'cemilere (bedevîlere) benzemek olacağından, toplantı yerine gelen bir kimse için topluca ayağa kalkmayı da hoş görmemiştir.[38] Ancak, ilim, irfan ve fazilet sahibi veya yaş bakımından büyük olan birisi için -kibirlenmesine sebep olmayacaksa- topluca ayağa kalkmak, ulemanın ekserisi tarafından uygun[39] görülmüştür. Bu konuda İbn Rüşt şöyle demektedir: Meclise gelen için ayağa kalkmak ya haramdır ya mekruhtur ya caizdir veya mendubdur. Şöyle ki:

1. Yasak olan şekli: Kendini beğenip üstün gören bir şahsın kendisi için ayağa kalkılmasını istemesi.

2. Mekruh olan: Kendisinde büyüklük görmeyen ve kibirlenmeyen şahsa karşı oturanların kalbine kibir gelebileceklere kalkması.

3. Câiz olan şekli: Kibirlenmeyeceğinden emin olunan şahıs için, ikram ve iyilik olsun diye ayağa kalkmak.

4. Mendup olan şekli: Seferden dönen birisini karşılamak, merkebinden inmesine yardım etmek; şahsı tebrik etmek veya taziyede bulunmak için kalkmak da mendup olarak kabul edilmiştir.[40]

---

[33] Sâbûnî, *Revaiu'l-Beyan,* II/544.
[34] Ebû Dâvûd, Edeb, 4825, H., V/164.
[35] Buhârî, Cuma, 19, I/218.
[36] Ebû Dâvûd, Edeb, H., V/175.
[37] Ebû Dâvûd, Edeb, 165, 5229. H., V/397.
[38] Ebû Dâvûd, Edeb, 165, 5230, V/398.
[39] Sâbûnî, *a.g.e.*, II/545.
[40] Buhârî, Edebü'l-Müfred, Trc. A. Fikri Yavuz, II/355.

Fâsık, âsi, zâlim ve büyük günah sahibi olan yahut kibirliliği ile meşhur, gösteriş düşkünü bir kimse için ayağa kalkılmaz.[41]

Büyük ve saygı değer bir kimse için ayağa kalkmak, oturması için yer gösterip ikramda bulunmak, bir büyük tarafından, *"Falana yer veriniz"* denildiği zaman hemen itâat etmek mü'minler arasında sevgi ve husn-i muâşereti kuvvetlendirecek âdâptandır. Ancak bu âdâba riâyeti sadece toplantı yerleri ve salonlara hasretmek uygun olmaz kanaatindeyim. Aynı davranışlar, otobüs, tren, vapur gibi vasıtalarda; özellikle izdiham olan her yerde olmalıdır. Kadınlara, çocuklara ve saygıdeğer büyüklere bilhassa yaşlılara, hem de hiçbir kimsenin ikazını beklemeden, gereken ilgiyi göstermek de yukarıda kaydettiğimiz âyet-i kerîmenin işaret ettiği âdâptan olduğu muhakkaktır. Binaenaleyh, nerede bulunursak bulunalım, yardım ve ikram edilmesi gerekli olduğu her yerde büyüklere, yaşlı ve sakatlara fazilet sahibi her insana gerekli saygıyı göstermek, ikramda bulunmak, hürmette kusur etmemek Yüce dinimiz İslam'ın biz Müslümanlardan beklediği önemli muâşeret esaslarındandır. Ancak bunlarla îman kemâle ulaşır, Hakk'a yaklaşılabilir. Zira Rasûlullah *"Büyüğümüzün hakkını vermeyen (saygılı davranmayan), küçüğümüzü sevmeyen bizden değildir"* hadis-i şerifleriyle büyükleri saymanın ve küçükleri sevmenin îmanın kemâlinden olduğunu ifade etmiştir.

d. Meclisten Ayrılırken İzin İstemek

Toplantılar ne maksatla yapılırsa yapılsın, orada bulunan şahısların, giriş âdâbına uydukları gibi ayrılış âdâbına uymaları da Müslümanların birbirlerine karşı saygılarının icabıdır.

Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimizle ilişkiler bahsinde açıklanmıştı. Allah Teâlâ buyuruyor ki:

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَى أَمْرٍ جَامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا حَتَّى يَسْتَأْذِنُوهُ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ أُولَئِكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ فَإِذَا اسْتَأْذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ فَأْذَنْ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمُ اللّٰهَ إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

"Gerçek mü'minler, ancak Allah'a ve Rasûlü'ne iman eden, onunla birlikte önemli bir iş için toplantı hâlindeyken Peygamber'den izin almadan ayrılıp gitmeyen kimselerdir. Muhakkak ki senden izin isteyenler, Allah'a ve elçisine iman ediyorlardır! Bazı işleri için senden izin is-

[41] Sâbûnî, *Revaiu'l-Beyan*, II/546.

terlerse, onlardan dilediğine izin ver ve kendileri için Allah'tan mağfiret dile! Şüphesiz, Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir."[42]

Bu âyet-i kerîmede, herhangi bir yere girerken izin alınması icap ettiği gibi oradan ayrılırken de izin almadan ayrılmamak gerektiği açık bir biçimde söylenmiştir.

Erken ayrılmak isteyen, önce yanındaki kimseye, izin manasında olmamakla birlikte, hafif bir sesle mazeretini belirterek kalkacağını bildirir ve kalkar. Bu hem bir nezaket icabıdır hem de yanından kalktığı kişiye saygıdır. Sonra da usulüne uygun bir biçimde başkandan izin ister; gerekirse mazeretini açıklar ve alınan müsaade üzerine meclisten ayrılır.

Bilhassa Rasûlullah (sav) ile beraber cuma, bayram, meşveret ve benzeri toplantılardan ayrılırken, Hz. Peygamber'den izin aldıktan sonra ayrılmalarını istemiştir.[43] Bu emre rağmen, Rasûlullah'ın (sav) meclisinden izin almadan ayrılmanın iman sorunu meselesi olacağına vurgu yapılmaktadır. Maksat Allah'ın Elçisine saygıdır. Ona saygısızlık Allah'a saygısızlık addedildiği için, gerçek mü'minlerin bu âdâba uymaları istenmiştir.

Konu meclis başkanına saygı olunca, bu, iman sorunu olma durumu hariç, sadece Rasûlullah ile sınırlı olmayıp ilk dört halife, onların izinden giden ve takip eden faziletli devlet başkanları; en azında tüm oturum yöneticileri de bu hükme dâhildirler. Çünkü asıl olan edeptir...

e. İzin İstemenin Âdâbı

Toplantı, herhangi bir başkan tarafından yönetiliyorsa başkandan, değilse yanında bulunan şahıslardan, uygun bir mazeretle müsaade aldıktan sonra ayrılmak, onlara saygısızlık etmemiş olmak için elzemdir. Nitekim

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَى أَمْرٍ جَامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا حَتَّى

"Gerçek mü'minler, (...) Peygamber'den izin almadan ayrılıp gitmeyen kimselerdir." ayetinde ve devamında, iznin Rasûlullah'dan (sav) alınması gerektiğini anlıyoruz. Onun olmadığı yerde ise, o makamda bulunandan, yani oturum başkanından izin alınmalıdır.

---

[42] Nur, 24/62.

[43] İbn Kesîr, *Tefsir*, II/306.

Yahut yanına oturulan kimseden. Ebû Bürde b. Ebû Mûsâ'dan nakledildiğine göre şöyle demiştir: Abdullah b. Selman'ın yanına oturduğum zaman bana dedi ki:

— Sen bizim yanımıza oturdun, ama bizim de kalkıp gitme zamanımız yaklaşmıştı.

Ben de:

— Dilediğiniz zaman gidersiniz, dedim. Ve kalktılar, ben de kapıya kadar onları savuşturdum.[44]

Abdullah b. Selman'ın bu davranışı, her Müslümanın prensip edinebileceği örnek bir davranıştır. Şâyet hiç haber vermeden kalkacak olsaydı, oturan şahsı, *"Acaba yanına oturduğum için mi kalktı, benden niçin hoşlanmadı?"* şeklinde düşünceye sevk edecekti. Veya niçin hemen kalktığını hiç düşünmeden Ebû Mûsâ'nın kırılmasına sebep olabilecekti. Bu münâsebetle Allah Teâlâ'nın işaret buyurmuş olduğu şekilde, ayrılırken de müsaade alma âdâbına uyarak gereğini yerine getirmek mü'minlerin birbirlerine karşı saygı ve sevgide devam edebilmeleri için şarttır.

f. Meclisin Kefâreti

İnsanların zaman zaman hata etmeleri, beşer olma vasıflarının tabîi bir neticesidir, diyebiliriz. Bu münasebetle meclislerde veya iki kişi bir arada iken sürç-i lisanla veya hata sonucu edebe aykırı bir söz veya davranışta bulunmuş yahut gıybete iştirak etmiş olabilirler. Dolayısıyla, ayrılırken, işlemiş olabilecekleri günahın cezasından geciktirmeden tövbe edip kurtulmaları gerekmektedir. Çünkü Allah, işlenen günahtan hemen sonra yapılan tövbeleri kabul buyurur.

Denilmiştir ki:

وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُ

"Rabb'inin hükmü gelinceye kadar sabret! Kuşkusuz sen Bizim gözümüzün önündesin. Kalktığında Rabb'ini hamd ile tespih et!"[45] *âyeti*, namaza kalkarken, herhangi bir meclisten ayrılırken veya uykudan uyanıldığı zaman mutlaka Yüce Rabbimizi hamd ile tesbih etmemizi bize işaret etmektedir.

İbnu'l-Esir demiştir ki, namazda, ilk önce *"Sübhaneke..."*nin okunması, bu âyetin te'vili olabilir! Nitekim Hz. Âişe demiştir ki

[44] Buhârî, Edebü'l-Müfred, 556, 1173. H., s. 401.
[45] Tur, 52/48.

"Rasûlullah rükû'da: 'Sübhaneke Allahümme Rabbenâ bi hamdike Allahümme'ğfirlî!/Allah'ım, Seni tenzih ederim; Rabb'imiz, Seni hamdinle överim. Allah'ım, beni bağışla!' diyor ve Allah Teâlâ'nın: 'Fe sebbih bi hamdi Rabbike vestağfirhu/Rabb'ini hamd ile tespih et ve O'ndan mağfiret dile!'[46] *âyetinin te'vilini yapıyordu."*[47]

Ayete şu mana da verilmiştir: Oturduğun yerden, yatağından veya bir meclisten; yani her nereden kalkarsan kalk, mutlaka kalkarken Rabb'ini tespih et! Sözgelimi *'Sübhaneke'* okuyarak veya Rasûlullah'ın, *"Dile hafif sevapta ağırdır..."* dediği *"Sübhanallahi ve bi hamdihi sübhanallahi'l-azîm esteğfirullah ve etûbü ileyh."* ya da *"Meclislerin kefâretidir..."* de denilen: *"Sübhaneke Allahümme ve bi hamdike eşhedu en lâ ilâhe illa ente estağfiruke ve etûbü ileyke."* diyerek kalk.[48]

Mücahid, Ebu'l-Ahvas, Yahya b. Ca'de ve Atâ'nın da içinde bulundukları meşhur müfessirlerden bir topluluk: "*Kalktığın zaman Rabbini hamd ile tesbih et*"[49] âyet-i kerîmesini, meclisten kalktığın her zaman:

"Sübhaneke Allahümme ve bi hamdike eşhedu en lâ ilâhe illa ente estağfiruke ve etûbü ileyke." diyerek kalk[50] anlamında olabileceğini söylemişlerdir. Bu yüzden demişler ki, kim bir meclisten ayrılırken hem teşbih hem tehlil hem de istiğfarı içeren bu duayı okursa, orada kazanmış olduğu günahlarına kefaret olur.[51]

Kurtubî'nin beyanına göre bu te'vilin delili, Ebû Hüreyre (ra)'ın nakletmiş olduğu şu hadisi şeriftir: Rasûl-i Ekrem (sav) demiştir ki, şamatası/dedikodusu çok olan bir meclisten kalkan kimse, kalkamadan önce:

"Sübhaneke Allahümme ve bi hamdike eşhedu en lâ ilâhe illa ente estağfiruke ve etûbü ileyke." diyerek kalkarsa orada işlemiş olduğu günahları affolunur.[52]

Bu duanın meâli şöyledir: *"Allahım, seni noksan sıfatlardan tenzih ederim ve hamd ile zikir eder, överim. Ben şahadet ederim ki, Senden başka ilâh yoktur. Senden beni bağışlamanı diler ve bütün varlığımla sana yönelirim."*

---

46 Nasr, 110/3.
47 İbnu'l-Esir, *en-Nihâye*, I/81.
48 Bkz. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII/4566.
49 Tur, 52/48.
50 Bkz. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII/4566.
51 Makdishi, *Âdâbu'ş-Şer'ıyye*, III/623; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV/245.
52 Kurtubî, *el-Cami' li Ahkami'l-Kur'an,* XVII/78; Hadis için Bkz. Ebû Dâvûd, Edeb, 4859. H., V/182.

Atâ b. Ebî Rabah da demiştir ki: "Hangi meclis olursa olsun, kalktığın zaman Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih ve hamd ile tesbih edersen; eğer o mecliste günah işlememişsen hayrını artırırsın; değilse o meclisin kefareti olur."[53]

Rasûlullah'ın (sav) şöyle dediği de rivayet edilmiştir: *"Meclisten kalktığı zaman Allah'ı zikretmeden kalkan kimse, eşek leşi üzerinden kalkmış gibi üzerinde pişmanlık duyacağı veya üzerinde ağırlığını hissedeceği bir yük olduğu hâlde kalkar."*[54]

Öyleyse mü'minler, ister namaza kalktıkları zaman, ister uykudan uyandıkları zaman ister herhangi bir meclisten veya bir işin başından ayrılacakları zaman mutlaka "Meclislerin kefareti" adı verilen *"Sübhaneke Allahümme ve bi hamdike eşhedu en lâ ilâhe illa ente estağfiruke ve etûbü ileyke."* tesbihi ihmal etmemelidirler.

Yine rivayet edildiğine göre, Sahabe-i Kirâm, her toplantıdan ayrılmadan önce bir de "ve'l-Asr" sûresini okumayı âdet haline getirmişlerdi. Vatan şairimiz M. Âkif Ersoy da bunu bize manzum olarak şöyle nakletmiştir:

Hani Ashâb-ı Kirâm, ayrılalım derlerken
Mutlaka "Sûre-i "ve'l-Asr"ı okurmuş, bu neden?
Çünkü meknûn o büyük sûrede esrâr-ı felâh,
Başta îman-ı hakîkî geliyor, sonra salâh,
Sonra hakk, sonra sebat; işte kuzum insanlık.
Dördü birleşti mi yoktur sana hüsran artık.[55]

4- Konuşma Âdâbı

Hiç şüphe yok ki, insanın duyduğunu anlatabilecek organ olarak dil çok önemlidir. Onu yerinde ve gerekli olan ölçü içerisinde kullanabilmek insanın kadrini yüceltir. Allah'ın rızasına ulaştırır. Hz. Peygamber *"Kim bana iki çenesi arasındaki (dili) ile iki bacağı arasındaki (ferci) hakkında teminat verirse, ben de ona cenneti garanti ederim"*[56] buyurmuş, dilin muhafazasını bu şekilde beyan etmiştir.

Müslümanların birbirlerini sevip saymaları için konuşmalarında itidali gözetmeleri tatlı dil ve güler yüzlü olmaları önemli bir muâşeret kaidesidir. "*Kullarıma söyle: (herkesle) en güzel bir şekilde konuşsunlar*"[57] buyuran Allah Teâlâ, kalplerdeki nefreti giderici ve

---

[53] İbn Kesîr, Tefsir, IV/245.
[54] Ebû Dâvûd, Edeb, 31, 4855. H., V/180, 81.
[55] Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat,* Altıncı Kitab, Âsım, s. 419.
[56] Buhârî, Rikâk, 22, VII/184.
[57] İsrâ, 17/53.

katılıkları yumuşatıcı olması bakımından, tatlı dili ve güzel konuşmayı tavsiye etmiştir.

Musâ (as)'la kardeşini Firavun'a gönderirken de Allah Teâlâ onlara şu tenbihte bulunmuştur:

اِذْهَبَآ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى . فَقُولاَ لَهُ قَوْلاً لَيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى

"Firavun'a varın. O kesinlikle azıtmıştır. Ona yumuşak söz söyleyin; belki düşünür, öğüt alır veya çekinir."[58]

Anlaşılıyor ki, muhatap kim ve ne kadar gaddar bir şahıs olursa olsun; hatta Firavun bile olsa, tebliğde veya sohbette esas olan, diyalogu devam ettirecek bir üslup ile konuşmaktır; kötüye kötü konuşmak, konuşma imkânını yok eder.

Meşhur müfessirlerimizden Bursavi demiştir ki, Allah Tela bu âyetiyle Hz. Mûsâ ve Kardeşine *"Kâfir de olsa muhatap, terbiyenin gerektirdiği şekilde yumuşaklıkla konuşmalarını tavsiye etmiştir."*[59] *"Zira nezâket ve mülâyemet, nereye girerse orayı süsler."*[60] *"Şiddet ve kötü söz ise girdiği yeri kirletir, çirkin hale getirir."*[61] Tüm bağlantıların koparılıp atılmasına sebep olur

Yine Allah Teâlâ, İsrailoğullarıyla yapmış olduğu ahidde de güzel söz söylenmesini şart koşmuştu:

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَآئِيلَ لاَ تَعْبُدُونَ إِلاَّ اللّٰهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَآتُوا الزَّكٰوةَ

"Hani Biz;

1. Allah'tan başkasına ibadet etmeyin,

2. Anne ve babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara iyilik edin;

3. İnsanlara güzel söz söyleyin,

4. Namazı ikame edin,

5. Zekâtı verin!" demiş, İsrail oğullarından söz almıştık ya..."[62]

[58] Taha, 20/43, 44.
[59] Bursavî, *Rûhu'l-Beyân,* V/389.
[60] Bursavî, *Rûhu'l-Beyân*, V/368.
[61] Tirmizî, Birr, 47, 1974. H., IV/349.
[62] Bakara, 2/83.

"Bugün de İslam Ümmeti aynı sözün muhatabı olup[63]*, ister temiz, ister fâcir, ister Sünnî isterse mübtedî (bid'atçı) olsun, Müslümanların herkese karşı güler yüz gösterip tatlı dil ile konuşmaları lâzımdır."*[64] Çünkü tatlı dil, hoş bir şeydir. Yumuşatıcı ve teskin edici özelliğe sahiptir. Yılanı deliğinden çıkartacak kadar etkileyicidir. Yumuşaklıkla muttasıf olan[65] Allah Teâlâ'nın, sevgisine mazhar kılar.

Hz. Peygamber: *"Güzel söz söylemekle cehennemden korununuz"*[66] buyurmuş, bununla da tatlı dil ve güzel konuşmanın nihâî önemini beyan etmiştir. Hem de insanların yanında dilini muhafaza edip çirkin söz söylememek, onlara karşı en güzel saygı ve terbiye örneğidir.

Kur'an-ı Kerim'in üslûbundan çıkan şu terbiye ve âdâb Müslümanlara ne güzel örnektir: Kurtubî demiştir ki: Allah Teâlâ, hakikat olmasına rağmen bazı vak'aları, bizzat ismiyle değil de kinâye yolu ile zikretmiş, çirkin lâfızları kullanmamıştır. Meselâ: Nikâh vatı' (cinsî münasebet) mânâsınadır. Akdin nikâh olarak isimlendirilmesi ise mülâbeseti (aralarındaki münasebet) sebebiyledir. O da vat'a sebep olmasıdır. Meselâ günah işlemeye sebep teşkil ettiği için "hamr"a 'ism/günah' denilmesi de buna akit mânâsı kast olunmuştur. Bu da Kur'ân'ın âdâbındandır. Kinâye olarak da: Mülâbese, mümâsse (temas etme, birbirine değme), kırbân (yaklaşmak), tağaşşî (bürünme, örtünme), ityân (getirme, getirilme) gibi tâbirler kullanılmıştır.[67]

Müslümanların, bu terbiyeyi örnek edinerek, toplum içerisinde söylenilmesiyle, şehvet ve ayıba çağrışım yaptıran çirkin kelimeleri kullanmayıp, mutlaka ondan bahsedilecekse istiâre yoluyla bahsetmeleri, ilâhî terbiyeye ittiba bakımından da güzel bir davranış olur.

Şurası da muhakkak ki:

لاَ يُحِبُّ اللّٰهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلاَّ مَنْ ظُلِمَ وَكَانَ اللّٰهُ سَمِيعًا عَلِيمًا . إِنْ تُبْدُوا خَيْرًا أَوْ تُخْفُوهُ
أَوْ تَعْفُوا عَنْ سُوءٍ فَإِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَفُوًّا قَدِيرًا

"Allah, zulme uğrayandan başkasının kötü sözü açıktan söylemesini asla sevmez. Allah her şeyi işitir, her şeyi bilir. Bir iyiliği açıklar ve-

---

[63] Kurtubu, *El-Cami' li Ahkami'l-Kur'an,* II/17.
[64] A.g.e., II/16.
[65] Ebû Dâvûd, Edeb, 11, 4807, V/155.
[66] Müslim, Zekât, 20. 1016/68. H., II/704.
[67] Kurtubu, *El-Cami' li Ahkami'l-Kur'an,* II/26; Âyetlerden birkaçı: Bakara, 2/236; Bakara, 2/187; Bakara, 2/222; Bakara, 2/223.; Nisa, 4/43; A'raf, 7/189.

ya onu gizler ya da bir kötülüğü affederseniz bilmelisiniz ki Allah da çok bağışlayıcıdır, her şeye güç yetirir."[68]

Aklı, zihni ve vicdanı temiz olan her insanı rahatsız eden pis/şen'i, şehevî duygularını tahrik edip, zihni bulandıran ve kötü hayallere sebep olabilen her çeşit müstehcen sözün açıkça söylenmesi, Allah'ı da rahatsız eder. Allah açıktan söylenmesi çirkin olan/müstehcen sözlerin söylenmesini sevmediği gibi, böylesi sözlerle ağzını ve lisanını kirletmesini de mü'mine yakıştırmaz. Eğer bazı müstehcen sözler, konunun açıklığa kavuşturulması ve daha iyi anlaşılması maksadıyla söylenecekse, böylesi sözler, mutlaka istiâre yoluyla, ödünç kelimelerle üstü kapatılarak söylenmelidir. Bilhassa öfkelenip birilerine sövmek, halk lisanıyla *"Sini kafa vurmak"*, *"Ağzına ...ım"* demek vb. çirkin ifadeler tiksinti verici kaba sözlerdir. Âdâb-ı muâşeretle ilgili bu kural, Kur'an-ı Kerim'in de örnek üslûbundandır. Sözgelimi cinsel ilişkiden söz ederken *mess, etâ*, *rafes*, *nikâh* gibi o manayı ifade edecek kelimeleri; kadınların kendi aralarında ve iki erkeğin kendi arasında yaptıkları sapık ilişki için aşırılık anlamına gelen *fahişe* terimini kullanmıştır. Nezâket ve nezahet ölçülerine sığmayan müstehcen laflara Kur'an'da rastlanılmaz. Ancak zulme ve hakarete uğrayan kişi, merciine şikâyet edeceği zaman, ifadede açıklık ve cezada adaletin gerçekleşmesi maksadıyla bu kelimeleri ya da kötü sözleri tırnak içerisinde olmak şartıyla aynen telaffuz edebilir, o kadar!

Bu ayet aynı zamanda Allah'ın, edebe aykırı ve çirkin sözlerin, mütehcen fıkra ve hikâyelerin, hiçbir zorunluluk yokken söylenip anlatılmasını sevmediğini ifade etmektedir.

Yaldızlı sözlerle, malayani kabilinden hikâye, fıkra ve masal anlatmak, başkalarını güldüreceğim diye Allah ve Rasûlü'nün hoş karşılamayacağı, dinen ve edeben müsait olmayan sözler sarf etmek gerçek Müslümanın yapacağı şeyler değildir. Müslümana yakışan; Rasûlullah (sav)'in de beyan ettiği gibi: *"Ya hayırlı bir söz söylemek veya susmaktır."*[69]

Hayırlı olmayacağı yerde konuşmayıp susmanın değerini Lokman (as) şöyle beyan etmiştir: *"Yavrucuğum, sustuğum için asla pişman olmadım. Zira söz gümüşse, sükût altındır..."*[70]

---

[68] Nisa, 4/148, 149.
[69] Buhârî, Edeb, 85, VII/104.
[70] Sâvî, *es-Sâvî ala'l-Celâleyn,* II/211.

Her söze katılma ve başkalarıyla ilgili sorulara cevap verme arzusu, hiçbir zaman iyi bir huy değildir. Zira denilmiştir ki: *"Sana sormayana cevap vermen, cevap vermeyecek kimseye bir şey sorman veya seni dinlemeyene konuşman edepli olmak demek değildir."*[71] Aksine edep dışıdır.

5- Kötülüklere Misliyle de Olsa Mukabele Etmemek

Yüce Allah şöyle buyuruyor:

وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِ إِنَّهُ لا يُحِبُّ الظَّالِمِينَوَلَمَنِ انْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ فَأُوْلَئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ

"Bir kötülüğün karşılığı, onun dengi bir kötülüktür; buna rağmen kim kötülüğü cezalandırmaz da barışı sağlarsa, onun ecri Allah'a aittir. Muhakkak ki O, zalimleri asla sevmez."[72]

Bu demektir ki, bir kötülüğe maruz kalan mü'min, kendisine yapılan kötülüğe misli ile karşılık verme hakkına sahiptir. Misli ile olmak ve mislini aşmamak şartıyla bu hakkı ona Rabbi vermiştir. İsterse kullanabilir. Fakat bu hakka rağmen affedip arayı ıslah etmek de Allah'ın tavsiyesidir. Hem de kötülüğe misli ile de olsa karşılık vermeyip "Affedecek olan kimsenin ecri Allah'tandır", cümlesi ile affetmek teşvik edilmiştir.

Yüce Mevla'mızın Rasûlü'ne tavsiyesi ise şöyledir:

"Sen affı ilke edin, iyiliği emret, cahillerden de yüz çevir! Şeytanın kışkırtmasını hissettiğin an, hemen Allah'a sığın; kuşkusuz O, işitir ve bilir. Görev ve sorumluluğunun idrakinde olan mü'minler, kendilerine şeytandan bir kışkırtma dokunur dokunmaz düşünür ve derhâl hakikati görürler. Şeytanın kardeşleriyse, şeytanlar onlara sapıklıkta yardım eder ve asla bunda kusur işlemezler."[73]

İyilikle kötülüğün bir olmadığını Allah da takdir ediyor. Size kötülük yapan kimseye misli ile karşılık verme hakkınız olmasına rağmen affedilmesi; hatta affetmekle kalınmayıp ona iyilikle mukabele edilmesi de Yüce Mevla'mızın tavsiyesidir. Sonunda vaat etmiştir, eğer size kötülük yapan kimseye iyilik ederseniz, aradan düşmanlık kalkmakla kalmaz, o kimseyi candan bir dost olarak bulabilirsiniz, demektedir:

---

[71] Makdisi, *Âdâbu'ş-Şer'ıyye*, III/583.
[72] Şura, 42/40.
[73] Bkz. A'raf, 7/199-202.

وَلاَ تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلاَ السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ. وَمَا يُلَقَّاهَآ إِلاَّ الَّذِينَ صَبَرُوا وَمَا يُلَقَّاهَآ إِلاَّ ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ . وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ .

"Allah'a çağıran, salih iş yapan ve 'Ben Allah'a boyun eğenlerdenim.' diyen kimseden daha güzel sözlü kim vardır! İyilikle kötülük bir değildir! Sen kötülüğü en iyi biçimde sav! O takdirde bir de bakmışsın ki aranızda düşmanlık bulunan kimse sanki içten/sıcacık bir dost oluvermiştir! Bu erdeme, ancak sabırlı olanlar eriştirilirler; bu ahlâkî fazilete ancak (dinden) büyük pay sahipleri yükseltilirler. Eğer şeytandan gelen bir kışkırtma seni dürtükleyip kışkırtacak olursa, hemen Allah'a sığın! Muhakkak ki O, her şeyi işitir, her şeyi bilir."[74]

Kötülüğü iyilikle savmanın iki anlamı olabilir: Biri, kendisine yapılan kötülüğe, hakkı olduğu hâlde misliyle de olsa kötülükle karşılık vermeyip ayette tavsiye edildiği üzere iyilikle karşılık vermektir. Diğeri ise, *"İnne'l-hasenat yüzhibne's-seyyiât."*[75] *"Kuşkusuz, iyilikler kötülükleri silip götürürler"* ayetinin tavsiyesine uyarak bir kötülük yapmışsa, onu telâfi etmek için hemen ardından mutlaka Allah'ı hoşnut edecek bir iyilik yapmaktır. Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her nerede olursan ol, Allah'ın razı olmayacağı işten sakın! Kötülük yaptığında ardından hemen bir iyilik yap ki onu silsin. İnsanlara güzel ahlâk ile muamele et."*[76] Ayette kast edilen, birinci mana bu olmalıdır.

Sabırlı ve dinden büyük pay sahibi olanlar, -Allah daha iyi bilir- şu vasıftaki mü'minler olmalıdır. Bunlar, Rabblerinden kendilerine indirilenin hak olduğunu bilirler. Ondaki gerçek ve hakikatleri görürler. İçtenlikle ona boyun eğerler. Bunu da ancak akıl ve basiret sahibi olanlar becerebilirler. Bunlar, Allah'a verdikleri sözü tam olarak yerine getirir, yaptıkları sözleşmeye riayet ederler. Allah'ın koparılmamasını emrettiği bağı korurlar, Rabb'lerini sever, sayar ve O'ndan çekinirler. Çünkü onlar hesabın kötüsünden korkarlar. Onlar, Rabb'lerinin rızasını gözeterek açlığa, yokluğa ve Allah yolunda karşılaşacakları her türlü sıkıntıya sabreder, göğüs gererler. Namazı ikame eder, kendilerine verilenlerden de gizli ve âşikâr infak ederler. Kötülüğü iyilikle karşılarlar. Ahiret yurdunun en âlâ sevabı işte bunlar içindir. Burası ebedî cennetlerdir. Bunlar ve salih olan baba-

---

[74] Fussilet, 41/33-37.
[75] Hûd, 11/114.
[76] Ahmed b. Hanbel, V/169; İbn Kesir, *Tefsir*, IV/269.

ları, eşleri, evlâtları oraya girerler. Melekler de çeşitli kapılardan yanlarına girer ve *'sabretmeniz sebebiyle size selâm olsun'* derler.

Anlıyoruz ki, insanları sevmek, saymak, sıkıntı ve eziyetlerine katlanmak, bütün söz ve davranışlarda nezaket kurallarına uymak, kibar ve efendi olmak, iradesi güçlü ve olgun insanların yapabileceği; ictimai hayatın en zor, fakat en değerli âdâb-ı muâşeret kurallarındandır. Bunun yanı sıra, şerli ve zorba insanların kötülüklerini zararsız bir hâlde defetmek, onu düzeltmek, hayra tebdil etmek ise gerçek Müslüman ve kâmil îman sahibi olanların yapacağı fevkalade bir başarıdır. Medeniyet ve nezaketin en âlâsıdır. Allah Teâlâ *"Birbirlerine karşı oldukça halîm, selîm; düşmanlarına karşı da (savaşta) son derece çetin*"[77] olarak tanımladığı kâmil mü'minlere şöyle bir tavsiyede daha bulunmuştur:

"Allah'a çağıran, salih iş yapan ve "Ben Allah'a boyun eğenlerdenim." diyen kimseden daha güzel sözlü kim olabilir?!"[78]

Evet, demek ki güzel söz söylemenin esasları maddeler halinde şunlardır:

1. Allah'a çağırmak,
2. Salih iş yapmak ve
3. *"Ben Allah'a boyun eğenlerdenim."* diyebilmektir.

Özü güzel olan bu insanın elbette sözü de güzeldir. Ancak böylesi erdemli insanlar, iyilik ile kötülüğün bir olmadığını bilir ve Rabbine imanı ve güveni sebebiyle kötülüğü en iyi biçimde savar. Dostlarını kaybetmek bir yana, düşmanından çok samimi dost çıkartır ve etrafa güzellikler saçar.

Bu demektir ki, bu erdeme sahip olan mü'min, gazaba sabır ile cehle ilim ile öfkeye hilim ile kötülüğe af ile mukabele etmeyi adet ve ahlak haline getirmiştir. O hiçbir zaman "Bana öfkelendi, bağırdı" diye öfkelenip bağırıp çağırmayı; "Sövdü, küfretti" diye sövüp küfretmeyi; "Bana zarar verdi" diyerek karşısındakini, derhal cezalandırmayı aklından bile geçirmez. Tam aksine, kötülüklere iyilikle karşılık vermeyi; dolayısıyla "Amel-i salihin en güzelini başarır"[79]

Râzî demiştir ki, *"Eğer sen şerli kimselerin kötülüklerine tekrar tekrar sabreder; alçaklıklarına öfke ile zorbalıklarına zorbalıkla ve*

---

77 Fetih, 48/29.
78 Fussilet, 41/33.
79 Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI/4206.

vahşetle mukabele etmezsen, onlar da düşünmek durumunda kalır ve en nihayetinde kötü huylarından ve davranışlarından utanıp vaz geçeceklerdir. Sonra da düşmanlıkları dostluğa, kızgınlıkları da sevgiye dönüşecektir."[80]

Allah Teâlâ'nın bu âyetiyle tavsiye ettiği davranış şekli şüphesiz, birbirinin hak ve şahsiyetine saygı duyan, birbirlerini din kardeşliğinin gerektirdiği ölçüler ve vazifeler çerçevesinde karşılayan mü'minleredir. Böylesi Müslümanlar arasında düşmanlığa karşı dostça davranmak, kötülüğe karşı iyilikle muamele etmek âyette ifade edildiği şekilde dostluğa dönüşür.

Ne kadar iyilik yaparsan yap, bilmeyen, şerrinden emin olamadığın, elinden ve dilinden daima zarar gördüğün, olması gerekenin aksine gayr-ı müslimlerle dost, Müslümanlara karşı düşman, Allah'ın emir ve yasaklarını tanımayan; hakka, hukuka riayet etmeyen; zâlim, facir, fasık olan kimselere karşı da her zaman için iyilikle mukabele etmek, elbette beklenmez. Böylesi şahıslara bulaşmamak, sataşmalarına kulak vermemek icap eder. Zira Allah Teâlâ "Has kullarından" bahsederken buyurmuştur ki:

"Rahman'ın (has) kulları, her zaman, her yerde tevazu ile vakarla yürürler; cahiller kendilerine sataştığı zaman da 'size selâm olsun' deyip geçer giderler."[81]

"Bunlar, boş bir söz işittikleri zaman ondan yüz çevirir ve 'Bizim işlerimiz bize, sizin işleriniz de sizedir; size selâm olsun, biz cahillerden olmayı istemeyiz.' derler."[82]

Hz. Âişe'den nakledildiğine göre bir adam Hz. Peygamber'in yanına girmek için izin istedi. Hz. Peygamber:

— *"Ona izin verin girsin, bu, aşiretin en kötü adamıdır."* dedi. Sonra, yanına gelince de onunla yumuşak ve normal bir üslupla konuştu. Adam gittikten sonra:

— *"Ya Rasûlallah, onun hakkında söylediğini söyledin, sonra da onunla yumuşak konuştun! Nasıl oluyor hem kötü olduğunu söylüyorsun hem de onunla normal bir insanla konuşur gibi iyilikle konuşuyorsun?"* dedim. Bana:

80 Râzî, Mefatihu'l-Gayb, XXVII/127
81 Furkan, 25/62.
82Kasas, 28/55.

— *"Ya Âişe, şüphesiz kıyamet gününde, Allah nezdinde durumu en kötü olan insan, başkalarının kaba davranışlarından korkup kendisini tamamen terk ettiği kimsedir."* buyurdu.[83]

Davranışların her türlüsünde aşırılıktan men eden bir ayet bir hadisle bir de kısa bir yorumla konuyu kapatalım.

Yüce Mevla'mız Buyuruyor ki:

عَسَى اللّٰهُ أَنْ يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذِينَ عَادَيْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةً وَاللّٰهُ قَدِيرٌ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

Ne bileceksin! Belki de Allah, sizinle düşmanlık ettiğiniz kimselerden bir kısmı arasına bir gün bir sevgi koyabilir! Allah'ın buna elbette gücü yeter... Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir!"[84]

Rasûl-i Ekrem (sav) Efendimiz diyor ki:

"Sevdiğini öyle sev ki, günün birinde o, sevmediğin bir kimse olabilir; düşmanına da öyle düşman ol ki, bir gün o, sevdiğin kişi olabilir."[85]

Allah için sevmek, Allah için düşman olmak; sevgilerin de düşmanlıkların da en güzeli ve en anlamlısıdır. Çünkü bu sevgi ve nefrette, daima fedakârlık, ölçü ve itidal vardır; bencillik ve aşırılık asla söz konusu değildir.

Denilir ki her dostluğun sonunda bir düşmanlık, her düşmanlığın sonunda da bir dostluk mümkündür; zira karşındaki de insandır.

Bütün bunlar, İslam dininin mükemmelliği, elçisinin ahlâkî güzelliklerin tamamlayıcısı olması ve insana verilen üstün değerden gelmektedir. O nedenle Müslümana yakışan, dostlukta ve düşmanlıkta asla aşırılığa kaçmamak ve gayr-ı müslimlerle bile ilişkilerini, Müslümanların aleyhine olmadığı sürece, "Ma'ruf" veçhile sürdürmektir.

6. Fısıldaşmak

İnsana saygı ifade eden hususlardan birisi de, onları, üzücü ve şüpheye sevk edici davranışlarda bulunmamaktır. Genellikle, toplum içerisinde, fısıltı ile konuşmak, birilerine kaş, göz işareti yapmak anlaşılması güç, fakat merak uyandırıcı olduğu için hoş karşılanmaz. Bu nedenle Rasûlullah (sav): *"Üç kişi olduğunuz zaman, ikisi arkadaşından ayrıca fısıldaşmasın. Çünkü bu, onu üzebilir"*[86] buyurmuştur.

---

83 Müslim, Birr ve Sıla, bab. 22, H. No: 2591.
84 Mümtahine, 60/7.
85 Tirmizî, Birr ve Sıla, bab. 60, H. No: 1997, 4/360.
86 Buhârî, İsti'zan, 45, VII/142.

Bir yerde iki kişi, üçüncü kişiyi yalnız bırakıp kendi aralarında sohbet edecek olurlarsa, hem o kişiyi yalnızlığa sevk etmiş olurlar hem de "acaba ne konuşuyorlar? Konu ben miyim?.." şeklinde tedirgin olmasına sebep olurlar.

Allah (cc):

إِنَّمَا النَّجْوَى مِنَ الشَّيْطَانِ لِيَحْزُنَ الَّذِينَ آمَنُوا

"Fısıltı ile gizli konuşmalar, ancak şeytandandır. Bu, îman edenleri üzmek içindir..."[87] âyet-i celîlesi ile "İnsanları üzücü ve endişeye sevk edici özelliği sebebiyle şeytanın süsleyip hoş gösterdiği bu durumdan mü'minleri sakındırmıştır."[88]

Necvâ, iki ya da daha fazla insanın, gizli bir yerde ve başkalarının işitmeyeceği bir sesle, fısıltı ile konuşmaları; fısıldaşmak; kulis yapmak; perde arkası faaliyetlerde bulunmak gibi manalara gelmektedir.[89]

Rasûlullah (sav), Yahudilerden üç beş kişinin bir araya gelip mü'minleri endişeye sevk edecek şekilde fısıltı ile konuşmalarını yasaklamıştır.[90]

Şâyet, dördüncü bir kişi daha gelir, yalnız bırakılan şahsı yalnızlıktan kurtarırsa veya sayı üçten fazla olursa, bu takdirde iki kişinin fısıltı ile konuşmaları ayıp ve saygısızlık olmaz.[91]

Hatta, birisinden müsaade almak şartıyla diğer şahısla başbaşa herhangi bir konuyu konuşmanın da ayıp olmayacağına dair sahabenin kanaatlerine rastlamaktayız.

Şurasını da belirtelim ki, fısıltı, anlaşılır olmadığı için merak ve üzüntüye sevk etmektedir. İslam âdâbı da sadece bu özelliğinden dolayı fısıldaşmayı uygun bulmamıştır. Şu hâlde aynı özelliklere sahip olması bakımından, üçüncünün anlamadığı herhangi bir kavme ait, özel bir dil ile veya İngilizce, Fransızca, Almanca, Kürtçe, Çerkezce vs. lisanlarla konuşmak da edep dışı sayılabilir. Binaenaleyh, âyet-i celîlenin bu anlama da işaret etmiş olacağını düşünerek, nezaketen üçüncü kişinin yanında, anlamadığı herhangi bir lisanla da konuş-

---

87 Mücadele, 58/10.
88 İbn Kesîr, *Tefsir,* IV/324.
89 Bkz. Nisa, 4/114; Enbiyâ, 21/3.
90 Bkz. İbn Kesir, *Tefsir*, VIII/68.
91 Ebû Dâvûd, Edeb, 29, 4851. H., V/179; Müslim, Selâm, 15, 2184. H., IV/1718.

mamak lâzımdır. Mahzur ortadan kalkınca, herkesin kendi lisanı ile konuşmasında elbette bir sakınca olamaz.

Şurasını da belirtelim ki, insanlara iyilik yapmak varsa zararlarına olan durumlarını düzeltmek; bu mânâda olup gizli kalması gerekiyor, en azından ifşa edilmesi zararlı ise, bu maksatla fısıldaşmak zararlı değildir. Çünkü Yüce Mevlâ'mız:

يَٓاَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلاَ تَتَنَاجَوْا بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَةِ الرَّسُولِ وَتَنَاجَوْا بِالْبِرِّ وَالتَّقْوَى وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ

"Ey iman edenler! Siz aranızda fısıltı ile özel konuştuğunuzda günahı, düşmanlığı ve Peygamber'e isyanı konuşmayın; iyilik ve takva konusunda fısıldaşın ve topluca huzuruna çıkarılacağınız Allah'a karşı gelmekten de sakının!"[92] buyurmuş, insanların menfaatine olan ve başkalarının bilmesi gerekmeyen konularda gizli konuşmaların, toplantıların yapılabileceğini açıklamıştır. Bunu yaparken de yine ölçülü olmaya ve başkalarını üzüntüye sevk etmemeye dikkat edilmelidir.

Jest ve mimiklerle bir takım ima ve işaretler de başkalarının anlam veremeyeceği gizlilikleri içerdiği için endişeye sevk edici ve üzücü olma niteliğine sahiptir. O sebeple *necvaya* benzetilmiş ve o konuda da mü'minler uyarılmışlardır:

وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ *"İmalı ve kinâyeli sözlerle insanlara lâf dokundurmayı, jest ve mimikleriyle onları alaya alıp aşağılamayı huy edinmiş her kişinin vay hâline!"*[93]

Ayetteki *hemz* ve *lemz*, birini karalama, aşağılama, iftira etme, imalı ve kinayeli söz söyleme, laf dokundurma, alaya alma, kaş, göz ve dudak hareketleriyle eğlence konusu edinme, gibi manalara gelmektedir. İkisi de birbirinin yerine kullanılmakla birlikte, *hemz* şahsın arkasından *lemz* ise, yüzüne karşı tahkir edici, aşağılayıcı söz söylemek ve hareketlerde bulunmaktır.

Hümeze, "Hemz" mastarından olup, jurnal eden, kötüleyen, eliyle yaklaştırıp göz kırpan;[94] avurtlarıyla, kaş, göz ve başıyla bir şah-

---

[92] Mücadele, 58/9.
[93] Hümeze, 104/1.
[94] İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab,* V/425.

sın arkasından, alaylı bir şekilde hareketlerde bulunup ayıplayan, hafife alan anlamınadır.[95] Vurmak, dürtmek, sıkıştırmak demektir.[96]

Lümeze ise, "Lemz" mastarındandır. O da: Şahsın, yüzüne karşı yine, el, kol ve mimiklerle ayıplayan, tahkir eden anlamınadır.[97]

İbn Keysan da: Hümeze, beraber oturduğu kimseye, kötü sözlerle eziyet eden; Lümeze de: göz kırpıp, göz, baş ve kaşlarıyla işaret eden kimsedir, demiştir.[98]

Tariflerden de anlaşıldığı gibi, herhangi bir şahsı, topluluk içerisinde küçük düşürecek, tahkir edecek olan söz, ses, işmar ve işaretler; jest ve mimikler dinen ve edeben hoş karşılanması mümkün olmayan davranışlardır. Allah ve Rasûlü, bütün mü'minleri bu nevi edep dışı haraketlerden men'etmişlerdir. Çünkü bu türlü davranışlar, Müslümanları birbirine ancak düşman eder, saygı ve sevgiyi mahvederek cemiyette huzur ve meveddeti yok eder.

Allah Teâlâ,

وَلاَ تَلْمِزُوٓا أَنفُسَكُمْ *"Nefislerinizi ayıplamayınız!"*[99] âyetiyle de bu konuyu işaret edilmiştir. Müfessirler "*Nefislerin ayıplanmasının*" üç şekilde olabileceğini söylemişlerdir:

1. Müslümanların, birbirlerine karşı vazifelerinden birisi de, kardeşinin varsa ayıbını örtmektir. Hz. Peygamber: *"Kim bir din kardeşinin bir ayıbını örterse Allah da onun ayıplarını örter"* hadisi ile buna işaret etmiştir. Bir kimse bu vazifeyi yapmayıp da din kardeşini ayıplarsa, o kimse vazifesini ters yaptığı için kendi kendini ayıplamış olacaktır. Allah (cc) bu âyetiyle *"Kendi kendinizi ayıplamayınız"* buyurmuştur.

2. Müslümanlar, birbirlerinin iyi ve kötü hâllerine iştirak eden tek bir vücut gibidirler. Binaenaleyh biri diğerini ayıplayacak olursa kendi kendini ayıplamış olacaktır.

3. Sen onu, o seni, şeklinde birbirinizi ayıplamayınız demektir.

وَلاَ تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ "*Birbirinize (hoş olmayan) lâkaplar takmayınız!*"

---

[95] İbn Manzur, *A.g.e*, VI/476; İsmail b. Hammad Cevherî, *es-Sıhah, Tâcu'l-Luğa ve Sıhahu'l-Arabiyye,* Tahkîk: Ahmed Abdul'Ğafur Attar, Mısır, II/899.
[96] Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi,* II/867.
[97] Cevherî, *es-Sıhah*, II/892; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, III/850.
[98] Kurtubi, *El-Cami' li Ahkami'l-Kur'an*, XX/182.
[99] Hucurat, 49/11.

Lâkap takmak, aşırılığa kaçmamak şartıyla bir insanı, sahip olduğu meziyetleriyle övmek ve iltifat maksadıyla olursa bunda bir sakınca yoktur. Hatta bu, Sünnet-i Seniyyeden sayılır! Nitekim Ebû Bekir es-*Sıddîk*, Ömeru'l-*Faruk*, *Ebû Hureyre* ve benzerleri, Rasûlullah'ın da beğendiği/onayladığı lâkaplardır. Halkımız arasında da *'Yiğit lâkabıyla anılır.'* sözü meşhurdur. Fakat hoş görüyle karşılanması mümkün olmayan, mü'minin izzet-i nefsini rencide eden ve insanlar arasında küçük düşürücü lakaplar takmak, din kardeşliğine ve âdâba uymaz!

7. Tecessüs

Her insanın mutlaka topluma açık zâhiri bir hayatı, bir de şahsına özgü olup başkalarına kapalı kalmasını istediği özel hayatı vardır. Toplumla ilgili olan yönünün (ki, geçmiş konularda ondan bahsetmiştik) herhangi bir gizliliği söz konusu değildir. Fakat özel hayatı ise, adından da anlaşılacağı gibi başkalarına karşı gizlilik arz edebilir. Şahıs o yönünü, kendisi ızhar etmedikçe, başkalarının araştırıp ortaya koyması[100] ayıp sayılmaktadır. Allah Teâlâ bunu:

يَآأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلاَ تَجَسَّسُوا

"Ey iman edenler! Zandan çok sakının! Çünkü zannın bir kısmı günahtır! Birbirinizin açığını araştırmayın."[101] âyet-i celîlesi ile yasaklamıştır.

Tecessüs: "Cesse" fiilindendir. Casusluk yapmak, bir şeyi derinliğine araştırmak, anlamak için üzerine düşmek;[102] ister kendi merakını gidermek için olsun, ister başkaları adına çalışsın, *"Kötü niyetle işlerin iç yüzünü araştırmak"*[103] ayıpları ortaya koymak için teftiş etmek gibi anlamlara gelmektedir.[104] Dolayısıyla şer ve kötülük tevlid edeceği için çirkin bir harekettir. Âdâba uymaz. Bu münasebetle Allah Teâlâ, *"Zâhir olanını alınız, Müslümanların ayıbını araştırmayınız"* buyurmuştur.[105]

Rasûlullah (sav) de: *"Ey dili ile îman edip de kalben inanmayanlar! Müslümanlara eziyet etmeyiniz, onların gizli taraflarını araştırmayınız. Allah, Müslüman kardeşinin gizli tarafını araştıranın gizli-*

---

[100] İyi niyetle araştırmak ve yardımcı olmak ayıp değildir. Bir yönüyle Allah'ın emridir. Fakirler için bakınız s. 400.
[101] Hucurât, 49/12.
[102] İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab,* VI/38; Cevherî, *es-Sıhah,* II/910.
[103] İbn Manzur, *a.g.e,* a.y.
[104] Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi,* II/888.
[105] *El-Cami' li Ahkami'l-Kur'an,* XVI/333.

liklerini araştırır. Ve Allah (cc) kimin ayıbının peşine düşerse, evinin içinde bile olsa, onu herkese karşı mahcup eder."[106] buyurmuş, bu kötü ahlâkı kendilerine âdet edinenlerin kötü âkıbetini böyle açıklamıştır.

Kurtubî, bu âyetin tefsirini yaparken, kast etmiş olduğu mânâya işareten şöyle bir kıssa nakletmiştir:

Bir adamın Medine'de hasta yatan bir kız kardeşi varmış, onu ziyarete gittiğinde ne görsün, kardeşi ölmüş! Kardeşini defnederken içinde dinarları olduğu hâlde kesesi kabre düşmüş. Sonradan bunun farkına varınca, aileden bazılarının da yardımı ile kabri açmış ve keseyi aldıktan sonra kardeşini tekrar görmek isteyince, bir de ne görsün, kabrin içerisi ateş dolu!

Eve geldiği zaman annesine sormuş; *"Kız kardeşimin durumu ne idi?"* deyince annesi: *"Kardeşin, namaz vakitlerini çok geçiriyordu. Bir de komşular uyuduğu zaman, kalkıyor, kulağını kapıya verip dinliyor ve sırlarını dışarı çıkartıyordu."* cevabını vermiş.[107]

Bazı insanlar fazla merak sahibidirler. "Acaba"nın arkasına pek fazla düşerler. Bazan da merakı gidermek için bunu bir hak telâkki ederek *"Ne yapayım, merakımı gidermek için yaptım"* diyebilirler(!). İzah edildiği gibi bu, oldukça çirkin bir davranıştır. Hiçbir mü'mine asla yakışmaz. Yakışan, ancak gördüğü zaman, din kardeşinin ayıbını örtmektir. Açmak, hele hele yaymak asla doğru değildir.

Sözün özü şudur: Hiçbir kimsenin evi, ev eşyası, içinin tertibatı; şahsın özel durumu, geçimi, kazancı, şahsına ait gizli bir işle meşgulse meşguliyeti kısaca gizli kalmasını arzu edip gizlemeye özen gösterdiği hususların peşine düşülmemelidir. Özel eşyasını karıştırmak, mektuplarını açmak, telefonunu dinlemek, iki kişi baş başa konuşuyorsa veya kapalı bir yerde konuşuluyorsa onlara kulak kabartmak... Bir kimsenin yaşının kaç olduğunu araştırmak ayıp kabul edilince, buna gelinceye kadar araştırılması ayıp kabul edilen tüm hususların peşine düşmek; onları öğrenip ifşâ etmek haramdır. Allah Teâlâ tecessüsün her nev'ini haram kılmıştır. Çünkü bu da insanların, birbirine karşı güven duygusunu yıkan, saygı ve sevgiyi yok eden kötülüklerdendir.

---

[106] Tirmizî, Birr ve Sıla, 85, 2032. H., IV/378.
[107] Kurtubi, *El-Cami' li Ahkami'l-Kur'an,* XVI/334.

Gerçek Müslüman, herkesin elinden ve dilinden zarar görmediği kimsedir.[108] Başkalarına zararlı olan ve üzen her davranış İslam âdâbına aykırıdır.

Gerçek mü'min, ibâdet ve ihlasıyla Allah'a; sünnetlere tam olarak uymasıyla Rasûlü'ne, nezaket ve edebiyle de insanlara karşı vazifelerini yerine getiren kimsedir. Bu üç husustan birisi eksilirse, îmanda da eksilme olur.

Edep, insana ve işlerine güzellik katan bir niteliktir. O giderse güzellik kalır mı? Cenâb-ı Hak ondan artık neyi kabul etsin ki?[109]

---

[108] Buhârî, Îman, 4. I/8, 9.

[109] *"Allah güzeldir, ancak güzel olanları sever"* (Müslim, Îman, 39, 91. H., I/93. Başka bir hadis-i şerifinde de Rasûlullah (sav): *"Allah, hoş ve temizdir, ancak temiz ve hoş olanları kabul eder"* buyurmuştur. (Müslim, Zekât, 19, 1015. H., II/703.)

Ehl-i irfan arasında aradım kıldım talep,
Her hüner makbul imiş; illa edep illa edep!

Yunus Emre

SONUÇ

Allah katında geçerli tek din olan İslam, getirmiş olduğu ilâhî kanunları, ahlâkî kuralları ve edebî ölçüleri ile insanların dünya ve âhiret saadetine erişebilmeleri için takip edilebilecek en doğru yoldur.

Helâl kılıp yapılmasını emrettiği her şey insanların menfaatine; haram sayıp yasakladıkları da mutlaka zararlarınadır. Allah'a ve Rasûlü'ne itaat eden, dinin emir ve yasaklarını gözeten ve görev ve sorumluluklarının bilinciyle yaşayan her mü'min dünya da âhirette de gerçek mutluluğa erişir.

Allah (cc), Kur'ân'da, ahkâm ve ahlâkı olduğu gibi, insanlar arası münasebetlerde, bir edep ve nezâket kuralı olarak uyulabilecek muâşeret esaslarını da çoğunlukla kendisi tanzim etmiş; Müslümanların uymaları ve onunla kolay bir hayat yaşamaları için âyet-i kerîmeleriyle belirlemiştir.

Dört bölümden meydana getirmiş olduğumuz çalımamızda âdâbla ilgili âyetlerin Kur'an-ı Kerim'den tespitine çalıştık. Tespit edebildiğimiz tüm âdâbla ilgili ayetleri izahlarıyla birlikte tanıtmaya gayret ettik.

Birinci bölümde, Âdâb-ı Muâşeretin çeşitli tarifleri, fert, toplum ve ibâdetler açısından önem ve kaynağını açıklarken; âdâb-ı muâşeretin, şahsı toplum içerisinde saygıya lâyık kılan, insanlar arası bağları kuvvetlendiren, ilişkileri ölçü ve güzellik kalıbına sokan, ibâdetleri mükemmelleştirip kabule şayan kılan önemli bir konu olduğunu; dolayısıyla âdâb olmadan kul-Allah mü'min-peygamber ve insan-insan ve diğer insanlar arasındaki münasebetlerin mükemmel olmayacağı hakikatini gördük.

İkinci bölümde, ikili ilişkiler başlığı altında, fertle diğerleri arasındaki münâsebetlerde takip edilecek âdâbı inceledik. Öncelikle de insanlık âleminin yegâne hidâyet rehberi olan, Allah Teâlâ’nın sevgili kul ve Rasûlü olan Hz. Peygamberle olan münasebetlerde, Müslümanların uyacakları âdâbı inceledik.

Allah Teâlâ bu konuda mü’minlere, Rasûlullah’ın, her konuda önüne geçmemelerini, ta’zim ve hürmette kusur sayılabilecek her türlü söz, iş ve davranışlardan uzaklaşmalarını, adıyla çağırmayıp, şahsına ve yüce makamına lâyık olan “Yâ Rasûlallah, yâ Nebiyallah” şeklinde hitap etmelerini emretmiştir. Gerek vefatından önce, gerekse vefatından sonra adı anıldığı her seferinde salât-ü selâm getirmek suretiyle de gıyaben ta’zim ve hürmet hislerinin muhafaza edilmesini te’dip etmiştir.

İnsanların babası durumunda olan Hz. Peygamberle ilgili âdâptan sonra, Müslümanların, sevgi ve ta’zimde anneleri mesabesinde olan zevcât-ı tahiratla ilgili olarak Müslümanların te’dip edildiği âdâb ise:

Hz. Peygamber’in hanımları, yalnız saygı ve sevgi hususunda mü’minlerin anaları durumunda olup, beşerî ilişkilerde yabancı kadın hükmündedirler. Mahremleri (nikâhları haram olan) olmayan erkeklerle konuşurlar veya alış-veriş yaparlarken, mutlaka perde gerisinde bulunmaları, diğer kadınlar gibi sözlerinde cilve, hareketlerinde kıvraklıktan uzak olmaları emredilmiştir. Genellikle evlerinde oturup ibâdetle meşgul olmaları tavsiye olunmuş; ancak böyle yaptıkları takdirde pislikten uzak duracak ve tertemiz yaşayacakları beyan edilmiştir.

Tüm mü’minlerin ana ve babaları durumunda olan Hz. Peygamber ve hanımlarıyla ilişkilerde uyulacak âdâbı belirttikten sonra, şahsın, kendi öz ailesi içerisindeki âdâba yer verdik. Bu konuda, iyi bir aile yuvasının kurulabilmesi için Allah Teâlâ’nın Müslümanlara tavsiyesi mahiyetinde olan; evleneceği kadına bakmak, dünür (hıtbe) olma, evlenme teklifinde bulunma ve şekillerini, Rasûlullah’ın; nişanlanma, düğün ve zifafla ilgili sünnetlerini izaha çalıştık.

İyi bir aile hayatının devamı için gerekli olan, karı-koca arasındaki âdâbı açıklarken de, kocanın, fizikî ve ruhî üstünlüğü ve infak görevi sebebiyle ailenin reisi durumunda olup hanımı ve çocuklarının tüm özlük haklarına saygı duyması gerektiğini belirttik. Riyaset görevini, Allah Teâlâ’nın emrettiği şekilde yerine getirip, zulüm ve

haksızlıklardan kaçınmasını; hanımıyla alay etmeyip lâyık olduğu şekilde davranılacağını beyan ettik.

Hanımından, zamanla itâatsizliğe ve isyana götürecek davranışlar hisseder etmez fevri davranmayıp Allah (cc)'ın, tavsiye ettiği, önce nasihat sonra hicret, en sonunda da dövme (yaralamamak şartıyla) çareleri ve şekilleri izah edildi. Şayet yine de kadın itaatsizlikten vazgeçmeyecek olursa, o zaman da akrabalara, karı kocayı barıştırıp yuvanın bozulmamasını temin görevi beyan edildi.

Hanım da, iş bölümü neticesinde kendisine tevdî edilen, ailenin iç durumu ile ilgili görevlerinde kusur etmemeye çalışmalıdır. Aile mahremiyetlerini koruyup, mal ve eşyanın korunması görevinde kocaya yardımcı olmalıdır. Kocaya itaat etmek, saygı duyup üzüntü ve neş'esini paylaşmak da yine hanımın uymak zorunda olduğu âdâb olarak açıklandı. Karı ile kocanın arasındaki gizli münâsebetlerinden olan cinsî ilişkilerde âdâba da Kur'an-ı Kerim'de işaret edildiği ölçüde yer verildi.

Ailenin diğer fertlerinden olan çocukların, ebeveynine karşı ve ebeveynin çocuklarına karşı âdâbı şu şekilde beyan edilmiştir:

Evlâda karşı sevgi, mutlaka her canlıda mevcuttur. İnsanları, bu konuda, diğer canlılardan ayıran tek özellik ise, sevgi ve şefkat duygularının dozunu ayarlayabilme kabiliyetidir. Anne ve baba, çocuklarına karşı sevgi ve şefkatte ne kadar olumlu davranır, ifrat ve tefritten sakınırlarsa, evlâdlarının yetişmesi, terbiye ve ahlâkında da o derece etkili olurlar.

Evlâdına acımayan anne ve babanın varlığını düşünmek imkânsız olmakla beraber; yok denilemez de. Zira *"Merhametteki aşırılıkları sebebiyle terbiyede etkili olamayan kimseler, gerçek mânâda acımamışlardır"* dersek hata etmiş olmayız. Bu münâsebetle acıma konusunda da anne ve babanın mu'tedil olması lâzımdır.

Çocukları arasında kız erkek ayrımı yapmamak, her konuda eşit davranmak, doğumundan itibaren her seviyede alabileceği ölçüde terbiye ve ahlâk kurallarını kafasına nakşetmek, öğrenim çağına gelince de öğrenimi ile yakînen meşgul olmak anne ve babanın, çocukları ile ilgili görevleridir.

Çocuklar da kendilerini binbir zahmetle dünyaya getirip, büyütüp besleyen anne ve babalarına karşı saygı ve itaatte kusur etmemelidirler. Her vesile ile sevecekleri ve memnun olacakları davranışlarda bulunmaları; "Anneciğim", "Babacığım" şeklindeki hitaplarıyla

kalplerini ferahlatmalı, emir ve isteklerine karşı, "Buyurun, emredersiniz, baş üstüne" şeklindeki inkıyatlarıyla onları hoşnut etmelidirler. Özellikle, ihtiyarladıkları zaman, onlar nasıl küçükken kendisine acımış, şefkatle muamele etmişlerse, evlâd da anne ve babasına aynı şekilde, şefkat ve merhametle muamele etmelidir.

Yüce dinimiz İslam, getirmiş olduğu tüm emir ve yasaklarıyla insanların, hususen Müslümanların, ferdî ve ictamâî hayatlarını düzene koymayı arzu etmektedir. Bu cümleden olarak, kadın-erkek ilişkilerinde serbestliğin, her yönden zararlarına istinaden yasaklamış, zarurî durumlarda mahremiyet sınırları koymuştur. Binaenaleyh:

1. Erkek erkekle olduğu zaman, dizlerle göbek arasını,

2. Kadın kadınla olduğu zaman, (gayr-ı müslim ve fâcir mü'min kadınlar hariç) aynen dizle göbek arasını kapatıp göstermemeleri ve bakmamaları emrolunmuştur.

3. Kadın, erkekle olduğu zaman üç hâli vardır.

a) Kocası ile birbirlerinin, istisnasız her yerlerine bakıp dokunabilecekleri,

b) Kadın için; babası, erkek kardeşleri, kız ve erkek kardeşlerinin oğulları, amca ve dayılar, henüz kadını cinsî açıdan tanımayan çocuklar, erkeklikden tamamen kesilmiş ihtiyarlarla, gayr-ı müslim kadınların dışındaki kadınların yanında; baş, boyun, gerdan, kol ve dizlerden aşağı bacaklarının açılıp görülmesi hâlinde herhangi bir haramlığın sözkonusu olmadığı; dolayısıyla birbirlerinin yanına girip-çıkmada rahat etmeleri âdâbı belirtilmiştir.

c) Nikâh düşen yabancı erkeklerin yanında ise, zarurî haller dışında, el ve yüzlerinden başka yerlerini açmamaları; konuşurken ses ve sözleriyle fitneye sebep olmamaları, genellikle evlerinde oturup ereklerin arasında kırıtarak dolaşmamaları emredilen İslamî âdâptandır.

Ailevî ilişkilerin hemen arkasından gelen ve onun kadar önemli olan bir konuda öğretmen-öğrenci münâsebetleri ve âdâbıdır.

Öğretmenler, ilim yönünden peygamberlerin vârisleri, ortaya koyacakları çalışmalarıyla da kurulacak olan yeni dünyanın mühendisleri durumundadırlar. Aile içerisinde, anne ve babanın fonksiyon ve sorumlulukları ne ise, toplum içerisinde de öğretmenlerin durumları aynıdır. Hatta daha önemlidir. Bu münâsebetle Allah Teâlâ

Kurân-ı Kerîm'de öğretmen ve öğrenci mes'elelerine de gerektiği ölçüde ışık tutmuş; eğitim-öğretim metodlarıyla beraber öğretmen ve öğrencinin uyması icâbeden âdâbı beyan etmiştir.

Öğretmen ilmi ile âmil, fazıl ve adaletli, o derecede de insaflı olmalıdır. Öğrencileri kendisinin din kardeşi, kendileri de onların babaları durumundadırlar. Söz ve davranışlarında bu ölçüyü nazar-ı itibara alıp, sevgi, şefkat ve merhamet konularında müşfik bir baba gibi olmalıdırlar.

Öğrencilerin hatalarını genellikle affedici olup suçlarının ziyadeleşmesi hâlinde de nasihat ve tâ'riz yoluyla düzeltme, yoluna gitmelidir. Gereksiz yere ve nefret ettirecek derecede dövme cihetine gitmemelidir. Çünkü dövmek, eğitimde en son çâredir. O da aşırı olmamak şartıyladır.

Hitaplarında, "Yavrucuğm, evlâdım, oğlum, kızım" gibi yakınlık ifade eden sözler kullanıp, sertlik ve zorlaştırıcılıktan uzak kalmalıdır. Yapmış olduğu ta'limin karşılığı olarak öğrenciyi minnet altında bırakıp kötü örnek olmamalıdır.

Öğrenci de; öğretmenini, saygıdeğer bir büyük olarak tanıyıp, ta'zim ve hürmette kusur etmemeye çalışmalıdır. Daima can kulağı ile dinleyip görevlerini ihmal etmemelidir. Tevazu kisvesine bürünüp kibir sayılabilecek her türlü düşünce ve hareketten uzak olmalıdır. Soracağı zaman, mutlaka müsaade aldıktan sonra ve edebi dâhilinde sormalı; can sıkıcı davranışlarda bulunmamalıdır.

Allah Teâlâ, tüm insanları birbirine muhtaç olabilecek bir şekilde yaratmıştır. Bu sebeple her Müslüman sadece, nefsini düşünecek kadar bencil olamaz. Mutlaka başkalarını da düşünmek mecburiyetindedir. Bu münasebetle Yüce dinimiz İslam, birbirine vâris olacak kadar yakın bir seviyede komşuluk ilişkilerine önem vermiş; komşusu ızdırap içerisinde iken ondan bigâne kalanları gerçek mü'minlerden saymamıştır. Yetimlerin, mâl ve kendileriyle ilgilenmeyi; terbiye ve iaşelerini üstlenmeyi mü'minlere emreden Allah Teâlâ, fakirleri de ihmal etmemeyi, hem de malın en güzelinden onlara infakta bulunurken gönüllerini hoşnut edecek bir tarzda vermeyi emretmiştir.

Komşular, yetim ve fakirler içtimaî hayatın bir parçasıdırlar. Onları ihmal ederek saadete ulaşmak mümkün değildir. Bu münasebetle toplum içerisinde bulunan ve zayıf olan her unsurun kuvvetlendirilmesi, haklarının gözetilip şefkat ve merhamet duygularıyla ilgilenilmesi Allah Teâlâ'nın bu konudaki emirlerindendir.

Komşuluk ilişkileri içerisinde mülâhaza edebileceğimiz bir gurup da gayr-ı müslimlerdir.

Yakın komşu olmasa bile sınır komşusu olarak gayr-ı Müslimlerle münâsebetlerin olacağı muhakkaktır. Bu münasebetle onlarla ilişkilerde uyulacak muâşeret esaslarına da dikkat edilmelidir. Bunu da iki kısımda incelemiş bulunmaktayız: Birincisi, savaş hâlidir ki, insanlık âlemi hayatta kaldığı müddetçe savaş kaçınılmazdır. Fakat savaş hâlinde de olsa, insanî duygulardan uzaklaşmamak insan ve mü'min-i kâmil olmanın şartlarındandır. Bu münâsebetle Yüce dinimiz İslam, savaşta, gayr-ı müslimlerin savaşamayacak durumda olan ihtiyar, kadın ve çocuklarını öldürmemeyi; savaşanların da, göz, kulak, burun gibi azalarını keserek vahşîce savaşmamayı emretmiştir.

Sulh hâlinde de, mü'minlere zararları olmadığı müddetçe, komşuluk, alış veriş, yardımlaşma gibi insanî ilişkileri Allah Teâlâ mubah kılmıştır. Kitap ehlinden olanların yemeğini (dînen helâl olanlardan) yemek, iffetli kadınlarıyla evlenmek, hastalarını ziyaret etmek v.s. de aynı şekilde İslam âdâbından olarak mü'minlere tavsiye olunmuştur.

Buna rağmen, fitne ve tehlikelerinden emin olabilmek için de dostlukta fazla ileri gitmemek, Müslümanların sırlarını vermemek, oyunlarına gelmeyecek şekilde uyanık olmak da yine Allah Teâlâ'nın te'dip ettiği âdâptandır.

Savaşların bir neticesi olarak ele geçirilen köle ve cariyeler, İslam'dan önce, insanlıkla alâkası olmayan bir muameleye tâbi tutulmakta idiler. Zulüm, işkence, hür olanların tüm ağırlık ve külfetleri onların üzerinde idi. Hattâ kaplanlarla boğuşturarak, behîmi zevkler onlarla tatmin edilmeye çalışılıyordu.

İslam dininin getirmiş olduğu insancıl anlayış sayesinde durum değişti. Köle ve cariyelere tanınan yeni haklar kendilerinde insan oldukları duygusunu ve hürriyete kavuşma arzusunu kuvvetlendirdi. Müslümanlara da anlaşma yoluyla hürriyeti seçenlere yardım etmeleri tavsiye edilirken; yemeklerinden yedirmek, giydiklerinden giydirmek; kölem, cariyem yerine oğlum, kızım, kardeşim gibi insanî tâbirler kullanmak emrolunuyordu. Birçok günahın keffareti, köle âzâd edilmesiyle ödenebileceği hükmü ile de bu müessesenin zamanla yok edilmesi yoluna gidiliyordu. Allah Teâlâ ve Rasûlullah'ın, bahsettikleri köle azâd etmekle ilgili faziletler konusunda ise, mü'minler âdeta birbirleriyle yarışıyorlardı. İslam dininin bu müesseseye kazandırdığı yeni çehre sayesinde pek çok köle ve câriye, efendilerinin

yanında kalmayı hürriyete tercih etmişler, zamanla ordu komutanı, kabile reisi hattâ müstakil devletler dahi kurmuşlardır.

Bugün yeryüzünde, eskiden olduğu gibi köle ve cariyelerden, onlara tatbik edilen gayr-ı insanî davranışlardan bahsedilmiyorsa, bunun İslam dininin getirdiği ilkeler sebebiyle olduğu gerçeğini bilmek lâzımdır.

Bölümün son konusu olarak da devletin yönetim kadrosunda yer alan, âmir-memur ilişkilerinde gözetilecek âdâptan bahsedilmiştir.

Yönetimi olan her cemiyet, ancak yönetenlerle yönetilenler arasındaki münâsebetlerin kalitesine göre refah ve saadetten paylarını alabilirler. Saygı duyulmayan veya saygıya lâyık görülmeyen bir yönetici nasıl ki başarı şansından mahrum oluyorsa; birbirlerinin haklarına riâyet etmeyen, haksızlıklar, kanunsuzluklar ve rüşvet furyaları bulunan insanlar da ancak lâyık oldukları şekilde yönetilirler. Bu münâsebetle yüce dinimiz İslam, âmir-memur durumunda olan Müslümanların birbirlerine saygılı olmalarını, hak ve hukuklarına riâyet edip birbirlerini sevip korumalarını emretmiştir. Dalkavukluk, zulüm, rüşvet gibi kötü düşünce ve davranışları da yasaklamıştır.

Vazife, ancak Allah rızası ve insanlara karşı bir görev anlayışıyla yapılmalı, yalnız Allah'ın rızası umulmalıdır. Onun dışında beklenen menfaatlar ve peşine gidilen istekler yönetim müessesesinin çarklarını çalıştırmaz, zulme götürür. Halbuki İslam'ın her konuda âdâb-ı muâşereti emretmesindeki maksat, zulüm ve haksızlık duygularını bertaraf etmek, her türlü insanî duyguları geliştirmek, söz ve davranışlara letafet, nezaket ve güzellik kazandırmak suretiyle insanlar arası ilişkilere kolaylık ve ahenk sağlamaktır.

Üçüncü bölümde de "Yaklaştırıcı nitelikte, genel ilişkiler" adı altında, şahıslar arasında sosyal münâsebetlerin daha olumlu bir şekilde sürdürülebilmesi için gerekli olan hususlar ve âdâbına yer verilmiştir.

Bu cümleden olarak selâmlaşmak, Müslümanlar arasındaki sevginin vücûdu, bağların te'yidi, kin ve düşmanlıkların bertaraf edilmesi için önemle üzerinde durduğumuz bir konudur.

Allah Teâlâ bu konuda selamlaşmayı tavsiyeden öte, nasıl selâmlaşılacağını, selâm verildiği zaman, mukabelede bulunmanın ve en güzeli ile selâmlamanın örneğini dahi vermiştir.

Hz. Peygamber (sav) de selâmda takip edilecek sırayı, kimlere, hangi şartlar altında selâm verilip verilmeyeceğini hadisi şerifleriyle

izah etmiştir. Başkalarının yanına girerken, çıkarken, kendi evine girişte selâm vermenin gerekliliğine dair hususlar bu konu içerisinde geniş bir şekilde tavzih edilmiştir.

Selâmın tamamlayıcısı olarak musafaha etmenin fazileti, selâmdan sonra gelen kimseye "Merhaba" demenin önemi yine bu konuda yer verdiğimiz hususlardandır.

İslam dininde, Müslümanlar arasındaki ilişkinin devamı, sevgi ve meveddetin kuvvetlenmesi hususunda müstesna yeri olan bir konuda misafir kabul edip ikramda bulunmaktır.

İnsanlar arasında karşılıksız iyilik yapmanın, hiçbir hakkı olmadığı hâlde şahsın malından, hemde en güzeline ortak olmanın; böylece insanî ilişkilerin devamı ve din kardeşliği duygusunun kuvvetlendirilmesini misafirlik konusunda görmekteyiz.

Allah Teâlâ, İbrahim (as)'ın şahsında mü'minlere, misafirleri güler yüzle karşılayıp tatlı dil ile memnun etmeyi, mevcut olanlar içerisinde en güzelinden yiyecek ve içecekler sunmayı; daha sonra da hoş bir şekilde dış kapıya kadar uğurlamayı tavsiye etmiş, örneklerini göstermiştir.

Misafirlere de, randevusuz gelmemeleri, gelince vakte riayet edip ev sahibine sıkıntı vermemeleri, evde tecessüs ve dikkat çekici davranışlarla ev sahibini tedirgin etmeme gibi âdâba riâyetleri emredilmiştir.

Dördüncü bölümde de; şahsa ait konular işlenmiş, toplum içerisinde yaşamanın şartlarından olan insanlara saygı, temizlik, kılık-kıyafet düzgünlüğü gibi konulara yer verilmiştir.

Cemiyet içerisinde yaşayan bir insan, saygıya lâyık olabilmesi için hem kendi şahsına hem Allah'a, hem de diğer inanlara karşı görevini yapıyor olmalıdır. Özellikle kendi şahsına saygı duymayan bir insanın, başkalarından saygı beklemesi abes olacağı için Allah Teâlâ, bu konuda uyulacak muâşeret esaslarını Kur'ân'da beyan etmiştir.

Bir Müslüman, zahiri ve bâtinî temizliğe gereken önemi vermedikçe mü'min-i kâmil olamayacağı gibi, görünüşüne (kılık-kıyafetine) itina göstermedikçe de cemiyetin ve fertlerin iltifatlarına mazhar olamayacaktır. Bu münasebetle her Müslümanın mutlaka iç ve dış temizliğine, elbise ve görünüşünün düzgünlüğüne, içinde yaşadığı ev ve çevresinin nezâfet ve nezâheti konularında titizlik göstermesi lâzımdır. Bunları yapmamak veya önemsememek, toplum

içerisinde yaşamaya lâyık olmamak demektir. Kendi kendisine saygısızlıktır.

Her insana saygı duymak, özellikle büyüklere hürmet etmek, küçükleri sevmek dinimiz İslam'ın önemle üzerinde durduğu konulardan birisidir. Bunları ihmal etmekse îmanın zafiyetinin alâmetidir. Bu sebeplerle, meclise gelenlere yer vermek, gereken iltifatı göstermek, konuşurken saygı sınırlarını aşmamak Allah Teâlâ'nın emirlerinden olduğu gibi; insanların ayıplarını araştırıp ifşa etmek, başkalarını rahatsız edici davranışlarda bulunmak, fitne ve kötülüklere sebep olmak da Allah Teâlâ'nın yasaklarındandır.

Muâşeret esaslarına riâyet edildiği ölçüde insanlar, birbirlerini sayar, sever ve refah içerisinde yaşarlar. Âdâb-ı muâşerete uymadan sosyal nizamı temin etmek mümkün olamaz. Allah rızası da onunladır. Şayet öyle olmasaydı, Yüce Mevlâ, aralarında cennetle müjdelenenlerin de bulunduğu sahabe-i kirâm'a:*"Amelleriniz boşa gider de farkında bile olamazsınız"* buyurur muydu?[1]

---

1 Hucurât, 49/2.

BİBLİYOGRAFYA

Abdulbâkî, Muhammed Fuad,

el-Mu'cemu'l-Müfehras li-Elfâzî'l-Kur'âni'l-Kerîm, Beyrût, 1945.

Abdusselâm Hârûn,

Tehzîbu Siyret-i İbn-i Hişân, Mısır, 1972, (I-II)

Aclûnî, İsmail b. Muhammed, (v. 1162/1749),

Keşfu'I-Hafâ, Beyrût, 1351 h. (I-II)

Ali Nâsıf, Şeyh Mansur,

et-Tâcu'l-Câmi'li'l-Usul fî Ehâdisi'r-Rasûl, Mısır,1961.

Âlûsî, Ebu'I-Fadl Şihâbuddin es-Seyyid el-Bağdâdî, (v.1270/1854),

Rûhu'l-Maânî, fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Sebu'l-Mesânî, Bulak, 1301 h., (I-V)

Amr Halid,

el-Cennetü fî Büyutina, Kahire, 2009.

Annamaria Schimmel,

Ruhum Bir Kadındır (Çev. Ömer Enis Akbulut), İstanbul, 1999.

Âsım Efendi, Ebû'l-Kemâl es-Seyyid Ahmed,

el-Okyanusu'l-Basîyt fî Tercemeti'l-Kâmûsı'l-Muhîyt, İst. 1305 h. (I-IV)

Ateş, Aytekin M. ve **İsmet, Sungur Bey,**

Açıklamalı Medenî Kanunu ve Borçlar Kanunu, İst. 1968.

Köksal, Mustafa Âsım,

İslam Tarihi, İstanbul, 1981, (I-IX)

Aynî, Bedruddin Ebû Muhammed b. Muhammed b. Ahmed (v. 885/1480),

Umdetü'î-Kaarî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî, İst. 1308 h. (I-XI)

Ayesbeyoğlu, Nevzat,

İslamiyet'in Eğitimimize Getirdiği Değerler ve Kur'an-ı Kerim'in Eğitim ile İlgili Âyetlerinin Tahlîli, İst. 1968, M.E. Basımevi.

Baltacıoğlu, *İsmail Hakkı,*

Türk'e Doğru, Ankara, 1972.

Belâzurî, Ebû Bekr Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvûd el-Bağdâdî (v. 279/892),

Fütûhu'l-Büldân (Trc. Zâkir Kadirî Ugân), İst. 1958.

Beydâvî, Nasruddin Ebü'I-Hayr Abdullah b. Ömer, (v. 685/1286),

Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl, Mısır, 1968, (I-II)

Beyhaki, Ahmed İbn el-Huseyn (384-458),

Şuabu'l-İman, Beyrut, 1410.

Bozkurt, Güvenç,

İnsan ve Kültür, İst. 1979.

Buceille, Mauris, Müsbet İlim Yönünden

Tevrat, İnciller ve Kur'ân, Trc. Mehmet Ali Sönmez, Konya, 1979. .

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail, (v. 256/870),

es-Sahîh, İst., 1315 h: tarihli baskısından ofset, 1979, (I-IV)

________*el-Edebü'l-Müfred li'l-İmâmi'l-Buhârî* (Trc. A. Fikri Yavuz), İst, 1975 (I-II)

Bursavî, İsmâil Hakkı, (v. 1137/1724),

Rûhu'l-Beyân, İst. 1389 . (I-X)

Canan, İbrahim,

Hz. Poygamber'in Sünnetinde Terbiye, Ankara, 1980, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınlarından.

Cassas, Ebû Bekr b, Ahmed b. Ali er-Râzî, (v. 370/980),

Ahkâmu'l-Kur'ân, Beyrut, 1355 h. (I-III)

Celâleyn, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed eş-Şâfiî, (v. 864/1460) Celâlüddin Âbdurrahmân b. Ebhi Bekr es-Suyûtî, (v. 911/1505),

Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm, Kahire, tarihsiz, (I-II)

Cemel, Süleyman b. Cemel, (v. 1204/1789),

Hâşiyetü'l-Cemel Ala'l-Celâlen (*el-Fütuhâtu'l-İlâhiyye bi Tavdîyhi Tefsiri'l-Celâleyn li'd-Dakâila'l-Hafıyye*), Beyrut, tarihsiz, (I-IV)

Cevherî, İsmail b. Ahmed, (v. 393/1003),

Tâcu'l-Luğa ve Sıhahul-Arabiyye, Tahkik: Ahmed Abdulğafûr Attar, Mısır, tarihsiz, (I-VI)

Curci Zeydân (v. 1332/1914),

Medeniyet-i İslâmiyye Tarihi, (Trc. Zeki Meğamiz), İst. 1328 h.

Cürcânî, Ali b. Muhammed (v. 816/1413),

Ta'rifât, İst. 1318 h.

Çantay, Hasan Basri,

Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, İst. 1969, (I-III)

Çâviş, Abdulaziz (v. 1345/1926),

Anglikan Kilisesine Verilen Cevap,(Çev. Mehmed Akif, Sâdeleştiren: Süleyman Ateş), Diyanet İşleri Başkanlığa Yayınları, Ank.

Çelebi, Ahmed,

İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi, (Trc. Ali Yardım), İst. 1976.

Darimî, **Ebû Muhammed,**

Müsnedü Darimi, Kahire, 1386/1966.

Davudoğlu, Ahmed,

Sahîh-i Müslim Terceme ve Şerhi, İst. 1978.

Derveze, Muhammed İzzet,

et-Tefsiru'l-Hadîs, Şam, 1962

Devellioğlu, Ferit,

Ansiklopedik Osmanlıca-Türkçe Lügat, Ankara, 1962.

Dihlevî, Şâh Veliyyullah Ahmed b. Abdurrahîm, (v.1176/2769),

el-Fevzu'l-Kebîr fi Usûli't-Tefsir, (Trc. Mehmed Sofuoğlu), İst. 1980.

Duman, **M. Zeki,**

Kur'an ve Müslümanlar, Fecr Yayınevi, Ankara, 1996.

_________ *Vahiy Gerçeği*, Fecr Yayınevi Ankara, 1997.

_________ *Beş Surenin Tefsiri*, Fecr Yayınevi, Ankara, 1999.

_________ *Beyanu'l-Hak, (Kur'an-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri,* Fecr Yayınları, Ankara, 2008, (I-III)

_________ *Kur'an-ı Kerim'de Örtünmenin Sınırları*, İpek Yayınları, İstanbul, 2010.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. El-Eş'as es-Sicistânî, el-Ezdî, (v. 275/8S8),

es-Sünen. (Tahkik: İzzet Ubeyd ed'-De'as), Suriye, 1969, (I-V)

Kitâbu'l-Mesâhif, Tahkik; Âser Cıfrî, Mısır, 1936.

Ebû Hayyân, Ebû Abdillah M. b. Yusuf b. Hayyan el-Endülüsî, (v. 745/1344),

el-Bahru'l-Muhîyt, Riyâd, 526 h. (I-VIII)

Ebû's-Suud, Muhammed b. Muhammed el-Âmidî, (v. 982/1574),

İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm, Beyrut, tarihsiz. (I-V)

Ebû Zehra, Muhammed,

İslam'da Fıkhî Mezhepler Tarihi, Çev. Abdulkadir Şener, Ankara, 1968.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır,

Hak Dini Kur'ân Dili, İst. 1960 (I-IX)

Eren, Erol,

İşletme Örgütleri Açısından Yönetim Psikolojisi, İst. 1979.

Ersoy, Mehmed Akif,

Safahat, İst. 1977, (11. baskı)

Esed, Muhammed,

İslam'da Yönetim Biçimi, (Trc. M. Beşir Eryarsoy), Ankara, tarihsiz.

Fadlullah es-Samed el-Cîlânî,

Fî Tavdîhi'l-Edebil-Müfred, Hıms, 1969 (I-II)

Gazali, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, (v. 505/1111),

İhyâ-u Ulûmi'd-Din, Beyrut, tarihsiz (I-IV)

Ferra, Ebû Zekeriya Yahya b. Ziyad (v. 207/822),

Meani'l-Kur'an, Kahire, tsz., (I-III)

Gürkan, Ahmed,

İslam Kültürünün Garbı Medenîleştirmesî, Ankara, 2969.

Hamîdullah, Muhammed,

İslam Peygamberi,(Trc. M. Said Mutlu, Salih Tuğ), İst. 1969, (I-II)

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah Muhammed, (v. 241/855),

el-Müsned, Beyrut, 1389 h. (I-VI)

Hattâbî, (v. 319/831),

Meâlimu's-Sünen, Ebû Dâvûd Şerhi, (I-V)

Hâzin, Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdadî, (v. 741/1341),

Lübâbu't-Te'vîl fî Maani't-Tenzîl, Beyrut, tarihsiz, (I-IV)

Herevî, Nûriddin Muhammed el-Kâarî, (v. 1014/1605),

Şerhu Ayni'l-'Ilm ve Zeyni'l-Hılm, Beyrut, tarihsiz, (I-II)

Heysemî, Nuriddin Ali b. Ebî Bekr (v. 807/1404),
Mecmâu'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevîd, Beyrut, 1967, (I-V)

İbnu Abbas, Abdullah, (v. 68/687),
Tenvîru'l-Mikbas Min Tefsiri İbni Abbas. Müellif: Ebû Tâbir Muhammed b. Yâ'kup el-Firûzâbâdî, Mısır, 1310 h.

İbnu'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillah (v. 548/1153),
Ahkâmu'l-Kur'ân, (Tahkik: Muhammed el-Becevî), Beyrut, tarihsiz,(I-III)

İbnu Âbidin, Muhammed Emin b. Ömer (v. 1252/1836),
Reddü'l-Muhtâr, Mısır, 1972 (I-V)

İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferece Cemâluddin Abdirrahmân b. Ali Muhammed (v. 597/1201)
Zâdu'l-Me'sîr fî 'Ilmi't-Tefsîr, Beyrut 1965 (I-IX)

İbnu'l-Esir, Ebû Saadet el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî (v. 606/1209),
en-Nihâye Fî Garibi'l-Hadîs ve'l-Eser, Beyrut, 1963 (I-V)

İbnu'l-Hâcer, Ahmed b. Ali el-Âskalânî (v. 852/1448),
el-Metâlibu'l-Âliye bi Zevâidi's-Semâniye, (Tahkik: Habiburrahmân el-A'zamî), Kuveyt, 1973 (I-IV)

İbnu Haldun, Abdurrahmân b. Muhammed el-Mağribî (v. 808/1405),
Mukaddimesi, (Çev. Zâkir Kadiri Ugan), İst. 1954 (I-III)

İbnu Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Sâid (v. 456/1064), *el-Muhallâ*, Beyrut, tarihsiz (I-XI)

İbnu Kayyum el-Cevziyye, Şemsuddin Muhammed b. Ebî Bekr (v. 751/1350),
Zâdu'l-Meâd, fî Hedyi'l-'Ibâd, Mısır, 1972.

İbn Kesir, Ebû'I-Fadl İsmail b. Kesir, el-Kureşî ed-Dımışki 774/1372),
Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim, Mısır, tarihsiz (I-IV)

İbnu Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî (v.275/888),
es-Sünen, (Tahkik: Muhammed Fuâd Abdulbâkî), Mısır, 1975 (I-II)

İbnu Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddin Muhammed b. Mükerrem (v. 711/1311.),
Lisanu'l-Arab, Beyrut, 1968 (I-XV)

İbnu Sa'd, Muhammed b. Sa'd (v. 230/844),
et-Tabakâtu'l-Kübrâ, Beyrut, 1386 h. (I-II)

Malik İbn Enes,
el-Muvatta', Mısır, 1353,

Kaabisî, Ali b. Muhammed b. Halef,
İslam'da Öğretmen ve Öğrenci Mes'elelerine Dâir Geniş Risale, (Trc. Süleyman Ateş, Hıfzurrahman R. Öymen), Ankara, 1966.

Kahn, Fritz,
Tenasül Hayatımız, Trc. Dr. Feridun Frik-Cemil Câhid Cem, İst. 1971..

Kayıkçı, Ali,
Kan Pıhtısı, Ankara, 1973. (I-İI)

Kâsânî, Ebû Bekr b. Mes'ud el-Hanefî (v. 587/1191),
Kitâbu Bedâyiu's-Sanâyî fî Tertîbi'ş-Şerâî, Beyrut, 1974, (I-VII).

Kâtip Çelebi,

Mîzanu'l-Hak fî İhtiyari'l-Ahakk, Türk Kültürü Kaynak Eserler Dizisi, M.E.Basımevi, İst.1972

Kınalızâde Ali Efendi (v. 979/1571),

Ahlâk-ı Âlâî, Bulak, 1248 h.

Kontes Dumoğlan,

Avrupa Âdâb-ı Muâşereti, (Çev. Ahmed Cevad), yzm. İst. Süleymâniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı Bl. Numara: 1923'de kayıtlı.

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (v. 617/1272),

el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ani'l-Azîm, Mısır, tarihsiz (I-X)

Kutub, Muhammed,

İslam ve Materyalizme Göre İnsan,(Trc. Kemal Sandıkçı, Mehmed Akif Aydın), İst. (ikinci baskı) tarihsiz.

Kutub, Seyyid,

Fî Zılâli'l-Kur'ân, Beyrut, dördüncü baskı, (I-VIII).

Mağribi, Samuel b. Yahya,

Yahudiliği Anlamak (Önsöz ve dipnotlarla yayına hazırlayan Abdulvehhab Tavile), İnsan Yayınları, 1995, İstanbul,

Makdisî, Ebû Abdillah Muhammed b. Mufa el-Hanbelî (v. 808/1045),

el-Âdâbu'ş-Şer'ıyye ve'l-Minehu'l-Mer'iyye, Beyrut, 1972 (I-III)

Mâturîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, (v. 333/944)

Tevilâtu Ehli'is-Sünneh, (thk. Fâtıma Yusuf el-Haymi), Beyrut, 2004,(I-V)

Mâverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî (v. 450/1058),

Edebu'd-Dünyâ ve'd-Din, Mısır, 1973.

_______ *Ahkâmu's-Sultâniye,* Mısır, 1386, h.

Mevkûfâtî Mehmed Efendi, Midilli (v. 1065/1655),

Mevkûfât, İst. 1309 h.

Mevlânâ Celâluddin er-Rûmî (v. 672/1273),

Mesnevi (Trc. Tâhiru'l-Mevlevî), İst. Birinci cilt. 1964.

Mübârekfûrî, Ebû'l-Âlî Muhammed b. Abdirrahman b. Abdirrahîm (v. 1353/1934),

Tuhfetü'l-Ahvezî Bi Şerhi Câmi'ıt-Tirmizî, Medine, 1965.

Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Huşeyrî en-Nisâbûrî (v. 261/874),

es-Sahih, (Tahkik: Muhammed Fuad Abdulbâkî), Kahire, 1955, (I-V)

Nâsıf eş-Şeyh Mansur Ali,

et-Tâcu'l-Câmi' lil-Usûl fî Ehâdisi'r-Rasûl, Mısır, 1961 (I-V)

Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şu'âyb b. Ali b. Bahr b. Sinan b. Dinar (v. 303/915),

Sünenü'n-Nesaî (C. Suyûtî'nin şerhi ve İmam es-Senedî'nin haşiyesi ile), Beyrut, tsz. (I-IV)

Nesefî, Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Muhammed (v.710/1310,

Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vil, Mısır, 1967 (I-IV)

Nevevî, Muhiddin (v. 676/1277),

Riyâzu's-Sâlihîn, (Trc. Kıvâmuddin Burslan, Hasan Hüsnü Erdem), Ankara, 1980, (I-III)

Opidz, Med. Kari,

Kur'ân'da Tababet (Çev. Feridun Nâfız Uzluk), A. Tıp Fakültesi Yayınlarından, sayı: 240.

Özdemir, Mehmet Nadir,

İnsan Hakları Bağlamında Hz. Peygamber'in Köleliğe Yaklaşımı, Bilimname, Sayı XIX, Yıl 2010/2,

Pakalın, Mehmet Zeki,

Râğıb el-İsfehânî, el-Huseyn b. Muhammed (v. 502/1108,

er-Risâle fî Âdâb-ı Muhâletatı'n-Nâs, yzm. 1243 h.

________*el-Müfredât, fî Garîbi'l-Kur'ân.* (Neşre hazırlayan: Muhammed Ahmed Halefallah), Mısır, 1970.

Râzî, Ebü Abdillah Muhammed b. Ömer b. Huseyn el-Kureşî (v. 605/1208),

Mefâtihu'l-Ğayb (Tefsiri Kebîr), Tahran, İkinci baskı, tarihsiz(I-XVI)

Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr (v. 760/1359),

Muhtâru's-Sıhah (ofset baskı), Çağrı yayınlarından, İst. 1980.

Rızâ, Muhammed Reşîd (v. 1345/192,

Tefsîrul-Menâr, Beyrut, ikinci baskı (I-XI)

Sâbûnî, Muhammed Ali,

Revâi'u'l-Beyâıı Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm Mine'l-Kur'ân, Şam, 1977,(I-II)

Saffeti, Ziya,

Âdâb-ı Muâşeret, Ankara, 1927.

Sâfûrî, Abdurrahman b. Andusselâm (v. 894/1489),

Nüzhetü'l-Mecâlis ve Müntehâbu'n-Nefâis, Mısır, 1964.

Sâvî, Ahmed,

es-Sâvî Alâ'l-Celâleyn, Mısır, tarihsiz (I-IV)

Senhûrî, Abdurrezak,

Masâdiru'l-Hak fî'l-Fıkhi'l-İslamî, Beyrût, 1954.

Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl (v. 483/1090),

el-Mebsût, Beyrut, tarihsiz (I-XIII)

Sıddık Hasan Han (v. 1037/1889),

Fethul-Beyân fî Makâsidi'l-Kur'ân, Kahire, 1965 (I-X)

Sungurbey, İsmet,

Açıklamalı Medenî Kanun ve Borçlar Kanunu, İst, 1968.

Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr (v. 911/1505),

el-Itkân fî Ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut, 1973.

________ *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm.*

Sühreverdî, Ebû'n-Necîb (v. 563/1168),

Yönetenlerin Yönetimi, (Çev. Nahifi Mehmed Efendi (v. 1788) Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eserler serisinden, No: 80.

Sühreverdi, Şihâbu'd-Din Ebu'l-Hafs Ömer b. Muhammed b. Abdillah,

Avâriful-Maarif, (İhya'nın sonunda) Beyrut, tarihsiz.

Şeltût, Mahmud,
el-Fetevâ, Beyrut, 1975.

Şemin, Refia,
Eğitim ve Öğretim Problemlerimiz, ist. 1973.

_______ Karakter Formasyonu, İst. 1973.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed (v. 1250/1834),
Fethu'l-Kadîr Beyne Fenni'r-Rivâye ve'd-Dirâye min 'Ilmi't-Tefsîr, Suriye, 1964 (I-V)

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir (v. 310/922),
Câmiu'l-Beyân an-Te'vili'l-Kur'ân, Mısır, 1945, (I-XII)

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ es-Sevre (v. 279/892),
es-Sünen, Kahire, 1937 (I-V)

Toshihiko, İzutsu,
Kur'ân'da Allah ve İnsan, (Trc. Süleyman Ateş), Ankara, 1975.

Ulvân, Abdullah,
Terbiyetü'l-Evlâd fi'l-İslam, Beyrût, 1978 (I-II)

Vahıdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed en-Nisâbûrî (v. 468/1075)
Esbabu'n-Nüzul, Kahire, 1968

Vakkasoğlu, Ahmed Vehbi,
Bilinmeyen Kadın, İst. 1979.

Zebidî, Seyyid Muhammed Murtaza (v. 1205/1790),
Tâcu'l-Ârûs, Mısır, 1306, h. (I-X)

Zebîdî, Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdullatif,
Sahîh-i Buhâri Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi, (Çev. Ahmed Nâim), Ankara, 1970,

Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Carullah Muhammed b. Ömer el-Harzemî (v. 583/1143),
el-Keşşâf an Hakâikı't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vil, Beyrut, tarihsiz (I-IV)

Zernûcî, Burhanuddin el-Hanefî (v. 1250/1834),
Ta'lîmul-Müteallim li Taallumi Fârikıl-'Ilm, Şârih; İbrahim b. İsmail, İst. 1318 h.

Ziriklî, Hayruddin,
el-A'lâm Kâmûs-ı Terâcim, Mısır, tarihsiz (I-X)

Mu'cemu'l-Vasîyt, Tahran, tarihsiz (I-II), İbrahim Mustafa, Ahmed Hasan ez-Ziyâd, Hâmid Abdulkâdir, Muhammed Ali en-Neccar'dan müteşekkil grup tarafından düzenlenmiştir.

Meydan Larousse, Büyük Lügat ve Ansiklopedi, Meydan Yayınevi (eki ile beraber: (I-XIII)

TDV İslam Ansiklopedisi (ilgili maddeler)

A.Ü.İ. Fakültesi Dergisi, Yıl: 1963, Cüz: 11.

Kitâbu Mukaddes, Eski ve Yeni Ahid, Kitâbu Mukaddes Şirketi tarafından hazırlanmıştır. İst. 1976.

DİZİN

A

B

C

Ç

D

E

F

G

H

İ

J

K

L

M

N

O

Ö

R

S

Ş

T

Ü

V

Y

Z